

4. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

CİLT
1

CELAL BAYAR
ÜNİVERSİTESİ

TETOVA
ÜNİVERSİTESİ

TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
VAKFI

EYLÜL
10-16 2012
ÜSKÜP - MAKEDONYA

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ
İŞLETME FAKÜLTESİ
Yayın No: 90

Balkanlar'da Riskler ve Fırsatlar

KONU BAŞLIKLARI

www.ubsbk.sakarya.edu.tr

- Antropoloji ve Tarih
- Din
- Dil ve Kültür
- Edebiyat
- Eğitim
- Ekonomi ve Maliye
- Girişimcilik ve İşletme
- Hukuk
- Sağlık
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Sosyoloji ve Felsefe
- Spor
- Turizm
- Uluslararası İlişkiler
- Yönetim Bilişim Sistemleri

BİLDİRİLER KİTABI

4. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

10-13 EYLÜL 2012

KALKANDELEN – MAKEDONYA

Balkanlar'da Riskler ve Fırsatlar

BİLDİRİ KİTABI

(CİLT 1)

EDİTÖRLER

PROF.DR. SELAHATTİN KARABINAR

YRD.DOC.DR. SEVDA YAŞAR COŞKUN

UZM. SEMİH BİTİM

MEHMET IŞIK

TAKDİM

Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi artık kurumsallaşma aşamasını tamamladı. Dört yıl üst üste ve düzenli olarak Balkan ve Türk Coğrafyasından katılımcılarla giderek "Uluslararası" niteliğini artırıyor. İrtibatta olduğumuz Üniversite ve akademisyen sayısı da doğal olarak artıyor. Balkanların Türk akademisyenlerin gündemine daha yoğun bir şekilde taşınmasına aracılık ediyor olmaktan büyük memnuniyet duyuyoruz.

Dördüncü Kongre 10-16 Eylül Tarihleri arasında Makedonya'nın Kalkandelen şehrinde Kongre ortakları olan Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi, Celal Bayar Üniversitesi, Tetova Devlet Üniversitesi ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın katkıları ile gerçekleştirildi. Kongrenin teması "*Balkanlarda Riskler ve Fırsatlar*" olarak belirlendi. Ardından talep edenlerin katılımlarıyla Makedonya'dan Yunanistan'a uzanan bir "kültür gezisi" yapıldı. Kültür gezisinin kongrenin önemli ve tamamlayıcı bir unsuru olduğuna inanıyoruz. Elde ettiğimiz geri bildirimler bu gezinin Kongre amacı ile örtüştüğü yönünde.

Sosyal Bilimler Kongresi Olmanın Zorlukları ve Gerekliği

Kongre sonrası yapılan değerlendirmelerde ortaya değişik görüşler çıkıyor. Bunlardan bir tanesi de kongrenin Sosyal Bilimlerinin tamamını kapsar nitelikte olması sebebiyle birbirinden "kopuk" oturumların yapılması mecburiyetidir. Bu ilk bakışta bir sorun olarak görülse de uzun dönemde yaraları olabilecek bir durumdur. Bu sayede farklı sosyal bilim alanlarından akademisyenlerin ortak bir faaliyette bir araya gelmeleri mümkün olmaktadır. Günümüzde kongreler giderek "çeşitliliklerini artırma" eğilimi göstermektedirler. Zira kongrelerden beklenen yaralardan bir tanesi bildiri mahiyetindeki çalışmalar hakkında bilimsel geribildirim almak ise bir diğeri de araştırmacılar arasında sosyal ağları genişletmektir. Ayrıca farklı sosyal bilim alanlarında hangi konuların ele alındığına dair fikir sahibi olmak ta bir diğer önemli husustur. Bütün bu noktalar dikkate alındığında Kongrenin bundan sonra da aynı kapsam da ve mahiyette devam etmesinin uygun olacağı karara bağlanmıştır.

Yeni Bir Aşama: Balkan Odaklılık ve Uluslararası Çeşitlilik

Zaman geçiyor. Balkanlar artık ilk bulduğumuz zamanlardaki gibi değil. Ülkeler kabuk değiştiriyorlar. Uluslararası işbirliği seçenekleri artıyor. Türkiye burada akademik kadroları ve faaliyetleri ile var olmak zorunda. Var olabilmek için bu türden gelişmeleri okumak, anlamak mecburiyetinde. Kongremiz bu yönüyle de önemli bir işlev üstlenebilir.

Kongre tecrübeleri ve gözlemlerimizden hareketle şunu söylemek mümkündür ki Türkiye'de bilimsel odak her yıl büyük değişiklik gösteriyor. Gündem farklılaşıyor, çeşitleniyor. Örneğin bir zamanlar Sosyal Bilimlerin hemen her alanında Avrupa Birliği eksenli konular gündemi oluştururken bugünlerde Ortadoğu eksenli tartışmalar yoğunluk kazanıyor. Gündemin akademik camiada karşılık bulması

4. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

önemlidir fakat bilim insanı "kelebek değil arıdır" veya "turist değil, kâşiftir". Odaklandığı mevzuyu koklayarak, şöyle bir göz atarak geçemez. Derinlemesine bakması gerektiğini bilir. Bu nedenle kongremizin Balkan karakterini geliştirmenin yollarını da arıyoruz. Gelecekte bugünlere bakıldığında bu kongrenin de Balkanların gelişiminde katkısı olduğunun söylenecek olması düşüncesi bizi bu yönde atım atmaya sevk ediyor. Kongre gerçek anlamını ancak bu şekilde bulacaktır.

Buna ek olarak farklı şehirlerde kurulan yeni üniversitelerin genç akademik kadroları da giderek artan sayıda kongremizde boy gösteriyorlar. Bu türden faaliyetler genç akademisyenlerin tecrübe ve gelişimleri için oldukça önemli. Bunu duymaktan ve dile getirmekten keyif alıyoruz.

Yine zevkle ifade etmek gerekir ki artık kongremizin Azerbaycan bağlantısı da giderek güçleniyor. Bu ülkeden genç ve idealist akademisyenlerin hem kongrenin düzenlenmesi aşamasında hem de katılımcı olarak verdikleri destek takdire şayandır.

Buna ek olarak Kongrenin uluslararası çeşitliliğini artırmanın başka yollarını da arıyoruz. Elbette odağımızda her zaman Balkanlar olacak. Ancak farklı uluslararası camiaların da bu kongrede temsil edilebilmelerini sağlamak adına Türkçe ve Balkan Dillerinin yanında İngilizceyi de kongre dillerine eklemeyi planlıyoruz. Bu sayede Balkan ve Türk coğrafyası dışından da katılımcı sayısında bir artış olacağını düşünüyoruz.

Bir konuya daha dikkat çekmemiz gerekiyor. Bu kongre başladığında Türk Üniversitelerinin Balkanlara olan ilgisi ve irtibatı bir kaç hariç oldukça düşüktü. Şimdilerde görülmektedir ki değişik uzmanlık alanına sahip kongreler de art arda Balkan Ülkelerine yönelmektedirler. Bütün bunlar tam da bizim arzu ettiğimiz gelişmelerdir. Bundan sonra zaman bize kimlerin bu tür faaliyetleri "anlık bir hevesle" gerçekleştirdiğini; kimlerin "uzun soluklu bir yola" çıktıklarını gösterecek. Kongre ekibimiz uzun yol yürüyecek akademisyenlerden gerçekleşiyor.

Uluslararası endekslerde taranma

Kongrenin uluslararası çeşitliliğinin artmasına koşut olarak uluslararası endekslerde de taranması için çalışmalarımızı başlattık. Bu konuda mesafe aldık. Kısa zamanda olumlu bir sonuç elde edeceğimizi düşünüyoruz. Bu sayede kongre kapsamında yayınlanan eserlerin uluslararası yansımalarının daha geniş olacağına inanıyoruz.

Gelecek Kongreler

2013 yılının planlaması tamamlandı. Yeri belirlendi. Sırbistan'ın Sancak Bölgesinde yer alan Novi Pazar bize ev sahipliği yapacak. Ayrıca, 2014 yılı için ön görüşmelere başlandı ve mesafe alındı. Kongrenin gerçekleştirileceği ev sahibi ülke yakında belirlenecek. Macaristan, Romanya, Bulgaristan gibi seçeneklerimiz var.

Teşekkür

Kongre ortaklarımıza teşekkür ediyoruz. Sakarya Üniversitesi kongre sürecinde taleplerimizi mümkün olduğunca karşılamaktadır. Ortaklık yaptığımız kurumlar da

protokol çerçevesinde kendi paylarına düşen katkıyı sağladılar. Makedonya bizim her zaman bulunmaktan keyif aldığımız bir ülkedir. Tetova Devlet Üniversitesi de kongrenin aksamadan yürütülmesi için imkânları çerçevesinde katkıda bulundu. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı bizim ihtiyaç duyduğumuz uluslararası bağlantıları kurmamızın kapısını açan kurum oldu. Bu vakfın bizlere aktardığı vizyon sayesinde Türkiye dışındaki coğrafyalarda da yapılabilecek çok şeyle olduğumu görebildik. Bütün kongre ortaklarına teşekkür ediyoruz.

Ama bir hakkı layıkıyla teslim etmek gerekiyor. Her kongrede en büyük sorumluluğu Kongre Yürütme Kurulu'nda görev alan az sayıdaki genç akademisyen arkadaşlarımız üstleniyorlar. Tamamen gönüllü olarak büyük sıkıntılara katlanıyorlar. Kongrenin planlanması, yazışmalar, duyurular, afişlerin ve internet sayfasının tasarlanması, yüzlerce soruya cevap verilmesi, kongre güzergâhının tespiti, ulaşım ve konaklama işletmelerinin tespiti ve gerekli irtibatın sağlanması, yemek ve diğer ihtiyaçların planlanması, gerekli anlaşmaların yapılması, kongre kayıt ve hakemlik sürecinin izlenmesi, plan ve programların yapılması ve yürütülmesi, sponsorluk ve destek arayışlarının yürütülmesi bir solukta aklıma gelen onlarca görevden sadece birkaç tanesi. Bütün bunları kısıtlı imkânlarla ve tamamen gönüllülük esasıyla yürüten bu ekibe müteşekkirim. Böylesi bir çalışma birbirine inanan ve ideali olan insanların üstesinden gelebilecekleri bir iştir.

Yeni kongrelerde buluşmak dileğiyle.

Prof. Dr. Recai COŞKUN

Kongre Kurucusu

Koordinatörler

Prof. Dr.	Selahattin KARABINAR	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Biröl KOVANCILAR	Celal Bayar Üniversitesi

Yürütme Kurulu

Doç. Dr.	Mustafa MIYNAT	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Ass. Dr.	Ergin JABLE	Priştine Üniversitesi
Yard. Doç Dr.	Mustafa Cahit ÜNGAN	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç Dr.	Sevda Yaşar COŞKUN	Sakarya Üniversitesi
Yard. Doç Dr.	Umut Sanem ÇİTÇİ	Sakarya Üniversitesi
Araş. Gör.	Aslıhan ÖZER	Celal Bayar Üniversitesi
Araş. Gör.	Buket BORA	Sakarya Üniversitesi
Araş. Gör.	Burak ÖZDOĞAN	Celal Bayar Üniversitesi
Uzman	Ahmet ŞANSLI	Sakarya Üniversitesi
Uzman	Semih BİTİM	Sakarya Üniversitesi
	Valdrina FETAİ	Tetova Devlet Üniversitesi
	Zana TARAVARİ	Tetova Devlet Üniversitesi
	Arita KARAI	Tetova Devlet Üniversitesi
	Tülay HASANAY	Tetova Devlet Üniversitesi

Bilim Kurulu

Prof. Dr.	A. BİSENOV	Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	A. Kemal ÇELEBİ	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Adiba DOZİÇ	Tuzla Üniversitesi
Prof. Dr.	Adil KURTİÇ	Tuzla Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet Vecdi CAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Alaettin YALÇINKAYA	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali Rıza ABAY	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr.	Almaz ŞAYHULOV	Başkurt Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Anvar MOKAYEV	Kırgız Türk Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Arber ÇELİKU	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Artan HOXHA	Tetova Devlet Üniversitesi

Prof. Dr.	Aytekin İŞMAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Azmi ÖZCAN	Bilecik Üniversitesi
Prof. Dr.	Borçe DAVİTKOVSKI	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Bünyamin DURAN	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Canan AY	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	C. Gökhan BAHŞI	Hamburg Üniversitesi
Prof. Dr.	Cemalettin TAŞKIRAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Cengiz YILMAZ	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Dhuri KULE	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Doğan UYSAL	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Dusan MİTİC	Beogradu Üniversitesi
Prof. Dr.	Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Ekrem TATOĞLU	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr.	Erhan BİRGİLİ	Bursa Orhangazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Erman COŞKUN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	F. Beylü DİKEÇLİGİL	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr.	Fatma KÜSKÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr.	Gültekin YILDIZ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Gürbüz AKTAŞ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr.	H. Kürşat GÜLEŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Hakan POYRAZ	Mimar Sinan Üniversitesi
Prof. Dr.	Halil KALABALIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Halit YAPAN	Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr.	Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Hüseyin AKAY	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr.	Hüseyin ÖZGEN	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr.	Hüseyin TOKAY	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	İbrahim EROL	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	İbrahim YILDIRAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	İrfan MORİNA	Prishtine Üniversitesi
Prof. Dr.	Kadir ARDIÇ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Kadırali KONKOBAYEV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Kamil AYDIN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Lokman ÇİLİNGİR	Kırkkale Üniversitesi
Prof. Dr.	Lubomir DRAKULEVSKI	Tetova Devlet Üniversitesi

---

4. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

Prof. Dr.	M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet ALPARGU	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet ŞİŞMAN	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet YÜCE	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr.	Metin ÖZKUL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr.	Mevlüt KARAKAYA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Mimar TÜRKKAHRAMAN	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr.	Muhsin HALİS	Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Musa EKEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa ÖKMEN	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa ÜNAL	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr.	Nevin Güngör ERGAM	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman GASHİ	Priştine Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman KARAMUSTAFA	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr.	Orhan BATMAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Petrit BARA	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Rahmi KARAKUŞ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Ramazan GÖKBUNAR	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Rami MEMUSHAJ	Tiran Üniversitesi
Prof. Dr.	Rana Özen KUTANIŞ	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Recai COŞKUN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Recep KAYMAKCAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Remzi ALTUNIŞIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Remzi KILIÇ	Niğde Üniversitesi
Prof. Dr.	Reshat QAHİLİ	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Salih ŞİMŞEK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Sedat KUÇI	Priştine Üniversitesi
Prof. Dr.	Selahattin KARABINAR	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Selahattin SARI	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr.	Semra ÖNCÜ	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Serafim TOMOVSKI	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Sevinç KÖSE	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Shezal ROKAJ	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Sneshana JOVANOVSKA	Tetova Devlet Üniversitesi

Prof. Dr.	Suat CEBECİ	Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Suat KARAKÜÇÜK	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Süleyman ELİYARLI	Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Süleyman KAYIPOV	Kırgız Türk Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Süreyya SAKINÇ	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr.	Şaban KAYIHAN	Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Prof. Dr.	Şemsettin HACIYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr.	Taha Niyazi KARACA	Bozok Üniversitesi
Prof. Dr.	Tahir AKGEMCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Turar KOYÇIYEV	Kırgız Türk Manas Üniversitesi
Prof. Dr.	Uli SCHAMİLOĞLU	Visconsin Madison Üniversitesi
Prof. Dr.	Ünsal BAN	Türk Hava Kurumu Üniversitesi Üniversitesi
Prof. Dr.	Xheladin ÇEKU	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Vahit TÜRK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Veysel BOZKURT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr.	Victor BUTANAYEV	Hakas Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Vllado POPOVSKİ	Tetova Devlet Üniversitesi
Prof. Dr.	Yılmaz ÖZKAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Yonca ANZERLİOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Yusuf HAMZAOĞLU	Kiril ve Metodij Üniversitesi
Prof. Dr.	Z. Gönül BALKIR	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr.	Ali YAKICI	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Ali Feta SELİMİ	Tetova Devlet Üniversitesi
Doç. Dr.	Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Bigeham Atsız GÖKDAĞ	Kıkkale Üniversitesi
Doç. Dr.	Birol KOVANCILAR	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr.	Fadil HOCA	Üsküp Devlet Üniversitesi
Doç. Dr.	Faruk ÇOLAK	Niğde Üniversitesi
Doç. Dr.	Fehari RAMDANI	Tetova Devlet Üniversitesi
Doç. Dr.	Habib YILDIZ	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Hasan MUJAJ	Priştine Üniversitesi
Doç. Dr.	Hayati BEŞİRLİ	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Kamile AKGÜL	Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Kemal İNAT	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	M. Murat HATİPOĞLU	İzmir Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr.	Maja KAZAZİC	Mostar Cemal Bjedic Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet DEMİRYÜREK	Lefke Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet ÖCAL ÖZBİLGİN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr.	Meral DEMİRYÜREK	Lefke Üniversitesi
Doç. Dr.	Metin DALİPİ	Tetova Devlet Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa Akal	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa MİNAT	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr.	N. Tolga SARUÇ	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Nilgün DOĞRUSÖZ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Osman KÖKSAL	Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Paki KÜÇÜKER	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Soyalp TAMÇELİK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Şenol DURGUN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Şuayyip ÇALIŞ	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Tuncay BAYRAK	Western New England College
Doç. Dr.	Tuncay GÜLOĞLU	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr.	Turgut TOK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr.	Tülay YENİÇERİ	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr.	Türker EROĞLU	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Vahit İMAMOĞLU	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Vullnet AMETİ	Tetova Üniversitesi
Doç. Dr.	Yaşar KAYA	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr.	Yavuz DEMİREL	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr.	Zeki PARLAK	İnternational University of Sarajevo
Yrd. Doç. Dr.	Adnan DOĞRUYOL	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Burhanettin ZENGİN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Cevdet ŞANLI	Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Gökhan KARAATLI	Indiana Uni- Purdue Üniversitesi Fort Wayne
Yrd. Doç. Dr.	Hayrettin EVİRGEN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	İrfan HAŞLAK	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Köksal ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Mahmut HIZIROĞLU	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Mehmet ÖZDEMİR	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Neşide YILDIRIM	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Osman GÜZİDE	Shepherd Üniversitesi

4. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi

Yrd. Doç. Dr.	Osman KARATAY	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Recep YILMAZ	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Semih ŞAHİNEL	Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Xhelajdin ZUMBERAJ	Priştine Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Zeki GÜREL	Gazi Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Yasin ŞEHİTOĞLU	Gazi Üniversitesi
Dr.	Abdülmecit NUREDDİN	Makedonya Başbakanlık
Dr.	Elshan BAGIRZADEH	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Dr.	Ergin JABLE	Priştine Üniversitesi
Dr.	Fariz AHMADOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Dr.	Laurentiu Gabriel TALAGHİR	Dunerea De Jos Üniversitesi
Dr.	Meryem Duygun FETHİ	Leicester Üniversitesi
Dr.	Raqif KASIMOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Mr.	Kushtrim AMETİ	Tetova Devlet

İÇİNDEKİLER

Türk İdari Tarihinde Danışmanlık Ve Orhun Abideleri Arş.Gör. Cenay Babaoğlu	1- 10
Balkanlarda Kamu Yönetimi Ve Güncel Sorunları Yrd. Doç. Dr. Buğra Özer Yrd.Doç.Dr. Mehmet Emin Erter Yrd. Doç. Dr. Serhat Baştan	11-16
Makedonya Cumhuriyetinin Avrupa Birliğine Üyelik Önkoşulu Olarak Hak Ve Özgürlük Uygulamaları Implementimi I të drejtave dhe lirive të njeriut në Republikën Maqedonisë si parakusht për antarsimin në Unionin Evropian M-R Şeherzada Murati Nermine Hakiku M-R Valdeta Zenuni-Idrizi Aferdita Ilyazi Hoca	17-28
Makedonya Kınalı Köyü Türklerinin Evlenme Ve Düğün Gelenekleri (Sakarya Örneği) Yrd. Doç. Dr. Ezgi Tanrıverdi	29-38
Bağımsızlık Sonrası Süreçte Makedonya'da İstikrarın Sağlanmasında Nato'nun Rolü Yrd.Doç.Dr. Umut Kedikli	39-52
Modern Balkan Milliyetçiliklerinde Kiliselerin Rolü Arş. Gör. Hilal Büke Sökmen	53-66
Türkiyede Mülteci Ve Sığınmacı Sorunu Tesbitine Yönelik Alan Araştırması Doç. Dr. Mehmet Sezal Türk	67-86
Arnavutlarda Dinsel Hoşgörü Kültürü: Gjergj Elez Alia Örneği Kultura e tolerancës ndërfetare tek shqiptarët: Rasti Gjergj Elez Alia Dr. Sunay Raimi	87-92
İki Tarz-I Türkçülük: "Ziya Gökalp Ve Yusuf Akçura'nın Fikirlerinin Mukayesesi" Arş. Gör. Ferit Salim Sanlı	93-104
Kemalist İdeologlar Osmanlı'ya Bakıyor: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Kemalist İdeoloji Ve Tarihyazımı Arasındaki Etkileşim Araş. Gör. H. Seçkin Çelik	105-116

Tetova Bölgesinde Sosyo-Etnik Farklılıklar Ve Gençlerdeki Çatışma Kültürünün Yaygınlaşması Dallimet Socio-Etnike Dhe Nxitja E Konfliktëve Tek Grupmoshat Adoleshente Në Rajonin E Tetovës Mr. Sc. Ardita Abduli	117-130
Entelektüel Tavrın Temellendirilmesi: E.Said Ve N.Topçu Üzerinden Bir Analiz Doç.Dr.Hasan Tutar	131-144
Makedonya'da Farklı Etnik, Dini Ve Kültürel Algılar Perceptimet Mbi Dallimet Etnike, Fetare Dhe Kulturore Në Maqedoni Doç.Dr. Abdülner Sinani	145-158
Türk Tekstil Ve Konfeksiyon Sektöründe Fason Üretim İşleyişi, Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Öğr. Gör. Refika Fırat	159-164
Döviz Piyasalarında Etkinlik Testi Dolar Ve Euro Örneği Dr. Sedat Durmuşkaya	165-176
Kriz Senaryolarında Cari İşlemler Açığı, Gsyih, Kayıt Dışı Ekonomi Arasındaki İlişkiler: Öncü Gösterge Güvenirlikleri Açısından Bir Değerlendirme Doç.Dr. Fatih Yücel	177-188
Azərbaycanda İnvestisiya Mühitinin Mövcud Vəzyyətinin Analizi Və İnkişaf Meylləri Doç.Dr. Hankişi Hankişiyeva Yrd.Doç. Dr. Jamala Hankişiyeva	189-202
İhracatın Ve İthalatın Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği (1965-2010) Yrd. Doç. Dr. Taha Bahadır Saraç	203-212
Azərbaycanda Aqrar Sektorda Dövlət Siyasəti Strategiyası Doç. Dr. Asiman Gullyev Doç. Dr. Lale Amanova	213-230
Def`Nun Küresel Rekabet Endeks (2011-2012) Verileriyle Azerbaycan Ve Balkan Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi Yrd.Doç.Dr. Fariz Ahmadov	231-246
İstikrar Ve Ortaklık Anlaşmalarının Makedonya'nın Dış Ticaretinde Etkisi Ndikimi i marrëveshjes për stabilitim dhe asociim në tregtinë e jashtme të Maqedonisë M. Sc. Amir Imeri	247-258

Milli Demokratik Devrim Hareketinin Din İle İlişkisi

Arş. Gör. Bayram Koca

259-270

Arş. Gör. Erden Eren Erdem

**Arnavutluk Bağımsızlığının İlanına Kadar İsmail Kemal'in
Diplomatik Rolü**

**Roli Diplomatik I Ismail Qemalit Deri Në Shpalljen E Pavarisë
Së Shqipërisë**

271-280

Prof. Dr. Feyzulla Şabani

**Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu Kararları Çerçevesinde
Türkiye'de Bilgi Edinme Hakkı**

281-292

Doç. Dr. Ramazan Şengül

**Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) Kanunu
Üzerine Bir Değerlendirme**

293-304

Yrd. Doç. Dr Ahmet Uçar

Öğr. Gör. Recep Arslan

**Sosyal Güvenlik Bileşeni Olarak Özsorumluluk
Komponenta Sociale E Sigurimit Nga Autopërgjegjësia**

305-320

Agim Nuhiu

**Makedonya Cumhuriyetinde Ücret Hakkı – İşçi Ve Memurun
Maaşları**

**Rroga – Paga, E Drejtë Themelore E Punëtorit Dhe Nëpunësit
Shtetërorë Në Republikën E Maqedonisë**

321-332

Doc.Dr.Fatmire Lumani

Batı Trakya'da Yerel Yönetimler

Prof.Dr. Mustafa Ökmen

333-342

Yrd.Doç.Dr.fatih Demir

**Emniyet Personelinin Stres Kaynağı Algılamaları, Örgütsel
Bağlılık Ve İşten Ayrılma Niyetleri Üzerine Bir Araştırma:
Yozgat İli Örneği**

343-360

İbrahim Aydın

Doç.Dr. Soner Taslak

**Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Kurumsal Vatandaşlık
Davranışı İki Farklı Kavram Mıdır Yoksa Birbirinin Tetikleyicisi
Ve Tamamlayıcısı Mı?**

361-372

Arş. Gör. Mustafa Yıldırım

**Örgüt Sağlığı Ve Örgütsel Bağlılık İlişkisinin İncelenmesi -
Sakarya Üniversitesi Örneği-**

373-386

Prof.Dr. Kadir Ardıç

Öğr. Gör. Selman Karagüzel

Yöneticilerin Gözüyle Perakendecilik Sektöründeki Çalışanların Eğitim İhtiyacı Analizi: Bir Avm Örneği	387-398
Yrd. Doç. Dr. Yasemin Özdemir Tarık Semiz	

Çocukların Sapkın Davranışlarında Sosyal Ağ Facebook'un Etkisi	399-404
Ndikimi i rrjetiti social facebook në sjelljet devijante të fëmijëve	
Mr.Sc. Arjeta Zhaku Mr.Sc.Ardita Ceka	

Aile – Çocuğun Oluşumu Ve Gelişimindeki Belirleyici Factor	405-412
Familja – faktorë vendimtarë në formimin dhe zhvillimin e fëmijëve	
Mr.Sc.Ardita Ceka Mr. Sc. Besa Havziu	

CİLT 2

Makedonya Cumhuriyetinde Üniversite Eğitimindeki Çift Dilli (Çok Kültürlü) Eğitimin Mevcut Durumu Ve Eğilimler (Geçmişle Karşılaştırma)	413-424
Current Trends And Situation In Multicultural / Bilingual Education In The Republic Of Macedonia (Comparative Approach)	
Dr. Florim Aydin	

Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum Ve Davranışlarını Belirleyen Faktörler	425-436
Yrd. Doç. Dr. Burcu Gediz Oral Yrd. Doç. Dr. Ferhan Sayın	

Performans Esaslı Bütçe Sisteminin Hazırlık Ve Uygulama Sürecindeki Sorunlar Ve Çözüm Önerileri	437-448
Doç.Dr. Semih Bilge Öğr. Gör. Selma Demirtaş	

Yoksullukla Mücadelede (Gelir Vergisindeki) Vergi Harcamalarının Rolü	449-458
Doç. Dr. Mustafa Miynat Araş. Gör. Pelin Mastar Özcan	

Dinlenme, Kültür Ve Din Hizmetleri Harcamalarının Türkiye'deki Gelişiminin İncelenmesi	459-472
Doç. Dr. Birol Kovancılar Arş. Gör. Aslihan Özel	

Ölçek Kategorilerinin İsimlendirilmesinin Cevap Kalitesi Üzerindeki Etkisi Arş. Gör. Buket Bora Prof. Dr. Remzi Altunışık	473-482
Kişinin Gelişiminde Toplumsal Faktörlerin Etkisi Ndikimi i faktorëve shoqëror në zhvillimin e personalitetit Dr. Sc. Hana Rusi Saliu Prof. Dr. Mûqereme Rusi Doc. Dr. Gordana Stankovska	483-490
Çevresel Unsurların Pazar Odaklılık-Performans İlişisine Etkisi Dr. Şahin Ekber Yrd. Doç. Dr. Fariz Ahmadov	491-502
“Makedonya Cumhuriyeti” İsminin Uluslararası Hukuk Dayanağı Ve Yunanistan’ın Düşmanca Politikaları Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya	503-512
Makedonya Da Siyasi Amaçlarla Yıkılan Camiler Xhamitë Të Rrënuara Për Motive Politike Në Maqedoni Mûcahit Pollojani	513-522
Politika İle Tercüme Arasındaki Teroi-Bilim Bileşimi Interferencat Teoriko-Shkencore Ndermjet Politikes Dhe Perkthimit Doc.Dr. Dervish Allmi	523-528
Rekabet Ve Regülasyon İlişkisi: Çatışma Mı Yoksa Tamamlama Mı? Yrd. Doç. Dr. Sevda Yaşar Coşkun	529-544
Sağlık Hakkının Korunması Ve Ayrımcılık Yasağı Prof. Dr. Z. Gönül Balkır Yrd.Doç.Dr. Fatma Ünal Öğr.Gör.Kerem Çolak	545-558
Devlet Gücünün Uygulama Formları Trajtat E Ushtrimit Të Pushtetit Shtetëror (The Forms Of Exercising State Power) Mr. Yusuf Zeyneli	559-568
“Makedonya Anayasa Mahkemesi Tarafından İnsan Hakları Ve Özgürlüklerinin Korunmasında Maddi Ve Prosedürel Yönler Për pjesmarrje në “Simpoziumin Ndërkombëtar në Ballkan i Shkencave Sociale” Ass. Mr.Sc. Safet Emruli	569-580

Havayolu Sektöründe İş Sağlığı Ve Güvenliği Üzerine Bir Uygulama Arş. Gör. Ece Kuzulu	581-592
Müşteri İletişimi Ve Bankacılık Sektöründe Müşteri - Çalışan İletişiminin Etkinliğinin Ölçülmesine İlişkin Bir Uygulama Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kara Yrd. Doç. Dr. Fazil Kırkbir Şükrü Mete Tepegöz	593-604
Örgütlerde Ölüm Mukadderatı Mıdır? Örgütsel Ölümüne Neden Olan Faktörleri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma Prof. Dr. Recai Coşkun Yrd. Doç. Dr. Muammer Mesci	605-622
Olumsuz Bir Sosyal Olgu Olarak Ebeveynlerin Çocuklara Şiddet Uygulamaları Ushtrimi i dhunës së prindërve ndaj fëmijëve si dukuri negative shoqërore Afërdita Ilazi Hoca Mr.Sc. Valdeta Zenuni- Idrizi Mr. Sc. Şeherezada Murati	623-630
Örgütsel Demokrasi, Yönelişin Nedenleri, Örgütlere Katkısı Yard.Doç.Dr. Asena Altın Gülova Dr. Pınar Coşan Erkal	631-642
Stratejik Yönetim Muhasebesinin Tamamlayıcısı Olarak Stratejik Pazarlama Muhasebesi Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kırılı Öğr. Gör. Harun Gümüş Öğr. Gör. M.Yasir Altıntop	643-652
İşyerinde Mağduriyet Виктимизација На Работно Место Јасна Теофиловска, M-P.Sc	653-662
Yönetici Gözüyle Satışçılık Mesleğinde Başarıyı Belirleyen Özellikler Üzerine Bir Araştırma Prof.Dr. Remzi Altunışık	663-674
Arnavut Kökenli Loretta Lynda Chekani Chase'in Kişiliği Ve Edebi Romantizm Yaratıcılığı Personaliteti dhe krijimtaria letrare e romancieres me origjinë shqipëtare Loretta Lynda Chekani Chase Hüreme Gurra, Ma	675-702

İsmail Kadere'nin Yorumlanmamış Edebiyatı
Letërsia e *paintepretuar* e Kadaresë 703-708
Mr. Arlind Farizi

Avrupa Hisse Senedi Piyasalarında İnanç Temelli Endekslerin Performanslarının Analizi
Doç.Dr. Hüseyin Aktaş 709-720
Yrd.Doç.Dr. Koray Kayalidere
Yrd.Doç.Dr. Mahmut Karğın

Balkan Ülkeleri'nin Dış Ticaret Yapısı Ve Türkiye
Doç.Dr.Mehmet Melemen 721-736

Polog Bölgesinin Ekonomik Kalkınmasında Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmelerin Rolü Ve Önemi
Roli Dhe Rëndësia E Ndërmarjeve Të Vogla Dhe Të Mesme Në Zhvillimin Ekonomik Të Rajonit Të Pollogut 737-746
Rametulla Ferati
Elsana Aqifi
Besa Xhafen

Türkiye'de Kırsal Kalkınma Ve Köydes Projesi
Yrd. Doç. Dr. Uluç Çağatay 747-758
Yrd. Doç. Dr. Uğur Baytun
Yrd. Doç. Dr. Adnan Erdal

Mesleki Hile Ve Suistimal Uluslar Raporunun Değerlendirilmesi
Doç.Dr. Murat Kiracı 759-772

Uluslararası Leasing Düzenlemesinin Uyumsalaşmasında Unidroid Sözleşmesinin Önemi
Rëndësia e Konventës së UNIDROIT në harmonizimin e rregullativës për lizingun ndërkombëtar 773-784
Ma. Faton Shabani

Feminizm – Sosyal Olgu Olan Cinsiyet Ayrımına Karşı Savaşı
Feminizmi – lëvizje që lufton pabarazinë gjinore si dukuri shoqërore 785-794
M-R Valdeta Zenuni-Idrizi
M-R Sheherzada Murati
Afërdita Ilazi-Hoxha

TÜRK İDARİ TARİHİNDE DANIŞMANLIK VE ORHUN ABİDELERİ

Cenay BABAÖĞLU*

"Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin. İlk Türk tarihi. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk edebiyatının ilk şaheseri. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser." (Muharrem ERGİN)

ÖZET

Türk İdari Tarihinde bir destek mekanizması olarak rollerini sürdüren ve her daim yöneticilerin yanında yer alan danışmanlar, günümüzde anlam farklılaşmaları yaşamaktadırlar. Çağın getirdiği uzmanlaşma ihtiyacına paralel olarak farklılaşan danışmanlık hizmetlerini daha iyi kavrayabilmek için, öncelikle tarihsel boyutuna bakmak gerekmektedir. Bu amaçla, Türk Tarihinin paha biçilemez yazılı eserleri olan Orhun Kitabeleri (Abideleri), farklı bir gözle incelenmeye çalışılacaktır. Bilge Kağan döneminde diktirildiği anlaşılan kitabeleri hazırlayan ve kendi adına da bir kitabe diktiren dönemin veziri ve Han'ın danışmanı Tonyukuk'un kitabelerde yer alan tavsiyeleri, aynı zamanda Hakan'ın eşinin ve kardeşinin rolleri bir tür layiha/ siyasetname gözüyle incelenecek ve Türk İdari Tarihindeki danışmanlık rolüne dair çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orhun Yazıtları, Tonyukuk, Danışmanlık, Türk İdari Tarihi,

GİRİŞ

Orhun Yazıtlarını günümüz Türkçesi'ne aktaran Ergin, çevirinin yayınlandığı kitabına yukarıdaki sözlerle başlamaktadır. Ergin'in ifade ettiği gibi, Orhun Abideleri'nin önemi yalnızca tarihi kalıntılar olmasından değildir. Orhun Abideleri, Türk tarihi açısından ilk yazılı kaynak olmalarının dışında, Türk Milleti'ne verdiği öğütler bakımından da birer "Abide"dir (Ergin, 1999:3)

---

* Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Araştırma Görevlisi.
cenaybabaoglu@hacettepe.edu.tr

Türk tarihinde böylesi bir yere sahip eserleri tam anlamıyla incelemek kuşkusuz çok büyük bir çalışma gerektirecektir. Bu çalışma ile yapılması planlanan ise, Orhun Abideleri'nde yer alan öğütleri ve Vezir Tonyukuk'un ifadelerini, danışmanlık kurumu açısından incelemek olacaktır.

Bu kapsamda önce danışmanlık kavramı incelenecek ve ardından Tonyukuk'un danışmanlık rolü, Orhun Abideleri özelinde irdelenecektir.

DANIŞMANLIK KURUMU: TANIM VE ÖZELLİKLER

Danışmanlık kurumu tarih boyunca farklı isimlerle karar mercilerinde yer etmiş; kimi zaman padişahın eğiticisi (lala, atabey), kimi zaman imparator yardımcısı (Aristo) rolüne bürünmüştür.

Klasik anlamda, yöneticiye destek hizmet birimi olarak kabul edilen danışmanlığın, örgütsel anlamda bir yer kazanması ancak endüstri devriminden sonra mümkün olabilmıştır (Kubr, 1996:27). Öyle ki, kurumsal anlamda danışmanlık hizmetinin yer aldığı ilk örgütün bir ayakkabı fabrikası olduğu iddia edilmektedir (Bozkurt, 2007: 29; Erdost, 2004: 144; Beşenk, 2009:7-8).

Bu 'ilk'in başarılı olması karşısında, danışman kullanımı yaygınlaşmış ve bilimsel yönetim ilkeleriyle de örtüşen yaklaşım giderek benimsenmiştir. Verimliliğin artırılması yaklaşımıyla beraber, danışmanların örgütlerde yeri önem kazanmaya başlamıştır. Bu sürecin devlete yansımalarıyla birlikte, özellikle anglo-sakson kökenli ülkelerde verimliliğin artırılması için danışmanlar görevlendirilmeye başlanmıştır (Beşenk, 2009: 8-9) Hawthorne çalışmalarıyla örneklendirilen bu dönemde teknik yöntemler ağırlıklı olarak tavsiye edilmiştir (Erdost, 2004: 145). Özel sektör yaklaşımlarının, devlete aktarılması çabaları olarak görülebilecek bu süreçte, savaş sonrası krize kadar danışman görevlendirmeleri dingin bir hızda devam etmiştir. Savaşın ve ardından gelen krizin yıkıcı etkileri danışman görevlendirmelerinde artışı beraberinde getirmiş, ancak danışmanların '*altın çağ*'ı ancak II. Dünya Savaşı'nda sonra gelebilmiştir (Kubr, 1996: 29).

Öncelikle askeri ihtiyaçlar doğrultusunda gelişen bu ilişki, zamanla devletin yeniden yapılandırılmasında da kullanılmış ve uzmanlık ihtiyacıyla paralel olarak, danışman ihtiyacı ve kullanım oranı artmıştır (Erdost, 2004: 146).

Yukarıda da belirtildiği üzere, danışmanlığı tek bir tipoloji içinde tanımlamak mümkün değildir. Ancak, çalışmanın konusu idari danışmanlığı kısaca açıklamak gerekirse şöyle bir tanım yapılabilir:

Geçici bir süre içinde sahip olduğu bilgi, beceri ve tecrübeyi kullanarak, çalışma yaptığı kuruluşta... ..önceden belirlenmiş bir konu üzerinde çalışarak, bu çalışmanın sonucunu yöneticilere sunan kişiye danışman denir. (Aytar, 1998:16).

Tanımda dikkat çeken noktalardan biri, yaptığı çalışmaları yöneticiye sunan ifadesidir. Danışmanlıktaki en önemli husus, yönetici için gerekli konularda bilgi veya tecrübeye dayalı tavsiyeler verebilmektir (Ertan, 2006:11; Holtz, 1993:34). Tavsiyelerin uygulanabilirliği veya yöneticiyi etkileme derecesi ise, yönetici ve danışman özelliklerine bağlı olarak değişmektedir. Bu anlamda, danışman için gerekli temel niteliklere de göz atmak yerinde olacaktır.

Danışmanlık yapabilmek için öncelikli koşul, alanında uzmanlaşmış olunması ve ilgili konular hakkında yeterli bilgi ve/veya tecrübeye sahip olma zorunluluğudur (Albayrak, 1998:168; Beşenk, 2009: 12; Kubr, 1996:685; Medvic, 2003:120).

Danışmanların etkili biçimde kullanılabilmesinin önemli koşullarından bir diğeri de, bağlı olduğu yöneticiden bağımsız düşünebilme alanına sahip olabilmesidir (Beşenk, 2009: 13). Açmak gerekirse danışman, yöneticisinin düşüncelerini aktaran/onaylayan/tekrarlayan olmaktan çok; gerektiğinde yöneticisiyle çatışan, haklı olduğunu düşündüğü konularda yöneticisini ikna edebilen kişi olmalıdır. Bu koşulun sağlanabilmesinin yolu ise, iki patikadan geçmektedir. Önceliklisi ve daha önemlisi, yöneticinin danışmana bağımsız bir düşünce alanı bırakmasıdır. Danışman, düşüncelerini özgürce ifade edebilmeli ve aktarabilmelidir. İkinci gerek ise, danışmanın kişilik yapısıyla ilgili olarak ikna etme ve müzakere kabiliyetinin yüksek derecede olması gerekliliğidir (Ertan, 2006: 12,15).

Danışmanlar için olmazsa olmaz özelliklerinden biri de, sorumlu alanıyla ilgili yenilikleri takip edebilmesidir. Gündemin yanında, kendi bilgilerini de güncellemek zorunda olan danışman, gerektiğinde danışanı da güncellemelerle yönlendirmeli ve hatta ilgili kişi ve kurumu gerekli değişimlere zorlamalıdır (Bozkurt, 2007:18; Ertan, 2006:45; Lippitt ve Lippitt, 1986:185).

Kurumların ya da bireylerin danışmana ihtiyaç duyması da, en çok danışmanlığın bilgi sağlama yetisine dayanmaktadır. (Beşenk, 2009: 18; Holtz, 1986: 69).

Beşenk (2009: 111-112) kamuda danışman kullanımının 1990'ların ortasından sonra, kamu yönetimi anlayışının değişmesiyle yaygınlaştığını savunmaktadır. Bu yönelimin öncelikle uzmanlara, 2000'lerden sonra ise, üniversitelere doğru olduğunu iddia etmektedir. Buna rağmen Yülek (2008), kamudaki danışmanlık hizmetinin henüz yeterli kapasiteye erişemediği ifade etmekte, sorunun kamunun fiziki bir alım yapmadığı için, fikri danışmanlık hizmetini küçümsemesine başlamaktadır. Kamunun dışarıdan fikir almada daha 'çekingen' olduğu kabul edilir bir gerçektir, ancak Duyan'ın (2008: 62-64) da ifade ettiği üzere, yetkin konumdaki pek çok devlet kurumunda danışmanlar görülmektedir. Müşavir kadrolarının, birer danışmanlık makamı olduğu unutulmamalıdır. Başbakanlık'a otuz beş adet müşavirlik kadrosu tahsis edilmesi, danışmanlığın devlet tarafından çok da küçümsemediğine işaret etmektedir. Yine tüm kamu kurumlarında bulunan hukuk ve basın ve halkla ilişkiler müşavirliklerinin, danışma hizmeti gördükleri hatırd tutulmalıdır. Bakanlıkların merkez örgütlerinde geliştirilen program ve projelere dâhil edilen uzmanlar da, benzer bir statüdedirler. Geçici süre için -en fazla altı ay- istihdam edilen bu uzmanların, konularında uzman isimler olması ve program/proje için danışman olarak görevlendirilmeleri kamudaki danışman istihdamına örnek olarak verilebilir (Duyan, 2008: 65).

Türkiye'de danışmanlık veren kurumları listeleyen Bozkurt'un (2007: 96) çalışmasında göze çarpan; Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Milli Prodüktivite Merkezi (MPM), Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ve Özelleştirme İdaresi Danışmanlık Hizmetleri Dairesi devlet tarafından önemsendiğini göstermektedir. Yine TBMM milletvekili danışmanları ve büyükşehir belediyeleri danışmanları, Türk kamu yönetimindeki diğer danışmanlık yapıları olarak gösterilebilir.

Görüldüğü üzere, Türkiye'de ve Modern Türk Yönetimi'nde danışmanlık rolü yeterli kurumsallığa erişmiş durumdadır. Batılı yazarlar tarafından son yüzyılda yeşermiş olarak görülen bu kurumların, Türk yönetim geleneğindeki yerine dair çıkarımlarda bulunmak için sonraki bölümde Orhun Kitabeleri incelenecektir.

ABİDELERİN ÇÖZÜMLENMESİ VE DANIŞMANLIK

TÜRK İDARİ TARİHİNDE DANIŞMANLIK VE ORHUN ABİDELERİ

Orhun (kimli kaynaklarda Orhon) Kitabeleri'nin çevirisini yapabilmek 100 seneden fazla sürdüyse de, metinlerin analizini yapabilmek çok daha uzun yıllar almıştır ve almaktadır. Metinlerin anlamlarıyla ilgili tartışmalar halen sürmektedir. Bu bölümde yapılmaya çalışılacak olan şey de, bu tartışmalı alanlardan mümkün olduğunca kaçınarak, metinlerin analiz edilmesidir. Farklı çevirilerde yer alan ufak anlam farklılıkları, paragrafın tüm anlamını değiştirebildiğinden, olabildiğince, "kesinleşmiş" bölümleri analiz etmek daha anlamlı olacaktır.

Analiz kısmında öncelikle Abidelerde geçen metnin günümüz Türkçesi'ndeki karşılığı verilecek, sonrasında yorumlanacaktır. Bu yorum kısmını günümüzde karşılığının olup olmadığı tartışması ile verilen metnin yorumu son bulacaktır.

"...Türk Tanrısı (ve) kutsal yer (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlar şüphesiz ki: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlderis Hakanı (ve) annem İbilge Hatun'u göğün tepesinde tutup (daha) yukarı kaldırdılar şüphesiz. Babam Hakan on yedi erle baş kaldırmış. " (İlderis) baş kaldırıyor" diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam Hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (ise) koyun gibi imiş. Doğuya ve batıya sefer edip (adam) derlenmiş toplamış..." (Bilge Kağan Abidesi Doğu Yüzü 10 ve 11. Bölümler)

Söz konusu paragrafta bir kez daha Hakan'ın kutsallığına atıf yapılmaktadır. Türk Halkı yok olmasın diye, Hakan ve Hatun'un göğe çıkarıldığı, sonra yere indirildiği efsanesi, yönetim hakkının bu aileye Tanrı tarafından verildiğini göstermeye yöneliktir. Diğer taraftan II. Göktürk Devleti'nin kurulmasını sağlayan Hakan İlderis'in adı da dikkat çekicidir. İl; devlet demektir, -teris ise; derleyen, toplayan anlamına gelmektedir. Bu durumda Hakan'ın adı "Devleti Derleyen, Toparlayan"¹ anlamına gelmektedir. Yine Hatun'un adı ise İbilge'dir, yani "Devletin Bilgesi" anlamındadır. Bu mana ise Hatun'un, yani Hakan'ın eşinin devlet için önemini göstermektedir. Bu durumda eski Türk yönetimin anlayışında kadınların, devlet yönetimine dâhil edildiği, en azından bir danışma makamı olarak Hakan'ın yanında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

"... (b)öylece oturur iken Oğuzlardan bir kaçak geldi. Kaçağ(ın) sözleri şöyle (idi): "Dokuz Oğuz halkı üzerine (bir) kağan tahta çıktı" diyor. (Bu kağan)

¹ Türkdoğan O.(2003), **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, IQ Kültür, Sanat Yayınları, Ankara

Çin'e General Ku'ya göndermiş; Kitaylılara Tongra Eşim'i göndermiş. (Bunlarla) şöyle haber göndermiş; "Azıcık Türk geliyormuş. Kağanları cesur imiş, sözcüleri akıllı imiş. O iki kişi var oldukça, sizi, Çinlileri öldüreceklerim; doğuda Kitaylıları öldüreceklerim; bizi, Oğuzları öldüreceklerim şüphesiz, derim. Çinliler güney tarafından saldırın, Kitaylılar doğu tarafından saldırın, biz (de) kuzey tarafından saldırırım. Türk Sır halkı, ülkesinde asla gelişmesin. Başarabilirsek, tümüyle yok edelim derim." Bu haberi işitip gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi. Ondan sonra kağanıma ricada bulundum. Şöyle ricada bulundum: "Çinliler, Kitaylılar, Oğuzlar, bu üçü birleşirlerse (biz) çaresiz kalırız. Kendi iç (kuvvetler)i (ile) dış (topraklar)ı tutmuş gibiyiz. (Bir şey) yufka iken (onu) delmek kolay imiş, ince olanı (da) kırmak kolay; yufka kalın olursa (onu) delmek zor imiş, ince yoğun olursa (onu) kırmak zor imiş..." (Tonyukuk Abidesi Güney Yüzü 9,10 ve 11. Bölümler)

İlteriş Kağan'ın en önemli kumandanı ve veziri Tonyukuk, kendi ağzından Göktürklerin karşılaştığı çok önemli bir tehlikeyi anlatmaktadır. Burada Tonyukuk bir uyarıda bulunmaktadır. Devletin, aynı anda pek çok devlete karşı düşmanca bir politika izlemesinin hatalı bir seçim olduğu belirtilirken, bu düşmanların birleşmesinin önlenmesinin ne kadar önemli olduğu da vurgulanmaktadır. "...ince olanı kırmak kolay, yufka kalın olursa (onu) delmek zor imiş..." tümcesi, Oğuzlardaki tek ok ve üç ok efsanesinin bir yansımasıdır. Önemli olan içte birlik olabilmek, dışarıda ise düşmanların birleşmesini önlemektir. Osmanlı Devleti gelişme döneminde bu politika sayesinde hızla topraklarını genişletebilmiştir. Doğuya döndüğünde, batı ile barış içinde olmuş, aksi durumda doğudaki devletlere karşı barışçı politikalar izlemiştir. Atatürk de Kurtuluş Mücadelesi sırasında, düşmanları arasındaki çıkar çatışmalarından çok iyi yararlanmış; düşmanların birleşip, birlikte Türkiye üzerine gelmelerini engelleyecek politikalar uygulamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin, dış politikada uygulaması gereken en önemli siyasa da bu yönde olmalıdır. AB ile ilişkiler bozulduğunda yüzünü Rusya'ya dönebilmeli, gerektiğinde İran ile işbirliği yapabilmeli, hatta Türk Cumhuriyetleri kartını elinde hazır tutmalıdır. Tonyukuk'un izlediği düşmanı zayıfken yenme politikasını tersten okumak önemlidir. Yani başka devletlerin, "sizin" güçlenmenizi istemeyeceği gerçeği unutulmamalıdır. Öte yandan Tonyukuk, Hakan'ın kararlarını sorgulayabilmekte ve gerekli gördüğü yerde onun kararlarını değiştirmeye yönelik çabaları gösterebilmektedir. Yani danışmanlık sadece tavsiye niteliğinde kalmamakta, belirli oranda kararlara etki gösterebilecek gücü göstermektedir.

"...Kül Tigin ile, iki Şad ile ölesiye, yitesiye çalıştım, çabaladım. Öylece çalışıp, çabalayıp birleşik halkı ateş (ile) su (gibi birbirine düşman) etmedim..." (Kül Tigin Abidesi, Doğu Yüzü: 27)

Daha önce Hatun'un danışmanlık rolüne yapılan atfa benzer şekilde, kardeş ile ortaklıktan söz edilmekte ve güya tek adamlık olarak açıklanan yönetimlerde ortaklıklarda ve ortak çabalardan söz edilmektedir. Bilge Kağan, Hakan olmasına rağmen, yazıtta kardeşiyle beraber çabalarını açıklamakta ve onun yardımcı rolünü öne çıkarmaktadır.

"...(B)en kocaldım, yaşlı oldum. Herhangi bir ülkedeki kağanlı (yani "bağımsız") bir halkın böylesi bir (devlet adamı) var ise, (o halkın) ne (gibi) bir sıkıntısı olacak imiş?.." (Tonyukuk Yazıtı Kuzey Yüzü 56 ve 57. Bölümler)

Bilge Tonyukuk² yazıtının son cümlelerine kadar yaptığı işlerden ve başarılarından söz etmektedir. 56. bölümde ise, devlet adamı seçiminin ne kadar önemli olduğu bir kez de, Tunyukuk tarafından vurgulanmaktadır. Devlet adamlığı her ne kadar "kut"sal bir anlayış ise de, istediğin kağana, hakana bağlı olmak bireyin seçimidir. Tonyukuk'un, yazıtının başındaki şu cümle; "... Yedi yüz kişiyi sevk eden üstleri "şad" idi. "Sözcüm ol!" dedi; sözcüsü ben idim. Bilge Tunyukuk, " (Bunu) kağanım mı yapayım?" dedim. Düşündüm:.." (Tonyukuk Abidesi Batı Yüzü 4. ve 5. Bölümler) bunu açıkça göstermektedir. Bu durumda demokrasiye atıf yaparsak, en iyi devlet yöneticisinin seçilmesi halkın bir görevidir. Yazıtların genelinde ifade edildiği gibi, halk seçimlerinden sorumludur. Yani halk, iyi yöneticilerini seçerek, devletin iyi yönetilmesini sağlamakla mükelleftir. Danışmanlığın seçiminin de bu anlamda belirli yeterlilik ilkesine bağlı olduğu görülmektedir.

SONUÇ YERİNE

Danışmanlık, Batılı yazarlar tarafından sıklıkla yirminci yüzyıldan sonra kurumsallaşmış bir unvan olarak nitelenmektedir. Aristo, Machiavelli gibi danışmanlar ise; bağımlılık, yeterlik kriteri, tavsiyecilik gibi gerekçelerle kurumsallaşmadan uzak olarak nitelenmektedir. Ancak Türk İdari Tarihi'ne bakıldığında, ilk yazılı eserlerde dahi danışmanlıkların rolü ortaya konmakta ve bu geleneğin binlerce yıldır sürdürüldüğü ve belirli bir kurumsallığa eriştiği

² Kimi kaynaklarda Tunyukuk. Bknz: Tekin T. (1994) **Tunyukuk Yazıtı**, İstanbul: Simurg Yayınları,

gözlenmektedir. İslam anlayışındaki meşveret usulünün, bu geleneksel güçlü danışmanlık sistemi ile birleşmesi, danışmanın ve danışmanlığın devlet idaresindeki rolünü de pekiştirmiştir. Atabeyler, lalalar ve vezirlikler bu rolü hakkıyla yerine getirmişlerdir. Özellikle Nizamülmülk ve Sokullu Mehmet Paşa örneklerinin, danışmanlıkların kurumunun kurumsallığı hakkında iyi örnekler olacağı söylenebilir. Gelecek çalışmalarda bu konuların incelenmesinin, Türk İdari Tarihinin danışmanlık başlığının aydınlatılmasında faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, B. (1998). *Proje Yönetimi ve Danışmanlık (2. bs.)*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Aytar, D. (1998). *Danışmanlık Nedir? Ne Degildir?*, Ankara: Rota Yayınları.
- Beşenk, H. (2009). *Yönetim Danışmanlığı ve Türk Kamu Yönetimi'nde Danışmanlık Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Bozkurt, U. (2007). *Yönetim Bilgisinin Yayılımında Danışmanlık Firmalarının Rolü; Türkiye Üzerine Tarihsel Bir Analiz*, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Duyan, Y. N. (2008). *Türkiye'de Kamuda Danışmanlık Sistemi: TBMM'de Danışmanlık İşleyişi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Erdost, E. H. (2004). Tarihsel Perspektifte Yönetim Danışmanlığı Hizmeti, *SBF Dergisi*, 59(1), 141-158.
- Ergin, M. (1999) *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Ertan, S. (2006). *Yönetim Danışmanlığı ve Ülkemizde Danışmanlık Firmalarının Yaşadıkları Sorunlar -Bir Uygulama-*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara. Ertan, S. (2006). *Yönetim Danışmanlığı ve Ülkemizde Danışmanlık Firmalarının Yaşadıkları Sorunlar -Bir Uygulama-*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Holtz, H. (1986). *Utilizing Consultants Succesfully*, Londra, İngiltere: Quorum.
- Holtz, H. (1993). *How To Succeed As An Independent Consultant*. New York, ABD: John Wiley & Sons.
- Kafesoğlu, İ. (1999), *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Kubr, M. (1996). *Management Consulting: A Guide To The Profession (3. bs)*. Cenevre, İsviçre: Uluslararası Çalışma Örgütü Yayınları.
- Lippitt, G. ve Lippitt, R. (1986). *The Consulting Process In Action (2. bs)*. San Diego, Kaliforniya: University Associates.

TÜRK İDARİ TARİHİNDE DANIŞMANLIK VE ORHUN ABİDELERİ

- Medvic S. K. (2003). Professional Political Consultants: An Operational Definition [Profesyonel Siyasi Danışmanlar: Operasyonel Bir Tanımlama]. *Politics*, 25(2), 119-127.
- Tekin, T., (1994), Tunyukuk Yazıtı, İstanbul: Simurg Yayınları
- Tekin, T., (1995), Orhon Yazıtları, İstanbul: Simurg Yayınları
- Türkdoğan, O. (2003), Türk Tarihinin Sosyolojisi, Ankara: IQ Kültür, Sanat Yayınları

BALKANLARDA KAMU YÖNETİMİ VE GÜNCEL SORUNLARI

Yrd. Doç. Dr. Buğra ÖZER¹

Yrd.Doç.Dr. Mehmet Emin METER²

Yrd. Doç. Dr. Serhat BAŞTAN³

ÖZET

Balkanlar coğrafyası 1980'lerin sonlarından beri sancılı siyasi, askeri ve sosyoekonomik bir dönüşüm içerisinde kalmış bulunmaktadır. Bu kapsamda, eski Yugoslavya coğrafyasının uluslararası güçler tarafından yeniden tanımlanması, diğer bölgelerdeki sosyalist devlet kontrolünden bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş ve bölgeyi yaşam alanı haline getirmeyi hedefleyen AB yayılma süreci bu coğrafyadaki kamu yönetimi süreçlerinin başat şekillendiricileri ve belirleyicileri olmuştur. Bu çalışma Balkan'lardaki savaşlar sonrası yeniden yapılanma süreçleri kapsamında kamu yönetimi pratiklerinin sorunlarını konumlandırmayı, irdelemeyi ve tartışmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, kamu yönetimi, reform, yeniden yapılanma, yönetim

GİRİŞ

1980'lerin sonları ile birlikte kırk yıldan fazla devam edegelen 'Soğuk Savaş' paradigması sona ermiş, beraberinde SSCB 'ye perifer olan Doğu Avrupa ülkeleri yavaş yavaş anlamda devlet kontrolünde ekonomilerini piyasa ekonomileri şeklinde tanımlamaya başlamışlar ve sosyolojik anlamda kapsamlı ve de sancılı bir dönüşüm sürecine girmişlerdir. Bu kapsamda, Balkan coğrafyası da anlatılan süreçlerden münezzeh kalamamış ve Doğu Avrupa'daki dönüşüm süreçlerinden daha kötü ve daha da acılı bir ayrışma ve yeniden tanımlanma sürecine girmiştir.

1990'ların başı ile birlikte Yugoslavya'yı oluşturan devletler başta Slovenya olmak üzere ve akabinde Hırvatistan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ardından bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek, 1992-1995 arasında kanlı bir iç savaş yaşayacak ve Yugoslavya'nın Belgrat Hükümeti Saray Bosna şehrini bızatıhi üç yıl muhasara

---

¹ Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, bugraozer@gmail.com

² Celal Bayar Üniversitesi, Akhisar MYO, mehmetemin.meter@bayar.edu.tr

³ Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, murat_@rogers.com

altında tutacak ve Bosna Hersek Cumhuriyeti'nde muhtelif yerlerinde 1940'ları Nazi soykırımlarını aratmayacak soykırımlar gerçekleştirecektir. 1995'te imzalanan ve Bosna-Hersek'i federe bir devletler grubu haline getiren Dayton Barış Antlaşması da bir tarz-ı hayat olarak kan ve barutu Balkanlarda durduramamış ve 1990ların sonu ile de Kosova bölgesinde kanlı soykırımların eşliğinde 2008 ile Kosova özerk bölgesi de ,yeniden bir NATO operasyonu yardımı ile, bağımsızlığına kavuşmuştur. Yugoslavya haricinde kalan Romanya ve Bulgaristan gibi ülkeler ise komünist sistemin çökmesinden sonra sistematik olarak Avrupa Birliği üyeliğine peyderpey dahil edilmişlerdir.

Yaklaşık yedi devletin ortaya çıktığı böylesine kısa bir tarihsel çerçevede, Balkan'lardaki kamu yönetimi yapıları, ister şu an AB üyeliğine sahip olsunlar ya da olmasınlar temel anlamda ortak sorunlardan mustarip bulunmaktadır. Bu anlamda yaşanan kaos ve kriz ortamları daha önceden de sorunlu olan sosyalist kamu yönetimi sistemlerini işlevsiz kalmış ve uluslararası güçler tarafından ilgili coğrafyalardaki halkların iradesine başvurulmaksızın yeniden tanımlanmış ve uluslararası düzeneklere uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan çalışmamız Balkan devletlerinin kamu yönetimi sistemlerinin temel sorunlarını konumlandırarak ve tartışacaktır

SAVAŞ SONRASI BALKAN DEVLETLERİNDEKİ GÜÇSÜZLÜK VE AVRUPA - MERKEZCİL ÇÖZÜMLER

Balkan devletleri yıllarca yaşanan savaşların ve etnik mücadelelerin hala etkisi altında bulunmakla birlikte ekonomik alt yapıları bakımından oldukça zayıf durumdadır. Barış antlaşmaları yapılmış olsa bile oluşturdukları idari sistemler fonksiyonel olmaktan oldukça uzak bulunmakta ve idari reformların gerçekleşmesi mümkün gözükmemektedir. Kanun hakimiyetinden uzak idari yapılar ve ilgili coğrafyalardaki suçların önleyecek caydırıcı bir devlet yapısının bulunmaması Balkanlardaki kamu yönetimi yapılarının en önemli sorunlardan biridir. Ekonomik anlamda sosyalizm sonrası dönüşüm süreçlerinde ilgili devletler temel sanayi alt yapılarından mahrum kalmışlar veya alt yapıları tamamen tahrip edilmiştir. Ekonomik kalkınma için çözüm kaynağı AB gösterilmektedir (Alberti ve Sayed, 2007).

TEMEL İDARİ SİSTEMLERİN YETERSİZLİĞİ

Genel anlamda devletlerin yürütme gücünün altyapısını oluşturan sistematik ya çalışmamakta ya da sistematiplerinin modernizasyonuna ve dahili anlamda daha tutarlı hale getirilmesine ihtiyaç duymaktadır. Profesyonelleşmenin çok az kaldığı

ve uygun yapıların oluşturulmadığı süreçler uygulama kapasitelerini zayıflatmaktadır. İdari reform kapasitesi kanuni mevzuat değişimlerini ön plana çıkarmakta ve siyasi olarak destekten yoksun bulunmaktadır (Alberti ve Sayed, 2007).

İDARİ REFORMLARDAKİ HEDEFLER: BARIŞ; İSTIKRAR VE EKONOMİK BÜYÜME

Kamu yönetimi reformları Balkan devletleri bakımından oldukça hayati olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, reformlar siyasa tabanında tasarlanması gerekmektedir. Başta barış ve istikrar hedefi temel olmak üzere reformların ekonomik büyüme ve anayasal düzenlenmeleri gibi hedefleri gerçekleştirmek durumundadır. Makroekonomik anlamda profesyonel yöneticilere daha aktif roller verilmeli ve AB perspektifinde AB süreci bütünleşmesine dair hedefler üzerinde vurgu yapılmalıdır (OECD, 2005).

REFORM SÜREÇLERİNİN DONÖRLERİ VE BAŞARI KARNELERİ

Balkanlardaki kamu yönetimine dair reformlarının başarı karneleri ilginç sonuçlar ortaya koymaktadır. Özel anlamda başarısızlığa yol açan nedenler arasında reform sürecinin aslında siyaset insanları ve devlet memurları tarafından sahiplenilmemesi ve de ülkenin kendi insanları benimsenmemesi yer almaktadır. Balkanlardaki kamu yönetimi reform programları genelde donörler tarafından finanse edilmekte ve donörler de idarenin gelişebileceği tutarlı idari bir mekan oluşturabilmek için gerekli gayretli sarfetmemektedir. Kamu yönetimi reform programları sonuçları bakımından gerçekçi olmayan beklentileri karşılamaya çalışmakta olup, reform programlarını aslında sosyolojik bir süreç olarak görmemektedir. Kamu yönetimi reformlarının uzun dönemli yatırımlar olup sonuçlarının ileriki kuşaklarda alınacağı olgusu fazla kavranılamamaktadır. Kamu yönetimi reformları stratejik vizyondan yoksun olmakla birlikte kamu yönetimi sistemlerinin oluşturulmadığı bir ortamda 'Yeni kamu Yönetimi' anlayışı oturtulmaya çalışılmaktadır (Archman ve Igllessias,2011; Alberti ve Sayed, 2007).

GENEL YÖNETİM SİSTEMLERİNİN TESİS EDİLEMESİ

Kamu Yönetimi Reformları Balkanlar'da siyasa yapma kapasitesine sahip değildir. Bilhassa etkin ve etkili bir siyasa kapasitesini oluşturabilecek ve geliştirebilecek profesyonelleşme, kaynak dağıtım sistemi ve kontrol sistemleri geliştirebilmiş değildir. Yasal anlamda çerçeveler fazla geliştirilebilmiş olmamakla birlikte kamu

yönetim reform süreçlerini takviye etmesi gereken temel hukuk eğitimi fazla güçlü değildir (Yılmazata, 2005).

ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİĞİN KONTROLDEN ÇIKMASI

Uluslararası örgütlerin ve donör kurumların destekleri ve teşvikleri doğrultusu dahilinde Balkan'lardaki kamu yönetimi süreçlerindeki adem-i merkeziyetçilik daha da derinleşmektedir. Hoş eski Yugoslavya yönetim geleneğinde 'kendi kendine yönetim' söylemi bulunsa bile, mevcut ortamda siyasa kapasitesinin gerçekleşmesi bakımından beşeri ve idari anlamda kaynaklar oldukça kıttır. Belediye yönetimlerininin temeli olan mali kaynaklar o kadar çok dar tutulmuştur. Genelde mali kaynaklar bakımdan merkeze bağımlılık devam etmektedir. Bilhassa Bosna Hersek konfederasyonunda, Daton Barış Antlaşmasının ortaya koymuş olduğu federatif yapı mali tevziin mekanizmalarını işlevsiz kılmaktadır. Yerel seviyelerde mali kontrol mekanizmaları yetersiz kalmakta ve de çalıştırılmamaktadır (Voicu,2011).

İDARİ YASAL ÇERÇEVELERİNİN YETERSİZLİĞİ

Yasal ve idari çerçeveler çeşitli sorunlarla boğuşmaktadır. Yasal çerçeveler bu anlamda demokratik bir toplumu ve piyasa merkezli bir ekonomiyi oluşturabilmek için ortaya çıkan talepleri karşılayamamaktadır. İkincil olarak yasal anlamda üst yapı oluşturulurken savaş sonrası kurumsal kapasiteleri oluşturulurken donör olan kurumların düşünceleri ve eylem planları dikkate alınmamıştır. Üçüncü bir olgu olarak, reform sürecine tabii olan kanun ve yönetmelikler genelde uygulanamaz veya hatta hiç uygulanamamış durumdadır. Bu bakımdan, ülkeler kamu yönetimi yapılarını kurumsal olarak reforme etmekte fakat bir idarenin temel unsurları olan kontrol,denetim, sorumluluk ve delegasyon gibi unsurları kurumsallaştırmaktan uzak kalmaktadır (Cohem,2010).

KAMU HİZMETLERİNDE PROFESYONELLEŞME

Kamu hizmetlerinde uzmanlaşma ve profesyonelleşme Balkan devlet yapılarında ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu açıdan iç savaş sonrası etnik gruplar arasında kamu yönetiminde grup temsiliyetleri ayrı bir sorun oluşturmuştur. Diğer yandan uluslararası birimlerin varlıkları da kamu istihdamını baltalamaktadır.(Albert ve Sayed, 2005)

PERSONEL YETERSİZLİĞİ VE LİYAKAT SİSTEMİNİN OTURTULAMAMASI

Balkanlar coğrafyasındaki devletlerinin en önemli sorunları arasında liyakat sistemine dayalı bir personel politikasının mevcut olmaması olgusudur. Uzun dönemli personel politikalarının olmaması devletin idare kademelerine işinin ehli olmayan kişilerin işlere yerleştirilmesine yol açmaktadır (Yılmazata,2005).

KAMUSAL HARCAMA YÖNETİMİ SİSTEMLERİNİN KAYNAK YETERSİZLİĞİ VE ZAYIF YAPTIRIM GÜCÜ

Etnik çatışma ve iç savaş geçirmiş Balkan devletleri kamu yönetimi sistemlerinde bütçeleme sistemleri komplikasyonlarla karşılaşmakta ve etkinlik ve verimlilik hedefleri gerçekleştirememektedir. Bütçeleme siyasa yapım süreçlerine bağlanamamakta ve kamusal kaynaklarda önceliklendirme mekanizmalarına yönlendirilememektedir. Maliye Bakanlıkları ilgili Balkan devletlerinde ciddi olarak teşkilatlanamamıştır

KAMU PERSONEL ALIM SORUNLARI

Balkan kamu yönetimi süreçlerinde personel alım politikaları şeffaflığa, ayrımcılığa, nesnellığe ve hesap verilebilirliğe dair ciddi sorunlar yaşamakta ve genel olarak personel ve mali kaynaklarına dair ciddi sorunla yaşanmaktadır (OECD, 2005)

KAMUSAL MALİ İÇ DENETİM MEKANİZMALARI VE STRATEJİK YAKLAŞIM EKSİKLİKLERİ

Bir diğer önemli sorun Balkanlardaki devlet yapılarında mali denetim mekanizmaları etkin olarak çalıştırılmamakta ve işleyiş teknikleri hesap verilebilirlik mekanizmalarını olumsuz şekilde etkilemektedir (Alberti ve Sayed,2005).

YOLSUZLUK SORUNU

Balkan kamu yönetimi sistemlerinin içinde buldukları en başat sorunlardan bir tanesi yolsuzluk olup, temel yolsuzlukla mücadele mekanizmaları tesis edilememiştir. Ortaya konulan mekanizmalarda ilgili sorunla mücadeleden uzak kalmışlardır (OECD,2005)

SONUÇ

Balkanlardaki kamu yönetimi bir çok soruna sahip olmakla birlikte esas uğraş verilmesi gereken nokta temel yönetim mekanizmalarının tesis edilmesi gerekliliğidir. Devlet yapılarının tamamen yok edildiği iç savaşlar ve etnik temizleme gibi travmatik deneyimlere yaşayan bir alanda yeniden kamu yönetimi mekanizmalarının sağlıklı olarak kurumsallaşması bir iki kuşağın tecrübe edeceği olgular olacaktır. Böylesine süreçler içinde uluslararası destek şart olacaktır.

KAYNAKÇA

Adriana Alberti ve Fatma Sayed (2007) *Challenges and Priorities in Reforming Governance and Public Administration in the Middle East, Northern Africa, and Western Balkans DPADM Discussion Paper Division for Public Administration and Development Management United Nations Department of Economic and Social Affairs* New York: United Nations

Sylvia Archmann ve Just Castillo Iglesias (2011) *From Weberian Bureaucracy to New Public Management Transformational Government and beyond*

Cohen, Leonard (2010) *Administrative Development in „Low-Intensity“ Democracies: Governance, Rule-of-Law and Corruption in the Western Balkans* Simons Papers in Security and Development No. 5/2010 - June 2010

Mehmet Yılmazata (2005) *Steps towards public administration reform in the Balkans: a simplified model, Analytical,*(3),1,1-17

OECD (2005) *Public Administration Reform capacity Building in the SAP Countries Towards a Regional School for Public Administration Reform (SHEPAR)*

Voicu, Vicenia Georgiana, (2011) *"Evolution and public system reform in the Balkans,"* Apas Papers 379, Academic Public Administration Studies Archive - APAS

Implementimi I të drejtave dhe lirive të njeriut në Republikën Maqedonisë si parakusht për antarsimin në Unionin Evropian

M-r Sheherzada Murati

Bashkëautor: Nermine Hakiku; M-r Valdeta Zenuni-Idrizi dhe Afërdita Iljazi Hoxha

Abstrakt

Problemi I hulumtimit është aktual për më shumë arsye, liritë dhe të drejtat e njeriut gjithmonë kanë paraqitur, dhe në të ardhmen do të paraqesin interes jo vetëm në shkencë dhe teori, por edhe më tepër në politik dhe praktik.

Duke u nisur nga fakti se rëndësia e dinjitetit të njeriut gjendet në mesin e konceptit për të drejtat e njeriut. Ky koncept njeriun e përqendron në qendër të vëmendjes, ai krijohet në një sistem të përbashkët universal prej vlerave të vendosura dhe qëllimi I jetës, dhe siguron kornizë për ndërtimin e sistemit të të drejtave dhe lirive të njeriut, të mbrojtura me norma dhe standarde të pranuar ndërkombëtarisht. Per Republikën e Maqedonisë hulumtimi I të drejtave dhe lirive të njeriut është I rëndësishëm për më tepër arsye: Procesi I pranimit të RM-së në Unionin Evropian pas kërkimit të aplikimit për antarsim, pas pranimit të obligimeve të dalura nga Pakti për Stabilitet, ratifikimi I Marveshjes për Stabilizim dhe Asociim të Unionit Evropian, dhe partneriteti Evropian I cili doli nga samiti I Selanikut në vitin 2003 dhe kriteriumet plotësuese të vendosura nga ana e Unionit Evropian (bench-marks), të cilat zënë një vend qendror në ushtrimin e këtyre të drejtave që lidhen drejtpërdrejt me ekzistencën e institucioneve demokratike të sistemit dhe të sundimit të ligjit.

Qëllimi I këtij punimi është që të shqyrtohen karakteristikat kyçe të të drejtave dhe lirive të njeriut dhe mbrojtja e tyre në RM-së e cila është antare e OKBS-së, Këshillit Evropian, OSBE-së e veçanërisht si shtet kandidat për antarsim në Unionin Evropian, është e detyruar ti implementojë, mbrojë dhe të bëjë promovimin e këtyre të drejtave nëpërmjet analizave dhe mekanizmave për mbrojtje të të drejtave dhe lirive të njeriut në RM, ku theks të veçant do të vëndohet në implementimin e kriteriumeve politike të Kopenhagës dhe Marveshjes Kornizë të Ohrid, si njëri nga kriteriumet jo vetëm për antarsim në Unionin Evropian por edhe datë për negociatat për antarsimin e RM-së në Unionin Evropian.

Pas shpalljes së pamvarësisë së Republikës së Maqedonisë, kushtetuta e parë është sjellur më 17 nëntor të vitit 1991¹, nga ana e Qeversisë së Republikës së Maqedonisë, mbi bazë së cilës Republika e Maqedonisë u konstitua si shtet I pamvarur dhe sovran, ku ishte e definuar ne preambulën e RM "duke u nisur nga trashëgimia historike, kulturore, shpirtërore dhe shtetërore e popullit maqedonas dhe nga lufta e tij shekullore për liri nacionale dhe sociale dhe për krijimin e shtetit të vet, e vecanërisht nga traditat shtetërore juridike të Republikës së Krushevës dhe vendimet historike të KACKM-së dhe kontinuitetit kushtetues juridik të shtetit maqedonas si Republikë sovrane në Federatën Jugosllave, nga vullneti lirisht I shprehur I qytetarëve të Republikës së Maqedonisë në Referendumin e 8 shtatorit të vitit 1991, si dhe nga fakti historik se Maqedonia është konstituuar si shtet nacional I popullit maqedonas në të cilin sigurohet barazia e plotë qytetare dhe bashkëjetesa e përhershme e popullit maqedonas me shqiptarët, turqit, vllahet, romët dhe kombësit e tjera qe jetojnë në RM, e me qëllim që:

-Republika e Maqedonisë të konstituohet si shtet Sovran dhe I pavarur dhe si shtet qytetar dhe demokratik;

-të vendoset dhe ndërtohet sundimi I së drejtës si sistem themelor I pushtetit;

-të garantohen të drejtat e njeriut, liritë qytetare dhe barazia nacionale;

-të sigurohet paqja dhe bashkëjetesa e popullit maqedonas, me kombësit që jetojnë në Republikën e Maqedonisë; dhe

-të sigurohet drejtësia sociale, mirëqenia ekonomike dhe parimi I jetës personale dhe të përbashkët.²

*) Me pikën 1 në Amandamentin IV zëvendësohet Preambula e Kushtetutës së Republikës së Maqedonisë.

Mungesa për një dialog politik solli një konflikt në RM që ndodhi më vitin 2001, a mbaroi më 13 ngusht të vitit 2001, pas një sër bisedash dhe negociatash në Ohër, pjesmarrësit e nënshkruajtën marveshjen kornizë të Ohrid.³

Përkueshtuetsshmëria e atyre të cilët e nënshkruajtën si dhe zhvillimi dhe implementimi I tij e nxorën RM nga kriza akute. Marveshja solli deri te pajtimi dhe ndërtim të dyanshëm dhe besim I bashkësive që jetojnë në RM, ai në një farë

¹ Gazeta zyrtare e Republikë s së Maqedonisë nr. 52 prej 21.11.1992.

² Kushtetuta e RM

³ Boris Trajkovski-Kryetari I RM, Lupco Georgievski-kryeministër I RM dhe kryetar I VMRO-DPMNE, Arben Xhaferi kryetar I PDSH, Branko Crvenkovski kryetar I LSDSM, Imer Imeri kryetar I PPD, dëshmitar ishin:Fransoa Leotar përfaqësues I BE, Xhejms Perdu për rfaqësues I SHBA-së

Implementimi I të drejtave dhe lirive të njeriut në Republikën Maqedonisë si parakusht për antarsimin në Unionin Evropian

mënyre e transformoi shtetin, duke e marrë parasysh gjendjen multietnike dhe multikulturale të saj.

Pas 2001 e këndej, shteti mori një numër të madh të ndryshimeve kushtetuese dhe hapa ligjore, mbi parimet në të cilin u themelua marveshja e Ohrid, u kycën në kornizën kushtetuese dhe ligjore të shtetit. Marveshja përmbante parime dhe anekse për planet specifike për implementimin, duke I kycur edhe ndryshimet kushtetuese (aneksi A), ndryshimet ligjdhënëse (aneksi B), dhe masat për implementimin dhe ndërtimin e besimit (aneksi C)

1. Parimet themelore

1.1. Tërësisht dhe pa kusht hudhet poshtë përdorimi i dhunës për realizimin e qëllimeve politike. Vetëm zgjidhjet paqësore politike mund ta garantojnë stabilitetin dhe ardhmërinë demokratike të Maqedonisë.

1.2. Sovraniteti dhe integriteti territorial i Maqedonisë dhe karakteri unitar i shtetit janë të pashkelshëm dhe duhet të rruhen. Nuk ekzistojnë zgjidhje territoriale për çështjet etnike.

1.3. Karakteri shumetnik i shoqërisë maqedonase duhet të rruhet dhe të gjejë shprehjen e vet në jetën publike.

1.4. Një shtet bashkëkohor demokratik, në rrjedhën natyrore të zhvillimit dhe krijimit të vet, duhet vazhdimisht të sigurojë Kushtetutën e tij që tërësisht t'i plotësojë nevojat e të gjithë qytetarëve të saj, në pajtim me standardet më të larta ndërkombëtare si dhe vet të zhvillohen vazhdimisht.

1.5. Zhvillimi i pushtetit vendor është me rëndësi thelbësore për nxitjen e pjesëmarrjes së qytetarëve në jetën demokratike dhe për përparimin e respektimit të identitetit të bashkësive.⁴

Përreth kësaj, principi I mosdiskriminimit dhe përfaqësimit të drejtë, në bazë të marveshjes kornizë të Ohrid do me thënë se:

- Tërësisht do të respektohet parimi i mosdiskriminimit dhe trajtimit të barabartë të të gjithë personave para ligjit. Ky parim do të aplikohet sidomos në raport me punësimet në administratën publike dhe në ndërmarrje publike, si dhe te gasja deri te financimi publik për zhvillimin e aktiviteteve afariste.

-Në ligjet me të cilët rregullohen punësimet në administratën publike do të përmbahen masat me të cilat do të sigurohet përfaqësimi i drejtë i bashkësive në të gjitha organet qendrore dhe lokale publike dhe në të gjitha nivelet e punësimit në këto organe, duke respektuar njëkohësisht rregullat e kompetencës dhe integritetit,

---

⁴ www.siofa.gov.mk

me të cilët udhëhiqet administrata publike. Autoritetet do të ndërmarrin aktivitet për ta korigjuar mosekullibrin ekzistues në përbërjen e administratës publike, sidomos përmes punësimit të pjesëtarëve të bashkësive me përfaqësim të pamjaftueshëm. Një vëmendje e posaçme do t'i kushtohet faktit që të sigurohet sa është e mundur me shpejtë që shërbimet policore në përgjithësi ta shprehin përbërjen dhe shpërndarjen e popullatës së Maqedonisë, sikurse është theksuar në Aneksin C.

-Për Gjykatën Kushtetuese 1/3 e gjykatësve do të zgjidhet nga kuvendi me shumicën e numrit të përgjithshëm të deputetëve që do të përmbajë shumicën e numrit të përgjithshëm të deputetëve të cilët pohojnë se i takojnë bashkësive që nuk janë popullatë shumicë në Maqedoni. Kjo procedurë do të aplikohet edhe gjatë zgjedhjes së Avokatit Popullor dhe tre anëtarëve të këshillit gjyqësor.

Ndryshime të mëtejme janë bërë në fushën e arsimit dhe përdorimit të gjuhës:

1. Lidhur me shkollimin fillor dhe të mesëm, mësimi do të zhvillohet në gjuhën amtare të nxënësve, e njëkohësisht në mbarë Maqedoninë do të aplikohen standardet e unifikuara për programet akademike.
2. Financimi nga shteti do të sigurohet për arsimimin sipëror në gjuhët të cilën e flasin të paktën 20 për qind e popullatës në Maqedoni, e në bazë të marrëveshjeve të posaçme.
3. Gjatë regjistrimit në universitetet shtetërore të studentëve të rinjë të cilët lu takojnë bashkësive që nuk janë popullatë shumicë në Maqedoni do të aplikohet parimi i diskriminimit pozitiv, gjithnjë derisa regjistrimi nuk e shpreh si duhet përbërjen e popullatës në Maqedoni.
4. Në tërë Republikën e Maqedonisë dhe në marrëdhëniet ndërkombëtare gjuhë zyrtare është gjuha maqedonase.
5. Cilado gjuhë tjetër të cilën e flasin të paktën 20 për qind e popullatës, pashtu është gjuhë zyrtare, sikurse është arsyetuar këtu. Në organet e Republikës së Maqedonisë, cilado gjuhë zyrtare tjetër nga maqedonishtja mund të përdoret në pajtim me ligjin, sikurse është elaboruar më tej në aneksin B. Cilido person që jeton në njesinë e pushtetit vendor në të cilin të paktën 20 për qind e popullatës flasin gjuhë zyrtare ndryshe nga maqedonishtja mund të përdorë cilëndo gjuhë zyrtare për të komunikuar me zyren rajonale të pushtetit qendror, kompetent për këtë komunë; zyra e tillë do të përgjigjet në atë gjuhë në mënyrë plotësuese në maqedonishte. Cilido person mund ta përdor cilëndo gjuhë zyrtare për të komunikuar me zyren kryesore të pushtetit qendror, e cila do t'i përgjigjet në atë gjuhë, në mënyrë plotësuese në maqedonisht.
6. Lidhur me pushtetin vendor në komunat ku bashkësia e caktuar përbën të paktën 20 për qind e popullatës së komunës, gjuha e asaj bashkësie do të përdoret

Implementimi I të drejtave dhe lirive të njeriut në Republikën Maqedonise si parakusht për antarsimin në Unionin Evropian

si gjuhë zyrtare, në mënyrë plotësuese maqedonishtja. Në raport me gjuhët, të cilët flasin të paktën 20 për qind të popullës së komunës autoritetit lokale në mënyrë demokratike do të vendosin për përdorimin e saj në organet publike.⁵

7. Në procedurat penale dhe qytetare gjyqësore të cillitdo nivel, personi i akuzuar ose cilado palë do të ketë të drejtë të përkthimit në shpenzim të shtetit të të gjitha procedurave, si dhe të dokumenteve në pajtim me dokumentet përkatëse të Këshillit të Evropës.

8. Cilat do dokumente personale të qytetarëve që flasin gjuhën zyrtare ndryshe nga maqedonishtja poashtu do të lëshohen në atë gjuhë, në mënyrë plotësuese në gjuhën maqedonase në pajtim me ligjin.

KRITERET POLITIKE

Në Marrëveshjen e Mاستritit (1992 - neni 49) thuhet se secili shtet evropian i cili i respekton parimet e BE-së mund të aplikojë për anëtarësim. Kjo dispozitë i parasheh dy kushte kryesore - gjeografik dhe parimor. Në relacionin e kriterëve gjeografike duhet të nënvizohet se BE-ja dhe shteti kandidat nuk kanë mundësi që ta ndryshojnë këtë realitet gjeografik. Domosdoshmëria e harmonizimit me këtë parim është vërtetuar shumë më herët në rrjedha të procesit të zgjerimit - që në fillim, me aprovimin e mendimit të parë për aplikimin e vendit të caktuar, kështu që ky parim asnjëherë nuk ka qenë lëndë e elaborimit⁶.

Parimet e Bashkimit Evropian formalisht janë të përshkruara si kriterë për anëtarësim në BE dhe më së shumti kanë të bëjnë me kriteret e Kopenhagës, për arsye se këto kriterë politike dhe ekonomike për herë të parë u vendosën në samitin e Këshillit Evropian në Kopenhagë. Baza e kriterëve politike ka të bëjë me detyrimin e shteteve candidate që të sigurojnë: stabilitet të institucioneve të cilat do ta garantojnë demokracinë, qeverisjen e së drejtës, të drejtat e njeriut dhe respektimin e të drejtave të pakicave nacionale. Pas hyrjes në fuqi të Marrëveshjes së Amsterdami (maj 1999), këto kërkesa u inkorporuan si parime kushtetuese në Marrëveshje për Bashkimin Evropian dhe Ishin të potencuara në Kartën e të Drejtave Fundamentale të BE-së, të

⁵ www.siofa.gov.mk

⁶ Neni 49 i Marrëveshjes së Mاستritit flet për respektimin e parimeve të BE-së të cilat duhet t'i plotësojë një shtet që të ketë mundësi të aplikojë për anëtarësim. Në të nuk përmendet mundësia për anëtarësim për shtetet joeuropiane. Rasti me aplikimin e Marokut dhe bisedimet për një integrim më të përafërt të Izraelit, tregoi se shtetet joeuropiane e kanë të pamundur ta fitojnë statusin e anëtarësimi të plotë në BE.

proklamuara nga Këshilli European i Samitit të Nicesë në dhjetor të vitit 2000.

Demokracia. Në thelb e nënkupton mundësinë që të gjithë qytetarët e një shteti të kenë mundësi të participojnë në kushte të njëjta në procesin e sjelljes së vendimeve politike në të gjitha nivelet (nga ato lokale deri në nivelet më të larta nacionale. Kjo gjithashtu nënkupton edhe zgjedhje të lira dhe të fshehta, të drejtën për themelimin e partive politike pa kurrfarë pengesash nga ana e shtetit, qasje të barabartë dhe të drejtë në mediat e lira, organizatat e lira sindikale; ndikimi ekzekutiv i kufizuar me ligj dhe qasje e lirë në gjykatat e pavarura.

Parimi i së drejtës. Esenca e këtij parimi ka të bëjë momentin kur pushteti mund të realizohet në pajtueshmëri me ligjet e shkruara të cilat janë të apro-vuar me procedurë të rregullt. Ky parim ka për qëllim të pengohet mundësia nga vendosjet arbitrare në rastet individuale. Me qëllim që të plotësohen këto kërkesa, më shumë shtete të Europës Qendrore të cilat në vitin e kaluar u bënë anëtare të BE-së, ishin të detyruara që rënjesisht t'i përparojnë procedurat e tyre gjyqësore, duke i bërë më transparente, si dhe të bëhet vendosja e procedurës së përshtatshme të ankesave.

Të drejtat e njeriut. Të drejtat e patjetërsueshme janë ato që i posedon çdo njeri si krijesë njerëzore. OKB-ja e aprovoi Deklaratën Universale për të Drejtat e Njeriut, e cila paraqet dispozitë zyrtare të të drejtave të njeriut. Nga ana tjetër Këshilli i Europës e aprovoi Konventën

Është i pakontestueshëm fakti se respektimi i të drejtave të njeriut si domosdoshmëri për anëtarësim në BE, i detyroi disa shtete që për tu bë anëtare të BE-së, të bëjnë reforma të konsiderueshme në ligjshmërinë e tyre, në administratën publike dhe në gjykata. Shumë nga ndryshimet dhe reformat drejtpërdrejt kanë të bëjnë trajtimin e pakicave etnike dhe religjioze.

Republika e Maqedonisë më 9 prill 2001 e nënshkroi Marrëveshjen për Stabilizim dhe Asocim me BE-në. Më 1 prill 2004 kjo marrëveshje u bë e plotfuqishme

Partneriteti European për Republikën e Maqedonisë ndërtohet në dispozitat e përfshira në Rezolutën e Këshillit nr. 533/2004. Në të janë përfshirë prioritetet afatshkurtra dhe afatgjata të cilat Maqedonia duhet t'i plotësojë për Integrimin e mëtutjeshëm në BE, që janë identifikuar edhe në raportin e vitit 2004. Prioritetet kryesore të cilat kanë të bëjnë me Republikën e Maqedonisë janë në relacion me kapacitetin e saj për plotësimin e kriterëve të Kopenhagës, janë kushtet që janë të parapara me procesin e stabilizimit dhe asociimit, kushtet e definuara nga ana Këshillit me konkluzionet e 29 prillit 1997 dhe 21-22 qershor 1999, pastaj në përmbajtjen e deklaratës përfundimtare nga Samiti i Zagrebit I mbajtur më 24 nëntor 2000 dhe ato që ishin paraparë me Agjendës të Selanikut. Partneriteti

---

Implementimi I të drejtave dhe lirive të njeriut në Republikën Maqedonisë si parakusht për antarsimin në Unionin Evropian

---

European i definojnë prioritetet e çështjeve të rëndësishme të cilat Republika e Maqedonisë duhet t'i realizojë në procesin e afrimit drejt BE-së, të bazuara në zanafillën e analizave të raportit vjetor të vitit 2004 nga i cili është përfundimtar se gjithandëj kur është fjala për legjislativën, inkorporimi i *acquis*-it është realizuar në mënyrë të pamjaftueshme, andaj është e domosdoshme të përgatitet implementimi i tërësishëm i saj. Mes tjerësh kërkohet të sigurohet funksionimi i institucioneve shtetërore në tërë territorin, implementimi i marrëveshjes kornizë, përparimi dhe funksionimit të administratës publike;⁷ përforcimi i sistemit gjyqësor në drejtim të përgatitjes të reformave të tërësishme;⁸ përparimi dhe respektimi i të drejtave të njeriut nga organet shtetërore të vendosura me ligj;⁹ ngritja e luftës kundër korrupsionit;¹⁰ promovimi i lirisë së shprehjes; promovimi i bashkëpunimit regjional në përputhshmëri me kërkesat e Marrëveshjes për Stabilizim dhe Asocim dhe në

---

⁷ Implementimi i tërësishëm i Ligjit për Serviset Civile (Laë on Civil Services); implementimi i Planit për Zhvillimin Strategjik (Strategic Development Plan); përparimi i transparencës administrative dhe miratimi i ligjit për qasje publike në informacionet; reforma në procedurat administrative për zgjidhjen e kontesteve administrative, implementimi i plotë i Ligjit për Avokatin e Popullit (2003) dhe kompletimi i reformave në zyrën e tij etj.

⁸ Shqyrtimi i sistemit ekzistues të seleksionimit, emërimit dhe promovimit të gjykatësve dhe prokurorëve me qëllim që të sigurohet gjyqësi e pavarur, mosndërrim e gjykatësve dhe përparimi në karrierë; përgatitja ndryshimeve të domosdoshme kushtetuese dhe ligjore të cilat e garantojnë pavarësinë e trupit të autorizuar për seleksionim dhe përparim në karrierë; thjeshtësimi i procedurave gjyqësore, përparimi i zbatimit të vendimeve gjyqësore, vendosja e mekanizmave alternativë për zgjidhjen e kontesteve duke e përfshirë edhe arbitrazhin dhe ndërmjetësimi në rastet penale; përforcimi i kapaciteteve institucionale për trajnimin e gjykatësve dhe prokurorëve etj.

⁹ Sigurimi i harmonizimit të tërësishëm me Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut, me Konventën për Parandalimin e Torturave dhe Sjelljeve Nënçmuese Jonjerëzore ose Dënimet, si dhe harmonizimi me konventat e tjera ndërkombëtare; respektimi i rregullave për paraburgim para gjykimit; promovimi i politikës së ndërgjegjshme të gjykatësit dhe prokurorët në lidhje me detyrimet e tyre në respektimin e të drejtave dhe lirive të njeriut dhe sigurimi i implementimit të tyre në përputhshmëri me kërkesat ndërkombëtare.

¹⁰ Implementimi i strategjisë së luftës kundër korrupsionit; ngritja e kapacitetit institucional për hulumtim dhe procesim të korrupsionit; përkryerja e legjislativës përkatëse për funksionimin e partive politike.

përputhshmëri me angazhimet e samtit të Selanikut;¹¹ aprovimi i komizës juridike për bashkëpunim me Tribunalin për ish-Jugosllavinë dhe implementimi i marrëveshjeve ndërkombëtare të arritura nga ish-Jugosllavia.¹²

Nga viti 1997 Komisioni European e dorëzoi raportin vjetor për shtetet e Europës Qendrore dhe Lindore në të cilin ishin përfshirë edhe çështje që kishin të bëjnë me aplikuesit për anëtarësim në Bashkimin European në relacion me çështjet që kanë të bëjnë me plotësimin e kriterëve të Kopenhagës. Për këtë qëllim, Komisioni e zhvilloi edhe metodologjinë e tij në kontekst të Agjendës 2000. Në përputhshmëri me këtë metodologji, raporti vjetor duhet të japë vlerësime për përparimin që e ka arritur shteti në planin e legjislativës, për masat që i ka aprovuar ose që i ka implementuar konform kriterëve të Kopenhagës. Kjo qasje siguron trajtim të njëjtë për të gjitha shtetet kandidatë dhe mundëson objektivitetin në dhënien e vlerësimit për gjendjen e secilit shtet. Përparimi në këtë relacion me konfirmimin e çdo kriteri, vlerësohet veçmas në përputhshmëri me standardet e hollësishme për verifikim, të cilat mundësojnë që notimi të realizohet në raport me parametrat e njëjtë për çdo shtet, duke siguruar transparencë në procedurë. Raportet e miratuara në relacion me kontrollin e një numri të madh të burimeve fillojnë me informatat e dorëzuara nga shteti kandidat, si dhe nga shumë burime të tjera, kryesisht të dala nga Parlamenti European, nga evaluimet e bëra për shtetet anëtare të Bashkimit European, si dhe nga burimet e organizatave ndërkombëtare dhe joqeveritare. Me qëllimit që të bëhet evalulmi i kriterëve të arritura, Komisioni jo vetëm që bën përshkrimin e institucioneve të ndryshme (Parlamentit, pushtetit ekzekutiv dhe gjyqësor), por edhe bën kontroll sesi implementohen në praktikë të drejtat dhe liritë e ndryshme. Në relacion me të drejtat e njeriut, Komisioni e analizon mënyrën në të cilën shteti kandidat i respekton dhe implementon dispozitat e konventave më të rëndësishme që kanë të bëjnë me të drejtat e njeriut, veçmas duke e marrë në konsideratë implementimin e Konventës Europiane për të drejtat e njeriut dhe të drejtat themelore. Sa u përket relacioneve në respektimin e të drejtave të pakicave dhe të sigurisë së tyre, Komisioni i kushton vëmendje të veçantë implementimit të parimeve të ndryshme të ndërtuara në Konventën Kornizë për Sigurinë e Pakicave

---

¹¹ Sigurimi i implementimit të marrëveshjeve për tregti të lirë; vazhdimi i proceseve të nënshkrimit të marrëveshjeve me vendet fqinje, arritja e marrëveshjeve ndërkombëtare në relacionet e luftës kundër kriminalitetit të organizuar, kundër tregtisë së palejueshme, sigurimi dhe implementimi i suksesshëm i bashkëpunimi gjyqësor dhe i drejtimit të kufijve.

¹² Council decision on the principles, priorities and conditions contained in the European Partnership with Republic of Macedonia, Commission of the European Communities, COM (2004), pp.2-8.

Implementimi I të drejtave dhe lirive të njeriut në Republikën Maqedonisë si parakusht për antarsimin në Unionin Evropian

të Këshillit të Europës. Masat të cilat I ndërmerr shteti në luftën kundër korrupsionit gjithashtu janë lëndë shqyrtimi dhe evaluimi. Në relacion me të gjitha shtetet kandidate raportet i identifikojnë lëmenjtë ku janë të nevojshme angazhimet e mëtutjeshme ose reformat që duhet të aplikohen që të arrihet deri te plotësimi i kriterëve të përmendura. Qëllimet e bashkëpunimit të BE-së me RM-në paraqesin pjesë përbërëse të procesit të stabilizimit dhe asocimit, i cili në fakt e paraqet politikën e BE-së e cila reflektohet në rëndësinë strategjike të shteteve të Ballkanit drejt integritimit në BE. Ky proces paraqet kornizën në të cilën raportet e kontraktuara (marrëveshjet për stabilizim dhe asocim) dhe programi për ndihmë (CARDS) duhet t'i ndihmojnë çdo shteti ndaras në përparimin e tij drejt anëtarësimit të plotë në BE.¹³ Kështu për shembull, Bashkësia Europiane ndihmon në përparimin e reformave gjyqësore, duke filluar që nga Programi PHARE (deri në vitin 2000), duke vazhduar pastaj me programin CARDS 2001. Gjendja në gjyqësi është vlerësuar se aty urgjentisht duhet të ndërmerren reforma. Pikërisht si vërejtje bazë këtu theksohet mungesa e lidhshmërisë së sistemit efikas gjyqësor dhe e respektimit të të drejtave dhe lirive të njeriut.¹⁴ Nga kjo, si qëllime kryesore në procesin e reformave në sistemin gjyqësor nënvizohen:

Promovimi i gjyqësisë efikase dhe të pavarur;

Përkrahja e proceseve të adaptimit dhe të riorganizimit të sistemit gjyqësor dhe i procedurave gjyqësore;

Sigurimi i standardeve për drejtësi në proceset e sjelljeve të vendimeve gjyqësore duke i marrë në konsideratë edhe masat e luftës kundër korrupsionit;

Sigurimi i efikasitetit të administratës së gjyqësisë dhe ndihma në procesin e kompjuterizimit të gjykatave.¹⁵

Procesi i reformave të sistemit të gjyqësisë në Republikën e Maqedonisë filloi me propozimin e parë me Strategjinë nacionale për reforma në gjyqësi dhe në Ministrinë e Drejtësisë kah fundi nëntorit të vitit 2004, si dhe me mbajtjen e më shumë tryezave të rrumbullakëta në të cilat do të inkuadrohej opinioni publik. Por, për fat të keq, nëse me vëmendje përcillen këto procese, më shumë se evident është fakti se askush nuk e konteston arsyen e patjetërsueshme për reformat e tërësishme në sistemin gjyqësor, por gjithë kjo mbetet në konstatime dhe shumë pak ose aspak në masa apo propozime konkrete, të cilat do të sjellin deri në plotësimin e tërësishëm të standardeve për gjykim të drejtë, rregulla të përfshira

¹³ CARDS Assistance Programme, European Commission (2002-2006), p.5.

¹⁴ Ibid, p. 51.

¹⁵ Ibid

në Paktin për të Drejtat Politike dhe Qytetare si dhe në Konventën Europiane për të Drejtat e Njeriut. Që të kalohet rruga nga parashikimet ku dhe si duhet të veprohet, deri te propozimi dhe aprovimi, dhe më pas edhe implementimi i masave konkrete, duhet të bëhet analizë gjithëpërfshirëse e sistemeve gjyqësore në shtetet anëtare të BE-së, si dhe analizë e tërësishme e Vendimeve të Gjykatës Europiane për të Drejtat e Njeriut dhe e vendimeve të Komitetit për të Drejtat e Njeriut të OKB-së. Gjithsesi këtu hyjnë edhe organizimet, mënyra e punës dhe vendimet e Gjykatës së të Drejtës. Pa një analizë të tillë gjithëpërfshirëse, veshtirë mund të bisedojmë për reforma të suksesshme të cilat planifikohen të bëhen në sistemin gjyqësor në RM.¹⁶ Më 22 mars të vitit 2004 Republika Maqedonisë aplikoji për anëtarësim në BE. Më 17 maj 2004 Këshilli i Ministrave kërkoi nga Komisioni Europian të përgatitë mendim që kishte të bëjë me aplikimin. Mes burimeve të informacionit të cilat Komisioni i shfrytëzonte gjatë përgatitjes së mendimit ishin edhe përgjigjet nga pyetëtori. Çka paraqet në esencë pyetëtori? Pyetëtori është mjet punues i cili duhet ta lehtësojë dialogun të cillin e zbaton Komisioni me pushtetet me qëllim që të vlerësojë se a është shteti i përgatitur që të ndër marrë të drejtat dhe detyrime që burojnë nga anëtarësimi në BE. Përgjigjet duhet të jenë sa është e mundur më konkrete me qëllim që Komisionit t'i mundësohet një shqyrtim i drejtë për gjendjen aktuale, si dhe për implementimin e reformave¹⁷. Pyetëtori i përfshin kriteret politike për anëtarësim në BE (veçmas për funksionimin e demokracisë, qeverisjes së të drejtës, të drejtat e njeriut dhe mbrojtjen e pakicave), kriteret ekonomike, si dhe të gjithë lëmenjtë e legjislacionit të BE-së të hartuara në 35 kapituj. Përgjigja e këtyre pyetjeve do të sigurojë material, nga i cili do t'i ndihmohet Komisionit të bëjë analiza në relacionet dhe pyetjet se a është shteti i përgatitur t'i ndër marrë detyrimet të cilat kanë të bëjnë me anëtarësimin në BE.¹⁸ Në hartimin e përgjigjeve Komisioni si burim i shfrytëzon mendimet e delegacionit të Komisionit Europian në Shkup, të organizatave aktive ndërkombëtare në vend, si dhe informatat statistike ekonomike nga burimet të tjera, siç janë nga OECD dhe Fondi Monetar Ndërkombëtar. Afati për dorëzimin e mendimit nga ana e Komisionit Europian deri në Këshillin e ministrave më se

---

¹⁶ Shih: Reformat Nacionale në Gjyqësi, Shoqata për Tolerancë Qytetare dhe Bashkëpunim (Prilep) 2005).

¹⁷ Andreevska Elena "Politicki Problemi za Integriranje vo Evropskata Unija, (osnaovna literatura, Tetovo, 2009/10)

¹⁸ Ibid, supra

Implementimi I të drejtave dhe lirive të njeriut në Republikën Maqedonisë si parakusht për antarsimin në Unionin Evropian

---

tepërmi varet nga kualiteti i informacioneve të dhëna nga shteti dhe nga domosdoshmëria e konsultimeve dhe sqarimeve të metutjeshme.

Literatura e shfrytëzuar

1. Andreevska Elena "Politicki Problemi za Integriranje vo Evropskata Unija, (osnaovna literatura, Tetovo, 2009/10)
2. Allen, Tim and John Eade (eds.), "Divided Europeans: Understanding Ethnicities in Conflict", Kluwer Law International, 1999
3. Baun, Michael J. "A Wider Europe: The Process of and Politics of European Union Enlargement", Routledge Publishers, 2000.
4. Castells, M. "The Power of Identity: The information age: Economy, society and culture", Blackwell, 1997
5. Hix, S., "The Political System of the European Union", Macmillan, 1999.
6. Huntington, S. "The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century" University of Oklahoma Press, 1991.
7. Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë
8. Gazeta zyrtare e Republikës së Maqedonisë nr. 52 prej 21.11.1992

MAKEDONYA KINALI KÖYÜ TÜRKLERİNİN EVLENME VE DÜĞÜN GELENEKLERİ (SAKARYA ÖRNEĞİ)

Yrd.Doç.Dr. Ezgi Tanrıverdi¹

ÖZET

Yüzlerce yıl Türk egemenliğinin hüküm sürdüğü bir coğrafya olan Balkanlarda Türk kültürünün yerleşmesini sağlayan unsurlardan biri olan Kinalıların göç ettikten sonra Türkiyede de geleneklerinin devamlılığının incelenmesi Balkanların dönemsel olarak sosyolojik yapısını anlamak açısından önem arz etmektedir.

Araştırmada yöntem olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Daha önceden hazırlanmış olan sorular, Sakarya Kinalılar Derneği üyelerine sorularak yanıt alınmıştır. Araştırmada evlenme öncesi geleneklerin; kız isteme, söz, nişan, düğününün nasıl olduğu, Sakarya’da bu geleneklerin tüm unsurlarıyla sürdürülüp sürdürülmediği sorularına yanıt bulunmaya çalışılmıştır. Araştırma sırasında Sakarya Üniversitesi Öğretim görevlisi Adem Çalışkan’ın dünürbaşı olduğu bir süreçte söz, nişan, düğün, gelin alma adetlerine katılım sağlanarak, ailenin bilgileri alınmıştır. Halen (Kremenica) Kinalı Köyünde yaşamını devam ettiren ve düğün için Sakarya’ya gelen Ali Veyseller geleneklerin günümüz Manastır ve Sakarya düzleminde karşılaştırılması bakımından katkı sağlamıştır.

Araştırmada çıkan sonuçlar ışığında Anadolu’dan 500 yıl önce Balkanlara yerleştirilen ve orayı yurt edinen politik, dinsel ve kültürel nedenlerin zorlamasıyla Anadolu’ya geri dönen Kinalıların baskılara, entegrasyon ve asimilasyon politikalarına rağmen Türk kültürünü yitirmedikleri ve yaşatmak adına yoğun uğraş verdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kinalı, Kinalı düğünü, kinalılarda evlenme gelenekleri, Balkan göçmenleri, Kremenica

---

¹ Sakarya Üniversitesi, Sakarya MYO, ezqitan@sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Göçü yer değiştirme olarak temelde nitelendirsekte göçü diğer yer değiştirmelerden ayıran temel nokta göçmenlerin göç ettikleri yerlerde yeni toplumsal ve ekonomik ilişkiler kurmasıdır. (Akkaya,1979:23)

Osmanlı balkanlara oldukça önem vermiştir. Balkanlar birçok etnik yapıyı barındırması ve coğrafi konumu gereği önemli bir yerleşim yeridir. Balkanlara Türkler Osmanlı Devleti tarafından yerleştirilmişlerdir. Birçok etnik köken barındıran bu topraklar Türkler sayesinde İslamlaşmıştır. Arnavutlar ve Boşnaklar bu topluluklardandır.

Göçmenler çoğu zaman karma nedenlerle göç ederler. Bunlar ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel olabildiği gibi çoğu zamanda karmaşık motivasyonlardır. (acikders.org.tr, 28.06.2012)

Göç olgusu tarihte her ülkenin özellikle de Türkiye'nin gündeminden hiç düşmeyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Göç olgusu tarihte birçok yöne doğru hareketlilik izlemiş,(çevreden merkeze- merkezden çevreye doğru) 19. Yüzyıldan sonra Batı Avrupa'nın önemli bir sorunu durumunu almıştır. İkinci Dünya Savaşının ardından daha çok kitlesel göçler meydana gelmiştir. Sosyolojik bağlamda göçün tartışılması göçmen nüfusun özellikle İslam dinine ait olan nüfusların asimilasyonu (Schnapper, 2005:445) ve Türk kültürünün yitirilmesi üzerine de yoğunlaştı denebilir. Özellikle 1912 Balkan Savaşları'nı izleyen süreçte (1950'liler) farklı bir etnik köken ve dinsel otorite altına giren Balkan Türkleri asimilasyon konusunda büyük baskılar yaşamışlardır. Balkanlarda Türk kökenli ve Müslüman soydaşlarımız kendi dinsel ve etnik kökenlerini yitirme ve otorite sahibi devletin kültürel özelliklerini benimsemek adına önemli zulümler ve baskılar yaşamışlardır. Schnapper'in de değindiği gibi sosyoloji göçmenler ve göç üzerine yaptığı çalışmalarda asimilasyon (kendi kültürü) ve entegrasyon (bütünleşme) (otoriteye) kavramları üzerinde durmaktadır.

Konuyu çalışırken amaç; asimilasyon ya da entegrasyon denilen devlet politikalarının özellikle Balkan göçmenleri üzerinde etkili olmasına karşın kendi kimlik ve kültürünü kaybetmeden yaşayan Türk topluluklarının bu günlere getirdiği gelenekleri ortaya koymaktır. Sakarya'da oldukça yoğun bir nüfusa sahip olan ve kültürlerini büyük oranda yaşatan Kınalı Türkeri'nin evlenme gelenekleri bize bu konuda ışık tutmuştur.

MAKEDONYA KINALI KÖYÜ TÜRKLERİNİN EVLENME VE DÜĞÜN GELENEKLERİ (SAKARYA ÖRNEĞİ)

Çalışma konusu olarak evlenme geleneklerinin seçilmesindeki temel amaç, Kinalı Türklerinin toplumsal yapısını analiz etmede, aile gibi önemli bir kültürel ve sosyolojik olguyu nasıl oluşturduklarını öğrenmektir. Çünkü Türk toplumunda aile en kutsal kurumlardan biridir ve toplumsal yapının çözümlenmesinde önemli bir mihenk taşıdır.

TÜRKİYE'YE YÖNELİK BALKAN GÖÇÜ HAREKETLERİ

BM nüfus bürosuna göre göç; kişinin köken yerinden başka bir yere giderek orada kalıcı olarak yerleşmesi ve ikamet yerinin değişmesi olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye konumu, tarihi önemi ve bünyesinde barındırdığı sosyo-kültürel çeşitlilik nedeniyle hem iç göç alan hem de dış göç veren önemli bir ülkedir.

Osmanlı döneminden başlayarak Cumhuriyet Dönemini de kapsayan ve en dikkate değer göçlerden birini oluşturan Balkan Göçleri, özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşında yüzbinlerce kişinin göçüyle sonuçlanmıştır. 1912 ile 1923 yılları arasında Balkanlardan Osmanlı topraklarına gelen göçmenlerin sayısı 440.000 olarak tahmin edilmektedir. (İçduygu, Sirkeci:259)

Kinalılar ve Kinalılar Köyü (Kremenica)

14. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti tarafından Balkan topraklarına gönderilen Kinalılar; Konya Sancağına bağlı Burdur yöresinde yaşayan ve Bozokların Üç Ok Kolu, Dağhan Soyu, Salur Boyu Kinalı Aşiretindedir. (ismailucakci.com,20.06.2012) Kinalı aşireti, günümüzde de hala devam etmekte olan askere giden oğullarının başlarına kına yakarak sefere yollamasından dolayı "kinalılar" ismi ile anılmışlardır.

Kinalılar, bugünkü Manastır Kentine 15 km. uzaklıkta Kinalılar (Kremenica) köyünü kurmuşlar ve 1380 ile 1960 yılları arasında yaklaşık 580 yıl bu köyde yaşamışlardır.

Kinalı Köyü ilk kuruluşunda yaklaşık 10 hane iken Balkan Savaşı bitimine yani 1913 yılında yaklaşık 650 haneye ulaşmıştır. Köy hala varlığını ve kültürünü devam ettirmekte ve 2012 yılı haziran ayında restorasyonu tamamlanan camisi ile değerlerini yaşatmaktadır.(kinalilar.8m.com,20.06.2012).

KINALILARIN TÜRKİYE'YE GÖÇ HAREKETLERİ

1912 Balkan Savaşları'na kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşamışlardır. Balkan Savaşlarının ardından kaybedilen bu topraklarda erken Cumhuriyet döneminden (1923) başlamak üzere 1967' ye kadar göçler Manastırdan Türkiye'ye doğru hareket etmiştir. Balkan Savaşından sonra dili ve dini farklı bir ulusun egemenliği altına girmesine karşın Kınalılar dil, din ve geleneklerinden ayrılmamış, Türk kültürünü korumuşlardır. Hala toplumsal açıdan kapalı bir yapı göstermektedirler. (kinalilardernegi.com,20.06.2012).

Cumhuriyetin ilk yıllarında bireysel bir özellik gösteren Kınalı Türklerinin göç hareketleri, 1950-1960 yılları arasında kitlesel düzeyde gerçekleşmeye başlamıştır. Bunun nedeni politik, dini ve kültürel nedenli çatışmalardır.

Türkiye'ye göçenler İstanbul, Sakarya, Manisa, Bursa ve İzmir Çevrelerine yerleşmişlerdir. 2010 yılı itibarıyla Sakarya'da 18.000, İstanbul'da 8.000, Bursa'da 3.000 ve İzmir, Manisa çevresinde 5.000 Kınalı yaşamaktadır. (kinalilar.8m.com,20.06.2012).Kendilerine has kültürlerini çeşitli demek ve sivil toplum örgütleri kurarak sürdürmeye devam ettirmektedirler.

KINALI TÜRKLERİNDE EVLENME GELENEKLERİ

Kız İsteme

Manastırdaki köylerinden Türkiye'ye göçen kınalılar evlilik geleneklerini büyük oranda sürdürmektedirler. Özellikle evlilik öncesi ve düşün geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Kınalıların adetlerinde yabancılara kız verilmez. Sakarya'da Kınalı köyünden olmayanlara kız vermeme geleneği hala sürmektedir. Kınalılarda kız alınıp, verilirken yedi kuşak incelenir ve kan bağı olmamasına dikkat edilir. Özellikle gayri-Müslimlere kesinlikle kız verilmez. Bu kurala uygun davranmayanlar Kınalılar arasından dışlanmakta ve hor görülmektedirler.

Kız alıp verirken toplumsal yapı ön planda tutulur. Kınalılarda eskiden olduğu gibi günümüzde de evlilikler görücü usulü yapılmaktadır. Kınalılarda önce aile, sonra kız beğenilir. Aile ve kız beğenildikten sonra, kızı istemeye gitmeden önce büyükler arasında görüşmeler yapılır. Bu görüşmeler olumlu sonuçlanırsa, kız evine habrı sayılır bir aracı seçilerek haber gönderilir. Kızın ve erkeğinde görüşleri alınır. Kız istemeye damat adayı götürülmez. Kız evine erkek tarafı "kesme tatlısı" götürür. Sakarya'da bu gelenek devam etmemekte ve yerine çikolata ve çiçek götürülmektedir. Kız tarafı gelen görüclere ikramda bulunmaz. Daha önce belirlenmiş olan aracı, usulüne göre kızı ister. Kız bu isteme sonucunda verilirse, konuklara kahve ikram edilir. Kahveler çok şekerli yapılmaktadır. Yalnız aracı olan

MAKEDONYA KINALI KÖYÜ TÜRKLERİNİN EVLENME VE DÜĞÜN GELENEKLERİ (SAKARYA ÖRNEĞİ)

"dünür başına" çok tuzlu kahve ikram edilir. Dünürcü başının yüzünü ekşitmeden kahveyi içmesi gerekmektedir. Ancak belirtilmesi gereken bir konu da, Kınalılarda kız kaçırma adetinin oldukça yaygın olduğu gerçeğidir. Kaçırılan kızın yüz kızartıcı bir durumu yoksa, ailesinden istenerek verilen kızlardan farksız olarak düğünü yapılmaktadır. Genelde kız kaçırma, istenilen kız verilmediği takdirde gerçekleşmektedir.

Kız isteme olumlu sonuçlandığında erkek tarafı ve aracı kız evinden ayrılmadan söz tarihi belirlenir. Evden ayrılırken erkek tarafına daha önceden hazırlanmış havlu verilir. Görücülere havlu verilmesi kızın da verildiğini simgeler. Kınalılarda kız istemeye gitmek "havlu almaya gitmek" olarak anlandırılmıştır. Kızın çehizine işlediği havlunun yöresel adı "marama"dır. Kız istemede marama verme adeti Manastır'daki gibi Sakarya'da da hala sürdürülmektedir. Ancak başlık parası adeti kalkmıştır. Marama, kızın başının bağlandığını simgeler. Kızın evinin önüne bir Türk Bayrağı asılarak kızın verildiği ilan edilir ve bu eve yeni görücüler gelmez.

Söz Kesme

Kız verildikten sonra belirlenen söz kesme tarihi geldiğinde, bayanlar ve erkekler ayrı yerlerde oturarak eğlenciler başlatılır. Sakarya'da daha çok söz kesme eğlencesi evde yapılmaktadır. Kız, söz kesme sırasında yöresel kıyafetlerini giyer. Söz kesme töreni, kız evinde yapılır, tef eşliğinde maniler söylenerek eğlenilir.

Söz kesmeye giden erkek tarafı kızın evine giderken gelinin üç kuşak akrabalarına hediyeler götürür. Kız anne ve babasına daha önceden kumaş götürülürken artık konfeksiyon, hazır elbiseler, gelin kıza ise takılar götürülür. Söz kesme günü Kurban bayramı yakınlarına rastlarsa, kıza kurban süslenir, bayram sabahı evine götürülerek teslim edilir. Söz merasmi ardından davulcu tutularak "şunun kızı, şunun oğluyla evlenmiştir" diye çevreye duyurulur. Davulcu geleneği Sakarya'da kısmen terkedilmiştir.

Nişan Töreni

Kınalı Türklerinde söz kesme geleneğinde yapıldığı gibi, nişanda da çeşitli eğlenceler yapılmaktadır. Erkeklerin ve kadınların ayrı ayrı oturduğu bu eğlencelerde gelinler ve kayınvalideler maniler söyleyerek atışmalar yaparlar.

Nişan "bohça götürülmesi" uygulaması bakımından önemli bir evlilik öncesi gelenektir. Nişan bohçası söz kesmeden sonra hazırlanır. Ancak damada gidecek olan bohçada gelin kızın çeyizi için daha önceden hazırlanmış olduğu havlular

bulunmaktadır. Nişan töreninden daha önce hazırlanan ve karşı tarafa verilecek olan bohçalar götürülmeden önce gelin ve damat tarafının kendi evlerinde serilerek gösterilir. Bohça serili eve her akşam konuklar tarafından çeyiz görmek üzere ziyaretler yapılır. Bu ziyaretler sırasında gelen konuklar, karşı tarafa gidecek olan bir elbiseye para veya altın takarlar. Çeyiz serili evlerde gerek geline gerek damada takılan hediyelerin tamamı toplanarak gelin kıza verilir. Tüm takılanların kıza verilmesi, kızın nişan ve düğün için noksanlarını tamamlaması için düşünülmüş bir gelenektir. Noksanlarını tamamlayan kızın artan paraya hazırlıklar için gereksinimi kalmazsa, yeni evine getirmektedir.

Kınalıların nişan adetlerinde önemli bir gelenekte "top koyma" adetidir. Nişanlılar yakınlarından birinin düğününe giderse nişanlı damat adayının annesi düğünü durdurur ve gelinine top koyar. Top koyma kayınvalidenin gelininden memnuniyetini dile getirmek için gelinin başına altın, kumaş ve takılar asması geleneğidir. Eğer gidilen düğün, erkek tarafının yakın akrabalarından birinin düğünü ise bu büyük top koymadır ve kayınvalide bir öküz parasına denk gelecek altını gelinine hediye eder.

Düğün

Kınalılarda, düğün günü, sabah namazı sonrası, gelinin babası, damadın babası ve birkaç konuğun bulunduğu bir toplulukla dini nikah kıyılır. Kınalılarda resmi nikaha önem verilmekle birlikte dini nikahta önem taşımaktadır. Bu kıyılan nikahın ardından erkek tarafı bir kamyonla kız evine giderek kızın çeyizini alır. Kız evinde ise çeyiz alınmadan evin önüne bir halı serilir, çeyiz bu halının üstüne iner ve oradan araca yüklenir. Halının üstü çocukların alması için hem kız hem erkek tarafından atılan para ve şekerlerle doldurulur. Şeker ve paraları kapışan çocuklarda çeyizin yüklenmesine yardımcı olurlar. Kızın bütün çeyizi evden çıkar ama sandık çıkmaz. Kızın sandığının inmesi için düğünbaşının sandığın bahşişini vermesi gerekir.

Çeyiz alındıktan sonra kız gelinliğini giyer. Kızı giydirenler kızın en yakın akrabalarından oluşur ve gelinliğin giydirilmesi sırasında bu yakın akrabalar kıza evlilikle ilgili çeşitli bilgiler verirler.

Kınalılarda gelin kıza kendi annesi tarafından gümüş kemer takılır. Bu adet yüzyıllardır sürdürülmektedir. Gelin kızın annesine takılan gümüş kemer kızına kalmaktadır. Gümüş kemer takılarak gelinlik giydirme, kızın babasının kızının beline kırmızı kuşak bağlaması ile sonlanır. Eğer gelin olacak kızın babası yoksa kuşağı abisi ya da erkek kardeşi tarafından bağlanmaktadır. Kıza gelinliği giydirilip, kuşağı

MAKEDONYA KINALI KÖYÜ TÜRKLERİNİN EVLENME VE DÜĞÜN GELENEKLERİ (SAKARYA ÖRNEĞİ)

bağlandıktan sonra babası ve yakın akrabaları tarafından evin kapısına kadar götürülür. Kız evinden dışarı çıkarken koltuk altına Kur'an-ı Kerim konur, eline de ekme verilir. Kınalılarda bu gelenek hala sürdürülür. Kur'an-ı Kerim evliliğin huzurlu, ekme ise bereketli olacağı inancı ile verilmektedir.

Sakarya'da yaşayan Kınalılar'da düğün artık salonlarında ve kadın erkek bir arada yapılmaktadır. Ancak geleneksel düğünlerde kadınlarla erkekler ayrı ayrı eğlenmektedirler ve düğünlerde tef dışında herhangi bir çalgı ya da müzik olmaz Eğlence tef eşliğinde dönerek, maniler söylenerek yapılmaktadır. Eğer düğün evinde bekar kız varsa, kadınlar beğendiği kıza talip olduğunu belli etmek için maniler düzerler. Bekar kızlar için düğün evlerinin görücüye çıktıkları yerler olarak anlamlandırılması yanlış olmaz. Ayrıca düğünlerde urgan olarak adlandırılan kalın iplere kurulmuş salıncaklarda sallanmaları da önemli bir gelenek olması bakımından dikkat çekicidir. Sallanan kızlar evliliğe hazır olduklarını anlatmaktadırlar. Köyün delikanlıları sallanan kızlardan birisini beğenirse, hemen etrafta bir kümes bularak oradan yumurta alır ve salıncakta sallanan, beğendiği kızın eteğine yumurtayı atar. Bu davranış o erkeğin o kıza sevdalandığını gösterir. Yumurta atma geleneğinin amacı o kıyla bir daha başka bir erkeğin ilgilenmemesini sağlar ve salıncakta eteği yumurtaya bulanmış kıyla sevdalısı var diye başka delikanlılar ilgilenmez. Eğer yumurta atan delikanlıda kızın gönlü yoksa, kız salıncakta sallanmayı sürdürür. Eğer delikanlıyı o da beğenirse salıncaktan iner. Salıncaktan inen kız daha önce anlattığımız gibi eğer aileler ve evlenecek gençler arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, kız bir sonraki eğlencede tekrar salıncakta sallanarak bu durumu köye ilan eder. Daha öncede değindiğimiz gibi düğün eğlenceleri bekar kız ve delikanlılarla oğullarına kız bakan aileler açısından önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Günümüzde Sakarya'da hem erkek hem kızlar evlenmek istediklerini birbirlerine ya da ailelerinden yakın gördükleri birine söyleyebilmektedir. Salıncakta sallanma gibi gelenekler günümüzde yaşam koşulları nedeniyle Sakarya'da uygulanmamakla iletişimin farklı bir boyutunu da gözler önüne sermektedir. Kınalılarda doğum adetleri de geleneksel Türk adetlerinden farklı değildir.

SONUÇ

1392'den beri Türk diyarı olan Balkanların Avrupa'da milliyetçilik akımlarının ortaya çıkışı ve geleneksel devlet yapılarının sona ermesinin ardından Balkan Savaşlarıyla Osmanlı Devletinin toprakları olmaktan ayrılan Balkan topraklarında bulunan Türk ve Müslüman nüfus ya göç ettirilmeye yada sözde entegrasyon politikası adı altında

kimliklerini yitirmeye zorlanmışlardır. Bu asimilasyon politikasına direnen soydaşlarımız Osmanlı Devletine ve daha sonra Türkiye Cumhuriyetine göç etmek zorunda kalmışlardır. Türkiye'ye yapılan Balkan göçlerini 93 Harbi, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve 1950'lerden sonra yapılan göçler olarak sınıflandırabiliriz.

Bugün Balkanlarda hala büyük oranda Türk nüfusu bulunmaktadır. 1950'ler başlarında Türkiye'nin Sovyet Bloğu ve komünizme karşı duruşu Balkanlardaki Türk azınlığı göç etmeye zorlamıştı. (İçduygu:264)

Balkanlardan gelen Türklerin oradaki geleneklerini burada da yaşattıklarını görmekteyiz. Çalışmanın konusunu oluşturan Manastır'a bağlı (Kremenica) Kınalı Köyü göçmenleri Sakarya'da hala geleneklerini yaşatmak için çaba göstermektedir.

Manastır Kınalı Köyünde iken diğer köylerden evlenmelerine karşın Sakarya'da yalnızca Kınalılardan kız almaktadırlar. Bunun nedeni Manastır komşu köylerinde Kınalı olmasa da tüm gelenek ve kültürel unsurlarının aynı olmasıdır. Yani burası soydaş olmasına karşın geleneklerdeki farklılıklar itici neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

1967'dan sonra bir daha göç almadıklarını belirten Sakarya Kınalıları yeni neslin Türkiye'deki geleneklere uygun davransa da büyük çoğunluğunun Balkanlardan getirdikleri adetlerini sürdürdüklerini görmekteyiz. Kınalılar Sakarya'ya ekonomik ve toplumsal olarak da uyum sağlamışlar ve her meslek dalında ve her alanda kendilerini göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

Akkaya Taylan, (1979), "Göç ve Değişme" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2573*, İstanbul.

Danış Didem, "Demografi: Nüfus Meselelerine Sosyolojik Bir Bakış", Galatasaray Üniversitesi , Ders Notları.

http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/4145/mod_resource/content/1/TUBA2.pdf (28.06.2012).

Schnapper Dominique, (2005), "Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

İçduygu Ahmet, Sirkeci İbrahim, (1999) "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", *75 Yılda Köylerden Şehirlere İçinde. (ed) Oya Baydar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

MAKEDONYA KINALI KÖYÜ TÜRKLERİNİN EVLENME VE DÜĞÜN GELENEKLERİ (SAKARYA ÖRNEĞİ)

---

http://www.ismailucakci.com/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=38&Itemid=128 (20.06.2012).

<http://www.kinalilar.8m.com/> (20.06.2012).

<http://kinalilardernegi.com/index.php/kn-tarih.html> (20.06.2012).

BAĞIMSIZLIK SONRASI SÜREÇTE MAKEDONYA'DA İSTİKRARIN SAĞLANMASINDA NATO'NUN ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. Umut KEDİKLİ¹

Özet

1990'ların başlarında Bosna-Hersek'te, sonlarında ise Kosova'da yaşanan ve bölgenin güvenliğini ve istikrarını tehlikeye atan çatışmalardan tecrübe çıkaran uluslararası toplum, 2001 yılında Makedonya'da yaşanan çatışmada hızlı hareket ederek gerilimi büyümeden çözmeyi başarmıştır. Bu süreçte özellikle NATO etkili bir rol alarak Makedonya'nın tekrar istikrara kavuşmasında yapıcı bir rol almıştır. Bu çalışmanın amacı, Makedonya'nın dönüşümünde ve bölgede istikrarın yerleşmesinde NATO'nun etkisini analiz etmektir. Bu çerçevede çalışmada, NATO'nun kriz ortamında askeri operasyonlar yoluyla Makedonya'da barış ortamını tekrar sağladığı ve arkasından Makedonya'ya örgüte üyelik hedefi vererek ve bu süreçte bir takım sivil ve askeri reformları gerçekleştirmesini şart koşarak, uzun vadede Balkanların güvenliğini ve istikrarını tekrar temin etmeye yönelik bir politika izlediği gösterilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, çalışmada NATO'nun Makedonya örneği üzerinden komünizm ardılı devletler üzerindeki dönüştürücü etkisi ve sorunlu coğrafyalarda güvenlik - istikrarın yerleşmesine olan katkısı irdelenmektedir. Yöntemsel açıdan çalışmada, Makedonya'nın 2001 yılında yaşadığı iç çatışmadan günümüze kadar olan siyasal süreç incelenerek geldiği noktadaki siyasi yapı üzerinden ve NATO'nun kurduğu kurumsal yapıların etkililiği üzerinden bir analiz yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, NATO, Güneydoğu Avrupa İnsiyatifi, Güneydoğu Avrupa Güvenlik İşbirliği Yönlendirme Grubu, Ohrid Anlaşması

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesi ve bu coğrafyada yaşanan silahlı çatışmalar uluslararası toplumun dikkatlerini son

¹ Bülent Ecevit Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Zonguldak.

yirmi yılda bu coğrafyaya çevirmiştir. Özellikle, Balkanlar'da yaşanan siyasi istikrarsızlıkların ve çatışmaların sona erdirilmesinde 1990'ların ikinci yarısından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) daha aktif bir çaba sarf ettiği gözlemlenmiştir. 1990'lı yıllarda ABD'nin Balkanlar'a yönelik temel politikası, Rusya Federasyonu'nun bölge üzerindeki etkisini kesmek ve Doğu Avrupa ve Balkanlar üzerindeki Almanya etkisini dengelemektir. (Uzgel, 2001:51) Bu politikalara paralel olarak ABD, bölgedeki insanli meselelere müdahalelerde ise askeri seçeneği NATO üzerinden işletmiştir. (Agh, 1999:274) ABD'nin NATO üzerinden bölgeye istikrar getirme arayışının gerisinde ise, bölgedeki siyasi istikrarsızlıkların ve silahlı çatışmaların Balkanların demokratikleşmesi ve yeniden yapılandırılmasına yönelik ABD'nin uzun dönemdeki çıkarlarının çatışmasının yattığı söylenebilir. Dolayısıyla NATO'nun 1990 sonrası dönemde Balkanlardaki etkisi iki ayaklı olmuştur. Bu etkinin ilk ayağını, bölgedeki çatışmaları sert güç politikaları ile önlemek oluştururken, ikinci ayağını NATO'ya üye olmak isteyen ülkelerde demokrasiyi, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü oturtmaya dönük yumuşak güç politikalarını izlemek oluşturmaktadır.

Bu çalışmada da NATO'nun, Makedonya'nın siyasi ve askeri yönden dönüşümündeki etkisi incelenmektedir. Çalışmada öncelikle, ülkenin siyasi, jeopolitik ve demografik açıdan kırılgan yapısı ele alındıktan sonra 2001 yılında yaşanan iç çatışma ve sonrasında NATO'nun da içerisinde yer aldığı barış süreci irdelenmektedir. Bu çerçevede, ülkenin siyasi istikrar kazanmasında NATO'nun önemi anlatılmakta ve ülkenin NATO'ya üyelik perspektifinin bu süreçteki itici rolü açıklanmaktadır. Son olarak NATO'nun, Balkanlara dönük politikalarının bölgenin güven ve istikrar üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır.

ETNİK KIRILGANLIĞIYLA BİR RİSK ALANI OLARAK MAKEDONYA

Makedonya, Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanan devletlerarasında, herhangi bir çatışma olmadan bağımsızlığını elde eden bir devlet olmakla birlikte, etnik yapısı bakımından kırılgan bir yapıya sahiptir. (Vankovska, 2008:152) 2002 nüfus sayımına göre toplam nüfusun (2.022.547) %25'i Arnavutlardan, %4'e yakını Türklerden, %3'e yakını Romanlardan ve %2'ye yakını da Sırlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte, toplam nüfusun %65'ini Ortodoks Hristiyanlar, %33'ünü ise Müslümanlar teşkil etmektedir.²

² The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mk.html>, (Erişim Tarihi: 04.06.2010)

BAĞIMSIZLIK SONRASI SÜREÇTE MAKEDONYA'DA İSTİKRARIN SAĞLANMASINDA NATO'NUN ROLÜ

Ülkedeki kırılganlığı arttıran diğer bir unsur da, kendisiyle tarihsel, etnik ve dilsel sıkıntılar yaşayan Arnavutluk, Kosova, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkelerle komşu olmasıdır. (Uzgel, 2001:59; Alp, 2002: 72-73; Chivvis, 2008:155) Makedonya'nın Yunanistan ile günümüzde de devam eden devletin isim sorunu bu ülkenin NATO ve Avrupa Birliği (AB) üyeliğinin de önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Yunanistan, Makedonya devletinin isminin ve bayrağının kendi tarihinden alındığını (Panagiotou, 2008:228) ve Yunan toprakları üzerinde bu devletin üstü kapalı hak iddiası olduğunu ileri sürmektedir. NATO'nun 2008 tarihli Bükreş Zirvesi'nde Yunanistan, Makedonya'nın NATO'ya üyeliğine bakışını açıkça ifade etmiştir. Yunanistan, ülkenin isim sorunu³ çözülmedikçe Makedonya'nın NATO'ya üyeliğini veto edeceğini belirtmiştir. (Panagiotou, 2008:229)

Kaynak: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mk.html>, Erişim Tarihi: 25.05.2012

³ Taraflar, aralarında diplomatik ilişki kurmak amacıyla 1995 yılında Geçici Anlaşma imzalamıştır. Makedonya, bu Anlaşma'nın 11. Maddesinin 1. Fıkrasında geçen, Yunanistan'ın kendisinin üye olduğu uluslararası, çoktarafli ve bölgesel örgütlere ve kuruluşlara Makedonya'nın üye olmasını engellemeyeceği yönündeki hükme dayanarak, bu ülkenin aralarındaki anlaşmaya aykırı davrandığı iddiasıyla 2008 yılında Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) başvurmuştur. UAD, 5 Aralık 2011 tarihinde verdiği kararda, Yunanistan'ın, Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya'nın NATO'ya üyeliğine itiraz ederek aralarında yapmış oldukları 1995 tarihli Geçici Anlaşma'nın 11/1. maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: ICJ, "Application of the Interim Accord of 13 September 1995" (The Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece), Judgment, 5 December 2011, s. 48.

Yunanistan ile sorunların dışında Makedonya'nın Kosova devleti ile olan sınır bölgesinde yaşayan Arnavutlar da kendilerini Kosova'nın bir parçası olarak görmektedir. Buna paralel bir şekilde 2004 yılında yapılan bir kamuoyu araştırmasında da Kosovalı Arnavutların %81'inin, Bulgarların %45'inin ve Sırpların %50'sinin komşu ülke topraklarının bir parçasının kendi ülkelerine ait olduğunu düşündüğü ortaya konmuştur. Öte yandan Makedonya'nın Bulgaristan sınırında yaşayan ve Makedon vatandaşı olup Bulgarca konuşan Bulgarlar da Makedonya için bir diğer hassasiyet noktasıdır. (Mungiu-Pippidi, 2006:645) Sırp lar ise Sırp Ortodoks Kilisesi üzerinden Makedon Ortodoksları üzerinde nüfuz kurma çabası içerisindedir. (Chivvis, 2008:155) Dolayısıyla, Makedonya, gerek kendi içinden gerekse komşularından kaynaklanan şekilde, etrafındaki devletlerle potansiyel olarak etnik ve sınır sorunları yaşama riski taşımaktadır.

MAKEDONYA'DA SİYASİ DENGELERİN OTURMASINDA NATO'NUN ETKİSİ VE İÇ SİYASİ GELİŞMELER

Makedonya'da 1991 yılında bağımsızlığın ilanı ile birlikte kabul edilen Anayasa'da "Makedonya'nın, Makedon halkının ulusal devleti" olduğu belirtilmiş ve "Makedonya'nın, Arnavutlar, Türkler, Ulahlar, Romlar (Romanlar) ve diğer milliyetlerle birlikte Makedon halkının eşitliğini ve varlığını garanti ettiği" ifade edilmiştir. Arnavutlar ise, anayasada kendilerinden kurucu millet statüsü verilmemesinden rahatsızlık duyarak bağımsızlık referandumunu boykot etmiştir. Zira, kabul edilen anayasa ile Arnavutlar, Yugoslavya Sosyalist Federal Devleti'nin 1974 tarihli Anayasası'nda Makedonlarla aynı düzeyde sahip oldukları anayasal eşitlikten geriye gidildiğini ileri sürmüşlerdir. (Reka, 2008:56-57) Yine yeni Anayasa'da, 1974 Anayasası'nda Arnavutlar'ın sahip olduğu üniversitelerde Arnavut dilinde eğitim görme hakkı yer almadığı gibi, Makedonların kullandığı Kiril Alfabetesi de ülkenin tek resmi dili olarak kabul edilmiştir. 1993 yılında yapılan kamuoyu araştırmalarında Arnavut kökenli Makedon vatandaşlarının %86'sının kendisini ülkenin ikinci sınıf vatandaşı olarak gördüğü ortaya çıkmıştır. (Reka, 2008:57-58) Dolayısıyla yeni bağımsızlığını kazanan Makedonya'nın doğumunun sancılı olduğu görülmektedir.

Zira, Arnavutlar, Makedonya'da nüfusun %25'ini oluşturmasına rağmen devlet kurumlarındaki çalışanların önemli bir kısmı Slavlardan oluşmaktaydı. Ayrıca Arnavutlar arasında işsizlik oranı da çok yüksekti. (Chivvis, 2008:144) Bu etkenlerin yanı sıra, sosyal yardımların düşüklüğü, Arnavutlar arasında hızlı nüfus artışı, aile yapısı, kültür ve dil farklılığı gibi nedenlerle diğer toplumlara olan güvensizlik gibi etkenler de Makedon Arnavutlarının ayaklanmasını tetiklemiştir. (Ruzin:

BAĞIMSIZLIK SONRASI SÜREÇTE MAKEDONYA'DA İSTİKRARIN SAĞLANMASINDA NATO'NUN ROLÜ

http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/special_pr.html, Erişim Tarihi: 03.06.2012)

Tüm bu iç etkenlere paralel olarak, Kosova'da 1999 yılında yaşanan çatışmaların da Makedon Arnavutlarının ayaklanması üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Kosova'daki çatışmalara Makedonya'daki Arnavutlar da destek olmuştur. Kosova Kurtuluş Ordusu (KKO veya UÇK, Arnavutça kısaltma), Makedon Arnavutları tarafından lojistik olarak desteklenmiştir. Kosova'daki çatışmalar nedeniyle çok sayıda Kosovalı Arnavut, Makedonya'ya sığınmıştır. Ayrıca Kosova'nın bağımsızlığı için mücadele eden UÇK, Makedonya içinde yaşayan Arnavutları da Makedonya'ya karşı kıskırtmıştır. (Panagiotou, 2008:232)

Tüm bu gelişmeler sonucunda 2001 yılında Makedon Arnavutları, Makedon güçleri ile silahlı çatışmaya girdiler. (Çoşkun, B. D., ve Türkoğlu, E., 2002:119) Çatışmaların şiddetlenmesi ve yayılması endişesi üzerine Makedonya Devlet Başkanı Boris Trajkovski, uluslararası örgütlerden yardım talep etti. Durumun yatıştırılması için AB, NATO ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'yla işbirliği yapıldı. NATO ve AB, taraflara çatışmaların durdurulması ve Makedon Arnavutlarının sorunlarını çözecek bir çerçeve antlaşma yapmaları konusunda baskı yaptı. Sonunda Makedonya'daki farklı etnik-siyasi gruplara hitap eden 4 siyasi parti, ABD ve AB'nin katılımıyla 13 Ağustos 2001 tarihinde Ohrid Antlaşması imzalandı.

Ohrid Antlaşması'nda, kamu kuruluşlarında Arnavutların da istihdam edilmesi, üniversitelerde Arnavutça'nın da eğitim dili olarak kabul edilmesi ve devletin merkezi yetkilerinin azaltılması gibi konularda anlaşmaya varıldı. Antlaşma, bütün etnik gruplar arasında hukuki eşitliği temin etmiş ve herhangi bir ırkın ülkede öne çıkmasını engellemiştir. Ohrid Antlaşmasıyla, Anayasa'da da değişiklik yapılarak, Makedon halkını oluşturan Makedonya Cumhuriyeti'nin vatandaşlarının, Arnavut halklarından, Türk halklarından, Sırp halklarından, Roman halklarından, Boşnak halklarından ve diğerlerinden oluştuğu kabul edilmiştir. Ayrıca, ülkede Arnavutça da uluslararası ilişkiler hariç resmi dil olarak kabul edilmiştir. Ohrid Antlaşması ile üzerinde uzlaşılan bir diğer önemli konu da bir belediyenin sınırları içerisinde bir etnik topluluğun, toplam nüfusun %20'sinden fazla olması durumunda o belediyede etnik topluluğun dili de resmi dil olarak kabul edilecektir. Ayrıca belediyenin karar alması durumunda bu sayıya ulaşmasa da bir etnik topluluğun dili, o yörede resmi dil olabilecektir. Örneğin Gostivar'da Türk nüfusunun oranı %20'nin altında olmasına rağmen Türkçe, Gostivar'da resmi dil olarak kabul edilmiştir. (Reka,

2008:59) Tüm bu düzenlemelere ve gelişmelere rağmen etnik gruplar arasındaki entegrasyonun yavaş bir seyir izlediği söylenebilir. Bununla birlikte NATO, Ohrid Antlaşması'nın uygulanmasını, Makedonya'nın NATO'ya üyelik sürecinin yürütüldüğü Üyelik Eylem Planının bir parçası olarak kabul etmektedir. (Schweickert vd. 2012:574) Dolayısıyla, Makedon siyasi elitleri, Ohrid Antlaşması'na uymanın uluslararası toplumla entegrasyonun bir parçası olduğunu farkındadırlar.

Ohrid Antlaşması'na paralel olarak NATO ve isyancı Arnavutlar arasında yapılan diğer bir antlaşmayla NATO, isyancıların silahlarını toplama görevini üstlenmiştir. (Chivvis, 2008:147) Bu amaçla 3500 kişilik bir NATO gücü 27 Ağustos'ta Makedonya'da görev almıştır. NATO'nun isyancı Arnavutların silahsızlandırılması misyonu "*Esaslı Hasat*" (Essential Harvest) operasyonu olarak adlandırılmaktadır. Bu operasyon 30 gün sürmüştür. Misyonun temel amacı, Ohrid Antlaşması'nın uygulanmasını ve güveni tesis etmektir. Bu operasyon sonucunda Makedonya'da 4000 kadar silah toplanmıştır. Makedonya Devlet Başkanı'nın talebi üzerine 27 Eylül tarihinden itibaren bu operasyon sonrasında 1000 kişilik bir NATO kuvveti Makedonya'da kalmıştır. Bu kuvvetin görevi, Ohrid Antlaşması'nın uygulanmasını izleyen AB ve AĞİT gözlemlerinin güvenliğini sağlamaktır. Aralık ayının ortalarına kadar devam eden bu görev, "*Tilki Görev Gücü*" (Task Force Fox) olarak ifade edilmiştir. Aralık ayında da Kuzey Atlantik Konseyi, Makedonya Devlet Başkanı'nın yinelenen talebi üzerine, 31 Mart 2003 tarihine kadar devam eden "*Uyumlu Müttefik Operasyonu*"'nu (Operation Allied Harmony) başlatmıştır. Operasyonun amacı, devlet görevlilerinin Ohrid Antlaşması'nın uygulanması aşamasında çatışma alanlarına güvenli bir şekilde geri dönmelerini sağlamak ve ülke genelinde güvenliğin sağlanması görevini üzerine alan hükümete danışmanlık faaliyetlerinde bulunmaktır. (<http://www.nato.int/fyrom/#ah>, Erişim Tarihi: 07.06.2012)

NATO, Makedonya'daki üstlendiği görev sonucunda Makedon güçleri ile çatışan Arnavutların, silahlı mücadeleyi terk etmesini ve silahlarını bırakmasını ve siyasi alanda partileşme yoluyla mücadele etmesini temin etmiştir. Makedonya'da güvenin tesisi için 2003 yılının Nisan ayından itibaren de NATO ile işbirliği içerisinde AB'nin altı ay süren ilk askeri misyonu olan "*Concordia*" operasyonu gerçekleştirilmiştir. 2003 yılında da Concordia operasyonu yerini AB'nin Makedonya'daki polis gücüne bırakmıştır. (Chivvis, 2008:151)

2006 yılında yapılan kamuoyu araştırmalarında Arnavutların Makedonya'ya olan bağlılıklarının %79'a ulaştığı görülmektedir. Makedon vatandaşı olan Arnavutlar, NATO'nun ülkedeki varlığını ve aynı zamanda Makedonya'nın NATO'ya üyelik perspektifini kendi güvenliklerinin teminatı olarak ve devletten kendilerine

BAĞIMSIZLIK SONRASI SÜREÇTE MAKEDONYA'DA İSTİKRARIN SAĞLANMASINDA NATO'NUN ROLÜ

yönelebilecek muhtemel herhangi bir baskıyı da engelleyici bir unsur olarak görmektedir. (Schweickert vd., 2012: 572; Atanasov, 2005: 170) Öte yandan Makedonların, Ohrid Antlaşması'na olan desteği ise %11 civarındadır. (Reka, 2008:66) Nüfus olarak sayıca az olan halkların Ohrid sürecini desteklediği görülürken, Makedonların ise hoşnutsuzluk içerisinde olması kendi içinde potansiyel bir istikrarsızlığı da barındırmaktadır. Ülkenin NATO ve AB'ye üyelik hedefi ise, Ohrid Antlaşması'nın uygulanmasını kolaylaştıran önemli nedenlerden biridir. (Reka, 2008:67)

Sonunda taraflar arasında imzalanan Ohrid Antlaşması'na (13 Ağustos 2001) tarafların uyması ve olumlu sonuçlar vermesi üzerine Makedonya, 2005 yılında da AB'ye aday ülke statüsü kazanmıştır.

Son dönemde Makedonya'daki siyasi yapıya bakıldığında ise, AB ve NATO üyeliğini destekleyen İç Makedon Devrimci Gücü – Makedonya'nın Ulusal Birliği Demokratik Partisi liderliğindeki "Daha İyi bir Makedonya İçin" birlik hareketi, 2006 ve 2008 seçimlerini ve 2011 yılında yapılan erken genel seçimleri kazanarak Arnavut kökenli siyasi partilerle koalisyon hükümetleri aracılığıyla ülkede yönetimde bulunmaktadır. Devlet Başkanlığı görevini de "Daha İyi bir Makedonya İçin" birlik hareketinin desteklediği Gjorge Ivanov yürütmektedir. Türk kökenli Makedon vatandaşlarının çıkarlarını korumak amaçlı siyasi faaliyet yürüten ülkedeki partilerden Makedonya Türk Demokratik Partisi (TDP), son seçimlerde "Daha İyi bir Makedonya İçin" birlik hareketiyle birlikte hareket ederek Makedonya ulusal meclisine bir milletvekili göndermeyi başarmıştır. Ayrıca hükümette de TDP'ye üye olan Türk asıllı Hadi Nezir, 2008 yılından beri Devlet Bakanı olarak görev yapmaktadır. TDP dışında, Türk Millî Birlik Hareketi isimli siyasi partinin de Makedonya ulusal meclisinde bir milletvekili bulunmaktadır. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Makedonya_T%BCrkleri, Erişim Tarihi: 10.06.2012)

Makedonya Cumhuriyeti Meclisi'nin 2011 seçimleri sonucunda siyasi yelpaze bakımından, Makedonların, Türklerin, Arnavutların, Sırpın, Boşnakların ve Romanların temsil edildiği bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. (http://www.sobranie.mk/en/default.asp?ItemID=7887F57007E9C9449053BA2C0E5DF28C, Erişim Tarihi: 10.06.2012) Ülkede 2001 yılındaki çatışmadan beri bir çatışma ortamı olmadan üç genel seçimin yapılması ve etnik grupların mecliste temsil imkanı bulması, ülkede istikrarın yerleşmesi açısından önemlidir. Ülkenin

başta NATO ve AB olmak üzere uluslararası örgütlere üyeliği bu istikrarın süreklilik kazanması açısından önemli bir adım olacaktır.

MAKEDONYA'NIN NATO'YA ÜYELİK SÜRECİ

Makedonya bağımsızlık sonrası süreçte yukarıda belirtilen kırılma yaratan unsurları ortadan kaldırmak, siyasi istikrarı ve demokratik normları ülkede yerleştirmek, bölgede güvenliğini sağlamak ve ülkede piyasa ekonomisinin işleyişini oturtabilmek amacıyla başta Avrupa Birliği, NATO ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi siyasi ve askeri örgütlerin yanı sıra, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi ekonomik örgütlere üyeliği de dış politika hedefleri arasında yerleştirmiştir. (Barany, 2009: 231; Chivvis, 2008:149; Schweickert vd. 2012:571)

Konumuz açısından bakıldığında NATO'ya üyelik sürecinin Makedonya'nın demokratikleşmesinde ve ülkenin uzun dönemde Avrupa Birliği'ne üyeliğinde yapıcı bir işlevinin olduğu yadsınamaz. (Chivvis, 2008:154; Koneska, 2007:7) Zira, Makedonlar için istikrarın yerleşmesinde katkısı olacak güçlü bir güvenlik şemsiyesi altında yer almak, AB'ye üyelik perspektifi kadar önemli bir hedeftir. (Barany, 2009:232) Özellikle ülkenin NATO'ya üyeliğiyle birlikte NATO'nun 5. Maddesinin⁴ üye devletlere hukuken sağladığı kolektif güvenlik garantisi, Makedonya açısından da herhangi bir saldırıya karşı caydırıcılık unsuru taşıyacaktır.

Makedonya'nın NATO ile siyasi ilişkisi temelde 1990'ların başına kadar gitmektedir. NATO, 1994 yılında Barış İçin Ortaklık (BİO) programını başlattığında Makedonya bu program içerisinde yer almış ve 1995 yılında program sona erdirilene kadar içinde kalmıştır. Ayrıca, yine 1994 yılında Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne (KAİK) de davet edilmiş ve 1997 yılında KAİK yerine kurulan Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi içerisinde de yer almıştır.

NATO'nun Washington Zirvesi'ni (1999) takiben Makedonya, NATO'nun Üyelik Eylem Planı (ÜEP) içerisinde yer almıştır. ÜEP, NATO'ya üye olmak isteyen devletlerin üyelik kriterlerine uygun hale gelmesinde ve üyeliğe hazırlanmasında aday devletlere yardım eden bir programdır. Bir devletin NATO üyesi olabilmesi için silahlı kuvvetler üzerinde sivil otoritenin etkin kontrolü, savunma harcamalarının

⁴ NATO Antlaşması'nın 5. Maddesi: "Taraflar, Kuzey Amerika'da veya Avrupa'da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa BM Yasası'nın 51. Maddesinde tanıyan bireysel veya müşterek meşru müdafaa hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerler ile birlikte, silahlı kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan Taraf ya da Tarafara yardımcı olacakları konusunda anlaşmışlardır."

Kaynak: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/nato.asp, (Erişim tarihi: 05.06.2012)

BAĞIMSIZLIK SONRASI SÜREÇTE MAKEDONYA'DA İSTİKRARIN SAĞLANMASINDA NATO'NUN ROLÜ

şeffaflığı ve siyasi kurumların demokratik bir yapıya sahip olması gibi önemli kriterleri karşılaması gerekmektedir. (Barany, 2009:236-237) Hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına saygının ülkede yerleşmesi ve uluslararası ve etnik uyumsuzluklar ile sınır sorunlarının barışçıl yollarla çözülmesi de, ÜEP kapsamında aday ülkelerin karşılaması gereken kriterlerdir. (Schweickert vd. 2012:571) ÜEP kapsamında aday devletler, NATO'nun ortak askeri tatbikatlarına katılmakta, üye devletlerin silahlı kuvvetlerinde uzmanlık alanlarına göre eğitimler almakta ve NATO tarafından icra edilen uluslararası operasyonlarda isterlerse görev alabilmektedirler. Makedonya'dan ÜEP çerçevesinde beklenen reformlar, serbest ve adil seçimler, yolsuzluğun azaltılması, örgütlü suçlarla mücadele ile yargı alanında demokratik düzenlemeler yapması yönündedir. (http://www.nato.int/cps/en/SID-91E27034-B6384241/natolive/topics_48830.htm, Erişim Tarihi: 08.06.2012)

Yukarıda ifade edilen siyasi kriterlerin Makedonya tarafından yerine getirilme düzeyi incelendiğinde, özellikle ülkedeki siyasi partilerin etnisite üzerinden siyaset yapması nedeniyle kriterlerin karşılanmasında zorluklarla karşılaştığı görülmektedir.

Öte yandan, NATO'nun askeri operasyonlarına Makedonya önemli ölçüde destek vermektedir. Bu kapsamda Makedonya, ilk olarak Bosna barış sürecine destek vermiş ve NATO Uygulama Gücü'nün (İngilizce kısaltması IFOR) ülkesinden geçmesine izin vermiştir. Daha sonra Kosova sorununda 1998 yılında Kosova İzleme Misyonu'nun Kuzey Makedonya'da kurulmasına onay vermiştir.(Schweickert vd. 2012:572) 11 Eylül terör saldırıları sonrasında BM Güvenlik Konseyi'nin 1373 (29 Eylül 2001) sayılı kararı sonrasında ABD komutasında Afganistan'a düzenlenen operasyona askeri destek veren ülkeler arasında dördüncü büyük güç olarak yer almıştır. Ayrıca, Makedonya, Afganistan'da Taliban yönetiminin devrilmesi sonrasında ortaya çıkan siyasi yapıda, ülkede güvenliği ve istikrarı sağlamakla görevli olan Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (İngilizce kısaltması ISAF) içerisinde de yer almaktadır. (<http://www.washingtontimes.com/news/2010/sep/3/a-place-at-the-table-for-macedonia/>, Erişim Tarihi: 07.06.2012) Sonuç olarak, askeri uyum açısından Makedonya'nın NATO ile ortak operasyonlar icra edecek kapasiteye vardığı, ancak sivil reformların görece aynı hızda seyretmediği söylenebilir.

Bununla birlikte, NATO'nun 2012 Chicago Zirvesi Sonuç Bildirisi'nde, 2008 tarihli Bükreş Zirvesi'nde de tekraren ifade edilen Birleşmiş Milletler çerçevesinde Makedonya devletinin isim sorununa ilişkin olarak karşılıklı olarak kabul edilebilecek bir çözüm bulunur bulunmaz, bu devlete ittifaka katılma davetinin yapılacağı beyan

edilmiştir.

http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm?mode=pressrelease; Erişim Tarihi: 08.06.2012) Bildiride, isim sorunun çözülmesinin ve Makedonya'nın NATO'ya üyeliğinin bölgenin güvenliğine ve istikrarına hizmet edeceği de ifade edilmiştir. Ayrıca Bildiride örgütün, Makedonya'da devam eden reform çabalarını ve uygulama safhasını da desteklemeyi sürdüreceği vurgulanmıştır.

Ayrıca, NATO'nun 2012 Chicago Zirvesi Sonuç Bildirisi'nde, Makedonya dışında Karadağ ve Bosna – Hersek'in örgüte üye olmasını Batı Balkanlar bölgesinin güvenliğini destekleyecek bir unsur olduğu ifade edilmiştir. (http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm?mode=pressrelease ; Erişim Tarihi: 08.06.2012) Bu ülkelerin hepsi ÜEP içerisinde yer almakta⁵ ve ÜEP çerçevesinde ülkesinde siyasi ve askeri reformları sürdürmektedir. NATO, Bildiri'de, stratejik olarak önemli olan Batı Balkanlar bölgesinde demokratik değerleri, bölgesel işbirliğini ve iyi komşuluk ilişkilerini, barış ve istikrarın devamı açısından önemli gördüğünü özellikle vurgulamıştır. Bu açıdan NATO, Sırbistan'ında Avrupa – Atlantik ortaklığına katılımını desteklemeyi sürdüreceğini ve bu ülke ile siyasi diyalogu ve pratik işbirliğini derinleştirmeye hazır olduğunu açıklamıştır.

Dolayısıyla NATO'nun Makedonya örneği üzerinden de görüldüğü gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde salt askeri bir ittifak misyonu olmanın ötesine geçerek, sorumluluk alanı içerisinde olan coğrafyalarda silahlı çatışmaları önlemenin yanı sıra kargaşa alanlarında siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanmasının da bir aracı olduğu görülmektedir.

NATO'NUN BALKANLARDAKİ ETKİ MEKANİZMALARI

Güneydoğu Avrupa İnsiyatifi

NATO'nun 1999 yılındaki Washington Zirvesi'nde ortaya çıkan insiyatif, Balkanların batı ile işbirliğinin artırılmasını ve bölgenin güvenlik ve istikrarının sağlanmasını amaçlamaktadır. (NATO Handbook, 2001:93) Bu insiyatif, NATO'nun askeri işbirliği alanları dışındaki alanlarda da Balkanlarda rol alacağını göstermiştir. İnsiyatifin dört temel ayağı bulunmaktadır: Güneydoğu Avrupa'nın Güvenlik Sorunlarına İlişkin Danışma Forumu, Güneydoğu Avrupa'da Bölgesel İşbirliğine ilişkin Ad-Hoc Çalışma Grubu, Barış için Ortaklık Çalışma Takımları ve Bölge ülkelerine yönelik hedeflenen güvenlik işbirliği programlarıdır. Danışma Forumu, Makedonya'nın da içinde olduğu

⁵ Bosna – Hersek, 2010 Nisan ayında, Karadağ ise 2009 Aralık ayında ÜEP içerisine dahil edilmiştir.

BAĞIMSIZLIK SONRASI SÜREÇTE MAKEDONYA'DA İSTİKRARIN SAĞLANMASINDA NATO'NUN ROLÜ

Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Hırvatistan, Slovenya ve Bosna - Hersek'ten oluşmaktadır.

Güneydoğu Avrupa Güvenlik İşbirliği Yönlendirme Grubu

Yukarıdaki işbirliği mekanizmalarına paralel olarak İnsiyatif bünyesinde, Güneydoğu Avrupa Güvenlik İşbirliği Yönlendirme Grubu (2000) oluşturulmuş ve Güneydoğu Avrupa Genel Değerlendirme Raporu (2001) kabul edilmiştir. (<http://www.nato.int/seei/home.htm>, Erişim Tarihi: 08.06.2012)

Ekim 2000 tarihinde oluşturulan Yönlendirme Grubu, kaçakçılık, terör, organize suçlar gibi alanlarda grup içerisinde yer alan devletler⁶ arasında işbirliğini arttırmayı amaçlamaktadır. Genel Değerlendirme Raporu'nu da Yönlendirme Grubu hazırlamıştır. Rapor, NATO'nun Balkanlar için hazırladığı ilk kapsamlı politikasının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Raporun giriş kısmında, Balkan ülkelerinin birbirlerinin sınırlarına ve egemenliklerine karşı herhangi bir müdahalede bulunmayacakları kabul edilmekteydi. Rapora ek olarak bir ay sonra Güneydoğu Avrupa Pilot Çalışma Belgesi yayımlanmıştır. Bu belgede, Balkanların risk analizi, erken uyarı, kriz yönetimi, ulusal güvenlik stratejilerinin oluşturulması gibi konularda bir değerlendirme yapılmıştır. (<http://www.nato.int/seei/home.htm>, Erişim Tarihi: 08.06.2012) Yönlendirme Grubu'nun 2009 tarihli dönem sözcüsü raporunda, Grubun kuruluşunun 10. Yıl dönümünde Yönlendirme Grubu'nun üye ülkeler arasında bölgesel işbirliğini destekleyen önemli bir forum olmayı sürdürdüğü ifade edilmiştir. Raporda, Yönlendirme Grubu üyeleri arasındaki güvenlik ve savunma alanlarındaki bilgi ve uzmanlık paylaşımının bu yapının temeli olduğu vurgulanmıştır. (http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2009_12/20091216_091216_SEEGROUP_ACTIVITIES_Report.pdf; Erişim Tarihi: 08.06.2012)

Avrupa - Atlantik Ortaklık Konseyi

Bölgeye yönelik oluşturulan bu mekanizmalar dışında NATO'nun farklı coğrafyalardan ülkelerle işbirliği yapmak amacıyla oluşturduğu ve NATO üyesi ülkeler ile ortak ülkelerden meydana gelen 50 üyeli Avrupa - Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK) aracılığıyla da örgütün, Balkanlarda yer alan Makedonya, Bosna -

⁶ Grup ilk oluşturulduğunda Arnavutluk, Bosna - Hersek, Slovenya, ABD, Avusturya, Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Yunanistan, İtalya, İsviçre, Romanya, Makedonya, İngiltere ve Türkiye'den meydana gelirken, günümüzde 20 NATO üyesi devlet ile 12 ortak ülkeden oluşmaktadır.

Hersek, Karadağ ve Sırbistan ile ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. (http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49276.htm, Erişim Tarihi: 08.06.2012) Konsey üyesi devletlerin büyükelçilerinin her ay katıldığı toplantılarda ve yılda bir kez düzenlenen Konsey üyesi devletlerin dışişleri ya da savunma bakanlarının katıldığı toplantılarda siyasi meseleler ve güvenlik meseleleri ele alınmaktadır. Özellikle kriz yönetimi, barışı destekleme operasyonları, bölgesel sorunlar, Kitle İmha Silahlarının yayılımının önlenmesi, uluslararası terörizm, sivil savunma planlaması, afete hazırlık gibi alanlarda Konsey, üyesi olan devletler arasında işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

SONUÇ

Makedonya 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasına rağmen gerek çevresindeki komşularıyla olan sorunları, gerekse etnik ve dini açıdan ülke içindeki gerilimler, bağımsızlığının 10. yılında ülkede bir iç çatışmanın yaşanmasına neden olmuştur. Bu çatışma, temelde ülkenin bağımsızlık ilanıyla birlikte ülkenin en büyük ikinci nüfusuna sahip olan Arnavutların bu süreçten dışlanmalarının ve eskiden sahip oldukları bir takım Anayasal hakların ellerinden alınmalarının bir sonucudur. Bununla birlikte, yaşanan iç çatışma sonrasında AB, NATO ve AGİT'in arabuluculuğuyla ulaşılan Ohrid Anlaşması, ülkede günümüze kadar görece devam eden istikrarın sağlanmasında ve siyasi dengelerin oturmasında önemli bir etki yapmıştır.

Bu süreçte, farklı etnik grupları temsil eden Makedonya siyasi elitleri de ülkenin NATO ve AB gibi örgütlere üyeliğinin özellikle içerdeki siyasi gerilimlerin yumuşatılmasında ve komşularla yaşanan sorunların çözümünde olumlu etkisi olacağı düşüncesiyle demokratikleşme, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü, serbest piyasa ekonomisine geçiş gibi alanlarda yürütülen reformları desteklemektedir. 2001 yılından günümüze kadar olan süreçte 4 genel seçim, 2 Devlet Başkanlığı seçimi ve 2 de yerel seçim geçirmiş olan ülkede önemli bir siyasi çatışma veya krizin yaşanmamış olması ülkede istikrarın oturması açısından önemlidir. Öte yandan, ülkedeki siyasi yapının etnik orjinli devam etmesi ve demokratikleşme yönündeki reformların yavaş seyri de ülke açısından bir risk yaratmaktadır. Ülkenin, NATO'ya ve AB'ye üyeliği ise bu riskin azaltılmasında önemli bir etken olacaktır. NATO da uzun dönemde Balkanların güvenliği ve istikrarı açısından Makedonya'nın NATO'ya üyeliğini desteklemekte ve fakat örgüt üyeliği açısından yukarıda ifade edilen alanlardaki reformların gerekliliğini de vurgulamaktadır. Ayrıca NATO, özelde Balkanlar coğrafyası için oluşturmuş olduğu

BAĞIMSIZLIK SONRASI SÜREÇTE MAKEDONYA'DA İSTİKRARIN SAĞLANMASINDA NATO'NUN ROLÜ

çeşitli kurumsal mekanizmalar yoluyla genelde de Avrupa - Atlantik Ortaklık Konseyi aracılığıyla bölge ülkelerinin istikrarına hizmet etmektedir.

KAYNAKÇA

Agh, A.,(1999), Process of Democratization in the East Central European and Balkan States: Sovereignty-related conflicts in the context of Europeanization, Communist and Post-Communist Studies,Vol. 32,ss.263-279.

Alp, İ.,(2002), Makedonya Üzerinde Mücadeleler ve Makedonya Cumhuriyeti, Hatipoğlu, M., (Der.), Dünden Bugüne Makedonya Sorunu, ASAM Yayını, Ankara, ss. 71-91.

Atanasov, P.,(2005), "Macedonian Reform Perspectives," Fuluri,P.,H., Gustenau,G. E., Pantev, P., I., (Edit.) The Evolution of Civil-Military Relations in South East Europe, Physica - Verlag Heidelberg, New York, ss. 169-183.

Barany, Z., (2009), Stretching the Umbrella: NATO's Eastern Expansion,European View, Vol. 8, ss. 231-238.

Chivvis, C.S.,(2008), The Making of Macedonia, Survival: Global Politics and Strategy,Vol. 50,No. 2,ss.141-162.

Çoşkun, B.D., Türkoğlu, E., (2002), Makedonya Bıçak Sirtında: Balkanların Eski "Model Ükesi" Yeni İstikrarsızlık Unsuru mu?, Hatipoğlu, M., (Der.), Dünden Bugüne Makedonya Sorunu, ASAM Yayını, Ankara, ss. 119-151.

http://avalon.law.yale.edu/20th_century/nato.asp, (Erişim tarihi: 05.06.2012).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Makedonya_T%C3%BCrkleri, (Erişim Tarihi: 10.06.2012).

<http://www.nato.int/fyrom/#ah>, (Erişim Tarihi: 07.06.2012).

<http://www.nato.int/seel/home.htm>, (Erişim Tarihi: 08.06.2012).

http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm?mode=pressrelease, (Erişim Tarihi: 08.06.2012).

http://www.nato.int/cps/en/SID-91E27034-B6384241/natolive/topics_48830.htm,(Erişim Tarihi: 08.06.2012).

http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49276.htm, (Erişim Tarihi: 08.06.2012).

http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2009_12/20091216_091216_SEEGROUP_ACTIVITIES_Report.pdf, (Erişim Tarihi: 08.06.2012).

<http://www.sobranle.mk/en/default.asp?ItemID=7887F57007E9C9449053BA2C0E5DF28C>, (Erişim Tarihi: 10.06.2012).

<http://www.washingtontimes.com/news/2010/sep/3/a-place-at-the-table-for-macedonia/>, (Erişim Tarihi: 07.06.2012).

Koneska, C., (2007), Macedonian Discourse on NATO, Werstern Balkans Security Observer, No. 5, ss. 4-10.

Mungju-Pippidi, A., (2006), Democratization without Decommunization in the Balkans, Orbis, Vol. 50, Is. 4, ss. 641-655.

Nato Handbook, (2001), NATO Office of Information and Press, Belgium.

Panagiotou, R. A., (2008) Greece and FYROM: The dynamics of economic relations, Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 8, No. 3, ss. 227-251.

Reka, A., (2008), The Ohrid Agreement: The Travails of Inter Ethnic Relations in Macedonia, Human Rights Review, Vol. 9, ss. 55-69.

Ruzin, N., (2003), Büyük Balkan Patlaması, http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/special_pr.html, Erişim Tarihi: 03.06.2012).

Schweickert, R., Melnykovska I., Heitmann, H., (2012), Picking Winners? Evidence on NATO Enlargement Strategy, Transit Stud. Review, Vol. 18, ss. 570-585.

UAD, "Application of the Interim Accord of 13 September 1995" (The Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece), Judgment, 5 Aralık 2011.

Uzgel, İ., (2001), The Balkans: Turkey's Stabilizing Role, Rubin, B., Kirişçi, K., (Edit.), Turkey in World Politics, Lynee Rienner Pub., Colorado, ss. 49-69.

Vankovska, B., (2001), "Civil – Military Relations in Macedonia: Between Peace and War," Pantev., P., I., (Edit.), Civil – Military Relations in South East Europe, National Defence Academy, Vienna, ss. 133-156.

MODERN BALKAN MİLLİYETÇİLİKLERİNDE KİLİSELERİN ROLÜ

HİLAİ BÜKE SÖKMEN¹

ÖZET

Fransız İhtilali'nin etkisiyle tüm dünyada hızla ivme kazanan milliyetçilik, Osmanlı egemenliği altındaki Balkan devletlerinde de taraftar toplamıştır. Ortak din, dil, kültür, tarih ve coğrafya gibi unsurlarla beslenen ulus, biz ve öteki ayrımıyla bilinç kazanarak egemen bir devlete sahip olmak amacıyla hareket eder. Balkan ulusları da yaşamış oldukları devletlerde ulusal bilinçlerini kaybedecek deneyimler yaşamadıkları için, milliyetçilik ideolojisini hazırlayacak zemine sahiptiler. Bu zeminin temellerinin atılmasında kiliselerin oynadığı rol göz ardı edilmemelidir. Bu çalışmada modern Balkan milliyetçiliklerinde kiliselerin rolü incelenecektir. Bu doğrultuda da Balkanlarda etkili bir Rumlaştırma politikası uygulayan Rum Ortodoks kilisesinin faaliyetleri çerçevesinde, ulusal bilinç kazanılmasında kiliselerin etkisini vurgulamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Balkanlar, Kiliseler

GİRİŞ

Toplumsal olarak birbirine tutunum, dil, köken, ortak özellikler gibi farklı öznel ve nesnel öğeler kullanılarak ya da ulusal devlet, bağımsızlık gibi hareket noktaları oluşturularak şekillendirilecek bir ideoloji çerçevesinde tesis edilmesi amaçlanmıştır. Bir toplumsal tutunum ideolojisi bölgeye, çağa ve dış etkenlere göre farklılık gösterebilir. Her toplumun ihtiyacı farklı düzeylerde ortaya çıkar. Toplumsal tutunum yani bir ulus olma bilinci ortaya çıktığında toplumsal hareketlenme ivme kazanır ve milliyetçilik ideolojisi oluşur.

Milliyetçilik, milli ve milliyet sözcüklerinden türemiş bir kelimedir. Milli kelimesi sözlük anlamıyla ulusal yani tüm ulusu ilgilendiren anlamına gelmektedir. Ulus, ortak dili, ortak geçmiş, ortak gelenek ve görenekleri, ortak coğrafya, ortak inanç

---

¹ Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., hilalbuke@gmail.com

sistemi, ortak ekonomik ilişkiler, ortak törenler, ortak bağımlılık -aidiyet- bilinci ve duygusu, ortak egemenlik ya da siyasi güç ve hukuk sistemini paylaşan bireylerin bütünü olarak sosyal bir örgütlenme biçimidir. Milliyet kelimesi ise belirli bir ülkeye bağlı olma veya bir devletin vatandaşı olma anlamını taşımaktadır. Bu tanımlardan yola çıkarak milliyetçilik kavramını, bir ulusun kendi varlık, birlik ve ortak çıkarlarının bilinciyle hareket ettikleri siyasi ya da sosyal bir akım olarak genel bir ifadeyle tanımlayabiliriz. Genel olarak böyle bir tanım, milliyetçiliklerin şekillenmesine göre değişmektedir. Milliyetçilik bir hamurdur ve şekillendirene göre değişmektedir. İnsanlık tarihinde farklı olayların ortaya çıkışı ve her ulusun kendi çağının sınırlamalarıyla hareket edişi, milliyetçiliklerin her ulusun bünyesine ve özelliklerine göre yansıtılmasını gerektirmiştir.

İlk olarak Fransız İhtilali ile belirmeye başlayan ulus-devlet oluşumuyla, milliyetçilik kavramı da ortaya çıkmaya başlamıştır. Milliyetçiliğin tanımı tam olarak yapılamamakla birlikte, devletlerin karakteristik özelliklerine göre veya dönemin şartlarına göre çeşitli tanımlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. Rousseau'nun Toplumsal Sözleşme'de ortaya koyduğu genel irade kavramı, 18.yy.da milliyetçiliği etkileyen önemli bir hareket noktası olmuştur. Rousseau'ya göre toplumsal yaşamın doğurabileceği en büyük tehlike, bir grubun diğer grubu egemenliği altına almasıdır. Bunu önlemenin yolu 'genel irade'ye teslim olmaktır. Bu da ancak bireylerin vatandaş olmasıyla sağlanabilir. Vatandaş olan birey, parçası olduğu topluma bağlılık duyar, 'bütün'ün çıkarlarını kendi çıkarlarının önüne koymayı öğrenir. Bağımsızlığın yerine bağımlılığı, otarşinin yerine katılımı koyar. Kısacası bir siyasi örgütlenme, bireyleri birbirlerine karşı koruyabildiği ölçüde anlam taşır. Bu da bireysel iradenin yerine, genel iradenin konmasıyla mümkün olacaktır. İngiltere ve Fransa'da burjuvazinin iktidarı kraldan alması milliyetçiliğin, ulusun siyasi katılımı yoluyla toplumsal tutunum kazanmasıyla şekillendirilmeye çalışılmıştır. Almanya'da milliyetçilik farklı bir odak noktasına dayandırılmıştır. Alman ulusal bilinci Batı Avrupa'ya göre daha geç olduğundan, Batı Avrupa'daki güçlü devlet yapısından etkilenerek güçlü bir siyasi birlik olmayı hedeflemiştir. Alman düşünür Fichte, devletin kişisel çıkarlarını kavramak amacıyla bir araya gelmiş bireylerin toplamından ibaret olmadığını, devletin kendi bütünlüğünün olduğunu ve bireyden önemli ve ondan önce geldiğini, ancak bireyin ve devletin bir olduğunda bireysel özgürlüğün gerçekleşebileceğini ifade ederek Alman milliyetçiliğinin odak noktasına vurgu yapmıştır. Batı Avrupa milliyetçiliği ile kıyaslandığında Alman milliyetçiliği, ulusu tek bir devlet altında birleştirmek amacıyla farklılık göstermektedir. Batı Avrupa'daki demokratik hareketlenmenin aksine Almanya örneğinde kişiyi devlete bağımlı kılan bir örgütlenme şeklinde ortaya çıkmıştır.

Milliyetçilik zaman içerisinde farklı kategorilerle de açıklanmaya çalışılmıştır. Peter Worsley'e göre milliyetçilik, mevcut kültürel bağları güçlendirmek isteyen hareketlerdir. Bunlar 19.yy.da birleştirici özellik taşımaktadır. İkinci olarak tamamen yeni siyasal ve kültürel birimleri birleştirerek bağımsız devletler kurmak isteyen hareketlerdir. Böyle birimler ise ortak kaderleri nedeniyle böyle bir girişimde bulunmaktadır. Bunlar dışında pan hareketleri de milliyetçilik hareketlerinde rol oynamıştır. Worsley bir bakıma milliyetçiliği dönemlere ayırmıştır. Dönemlere göre ön plana çıkan milliyetçilik hareketlerini ele almıştır. Hans Kohn ise milliyetçiliği Batı Avrupa ve Batı Avrupa dışı milliyetçilikler olarak ikiye ayırmıştır. Yine Carlton Hayes milliyetçiliği insancıl, jakoben, geleneksel, liberal, ekonomik gibi kategorilere ayırarak açıklamaya çalışmıştır.

Milliyetçiliğin daha çok halkın ulus olma bilincini kazanmaya başlamasıyla ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Feodalite döneminde tek egemen olarak kral, Tanrı'nın buyruklarını yerine getiriyor ve ulus hükümdarın kişiliğinde somutlaşıyordu. 1789'da Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesi çok uluslu imparatorluklar içinde yaşayan halkların uyanmasına eden olmuş ve 1914'e kadar sürecek bağımsızlık hareketlerinin başlamasını sağlamıştır.

Din ve Milliyetçilik

Din değiştirme ve dini aidiyet ve bağlantı ortak kimlik arayışlarında toplumsallaşma sürecinin bir parçasıdır. Ortak semboller ve inançlar, ayinler, gelenek ve dini törenler belirlenmiş bir dinin resmileştirilmiş parçalarıdır. Atalarının mirasından gelen gelenek ve görenekler olarak ortaklaşa sınıflandırılmıştır. Bir dine aidiyet, bir topluma aidiyettir. Bireyler diğer dini gruplara karşı önyargıya sahip olmalarına rağmen, temel grup değerleri akrabalık, dayanışma, statü ve sosyal konum bir anlaşma sistemiyle tanımlanmıştır. Müslüman veya Hristiyan olmak geleneklerin dini aidiyet veya bağlılıkla ilişkilendirildiği belirli aile, akrabalık veya sosyal gruplara dayandırılmıştır. Yalnızca düşüncelere veya dini inançlara dayandırılmaktansa sosyal kültürde temellendirilmiştir. Din toplum içinde yayılan bir uyumdur. (Doja, 2000: 421-422)

Balkan toplumlarında din tarihi bir güç olmuştur. Sosyal kimliklerini tanımlamış ve ulusal mitler için bir temel olarak kullanılmıştır. Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya ve Arnavutluk'taki Ortodoks, Katolik ve Müslüman topluluklar arasındaki hiyerarşi bu mitlere belirgin bir şöret kazandırarak katkıda bulunmuştur. Dini inançlar, yeni etno-ulusal programlara eklenmiştir. Dini eylemciler ve kilise yetkilileri toplumun laikleştirilmesi savaşına katılmışlardır.

(Ivekovic, 2002: 523) Otoritelerin sahip olduğu siyasi ve dini gücün baskısı Doğu Avrupa toplulukları arasında din değiştirmelerde direnç dinamikleri oluşturmuştur.

Anadolu'da Osmanlı egemenliğinin ortaya çıktığı dönemde Ortodoks kilisesi büyük bir çöküş dönemindeydi. Roma Katolik kilisesinden farklı olarak, geleceğini Bizans devletine bağladığı için, Bizans'a gelen tepkiler kiliseye de gelmekteydi. Bu çöküşten faydalanan Katolik kilisesi Balkanlarda Ortodoks kilisesi aleyhine faaliyetler yürütmekteydi. Ancak Balkan halkları Katolik kilisesi egemenliğine girmemiştir.

Din savaşları boyunca ve sonrasında, Katoliklik ve Protestanlık Rum Ortodoks Kilisesi'ni yakalamaya çalışmıştır. Doğu tek parça bir görünüme sahipti. Türklerin Balkanlarda ortaya çıkmasına kadar olan bu dönemde Katoliklerin ve Ortodoksların birbirlerine karşı olduğu söylenebilir. (Taştan, 2006: 420) Yüzyıllar boyu Osmanlı egemenliği altında kalan Ortodoks Kilisesi, her türlü kriz karşısında kendine güven kazandıran ruhani özgürlüğünü korumuştur.

Balkanların ilk dini olguları ilkel dinler çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Kurucusu, kutsal kitabı olmayan inanç sistemlerinin yanında eski Yunan dinsel inanışlarının da bölgeye hakim olduğu görülmektedir. IV. yüzyıla gelindiğinde ise Hristiyanlığın bölgede din adamları tarafından tanıtılmaya başlandığı ve hükümdarın siyasi egemenliğine ortak çıktığı bir dönemdir. Bizans döneminde ise Hristiyanlık özellikle de Ortodoks kilisesinin kuruluşuyla bir dünya dini misyonu kazanmıştır. Balkan halklarından Slavların Hristiyanlıkla tanışmaları 9. yüzyılda gerçekleşmiş ve Sırp kilisesinin bu dönemde kurulduğu iddia edilmektedir. (Ostrogorsky, 1985: 214) Balkanlarda "ilahi kudretin yeryüzü temsilciliği" görevini üstlenen Hristiyanlık hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu bölgede yaşayan halkların geçmişten gelen gelenek, görenek ve dini ayinlerinin Hristiyanlığın getirdiği yeni kurallarla birleşmesi sonucu bölgesel farklılıklar ortaya çıkmıştır. Çoğu kez kulaktan dolma bilgilerle bu değişimi yaşayan halkların tarihsel süreçte kiliselerin farklı uygulamalarıyla birlikte sert dinsel ayrılıklar ve kişisel nefret duyguları yaşamaları kaçınılmaz olmuştur.

Bulgarların Hristiyanlıkla tanışmaları bazı yazarlara göre 4-5. yüzyılda, bazılarına göre ise 9.yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bulgar kralı Boris bu dönemde Bulgar kilisesini kurarak, devletin siyasi ve etnik birleşmesini amaçlamıştır. (Ostrogorsky, 1985: 215) Bulgar kilisesi 927 yılında özerkliğe kavuşmasıyla, Slavlar üzerinde kültürel temellerin oluşturulmasına, Slavca eserler hazırlayarak hizmet etmeye başlamıştır. (Feher, 1999: 88) 1235'te ise Bulgar kilisesi bağımsızlığını

MODERN BALKAN MİLLİYETÇİLİKLERİNDE KİLİSELERİN ROLÜ

kazanmış ancak 1394'te Osmanlı fethinden sonra yasaklanmasıyla Bizans Patrikliği'ne bağlanmıştır. (İnalçık, 1992: 19)

Bulgar kilisesinin Bogomillizmle mücadele ettiği bu dönemde, Sırlar bölgesel üstünlük kazanmıştır. Bulgar ve Sırların mücadelesi, Bosna kilisesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bir tarafta Ortodoks Sırlar, diğer tarafta Katolik Hırvatlardan kültürel ve dinsel yapılarını ayıran Bosnalılar, bölgede Osmanlı'nın etkisinin artmasıyla pozisyonlarını sağlamlaştırmışlardır.

Sırlar 867-874 yılları arasında Ortodoksluğu devletin resmi dini olarak kabul etmişler ve 1219 yılında Sırp kilisesi bağımsızlığını kazanmıştır. Sırlar Roma Ortodoks Kilisesi'nin devamı olma çabasını göstermişlerdir. (Ostrogorsky, 1985: 253)

Arnavutlar egemenliğine girdikleri devletlerin dinini kabul etmekte zorlanmamışlardır. Bu yüzden Arnavutların Hristiyanlaşması ve daha sonra Osmanlı egemenliğine girdiklerinde Müslümanlığı kabul etmeleri oldukça hızlı olmuştur. Arnavutlar açısından Müslümanlığın kabul edilmesi, ayınlara Slavca veya Latince gibi dillerde yapmak zorunda olduklarından ve Katolikliği veya Ortodoksluğu yüzeysel olarak kabul ettiklerinden oldukça kolay olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Ortodoks Sırp kilisesinin Sırlara ayrıcalık tanınması, Arnavutların kiliseden uzaklaşmasını sağlamıştır.

Ortodoks ve Katolik kilisesi arasında sıkışmış olan Bosnalılar için Osmanlı bir kurtuluştu. Bosna'da İslamiyet'in ivme kazandıran bir diğer faktör de 1680'lerdeki nüfus akışı olmuştur. Bu yıllarda birçok Müslüman Slav'ın Bosna'ya yerleşmesi, Bosna'nın müslümanlaşmasını kolaylaştırmıştır.

Kiliselerin Rolü

1789 Fransız İhtilal'i'nin etkisiyle tüm dünyada hızla yayılan milliyetçilik hareketleri Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayri Müslümler arasında da kendini göstermiştir. Ancak Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri, Fransız milliyetçiliğinin dayanak noktaları olan eşitlik, evrensellik ve hürriyetçi unsurlardan çok etnik milliyetçilik çerçevesinde gelişim göstermiştir. Ulus devlet etnik, dini, dilsel, kültürel ve tarihsel temellere dayandırılmak istenmiştir. Bu aşamada özellikle din ön planda tutulmuştur. Balkan devletleri bağımsızlık mücadelelerinde kiliselerden büyük destek sağlamışlardır. Özellikle Bulgar kilisesinin ve Fener Rum Patrikhanesi'nin Balkan isyanlarındaki desteği göze çarpmaktadır.

Balkan milliyetçiliklerinin Fransız İhtilali ile birdenbire ortaya çıktığını söylemek pek doğru olmayacaktır. Balkan devletlerinin geçmiş kültürlerini ve tarihlerini ne Habsburg ne de Osmanlı İmparatorluğu yok etmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde milliyetçiliği tanımlayan ortak dil, din, kültür gibi unsurları her devletin vatandaşı taşımaktaydı. (Jelavich, 2006: 198)

Bulgarlar arasında etkili olan ve ulusal bilincin canlanmasındaki ilk girişim, 1722 yılında rahip Paisli tarafından yazılan "Bulgar Ulusunun, Çarların ve Azizlerin Tarihi" adlı eserdir. Bu eserle Bulgar kahramanlar ve Bulgarların "şanlı" tarihi canlandırılmak istenmiştir. (İnalçık, 1992: 20) Paisii'den sonra Bulgarca yazılan eserlerin devamı gelmiş, 1824'te ilk Bulgar alfabesi ve 1840'da da İncil Bulgarcaya çevrilmiştir. Bu tarihten sonra Bulgarca yazılan eserlerin kopyaları çoğaltılmış ve hızla yayılmıştır. (İnalçık, 1992: 23)

Bulgar topraklarının Osmanlı tarafından fethinden sonra, Bulgarlara ait olan Ohri kilisesinin özerkliğine dokunulmamıştı. Ancak Rum Patrikhanesi'nin 1767'de Ohri kilisesini kapattırması ve ardından kilise okullarının kapatılmasıyla Bulgarlar Rumlaştırma politikalarına maruz kalmışlardır. 18.yüzyılın başlarında Bulgarların ekonomik olarak zenginleşmesi, Bulgar ulusal bilincinin canlanmasına önemli katkıları olmuştur. Rum tüccarlarla ticareti geliştiren Bulgarlar, Selanik, İstanbul, Viyana, Moskova gibi şehirlerde zengin Bulgar kolonileri kurmuşlardır. Bu kolonilerde yaşayan Bulgarların Avrupa'dan ve Rusya'dan sosyal ve siyasi etkilenmesiyle Bulgar milliyetçilik düşüncesine katkıda bulunmuşlardır.

Bulgarların Roma'ya bağlı özerk bir Katolik kilisesi oluşturmak istediği bilinmektedir. İstanbul'daki Fransız elçisi 1686'da bir raporunda bazı Bulgarların Fransa'dan himaye talep ettiği belirtilmektedir. (Ortaylı, 2007: 199) 1860'da Ermeni patrik Hason Efendi'nin başvurusu üzerine Katolik Bulgar kilisesi İstanbul tarafından tanınmış ancak çok fazla ilgi görmemiştir. 1870'de ise Bulgar Eksarhlığı İstanbul tarafından tanınmış ve ulusal kiliselerin tanınmasına öncülük etmiştir. Bunu 1879'da Sırp kilisesi, 1885'te Romenler takip etmiştir. (Ortaylı, 2007: 200)

Bulgarların ulusal duygularının canlanmasında Rum kilisesinin etkisi büyüktür. Rum kilisesinin Bulgar ulusal kimliğini silme ve Rumlaştırma politikası Bulgarların tarihsel şöretlerini hatırlatan eserlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bulgar kilisesinin kapatılmasından rahatsızlık duyan Bulgar din adamları, Rum Ortodoks kilisesinin Rumlaştırma politikası karşısında acil önlem alınması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu doğrultuda da Bulgarların ilk milli tepki ve girişimleri din adamları tarafından başlatılmıştır. Dolayısıyla da kendi milli kiliselerini kurma talepleri artmıştır.

Bulgar milliyetçiliğinin diğerlerine göre geç gelişmesi, İstanbul'a yakın olması ve dolayısıyla merkezi hükümetin kontrolüne ve askeri müdahaleye daha uygun konumda olmasıydı. (Jelavich, 2006: 365) Sırp, Karadağ, Romen ve Yunanlıların aksine Bulgarların örgütlenmesini sağlayacak merkezi bir idaresi yoktu. Kiliseleri Fener Rum Patrikhanesi'nin kontrolü altındaydı. (Jelavich, 2006: 366) Sırp ve Yunanlılar gibi tarihlerini kilise, halk müziği ve folklor sayesinde koruyan Bulgarlar, 1762 yılında keşiş Paisii'nin ilk Bulgar tarihi kitabını yazmasıyla (Jelavich, 2006: 366), kültürel ve tarihsel canlanma yaşamaya başlamışlardır. Sırp ve Bulgar kiliselerinin din ve eğitimde kendi dillerini kullanmaları ulusal bilincin güçlenmesine önemli katkıda bulunmuştur. (Detrez, Religion And Nationhood In The Balkans, www.flw.ugent.be/cie/CIE/detrez1.htm)

Ortodoks kurumları özellikle Osmanlı ve Habsburg İmparatorluğu'na karşı mücadelelerde ve Sırp ve Hırvat kimliklerinin tanımlanmasında önemli rol oynamıştır. (Jelavich, 2006: 202). Sırların 18.yüzyılda Rus Ortodoksları ile ilişkileri dil açısından oldukça önemlidir. Sırp ilahiyat öğrencilerinin Kiev'de eğitim görmeleri sonucunda Rusça kelimeler, kilise Slavcası olarak edebi dile girmiştir. (Jelavich, 2006: 201) Türklere göre Sırp kilisesi şüphe unsuruydu çünkü kendi işgalcileriyle anlaşma yapmış ve Habsburg İmparatorluğu'na yeni bir Sırp göçü düzenlemiştir. Sırlar Güney Slav şehirlerini dini kılıfa ve Rusya ve Avusturya'dan yardım alarak kışkırtıyorlardı. (Arnakis: 129)

Sırp-Hırvat ulusal kimlikleri din temelinde gelişmeye başlamış, ulusal toplumlar dini toplumlar olarak görülmeye başlanmıştır. Sırp-Hırvat dili konuşan Katolikler Habsburg'da yaşamakta ve kendilerini Hırvat olarak kimliklendirmektedir. Sırp-Hırvat dillerini konuşan Ortodokslar, Habsburg ve Osmanlı egemenliği altında Sırbistan'da yaşayan halklar kendilerini Sırp olarak belirlemişlerdir. Bosna ulusal bilincinin gelişimi Sırp-Hırvat dili konuşan Müslümanlar arasında çok yavaş gelişme göstermiştir. Sırp ve Hırvatların Bosnalıları kendi toplumlarına Sırp veya Hırvat Müslümanlar olarak katmak istemesi süreci yavaşlatmıştır. Ancak Bosnalılar için Müslüman toplumuna ait olmak diğer ulusal toplumlara bağlı olmaktan daha önemliydi. Yugoslav milliyetçiler, Güney Slav birliğinin gelişimini engelleyecek Bosnalılar, Sırlar ve Hırvatlar arasındaki dini farklılıkları azaltmak için çalışmışlardır.

Slav patrikliğinin kapanmasıyla bağımsız tek Ortodoks kilisesi Balkanlarda Karadağ Piskoposluğu kalmıştır. Karadağ Osmanlı egemenliği altına hiçbir zaman girmemiş ve bağımsız statüsünü korumuştur. Karadağ ulusal kurtuluş mücadelelerinde kiliselerin rolüne en iyi örnektir. (Arnakis: 129)

Balkanlarda milliyetçilik hareketlerinde Ortodoks kilisesinin yeri farklıdır. Ortodoks kilisesi bir taraftan Hristiyanlık ideolojisini diğer taraftan da ulus hareketlerini birlikte yürütmüştür. (Taştan, 2006: 420.) Fransız İhtilali döneminde, Balkanlarda bir Hristiyan, kendini Hristiyan olarak tanıttığında bu Rum Ortodoks Hristiyanı anlamına geliyordu. Diğer bütün Hristiyanlar, Hırvatlar dışında çünkü Hırvatlar Güney Slavlarının bir türü olarak biliniyordu, Frenk olarak adlandırılıyordu. Osmanlı döneminde Ortodoks Hristiyanlığı Frenkleri Türklerle eşit uygulamalarda görmüştür. (Arnakis: 131)

1453 İstanbul'un fethiyle Fatih Sultan Mehmet, daha sonra Fener semtine taşınmasıyla Fener Rum Patrikhanesi adını alacak olan Rum Ortodoks Kilisesi'ni kendisine karşı sorumlu tutmuş ancak kendi kendilerini yönetmelerine izin vermiştir. Fatih Sultan Mehmet Katolik ve Ortodoks Kilisesi'nin (doğu kilisesi ve batı kilisesi) birleşmesini önlemek amacıyla Ortodoks kilisesinin ayakta kalmasını sağlamıştır. Hristiyanlar padişahı dinsel otorite olarak değil, düzenin koruyucusu ve uygulayıcısı olarak görmüşlerdir. Osmanlı yönetimi de dünyevi ve ruhani yetkiler arasında güçler ayrılığını vurgulayarak çatışmadan uzak durmuştur. (Taştan, 2006: 424)

Diğer taraftan Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinin ardından sayıları oldukça az olan Katoliklere "müstemin" statüsü vermiştir. 1569'da ise Fransa'ya Osmanlı'daki Katolik topluluk üzerinde himaye hakkı tanımış ancak bu karar daha sonra Fransızların patriklerin atanmasına müdahalesine kadar varan sorunlara yol açmıştır. Katolikler Osmanlı tarafından 19.yüzyılda bir millet olarak tanınmıştır. Ancak bu döneme kadar Ortodoksların Katoliklerle mücadelesi ve Ermeni baskıları devam etmiştir. İstanbul'daki Protestanlar ise Büyük Britanya ve Hollanda elçilikleri tarafından desteklenmiş, Katolikler ise Fransız koruması altındaki Cizvitler tarafından idare edilmiştir.

Rum Ortodoks Kilisesi Balkanlarda yaşayan Ortodoksların merkezi haline gelmiş, Bulgar ve Sırp Kilisesi de etkisini kaybetmiştir. Rum Ortodoks Kilisesi Balkanlardaki tüm piskoposlukları yönetimini eline geçirmiş ve dini ayinleri Yunanca yapmaya başlamıştır. Bulgar Kilisesi'ne ait okulları kapattırarak, Yunanca eğitim veren dini okullar açmıştır. Rum Ortodoks Kilisesi okullar aracılığıyla Rumlaştırma politikasını Balkan devletlerinde yaygınlaştırmıştır. (Jelavich ve Jelavich, 1986: 9) Rumlaştırma politikası halkın ulusal bilincini kazanmasında dolaylı da olsa etkili olmuştur.

"Milliyetlerin Koruyucusu" olan Yunan idaresindeki Ortodoks kilisesi, Hristiyan evrensellik doktrinine kendini adanmış, Bizans'ın "ekümenik" çizgisiyle aynı

MODERN BALKAN MİLLİYETÇİLİKLERİNDE KİLİSELERİN ROLÜ

doğrultuda hareket etmiştir. İslam'daki gibi sadakat ne etnisiteye ne de ulusadır, sadakat Hristiyanlığa'dır. (Arnakis, s. 127)

Taşradaki Ortodoks yapılanma etnik köken duygusunu güçlü bir şekilde geliştirmiştir. Ortodoks halk farklı etnik kökenlere sahiplerdi ve kendi dillerini kullanıyorlardı. Ancak üst düzey kiliselerin dini ayinleri Yunanca veya kilise Slavcasıyla yapması, etnik grupların kendi dilleriyle ibadet etmelerinin önüne geçememiş, zamanla hakim grubun dili cemaatin dili haline gelmiştir. (Taştan, 2006: 424)

Kiliselerdeki okullar cemaat tarafından desteklenmiş, yerel rahipler tarafından yönetilmiştir. Patrikhane yerel kurumları destekleyecek parayı vermediği için bu görev cemaate düşmüştür. Bu da cemaatin zamanla güçlü bir dayanışma halinde olmasına neden olmuştur. (Taştan, 2006: 424)

Patrikhane sahip olduğu yetki ve ayrıcalıkları etki alanını genişletmek amacıyla da kullanmıştır. Yunancadan başka bir dil kullanmayan patrikhane, etnik kökeni farklı olan Slavlar ve Romenler gibi halkları Rumlaştırma/Helenleştirme politikası gütmüştür. Rum patrikhanesi 1800'de yayınladığı bir genelgeyle Bulgar kilisesine bağlı okulların kapatılmasını ve Bulgarca ayinlerin yapılmasını da yasaklamıştır.

Patrikler Balkan milletlerine sadece dillerini değil, Yunan gelenek ve fikirlerini öğretmek amacıyla da eğitim kurumları oluşturmuşlardır. Rum okullarında Türkçe okutulması yasaklanmış ve Yunanca eğitim verilmiştir. Böylece kilise Rum kültür ve milliyetinin dayanağı olmuş, milli duyguların canlanmasında sistemli bir şekilde hareket etmiştir. Din adamları da vaazlarında bağımsızlığı vurgulayarak, ulusların yeniden doğuşu fikrini aşlamışlardır. (Şahin, 1999: 168)

Bu dönemde Anadolu'da yaşayan ve Yunanca bilmeyen Rumların dillerini öğrenmeleri amacıyla kilisenin faaliyetleri de göze çarpmaktadır. Bazı büyük köylerde ilk ve orta öğretim olmak üzere iki okula sahip olan kilise, Nevşehir, Kayseri ve Niğde'deki Rumların ulusal duygularını canlandırmakta başarılı olmuştur. (Şahin, 1999: 170)

Ortodoks Kilisesi Osmanlı'ya bağlı olsa da geleneklerin korunması ve geleceğe aktarılmasında önemli bir araç olmuştur. Ortodoks Kilisesi Balkanlardaki Hristiyanların üstünlüğünü savunmuş ve Müslümanların bu topraklardaki günahkarlar olduğu fikrini canlı tutarak (Jelavich, 2006: 198), Müslüman halkı bir nevi ötekileştirmiştir. İslam'a karşı Hristiyanlığı savunurken şehitlerin ve

kahramanların hayat hikayelerini yazınsal olarak almışlar, geçmiş dönemlerdeki yöneticilerin portre ve sembollerini kullanmışlardır.

Trıkoupis'e ve diğer Yunan tarihçilere göre, Ortodoks kilisesinin kurumları ve inançları, daha sonraki yıllarda 4-5 yüzyıl boyunca İslam'ın yayılmasına karşı bir bariyer olmuş ve tek bir etnik grubun heterojen unsurlarına kaynak olan bir güç haline gelmiştir. Katolik kilisesi de daha az dikkat çekerek balkanların Hırvatistan ve transilvanya gibi bazı bölgelerinde Ortodoksluğa karşı bir mücadeleye girmeden halkın çoğunluğu tarafından kabul edilen, benzer bir rol oynamıştır. Her iki kilise de kendi aralarında cennet ve cehennemden gücünden yararlanarak ve kendi hiyerarşi ve kurumlarını en üst düzeyde kullanarak, İslam'ı kabul etmeyi ve Osmanlı-Türk dünyasının kendi taraftarlarını içine çekmesini önlemeye çalışmıştır. Eğer Yunan, Sırp, Hırvat, Romen ve Bulgarlar İslamı kabul ederse, bu onların Türkleştirilmesini kaçınılmaz yapacaktır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun bu milliyetçilik öncesi zamanlarda, sadakatin sadece hükümdar ve dine ait olması, ırk, renk, dil veya köken ayrımı gözetmemesini ve sadece Müslümanların eşitliğini diğer dinlerin ise daha alt seviyede tutulmasını sağlamıştır. İslam'ı Osmanlı barışında tek derecelendirme ve birleştirici unsur olarak kabul eden Osmanlı, din değiştirme ve güçlü köylü birikiminin sosyal seçimleri yoluyla sürekli kendini yenilemeye çalışmıştır. Diğer taraftan Balkanlarda Hristiyan halkların dini miraslarından başka kendilerini koruyacak sosyo-kültürel siperleri yoktu. (Arnakis: 117)

Yunanlılar Makedonya'daki Slav din kardeşlerini "Slavca konuşan Yunanlılar" olarak sınıflandırmış ve bundan sonra da etnik Yunanlılar olarak davranmışlardır. Türklere de Yunanlılarca Müslüman Yunanlılar gözüyle bakılmıştır ve Türk denmesi yasaklanmıştır. Bulgarlar Pomakların ayrı bir ulusal bilinç geliştirmesini engellemekte başarılı olmuş ve Bulgar ulusu ve Ortodokslukla kimliklerini kazanmalarına yardım etmiştir. (Raymond Detrez, Religion And Nationhood In The Balkans, www.flw.ugent.be/cie/CIE/detrez1.htm)

Batı Avrupa'da ulusçuluğun ilk döneminde yaşanan dinin ulusallaştırılması, Balkanlarda 19.yüzyılda uygulanmaya başlamıştır. Bu durum Sırp ve Bulgar ulusal hareketlerinde daha önce başlamışken, Yunanlılarda ancak Tanzimat Fermanı'nda sonra etkisini göstermiştir. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı kanun önünde Müslüman-gayri Müslim ayrımını ortadan kaldırırken, gayri Müslimler de kendi aralarında eşit konuma gelmiştir. Bu durum Fener Rum Patrikhanesi'nin gücünü ve yetkisini azaltacağından, Patrikhane Yunan ulusal hareketini desteklemeye başlamıştır. Ancak Balkan isyanlarında kiliseler, seküler liderlerin yönlendirmelerini engelleyememiştir. (Jelavich, 2006: 202) Balkanlarda ardı ardına patlak veren

MODERN BALKAN MİLLİYETÇİLİKLERİNDE KİLİSELERİN ROLÜ

isyanlarda kiliselerin doğrudan bir rolü olduğunu söyleyemeyiz. Kiliseler bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettikleri ayrıcalıkları ve otoritelerini kaybetmek istemiyorlardı. Diğer taraftan kiliseler, otoritesini sarsacak aydınlanma hareketlerine karşı bir önlem alamamıştır.

Balkanlarda Ortodoks uluslardan olan Bulgarlar, Yunanlar, Makedonlar ve Sırlar arasında dini ve ulusal kimlik kazanılması güçlüdür. Bu Bizans'ın ulusal kiliselerinin bir mirasıdır. Ulus, devlet, dini toplum ve skolastik kuruluşlar eşit olarak düşünülmüştür. Bulgar anayasası, Ortodoksluğun Bulgar halklarının geleneksel dini olduğunu, Yunan anayasası Kutsal Üçleme adı altında resmen ilan etmiştir. Bu nedenle Müslüman Pomak ve Türkler ve aynı zamanda Katolik ve Protestanlar olarak Ortodoks olmayan azınlıklar Bulgar, Yunan hatta Makedon ve Sırların kusurlu insanları olarak ve ulusal birlik ve beraberliğe bir tehdit olarak görülmüştür.

20.yüzyılda Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın 1918'de kurulması ve 1929'da Yugoslav Krallığı adını almasıyla Sırlar, siyasi ve askeri gücü ellerine almışlar, Hırvatlar kendilerini Güney Slav ulusu ve devleti adına kendilerini tek unsur olarak görmeye başlamış ve Sırlara karşı Hırvat ulusunun ayrırcı özelliği olan Hırvatçayı ve Katolikliği vurgulamışlardır.

Yugoslavya Savaşı'ndan sonra Bosna ulusal bilicini tamamen kazanmıştır. 1969'da Bosna vatandaşlığının resmi olarak tanınması ulusal bir topluluk olma ihtiyacı sebebiyle gerçekleşmiştir. Bununla federal hükümet düzeyinde ve Bosna-Hersek Cumhuriyeti yönetiminde Hırvat ayrılcılığını ve Sırp egemenliğini dengelemeyi amaçlamışlardır. Bu Bosna ulusunun yapay bir oluşum olduğu anlamına gelmez. Bosnalılar, Sırların Ortodoksluk, Hıvatların Katoliklikle tanımlandığı gibi kendilerini İslam ile tanımlamışlardır. Ancak Bosnalılar kendilerini Müslüman Sırp veya Hırvat olarak tanımlamaktan uzak durmuşlardır.

Son dönemde Balkanlarda dindarıktan çok az bahsedebiliriz. 40 yıllık komünist rejim, kilise ve cami faaliyetlerini azaltmıştır. Son yüzyılda dini canlanma halkların bir etnik veya ulusal toplum alt olma isteğiyle sonuçlanmıştır. Ulusal kimliğin temel unsurlarından olan din, kilise ve cami faaliyetleri ulusal bilincin kanıtı olarak ortaya çıkmıştır. Din adamları toplumdaki yerlerini sağlamlaştırmak ve daha fazla veya daha az ulusal statü elde etmek için fırsat yakalamıştır.

Sonuç

Balkanlarda Fransız Devrimi ve aydınlanmanın etkisiyle ortaya çıkan milliyetçi akımlar, siyasal otoriteye karşı bağımsızlık elde etmek amacıyla ivme kazanmıştır.

Milliyetçiliğin Balkanlarda Fransız akımıyla birdenbire ortaya çıktığını söylemek doğru olmaz. Balkan burjuvazileri bu döneme kadar kendi sınırlarını oluşturmuşlardı. Bu yüzden Fransız düşüncesi burjuva için bir koz olmuş ve zaten geçmişten beri taşıdıkları dilsel, tarihsel ve kültürel unsurları milliyetçi hareketlere dönüştürmekte zorlanmamışlardır. Dil, tarih ve kültürün geleceğe aktarılmasında kiliselerin Balkanlardaki önemi yadsınamaz bir boyuttadır. Özellikle de kiliseler kültürel boyuta hizmet etmiş ve kültürün canlı tutulmasını sağlamışlardır. Balkan milliyetçiliklerinde kiliseler ulusal bilincin kazanılmasında katalizör görevi görmüşlerdir.

Balkanlarda kiliselerin faaliyetleri her ulusun kendi dilini, kültürünü, atalarını ve tarihsel kahramanlıklarını hayatta tutarak, her ulusun bütünleştirici unsurlarına hizmet etmiştir. Din bir taraftan sosyal kimlikleri tanımlamış ve bir taraftan da ulusal mitlerin temeli olarak kullanılmıştır. Balkan uluslarının tarihini gelecek nesillere aktaran eserler, din adamlarının girişimleriyle gerçekleşmiştir. Ortodoks kilisesinin Balkan nüfusunu homojenleştirme politikaları, etnik farklılıkların vurgulanmasını neden olmuştur. Aslında kendileri de Ortodoks olan toplumlar ulusal bilinçlerini, millî kiliselerle ayakta tutmak istemiştir. Bu doğrultuda millî kiliselerin milliyetçiliği besleyen damarlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Arnakis G. G., *The Role Of Religion In The Development Of Balkan Nationalism, The Balkans In Transition*, Charles Jelavich ,(1974), Shoe String Pr Inc, www.books.google.com

Detrez R., "Religion And Nationhood In The Balkans", www.flw.uqent.be/cie/CIE/detrez1.htm

Doja A., (2000), "The Politics Of Religion In The Reconstruction Of Identities, Critique Of Anthropology", Vol 20 (4), s.421-438

Fehér G., (1999), *Bulgar Türkleri Tarihi*, T.T.K. Yayınları, Ankara,

Georgiada V., (1995), *Greek Orthodoxy and the Politics of Nationalism*, *International Journal of Politics. Culture and Society*. Vol 9, No. 2. , s.295-315.

Glenny M., (2001) *Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik Savaş ve Büyük Güçler*, Sabah Yayınları, İstanbul,

MODERN BALKAN MİLLİYETÇİLİKLERİNDE KİLİSELERİN ROLÜ

Hobsbawn E., (2006) 1780'den günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçekler, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,

Ivekovic I., (2002) Nationalism and The Political Use And Abuse Of Religion: The Politicization Of Orthodoxy, Catholicism And Islam In Yugoslav Successor States, Social Compass, Vol.49, No.4, s.523-536.

İnalçık H., (1992) Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Eren Yayıncılık

Jelavich B., (2006) Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar, Küre Yayınları, İstanbul

Jelavich B. ve C., (1986) The Establishment Of Balkan National States, University of Washington Press

Ortaylı İ., (2007) Batılılaşma Yolunda, Turkuvaz Yayınları, İstanbul

Ostrogorsky G., (1985) Bizans Devleti Tarihi, T.T.K. Yayınları, Ankara

Şahin M. S., (1999) Fener Patrikhanesi ve Türkiye, Ötüken Yayınları, İstanbul

Taştan Y. K., (2006) "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri", Balkanlar El Kitabı Cilt I: Tarih, (Edi.: Karatay O., Gökdağ B. A.), Vadi&Karam Yayınları, Çorum/Ankara,

Turda M., (2008) "Politics, Religion, Gender, and Historiography: Eastern European Perspectives", *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 9, No. 1, s.129-136,

TÜRKİYEDE MÜLTECİ VE SİĞINMACI SORUNU TESBİTİNE YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

Doç.Dr. Mehmet Sezal Türk

Özet

Göç yollarının geçiş güzergâhında olan Türkiye, daha iyi bir yaşam umuduyla vatanlarını terk eden binlerce sığınmacının umuda yolculuğunun ilk durağı konumundadır. Mülteci konumundaki insan öykülerinden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada, öncelikle BMMYK ile görüşmeler gerçekleştirilmiş literatür taranmış, Türkiye'deki mülteci/sığınmacı miktarı, illere göre dağılımları, hangi ülkelerden geldiği, demografik durumları, gelme sebepleri gibi özelliklerinin tespit edilebilmesi için evren içinden örneklem seçilmiş, Çankırı ve Kırıkkale illerinde anket çalışması yapılmış ve tarihe tanıklık etmesi için görüntüler çekilmiştir. Bu makale Ülkemizdeki mülteci/sığınmacı sorununa ışık tutmak amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, Sığınmacı, Göç

1- Giriş:

İnsanlık tarihinin en eski zamanlarından beri var olan göçü, tüm canlıların hayatlarını daha iyi şartlarda sürdürebilmeleri ya da yaşamlarını devam ettirebilmelerinin ön koşulu olarak, çeşitli nedenlerle gerçekleştirilen bir yer değiştirme hareketi olarak tanımlayabiliriz.

Eski çağlarda doğal afetler, beslenme ihtiyacını ya da temel yaşam gereksinimlerini karşılayamama gibi nedenlerle göç eden insanlar, daha sonraları çoğunlukla ekonomik ve siyasi nedenlerle ülke içerisinde veya uluslararası düzeyde göçlerini sürdürmüşlerdir. Özellikle iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmesiyle daha da hız kazanan yasadışı göç hareketleri, bugün dünyanın karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir.

Tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Türkiye, sahip olduğu doğal ve tarihi değerleri, topraklarında pek çok toplumun köklü geçmişinin bulunması, çevre ülkelere göre istikrarlı ekonomik gücü ve siyasi yapısıyla, yabancıların turistik, bilimsel araştırma, çalışma, öğrenim ve ticaret amaçlı ziyaretlerine konu olmaktadır. Türkiye'nin, Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasındaki ulaşım güzergâhları üzerinde, özellikle Doğu ile Batı ekseninde doğal bir köprü konumunda bulunması (jeopolitik pozisyonu), komşu ülkelerdeki savaş ve istikrarsızlıkların sürekliliğine karşın ülkemizde siyasi ve ekonomik istikrarın olması, yasadışı göç oranlarını diğer ülkelere göre artırmaktadır.

Türkiye, 90'lı yıllardan itibaren, topraklarından Batı Avrupa'ya yönelen, özellikle Afganistan, İran, Irak, Pakistan ve Bangladeş kaynaklı yasadışı göç hareketlerine maruz kalmış, Sovyet Blok'unun dağılmasından sonra, Romanya, Rusya, Moldova, Ukrayna, Belarus gibi ülke vatandaşlarının yasadışı göçlerine hedef olmuş, 2011'de yaşanan Arap Baharının etkisiyle Suriye, Mısır, Sudan, Libya, Tunus, Filistin gibi ülkelerden çok sayıda sığınmacının kurtuluş bölgesi olmuş bunun yanı sıra vatandaşlarımızın Avrupa'ya yasadışı geçişleri bakımından bir kaynak ülke haline gelmiştir.

Türkiye, coğrafi konumuna bağlı olarak uzun kara ve deniz sınırlarının yanında, çok sayıda sınır kapısına sahiptir. Türkiye'nin, Bulgaristan ile 269 km, Yunanistan ile 203 km, Suriye ile 877 km, Irak ile 384 km, İran ile 560 km, Nahcivan ile 18 km, Ermenistan ile 328 km, Gürcistan ile 276 km olmak üzere toplam 2.949 km uzunluğunda kara sınırı ve 6.530 km uzunluğunda deniz sınırı bulunmaktadır. 39 hava, 47 deniz, 20 kara ve 7 demiryolu olmak üzere toplam 113 hudut kapısından her yıl artan sayıda yabancı giriş-çıkış yapmaktadır.

Türkiye'nin doğu ve güneydoğusundaki ülkeler, gelir seviyesinin düşük, işsizlik oranının yüksek olduğu ve istikrarsızlıkların yaşandığı ülkelerdir. Türkiye sınırının çok uzun ve dağlık olmasının bir sonucu olan sınır kontrollerindeki zorluk, yasadışı göç baskısını arttırmaktadır. Gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelerden Avrupa ülkelerine yönelik olarak, yasadışı göçmenler tarafından kullanılan çok sayıda göç güzergâhı bulunmaktadır. Türkiye ve çevresindeki ülkeler de kullanılan bu yasadışı transit göç hareketlerinden etkilenmektedir.

Ülkeye girişleri genelde yasadışı yollarla gerçek'esen yasadışı göçmenler, giriş ve çıkış için farklı güzergâh ve yöntemleri kullanmaktadırlar. Afrika ülkelerinde yaşanan iç savaşlar, Irak, Afganistan ve İran gibi ülkelerde yaşanan siyasal istikrarsızlıklar nedeniyle bu ülkelerden kaçan insanların, hedef olarak belirledikleri Batı Avrupa ülkelerine geçiş için Türkiye'yi transit olarak kullandıkları her yıl yaşanan kaçış ve polis kayıtlarında ortaya çıkmaktadır. Doğu-Batı ekseninde gerçekleşen yasadışı göç hareketlerinde ülkemiz dışında, Kafkasya, Afrika, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Güneydoğu Akdeniz, Balkan Ülkeleri, Bosna-Hersek gibi farklı birçok güzergâhı kullanmaktadır.

Göçmen kaçakçılığında Türkiye'nin tercih edilmesinin başlıca sebepleri yapılan görüşmeler ve anket çalışmaları sonucunda şu şekilde ortaya çıkmaktadır; İnsanların, Türkiye'de kaçak olarak çalışıp para biriktirerek ülkelerine geri dönmek istemeleri, daha önceden çeşitli yollarla Türkiye'ye gelerek yerleşmiş olanların kendi tanıdıkları insanları Türkiye'ye çağırması, Türkiye'nin, Ortadoğu ve Kafkas ülkeleri arasında en demokratik, ekonomik açıdan güçlü ve istikrarlı bir ülke olması, yaşam standartlarının geldikleri ülkelere göre daha yüksek olması, Türkiye'de

yakalanmaları halinde daha az ceza göreceklerini ve insanlık dışı muameleye maruz kalmayacaklarını bilmeleri, Yasadışı giriş yapan çoğu yabancı uyruklu kişilerle vatandaşlarımız arasında dil birliğinin bulunması, gibi sebepler sıralanabilir.

2- Mülteciliğe/Sığınmacılığa İlişkin Kavramsal Çerçeve

Zorunlu göç kategorisinde incelenen mültecilik/sığınmacılık özellikle 20.yy'ın getirdiği paylaşım savaşlarının yol açtığı kitlesel göçün sonucu olarak dünya gündeminin ilgi odaklarından biri haline gelmiştir. Ülkelerdeki siyasi istikrarsızlık, iç savaşlar, etnik temizlik hareketleri insanları, kendi ülkelerini terk ederek başka ülkelerde yaşamlarını sürdüreceği yerler bulmaya itmiştir. Aynı zamanda bu gelişmeler birçok ülkenin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş ve siyasi sığınmacıların/mültecilerin yanı sıra ekonomik anlamda da mültecileri ortaya çıkarmıştır (Toksöz,2006:119-120).

Mülteci ve sığınmacı kavramları arasındaki ayrım bir göçmenin yasal anlamda hangi statüde bulunduğunu yansıtmaktadır. Kavram karmaşasını gidermek adına sığınmacı ya da sığınma arayanı (asylum seeker), bir ülke sınırlarına giren ancak henüz yasal bir başvuruda bulunmayan ya da başvuruda bulunmuşsa hakkında henüz yasal bir karar verilmemiş olan kimse olarak tanımlayabiliriz. Diğer bir tanımla, hava yolu ya da başka bir araç ile ulaştığı ülkede, ilk işlem olarak sığınma isteğinde bulunan kişi ya da "ülkesini terk ederek, mülteci olduğu iddiasıyla bir başka ülkeye sığınan, ancak henüz mülteci olup olmadığı hakkında yetkili ulusal otoriteler ve/veya BMMYK tarafından karar verilmemiş kimselerdir (Castles&Miller,1998:88).

Mülteci ise sığınma başvurusu olumlu sonuçlanan ve o ülkede mülteci olarak kalmasına izin verilen, dolayısıyla birtakım hakları elde etmiş olan kimseleri ifade etmektedir. Mültecilik hukuksal bir statüyü belirtirken sığınmacılık daha çok fiili bir durumu ifade etmektedir. Sığınmacıya sağlanan haklar mültecilere sağlanana göre daha sınırlı düzeyde kalmaktadır. Ulusal ve uluslararası kuruluşlar konuya ilişkin farklı noktaları vurgulayabileceklerinden, genellikle bu kavramlardan bir tanesini kullanılmaktadır (Aybay,2005:20).

Uluslararası bağlayıcılığa sahip olması nedeniyle Cenevre Sözleşmesi, mülteci hukukunun hâlihazırda kullanılan en önemli aracı konumundadır. Sözleşme 1951 Temmuzunda kabul edilmiş ve 1954'te yürürlüğe girmiştir.¹ Sözleşmede

¹ Sözleşmenin ilk imzacı devletleri; Avusturya, Avustralya, Belçika, Brezilya, Kanada, Kolombiya, Danimarka, Mısır, Fransa, Almanya Federal Cumhuriyeti, Yunanistan, Vatikan, Irak, İsrail, İtalya, Lüksemburg, Monako, Hollanda, Norveç,

hukuksal anlamda mültecinin kim olacağına ilişkin hükümler yer alırken, diğer maddelerde de mültecilere tanınan eğitim, sosyal güvenlik, çalışma, barınma, belge sahibi olma ve hareket serbestliği gibi haklara yer verilmektedir(Özcan,2005:14-16). Sözleşmeye göre, mülteci; "1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yahut milliyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişilerdir"(1951 Cenevre Sözleşmesi, 1.madde A fıkrası).

1951 Sözleşmesindeki tanıma benzer bir mülteci tanımı, 14 Aralık 1950 tarihli Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği(BMMYK) Tüzüğünde yer almaktadır. Buna göre; "ırkı, dini, milliyeti ya da siyasi düşüncesi nedeniyle, zulme uğrayacağına dair haklı bir korku duyduğu için uyruğunu taşıdığı ülkenin veya eğer milliyeti yoksa eskiden ikamet ettiği ülkenin dışında bulunan ve geri dönemeyen ya da uyruğunu taşıdığı ülkenin hükümetinin korumasından yararlanmak veya eğer milliyeti yoksa eskiden ikamet ettiği ülkeye dönmek istemeyen" kişilerin BMMYK'nin ilgi alanına gireceği belirtilmiştir (BMMYK Tüzüğü). Kısaca mülteci, uyruğunda bulunduğu ya da yaşamını sürdürdüğü ülkeyi bir zulme uğraması ya da zulme uğraması tehlikesiyle terk etmek zorunda kalan kişidir.

Bir mültecinin 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Cenevre Sözleşmesi'nde belirtilen haklı nedenlerle ülkesi dışında bir başka ülkeye yasal ya da yasadışı yollarla gitmesi ve o ülkeye sığınması eylemi **ilticadır**. İçinde bulunduğu ekonomik vs. koşullar nedeniyle ülkesini gönüllü olarak terk eden kişi ise **yasadışı göçmendir**. Mülteci için, geldiği ülkenin zenginliğinden çok bu ülkenin güvenliği önemlidir ve ülkesini istemeyerek terk etmek durumunda kalmıştır. Yasadışı göçmen, mülteci olarak farklı olarak kendi ülkesinin korumasından yararlanabilir. Ayrıca yasadışı göçmen, yasadışı giriş ve çıkışı nedeniyle bir cezai yaptırımla karşılaşmaktadır. Mülteci ise yasadışı girişinin ardından gecikmeksizin yetkili makamlara başvurarak geçerli nedenlerini göstermesi durumunda cezalandırılmaz. Yasadışı göçmenin, ülkeye yasadışı girişi ya da yasal yollardan geldikten sonra gerekli izni almayarak kalmaya devam etmesi durumunda sınır dışı edilmesi doğal bir sonuçtur. Mültecinin ise ulusal güvenlik ve/veya kamu düzeninin gerektirdiği

---

İsveç, İsviçre(İsviçreli delegeler aynı zamanda Liechtenstein'i de temsil etmişlerdir), Türkiye, Büyük Britanya Birleşik Krallığı ve Kuzey İrlanda, Amerika Birleşik Devletleri, Venezüella ve Yugoslavya'dır. Küba ve İran da gözlemci devletler olarak katılmışlardır(Goodwin-Gill,1989:247).

TÜRKİYEDE MÜLTECİ VE SİĞINMACI SORUNU TESBİTİNE YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

durumlar dışında sınır dışı edilemeyeceği¹⁸⁶ ve her ne şekilde olursa olsun hayatı ve özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelere gönderilemeyeceği¹⁸⁷ hüküm altına alınmıştır.

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği **BMMYK** (UN High Commission for Refugees) raporlarına göre 2010 yılında 5877'si Iraklı, 4617'si İranlı, 3447 si Afganistan, 1267 Somalili ve 1539 u diğer ülkelerden olmak üzere 16747 mülteci başvuruda bulundu. Türkiye'ye 31/12/2010 yılında göçmen olarak gelip Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliğine mülteci olmak için başvuran 9226 sığınmacının³⁶⁵⁶ sını (%40) Iraklı göçmenler oluşturmakta bunu %2881 göçmen (%31) İranlı göçmenler oluşturmaktadır. 1248 Afgan (%14) ve 448 Somalili (%5) göçmenler bu iki ülkeyi takip etmektedir.² Yaptığım bu çalışmada İran ve Iraklı göçmenlerin örneklem içinde seçilmesi ülkemize gelen göçmen sayısının bu ülkelerden çoğunlukta olmasıdır.

3. Türkiye'de Mülteci ve Sığınmacı Sorununa Yönelik Değerlendirme Raporu

3.1. Projenin Amacı:

Göç yollarının geçiş güzergâhında olan Türkiye, daha iyi bir yaşam umuduyla vatanlarını terk eden binlerce kişinin umuda yolculuğunun ilk durağı konumundadır. Mülteci konumundaki insan öykülerinden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışma, öncelikle saha araştırması yapılmış BMMYK ile görüşmeler gerçekleştirilmiş, Türkiye'deki mülteci miktarı, illere göre dağılımları, hangi ülkelerden geldiği, süreçte yaşanan aile dramları, yaşadıkları sosyo-psikolojik travmalar tesbit edilebilmesi için evren içinden örneklem seçilmiş ve Çankırı-Kırıkkale illerinde anket çalışması yapılmıştır.

² Bu araştırma kapsamına iç savaş sebebiyle Suriye'den gelen göçmenlerin değişken sayılarından dolayı dahil edilmemiştir.

1. Mültecilerin Demografik Özelliklerinin Değerlendirilmesi

Tablo.1 Mülteci/Sığınmacıların Milliyetlerine Göre Dağılımı

Milliyet	Kişi Sayısı	Yüzde
Irak	10	9,1
İran	100	90,9
Toplam	110	100

Araştırmaya katılan mültecilerin yaklaşık %91'inin İran, %9'unun ise Irak vatandaşı olduğu belirlenmiştir.

Tablo.2 Mülteci/Sığınmacıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Yüzde
Kadın	40	36,4
Erkek	70	64,6
Toplam	110	100

Araştırmaya katılan mültecilerin yaklaşık %36'sı kadın, %65'i erkektir.

Tablo.3 Mülteci/Sığınmacıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grubu	Kişi Sayısı	Yüzde
20 yaş altı	25	22,7
20-30 yaş arası	20	18,2
31-40 yaş arası	40	36,4
41 yaş ve üstü	25	22,7
Toplam	110	100

TÜRKİYEDE MÜLTECİ VE SİĞİNMACI SORUNU TESBİTİNE YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

Araştırmaya katılan Türkiye'deki mülteci/sığınmacıların yaş dağılımı incelendiğinde mültecilerin yaklaşık %23'ünün 20 yaş altı, %18'inin 20-30 yaş arası, %36'sının 31-40 yaş arası ve %23'ünün de 41 yaş ve üstü yaş grubunda oldukları belirlenmiştir.

Tablo.4 Mülteci/Sığınmacıların Aylık Gelirlerine Göre Dağılımı

Aylık Gelir	Kişi Sayısı	Yüzde
Yok	100	90,9
0-630 TL	10	9,1
Toplam	110	100

Araştırmaya katılan Türkiye'deki mülteci/sığınmacıların aylık gelirlerine göre dağılımı incelendiğinde mültecilerin yaklaşık %91'inin herhangi bir geliri olmadığı görülürken yalnızca %9'unun aylık geliri vardır ve bu gelir 630 TL'nin altındadır. Araştırmaya katılanların bir kısmı, aylık gelirlerinin (100 TL civarında) Birleşmiş Milletler tarafından verildiğini ifade etmiştir.

Tablo.5 Mülteci/Sığınmacıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Kişi Sayısı	Yüzde
Okur-yazar	15	13,6
İlköğretim Mezunu	20	18,2
Lise Mezunu	40	36,4
Üniversite Mezunu	30	27,3
Lisansüstü	5	4,5
Toplam	110	100

Araştırmaya katılan mültecilerin yaklaşık %36 ile çoğunluğunun lise mezunu , %27'sinin üniversite mezunu olduğu ve yaklaşık %5'inin lisansüstü eğitim aldığı belirlenirken yaklaşık %32'sinin ise okur-yazar ve ilköğretim mezunu oldukları belirlenmiştir.

2. Mültecilerin Sorunlarının Değerlendirilmesi

Tablo.6 Mülteci/Sığınmacıların Türkiye'de Bulunma Sürelerine Göre Dağılımı

Süre	Kişi Sayısı	Yüzde
6 aydan az	15	13,6
1 yıl	70	63,6
2 yıl	10	9,1
4 yıl ve daha fazla	15	13,6
Toplam	110	100

Araştırmaya katılan mültecilerin yaklaşık %64 ile çoğunluğunun 1 yıldır, %9'unun 2 yıldır, %14'ünün 4 yıl ve daha fazla süredir Türkiye'de buldukları belirlenirken yaklaşık %14'ünün ise en çok 6 ay önce Türkiye'ye geldikleri belirlenmiştir.

**TÜRKİYEDE MÜLTECİ VE SİĞINMACI SORUNU TESBİTİNE YÖNELİK ALAN
ARAŞTIRMASI**

Tablo.7 Mülteci/Sığınmacıların Bekleme Sürelerine Göre Dağılımı

Bekleme Süresi	Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli %
1 yıldan daha az	80	72,7	76,2
2 yıl	10	9,1	9,5
4 yıl ve daha fazla	15	13,6	14,3
Toplam	105	95,5	100
Cevapsız	5	4,5	
G.Toplam	110	100	

Araştırmaya katılanlara "Sığınmacı olarak kaç yıl beklediniz?" sorusu yöneltilmiş ve 5 kişi soruyu yanıtlamamıştır ya da cevap kaydedilmemiştir. Soruyu yanıtlayan katılımcıların yaklaşık %76'sı 1 yıldan daha az beklerken %10'u 2 yıl ve %14'ü de 4 yıl ve daha fazla süre Türkiye tarafından mülteci/sığınmacı olarak kabul edilmeyi beklemiştir.

Tablo.8 Mülteci/Sığınmacıların Herhangi Bir Kurumdan Yardım Alma Durumu

Destek Görme	Kişi Sayısı	Yüzde
Evet	5	4,5
Hayır	105	95,5
Toplam	110	100

Araştırmaya katılanlara "Türkiye'de herhangi bir kurumdan destek gördünüz mü?" sorusu yöneltilmiş ve yaklaşık %5'i destek gördüğünü ifade ederken %95'i ise herhangi bir destek görmediğini ifade etmiştir. Destek görenlerin bir kısmı BM'den destek gördüklerini belirtmiştir.

Tablo.9 Mülteci/Sığınmacıların Kimlerle Birlikte Geldiklerine Göre Dağılımı

Kiminle birlikte geldiniz?	Kişi Sayısı	Yüzde
Yalnız geldim	15	13,6
Eşim ve çocuklarımla	65	59,1
Ailemle	30	27,3
Toplam	110	100

Araştırmaya katılan mülteci/sığınmacıların yaklaşık %14'ü Türkiye'ye yalnız gelirken %59'u eş ve çocuklarıyla, %27'si ise ailesiyle birlikte gelmiştir.

Tablo.10 Mülteci/Sığınmacıların Mülteci Olma Nedenlerine Göre Dağılımı

Mülteci Olma Nedeni	Kişi Sayısı	Yüzde
Dini	30	27,3
Dini ve ailevi	5	4,5
Savaş ve dini	10	9,1
Siyasi	60	54,5
Siyasi ve ailevi	5	4,5
Toplam	110	100

Araştırmaya katılan mülteci/sığınmacılara "Mülteci ya da sığınmacı olmanızın nedeni nedir?" sorusu açık uçlu soru olarak yöneltilmiş ve elde edilen yanıtlar yukarıdaki tabloda verildiği gibi sınıflandırılmıştır. Mülteci/sığınmacıların yaklaşık %55 ile büyük bir çoğunluğunun yalnızca siyasi nedenlerden, %5'inin siyasi ve ailevi nedenlerden sığınmacı oldukları belirlenirken yaklaşık %27'sinin yalnızca dini nedenlerden, %5'inin dini ve ailevi ve %9'unun da savaş ve dini nedenlerden

TÜRKİYEDE MÜLTECİ VE SİĞINMACI SORUNU TESBİTİNE YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

sığınmacı oldukları belirlenmiştir. Anket formları incelendiğinde, mültecilerin çok büyük bir çoğunluğunun dini neden olarak "Hristiyanlık'tan dolayı" ifadesini kullandıkları görülmüştür.

Tablo.11 Mülteci/Sığınmacıları En Çok Korkutan Nedenler

Korku Nedeni	Kişi Sayısı	Yüzde
Geri gönderilme	70	63,6
Yakalanma, can korkusu	20	18,2
Sosyal yaşam	10	9,1
Mali durum	5	4,5
Yok	5	4,5
Toplam	110	100

Araştırmaya katılan mültecilere "Türkiye'de mülteci olarak sizi en çok korkutan şeyler nelerdir?" sorusu açık uçlu soru olarak yöneltilmiş ve elde edilen yanıtlar yukarıdaki tabloda verildiği gibi sınıflandırılmıştır. Mülteci/sığınmacıların yaklaşık %64 ile büyük çoğunluğunun geri gönderilme korkusu taşıdıkları, %18,2'sinin en büyük korkusunun yakalanma ve can korkusu olduğu belirlenirken mültecilerin %9,1'i içinde buldukları sosyal yaşamın, %5'i de mali durumlarının Türkiye'de kendilerini en çok korkutan nedenler olduğunu ifade etmiştir. Yakalanma ve can korkusu taşıdığını belirten mültecilerin anket formları incelendiğinde, kaçak mültecilerin dışındaki mültecilerden bazılarının kendi ülkeleri tarafından yakalanmalarından korktuklarını ve bu nedenle can korkusu taşıdıklarını ifade etmeleri dikkat çekmektedir. Sosyal yaşam ve mali durum nedeniyle korktuklarını belirten mültecilerin genellikle barınma, beslenme ve arkadaş edineme nedeniyle sosyal yaşam korkusu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca Türkiye tarafından kendilerine çalışma izni verilmemesi nedeniyle maddi gelir elde etme imkanı bulamamalarının da temel ihtiyaçlarını karşılayamama (aç kalma gibi) korkularını arttırdığını ifade etmişlerdir.

Tablo.12 Mülteci/Sığınmacıların Türkiye'ye Giriş Yollarına Göre Dağılımı

Giriş yolu	Kişi Sayısı	Yüzde
Yasal	105	95,5
Kaçak	5	4,5
Toplam	110	100

Araştırmaya katılan mülteci/sığınmacıların %95,5'i yasal yollardan, %4,5'i ise kaçak olarak Türkiye'ye gelmiştir.

Tablo.13 Mülteci/Sığınmacıların Türkiye'de Bulunma Sürelerine Göre Türkçe Bilme Durumu

		Türkiye'de Bulunma Süresi					
			6 aydan az	1 yıl	2 yıl	4 yıl ve daha fazla	Toplam
Türkçe biliyor musunuz?	Evet	Kişi	5	35	0	15	55
		Yüzde	33,3	50,0	0,0	100,0	50,0
	Hayır	Kişi	10	35	10	0	55
		Yüzde	66,7	50,0	100,0	0,0	50,0
	Toplam	Kişi	15	70	10	15	110
		Yüzde	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Araştırmaya katılan mülteci/sığınmacıların %50'si Türkçe bildiğini belirtmiştir.

Mültecilerin Türkçe bilmelerinin Türkiye'de bulunma süreleri ile ilişkili olacağı aşikardır. Bu durum, elde edilen verilere ki-kare bağımsızlık testi yapılarak da belirlenmiştir. "Mültecilerin Türkçe bilmesi ile Türkiye'de bulunma süreleri arasında ilişki yoktur." yokluk hipotezi 0,05 anlamlılık düzeyinde sınanarak olabirlik oran değeri (likelihood ratio) 0,000 olarak bulunmuştur (Tablonun hücrelerindeki değerlerden bazıları sıfır olduğu için Ki-kare değeri yerine bu değer alınmıştır). Bulunan değer 0,05'ten küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilerek Türkiye'deki

**TÜRKİYEDE MÜLTECİ VE SİĞINMACI SORUNU TESBİTİNE YÖNELİK ALAN
ARAŞTIRMASI**

Mültecilerin Türkçe bilmeleri ile Türkiye’de bulunma süreleri arasında bir ilişki olduğuna %5 anlamlılık düzeyinde karar verilmiştir.

Türkiye’de bulunma sürelerine göre Türkçe bildiğini ifade edenlerin dağılımı incelendiğinde; 4 yıl ve daha fazla süredir Türkiye’de bulunanların tamamının, 1 yıldır Türkiye’de bulunanların ise %50’sinin Türkçe bildikleri görülmektedir. Ayrıca, 6 aydan az süredir Türkiye’de bulunan mültecilerin %66,7’si Türkçe bilmediğini ifade etmiştir.

Tablo.14 Mülteci/Sığınmacıların Türkiye’yi Tercih Etme Nedenlerine Göre Dağılımı

Türkiye’yi Tercih Etme Nedeni									
			Ailevi	Köprü ve yakın ülke olması	Kültürel , dini yakınlık , dil	Yakınlık	Yakınlık , güvenli olması	Yakınlık, demok rasi olması	Topla m
Milliy et	İra k	Kişi	0	0	0	5	5	0	10
		Yüz de	0,0	0,0	0,0	50,0	50,0	0,0	100,0
	İra n	Kişi	10	15	15	50	0	10	100
		Yüz de	10,0	15,0	15,0	50,0	0,0	10,0	100,0
	To p.	Kişi	10	15	15	55	5	10	110
		Yüz de	9,1	13,6	13,6	50,0	4,5	9,1	100,0

Araştırmaya katılan mültecilerin Türkiye'yi tercih etme nedenleri araştırılmak istenmiş ve mültecilere "Türkiye'yi tercih etme nedeniniz nedir?" sorusu açık uçlu olarak sorulmuştur. Yanıtlar sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Mülteci/sığınmacıların yaklaşık %77'si yakın olmasını, %14'ü kültürel dini yakınlık olmasını ve %9'u ise ailevi nedenleri tercih nedeni olarak belirtmiştir. Elde edilen veriler ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde %13,6'sı köprü ve yakın ülke olması nedeniyle, %13,6'sı kültürel, dini yakınlık dil nedeniyle, %50'si yakın olması nedeniyle, %4,5'i yakınlık ve güvenli olması nedeniyle ve %9,1'i yakınlık ve demokrasi olması nedeniyle Türkiye'yi tercih ettiğini belirtmiştir. Ailevi nedenlerle Türkiye'yi tercih edenlerin yaş gruplarına göre dağılımı incelenmiş bunların aileleriyle birlikte gelen 20 yaş altı yaş grubundaki çocuk ve gençler olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca, mültecilerin Türkiye'yi tercih etme nedenlerinin milliyetlerine göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla toplanan verilere KI-kare homojenlik testi yapılmıştır. "*Mültecilerin milliyetleri arasında Türkiye'yi tercih etme nedenleri açısından önemli bir fark yoktur*" yokluk hipotezi 0,05 anlamlılık düzeyinde sınanarak olabilirlik oran değeri (likelihood ratio) 0,000 olarak bulunmuştur. Bulunan değer 0,05'ten küçük olduğundan yokluk hipotezi reddedilerek *Mültecilerin Türkiye'yi tercih etme nedenlerine göre milliyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu* %5 anlamlılık düzeyinde belirlenmiştir.

Bu istatistiksel sonuçla birlikte yukarıdaki tablo tekrar incelendiğinde; Iraklı mültecilerin %50'sinin Türkiye'yi yakınlık nedeniyle, %50'sinin de yakınlık ve güvenli olması nedeniyle tercih ettiği görülmektedir. İranlı mültecilerin ise %50'si yakınlık, %10'u yakınlık ve demokrasi olması, %15'i kültürel, dini yakınlık ve dil, %15'i köprü ve yakın ülke olması nedeniyle ve %10'unun ailevi nedenlerle Türkiye'yi tercih ettiği görülmektedir.

Tablo.15 Mülteci/Sığınmacıların İkamet Harcı Ödeme Durumuna Göre Dağılımı

İkamet Harcı Ödeme	Kişi Sayısı	Yüzde
Evet	105	95,5
Hayır	5	4,5
Toplam	110	100

Araştırmaya katılan mültecilerin %95,5'i ikamet harcı ödemiş, %4,5'i ödemiş değildir.

**TÜRKİYEDE MÜLTECİ VE SİĞINMACI SORUNU TESBİTİNE YÖNELİK ALAN
ARAŞTIRMASI**

Tablo.16 Mülteci/Sığınmacıların Türkiye’de Kalma Niyetine Göre Dağılımı

	Kişi Sayısı	Yüzde
Evet	35	31,8
Hayır	75	68,2
Toplam	110	100

Araştırmaya katılanlara “Türkiye’ye sığındığınızda Türkiye’de kalma niyetiniz var mıydı?” sorusu yöneltmiştir. Mültecilerin yaklaşık %32’si Türkiye’de kalma niyetiyle sığındığını belirtirken %68’i Türkiye’ye Türkiye’de kalma niyetiyle sığınmadığını belirtmiştir.

Tablo.17 Mülteci/Sığınmacıların Türkiye’de Yaşadıkları Sorunlara Göre Dağılımı

Sorunlar	Kişi Sayısı	Yüzde
Eğitim, Sosyal	10	9,1
Maddi	10	9,1
Maddi, Sağlık, Eğitim	5	4,5
Maddi, Sosyal, Sağlık	75	68,2
Yok	10	9,1
Toplam	110	100

Araştırmaya katılanlara “En çok yaşadığınız sıkıntılar nelerdir? Sorusu açık uçlu soru olarak sorulmuş ve yanıtlar yukarıdaki tabloda verildiği biçimde sınıflandırılmıştır. Mültecilerin Türkiye’de yaşadıkları sorunların başında maddi sorunlar gelmektedir. Mültecilerin yaklaşık %82’si sorunlarının arasında maddi sorunları belirtmiştir. Anket formları incelendiğinde mültecilerin çoğunun Türkiye’den çalışma izni alamamaları nedeniyle işsizlik sorunu yaşadıklarını ifade ettikleri görülmüştür. İşsizlik sorunu, maddi sorunlar sınıfına dahil edilmiştir. Yaşadıkları korkularla ilgili değerlendirmelerde de işsizlik nedeniyle maddi sıkıntı yaşamalarının korkularını arttırdığı ifade edilmişti. Mültecilerin yaşadıkları sıkıntılar arasında sağlık, eğitim ve sosyal sıkıntılar da önemli bir yer tutmaktadır. Yine bu sorunlar da yaşadıkları korkularla paralellik göstermektedir.

Tablo.18 Mülteci/Sığınmacıların Türkiye’de Kalma Niyetleri Açısından Gitmek İstedikleri Ülkelere Göre Dağılımı

			Gitmek İstedığı Ülke						
			Gitmek istemiyor	Memleketi	Amerika	İspanya	Kanada	Kararsız	Toplam
Türkiye’de kalma niyeti var mıydı?	Evet	Kişi	25	5	0	0	0	5	35
		Yüzde	71,4	14,3	0,0	0,0	0,0	14,3	100,0
	Hayır	Kişi	30	0	30	5	10	0	75
		Yüzde	40,0	0,0	40,0	6,7	13,3	0,0	100,0
	Toplam	Kişi	55	5	30	5	10	5	110
		Yüzde	50,0	4,5	27,3	4,5	9,1	4,5	100,0

Araştırmaya katılan mülteciler Türkiye’den gitme durumlarına göre değerlendirildiğinde mültecilerin %50’sinin Türkiye’den gitmek istemediği, %4,5’inin kendi ülkesine dönmek istediği, %27,3’ünün Amerika’ya, %4,5’inin İspanya’ya ve %9,1’inin de Kanada’ya gitmek istedikleri belirlenmiştir. %4,5’i ise hangi ülkeye gideceğine henüz karar vermediğini belirtmiştir.

Yukarıdaki tabloda Türkiye’ye sığınırken kalma niyetlerinin olup olmaması açısından gitme durumlarına göre dağılımı verilmiştir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde; Türkiye’ye sığınırken kalma niyeti olan mültecilerin yaklaşık %71’i Türkiye’den gitmek istemezken, Türkiye’ye gelirken kalma niyeti olmayan mültecilerin %40’i Türkiye’den gitmek istememektedir. Türkiye’ye kalma niyetiyle gelenlerin %14,3’ü kendi memleketine gitmek istemekte, %14,3’ü ise hangi ülkeye gideceğine henüz karar vermemiştir.

Ayrıca, daha önce mültecilerin %13,6’sının saptanmıştı. Araştırma kapsamında mültecilerin Türkiye’yi tercih etme nedenleri ile gitmek istedikleri ülkeler incelenmiş ve Türkiye’yi “köprü ve yakın ülke olması” nedeniyle tercih edenlerin %33,3’ünün Türkiye’den gitmek istemediği, %33,3’ünün İspanya’ya gitmek istediği ve %33,3’ünün de hangi ülkeye gideceğine henüz karar vermediği tespit edilmiştir.

TÜRKİYEDE MÜLTECİ VE SİĞINMACI SORUNU TESBİTİNE YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

3. Sonuç:

Yapılan bu çalışma, Türkiye'ye yasal ya da yasa dışı olarak geçiş yapıp daha sonra memleketlerine dönmeyerek sığınmacı veya gerekli yasal prosedürlerden sonra mülteci durumunda bulunan ve halen ülkemizde yaşayan göçmenlerin demografik durumları, yaşadıkları sıkıntılar, beklentileri, amaçları konusunda tespitler yaparak Ülkemizdeki mülteci/sığınmacı sorununa ışık tutmak amacıyla yapılmıştır.

Türkiye'deki mülteci miktarı, illere göre dağılımları, hangi ülkelerden geldiği, süreçte yaşanan aile dramları, yaşadıkları sosyo-psikolojik travmalar tesbit edilebilmesi için evren içinden örneklem seçilmiş ve BMMYK yakınlığı, araştırma kolaylığı gibi sebeplerde dikkate alınarak Çankırı- Kırıkkale illerinde sığınmacı konumundaki 110 göçmenle anket çalışması yapılmıştır. Araştırmaya katılan mültecilerin yaklaşık %91'inin İran, %9'unun ise Irak vatandaşı olduğu, yaklaşık %36'sının kadın, %65'inin erkek olduğu, yaklaşık yüzde ellisinin 20-40 yaş aralığında yer aldığı, aylık gelirlerine göre dağılımı incelendiğinde mültecilerin yaklaşık %91'inin herhangi bir geliri olmadığı, % 70'den fazlasının lise ve üstü eğitim aldığı belirlenmiştir.

Ankete katılanların % 64'nün en az bir yıldan fazla Türkiye'de bulunduğu, %80'nin Türkiye'ye ailesiyle geldiği ve bunların %50'sinin Türkçe bildiğini belirtmiştir.

Türkiye'de bulunma sürelerine göre Türkçe bildiğini ifade edenlerin dağılımı incelendiğinde; 4 yıl ve daha fazla süredir Türkiye'de bulunanların tamamının, 1 yıldır Türkiye'de bulunanların ise %50'sinin Türkçe bildikleri görülmektedir. Ayrıca, 6 aydan az süredir Türkiye'de bulunan mültecilerin %66,7'si Türkçe bilmediğini katılımcılar ifade etmiştir. "Mülteci ya da sığınmacı olmanızın nedeni nedir?" sorusu açık uçlu soru olarak yöneltilmiş ve mülteci/sığınmacıların yaklaşık %55 ile büyük bir çoğunluğunun yalnızca siyasi nedenlerden, %5'inin siyasi ve ailevi nedenlerden sığınmacı oldukları belirlenirken yaklaşık %27'sinin yalnızca dini nedenlerden, %5'inin dini ve ailevi ve %9'unun da savaş ve dini nedenlerden sığınmacı oldukları belirlenmiştir. Anket formları incelendiğinde, mültecilerin çok büyük bir çoğunluğunun dini neden olarak "Hristiyanlık'tan dolayı" ifadesini kullandıkları görülmüştür.

Araştırmaya katılan mültecilere "Türkiye'de mülteci olarak sizi en çok korkutan şeyler nelerdir?" sorusu açık uçlu soru olarak yöneltilmiş ve mülteci/sığınmacıların yaklaşık %64 ile büyük çoğunluğunun geri gönderilme korkusu taşıdıkları, %18,2'sinin en büyük korkusunun yakalanma ve can korkusu olduğu belirlenirken mültecilerin %9,1'i içinde buldukları sosyal yaşamın, %5'i de mali durumlarının Türkiye'de kendilerini en çok korkutan nedenler olduğunu ifade etmiştir. Yakalanma ve can korkusu taşıdığını belirten mültecilerin anket formları incelendiğinde, kaçak mültecilerin dışındaki mültecilerden bazılarının kendi ülkeleri tarafından yakalanmalarından korktuklarını ve bu nedenle can korkusu taşıdıklarını ifade etmeleri dikkat çekmektedir. Sosyal yaşam ve mali durum nedeniyle korktuklarını belirten mültecilerin genellikle barınma, beslenme ve arkadaş edinememe nedeniyle sosyal yaşam korkusu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca Türkiye tarafından kendilerine çalışma izni verilmemesi nedeniyle maddi gelir elde etme imkanı bulamamalarının da temel ihtiyaçlarını karşılayamama (aç kalma gibi) korkularını arttırdığını ifade etmişlerdir.

Araştırmaya katılan mülteci/sığınmacıların % 95,5'i yasal yollardan, % 4,5'i ise kaçak olarak Türkiye'ye gelmiştir. Mültecilerin Türkiye'yi tercih etme nedenleri araştırılmak istenmiş ve mültecilere "Türkiye'yi tercih etme nedeniniz nedir?" sorusu açık uçlu olarak sorulmuştur. Yanıtlar sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Mülteci/sığınmacıların yaklaşık %77'si yakın olmasını, %14'ü kültürel dini yakınlık olmasını ve %9'u ise ailevi nedenleri tercih nedeni olarak belirtmiştir. Ailevi nedenlerle Türkiye'yi tercih edenlerin yaş gruplarına göre dağılımı incelenmiş bunların aileleriyle birlikte gelen 20 yaş altı yaş grubundaki çocuk ve gençler olduğu tespit edilmiştir. Bu istatistiksel sonuçla birlikte incelendiğinde; Irak'lı mültecilerin %50'sinin Türkiye'yi yakınlık nedeniyle, %50'sinin de yakınlık ve güvenli olması nedeniyle tercih ettiği görülmektedir. İran'lı mültecilerin ise %50'si yakınlık, %10'u yakınlık ve demokrasi olması, %15'i kültürel, dini yakınlık ve dil, %15'i köprü ve yakın ülke olması nedeniyle ve %10'unun ailevi nedenlerle Türkiye'yi tercih ettiği görülmektedir.

Araştırmaya katılanlara "Türkiye'ye sığındığınızda Türkiye'de kalma niyetiniz var mıydı?" sorusu yöneltilmiştir. Mültecilerin yaklaşık %32'si Türkiye'de kalma niyetiyle sığındığını belirtirken %68'i Türkiye'ye Türkiye'de kalma niyetiyle sığınmadığını belirtmiştir.

Araştırmaya katılanlara "En çok yaşadığınız sıkıntılar nelerdir? Sorusu açık uçlu soru olarak sorulmuş ve yanıtlar yukarıdaki tabloda verildiği biçimde sınıflandırılmıştır. Mültecilerin Türkiye'de yaşadıkları sorunların başında maddi sorunlar gelmektedir. Mültecilerin yaklaşık %82'si sorunlarının arasında maddi sorunları belirtmiştir. Anket formları incelendiğinde mültecilerin çoğunun

TÜRKİYEDE MÜLTECİ VE SİĞINMACI SORUNU TESBİTİNE YÖNELİK ALAN ARAŞTIRMASI

Türkiye'den çalışma izni alamamaları nedeniyle işsizlik sorunu yaşadıklarını ifade ettikleri görülmüştür. İşsizlik sorunu, maddi sorunlar sınıfına dahil edilmiştir. Yaşadıkları korkularla ilgili değerlendirmelerde de işsizlik nedeniyle maddi sıkıntı yaşamalarının korkularını arttırdığı ifade edilmişti. Mültecilerin yaşadıkları sıkıntılar arasında sağlık, eğitim ve sosyal sıkıntılar da önemli bir yer tutmaktadır. Yine bu sorunlar da yaşadıkları korkularla paralellik göstermektedir.

Araştırmaya katılan mülteciler Türkiye'den gitme durumlarına göre değerlendirildiğinde mültecilerin %50'sinin Türkiye'den gitmek istemediği, %4,5'inin kendi ülkesine dönmek istediği, %27,3'ünün Amerika'ya, %4,5'inin İspanya'ya ve %9,1'inin de Kanada'ya gitmek istedikleri belirlenmiştir. %4,5'i ise hangi ülkeye gideceğine henüz karar vermediğini belirtmiştir.

Göç olgusu geçmişte var olduğu gibi gelecekte de var olacaktır. Ülkeler arasında, ekonomik, sosyal ve politik durumdan kaynaklanan, yaşam koşulları ve kalitesindeki küresel farklılıklar olduğu sürece göç hareketlerinin devam edeceği öngörülmektedir. Ülkemiz yüzyıllar boyunca devamlı sıkıntıların yaşanmış olduğu bir bölgede yer almaktadır. Mülteci ve sığınmacı olarak ülkemize gelen göçmenler için daha proaktif politikaların yürütülmesi ülkemiz için elzemdir. Türkiye kendi bünyesinde yer alan göçmenlere yönelik çalışmaları sosyal bir patlama olmadan yerine getirmeli ve yaşam koşullarını iyileştirmelidir. Bu çalışma Ülkemizdeki mülteci/sığınmacı sorununa ışık tutmak amacıyla yapılmıştır.

4. Kaynakça:

Aybay, R. (2005), **Yabancılar Hukuku**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Castles S., Miller, M.C. (1998), **The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World**, 2nd edition, Palgrave: New York.

Özcan, Mehmet; **Avrupa Birliği Sığınma Hukuku, Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı**, USAK Yay., Ankara, 2005

Toksöz, G. (2006), **Uluslararası Emek Göçü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Ünlü, G. (2007), **Uluslararası Göç ve Göçmenliğin Değişen Koşulları İçinde Mültecilik**, Sos. Bilimler Ens., Muğla Üniversitesi, Muğla

[The text in this section is extremely faint and illegible. It appears to be a multi-paragraph document, possibly a report or a letter, but the specific content cannot be discerned.]

Kumtesë

Nga prof. Dr. Sunaj Raimi

Tema: **Kultura e tolerancës ndërfetare tek shqiptarët: Rasti Gjergj Elez Alia**

E di se nuk ekziston shqiptar që jeton diku në hapsirat mbarëshqiptare, i cili nuk ka lexuar apo dëgjuar diçka për heroin tonë legjendar, trimin e pashoq - Gjergj Elez Alia. Mirëpo, nuk jam i sigurtë plotësisht për një gjë tjetër. Nuk e di a ka ndonjë shqiptar që ndonjëherë ka menduar analitikisht për filozofinë specifike që përmban emërtimi Gjergj Elez Alia, i cili emrin personal (Gjergj) e ka me primesa krishtere, kurse emrin e mesëm dhe mbiemrin (Elez dhe Alia) i ka me primesa muslimane!? Sa intresante! Sa inspirative! Sa provokative për të persiatur dhe shkruar një artikull të këtij lloji! Personalisht, ka një kohë më të gjatë që po preokupohej me këtë enigmë, megjithëse droja shkencore nga e panjohura dhe e pa zbërthyeshmja, tinëzisht në kontinulet ma gëlltiste guximin krijues-analitik. Pas shumë dilemave dhe tundosjeve, më në fund vendosa ta provoj se deri ku do mund ta ndriçoj këtë dukuri interesante sociolinguistike, e cila volens-nolens, duhet pranuar se paraqet një veçanti të nënkulturës sonë kombëtare.

Mirëpo, para se t'i lëshohemi analizave filozofiko-sociologjike të këtij fenomeni të çuditshëm sociolinguistik, konsideroj se do ishte në favorin tonë elaborues që ta kujtojmë në formë të rezytuar fabulën e Epit tonë legjendar për Gjergj Elez Allinë.

Siç dihet, Gjergj Elez Alia kishte qenë një kreshnik shqiptar, një azgan i madh dhe bujar i vërtetë, i cili tërë jetën e tij e kishte mbrojtur nderin e familjes, tokën e të parëve dhe vlerat e atdheut të lashtë. Kishte luftuar me topuz e shpatë kundër armiqve të vendit dhe torturuesve të popullit shqiptar, me ç'rast trimi ynë kishte marrë nëntë plagë të rënda në trup, si rrjedhojë e të cilës nëntë vjet dergjej i shtrirë në shtratin e kullës së tij. Në këtë kohë të gjatë ate e kishin harruar thuajse të gjithë, përveç motrës që i rrinte ditë e natë mbi kokë. Nëntë vjet ajo ia lau plagët me ujë kroni Gjergj Elez Alisë, ia mjekoi me lotët e syve të mallëngjyeshëm, ia lidhi me shamitë e saja të qëndisura për nusëri, duke e ngushëlluar me armët e tij kalorsiake afër jastëkut. Por trimit sypatrembur nuk i dhimbnin plagët e trupit, sepse ai ishte mësuar me to nëpër shumë beteja e dyluftime të ashpëra. Atij në fakt i dhimbte fati i motrës së tij besnike, e cila për shkak të tij ishte ngujuar në kullë për ta shëruar, derisa shoqet e saj kishte një kohë që ishin martuar dhe kishin lindur fëmijë.

Në vitin e fundit të këtyre nëntë viteve të dertjes së kryetrimtit, u përhap lajmi se kishte ardhur nga deti një Bajloz i zi, që vriste pleq e priste fëmijë. Ky Bajloz mizor ia kishte vendosur një kusht të vështirë popullit të Gjergj Elez Alisë: çdo ditë t'i jipnin nga një dash të pjekur për drekë dhe një vashë të virgjër për argëtim. Me që Bajlozi kishte vrarë shumë kreshnikë që lu kishin kundërvurë atij, një ditë i erdhi radha që Bajlozi ta marr motrën e Gjergj Elez Alisë. Kur trimi ynë e mori vesh këtë lajm kobzi, megjithëse i plagosur keq, u zgjua si kuçedër e tërbuar dhe e sfidoi Bajlozin në mejdan. Pas një zënke verbale Bajlozi kishte gjuajtur

topuzin drejt kokës së Gjergj Elez Alisë, por nuk arriti ta qëllojë. Ndërsa kur ky i fundit e fërshëlleu topuzin e tij të rëndë, e qëlloi Bajlozin e zi mu në lule të ballit, duke e shtrirë ate për vdekje.

Kështu Gjergji Elez Alia u kthye fitimtar në kullën e tij shekullore, ku e priste e motra e mërziur, e cila kur e pa se ishte kthyer gjallë, filloi të qante nga gëzimi. Atëherë kryetrimi ynë mblodhi shokët dhe miqtë e tij, të cilëve zemërpikëlluar iu tha : O vëllezër të mi, ua bëj hallall tokën e kullën, armët e bagëtinë, por amanet ua lë motrën time të dashur, të ma shikoni e doni sikur të jem vet gjallë! Sapo i tha këto fjalë zëdridhur, Gjergj Elez Alia u shemb pa jetë në përqaftimin e motrës së dashur, e cila nga pikëllimi ra e vdekur në tokë bashkë me të vëllaun vigan.

Filluan të vajtojnë plak e ri,
nisen të qajnë prindër e fëmijë,
për një vdekje me plotë hijeshi,
ku vëlla e motër do t'jenë bashkë gjithnjë !

I varrosën bashkë në varr, të cilin e rrethuan me një muranë të bukur ku mbollën një bli, që të joshte çdo kalimtar atyparë. Mbi degët e këtij bliri kurrë nuk vajtoi qyqja, por gjithmonë këndoi bilbili, sepse vëllau e shpëtoi motrën dhe motra e shëroi vëllanë!

Është kjo një legjendë vërtetë rrënoqethëse, që lotin e nxjerr nga brendia e zemrës më indiferente.

Jam thellë i bindur se çdo person që e lexon apo e dëgjon këtë tregim, do të tronditet nga pastërtia e ndjenjave të shprehura vëlla e motër, por edhe nga funksioni katarzjik i ngjarjes së rrëfyer. Mirëpo, siç theksuam edhe në fillim të këtij artikulli shkencor, kuintesenca e këtij tregimi lidhet me fenomenin e çuditshëm të emërtimit të personazhit tonë Gjergj Elez Alia, i cili si i tillë përmban edhe emër krishter, edhe emër musliman. Prandaj, për t'i hyrë një trajtimi të tillë shkencorë, nevojitet që fillimisht të parashtrihen disa pyetje dhe hipoteza, të cilave duhet t'u japim përgjigje duke i argumentuar bindshëm. Për këtë arsye, analizat tona mbi këtë legjendë dhe këngë të vjetër popullore shqiptare do t'i mbështesim në disa pyetje dhe hipoteza konkrete, për të cilat konsideroj se do të mund ta zbërthejnë enigmën e rastit Gjergj Elez Alia. Por tek e fundit, hipotezat e parashtruara të cilat do t'i shtjellojmë me këtë rast, edhe nëse nuk arrijnë që ta bindin çdo kend që i lexon, konsideroj se ato megjithatë ia vlen të analizohen dhe interpretohen, nga shkaku se përmbajnë mendime vërtetë frymëzuese dhe origjinale. Kësisoj, ndër pyetjet dhe hipotezat më karakteristike që sipas meje mund ta ndihmojnë zbërthimin e këtij fenomeni të rrallë socio-kulturor janë:

1. A mund të ketë ndonjë lidhshmëri emërtimi Gjergj Elez Alia me periudhën kalimtare të shqiptarëve nga feja krishtere në ate islame?!
2. A është koïncidencë përputhja e emërtimit Gjergj Elez Alia (një emër krishter e dy musliman) me përqindjen fetare të shqiptarëve (një e treta krishtere dhe dy e treta muslimane)?!
3. A mund të jetë kjo një mesazh sekret për tolerancën ndërfetare krishtero-Islame të shqiptarëve?

4. Apo ndoshta kjo legjendë flet në mënyrë kriptologjike për kultin e besnikërisë sakrifikuere vëlla-motër që veçohet te shqiptarët?

Këto (hipo)teza pra, do të jenë strumullarët tanë analitik, rreth të cilit do shtjellohen shpjegimet tona filozofike - sociologjike për Gjergj Elez Alinë.

Sa i përket hipotezës së parë, është vërtetë shumë interesante semantika nominale e kësaj dukurie socio-kulturore, sepse i njejtë individ në identitetin e tij emërtues (pra Gjergj Elez Alia), përmban edhe elemente krishtere, por edhe elemente muslimane?! Mirëpo, paradoksi i gjithë kësaj qëndron në atë se emri i tij personal (Gjergj), që është krishter, është i pari kurse ato dy të tjerët – emri i mesëm dhe mbiemri (Elez dhe Alia), që janë musliman, janë të dytët me rradhë, mu sikur që është edhe kronologjia e përvetësimit të këtyre dy feve nga ana e popullit shqiptar?! E kjo gjë siç dihet historikisht, përputhet me këtë renditje të 'përqafimit religjioz', sepse pas periudhës së besimit politeist të cilin dikur e kishin shqiptarët e hershëm, (periudha e paganizmit pellazgo-illr), populli shqiptarë si njëri nga popujtë më të lashtë evropian, në fillim e kishte përvetësuar fenë krishtere, ndërsa më pastaj edhe fenë muslimane.

Në këtë konstelacion logjik, parashtrohet pyetja : a ka të bëjë ky lloj pagëzimi interferent krishtero-musliman i shqiptarëve me periudhën antike të ekzistimit të tij, kur populli shqiptar krahas praktikimit të fese krishtere, pas një periudhe të caktuar historike, me të madhe fillon ta përqafojë edhe fenë islame? Fenomeni socio-kulturor Gjergj Elez Alia që me një formulim matematikor do të mund të shprehej si Gjergj + Elez Alia, në fakt dëshmon për periudhën e hibridizimit religjioz, apo më mirë shartimit ndërjetar shqiptar, që paraqet veçorinë më shembullore të popullit shqiptar shekuj me rradhë. Siç mund të shihet qartazi nga çdo individ që është i prirur të vrojtojë me kontemplacion të mirëfilltë shkencor, kjo tolerancë ndërjetare e shqiptarëve filizat e saj fillestar i nxjerr qysh në periudhën më të hershme të zhvillimit tonë etnik dhe kulturor.

Hipoteza jonë e dytë kishte të bëjë me supozimin : a është koincidençë përputhja e emërimit Gjergj Elez Alia (një emër krishter, e dy musliman) me përqindjen fetare të shqiptarëve si popull, ku siç dihet një e treta e saj është krishtere (katolik e ortodoks), ndërsa dy e treta muslimane, apo jo?!

Dhe tani, rrjedhimisht nga kjo lind pyetja : a thua është e rastësishme kjo përputhje procentuale, apo ndoshta këtu fshihet ndonjë enigmë e llojit të vet, me ç'rast përmes mitit për Gjergj Elez Alinë dhe emërimitin e tij bireligjioz, në fakt zbulohet përfaqësimi numerik i besimtarëve shqiptar të këtyre dy feve në shoqërinë shqiptare.

Sepse, siç mund të kuptohet nëse i kushtohet pak vëmendje renditjes emërore, emërtimi i këtij heroi tonë legjendar në vete përmban një emër krishter (Gjergj), dhe dy musliman (pra Elez dhe Alia). Pikërisht ashtu siç janë edhe besimtarët shqiptarë me statistike, ku një pjesë u takojnë fesë krishtere (katolik e ortodoks), kurse dy pjesë fesë islame, ose rreth 33 % krishterë, ndërkaj 67 % musliman!

Edhe pse për ndonjë person skeptik kjo dukuri mund t'i ngjasojë një përputhjeje të rastësishme (koincidencë stihike), personalisht konsideroj se para nesh gjendet një enigmë e përgjumur, e cila kërkon një ndër marrje hulumtuese më gjithpërfshirëse, sepse aty mund të fshihen disa nga rrënjët e identitetit tonë kulturor, fetar dhe kombëtar.

Hipoteza jonë e tretë kishte të bëjë me supozimin tonë se sintagma emërtuese Gjergj Elez Alia, ku emri krishter dhe musliman rrijnë afër njëri tjetrit harmonikisht, habitshëm i ngjason jetës harmonike që me shekuj kultivohet në mes të krishterëve dhe muslimanëve shqiptar?! Vërtetë një gjë e çuditshme kjo, bile deri dikund ndoshta edhe e pabesueshme. Por gjithsesi që një tezë e këfillë vështirë mund të kundërshtohet, sepse elementet e këtij modus vivendi ndër fetar akoma janë gjallë në shoqërinë shqiptare. Ç'është e vërteta, përditshmëria e bashkëjetesës harmonike në mes të krishterëve dhe muslimanëve shqiptarë, sot e më ditë ka mbetur model evropian për tolerancën dhe harmoninë fetare, gjë që siç theksuam shihet edhe në emërtimin krishter - musliman të trimit tonë legjendar Gjergj Elez Alia. Emërtim ky, që nuk iu pengon as shqiptarëve të krishterë që trimi mban dy emra musliman (Elez Alia), por nuk iu pengon as shqiptarëve musliman që emri i tij i parë (Gjergj) është pikërisht krishter! Kështu, megjithëse dikujt mund t'i duket se jam kapluar nga disa ethe të ndonjë misticizmi folklorik (apo nacional-romantizmi religjioz), jam thellë i bindur se fenomeni sociokulturor Gjergj Elez Alia, në gëzhojën semantike të saj fsheh një mesazh sekret, i cili i dedikohet promovimit të tolerancës ndër fetare krishterë-islame të shqiptarëve !

Dhe në fund, hipoteza jonë e katërt flirton me dilemën se mos ndoshta fenomeni Gjergj Elez Alia në mënyrë kriptologjike referon për kultin e besnikërisë sakrifikuese vëlla-motër, gjë që veçohet sidomos te legjendat dhe baladat e lashta shqiptare, të cilat akoma jetojnë në popull. Siç mund të kuptohet nga përmbajtja e kësaj legjende popullore, syzheja e saj në fakt përcjell disa mesazhe interesante, ndër cilat mund të veçohen: kushtrimi për luftë atdhetare, ruajtja e pragut të shtëpisë, mbrojtja e nderit familjar, solidariteti me popullin e terrorizuar, dhe në veçanti besnikëria mes vëllaut e motrës. Kjo e fundit më së miri shihet në momentin kur Gjergj Elez Alia e kupton se Bajlozi ogurzi dëshiron t'ia marr motrën, andaj dhe me gjithë plagët e rënda që kishte, ai mblodhi forcat e fundit dhe doli në mejdan dyluftimi me Bajlozin, të cillin siç dihet, e vret me një goditje topuzi. Dalja e Gjergj Elez Alisë në këtë dyluftim, s'ka dyshim se atij ia afroi vdekjen, sepse në vend që të pushonte dhe të shërohej, ai me plagët që kishte e provokoi ardhjen e shpejtë të vdekjes. Gjergj Elez Alia e dinte mirë këtë gjë, por prap doli në dyluftim, jovetëm për shkakun se si vëlla kishte obligim moral ta mbronte të motrën e rrezikuar, por edhe për arsye se dëshironte t'i falënderohej motrës për sakrificën që ajo kishte bërë për te, duke e ngushlluar e shëruar me ilaçe vite me rradhë. Çfarë besnikërie empatiste! Çfarë sakrifice hyjnore! Motra e harxhon rininë e saj duke ia shëruar plagët të vëllaut, e vetëdijshme se kështu do të mbetet e pamartuar dhe e shkretë përjetë. Përderisa vëllau i saj Gjergj Elez Alia ishte koshient për fatin e zi që i kanosej motrës, andaj e rrezikon jetën e tij si gjysëm i vdekur, duke ia shkurtuar jetën Bajlozit gjakpirës, me qëllim të zgjatjes së jetës së motrës së devotshme. Por,

Perëndia këta dy nuk i la të vdisnin në mënyrë të përvuajtshme, me ç'rast ata do të mëshiroheshin nga të tjerët për karmën e tyre të keqe. Ai i shpërbleu të dytë në mënyrë që ua mundësoi vdekjen e gëzuar dhe të rahatshme: I mori në parajsë të përçafuar si vëlla e motër, si model për sakrificim familjar e kombëtar.

Vlen të theksohet se legjenda e Gjergj Elez Alisë (si Alija Djerdjelez) është prezente edhe në folklorin popullor boshnjak. Por mendoj se kjo legjendë mbi Gjergj Elez Alinë atje është bartur nga shqiptarët, derisa të dy popujtë (shqiptar e boshnjak) së bashku me shumë popuj tjerë të ballkanit, ishin pjesë e Perandorisë së dikurshme Osmane. Ky transfer i kësaj legjende, tek boshnjakët ka mundur të etablohet edhe nëpërmes të martësave të përziera shqiptaro-boshnjake, të cilat kryesisht realizoheshin në mes të pjesëtarëve të fesë Islame. Argumentimi i tezës se legjenda e Gjergj Elez Alisë është bartur nga shqiptarët tek boshnjakët mund të bëhet nëpërmes të faktit se tek populli shqiptar emri Gjergj (pra emri i parë nga emërtimi Gjergj Elez Alia) akoma haset kudo, derisa tek populli boshnjak ky emër nuk mund të haset askund.

Për fund, dua të theksoj se nuk ushqej ndonjë iluzion se kjo kumtesë shkencore e ka ndriçuar dhe zbërthyer në tërësi dukurinë socio-kulturore Gjergj Elez Alia. Por jam thellë i bindur se çështja të cilën po e shtjellojmë këtu, do t'i intrigojë përzistueshëm jovetëm kërshëritë e studiuesve që merren me këto tema, por edhe nihilizmin e atyre 'shkencëtarëve' të cilët kulturën e tolerancës ndërfetare të shqiptarëve, janë mundurur ta hedhin në margjinat e fokusimit të mirëfilltë shkencor sociologjik. Bazuar në këto premisa, konsideroj se hipotezat tona të ngritura, bashkë me argumentimet e dhëna në këtë referim shkencor, në mënyrë të mjaftueshme e dëshmojnë aksiomën se kultura e tolerancës ndërfetare e shqiptarëve, paraqet një virtyt të lashtë sui generis, të cilën shqiptarët me shekuj e kanë kultivuar në trojet e tyre etnike, dhe vazhdojnë me krenari edhe sot ta bëjnë ate.

[The text in this section is extremely faint and illegible. It appears to be a long, multi-paragraph passage, possibly a chapter or a section of a book. The content is mostly lost due to the quality of the scan.]

İKİ TARZ-I TÜRKÇÜLÜK: "ZİYA GÖKALP ve YUSUF AKÇURA'NIN FİKİRLERİNİN MUKAYESESİ"

Araş. Gör. Ferit Salim Sanlı¹

ÖZET

19. Yüzyılın ortalarında bir "dil" ve "tarih" hareketi olarak ortaya çıkan Türkçülük akımı, 20.yüzyılın başından itibaren, felsefi, tarihî, kültürel ve edebi bir hareket olmasının yanı sıra "siyasi" bir nitelik de kazanmıştır. II. Meşrutiyet döneminden başlayarak, Türkçülük hareketi her platformda "söyleyecek sözü olan", programlar, hedefler ortaya koyan bir "ideoloji" haline gelmiştir.

Türkçülük akımının, yalnızca "dil ve tarih" hareketi olmasından, bir ideoloji olarak tekâmül etmesi sürecinde Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'ın "başat" rol oynadığı görülmektedir. Bu iki önemli düşün adamının Türkçülüğe bakışlarındaki farklılıkları idrak edebilmek, aynı zamanda Türkçülük fikrinin "eklektik" yönünü anlayabilmek adına oldukça önem teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Türkçülük, Milliyetçilik, İdeoloji

GİRİŞ

19.yy'ın son çeyreği ve 20.yy'ın başlarında, Osmanlı Devleti'nde o zamana değin görülmemeyen çapta entellektüel bir havanın estiği görülmekteydi. "Bu devlet nasıl kurtulur" sorusuna cevap arayan Osmanlı aydınları, çeşitli çözümler getirmeye çalışıyorlardı. Buna ilave olarak, Rusya'dan göçen Türk kökenli aydınlar, oluşan entellektüel havanın hem yaratıcısı hem de zenginleştiren bir unsuru olmuşlardı. Bu iki aydın tipolojisinin en meşhurlarından olan iki aydın Gökalp ve Akçura'nın fikirleri, hem o döneme, hem de cumhuriyet dönemine oldukça tesir etmişti. Bundan hareketle, bu çalışmada çeşitli yönlerden Akçura ve Gökalp'ın fikirleri üzerinde durulmaya gayret gösterilecektir. Çalışma; "beslendikleri ekoller, Osmanlı aydın tipolojisi ve Rusya'dan göçen aydın tipolojisi, milliyetçilik ve Turancılık anlayışları,

¹ Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Araştırma Görevlisi.

teorilerinde İslam'ın rolü, savundukları toplumsal felsefe ve iktisat anlayışları ve cumhuriyet dönemine etkileri" diye altı başlığa ayrılmaktadır. Bu başlıklara ayırmanın sebebi, karşılaştırma yaparken benzerliklerden ziyade karşılıklara yoğunlaşılacak olmasıdır. Bundan ötürü bu sunumda "Türkçülük" fikrinin en önemli iki savunucusunun birçok meseleye ne kadar farklı baktıkları vurgulanmaya çalışılacaktır. Sonuç kısmında ise birbirleri arasındaki çekişmenin neden kaynaklandığı sorusuna cevap aranacaktır.

Etkilendikleri Entelektüel Çevreler

Yusuf Akçura ile Ziya Gökalp'in fikirlerini mukayese etmek için, öncelikle bu iki aydının hangi ekollerden, fikir adamlarından etkilendiklerine başvurmak gerekmektedir. Burada öncelikle Yusuf Akçura üzerinde durulacaktır.

Yusuf Akçura üzerinde etkili olan entelektüel unsurlar içerisinde, Tatar modernciliği, "cedidizm", kuşkusuz en önemli öğedir. Yusuf Akçura bu Tatar uyanışının başlıca mimarlarından; Şehabettin Mercani, Alimcan Barudi ve İsmail Gaspıralı'dan oldukça etkilenmiştir (Georgeon, 1986:25).

Ziya Gökalp'in ise daha çok Genç Osmanlılar hareketinden etkilendiği ve kendi eserinde de bahsetmiş olduğu üzere, Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa gibi Osmanlı aydınlarından oldukça etkilendiği görülmektedir (Gökalp, 1976: 5). Osmanlı kökenli Türk aydınları ve Rusya'dan göçen Türk aydınları arasındaki farka diğer bölümde değinileceği için bu bahiste bu ekoller üzerinde fazla durmamakla birlikte belirtilmelidir ki; fikirleri arasındaki en temel fark yetiştikleri toplumun sorunlarının farklılık arz etmesinden ileri gelmiştir. Her ne kadar Akçura, çocukluğunu İstanbul'da geçirmiş olsa da, kendi toplumun önceliklerini her daim ön planda tutmuştur.

Dış ekoller kısmında, Yusuf Akçura'nın o dönemin meşhur sosyologları, Comte ve Le Play'den değil tarih, milliyet ve ekonomi sorunu konularıyla ilgilenen Albert Sorel, Boutny ve Funck Brentano'dan etkilendiğini görmekteyiz (Berkes, 2008: 389). Fakat her ne kadar Fransa'da Science Politique okulunda eğitim görmüş olsa da, Fransız kültürünün etkisi yerine Alman etkisini yeğlediği, "Türk milliyetçiliği, ırk düşüncesi ve milli iktisat gibi kavramları" Alman kültüründen aldığı anlaşılmaktadır. (Georgeon, 1986: 97) Ayrıca Akçura'nın fikirleri içerisinde toplumsal Darwinizmin de yer aldığını söylemek gerekmektedir.

Buna karşılık, Ziya Gökalp'in psikolojiye ve sosyolojiye nispeten daha fazla dayanan fikirlerinin arkasında, Comte, Bergson, Fuaye ve Durkheim'in fikirlerinin

İKİ TARZ-I TÜRKÇÜLÜK: "ZİYA GÖKALP ve YUSUF AKÇURA'NIN FİKİRLERİNİN MUKAYESESİ"

etkili olduğu müşahede edilmektedir(Köseoğlu,2005: 17). Sayılan isimler arasında Durkheim'in etkisinin diğerlerinden çok daha fazla olduğu, Gökalp'in eserlerinden rahatlıkla çıkarılabilecek bir sonuçtur. Toplumsal Darwinizm karşısında, Ziya Gökalp, Durkheim'in öne sürdüğü, "toplumsal idealizm" felsefesini savunacaktır. Gökalp'in sosyolojiye olan ilgisinin arkasında eski bir öğretmeni olan, Rum kökenli Dr.Yorgi adlı bir şahıs bulunmaktadır. İnkılâbın taklitle yapılamayacağını, inkılâpların halkın ruhundan doğması gerektiğini ileri süren Dr.Yorgi, Ziya Gökalp'in kendi ifadesiyle sosyolojiye olan merakını aşlamıştır(Köseoğlu, 2005: 17).

Osmanlı kökenli Türk Aydınları ve Rusya Kökenli Türk Aydınları

19.yy.'ın son çeyreği, Türk Dünyası aydınlarını iki büyük olguyla karşı karşıya bırakmıştır. Rusya İmparatorluğu'nun tebaası durumunda olan Türkler, Panslavizm ve Ruslaştırma politikasına karşı ulusal direniş gösterirken, Osmanlı aydınları, Abdulhamit döneminin karşısında "hürriyet" mücadelesi vermektedirler (Georgeon, 1976: 25). Osmanlı aydınlarının mücadelesine elbette, dönemin meşhur sorusu olan "Bu devlet nasıl kurtulur" sorusu da eklenebilir. Bu iki aydın tipolojisindeki temel farklılıkta bu iki olgu arasındaki farktan meydana gelmektedir. Osmanlı Türkleri ve Rusya'dan göçen Türkler arasındaki fark; ikinci grubun Osmanlı İmparatorluğu'na göçmeden önce, Çarlık yönetiminden kurtulmak amacıyla oluşturulan milliyetçi hareketlere önderlik etmesi, bunun karşısında Osmanlı aydınlarının ise çok uluslu bir İmparatorlukta çeşitli uyruklardan bir ulus-devlet kurmayı amaçlayan bir güdülenme içerisinde bulunmasıdır (Arai, 2008: 20) . Bu durum da kuşkusuz, Osmanlı aydınları, milliyetçiliği, kendi ülkelerinin kurtuluşu anlamında bir çözüm yolu olarak görmelerine, Rusya'dan göçen aydınların ise milliyetçiliği, bütün Türk dünyasının uyanışı adına bakmalarına sebep olacaktır. Osmanlı aydınlarında, "Türkçülük" birkaç istisnal isimler dışında Balkan Savaşı'na kadar pek fazla telaffuz edilmeyecektir. Bu iddiayı somutlaştırmak adına, Francois Georgeon'un Vambery'den aktardığı cümleler emsal teşkil etmektedir:

"Şöyle bir olay anımsıyorum,bir gün iyi eğitim görmüş kimselerle Türk ulusunun etnografik öneminden,bu ulusun kollarının Lena kıyılarından,Asya'ya,öte taraftan da Adriyatik kıyılarına uzağından söz ettim..Bunun üzerine bana, "Siz bizi Kırgızlarla ya da şu kaba saba Tatarlarla karıştırmış olmasınız..."(Georgeon,1986: 14)

Mesela Ziya Gökalp'ta, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı eserine, sanki Hülagu'nun yaptığı zulümlerle Türkçüler arasında bir ilişkinin var olduğu saldırısının karşıt fikir adamlarınca yapıldığını, oysaki Türkçülerin hedefinin "Çağdaş bir İslam Türklüğü" oluşturmak olduğunu iddia eder.(Gökalp, 2007: 45)

Gökalp'in ve Akçura'nın milliyetçilik kuramlarındaki İslam'ın rolü daha sonra tartışılacağı için şimdi Gökalp'a ve Akçura'ya göre "milliyetçilik" ve "Turancılık" fikirleri arasında karşılaştırma yapılacaktır.

Gökalp ve Akçura'ya Göre Milliyetçilik ve Turan Ülküsü

Gökalp ve Akçura'nın fikirleri arasındaki en keskin fark, millet tanımına getirdikleri bakış açısından ileri gelmektedir. "Millet nedir" sorusuna cevap arayan Yusuf Akçura, millet tarifinin her millet tarafından, mevcut şartlara ve hedef alınan amaca göre değiştiğini, mesela Almanlar ve Slavlar'ın, "ırk ve dil", Fransızlar'ın "arzu ve iradeyi" ön plana çıkardığından bahseder. Yusuf Akçura da, Alman ve Slavlar'ın tarifine benzer bir tanımlama getirecektir. Akçura'ya göre millet, "ırk ve dil" esası birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş bir insan toplumdur" (Akçura, 2003: 18).

Gökalp ise, millet tanımını yaparken, Fransızlar'ın tarifine yakın bir niteleme yapacaktır. Gökalp'e göre millet, "lisanca, dince, ahlakça ve estetikçe müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Bir adam kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, dilde ve dinde müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani şahsiyetimiz bedenimizde değil ruhumuzdadır" diyerek, milleti kültür ve birarada yaşama iradesine indirmişti(Gökalp, 1976: 18). Tabi burada, Yusuf Akçura'nın ırk terimini hangi anlamda kullandığı sorusu akla gelebilir. Francois Georgeon, Yusuf Akçura'nın ırk kavramı yerine daha sonraları Türklük kavramını kullandığını fakat Akçura'nın ilgilendiği yönün sosyolojik olmaktan ziyade, siyasal olduğunu ve Türklük ile değil, Türkçülük ile ilgilendiğini iddia eder(Georgeon, 1986: 41). Gökalp ise; seçerenin atlarda aranmasını gerektiğini savunur(Gökalp, 1976: 19).

Türk milliyetçiliğinin kaynağını sorgulayan iki fikir adamı, bu hususta da farklı bakış açıları getirmiştir. Ziya Gökalp'a göre; Türk milliyetçiliğinin kaynağı, 18.y.y Avrupa'sındaki Türk sanatı modasında daha sonra da 19.y.y.'da Avrupa'daki Türkoloji çalışmalarının gelişmesinde aranmalıdır(Gökalp, 1976: 1-2). Türk milliyetçiliği fikrinin Osmanlı'ya girişini izah eden Ziya Gökalp, "milliyetçilik fikrinin İslam âleminin son ümidli olan Osmanlı Devleti'ni yüz seneden beri parçalayan bir mikrop olduğunu, milliyet fikrinin İslamiyet aleyhinde mümkün olan her şeyi

İKİ TARZ-I TÜRKÇÜLÜK: "ZİYA GÖKALP ve YUSUF AKÇURA'NIN FİKİRLERİNİN MUKAYESESİ"

yaptığını ve bu silahı kullanma sırasının Türklere geldiğini"(Kösoğlu, 2005: 16) , 1914 yılında yazdığı bir makalede savunur.

Akçura ise 1912 yılında yazdığı bir makalede, "Türk milliyetçiliğinin kaynağı nedir" sorusuna çok farklı bir bakış açısı getirmektedir. Bu yaklaşım içerisinde en göze çarpansa Akçura'nın Türklere bir bütün olarak mütalaa etmesidir. Bir diğer fark ise; Akçura'nın, Türk milliyetçiliğinin kaynağı konusunda, Türklere derin ekonomik ve toplumsal değişimlerin sonucunu gündeme getiriyor olmasıdır(Georgeon, 1986: 67). Türklere bir bütün olarak mütalaa etmesine örnek olarak, bizzat kendisinin hazırladığı,1911 yılında kurulan, Türk Derneği Cemiyeti'nin programına göz atabiliriz. Programdaki üç madde bu hususta dikkati çeker:

"Risale Türk ırkının mümkün olduğu kadar ekseriyeti tarafından okunup anılarak istifade olunacak bir tarzda yazılacaktır"... "Risale, umum Türklere makbul olacak bir ideal lbdına çalışacaktır"... "Türklere birbiriyle tanışmaları için Türk Dünyası'nın her tarafından olup geçen ve hassaten kardeşler arasında sevinç veya kederi mucip olacak olan vakıalar ile Türk Dünyası'nın ötesinde berisinde tekevvün eden fikir cereyanları kaydolunacak ve Türk ırkının muhtelif kavmiyetlerinde doğan edebiyat, ırkın bütün efradına bildirmek için çalışacaktır"...(Arai, 2008:23)

Bu iki fikir adamının, Turan kuramlarına baktığımızda ise, benzerliklerin daha fazla olduğunu görmekteyiz. İkisinin de Turancılık fikrinden maksadı, Türk kökenli halkların birleşmesiydi. Macaristan'ında doğan Turancılık düşüncesi,1900'lü yıllarda Osmanlı aydınları tarafından işlenmiş ve topraklarını hızla kaybeden bir ülkenin aydınlarının "ütopik" düşüncesi haline gelmişti. Macarları da içerisine alan ve Tekin Alp tarafından kuramlaştırılan "Büyük Turan" düşüncesini bu iki fikir adamı da reddediyordu(Georgeon: 1986, 19). Ziya Gökalp, Turan kelimesiyle bütün Türk şubelerini içeren Büyük Türkistan'ı ima ettiğini ve Turan'ın uzak bir mefkûre olduğunu, mefkûrenin ise geleceğin yaratıcısı olduğunu ileri sürmüştür (Gökalp,1976: 23). Yusuf Akçura ise Türklere birliği konusunda idealist bir yaklaşımın içerisindeydi. Macar ve Türklere ortak Pan Slavizm tehlikesi karşısında ittifak yapması noktasını öne çıkarmaya özel bir önem veriyor bunun iki halkın birbirleriyle yaklaşmasında, etnik kardeşlikten çok daha etkili ve gerekli olduğunu savunuyordu(Georgeon, 1986: 45).

Akçura ve Gökalp'e Göre Türk Milliyetçiliği'nin Teşekkülünde İslam

Türk milliyetçiliğinin teşekkülünde İslam'ın rolü, aydınlar tarafından hep tartışılan bir konu olmuştur. Bu tartışmayı makalesinde işleyen Gökhan Çetinsaya, İslam'ın hem Gökalp'ta hem de Akçura'da milliyetçilikle birlikte, Türk milliyetçiliği fikrini oluşturduğunu iddia eder. (Çetinsaya, 1999: 384). Tabii, bu argüman hem Gökalp nazarında hem de Akçura nazarında tartışmaya açıktır. Öncelikle Gökalp'a değinen yazar, Gökalp'ın teorisinde dinin, Türk milli kültürünün en önemli unsuru olduğunu ileri sürmektedir. Yazar, Gökalp'ın; Türk milleti kimliğinin inşasına dini bağları kullandığını ve İslam'ın milliyetçiliğe cevaz verdiğini iddia ederek, Türk milliyetçiliğine meşruiyet kazandırdığını iddia etmektedir (Çetinsaya, 1999: 354). Hakikaten, Ziya Gökalp'ın 1913 yılında yazdığı "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı eserine baktığımızda, Gökalp'ın "ümme-millet-devlet" kavramlarını incelediği kısımda, Çetinsaya'nın argümanına dayanak oluşturacak fikirlere rastlanmaktadır. Ziya Gökalp bu kısımda;

"ümme ile millet arasındaki ilişki, genel ile özel arasındaki ilişki gibidir... Devlet ile millet arasında bir ölçüye kadar genel ile özel ilişki vardır... Mesela Osmanlı Devleti bir İslam devletidir, yani Müslüman milletlere dayanan bir devlettir. Varlığı ile birlikte, kültür ve bilimi ile dayanak olan iki büyük unsur, Türk ve Arap milletleridir. Öyleyse Osmanlı Devleti'ne bir Türk-Arap devletidir denilebilir..." (Gökalp, 2007: 67)

cümlelerini kullanmış ve kutsal olarak yalnız iki şeyin var olduğunu; bunların da ümme ve millet kavramları olduğunu ileri sürmüştür (Gökalp, 2007: 68). Tabii, bu fikri 1913 yılında, yani Osmanlı Devleti'nin bünyesinde sayısı 6-8 milyon arasında bulunan Arap unsurunun bulunduğu bir dönemde savunması gözden kaçmamalıdır.

Çetinsaya, aynı makaladede, Gökalp'ın eski fikirlerini Kurtuluş Savaşıyla beraber değiştirdiği tezini kabul etmemiş ve de buna dayanak olarak da Gökalp'ın 1923 yılında basılan "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde; "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim" parolasını ileri sürmüştür (Çetinsaya, 1999: 355). Ancak, Gökalp aynı eserde millet tarifi yaparken, İslam itihadçılarının millet tarifini eleştirmiş ve lisanda ve kültürde müşterek olan millet zümresinin, ümmelele bağdaşamayacağını, milletin "ulusal", ümmetin ise "uluslararası" olduğunu ileri sürmüştür (Gökalp, 1976: 16). Bu kısım, Çetinsaya'nın makalesinde geçmez. Akçura üzerine de değinen aynı makale, Akçura'nın "etnik-dinsel" bir milliyetçilik anlayışı getirdiğini ileri sürer. Yazara göre, bunda şaşılacak bir durum yoktur çünkü Akçura "Cedidizm" ekolünden gelmektedir (Çetinsaya, 1999: 355). Yazar, Akçura'nın kuramındaki Türk milleti kimliği inşasında, İslam'ın çok önemli bir faktör olduğu, milliyetçiliğin dinin yerine geçemeyeceğini savunduğunu ileri sürer. Yazar, Akçura'nın şu sözlerini de makalesine almıştır: İslam milliyetçiliğinin varlığını kabul

İKİ TARZ-I TÜRKÇÜLÜK: "ZİYA GÖKALP ve YUSUF AKÇURA'NIN FİKİRLERİNİN MUKAYESESİ"

etmeli, Türk milliyetçiliği İslam'ın gücünü kullanmalı ve İslam Türk milliyetçiliğine hizmet etmelidir(Çetinsaya, 1999: 355). Akçura'nın,1904 yılında yayımlanan "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesinde geçen bu satırlar, hakikaten Akçura'nın teorisinin bir Türk-İslam sentezi olduğu izlenimi vermektedir. Fakat Akçura aynı eserde;

"Zamanımız tarihinde görülen umumi cerayanlar ırklardadır. Dinler, din olmak bakımından gittikçe siyasi ehemmiyetlerini, kudretlerini kaybediyorlar... Dolayısıyla, dinler ancak ırklarla birleşerek, ırklara yardımcı hatta hizmet edici olarak, siyasi ve içtimal ehemmiyetlerini muhafaza edebiliyorlar..."(Akçura, 2007: 60).

cümlelerini kullanarak, İslam'ın rolünün sadece Türk milliyetçiliği fikrinin oluşmasında bir dürtü olabileceğini savunmuştur. Yusuf Akçura'nın cedidizm ekolünden geldiğini ileri süren yazara karşılık, Francois Georgeon'un Gaspıralı İsmail ile Yusuf Akçura arasında yaptığı mukayese bu konuda açıklayıcı olabilir. Francois Georgeon, ikisinin arasındaki temel farklılığın, İslam'a ve Türklüğe verdikleri önem olduğunu, Gaspıralı için İslamiyet'in, Akçura için ise Türk milliyetçiliğinin üstün durumda olduğunu belirtir(Georgeon, 1986: 27).Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere, Akçura İslam'ı sadece Türk milliyetinin biçimlendirilmesi ve Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde bir araç olarak görmektedir.

Akçura'nın ve Gökalp'in Kuramlarında "Toplumsal Felsefe" ve "İktisat"

Akçura'nın yazılarında kendini gösteren fikirlerin arasında "Sosyal Darwinizm" in ve materyalizmin etkilerinin var olduğu göze çarpmaktadır. Akçura'ya göre milletler,"toplumsal sınıflar ve bireyler arasında var olduğu gözlenen çatışmalar, var olma mücadelesinin özel bir biçiminden" farklı bir şey değildir(Georgeon, 1986: 31). "Portekiz İhtilali Münasebetiyle" adlı bir yazısında, Osmanlı entelektüellerini ağır bir dille eleştirmiş, onları ekonomik sorunlara ilgisiz kalmakla suçlamıştı. Aynı yazıda tarihsel materyalizm konusunu işleyen Akçura'ya göre, her ne kadar Marx ve takipçilerinin aşırına kaçtığını düşünse de, tarihçiler ve siyaset adamları için "materyalizm","idealizm" den çok daha gerçeğe yakındır (Georgeon, 1986: 66). Akçura'nın Türk milliyetçiliğinin kökenleri konusundaki düşüncelerini daha önce belirtmiştik. Bu düşünceler de, Akçura'nın "tarihsel materyalizm" konseptine uygun bir tarif getirdiğini söyleyebiliriz. Yusuf Akçura, toplumsal devrim kavramını da sık sık kullanmaktadır. Akçura'nın toplumsal devrim teriminden kastettiği; "ağır ve emin" bir devrimin yapılmasıdır. Akçura'ya göre devrim, "sabrın ve gücün" sayesinde gerçekleştirilebilecek bir mücadeledir(Georgeon, 1986: 73). Elbette bu

düşünceler, Akçura'yı İktisat üzerinde daha yoğun düşünmeye ve fikir üretmeye sevk edecektir.

Ziya Gökalp ise ünlü eseri Türkçülüğün Esasları'nda, tarihsel materyalizm ve toplumsal idealizm adlı bir başlık altında bu iki fikrin karşılaştırmasını yapmak suretiyle, kendisinin bağlı olduğu toplumsal felsefe hakkında görüşler ileri sürmüştür. Karl Marx ve Emile Durkheim bağlamında meseleyi tartışan Ziya Gökalp; Marx'ın toplumsal olayları iktisadi sebeplere indirgediği, iktisadi sebepler dışında bir sebebin olamayacağını olsa olsa netice olabileceğini savunduğunu belirtmiştir(Gökalp, 1976: 64). Bundan sonra Durkheim'in fikirlerini aktaran Gökalp, Durkheim'in; iktisadi olayların diğer toplumsal olaylara göre hiçbir ayrıcalığının bulunmadığını, iktisadi hadiseler nasıl bir gerçeklikse, dini, ahlaki...v.s meselelerin de birer gerçekliğinin bulunduğunu savunduğunu ifade etmiştir(Gökalp, 1976: 64). Bu karşılaştırmadan sonra Gökalp, konu hakkında kendi fikirlerini öne sürmüştür. Gökalp'a göre, toplumsal olaylar arasında yalnız iktisadi olayları gerçeklik telakki etmek, fizyolojik olaylar arasında yalnız midye ile hazım borusuna ait olayları gerçeklik telakki etmek gibidir. Marx'ı , "halkı sadece işçi sınıfından ibaret" görmekle eleştirmiş, oysaki "genel" anlamında kullanılan halkın, hukukça birbirine eşit kabul eden bütün sınıfların toplamı olarak tarif etmiştir(Gökalp, 1976: 65). Konunun ilerleyen safhalarında, tekrar Durkheim'in kuramına değinmiş ve Durkheim'in ortaya attığı "organik toplum" ve "mekanik toplum" ayrımı üzerinde durmuştur. İkel toplumlardaki bağılığın ortak vicdanlardan kaynaklandığı mekanik toplum ve işbölümlerinin arttığı organik toplum tanımlarına katıldığını dile getiren Gökalp, toplumsal olayların, mutlaka mensup buldukları zümrenin ortak vicdanında şuurlu bir idrak halinde bulunması gerektiğini savunmuştur (Gökalp, 1976: 67). Bu cümlelerden hareketle, Gökalp'ın "çatışma" eksenli tarihsel materyalizm yerine "uyum" eksenli toplumsal idealizm fikrini benimsediğini görürüz. Akçura ve Gökalp'ın önerdikleri iktisadi modellerde de bu durum bellirgin bir şekilde göze çarpmaktadır.

Akçura ve Gökalp'ın "milli iktisat" anlayışları, getirdikleri çözüm önerileriyle birbirine benzer gözükmektedir. Fakat bu durum yanıltıcı olmaktadır çünkü ikisinin iktisat anlayışları çok farklı fikirlerden kaynaklanmaktadır. İktisadi anlamda Akçura'nın altını çizdiği noktalardan biri; Türk burjuvazisi diye bir olgunun olmamasıdır. Bir Türk burjuvazisinin oluşturulması gerektiği kanaatine daha 1910'lu yıllarda varan Akçura, Türk Yurdu Dergisinde, dönemin ünlü ekonomisti olan Rus kökenli Parvus'a yazılar yazdırarak, milliyetçi cenahı iktisadi meselelerle meşgul olmaya çağırmaktadır(Georgeon, 1986: 78). Akçura, Türk milleti içerisinde bulunan

İKİ TARZ-I TÜRKÜLÜK: "ZİYA GÖKALP ve YUSUF AKÇURA'NIN FİKİRLERİNİN MUKAYESESİ"

sınıfların karşılaştıkları sorunlara değiniyor ve "küçük toprak sahibi köylüler", "topraksız tarım işçileri", "kentlerde çalışan küçük zanaatkarlar" ve "gündelik ücretliler" gibi sınıflandırmalar yaparak (Georgeon, 1986: 92), Osmanlı aydınlarının pek de alışık olmadığı terimlerle iktisat sorununu dile getiriyordu.

Gökalp'in iktisadi anlayışına baktığımızda ise, O'nun iktisatı, milli bünyenin en önemli özelliklerinden biri olduğunu gözlemlemekteyiz. "Milli iktisat" kavramına, Akçura gibi sahip çıktığı, dönemin meşhur iktisatçısı "List"'in fikirlerinden yararlanarak "milli burjuvazi"nin yaratılması adına uğraş verdiği gözükmektedir.(Ünüvar,2003: 33). "Yeni Mecmua" adlı iktisadi ağırlıklı konular işleyen bir dergide çıkan Gökalp'in iktisat anlayışı sosyoloji dairesi içindedir. O'na göre milli iktisatın yaratılması için genel ahlak sorununun çözüm bulduğu bir ortam gerekmektedir çünkü genel ahlak sıkı sıkıya mesleki ahlaka bağlıdır. Mesleki ahlakın yükseltilmesi için önce "korporasyonların, meslek sınıflarının, gelişmesi gerekir. Gökalp, toplumu; yardımlaşmayı, dayanışmayı seven kolektif bir bilince ulaştırma idealini benimsemiştir(Ünüvar, 2003: 34). Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere, her ne kadar iki düşünür de "milli iktisat" kavramı ve milli burjuvazi yaratma idealinde müşterek fikirler öne sürse de, "çatışma" ön kabulü ile iktisata yaklaşan Akçura ile "uyum" ön kabulü ile iktisata yaklaşan Gökalp arasında ciddi bir söylem farkı bulunmaktadır. Bunların içinde hiç kuşkusuz en genel fark, Akçura'nın iktisat bilimini bir disiplin bütünlüğüyle irdelemesi; Gökalp'in ise iktisat bilimine kendi sosyoloji kuramı içerisinde ikincil bir önem atfetmesidir.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Akçura ve Gökalp'in Fikirleri

Cumhuriyet döneminde Akçura ve Gökalp'in rolü hep tartışılmalı bir konu olmuştur. Bir kısım aydınlar, Atatürk'ün Ziya Gökalp için "Fikirlerimin Babası" dediğini ileri sürerek, Ziya Gökalp'in cumhuriyetin resmi ideologu olduğunu iddia ederken; bir kısım aydınlar ise, Ziya Gökalp'in Kemalistlerin nezdinde kabul görmediğini, buna karşın, fikirlerindeki seküler yapı nedeniyle Yusuf Akçura'nın ise, Kemalistler nezdinde olumlu karşılandığını iddia etmektedir(Georgeon, 1986: 106). Yusuf Akçura'nın cumhuriyetin ilk dönemlerinde milletvekili olduğunu ve 1931 yılında kurulacak Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti'nin başkanı olduğunu biliyoruz fakat maalesef Ziya Gökalp'in 1924 yılında ölmüş olması, bu sorunsala varsayımlarla yaklaşmamızı mecbur kılmaktadır. Ziya Gökalp'in Türkçülüğün Esasları adlı eserine baktığımızda, daha önce de bahsetmiş olduğumuz "millet" tanımı, solidarizme dayanan "halkçılık" tanımı ve bu çalışmada değinmediğimiz "musiki, edebiyat, din,

kadın hakları, eğitimin birleştirilmesi" gibi konularda, cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan reformların öncülük etmiş olabileceğini söyleyebiliriz. 1923 yılında yazdığı "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde, 1913 yılında yazdığı "Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak" adlı eserinden birçok konuda, özellikle İslam'ın rolü konusunda, farklı düşünceler ileri süren Gökalp'in, özellikle millet tanımı ve batı medeniyetine girmemiz gerektiğini savunan düşünceleri, Kemalist dönem reformlarıyla örtüşmektedir. Fakat Gökalp'in, İslam'ın rolü hususunda, Kemalist dönemin laik uygulamalarından daha fazla önem atfettiği, yaptığı kültür-medeniyet ayrımı, devrimlerin yerine evrimi savunduğunu ve dil reformu düşüncesinin Kemalist dönem uygulamasına göre daha ılımlı olduğunu kabul edersek, Kemalist dönemin resmi ideologu sıfatının çok da doğru olmadığı kanaatine ulaşabiliriz.

Akçura'nın ise, dönemin Türkçülerine nazaran seküler fikirleri, "milli iktisat" konusundaki düşünceleri, Cengiz Han, Timur gibi şahsiyetlerin yer alması gerektirdiği gibi birçok düşünce Kemalist dönem reformlarında yer almıştır. Ayrıca, Akçura'nın daha 1904 yılında, "Osmanlılık" fikri yerine "Türkçülük" düşüncesini önermesi ve dolaylı olarak Osmanlı Devleti'nin sınırları konusundaki realist yaklaşımı, cumhuriyet kadrolarının zihniyeti ile uyum içerisindedir. Gökalp'teki romantizm yerine realist bakış açısı ve de cumhuriyet döneminde Pantürkist söylemini azaltması, Akçura'yı Kemalist dönemin en önemli aydınlarından biri haline getirmiştir. Fakat Akçura'nın devrim konusunda, çalışmamızda daha önce de değinmiş olduğumuz üzere "ağır ve emin" bir tempoda olması gerektiği düşüncesi ve yine Gökalp gibi, dil reformu konusunda cumhuriyet dönemi reformistleri kadar keskin bir tutum içerisinde olmayışı, O'nu da Kemalist dönemin resmi ideologu sıfatına koymamamız gerektiğini düşündürmektedir. Akçura'nın cumhuriyet dönemi uygulamalarıyla ilgili düştüğü en önemli farklardan biri ise "medreselerin kapatılması" konusunda eleştirel bir tutum içerisinde olmasıdır (Georgon, 1986: 111). Burada tabii, Yusuf Akçura'nın Kazan'da okuduğu Muhammediye medresesinin kendisinde çok önemli izler bıraktığı düşüncesine kapılabılıriz çünkü genel olarak Akçura'nın laik uygulamalarla bir sorununun olmadığı gözükmektedir. Cumhuriyet dönemi uygulamalarıyla olan bir diğer fark ise Akçura'nın millet tanımını "ırk" esasına, cumhuriyet döneminin resmi millet tanımının ise "bir arada yaşama arzusuna" dayanmasıdır.

SONUÇ

Altı başlık altında özetlenen konulara dayanarak, Akçura ve Gökalp'in her ne kadar aynı düşünce zümresinin, (Türkçülük), mensupları olsa da birçok noktada ayrılıklarını gözlemlenmektedir. Tabii, bu da bize dönemin entelektüel yapısının

İKİ TARZ-I TÜRKÜLÜK: "ZİYA GÖKALP ve YUSUF AKÇURA'NIN FİKİRLERİNİN MUKAYESESİ"

zengin oluşunu göstermektedir.70'li yılların milliyetçi cereyanları, Gökalp'ı idol almış fakat Gökalp'ın 1913 yılında yazdığı "Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak" adlı eserine bağlı kaldıkları görülmektedir. Yusuf Akçura ise bu dönemde Niyazi Berkes'in deyimiyle "Unutulmuş Adam" vazifesi görmektedir. Bunun sebebi olarak, Gökalp'ın 1913 yılında yazdığı eserin dönemim konjonktürüne göre daha muhafazakâr tonlar taşıması, Akçura'nın ise daha seküler tonlar taşıması olarak düşünülebilir. Gökalp'ın, "Türkçülüğün Esasları adlı eseri 70'li yılların milliyetçi cereyanlarında ne kadar yer bulmuştur" sorusu ise bir başka çalışmanın konusu olabilir.

Gökalp ile Akçura arasındaki kişisel çatışma da önemlidir. Gökalp, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde resmi ideolog vazifesi görmüştür oysaki Akçura'yı II.Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki içerisinde görülmemektedir. Akçura niçin İttihat ve Terakki içerisinde yer almamıştır sorusu burada akla gelebilir. Bazı yazarlar, Akçura'nın aktif siyasetle ilgilenmediğini söylese de Akçura'nın cumhuriyet döneminde milletvekili olduğu bilinmektedir. Bana göre Akçura'nın İttihat ve Terakki içerisinde yer almayışı, bu partinin dönemsel farklılıklarından ileri gelmektedir. II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı bir siyaset izleyen parti, ancak Balkan Savaşı'ndan sonra Türkçülük politikası izlemeye başlamıştır. Oysaki daha 1904 yılında Akçura, "Bundan sonra Osmanlı milleti oluşturmak beyhude bir çabadır" diyerek realist bir yaklaşımın içerisine girmiştir.

Daha önce de değinmiş olduğum üzere, Osmanlı aydınları ile Rusya'dan göçem aydınlar arasındaki çekişme de, aralarındaki çatışmada etkilidir. Ziya Gökalp; "Osmanlı Türk'ü, kendi memleketinin siyasetine kendisi, istikamet vermelidir(Kösoğlu, 2005: 83)" diyerek bu ihtilafı kanıtlamıştır fakat aralarındaki çekişme salt bu sebeplerden mi kaynaklanıyordu sorusuna cevap olarak bence aralarındaki "entelektüel iktidar" mücadelesi daha mühimdir. Buna somut bir örnek olarak, her ikisinin de "Türkçülüğün Tarihi" hususunda verdiği şahsiyetlere bakmak yeterlidir. Gökalp, "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde; Gaspıralı İsmail, Ağaoğlu Ahmed, Mirza Feth Ali Ahunzade gibi birçok ismi zikrederken, Akçura'nın ismini sadece bir satırda zikretmiştir (Gökalp, 1976: 8). Akçura ise "Türkçülüğün Tarihi" adlı eserinde; Necip Asım Bey, Veled Çelebi, Mehmed Emin Yurdakul gibi bir çok Osmanlı kökenli Türkçüye değinirken, kitabın sonunda Ziya Gökalp'e yer vermiş fakat Ziya Gökalp'ten daha çok Hamdullah Suphi'den bahsetmiştir(Akçura,2007: 177). Bu veriler bize aralarındaki "Türkçülük hareketinin entelektüel iktidarı"

çekişmesinin ipuçlarını vermekte, bu iki aydının bir diğeri önemsiz olarak atfettiklerini gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

Akçura Yusuf (2007), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Lotus Yayınevi, İstanbul.

_____, *Türkçülüğün Tarihi*. Kaynak Yayınları, İstanbul,2003.

Arai Masami (2008), *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel,4.B, İletişim Yayınları, İstanbul.

Berkes Niyazi(2008) , *Türkiye’de Çağdaşlaşma*,12.B, YKY, İstanbul.

Çetinsaya Gökhan (1999), *Rethinking Nationalism and İslam: Some Preliminary Notes On the Turkish-Islam Synthesis in Modern Turkish Political Thought*,The Muslim World.

Georgon François (1986), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çev. Alev Er, Yurt Yayınları, Ankara.

Gökalp Ziya (2007), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Toker Yayınları, İstanbul.

_____(1976), *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları:7, İstanbul.

Ünüvar, Kerem (2003), "Ziya Gökalp", *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce; Milliyetçilik*. Cilt:4,Ed.Murat Gültekin, Tanıl Bora,2.B,İletişim Yayınları, İstanbul.

Köseğlü, Nevzat (2005), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*, Ötügen Yayınları, İstanbul.

KEMALİST İDEOLOGLAR OSMANLI'YA BAKIYOR: ERKEN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE KEMALİST İDEOLOJİ VE TARİHYAZIMI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Araş. Gör. H. Seçkin Çelik¹

ÖZET

Modern çağın siyasi yapılanışına damgasını vuran devrimler, tarihsel bir kopuş iddiasındadır; ancak devrimler bile meşruiyetlerinin temelini tarihte aramak zorunda kalmışlardır. Bu da seçmeci bir tarih anlayışını beraberinde getirmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminde, diğer devrimlerle benzer bir şekilde, "Eski Rejim"ın eleştirisini yapma ihtiyacı belirmiştir. Dolayısıyla dönemin tarihyazımında Osmanlı asırları, medeniyet kuruculuğu misyonuna sahip olarak nitelendirilen Türklerin tarihinde, talihsiz ve geçici bir parantez olarak ele alınmıştır ki bu, özellikle 16. yüzyıldan sonrası için geçerlidir.

1930'ların Türkiye'si, sadece tarihyazımında değil; fakat ideolojik şekillenişte de bazı atılımlara sahne olmuştur. Bu bağlamda çeşitli yazarlar tarafından Kemalizm'in içeriğine ve siyasal programına dair eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerde de "Eski Rejim"ın eleştirisi önemli bir husus olarak yer bulmuş, eleştiriler Türk Tarih Tezi ile etkileşimli bir biçimde ortaya konulmuştur. Böylece bu eserler, ideoloji ile tarihin oldukça iç içe geçtiği bir nitelik arz etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Türk Tarih Tezi, Erken Cumhuriyet Dönemi, İdeoloji, Osmanlı İmparatorluğu.

GİRİŞ

Tarih, bugünü yeniden kurmak isteyen her yönetimin meşruiyetini aradığı bir hazine olmuştur. Modern çağ devrimlere dayalı kopuş iddialarıyla başlasa da, devrimciler

---

¹ Hacettepe Üniversitesi, AİTE, seçkincelik2@gmail.com

bile sahneye çıktıklarında, tarihe dayalı birtakım meşrulaştırmalara başvurmaktan kaçınmamışlardır. Bu da geçmişe dair seçmeci bir anlatıyı, yeni dönemlendirmeleri, yeni kahramanları ve yeni suçluları yaratmıştır. Bu bakımdan her tarih, bir anlamda çağdaş tarihtir (Munslow, 2000: 12) ve her çağdaş tarih, geçmişte yeni bir rota bulur.

Filozof Walter Benjamin, haklı olarak şöyle yazmıştır: "(...) ancak bütünüyle kurtuluşa erebilmiş bir insanlık geçmişine de bütünüyle sahip olabilir. Anlatılmak istenen, şudur: Ancak kurtuluşa ermiş bir insanlık için geçmiş, her anıyla alıntılanabilir nitelik kazanmıştır. Yaşanmış anlarından her biri, gündemdeki bir alıntıya dönüşmüştür." (Benjamin, 2000: 34). Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki, insanlık "kurtuluşa" ermediğine göre, hiçbir kurucu iktidar için geçmiş bütünüyle alıntılanabilir değildir; daha doğrusu geçmiş, tarih anlatısında ancak seçmeci bir tarzda yer alabilir, bütünüyle sahiplenilir olmaktan uzaktır.

Türkiye Cumhuriyeti de kurulurken, benzer bir sorunsalla karşı karşıya kalmıştı. Atatürk'ün en ziyade önem verdiği projelerin başında Türk Tarih Tezi'nin gelmesi (Hanoğlu, 2011: 180) bir rastlantı değildi. Tarih Tezi ve daha sonra gelişen Cumhuriyet dönemi tarihyazımı, Türk insanının geçmişe yönelik bakışını devrimci bir şekilde değiştirdi: Hemen tamamıyla Osmanlı hanedanı üzerine kurulu bir tarih anlatısı varken, yeni tarihyazımı, bu dönemi Türk tarihinin küçük bir parçası haline getirdi: Sadece zamansal olarak değil; ama aynı zamanda tarih kitaplarında tuttuğu yer bakımından da (Toprak, 2012: 371).

Aslında Türk Tarih Tezi'nin içeriğini belirleyen pek çok öge, daha Osmanlı zamanında kaleme alınmış olan eserlerde mevcuttu. Mustafa Celalettin Paşa'nın *Les Turcs Anciens et Modernes* adlı çalışması² ya da Ziya Gökalp'in *Türk Medeniyeti Tarihi* (2007) adlı eseri bunlara örnek olarak gösterilebilir. Ancak erken Cumhuriyet dönemi, tarihe yönelik bu yeni bakışın kurucu iktidarı hedefleri doğrultusunda etkin bir şekilde kullandığı ve diğer tarih anlatıları karşısında egemen hale getirildiği bir zaman dilimine işaret eder.

1920'lerin sonundan 1930'ların sonuna kadar olan dönemde, Türk Tarih Tezi kapsamında çeşitli savlar ortaya atıldı. Bu tezlerin ifade edilebilmesi açısından, aynı zamanda bir uluslararası tanıtım faaliyeti olarak da görülebilecek iki tarih kongresi düzenlendi. Türk Tarih Tezi ile birçok şey kanıtlanmaya ve bu kanıtlamalarla birçok şey başarılmaya çalışılıyordu. Başarılmaya çalışılanlar, şöyle özetlenebilir:

² Eser hakkında bilgi için bkz. Ülken, 2005: 77.

KEMALİST İDEOLOGLAR OSMANLI'YA BAKIYOR: ERKEN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE KEMALİST İDEOLOJİ VE TARİHYAZIMI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

- 1- Türkleri, Batı dünyasının saygın ve eşit bir üyesi olarak kabul ettirmek.
- 2- Türklere Batı medeniyetinin temellerinin aslında kendi tarihlerinde de bulunduğunu ve dolayısıyla yapılanın bu kayıp hazinenin ortaya çıkarılması olduğunu düşündürterek, kısacası bir öze dönüş duygusu yaratmak kaydıyla Batılılaşmayı tarihsel meşruiyet temellerine oturtmak.
- 3- Egemen Batılı tarihyazımının Avrupa-merkezli ve diğer ulus ve medeniyetleri tarih anlatısından dışlayan yaklaşımı karşısında, dünya tarihinde Türklere özgü ve saygın bir yer açmak.
- 4- Saygın ve medeni bir ulus olarak Türklerin sömürge yapılamayacağı düşüncesini benimsetmek.
- 5- Anadolu toprakları üzerinde diğer ulusların hak iddialarını boşa çıkarmak.

Bu amaçlar doğrultusunda kanıtlanmak istenenler ise şöyleydi:

1-Türkler uygarlığın kurucusu olan kadim bir millettir. Anadolu'daki medeniyetler dâhil olmak üzere -Batı medeniyeti hariç- hemen bütün büyük medeniyetlerin temelini Türkler atmıştır. İnsan uygarlığının gelişimine katkıları vazgeçilmezdir ve Osmanlı asırları paranteze alınsa, bu katkılarını hep sürdürmüşlerdir (ve dolayısıyla artık yine sürdürebilirler).³

2- Batılı tarihyazımı tarafıdır ve Türkler hesaba katılmadan bir uygarlık tarihi yazmak imkânsızdır.

3- Türkler, İslam'ın etkisi altında benliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmadan önce, laik, milliyetçi, devletçi ve demokrat eğilimlere sahipti.

4- Türkler brakisefal kafatasına sahip beyaz ırktandırlar ve dünyanın çeşitli yerlerine yayılarak oradaki halkları medenileştirmişlerdir. Bu özellikleriyle Türkler, sömürge yapılmaya müsait değildir.

³ Bu konuda Reşit Galip'in (1982) *Ülkü*'de yayımlanmış olan makalesi, bu tezi açıklaması bakımından tipiktir.

5- Anadolu'ya Türklerin gelişi çok eski tarihlere dayanmaktadır ve Türkler Anadolu'nun otokton ahalisidirler. Anadolu'daki medeniyetlerin de doğal mirasçısıdır.

Bu tezlerin gelişimi, görülebileceği üzere büyük ölçüde siyasî nedenlere dayanmaktaydı ve Yusuf Akçura'nın deyişiyle, Batı'nın tarafı tarihyazımı karşısında Türkler, Atatürk'ün direktifleriyle uyanmışlar ve tarihyazımında kendi ulusal çıkarlarını gözetmeye başlamışlardı (Akçuroğlu, 1982: 30-31).

Tezlerin siyasî amaçlara dayalı yapısı, tarihçiler kadar siyasetçileri de konuyla ilgili hale getirdi. Dolayısıyla siyasetçi-tarihçiler ortaya çıktı (Ersanlı, 2011a: 108-114). Yeni tezlere mesafeli bakan tarihçiler, pek hoş karşılanmamışlardı ve kongrelerde tezin savunucuları tarafından hücumla uğruyorlardı (Ersanlı, 2011a: 142-143). Bunun doğal bir sonucu olarak "1930'lu yılların ikinci yarısında cumhuriyetçi rejimin iyice yerleşmesiyle Türkiye'de akademik kariyer yapmak isteyen çoğu tarihçi resmî çizgiye uydu" (Ersanlı, 2011b: 139). Bununla birlikte proje, "cumhuriyetçi aydınlar arasında hiçbir zaman genel bir takipçi kitlesine sahip olmadı" (2011b: 138); bu da siyasetçi-tarihçiler rejimin amaçları açısından işlevsel kıldı. Bu kişilerce popülerleştirilmeye çalışılan tezler, temel olarak *Türk Tarihinin Ana Hatları*, liselerde okutulan dört ciltlik tarih ders kitapları gibi eserler ile *Ülkü* ve *Bellefen* gibi dergilerde dile getirilmekteydi.

1930'lu yıllar, aynı zamanda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kabul ettiği prensipleri, "Kemalizm" adı altında bir ideolojiye dönüştürme çabasında olan eserlerin sayısında da bir patlamanın yaşanmasına tanıklık etmişti. Bu eserlerde, devrimin iki gözde projesi olan dil ve tarih tezlerine de değinme ihtiyacı duyuluyordu (Hanoğlu, 2011: 180). Kemalist ideologlar, zorunlu olarak, tarih tezlerinin dile getirildiği bu gibi resmi ve yarı-resmi yayınların içerdiği bilgilerle etkileşim halindeydiler ve zaman zaman bu çalışmalardan doğrudan alıntılar da yapıyorlardı. Aşağıda da görüleceği üzere, tezlerde ifadesini bulan Osmanlı imgesini, kimi zaman –ve beklendiği şekilde- abartılara da başvurarak popülerleştirmeye çalışıyorlardı. Kemalizm'in Osmanlı dönemine bir tepki olarak görülmesinden (Tekinalp, 1998: 281-284) ve tarihsel olarak da bir bakıma öyle olmasından ötürü, Osmanlı asırlarının genel bir değerlendirmesi, bu çalışmaların olmazsa olmazıydı.

Bu makalede, erken Cumhuriyet döneminde Kemalizm üzerine eser kaleme almış üç önde gelen ismin çalışmalarında yer alan Osmanlı'ya dönük bakış -Türk Tarih Tezi ile olan etkileşimleri göz önünde tutularak- dört ana tema üzerinden incelenecektir. Bu isimler, dönemin öz-Türkçeci akımının etkisiyle eserini "Kemalizm" olarak

KEMALİST İDEOLOGLAR OSMANLI'YA BAKIYOR: ERKEN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE KEMALİST İDEOLOJİ VE TARİHYAZIMI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

alandıran CHP Edirne Milletvekili ve eski bir İttihatçı olan M. Şeref Aykut, II. Meşrutiyet döneminin önde gelen Türkçülerinden ve "Kemalizm" kitabı yazarı Munis Tekinalp ve dönemin Kemalizm üzerine yazılmış belki de en sistematik çalışmasını gerçekleştirmiş olan Sadri Etem Ertem'dir.

1-Türk Tarihinin Talihsiz Parantezi⁴: Osmanlı İmparatorluğu

Yeni Türkiye'nin temel felsefesinin en önemli ideolojik bileşenlerinin başında milliyetçilik geliyordu. Bununla birlikte Türk milliyetçiliği medeniyetçi bir yönelime sahipti; bunun pozitif veçhesiyle Fransız Aydınlanmasının etkisiyle ilgili olduğu düşünülebileceği gibi, tepkisel veçhesiyle Türk milletinin medeni seviyesine ilişkin Batılı önyargılarla ilgili olduğu da düşünülebilir.

Türk Tarih Tezi, bu sebeple, Türklerin dünya medeniyetine katkıları ekseninde şekillenmiş bir anlatıya sahiptir. Bununla birlikte cumhuriyetin ilk dönemlerinde ülkenin içinde bulunduğu durum pek iç açıcı değildir. Türkiye'deki yeni tarih anlayışında olduğu gibi, Kemalist ideologların eserlerinde de bunun temel sebebi olarak Türklerin medeni tarihinde istisnai bir dönemi oluşturan Osmanlı asırlarındaki olumsuzluklar gösterilir. Aslında liselerde okutulan *Tarih III* adlı kitaba bakıldığında, örneğin 16. yüzyıl Türk kültür tarihi açısından oldukça ileri bir dönem olarak gösterilir (*Tarih III*, 2001: 57-59). Bu bakımdan Kemalist ideologların tezlerinin dönemin olumsuz algısına ilişkin boyuta ağırlık verdiği söylenebilir.

Osmanlı asırlarının yarattığı düşünülen bu tahribatin hızlı bir atılımı da zorunlu kıldığı düşünülüyor ve böylece radikal politikalara da tarihsel bir gerekçe sağlanmış oluyordu. Örneğin Şeref Aykut'a göre "Türk Ulusu, kendi tarihinden ayrı bırakıldığı uzun, çok uzun yılların boşluklarını bir hamlede doldurmak yükümünde(ydi)." (Aykut, 2008: 25). Tekinalp'e göre de Osmanlı döneminde millet "uykuya dalmıştı", bir gaflet dönemiymiş söz konusu olan. Bunda da dinin önemli bir rolü vardı. Tekinalp, *Tarih III*'teki temayla benzer bir şekilde, Osmanlı dinsel bağnazlığın pençesinde gerilerken, Avrupa'nın Aydınlanma sayesinde ilerlediğini düşünmektedir (Tekinalp, 1998: 158; *Tarih III*, 2001: 196-197). Ertem de Osmanlı'nın bir canlılık belirtisi göstermediğini belirterek, çok iyi bilinen "Doğu'nun durağanlığı" şeklindeki oryantalist temayı tekrarlamıştır. Yazara göre "eğer Osmanlı İmparatorluğu'nda hayati faaliyetler görülmüşse, onlar kendi sisteminden taşarak yaptığı hareketler" idi (Ertem, 2007: 31).

⁴ Dönemin Osmanlı asırlarını paranteze alan anlayışına dönük benzer bir yaklaşım için bkz. Hanioglu, 2011: 165.

ÇELİK

Bununla birlikte yukarıda da işaret ettiğimiz üzere Osmanlı tarihine ilişkin bakışta, dönemin resmi tarih anlatısına da yansıyan -siyasal bakımdan işlevsel olmakla birlikte- birçok çelişki vardır. Örneğin Osmanlı döneminin ekonomi anlayışı, Ertem'e göre yağmacı bir ekonomi anlayışıdır (Ertem, 2007: 31). Diğer yazarların da Osmanlı ekonomi anlayışına ve Osmanlıların medeni gelişimine dair getirdikleri pek çok eleştiri mevcuttur. Ancak bu konuda işlevsel görülen bir ayrıma gidilmiştir. Çünkü Osmanlı'nın çekirdek unsurunun Türkler olduğu bilinmektedir. Bu gerçeklik karşısında izlenen strateji, Osmanlı döneminin olumsuzluklarını "Osmanlı" başlığı altında soyutlayarak "Osmanlı" hanesine, aynı dönemin medeni başarılarını ise "Türk" hanesine yazmaktır. Örneğin Şeref Aykut, bu kaygıyla şu soruları yöneltmiştir:*

Türk'ü ta Budin'e kadar götüren yalnız vurgunculuk, akıncılık mıdır? Öyle ise elimizden gideli birkaç asır geçen bu yerlerde yükselen büyük anıtlar, çeşmeler, köprüler, konuk evleri, bilgi yurtları, camiler, hastaneler, hamamlar, bugün bile duran geniş yollar, okullar, örtülü çarşılar vurguncu bir ulusun işi midir, yoksa medeniyet eserleri midir? (Aykut, 2008: 96).

Böylece Osmanlı, Türklerin medeni kabiliyetlerinden yararlanarak yükselen; ancak padişahların emelleri doğrultusunda bu medeni kabiliyeti körelten, dolayısıyla Türklerin tarihteki medeni öncülüğünü aksatan istenmeyen bir tarihsel parantez konumundadır.

2-Yapay Millet ve Yapay Dil

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu bir İmparatorluk yapılanmasından ulus-devlet yapılanmasına geçişi ifade eder. Gerçekleştirilen en radikal değişikliklerin başında gelen bu olgu, imparatorluk yapılanmasının sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda, bu makalede ele aldığımız yazarların en vurgulu şekilde değindikleri noktaların başında, Osmanlı'daki millet anlayışının ve kullanılan dilin yapaylığı gelmektedir. Bu iki nokta, birbirini tamamlayıcı bir şekilde, özellikle halkçı, milliyetçi ve laik cephelerden eleştiriyi tâbi tutulmuştur.

Örneğin Şeref Aykut'a göre "Yok olan Osmanlı İmparatorluğu ulusal bir devlet değildi. Değişik din tutan, değişik dil söyleyen ayrı ayrı uluslardan birikmiş olan bir devlette gaye, ulusal değil dinsel idi." (Aykut, 2008: 12). Ertem'e göre bu anlayış Tanzimat döneminde de değişmemişti. Öyle ki "muhtelif milletlerden bir Osmanlı alaşımı yapmak isteyen ve bu suretle tebaa ve reaya arasındaki farkı kaldıran anlayış, suni bir millet yaratmak ve sözde eşitliği temin etmek" gayesini güdüyordu

KEMALİST İDEOLOGLAR OSMANLI'YA BAKIYOR: ERKEN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE KEMALİST İDEOLOJİ VE TARİHYAZIMI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

(Ertem, 2007: 43). Tekinalp ise bu anlayışı hayal mahsulü bir politika olarak niteler ve "İmparatorluk nüfusunu oluşturan çeşitli ögeleri Osmanlılık potasında eritip bu birbirine karşı ögelerden bir tek ulus çıkarmak isteyen Osmanlılık düşü" ifadesini kullanır (Tekinalp, 1998: 140).

Yukarıdaki anlatıyla paralel bir biçimde, Osmanlıca da yapay ve halkın temiz Türkçesinden uzaklaşmış bir dil olarak görülüyordu. Örneğin Tekinalp, Osmanlıca'nın "Türk'ün en büyük iki düşmanı" olan mutlakiyet ve teokrasinin ürünü olduğunu ve içinde pek az Türkçe sözcük bulunan bu dilin Arapça ve Farsça sözcüklerin bir karışımından oluştuğunu ileri sürmüştür (Tekinalp, 1998:165). Şeref Aykut'a göre de Osmanlıca yapmacık bir dildi (Aykut, 2008: 59).

Görüldüğü üzere dönemin ideologları, Osmanlı İmparatorluğu'nun millet anlayışını fazlasıyla yapay buldukları gibi, bu imparatorlukta konuşulan dill de halktan ve millilikten uzak buluyorlardı. Türklerin en eski dönemlerden itibaren halkçı, milliyetçi ve laik eğilimler taşıdığını öne süren romantik anlatıyla birlikte düşünüldüğünde, Osmanlı dönemi Türk tarihinde ciddi bir sapma olarak değerlendiriliyordu.

3-İhmal Edilen ve Geri Bırakılan Türkler

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte ortaya birçok ulus-devlet çıkmıştır. Bu ulus-devletlerin elitleri, gelişmiş Batı ülkeleri karşısındaki mevcut durumlarını, kendi milletlerinin kusurlarıyla açıklayamayacakları için, onlar da söz konusu "geriliklerini", "Osmanlı" hanesine yazmayı uygun bulan bir tarihyazımına yönelmişlerdir.⁵

Türk tarihyazımında da, yukarıda işaret edildiği üzere benzer bir tutum izlenmiştir. Bu husus, göreceğimiz gibi, Kemalist ideologların eserlerinin de başlıca konusudur.

Bu anlatıya göre Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaseti belirsizdi ve padişahların keyfine göre şekilleniyordu (Ertem, 2007: 34); çünkü millete dayanmıyordu. Ekonomi ise Türk olmayanların elindeydi. Öyle ki Şeref Aykut "(...) Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kapitaliyle ne kadar ilgilenmiş ve Türk tecim, ekonomi alanlığında ne kadar yürümüş olduğunu göz önüne alırsak, bir acın, bir facia karşısında bulunduğumuzu anlarız." (Aykut, 2008: 48) şeklinde yazmıştır. Tanzimat döneminde yapılan kanunlar dahi "Türklerin aleyhine işlemiş, onları

⁵ Bu konuda son yıllarda ciddi tartışmalar yapılmakta ve söz konusu tarihyazımı sorgulanmaktadır. Balkanlar açısından bir örnek olarak bkz. Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması (2011), Der. Fikret Adanır ve Suralya Faroqli, Çev. Beril İdemen, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÇELİK

sefaletten sefalete sürüklemişti.” (Ertem, 2007: 44). Yine Ertem’e göre “Osmanlı camiası içinde Türk, bir azınlık halinde idi, onun arzuları çok defa ihmale uğra(mıştı).” (Ertem, 2007: 97). Aykut’a göre de halk tabakaları baştanbaşa bir ihmalin kurbanıydılar: “(...) yok olan Osmanlı İmparatorluğu’nun bir gün için düşünmediği Türk köylüsü hemen hemen çıplak, düşkün, bitkin bir kılıkta Cumhuriyet’e geç(miş)ti.” (Aykut, 2008: 68). Bu kadar olumsuzluk yetmiyormuş gibi, yanlış bir Osmanlılık politikası güdüyor ve millet, millî bir ideolojiden yoksun bırakılıyordu. Tekinalp’e göre “Ulusal ideolojiden yoksun Türk ulusu, baştan aşağı silahlı bir düşman ordusunun karşısında kalmış silahsız bir asker durumunda idi.” (Tekinalp, 1998:279).

Osmanlı’nın söz konusu ihmallerinin Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni politikalarıyla tam bir karşıtlık içinde sunulmasına da özen gösteriliyordu. Artık her şey Türkler içindi ve bu anlamda Türkleri ilk kez Cumhuriyet düşünmüştü. Dolayısıyla Osmanlı asırlarında güçten düşen Türkler, yeniden toparlanıp eskisi gibi medeniyetin öncülüğünü yapabileceklerdi.

4-Köksüz ve Yetersiz Reformlar

Türk Devrimi, her devrim gibi bir kopuş iddiasındadır; ancak bu devrimi önceleyen birikimin 19. yüzyıl Osmanlı reform hareketlerinde yattığı iyi bilinmektedir. Bununla birlikte, şayet bu reform hareketleri istenilen gelişmeleri teorik ve uygulamalı olarak sağladyıysalar, bir devrim yapmaya ne gerek olacaktı? Dolayısıyla Osmanlı’daki reform hareketlerinin eksiklik, yanlışlık ve yetersizliklerini ortaya koymak da, Cumhuriyet dönemi tarihyazımının önemli bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır.

Kemalist ideologlar, beklenebileceği üzere bu konu üzerinde hassasiyetle durmuşlardır; çünkü devrimin ilkelerinin niçin yeni ve üstün olduğunu açıklamak, yazdıkları eserlerin niteliği gereği önemli görülmüştür.

Tarihyazımına bakıldığında, başlıktan yola çıkarak hareket edersek, Tanzimat “köksüz”, Meşrutiyet ise “yetersiz” sıfatlarıyla nitelenecek özelliklerle daha çok eşleştirilmiştir. Tanzimat’a yönelik bakıştaki olumsuzluk daha belirgindir. Bunu Kemalist ideologların eserlerinde de görmek mümkündür.

Sadri Ertem’e göre, Tanzimat döneminde getirilmeye çalışılan demokrasi, saraya hizmet eder bir mahiyetteydi. Dolayısıyla halkla ilgisi olmayan bu demokrasi, “dalkavukça bir zekâ”nın ürünüydü (Ertem, 2007: 39). Tanzimat “yaşamak isteyen saltanatın son eseri idi.” (Ertem, 2007: 41). Yine yukarıda işaret edildiği üzere,

KEMALİST İDEOLOGLAR OSMANLI'YA BAKIYOR: ERKEN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE KEMALİST İDEOLOJİ VE TARİHYAZIMI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Tanzimat döneminde çıkarılan kanunlar da Türklerin aleyhine olmuş, onları "sefaletten sefalete sürüklemişti." (Ertem, 2007: 43).

Tanzimat halkın yararına olmadığı gibi, bir taklitçiliğin de ürünüydü. Örneğin Ertem'e göre Tanzimat ile birlikte "softa Osmanlı" döneminden "züppe Osmanlı" dönemine geçilmişti (Ertem, 2007: 98).

Meşrutiyet dönemi de taklitçilikle maiül görülmüştü; kaynağı ulusal değildi. Aykut şöyle yazar: "1877 ve 1907'de bir uyanma yok değildi. Yalnız bunları hazırlayan fikir yürüyüşlerinin kaynağı ulusal değildi. (...) Bir ulusun kendisine uygun gördüğü bir rejimi başka bir ulus benzetirse işte böyle Osmanlı İmparatorluğu'nda gördüğümüz kötü duruma düşer." (Aykut, 2008: 19).

Tekinalp'in şu söyledikleri ise genel olarak Osmanlı döneminin ve ayrıca Osmanlı'daki reform hareketlerinin yetersizliğinin, dolayısıyla medeni dünya'ya kabul edilmek için bir devrimin gerekli olduğunun manifestosu niteliğindedir:

(...) Halife, şeriat rejiminin simgesi olan o Sultan, tahtına sıkıca yapışmış değil miydi? Türk devletini yöneten yasalar hala şer'i nitelikte, içinde yaşamak zorunda bulunduğumuz modern dönemin ve batılı ortamın koşulları ile uyumsuz olanaksız yasalar değil miydi? Örneğin, öfkeli bir animızda, kadını bir tek sözcük ile boşamak olanağını elimizde bulundururken Avrupa sistemine nasıl katılabiliriz? Mahkemelerimiz hala modern yaşamın gereklerine yabancı dinsel yasalarla, şeriat kurallarıyla uygulama yaparken, tam bir uygarlık içinde yaşadığımızı nasıl ileri sürebilirdik?" (Tekinalp, 1998: 69).

SONUÇ

Türk Tarih Tezi, düşünsel kaynakları bakımından Osmanlı'nın son yüzyılına kadar geri götürülebilecek ögeler içeren; ancak Cumhuriyet döneminde ayrı bir proje dâhilinde ele alınan, siyasî ve ideolojik kaygıları yüksek bir tarih anlatısıdır. Türklerin medeniyetin ve Avrupa'nın asla ihmal edilemez bir parçası, dahası medeniyet(ler)in kurucusu olduğu kanıtlanmaya çalışılır. Geliştirilen tarih anlatısı yoluyla, benimsenen yeni/modern ilkeler, Türk tarihinin derinliklerinde yatan gizli hazineler olarak ele alınırken, diğer yandan da Türk Devrimi'nin, bu ilkeleri Türk halkına sunmakla sahip olduğu biriciklik -çelişkili bir biçimde olsa da- vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu ve diğer çelişkiler, tezler, devrimin meşruiyetini, Türkiye'nin emperyalist iştahların nesnesi olamayacak kadar medeni ve Batılı olduğunu ve modern Batılı değerlerin Türklerin aslında öz be öz kendi tarihsel değerleri olarak kabul edilmeleri gerektiğini göstermeye yaradığı sürece, önemsiz görülüyordu.

ÇELİK

Kemalist ideologların 1930'lu yıllarda devrimin ideolojisini açıklamak amacıyla kaleme aldıkları eserlerde de, Türk Tarih Tezi'nin içerdiği tarih anlatısı ana hatlarıyla tekrarlanmış; ancak bazı konularda eserlerin ideolojik niteliği doğrultusunda, abartılı bir biçimde ifade edilmiştir. Osmanlı tarihine bakıştaki temel düstur, onun millî olmayışını, Türklerin parlak medeniyet serüveninde talihsiz bir parantez oluşturduğunu vurgulamaktır. Bununla birlikte bir yandan tarihsel gerçeklik diğer yandan Batılıların acımasız eleştirileri, Osmanlı tarihini "Türlkeler" ve "Osmanlılara" mal edilecek kısımlar halinde ikili ve işlevsel görülen bir ayrıma tâbi tutma düşüncesinin benimsenmesine etkide bulunmuştur.

Eagleton'ın da söylediği gibi "İdeoloji (...) içinde barındırdığı bariz çelişki ve tutarsızlıkları tevil etmek yolunda, zayıf da olsa girişimlerde bulunmak zorundadır."(Eagleton, 2005: 36). Kemalist ideologlar ve tarihçiler de bu konuda yukarıda bir kısmına değindiğimiz stratejiler bağlamında oldukça çaba sarf etmişlerdir. Yine Eagleton'ın söylediği gibi, İdeoloji, ampirik ve normatif öğeleri birlikte barındırır; yani birtakım tarihsel olguları/gerçeklikleri ampirik olarak içerir, ne var ki aynı zamanda bu ampirik bulgular, normatif yargıların gerekleri doğrultusunda yapılandırıldıkları karmaşık bir örüntü içinde yer alırlar (Eagleton, 2005: 47). Dolayısıyla Osmanlı tarihiyle ilgili bazı tarihsel olgular, bu ideolojik gayret içerisinde, bazı amaçlar doğrultusunda yeniden şekillendirilmiş, Osmanlı asırları, tarih anlatısı içine ancak bu şekilde dâhil edilebilmiş, Kemalist ideologların söyleminde de bu şekilde yer bulabilmiştir.

KAYNAKÇA

Akçuroğlu Y. (1982), "Birinci Türk Tarih Kongresi", *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, Yay. Haz. Zerrin Bayraktar ve Cem Alpar, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, ss. 25-32.

Aykut Ş. (2008), *Kamâlizm (CHP Programının İzahı)*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Benjamin W. (1995), *Pasajlar*, Çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Eagleton T. (2005), *İdeoloji: Giriş*, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Ersanlı B. (2011a), *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

**KEMALİST İDEOLOGLAR OSMANLI'YA BAKIYOR: ERKEN CUMHURİYET
TÜRKİYE'SİNDE KEMALİST İDEOLOJİ VE TARİHYAZIMI ARASINDAKİ
ETKİLEŞİM**

Ersanlı B. (2011b), "Kemalist Dönem Tarihyazımında Osmanlı İmparatorluğu: Ölümçül Bir Çöküş Savı", *Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması*, Der. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, Çev. Beril İdemen, İletişim Yayınları, İstanbul.

[Ertem] S. E. (2007), *Türk İnkılabının Karakterleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Hanioğlu M. Ş. (2011), *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, Princeton&Oxford.

Munslow A. (2000), *Tarihin Yapısökümü*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması (2011), Der. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, Çev. Beril İdemen, İletişim Yayınları, İstanbul.

Reşit Galip (1982), "Türk Tarih İnkılabı ve Yabancı Tezler", *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, Yay. Haz. Zerrin Bayraktar ve Cem Alpar, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, ss. 139-152.

Tarih III: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri [1931-1941] (2011), Kaynak Yayınları, İstanbul.

Tekinalp [Munis] (1998), *Kemalizm*, Günümüz Türkçesine Çev. Çetin Yetkin, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Toprak Z. (2012), "Darwinizm'den Ateizm'e Türkiye'de Tarih Eğitiminin Evrimi", *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, ss. 351-380.

Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi (1999), Kaynak Yayınları, İstanbul.

Ülken H. Z. (2005), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.

Z. Gökalp (2007), *Türk Medeniyeti Tarihi*, Elips Yayınları, Ankara.

[Faint, illegible text covering the majority of the page]

DALLIMET SOCIO-ETNIKE DHE NXITJA E KONFLIKTEVE TEK GRUPMOSHAT ADOLESHENTE NË RAJONIN E TETOVËS

Mr. sc. Ardita Abduli

Departamenti i Sociologjisë

Hyrje

Preokupimi i shoqërisë sonë për konfliktet ndëretnike tek grupmoshat shkollore është goxha i madh sidomos kur bëhet fjalë për veprime të cilat sjellin destabilizim në komoditetin dhe lirinë e individit. Pothuajse edhe sot në kohën e demokracisë kulminante vendi ynë ballafaqohet akoma me urrejtje, nënçmime, përbuzje, dhunë e konflikte, e aq më tepër tek moshat e reja.

Të hulumtosh në mënyrë sociologjike shkaqet dhe pasojat që vijnë nga dallimet socio-etnike si dhe format e manifestimit të konflikteve tek grupet adoleshente do të thotë të nxjerrësh në dritë shumë elemente të cilat konsistojnë në nxitjen e urrejtjes dhe dhunës tek të rinjtë me tendencë edhe në paraqitjen e një diversioni mbi shoqërinë në tërësi.

Kështu, duke u bazuar në kërkimet empirike ky punim do të jetë një projekt i cili do të na sjell të dhëna mbi shkaqet dhe pasojat e konflikteve të moshave adoleshente në vendin tonë, kryesisht në zonat rurale dhe urbane të Tetovës, format e manifestimit të urrejtjes dhe konflikteve ndëretnike si dhe paragjykimet negative ndaj dallimeve socio-kulturore.

Urejtja ndëretnike shkas për nxitjen e konflikteve mes adoleshentëve

Duke pasur parasysh faktin që vendi ynë është një përbërje heterogjene e shoqërisë padyshim se në mënyrë të pashmangshme egzistojnë paragjykimet

negative të cilat në të shumtën e rasteve shoqërohen me ngacmime dhe konflikte. Periudha e tranzicionit e cila u shoqërua me ndryshime thelbësore në të gjitha sferat sociale, në një farë mënyre sikur edhe solli një frymë demokratike mbi lirinë dhe barazinë e pakicave etnike, megjithatë edhe përkundër ndryshimeve kushtetuese urrejtja ndëretnike vazhdon të jetë pjesë e pandashme në shoqërinë tonë me tendencën edhe shtyrjen e gjeneratave të reja për aksione konfliktuozë, sidomos tek grupet adoleshente të cilët janë më të ndieshme në këtë aspekt. Duke folur mbi urrejtjen ndëretnike disa sociologë do ta trajtonin këtë si një problem i cili inkorporohet në të gjitha shoqëritë ku ka përzierje etnike dhe multikulturore, nga vetë fakti se jo vetëm Maqedonia është një vend me shoqëri multikulturore, porse ky problem pikë së pari është paraqitur edhe në shtetet më të zhvilluara si në Amerikë, Evropë e gjetiu. Kështu Stiven Best dhe Daglas Kelner do të theksonin se në periudhën më të re, respektivisht në periudhën e shoqërisë globale, e njohur si shoqëri postmoderniste popullata akoma merret me probleme mikrosociologjike që në këtë rast do të ishin tensionet etnike.

(B.Stiven& Kelner.D,1991 : 43).

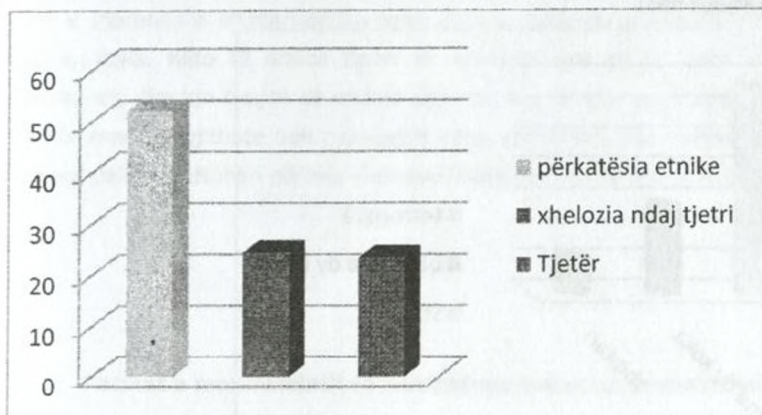
Në anën tjetër ndër faktorët kryesor që ndikojnë në inlcimin e urrejtjes ndëretnike janë paragjykimet dhe stereotipet negative të cilat përveç tjerash kanë bazë psikologjike dhe socio-kulturore, pastaj faktori politik i cili nuk reagon në kohë të duhur. Në të njejtën kohë sociologu i njohur anglez Anthony Gidens do të thoshte se urrejtja ndëretnike është burim psikologjik i individëve të cilët shprehin antagonizma kundër atyre që për shkak të të tjerëve fajësohen për gjithçka (A.Gidens, 2000:252), që do të thotë se paragjykimet negative ndaj të tjerëve janë pasojë e fajësisë së pakicave etnike për çështjet ekonomike, politike, kulturore, arsimore etj.

Në vazhdim të këtij teksti do të paraqesim të dhënat argumentuese që të rinjtë e shkollave të mesme të qytetit të Tetovës janë shprehur për burimin e konflikteve ndëretnike dhe në çfarë baze ata etiketohen.

Duke u bazuar në mostrën hulumtuese që ne rastin konkret janë nxënësit e shkollave të mesme të Tetovës ne kemi arritur të nxjerrim disa të dhëna që pak a shumë na tregojnë për raportet ndëretnike në këtë rajon. Në anketim janë përfshirë gjithsej 200 nxënës nga 3 shkolla të mesme , kryesisht të moshës 15-18 vjeçe të cilët kanë qenë dhe mbeten dëshmi e ngacmimeve ndëretnike.

Çka mendoni ju: Ku qëndron thelbi i konflikteve tek të rinjtë në qytetin tuaj?

DALLIMET SOCIO-ETNIKE DHE NXITJA E KONFLIKTEVE TEK GRUPMOSHAT ADOLESHENTE NË RAJONIN E TETOVËS

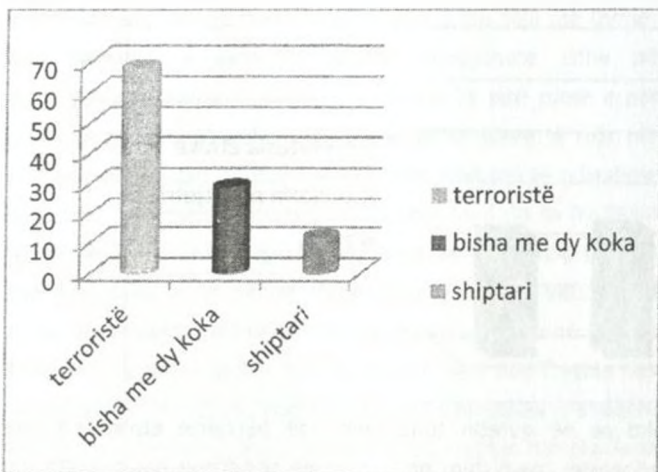

Duke u nisur nga fakti se në qytetin tonë kemi një përzierje etnike në mes shqiptarëve dhe maqedonasve, padyshim që egzistojnë qëndrime nacionaliste kur është në pyetje kombi. Kështu në rastin e hulumtimit tonë në pyetjen se ku qëndron burrimi i konflikteve mes të rinjëve nga gjithsej 200 të anketuar, nxënës shqiptarë dhe maqedonas janë shprehur se burimi i konflikteve janë përkatësia etnike, edhe ate raporti qëndron në mes 52 %. Ndërkaq rreth 24,5% i nxënësve kanë deklaruar se burim i konflikteve mund të jetë edhe xhelozia, pra mund të jetë xhelozia për para, prestigj, për femra etj. Afër 23,5 % kanë deklaruar se shkas i konflikteve mes të rinjëve janë faktorë të tjerë, dmth jashtë përkatesisë etnike dhe xhelozisë, e ndër ta si shembuj kanë deklaruar si psh. provokimet, kryenqësia, vjedhjet të cilat edhe shpeshherë janë pasojë e moskujdesit familjar dhe moskontrollit Institucional në shoqëri.

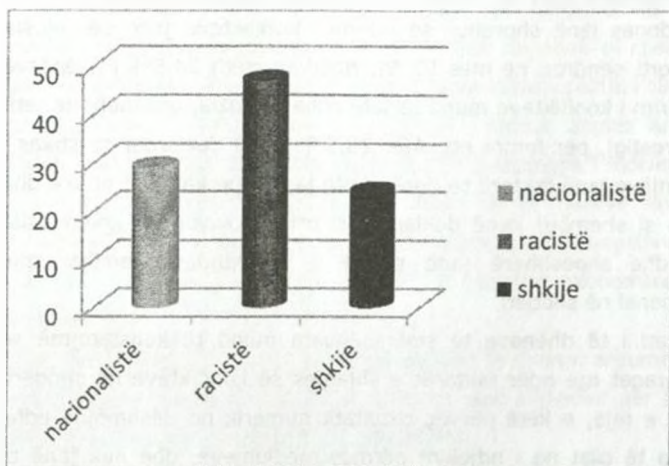
Shikuar nga rezultati i të dhënave të sipërshënuara mund të konstatojmë se përkatësia etnike paraqet një ndër faktorët e shfaqjes së konflikteve në shoqëri, sidomos tek moshat e reja, e këtë përveç rezultatit numerik na dëshmojnë edhe shumë raste të tjera të cilat ne i ndjekim përmes medimeve, dhe nuk janë të rralla ato që dëgjojmë se grupe të rinjësh kanë përdorur forcën e tyre fizike për të mposhtur palën e kundërt e ndër të tjera politika e shtetit nuk është në gjendje që t`i eliminojë.

Cfarë etiketimesh iu jepni të rinjëve më përkatësi tjetër etnike: _____?

Nxënësit maqedonas:

Nxënësit shqiptarë:

Në rrafshin e etiketimit egzistojnë mjaft emra me të cilët në mënyrë përbuzëse lu ngjitet grupit paragjykes. Kështu të dhënat e shënuara në tabelë tregojnë se ndër etiketimet më shpeshta që iu drejtohen palës maqedonase janë shkije edhe ate kështu janë përgjigjur rreth 24 % e të anketuarve, nacionalistë afër 29 % si dhe rreth 47% nga masa e përgjithëshme janë deklaruar si racistë dhe kjo rezulton në faktin se popullata maqedonase gjithmone ka mbisunduar mbi atë shqiptare edhe ate përmes formave shtypëse dhe denigruese. Ndërsa nga pala maqedonase rreth 68 % u deklaruan se shqiptarët zakonisht i etiketojnë si terroristë dhe që paraqet përqindjen më të lartë të të anketuarve nga masa e përgjithëshme, pastaj rreth

DALLIMET SOCIO-ETNIKE DHE NXITJA E KONFLIKTEVE TEK GRUPMOSHAT ADOLESHENTE NË RAJONIN E TETOVËS

12% u shprehën si shiptari derisa rreth 20% u shprehës se ata i etiketojnë si bisha me dy koka. Këto të dhëna flasin se etiketimi për palën tjetër nuk mund të eliminohet, dhe kjo tregon se akoma egziston një shkallë e urrjetjes ndëretnike në vendin tonë. Megjithatë nuk mungojnë edhe etiketimet nga aspekti socio-kulturor me çka palët etiketohen përmes formave fetare, veshjeve dhe stilit të të jetuarit.

Format e manifestimit të konflikteve tek grupmoshat shkollore

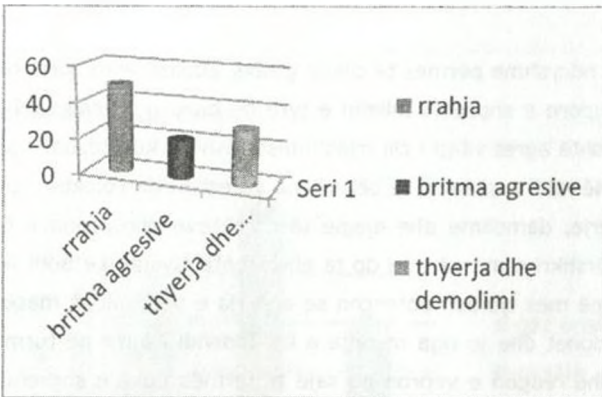
Egzistojnë forma mjaft të ndryshme përmes të cilave grupet adoleshente qoftë në mënyrë individuale apo grupore e shprehin mllefin e tyre në baza ndëretnike. Një ndër format më evidente është agresiviteti i cili rrjedhimisht është i kushtëzuar nga faktorët psiko-emocional. Në këtë rast kemi të bëjmë me agresivitetin kolektiv i cili është i përcjellur me thyerje, demolime dhe djegie të objekteve dhe pronave të grupit tjetër etnik. Këtë përshkrim më së miri do ta elaboronte Gystav Le Boni në teorinë e tij të turmës ku në mes tjerash potencon se arsyeja e veprimit të masës është e ndjekur nga emocionet dhe jo nga mendja e tij. Individu i futur në turmë tjetërsohet nga vetvetja dhe reagon e vepron në saje të turmës duke e shprehur kështu ashpërsinë, spontanitetin, egërsinë dhe njëkohësisht heroizmin e tij (Dell, Edi 2003).

Ndër format tjera karakteristike përmes të cilave grupet adoleshente futen në konflikte ndëretnike janë rrahjet, zënkat dhe brohoritjet nëpër rrugë, oborret e shkollës, vendet publike etj. Zakonisht këto janë pre e ngacmimeve dhe provokimeve të rastësishme të cilat rezultojnë me forma konfliktuoze. Konfliktet pavarësisht mënyrës se si manifestohen, ata paraqesin një situatë ku dëmtohet integriteti social dhe individët shkrihen në ndjenjat e tyre sa që nuk arrijnë më të shohin dhe perceptojnë se çka në të vërtetë ndodh përreth, kushtu shprehet Friedrich Glasl –drejtuesi i shumë seminareve për menaxhimin e konflikteve i cili në vazhdimësi shpreh edhe faktin se problemi i vërtetë i konflikteve qëndron në rrezikun e vazhdueshëm të përshkallëzimit

të tyre, duke lu mësuar gjithnjë e më shumë strategjive të pushtetit dhe dhunës. Kështu, konflikti bëhet gjithnjë e më i vështirë për t'u drejtuar derisa del jashtë kontrollit, kalon pragon e dhunës duke u bërë shkak i shkatërrimit të jetës. Një bashkëjetesë e mëtejshme bëhet në këtë mënyrë për një kohë të gjatë shumë e vështirë deri tek e pamundur (Glasl. F – 2002 : 2-3).

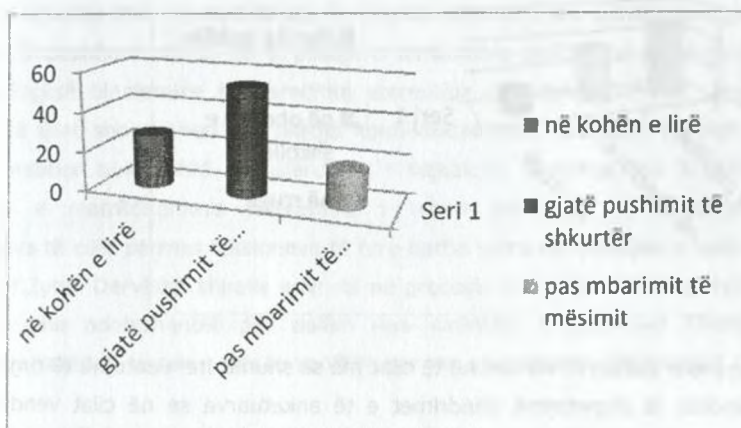
Për më tepër, që të jemi më të përafërt nga mënyrat e manifestimit të konflikteve le të shohim qëndrimet e të anketuarëve tanë:

1. Cila lloj e dhunës dominon në shkollën tuaj:

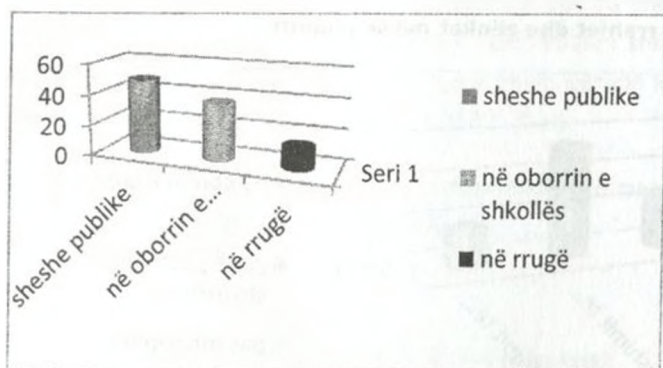
DALLIMET SOCIO-ETNIKE DHE NXITJA E KONFLIKTEVE TEK GRUPMOSHAT ADOLESHENTE NË RAJONIN E TETOVËS

2. Kur ndodhin rrahjet dhe zënkat më së shumti:

Rezultati nga pyetjet e lartpërmendura tregon të dhëna adekuate mbi atë se çka ndodh në të vërtetë në vendin tonë. Të gjithë e dijmë se koha e lirë ka rëndësi të posaçme në relaksim e individit edhe atë përmes aktiviteteve kulturore e sportive dhe organizimin e tribunave multikulturore ku mund të krijohet një frymë humaniste mes etnive të ndryshme, por në të vërtetë rreth 27,0% kanë deklaruar se konfliktet më së shpeshti ndodhin gjatë kohës së lirë. Duke qenë dëshmitarë të konflikteve shkollore afër 54,5% janë shprehur se të rinjtë më së shumti konfliktuohen gjatë pushimit të shkurtër që d.t.th se ata në vend që ato pak minuta ti shfrytëzojnë për argëtim apo ushqim ata mezl presin që ti shfaqin armiqësinë grupit tjetër etnik. Derisa 18,5% nga numri i përgjithëshëm thonë se konfliktet ndëretnike të rinjtë i presin pas mbarimit të mësimit, që d.t.th se përfundimi i mësimit ditor nuk korrespondon me përfitimin edukativ por me kurejshtje dhe pritje e padurimtë për të sulmuar të tjerët. Nga kjo mund të konstatojmë se pavarësisht qëndrimeve të të anketuarve të rinjtë në përgjithësi nuk kanë ndonjë kohë të caktuar për shfaqjen e urrejtjes së të tjerëve, kështuqë konfliktet mund të shfaqen në çdo kohë të pacaktuar.

Në cilat vende ndodhin më së shumti konfliktet mes grupeve të ndryshme etnike:

Duke pasur parasysh vendet në të cilat më së shumti frekuentojnë të rinjtë, është me rëndësi të shqyrtojmë qëndrimet e të anketuarve se në cilat vende më së shumti ndodhin konfliktet mes grupeve me etni të ndryshme. Kështuqë përqindje më e lartë rezultojnë të jetë nëpër sheshe publike edhe atë rreth 48,5 % e popullimit të përgjithshëm, me çka edhe fakte të tjera flasin mbi atë se shpeshherë nëpër stadium të lojrave sportive, aktiviteteve kulturore armiqësia ndëretnike shfaqet nga format më të ashpëra edhe atë, rrahje, brohoritje raciste, djegie të simboleve etnike, këngë me përmbajtje raciste etj. Pastaj afër 37,0 % e të anketuarëve deklarojnë se konfliktet më së shumti ndodhin në oborrin e shkollës, ku paralele të dy etnive të ndryshme përmes dhunës fizike e shprehin mllefën e tyre ndëretnik i cili në të shumtën e rasteve burimin e ka nga politika famëkeqe e vendit tonë dhe mungesa e kontrollit dhe sigurisë në shkollë. Derisa rreth 14,5% deklarojnë se konfliktet mund të ndodhin edhe në rrugë, e sidomos kjo është pasojë e bandave rrugore të cilët duke lëvizur nëpër lagje të ndryshme përmes pamfleteve raciste, brohoritjeve nxisin në aksion edhe palën tjetër me çka mund të vlijë deri tek rrahjet dhe format tjera fatale. Shikuar përgjithësisht përqindja më e madhe rezultojnë në konfliktet nëpër sheshe publike që tregon se këto vende paraqiten si rrezik i jetës së të rinjëve deri në momentin që shteti nuk ndërmerri masa të duhura për mbrojtje dhe siguri.

Reagimi i shkollës dhe shtetit në parandalimin e këtyre konflikteve

DALLIMET SOCIO-ETNIKE DHE NXITJA E KONFLIKTEVE TEK GRUPMOSHAT ADOLESHENTE NË RAJONIN E TETOVËS

Procesi edukativo-arsimor ndikon në marrëdhëniet ndëretnike që krijohen në kuadër të shkollës dhe mjedisit të saj, literaturës shkollore dhe qëndrimeve politike në vend. Shpeshherë ndodh që si pasojë e tensioneve politike në nivel shtetëror dhe ideologjisë blasfemike të paraqiten stereotipe negative edhe në mjedisin shkollor të cilat shoqërohen me pasoja konfliktuozë mes nxënësve të cilat edhe procesi arsimor nuk është në gjendje t'i tejkalojë. Sidomos roli kryesor në ndërtimin e marrëdhënieve ndëretnike i takon personelit të shkollës dhe arsimtarëve të cilët përmes leksioneve të tyre bartin vlera në mendjen e nxënësve. Sipas Prof.Zyhdit Dervishit shkolla luan rol në procesin kompleks të shoqërizimit të nxënësve dhe adoleshentët për dallim nga nxënësit e shkollave fillore dhe studentëve janë më të prirur për tu konfliktuar me njeri-tjetrin. (Dervishi Z. 2007: 115-116).

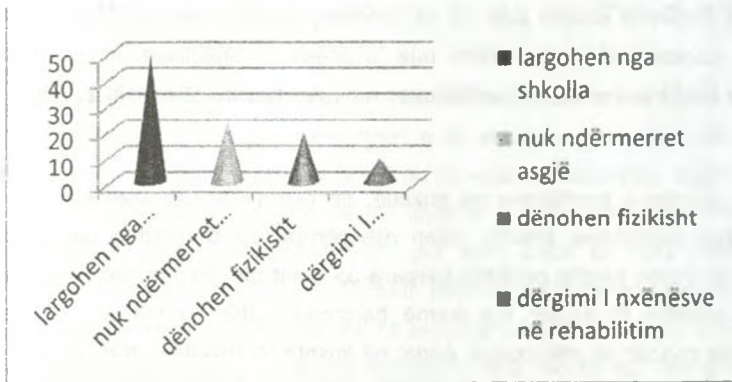
Duke e ditur natyrën e konflikteve në shkollë, në rastin konkret konfliktet për shkak të urrejtjes ndëretnike shkolla mban një përgjegjësi të madhe për këtë pasiqë me këtë e tregon nivellin edukativ përpara opinionit dhe tregon faktin se ajo nuk është në gjendje të krijojë një frymë harmonike dhe krijimin e vlerave edukative për një shoqëri të shëndoshë. Andaj në kushte të shkollave me përzjerje ndëretnike ku emocionet patriotike janë shumë sensuale nevojitet shumë kujdes për harmonizimin e raporteve ndërmjet nxënësve. Studjuesi i njohur i konflikteve në mjedisin shkollor Daniel Shapiro thotë se në raste të konflikteve së pari është i domosdoshëm rivendosja e kushteve normale, shmangia e krizave ndërmjet nxënësve, korrigjimi i sjelljeve të ngjajshme etj. (Murati Xh. 2002: 204).

Në këto situata rol mjaft të madh luan edhe arsimtari. Studjuesi i njohur Silvo Devetak në librin e tij „*Minoritetet, të drejtat njerëzore dhe demokracia*” thekson: Në shoqëritë ku jetojnë grupe të ndryshme etnike, arsimtarët duhet të jenë të njoftuar me të gjitha dallimet në atë mënyrë që do të kuptohen normat dhe vlerat e ndryshme kulturore në të cilat gjithësesi se do të ballafaqohen në shkollë.(S.Devetek, 2005).

Ndonjëherë ndodh që edhe shkolla nuk reagon në mënyrë të duhur, sidomos kur mungon kualiteti dhe personeli i duhur për trajtimin e mirëfilltë të nxënësve që konfliktuohen. Në vendin tonë këto raste janë shumë të shpeshta pasiqë shkollat tona akoma frymojnë nën luhatjet e urrejtjes ndëretnike. Miclekthwait dhe Wooldrige theksojnë se shteti është një vegël jashtëzakonisht jo e mprehtë, ai merr një ide të përgjithëshme dhe ua bën të detyrueshme të tjerëve pa marrë aspak

parrasysh rrethanat vendore, e kjo është dëshira e dëshpëruar e politikanëve për të gjetur një zgjidhje magjike (Fullan M. 2001: 323). Konfliktet janë të varura edhe nga politika shtetërore pasi që në kuadër të acarimeve Ideologjike, kulturore dhe nacionale ato pa kontekst reflektohen tek nxënësit adoleshent sepse ata janë më të ndieshëm në aspektin psiko-emocional dhe ne jemi dëshmitar të shumë rrahjeve që kanë ndodhur nëpër shkolla të mesme në vend.

Cfarë masash ndërmer personeli i shkollës për nxënësit që konfliktuohen:

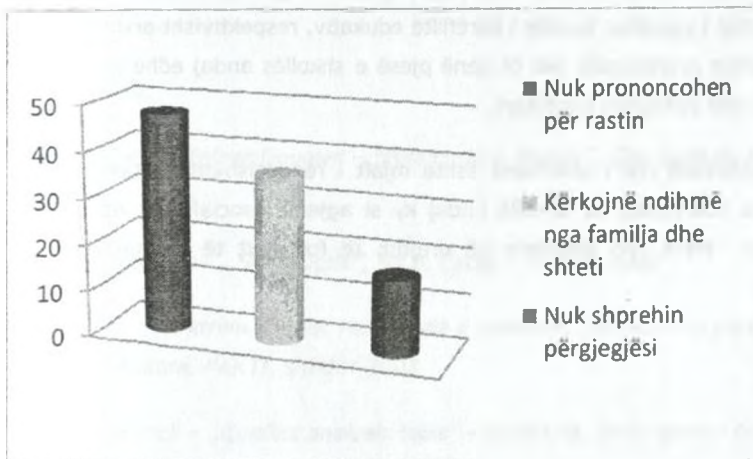

Shikuar përgjithësisht roli i procesit mësimor është të edukojë nxënësit për eliminimin e paragjyqimeve ndëretnike duke i kahësuar ata drejt bashkëpunimit dhe ndërtimit të një ardhëmerie të shëndoshë me vlera humanizuese. Megjithatë rezultatet e anketimit flasin se në vendin tonë përkundrazi shkolla dhe procesi arsimor paraqiten si gjeneratorë të konflikteve ndëretnike e aq më tepër të intensifikimit të paragjyqimeve ndëretnike, sidomos kur udhëheqësia e shkollës i takon palës superiore. Kështu edhe qëndrimet e nxënësve lidhur me masat që ndërmerr personeli i shkollës në raste të paraqitjes së konflikteve janë në balansin e sipërshtuar në tabelë. Pra rreth 49,0 % e nxënësve deklarojnë se nxënësit që konfliktuohen automatikisht largohen nga shkolla e që tregojnë faktin se shkolla në këtë rast nuk posedon mënyra adekuate për riedukimin e këtyre nxënësve, por i ekskomunikon ato nga vlerat shkollore. Ndërkaq afër 23% përsëri deklarojnë se personeli i shkollës nuk ndërmerr asnjë hap lidhur me paraqitjen e konflikteve, respektivisht ai paraqet një neglizhencë dhe një papërgjegjësi për atë që ndodh në mjedisin shkollos. 19% e nxënësve deklarojnë se nxënësit që konfliktuohen me moshatarët e tyre të etnive të ndryshme dënohen fizikisht nga ana e personelit të shkollës. E kjo nuk është mënyra më e efikase për tejkalimin e konflikteve.

DALLIMET SOCIO-ETNIKE DHE NXITJA E KONFLIKTEVE TEK GRUPMOSHAT ADOLESHENTE NË RAJONIN E TETOVËS

përkundrazi dhuna fizike ndikon në shtysën e agresivitetit të metutjeshmë tek nxënësit. Dhe përqindja më e vogël qëndron në çështjen e dërgimit e nxënësve konfliktuoz nëpër institucione rehabilitimi, respektivisht kurimin e tyre nëpër qendra psiko-pedagogjike. Vetëm 9% e nxënësve deklarojnë në këtë mënyrë. E gjithë kjo tregon për nivelin e shkollave tona, respektivisht aftësinë e shkollës për të menaxhuar dhe eliminuar konfliktet e mundshme ndëretnike. Shkollat të cilat nuk kanë mbrojtje dhe siguri të posaçme, nuk kanë kontroll të mjaftueshëm ndaj nxënësve dhe nuk kanë qasje të mirëfilltë në organizimin dhe edukimin e nxënësve pa dallime etnike dhe religjioze e kanë të vështirë të eliminojnë konfliktet. Për këtë nevojitet shumë punë!

Cili është reagimi i arsimtarëve në raste të konflikteve:

Arsimtari përmes qëndrimeve të tij ndaj nxënësve i bart qëndrimet dominante, vlerat, normat, pikëpamjet e ndryshme etj. Meqë arsimtari i takon një grupi etnik shpeshëherë ndodh që ato qëndrime të bart edhe tek nxënësit e tij. Nga dëshmitë që posedojmë thuhet se egzistojnë raste kur nxënësit e një përkatësie etnike diskriminohen nga ana e arsimtarit të tyre në vlerësim, trajtimin gjatë orëve mesimore etj. Duke u mbështetur në analizat e të dhënave që posedojmë nga hulumtimi ynë vërejmë se qëndrimet e nxënësve lidhur me këtë çështje janë se rreth 47,5% e arsimtarëve nuk prononcohen publikisht për konfliktet e mundshme. Kjo mund të jetë pasojë e bindjes ideologjike të vet arsimtarit, frikës nga medimet

për të cilën arsimtari më vonë mund të ndjejë pasojë, në mbrojtje të etnitetit të vetë ai nuk dëshiron që ta fajësojë grupin e etnisë përkatëse që tregon se ka raste kur arsimtari është vetë nxitës i konflikteve. 36% e nxënësve deklarojnë se në rastet të konflikteve arsimtarët kërkojnë ndihmë nga familja dhe shteti, me çka dihet që familja është katalizatori kryesor i edukimit dhe kujdesit të fëmijëve dhe në këtë rast prindërit janë ata të cilët do t'iu dalin në ndihmë fëmijëve të tyre. Masa sigurimi në rastin konkret duhet të merr edhe shteti i cili përmes politikës sociale do të vendos masa disiplinimi për nxënësit problematikë, e atëherë më tepër të ndaj mjete për organizimin e tribunave dhe aktiviteteve socio-kulturore ku do të mund të zbuten ndjenjat paragjyquese ndaj nxënësve me përkatësi të ndryshme etnike. Në rastin e kësaj çështje nxënësit janë prononcuar edhe për mungesën e përgjegjësisë së arsimtarëve të tyre në rastet e konflikteve. Kështu shprehen rreth 16% e të anketuarëve nga numri i përgjithshëm. Kjo tregon faktin e neglizhencës së arsimtarëve për rastet e tilla, d.m.th arsimtari qëndron në një gjendje indiferente ndaj konflikteve dhe nuk sensibilizohet për të përdorur metodat e tij efektive për eliminimin e konflikteve. E kjo është pasojë e faktit që nëpër shkollë nuk është i zgjedhur kuadër i mirëfilltë edukativ, respektivisht arsimtar i cili i plotëson kushtet profesionale për të qenë pjesë e shkollës andaj edhe egzistojnë kushte nga të cilat paraqiten konfliktet.

Thënë përgjithësisht roli i arsimtarit është mjaft i rëndësishëm në ndërtimin e marrëdhënieve ndëretnike në shkollë andaj ky si agjens i socializimit në shkollë bart padyshim vlera apo antivlera në drejtim të formimit të personalitetit të nxënësit.

Konkluzion

Analizat përmbyllëse të këtij hulumtimi shtjellojnë qasjen sociologjike mbi paragjykimet dhe konfliktet e mundshme ndëretnike në qytetin e Tetovës si një qytet me përbërje heterogjene të popullatës, ku egzistojnë mjaft shkollë të mesme me paralele të përziera etnike. Për të vënë në spikamë nivelin e marrëdhënieve ndëretnike mes të rinjëve, respektivisht shkollarëve të mesëm si dhe shkaqet për

DALLIMET SOCIO-ETNIKE DHE NXITJA E KONFLIKTEVE TEK GRUPMOSHAT ADOLESHENTE NË RAJONIN E TETOVËS

nxitjen e konflikteve mes tyre ne kemi përdorur instrumentet anketuese me ç`rast permes qëndrimeve të nxënësve kemi arritur deri tek rezultatet e mundshme. Duke e ditur faktin se në vendin tonë secili individ trashëgon nga pak ideologji dhe paragjykime që nga familja, rrethi shoqëror dhe shteti i cili në situata të caktuara paraqitet si agjenc i nxitjes së urrejtjes ndëretnike padyshim që edhe konfliktet janë të mundshme.

Dallimet socio-etnike dhe paragjykimet negative inkorporohen në të gjitha sferat e jetës, por masa më senzuale është ajo kur kjo dukuri i përfshin moshat e reja për të cilat paraqet pengesë në Inkuadrimin e mëtutjeshëm shoqëror.

Përfundimisht duke shikuar mirë situatën politike në vendin tonë ky punim paraqet një potencial kërkimor i cili i bazuar në të dhëna empirike tregon për gjendjen aktuale ndëretnike të të rinjve në qytetin e Tetovës.

Bibliografia:

- Best, Stiven & Kelner.Douglas – "Postmodern Theory", The Guilford Press – New York,1991
- Gidens Anthony – „ Sociologjia“, Sh.b. Cabej – Tetovë 2000
- Deliu, Edi – Përkthim, Dosie: Psikologjia e turmave: Diktatorët e përdorin si vrasëse mendore, FAKTI, shtator 2003
- Glasl, Friedrich – „Conflict analysis tools” – Broshurë, Swis Agency for Developmentand Cooperation(SDC) 2002
- Dervishi, Zyhd – „ Bashkëjetesë me demonët e konflikteve“, Sh.b „ Jerusalem” Tiranë 2002
- Fullan, Michael – „Kuptimi i ri i ndryshimit në arsim. Botimi III, CDE 2001, Tiranë
- Murati, Xheladin – „Komunikologjia“, Sh.b Çabej, Tetovë 2002
- Devetak, Silvo – „ Minority, human rights and democracy” – International project of ISCOMET and ECERS, Maribor 2002

ENTELEKTÜEL TAVRIN TEMELLENDİRİLMESİ: E.SAİD VE N.TOPÇU ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Doç.Dr.Hasan TUTAR¹

Özet

Bir toplumsal değişimin sürecinde en dikkat çekici noktalardan biri, aydınların veya entelektüellerin bu süreçte oynamış oldukları rolün ne olduğudur. Bizde aydınlar bir *bilingçlenme profesyonelleri!* olarak Batı merkezli düşünce geleneklerinin taşıyıcı rolünü üstlenerek yeni bir düşünsel alan mı yaratmaktadırlar, yoksa bu çabalarını bir himaye altında yapma zorunluluğuyla mı hareket etmektedirler? Üçüncü bir alternatif olarak entelektüel bir tavırla "öze dönüş", kendi zihinsel köklerinden, geleneksel kültür kodlarından hareket ederek kendi tarihsel mirası üzerine yeni bir "şahsiyet" ve toplum inşası ile kendi varoluş çabası mı göstermektedirler? Türünden soruların tartışıldığı bu çalışmada, aydın ve entelektüel ayrımları çerçevesinde N.Topçu, ve E.Said üzerinden analizler yapılmıştır. Çalışmanın temel amacı, Said ve Topçu düşüncesi üzerinden entelektüel tavrın temellendirilmesidir. Çalışma Said'in "entelektüel" kavramı ile Topçu'nun "isyan ahlakı" kavramı arasında korelasyon oluşturmak bakımından önem taşımaktadır. "Entelektüel" ve "İsyan Ahlakı" kavramlarının ilişkisi, içerik analizine tabi tutularak belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada entelektüelin toplumuna ve kendisine karşı sorumluluğu nedir? Ahlak ilkeleri çerçevesinde entelektüel bir tavır nasıl geliştirilebilir? gibi soruların cevabının aranmıştır.

Anahtar kavramlar: Entelektüel, aydın, münevver, ahlak, isyan ahlakı

GİRİŞ

Aydınlanma kuramcılarında Kant aydınlanmayı, "insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu *ergin olmama* durumundan kurtulması" şeklinde tanımlamaktadır. Kant bu ergin olmayış durumunun sorumluluğunu, "insanın kendi aklını bir "başkasının kılavuzluğu"na başvurmaksızın kullan(a)mayışı"nda görmektedir. Yani Kant'a göre bu "ergin olmayış" durumuna insan kendi suçu ile düşmüştür. Kısaca ergin olmayışın nedeni, başkasının kılavuzluğu olmaksızın aklını kullanma yürekliği göstermeyen insanın kendisidir.

Kant'tan hareketle davranışları *insani gelişmişlik* durumu itibarıyla değerlendirecek olursak insan davranışlarının onun gelişmişlik ve erdemli olma durumuna göre farklı

¹ Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi

biçimlerde tezahür ettiği anlaşılmaktadır. Genel geçer bir tasnife göre insan davranışları; "içgüdüsel ve biyolojik kökenli", "sosyal nitelikli" ve "doğrudan zihin kaynaklı" olmak üzere üç farklı kökene sahiptir. *Biyolojik kökenli davranışların esas kaynağı*, insan fizyolojisi ve bedenidir. Bu davranış türünde insanlar, *diğer canlılar ile ortak* davranış kalıplarına sahiptir. *İkincisi*, kişilerin içinde buldukları sosyal yapıların gereği olarak ortaya koydukları sosyal nitelikli davranışlardır. Bu iki tür davranış ortalama her insan tarafından gösterilebilir. Ancak *üçüncüsü* bir tür davranış vardır ki bunlar doğrudan insan zihninin düşündüğü, tasarladığı ve icra ettiği davranışlardır ve bunlar sadece "entelektüel tavır" sahibi insanlar tarafından gösterilebilir. Entelektüel tavrın gerektirdiği davranışlar; karşılaşılan somut olay ve olgulardan soyut çıkarımlar yapmak, olay ve olgular arasında neden-sonuç ilişkileri kurmak, haksızlık ve adaletsizlik karşısında yüksek farkındalık ve bunlara karşı çıkma yürekliliği göstermek, hak ve hakikat uğrunda mücadele etmek, kısaca "iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak" iradesine sahip olmaktır. Bu tür davranışlar ancak üst bir entelektüel tavır sayesinde mümkün olabilir. Herhangi bir "beşerin", ne kertede "insan" olduğunun ölçüsü, zihinsel süreçleri ve entelektüel tavrı hangi doğrulukta göstermiş olduğu (Eroğlu) ile ilgilidir.

Yukarıdaki ayrıma göre yaşamı daha çok "uyuma" ve "itaat" çerçevesinde şekillendiren insanlarda *içgüdüsel ve biyolojik kökenli* davranışlar baskın iken, orta düzeyde zihinsel etkinlik gösterebilen ve sosyal süreçleri kullanma becerisi gösterebilen insanlarda *sosyal nitelikli* davranışlar daha merkezi bir yer tutar. Bir de *doğrudan zihin kaynaklı* davranışlar gösteren insanlar vardır ki bunlar; olgusal ve kavramsal düşünme, zihinsel soyutlama, eleştirel çözümlleme, mantıksal uslamlama ve sezgisel kavrama yeteneği gösteren entelektüel insanlardır. Bunların davranışları doğrudan zihin kökenli güdülerin motivasyonu çerçevesinde şekillenir ve *güdüleyici ahlaki bir güç* olarak işlev görür.

ENTELEKTÜEL VE AYDIN KAVRAMLARI

Cemil Meriç'e göre entelektüel kavramını dünya gündemine sokan Dreyfus davasıdır. Dünya umumî efkârını yıllarca uğraştıran Dreyfus davası, Fransız siyasi hayatının en unutulmaz sayfalarından biridir. Bir yanda devlet... kilise, ordu, genelkurmay ve bütün saygıdeğer müesseseleri ile Fransa, öte yanda adalet ve hakikate susamış bir avuç yazar. İşte bu hakikate susamış insanlar entelektüeller olarak dünya gündemine girmiştir. Meriç'e göre bu savaşın başkahramanı çağın güçlü entelektüel Zola'dır. Entelektüel yazı, söz ve tavrıyla toplumun şuurlanmasına yardım eden kişidir. O yol gösterir, aydınlatır ve itham eder. Dreyfus davası devlet ve ordunun entelektüellerin hedefi olduğu için "sol" tarafından sahiplenen kavrama,

ENTELEKTÜEL TAVRIN TEMELLENDİRİLMESİ: E.SAİD VE N.TOPÇU ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

"sağ" hep mesafeli durmuştur. Bu yüzden olmalı ki esasen entelektüel yükselen bir sınıfın şuuru, yani devrimci olduğu için entelektüelin sağı olmaz (Meriç, 2012:16). Entelektüel kavramının kökeni Antik Yunan'a dayanır. Aristo, entelekyayı (entelekheia) olgunlaşmış ama "sürekli bir filil halinde" olan varlık olarak anlıyordu. Aydınlanma Dönemi Fransa'sına geldiğimizde "intellectuel", "aklı merkeze alan kişi" anlamında kullanıldı (Meriç 2012:18). Entelektüel kavramı dilimizde aydın kavramıyla karşılanmaktadır. Kavram Latince intellectus'un (anlamak) Fransızcaya çevirisi olan "entelekt"ten türemiştir. Anlamı, soyut ve mantıksal düşünme yetisini gösteren gelişmiş zekaya sahip kişi demektir (Oxford Dictionary). Kavram gündelik dilde, kapsamlı bilgi ve birikim gerektiren soyut konularla derinlemesine ilgilenen, fikir ve bilgi üretmeği veya yaymayı meslek edinmiş kişi anlamlarında kullanılmaktadır. Bilim, teknik ve kültürün değişik dallarında özel öğrenim görmüş münevver kimse (TDK). Sözcük anlamlarından ve tanımların ortak noktalarında hareketle entelektüeli, "zihinsel faaliyetlerde bulunmayı iş ve meslek edinmiş ahlak ve erdem sahibi bir tavır insanı" şeklinde tanımlayabiliriz.

E. Said entelektüel kavramını tanımlarken Benda'ya başvurur. Benda'ya göre entelektüel; "insanlığın vicdanı olan, yetenekli, ahlaki donanımları gelişkin olgusal ve kavramsal düşünebilen insandır". Benda entelektüeli aydın gibi sadece hayatın *sistematik analizcisi* değil, ilkelerine göre tavır geliştiren insan olarak görür. Mills'in ifadesiyle "bağımsız entelektüel sahiden yaşayan şeylerin basmakalıplaştırılmasına, içinin boşaltılmasına ve cansızlaştırılmasına karşı direnebilecek cesarete sahip biridir. (Said, 2009: 22,35) Bu kavrayışa ve yukarıda insan davranışlarının kökenine göre yaptığımız ayrıma göre diyebiliriz ki "entelektüel aydın gibi hakikatin değeri ile teyit ilişkiler kuran biri değil, onunla iç içe bir yaşam süren tavır insanıdır.

Her toplumun mutlaka aydın ve entelektüel insanları olmuştur. Osmanlı'da ulema (alimler) bilgiyi kuran, taşıyan ve iktidar aracı haline getirme işlevi görmüştür. Cumhuriyet'te aydınlar cumhuriyetin temel dinamiklerinin yerleşmesinde misyon üstlendiler. Cumhuriyet fikir dünyasına ait olan bu aydınlar yeni fikirler üretmekten çok, zihinsel gücünü eskiye ait ne varsa onu karalamakta kullanan jakoben aydın tipini temsil eder. Bunlar misyoner edasıyla cahil halkı "adam etme" tavrını misyon olarak benimsemişlerdir. Bu yetersiz aydın kavrayışı nedeniyle Mardin'e göre ne Osmanlı aydını ne de cumhuriyet dönemi Türk aydını entelektüel olamamıştır. Hatta Mardin'e göre olma ihtimali de düşük bir olasılıktır; zira Batıda bilgi profesyonellerini entelektüel yapan "daemon" (şeytan/iblis) olgusudur ve Türk kültüründe "daemon" yoktur. Bu nedenle entelektüel tavır geliştirmek için Türk insanının iç fırtınası yetersizdir (Mardin,2006:35).

Ülken, aydın tipolojisini betimlerken, genelde iki tip aydının varlığını vurgular. Bunlardan birincisi *determinist aydın*, ikincisi ise *özgürlükçü aydındır*. Determinist aydınlar, yaşadıkları dönemin toplumsal ihtiyaçlarına cevap verecek siyasi/ sosyal teoriler üretirken; özgürlükçü aydınlar veya entelektüeller, içinde yaşadıkları dönemden bağımsız evrensel ölçekte siyasi teoriler üretme çabasındadırlar (Ülken, 2005:57).

Türkiye’de yeterince entelektüel yetişmemesinin, birçok sebep yanında, asıl sorumlusu (suçlusu), kültür ve kimlik olarak Türk milli değerlerine yabancılaşmış, ama aynı ölçülerde de Batılaşmış, Yönetim mekanizmalarını elinde tutan bir “yönetici eliti”nin varlığı ve baskısıdır. Türk yönetim tarihinde “merkez” ile devletin gerçek temsilcisi ama “sürü” konumuna indirgenmiş halk tabakasının “çevre” olduğu bu toplumsal ikilem, aynı şekilde “millet-aydın” ilişkilerine yansımıştır (Türkdoğan,2003:56).

Entelektüel ve aydın kimdir?

Kant’ın ifadesiyle “aydınlanma, akli kullanma cesareti” ise, entelektüel de akli kullanma cesareti gösteren insandır. Bilmenin miktarı, bilinen şeylerin niteliği ve zihinsel faaliyetlerin en anlamlı ve önemli düzeyini göstermesi bakımından “entelektüel” kavramı, insanlar için idealist tavrı temsil etmektedir. Entelektüel, bütün alanlarda zihin hâkimiyetini ileri süren, bilgide gerçeğin, ahlakta doğruluğun ancak nitelikli bilgi ile belirlenebileceğini savunan, fikri meselelerle uğraşan ve yüksek kültür sahibi şahsiyettir (Ayverdi, 2005, 861). Entelektüel tanımının anahtar kavramları, “nitelikli bilgi” ve “tavır sahibi olmak”tır. İnesco için entelektüel ne büyük bir yazar, ne sanatçı, ne de bilginidir; entelektüelin ilk vasfı *dürüstüktür*. O sadece “hakikate angaje”dir, (Meriç, 2012: 18). Said’e göre entelektüel, “sürgün, marjinal, amatör ve yabancı” bir model insan olarak statükoyu sorgulayan ve böylelikle toplumda hem düşünsel hem de siyasal ufuklar açan kişidir. Jacoby entelektüeli, “kimseden medet ummayan, iflah olmaz ölçüde bağımsız bir ruh” olarak tanımlar. Jacoby için entelektüel, kayıp bir kuşaktır; bu kuşağın yerini, belli kurumların kiraladığı, kendi konumlarını pekiştiren toplumsal otoriteye ve bir sürü akademik unvana sahip teknisyenler grubu almıştır (Said:74).

Entelektüel kendini milletinden koparan, sınıf üstü bir sırça köşk düşünürü değildir. Gramsci’nin ifadesiyle o güç merkezlerini ve dengelerini düşünerek hareket eden kıvrak bir “organik aydın” değildir. Entelektüel güdüleyici ahlaki bir güçtür. İktidarı statükocu kimliğinin savunucusu değil, halkın haklarını gözetmeden başka herhangi bir kaygısı olmayan zihin ve yürek adamıdır. İlkeye göre değil, konjonktüre göre konum belirleyen biri bağımsız ve özerk değildir. Entelektüel kurnaz bir “iktidar

ENTELEKTÜEL TAVRIN TEMELLENDİRİLMESİ: E.SAİD VE N.TOPÇU ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

aydını" gibi iktidara göre tavır belirlemeye çalışan bir düşünce esnafı da değildir. O, sürgün, marjinal, haksızlığa uğramış ve yalnız bırakılmışlardan yanadır. Güçten ve iktidardan yana, resmi otorite teorisyeni de değildir. Entelektüel bilgi üret(e)meyen, ancak üretilmiş bilgileri bireysel çıkarları için kullanan bir aydından zihinsel yetenekleri ve iş görme ve tavrı ile farklılaşır. Entelektüel güç merkezlerine göre konum belirleyen aydından farklı olarak, halkın hassasiyetlerinin ve değerlerinin farkında ve onlara saygılı bir gönül insanıdır.

Maulnier entelektüelin görevlerini şöyle sıralar, "düşünmek, doğruyu aramak, nesnel bilgiye ulaşmak. Entelektüel hiç kimseye ahmakça bir saygı göstermez, kurumsallaşan düşünce kalıplarına kuşku ile bakar. Hükümlerini aklın ışığında veren sosyal uyarıcılar olan entelektüelin genel vasıflarını şu şekilde belirleyebiliriz (Meriç, 2012:18):

- Entelektüel, zamanının irfanına sahip olacak, ülkesinin dilini, edebiyatını, tarihini bilecek, dünyadaki belli başlı düşünce akımlarına yabancı olmayacaktır.
- Peşin hükümlere iltifat etmeyecek, olayları kendi kafasıyla inceleyip değerlendirecektir.
- Başlıca vasıfları dürüst, cesur ve yüksek bir adalet idrakidir. O bir bilgi hamalı değildir. Hakikat uğrunda her savaşı göze alan bağımsız bir mücadele adamıdır.

Aydın kavramına gelince bu bize ait, yerel, kerametli kendinden menkul, bilmüş insanları tanımlayan bir sıfattır. Mümkün merteye "münevver" kavramını reddederek ve onun mirasından beslenerek kendisini var edebilmiştir. Bir sezgiden, duruştan hareketle düşünüp üretmekten ziyade, daha çok bir takım *şablonlar* çerçevesinde konuşan kişidir. Kendi başına özerk bir varlığı yoktur aydının. Kendisine bir payanda bulmaya mahkûmdur. Aydın nesep itibarıyla, entelektüel ile münevver arasında (arafa) duran ama yeri tam belirlenememiş bir kavramdır. Kendisini kıyaslayabilecek bir aynadan mahrum, sentez yapmaktan aciz, bürokrat–memur sıfatlarına daha yakışan bir sınıf insanıdır (Meriç, 2012:15).

Gökalp bir milletin münevverlerine ve mütefekkirlerine o milletin "güzideleri" adı verilir diyerek aydın kavramı ile güzide kavramı arasında ilişki kurar. Gökalp'e göre "güzideler yüksek tahsil ve terbiye görmüş olmakla birlikte halktan kopmuş" insanlardır. Gökalp'in bakış açısına göre aydının iki vasfı vardır: Yüksek tahsil görmek ve halktan kopmak (Gökalp,1968:43). Aydın kavramı çoğu kez entelektüel kavramıyla aynı anlamda kullanılsa da kavram üzerine yapılan tanımlamalardan ve analizlerden geniş analiz yeteneğine, mantıksal düşünme gücüne sahip olmamakla

birlikte, aydın belli bir alanda uzmanlığı olan ancak tavır insanı olmaktan çok, **enformasyon teknisyeni** olan kişidir. Gramsci'nin aydınlar konusundaki ana tezi, onların kendi başlarına, bir sınıf meydana getirmediği, fakat "egemenliğin memurları" olarak resmi ideolojilerin sözcüleri olarak işlev gördükleri şeklindedir. Yönetici zümrenin yeni dengeleri sindiremeyeceği ve yönetemeyeceği anlaşılınca, iktidar aydınları sindirilmesi ne kadar zor olursa olsun, her ideolojiyi çiğner ve homojen bir hale getirme işlevi görür. Gramsci (2011) aydınları her besini özümlebilir yapma işlevi gören "mide suyu"na benzetir ki bizde de jakoben aydınının genel halk karşısında ortalama tavrı "sindirime" şeklinde olmuştur.

Aydınlar adalet ve akıl gibi ebedi değerleri kendi çıkarları için kullanan söz konusu değerlere pratik çıkarları uğruna ihaneti göze alabilen kimselerdir. Bu nedenle aydına temkinli ve kuşkulu yaklaşmak adet olmuştur. Benda aydınları zengin sofralarından yemlenmek için şaklabanlık yaparak, kralın soytarı rolüne soyunmaları nedeniyle ihanete suçlamıştır (Benda, 2006,28). Benda'nın suçladığı aydın Gramsci'nin "organik" veya "angaje aydın" dediği bilgi ve değer tüketicisi fikir memurlarıdır.

Sartre'nin ifadeleriyle entelektüeller "atom silahlarını mükemmelleştirmek için atomun parçalanması üstünde çalışan bilim adamları da değildir. Yapılmasına göz yumdukları bu silahların yıkıcı gücü karşısında dehşete kapılan bilginler bir araya gelerek kamuoyunu atom bombasının kullanılmasına karşı uyararak bir manifesto imzaladıklarında birer entelektüel olurlar" (Sartre,2010,47). Bilen bir aydın veya bilim adamı ile düşünen ve düşünceleri uğruna tavır geliştiren, Hegel'in (2003,60) ifadesiyle "özü gereği bilinç ve özgür" olan insanlar entelektüellerdir. Entelektüel mantık örgüleriyle ve diyalektik bir akılla düşünebilecek kadar bilinçli, kendi çıkarlarına ve genel olarak insanı sınırlandıran maddi dünyanın menfaatlerine karşı mesafeli duracak kadar özgür ve evrensel biridir. İnsanı entelektüel yapan sadece bilgi ve bilinç düzeyi değil, evrensel ve insani sorunlar karşısında takındığı tavrıdır.

Edward Said ve entelektüel tavır: Sürgün, marjinal ve yabancı

Said'in gözünde entelektüel seçkin değil, o mümkün olduğunca geniş bir halk kesimine seslenir. Bu kesim onun doğal muhababıdır. Kitle toplumu değildir entelektüelin meselesi; onun meselesi kamuoyunu aşırı uyumcuştıran (konformistleştirilen), iktidara karşı muhalif bir tavır veya duruş sergilemektir. O iktidarın sahiplerinin çevresinde kümelenmiş enformasyon teknisyeni, profesyoneller ve düzen adamlarının uzağındadır. İktidarın adamları belli çıkarları gözetirler, oysa entelektüeller resmîleşmiş düşünceleri, sınıf ve toplumsal cinsiyet ayrımlarını sorgular. Entelektüel dengeleri gözetken, konjonktüre göre konum

ENTELEKTÜEL TAVRIN TEMELLENDİRİLMESİ: E.SAİD VE N.TOPÇU ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

belirleyen insan değildir. O muhalif tavrını adalet, hakikat ve doğruluk adına her durumda sürdürme erdemi gösteren kişidir. Söylemini konjonktürün belirlediği kurala göre değil, "ilke" adına geliştirir (Said, 13,15).

Entelektüel tavrı Said için; sürgün, marjinal ve yabancı olmayı her durumda göze alabilmektir. Bu konuda şöyle der: "Şu gerçekten kaçış yoktur: Kendilerini böyle gören entelektüellerin ne yüksek mevkilerde eş ve dostları, ne de resmi makamlarda itibarları olur. Entelektüel insan yalnız kalır, doğru; ama her zaman sürüye uyup mevcut duruma hoşgörü göstermekten iyidir yalnızlık" (Said, 2009, 16). Aslında sürünün içindekiler *kimsesiz* değil, ancak kendilerine karşı yabancılaşmış olmanın getirdiği daha farklı bir yalnızlığın girdabındadırlar. Said'in anlayışına göre insan yalnızlıktan kurtulmak için sürüye uyunca bu kez de kendinden uzaklaşır veya sürüye uymanın bedelini kendine yabancılaşarak öder. Kendini tanımak irfanın varabileceği en yüksek merhale (Meriç, 2004,19) ise, kendine karşı yabancılaşma da en büyük ihanet olmalıdır. Hakikati dillendiren insanlar başlangıçta hep yalnızdır. Ulusal kahramanlar, büyük filozoflar, hatta mutlak hakikatin taşıyıcısı peygamberler yalnız insanlardır.

Karakoç entelektüelin tavrını Sokrates'in "uyuklayanın sineye vurduğu gibi vuruyorsunuz bana, bundan sonraki yaşamınızı da uykuda geçirmek için" şeklindeki kadim Yunan egemenlerini rahatsız eden ve bu uğurda ölümü göze alan tavrına benzer bir biçimde entelektüel-iktidar ilişkisini şu şekilde belirlemektedir: Onlar sanıyorlar ki, biz sussak mesele kalmayacak, hâlbuki biz sussak tarih susmayacak, tarih sussa hakikat susmayacak. Onlar sanıyorlar ki, bizden kurtulsalar mesele kalmayacak; hâlbuki bizden kurtulsalar bile vicdan azabından kurtulamayacaklar, vicdan azabından kurtulsalar, tarihin azabından kurtulamayacaklar, tarihin azabından kurtulsalar, Allah'ın azabından kurtulamayacaklar (Karakoç, 2009, 25). Entelektüelin iktidarı uyarmak gibi temel bir sorumluluğu vardır. Onun yeri, fikir kavgasının ateş hattıdır. O agoraya inmek, hayırla şerrin savaşında ister istemez yer almak mecburiyetindedir. Fildişi kuleye kapananlar şerrin zaferini kolaylaştırmış olurlar (Meriç, 2004:42)

Said için önemli olan entelektüelin bilen, kavrayan veya diyalektik akılla düşünebilen tarafından çok, onun her durumda ortaya koyduğu insanî tavidir. Bu tavrı ona göre aslında çok fazla bilmeyi gerektirmez. Said bu düşüncesini Mussolini'nin 1926 ile 1937 yılları arasında hapiste tuttuğu İtalyan Marksist, eylemci ve siyaset felsefecisi Gramsci'ye başvurarak açıklar. Gramsci'ye göre, "bütün insanlarda aslında entelektüel bir öz vardır; ama bunların çok azı entelektüel işlevi veya tavrı gösterirler. Gramsci toplumda entelektüel işlevi görenlerin iki tipe

aynılabileceğini söyler: Bunlardan *birincisi*, nesilden nesile aynı şeyi yapmayı sürdüren öğretmenler, din adamları ve idareciler gibi geleneksel aydınlar, *ikincisi* ise çıkarlarını örgütlemek, daha fazla iktidar ve denetim gücü elde etmek için çaba gösteren iktidarla doğrudan bağımlı ve ona paralel düşmeye çalışan "organik aydınlar"dır. Gramsci'nin "organik aydın" formülasyonu, devletin güç kullanarak toplumu dizayn etme gereğine inanan "jakoben aydın" tanımına denk düşer. Gramsci'ye göre bunlar her durumda iktidarda olan, muhalefette veya muhalif olmayı göze alamayan, çıkarlarını, iktidara yaslanarak tahkim etmeye çalışan (Said, 21) yüzer gezer menfaat adamlarıdır.

Entelektüel dünyadan soğumuş, fildişi kulesine kapanmış, kendini son derece özel, paradoksal, belki de karanlık denemek ölçüde esrarlı meselelere adanmış biri değildir. Gerçek entelektüeller; metafizik tutkunu, adaleti ve hakikati her şeyin üzerinde gören, yozlaşmaya mahkum edilen zayıfların savunucusu, kusurlu veya baskıcı otoriteye muhalif tavırları ölçüsünde kendileri olurlar. Said bir entelektüel tavır insanının mücadeleci retoriğinin altında; derinlerde bir yerlerde yaşayan kahraman bir ruhun iktidarın yüzüne karşı doğruları söyleyen, hiçbir dünyevi gücü sorgusuz sualsiz itaat edilecek denli büyük ve nüfuzlu görmeyen haşin bir kişiliğin olağanüstü cesur ve öfkeli bir karakterini görür. Entelektüel rolün özel, ayrıcalıklı bir boyutu vardır; kamunun gündemine sıkıntı verici sorular getiren, ortodoksi ve dogma üretmektense bunlara karşı çıkan, gücün ve iktidarın adamı olmayan, devamlı unutulmuş ve *kişiliği sümenaltı edilen* insanları ve meseleleri temsil etmek için vardır entelektüel (Said, 2009, 23,27)

Nurettin Topçu'da entelektüel tavrın ahlaki temeli ve isyan ahlakı

Said'in entelektüel tavır olarak yücelttiği kavramın Topçu'nun terminolojisindeki karşılığı "hareket ahlakı" veya "isyan ahlakı"dır. Ahlâk ve isyan kavramlarını birlikte düşünmek başlangıçta paradoksal gelebilir. Ancak her iki kavramı da "eylemde açığa çıkan gerçeklik" hali olarak düşündüğümüz zaman, "isyan ahlakı" kavramının entelektüel/münevver bir tavır anlamında kullanıldığını görürüz. Topçu açısından bireysel kaygılardan kaynaklanmayan bir isyan tutumu, ondan ahlâki temelli olan eylemde bulunmayı talep eder. Burada ahlaki temelde asıl belirleyici olan sorumluluk şuurudur. Zira Topçu'ya göre isyan eylemini hakiki bir ahlâk eylemine dönüştüren, her ikisinin kaynağında da "sorumluluk ideali"nin bulunmasıdır. Bu eylem, gerçekleşme halinde özgürlüğü ortaya çıkarır. Özgürlük erdeme, hakikate ve dürüstlüğe uymayana "hayır" deme iradesidir (Topçu,2011a:5). Ancak bu "hayır" deme iradesi Topçu açısından bir alışkanlık değildir; zira "bir hareket, ancak kendi içerisinde baş kaldırdığı bir düzene karşılık, yeni ve zorunlu olarak daha üstün bir

ENTELEKTÜEL TAVRIN TEMELLENDİRİLMESİ: E.SAİD VE N.TOPÇU ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

düzenin ihtiraslı iradesini taşıyorsa isyan adını alabilir (Topçu,2011a:201). Topçu'nun isyan ahlakı, bir entelektüelin muhalif tavrından daha fazlasını kapsar. Topçu için isyan, "fertte ve onun ihtirasında kâinatın ve kendisinin hiçliğini ortaya koyan küçümsemedir (Topçu, 2011a: 209). İnançlı bir münevver olarak Topçu'nun entelektüel tavrı, "Allah'ı kendisine katılmaya çağıran ferdin, tek başına asla cesaret edemediği kurtarıcı hükmü O'na verdiren bu uysallık iradesi" (Topçu, 2011a: 209) olarak tezahür eder.

Bir münevver veya entelektüel olarak Topçu'yu aynı cepheyi paylaştığı diğer insanlardan ayıran temel vasıflarının başında "felsefeyle düşünme yeteneği" gelir. Topçu açısından felsefe anlamsız zihinsel spekülasyonlar değil, aksine insanı, evreni, hatta varlığı anlamının temel aracıdır. O bu yönüyle "enformasyon profesyonelleri"nden farklı olarak, ömrünün sonuna kadar ödün vermeksizlik koruduğu muhalif tavrıyla ayrılır.

Topçu, aydın ve münevver ayrımı yapmadan "entelektüel tavrı" kişinin kendi zihin süreçleri üzerinden ortaya koyduğu duygu ve düşünce eksenli bir hareket tarzı olarak görür. Topçu'ya göre "isyan ahlakı"na sahip birinin tutum ve davranışlarının kaynağı, kendi değer yargıları ile zihinsel süreçleridir. O inanmış bir münevver olarak isyan veya hareket ahlakını "insani bir tavır" olarak görür ve ona göre entelektüel insan her şeyden önce "hak" ve "hakikat"e iman eden ve "düşünen" insandır. Ancak iman eden ve düşünen insan yaşadığı hayatın anlam ve gayesine yönelir; o anlam ve gayesini tasarlar, düşünür ve kendisi olur (Topçu, 2002: 56).

Bir münevver olarak topçu entelektüelin tavrı ve hareketini inanç ve iman perspektifinden görür. Ona göre "Allah fikri, fikirlerin en üstünüdür, zira bizi sadece o hür kılabilir" (Topçu, 2011a: 47). Entelektüelin davranışlarını tayin eden itici güç, görünüşte zihni ve akli süreçlermiş gibi görünse de, gerçekte insan zihninin ve aklının herhangi bir hata yapmadan kendi yolunu bulmasındaki doğruluk ölçüsü, pozitif süreçlerle elde edilen bilgi değildir. Yüksek nitelikteki "mutlak bilgi ve referans kaynağı", saf haliyle duran ve henüz kültürün kirine bulaşmayan "vahiy bilgisidir". Daha önceki peygamberler gibi "düşünen insanı" yücelten İslâm'ın yüce peygamberi, entelektüel tavrı "zalim karşısında hakkı söylemeyi en büyük mücadele" olarak bayraklaştırmıştır. Bu anlamda, semavi bütün dinler gibi İslâm'ın da yeryüzüne getirdiği esas mesaj, "düşünen insanı", sıradan ve ortalama bir kişinin üstüne yükseltmesidir (Topçu, 2011b: 57). Entelektüel sadece bilgisiyle veya zihinsel yetenekleriyle değil, toplumu içinde yüksek bir karakteri temsil eden erdemli bir "şahsiyet" olarak temayüz eder.

Topçu için entelektüel benzerlerinden ayıran onun içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal mekânda kendi "insani konumu"nun bilincinde olmasıdır. Entelektüel bu bilinçle zorunlu olarak toplumuna karşı bir sorumluluk yüklenmiştir. Kendine özgü bir sorumluluk ve "özşuur" taşıyan entelektüel, toplumunun fırtınalı zamanlarda sığınacağı emin bir limandır. Buda'nın ifadesiyle o göller ülkesinin adasıdır. O sorgusuz itaati ve teslimiyeti samimi inanç zanneden yığınların önünde muhalif tavrını bir isyan bayrağı alımlılığında dalgalandırır. İsyân ahlakı, dinin taklide, uyuşukluğa ve aşırı ihtiyata dayalı kavrayışını, muhalif, atılımcı ve eleştirci içtihadı bir ruha dönüştürür.

Topçunun bir entelektüel olarak en özgün yanı, "halk avcılığı"nın tüm sahtekarlığını ifade etmedeki cesaretidir. Meriç de halk avcılığının ne kertede bir ahlak zafiyeti olduğundan yakınırken şu tespitlerde bulunur: Yığını kolayca kandırabilirsiniz, duyguları hiçbir temele dayanmaz onun. Yığın düşünmez, maruz kalır. Nezleye yakalanır gibi tutulur bir fikre. Ateşi yükselince aslanlaşır, nöbet geçince her mukaddesi unutup verir. Büyük milletlerin duyguları ölçülü, düzenli ve devamlıdır (Meriç, 2004,109). Halk avcılığının muhatabı olan yığınların saman alevi gibi yükselmesinin arkasında Topçu felsefesizliği görür. "Kuranın ilahi ahlakı, İslâm diyarında çoktan gömülmüştür" diyen Topçu, bunun temel sebebinin felsefenin İslâm topraklarından kovulmasında görür. İslâm toplumları üzerinde önemli etkisi olan Rabbani'nin "felsefenin çoğu ahmaklıktır ekserisi ahmaklık olanın tamamı da ahmaklıktır" tarzındaki yaklaşımına karşılık Topçu, "felsefe olmazsa yüce kitabı hakkıyla anlayamazsınız, sadece ezberlersiniz. Kuran Allah'ın kitabı, felsefe ise onu anlayacak şahsiyetimizin örgüsüdür" diyerek karşı çıkmıştır (Topçu, 2011b: 43). Kaldı ki Rabbani'nin felsefi bilgisini şu sözlerinden anlamak mümkün "bu rezillerin en büyüğü olan Eflatun'a İsa'nın daveti ulaşınca dedi ki: "biz hidayeti ermiş bir topluluğuz; bizi hidayete erdirecek birine ihtiyacımız yoktur (Rabbani, 1990, s.46). Bu arada Platon'un İsa doğmadan 347 yıl önce öldüğünü hatırlamak gerekir. Aynı şekilde Gazali'nin "felsefecilerin...hemen hepsi küfür ve dinsizlik içeren unsurları taşıma noktasında ortaktırlar. Felsefecilerin öncüleri ve ilk temsilcileri... belirtmiş olduğum küfürde birleşmektedirler" (Gazali, 2010, 59) sözlerinin felsefeye karşı egemen bir inanç ve söylem olduğu bir ortamda Topçu "felsefe, inanan ruhların güneşli bahçesidir" (Topçu, 2008:199) diyerek, egemen epistemolojiye ve inanca karşı münevver tavır göstererek, insanın kendi aklıyla düşünmesinin erdemini ortaya koymuştur. Topçu'ya göre insanın *ilimden felsefeye, felsefeden dine* yükselmesi gerekir (Topçu,2010b: 57). Zira "hakikati bizden saklayan, örten, onunla aramıza giren engelleri ortadan kaldıran hareketin sevgisini bize *felsefe ve hikmet* sunar. İlim ise bu hareketin yöntemini öğretir" diyerek felsefenin hakikate ulaşmada önemli belirtir (Topçu, 2011d:33). Topçu'nun felsefi tasavvurunda,

ENTELEKTÜEL TAVRIN TEMELLENDİRİLMESİ: E.SAİD VE N.TOPÇU ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

felsefe, bilim ve din, ilahi bilgiye ulaştırılan birer araç olarak işlev görür. Böylelikle akıl ve vahiy, felsefe, bilim ve din ilişkisi sağlam bir zemine oturur.

Said'in entelektüel tavrı "anarşist" bazı özellikler gösterse de Topçu'nun isyan ahlaki anarşist bir içerik taşımadığı gibi, toplumu veya bireyi her şey olarak gören bir anlayış da değildir. Topçu bu konudaki düşüncelerini, "biz, hem uysallığa, hem de anarşizme karşıyız. Her türlü sosyolojizme, yani toplum gerçeğinin her şey olduğu anlayışına karşı olduğumuz kadar, bencil ve katı ferdiyetçiliğin de karşısındayız. Ferdin sadece bütün iradeleri aynı şekilde belirleyen "yüce irade" karşısındaki uysallığını kabul ediyoruz. Bize göre selamet, tarih ve insanlıkla birlikte, tarihin ve insanlığın varoluş sebeplerini içinde bulacakları bir mutlaka bağlanmaktan ibarettir (Topçu,2011a:45) sözleriyle dile getirir.

Topçu Türk insanının geleneksel inanç algısını sorgularken, farklı dindar tipleri belirler. Onun dindarlık anlayışında, sembolik ve mitsel düşünme tarzı ve kolektif yönelimlerin rüzgarına göre eğilen bir "halk dindarlığı" yoktur. Topçu'ya göre şekilci dindarlar; aslında "sözde din adamları", "yarı dindar"lardır. Bunlar iktidarla uysallık senetlerini imzalama kıvraklığı gösteren ahlak yoksulu makyavelistlerdir. Bu tip dindarların siyaset yapma biçimi, onları en sefil vicdanlara uşak yapmıştır (Topçu, 2010b:34,122).

Topçu'nun gönlündeki dindarlık, insanla Allah arasında gerçekleşen derinlikli bir iç tecrübeye dayalı "deruni dindarlık"tır. Dindarlıkta aslanan samimiyet ve takva ile temellendirilen, dini ibadetlerde ve sosyal yaşantıda gösterişin her türlüünden uzak durmak, ruhu Allah'a giden yolda olgunlaştırmaktır. Topçu'nun deruni dindarlığı, tasavvufun gerçek üstü dindarlığına da benzemez. O bu konuda son derece insanın ontolojik doğasına uygun gerçekçi bir dindarlıktan bahseder. Topçu'nun dindarlığı günahsız olmak değildir; hatta ona göre yeryüzü günahkar kulların vatanıdır. Günahsız insan yoktur; günahsız olanlar dünyaya hiç gelmeyenlerdir. Yani günah işlemek insanın ontolojik tabiatında vardır. Bizler Rabbimizin huzuruna günahsızlıkla değil, günahlardan temizlene temizlene gidiyoruz. Günahahtan sevaba, şerlerden hayra kahraman bir atlayışla geçebilenler cesur ruhlardır (Topçu, 2011d:52). Topçu'nun gözünde günah, Tevratın söylediği gibi "insanla yaratıcısı arasındaki farkın somut şekli"dir (Yeşeya 59: 2). Ancak Topçu'nun da belirttiği gibi İslam, *günahı* insanı Rabbinden ayıran gayrimeşru bir eylem olarak görmez, aksine onu insanın Rabbiyle kuracağı yeni bir ilişki (tevbe) için vesile kabul eder.

Sonuç

Kimse duygusal bağılıklarından ve zihinsel yönelimlerinden kurtulamaz elbette. Sorun teknik ehliyetini önüne gelene satan sözde yüzer-gezer aydın olmak veya olmamak sorunudur. Bir entelektüel için gerçekten sürgün olan biri kadar marjinal ve yabancı olmak, otorite ve güç sahlbine, alışkanlığa değil, geçicliğe ve riske, otoritenin belirlediği statükoya değil, yeniliğe ve deneye duyarlı olmak demektir (Said, 66,67). Bugün entelektüelin karşılaştığı temel bazı baskılar veya sınırlandırıcı faktörler vardır. Bunların en başında "profesyonelizm" gelir. Bu her durumla, her ortamla, kısaca konjonktürle uyuşma kıvraklığıdır. Said, entelektüelin yarabıcılığına ve iradesine meydan okuyan bu baskıdan kurtulmanın yolunu, amatör bir ruhla konjonktürün değil, ilkenin yanında yer almakta görmektedir (Said,79,80).

Özgürlük ve "yerlilik" düşüncesinin erdemini temel bir değer olarak gören Topçu için değerlerin merkezinde düşünceler vardır. Topçu şöyle demektedir: Bütün değerimiz düşüncemizdedir. Kâinatı tanıyan insan, bütün kâlnattan daha değerlidir. Kainat tanımının yolu, onun üzerine özgür bir ruhla, açık bir zihinle düşünmekle olabilir. (Topçu, 2011b:181). Özgür olmayan bir ruhla düşünce nesneniz ne olursa olsun onu gerçek boyutlarıyla kavrayamazsınız. Gözünüz haminizin üstüneyken özgür olamaz, entelektüel gibi düşünemez ve davranamazsınız. Çünkü aklınızın bir köşesinde hep onu memnun etmek ve keyfine hizmet etme düşüncesi vardır (Said, 112).

Bir entelektüel olmanın belki de en çetin yanı, tetikte durup iradeyi gevşetmemektir. Bunu başarabilmenin tek yolu, elden geldiğince iyi ve aktif bir biçimde hakikati temsil etmek ve bir "hami"nin ya da "otorite"nin yönlendirmesine izin vermemektir (Said, 113). Ancak bu sayede dünyayı iştahların motivasyonu ile değil, hakikatin gözüyle görmek mümkün olabilir (Topçu,2011d:25). Dün de bugün de çarpışan iki zihniyetten biri, muayyen kitapların yazdığı şekilde düşünmeyi, tenkit ve "zekâ hürriyeti"ni küfürle itham eden, serbest düşünmemekte dini fayda arayan hurafeci zihniyete (Topçu, 2010b:29) karşı bir "isyan ahlakı"na yükseltmektir.

"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol" (Kur'an,11/112) şeklindeki yüce kelam karşısında "bu ayet benim saçlarını ağarttı" diyen islamın yüce peygamberinin isyan ahlakının en mükemmel örneğini ortaya koyan ve dindarlığını gösterişçi ibadetle değil, *mülkiyetle olan ilişkisi üzerinden* tanımlayan şehit torunu Hüseyin'in şu sözleri entelektüel tavrın ve isyan ahlakının dile getirilmiş ve yaşanmış en güçlü manifestosudur. "Ey zalimlere uyanlar! Dininiz yok, Allah'tan da korkmuyorsanız, bari özgür insanlar olun". Hüseyin'in bu sözlerini sorumlu bir akılla, ahlaklı bir gönülle yeniden düşünmek gerekir. Birkaç gün daha görev adamı olmak yerine, yüce ruhlu, içten insanların gönüllerinde ölümsüz iktidarlar kurmak için, kaçınılmaz ölümüne dik bir baş ve mahzun bir gönülle yürüyen Hüseyin'in mesajını daha iyi

ENTELEKTÜEL TAVRIN TEMELLENDİRİLMESİ: E.SAİD VE N.TOPÇU ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

anlama noktasındayız... Yoksa "sakın zalimlere yaslanmayın; sonra ateş size de dokunur" (Kur'an 11/113) tehdidinin muhatabı oluruz.

Kaynaklar

- Althusser, Louis (1995), Kapital'i Okumak, Çev.: Celal A. Kanat, Belge Yayınları, İstanbul
- Aydınlanma Nedir? (2005), Derleyen, John White, Çev., C. Erengil, Ayna Yayınevi, 2.Bsk, İstanbul,
- Ayverdi, İlhan(2005): Misallî Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul
- Benda, Julien (2006), Aydınların İhaneti, Doğu Batı Yayınları
- Eroğlu, Feyzullah (2010), Entelektüel Tavır Ve Yönetim İlişkileri, <http://www.eskisehirturkocagi.org/feyzullah-eroglu/676-entelektuel>. Erişim, 25.06.2012
- Gazali, Hakikate Giden Yol, El Munkız Mine'd Dalal, 6. Bsk., Çev, Ali Kaya, Semerkant Yayınları,
- Gökalp, Ziya (2010), Türkçölüğü Esasları, İnkılâp Kitabevi, İstanbul
- Gramsci, Antonio (2011), Hapishane Defterleri, Belge Yayınları, İstanbul
- Hegel, George W.F. (2003) Tarihte Akıl, Kabcacı Yayınları
- Mardin, Şerif (2006). Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. İletişim Yayınları, İstanbul
- Meriç, Cemil (2004), Bu Ülke, İletişim Yayınları, İstanbul
- Meriç, Cemil (2012), Mağaradakiler, İletişim Yayınları, İstanbul
- Said, W. Edward (2009), Entelektüel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Sartre, Jean Paul (2010), Aydınlar Üzerine, Can Yayınları, İstanbul
- Topçu, Nurettin (2002): Bergson, Çev. M.Kök-M. Doğan, Dergah Yayınları, İstanbul
- (1997), Yarınki Türkiye, Dergah Yayınları, İstanbul
- (2008), Ahlâk Nizamı, Dergah Yayınları, İstanbul
- (2010a), İradenin Davası/Devlet ve Demokrasi, Dergah Yayınları, İstanbul
- (2010b), Kültür ve Medeniyet, Dergah Yayınları, İstanbul
- (2011a), İsyân Ahlâkı, çev., Mustafa Kök, Musa Doğan, Dergah Yayınları, İstanbul
- (2011b), İslam ve İnsan, Mevlana ve Tasavvuf, Dergah Yayınları, İstanbul
- (2011c), Türkiye'nin Maarif Davası, Dergah Yayınları, İstanbul
- (2011d), Var Olmak, Dergah Yayınları, İstanbul
- Türkdoğan, Orhan (2003): Türk Toplumunda Aydın Sınıfının Anatomisi, Tımaş Yayınları, İstanbul
- Ülken, H. Z. (2005). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. Ülken Yayınları, İstanbul.
- <http://oxforddictionaries.com/>. Erişim, 25.06.2012

**PERCEPTIMET MBI DALLIMET ETNIKE, FETARE DHE KULTURORE NË
MAQEDONI***

**Abdylnaser Sinani, docent i shkencave sociologjike në programin
studimor Sociologji pranë USHT-së**

Përmbledhëse

Maqedonia, ngjashëm si Ballkani, është një mozaik popujsh që dallojnë ndërmjet tyre sipas origjinës etnike, besimit fetar, gjuhës dhe kulturës. Pasuria e elementeve të ndryshme etnike, fetare, gjuhësore dhe kulturore që posedon Maqedonia, akoma shërben si burim për një seri konfliktesh. Shkakësia i këtij konflikti, me shpesh, është sindroma e ksenofobisë historike. Gjithmonë kur hapen çështjet etnike e fetare në tryezën e debatit dalin tema të reja të shoqëruara me polemikë të zjarrtë, me parashikime të zymta për ardhmëninë e rajonit.

Në këtë ese, temë e trajtimit janë perceptimet mbi dallimet etnike, fetare dhe kulturore në Maqedoni, respektivisht aspektet e barazisë në sferën etnike, kulturore, dhe fetare në Maqedoni. Ndikimi negativ i ndarjeve etnike, gjuhësore, fetare dhe kulturore në Ballkan është një element i rëndësishëm që duhet marrë në konsideratë në ndërtimin e një strategjie për të ardhmen e rajonit.

Nëpërmjet përvojës historike dhe të sotmes në këtë kërkim autorial, shqyrtohen përvojat në fushën e bashkë-ekzistencës së bashku me perspektivat dhe pengesat (që zakonisht janë pasojë e inzhinjeringut etnik) për ndërtimin e një shoqërie të mirëfilltë interkulturore në Maqedoni, si një shoqëri ku "takohen" shumë kultura, shumë etni dhe më tepër tradita.

Fjalët çelëse: Etnicitet, interkulturalizëm , diversitet kulturor, "tjetri", kultura e tjetrit, pabarazi, integrim kulturor

* Hulumtimi në tem Përceptimet mbi dallimet etnike, fetare dhe kulturore në Maqedoni, është projekt i studentëve të Programit Studimor të Sociologjisë nga Fakulteti Filozofik i Universitetit Shtetëror të Tetovës, si detyrë hulumtuese nga kursi Metoda e Anketimit, ku janë anketuar 700 individë nga qytetet e banuara me shumicë shqiptare. Mostra e përzgjedhur i përshtatet strukturës së popullësisë së këtyre vendbanimeve. Hulumtimi është realizuar në periudhën 01.05. deri më 20.05.2011.

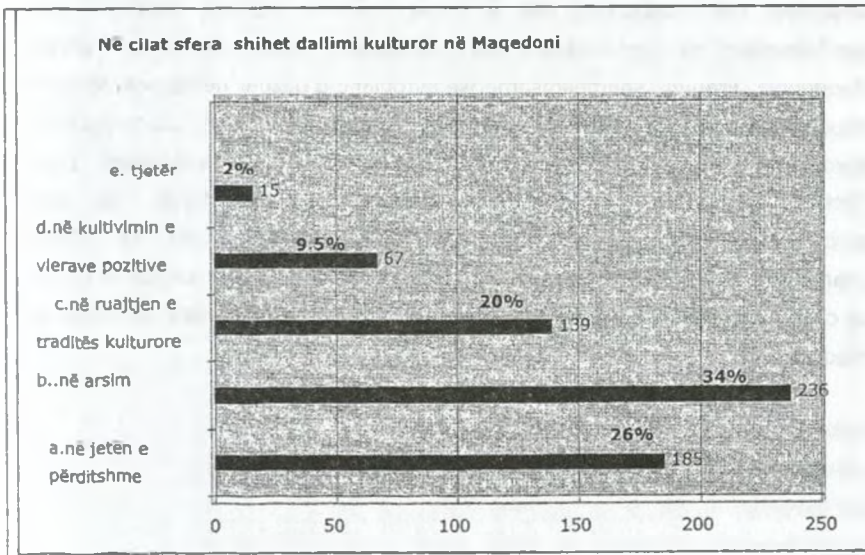
Pas erozionit të vlerave universale mbi kulturën, që sollën tendenca të fragmentizimit kulturor, paraqitjes së lëvizjeve të reja kulturore, kulturës si formatim etnike, dallimet kulturore dhe etnike hynë në fokusin e hulumtimeve si një kategori e rëndësishme për integrim për secilën shoqëri multietnike dhe shumë konfesionale. Shoqëria me diversitet kulturor, vështirë se mund të injoroj kërkesat mbi dallimet, sepse diversiteti është një provë, që s' mund të fshihet as të ngulfatet nga realiteti pa përdorur një shkallë të caktuar të dhunës, edhe pse dhuna më shpesh nuk ka rezultatete. Me që njerëzit janë qenie të lidhura (edhe emocionalisht) nga kultura e tyre, do të thotë, se edhe vet respektimi i tyre është po aq ngushtë e lidhur me kulturën. Andaj respekti themelor ndaj *tjetrit*, që më shpesh është bashkëbiseduesi ynë, njeriu që banon afër nesh, apo ai me të cilin punojmë, është zgjerimi i kulturës së tyre dhe të kulturës së bashkësisë së tyre. Respektimi i kulturës së *tjetrit* e nxitë dhe rrit besimin ndaj nesh dhe shoqërisë përgjithësisht. Islamisti me renome botërore Basam Tibi, në librin e tij me titull "Evropa pa identitet" flet mbi shpërputhjen e Evropës ndërmjet mbrojtjes në panik nga gjithçka që është e huaj ose që nuk është evropiane dhe nga relativizimi multikulturor. Ky diskurs kulturor, që është pranishëm në Evropën e sotme, plotësisht i përshtatet dhe e përshkruan situatën aktuale të mendimit intelektual dhe politik maqedonas.

Qëllimi themeltar i këtij prezantimit këtu është të parashtrohen disa aspekte të bashkëekzistencës, barazisë etnike, fetare dhe kulturore dhe të identitetit kombëtar në Maqedoni si një shoqëri shumëkulturore. Në fakt, ky ese përpiket të jap përgjigjen në pyetjet e më poshtme: A thua në një shoqëri shumë kulturore me elemente të ndryshëm etnike, fetare, gjuhësore, në rrethanat e reja në kontekst aktualitetit, diversiteti, shumëllojshmëria apo jokonformizmi paraqesin përparësi apo kërcnim dhe burim për një seri konfliktesh, respektivisht si "takim" fatal për mbetjen e një shoqërie, si është Maqedonia: Dhe, a thua në Maqedoni mund të ndërtohet një identitet i përbashkët mbi vendin, që shqiptarët e konceptojnë si "i/e Maqedonisë" ndërsa maqedonasit si "i/e maqedonasëve" (makedonski) dhe nëse përgjigja është po, atëherë cilat mund të jenë vegëzat që mund t'i mbajnë bashkërisht këto shumëllojshmëri kulturore në Maqedoni? Sipas teorikëve ekzistojnë disa përgjigje në këto pyetje. Demokracia liberale, vlerat evropiane, dhe ajo që është edhe më e rëndësishme janë tradita, historia ajo që mund të perceptohet dhe definohet si kulturë e përbashkët e shqiptarëve dhe maqedonasëve në Maqedoni, që bazuar në konceptin evropian të parrimit të diversitetit kulturor do të thotë hiç më pak se një kërkesë imanente

**PERCEPTIMET MBI DALLIMET ETNIKE, FETARE DHE KULTURORE NË
MAQEDONI**

për ridentifikimin e identitetit kulturor të njerëzve në kontekst të shtrirjes së globalizimit. Fatkeqësisht përvoja mbi njëzetvjeçare, i demanton konceptet e tilla teorike.

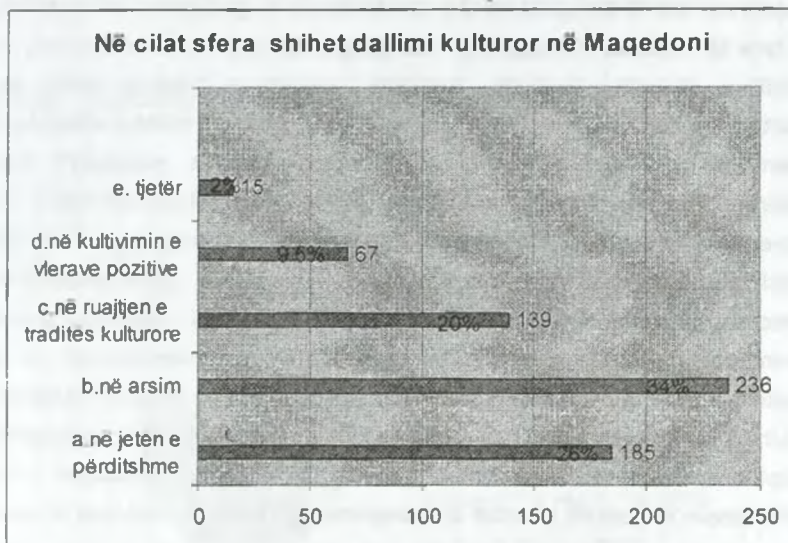
Dallimi kulturor kuptohet si resurs themelor për zhvillimin e shoqërisë, kurse dialogu ndërkulturor është çelësi i së ardhmes, ndërsa secili vend duhet t'i pranojë si koncept të vetin zhvillimor. Kjo do të thotë se planin e brendshëm të pranohen dhe promovohen grupet e ndryshme etnike dhe kulturat e tyre, ndërsa në planin ndërkombëtar të zhvillohen modelet kulturore të cilat mundesojnë ruajtjen e dallimeve kulturore para stuhisë informative të globalizimit. (Komshi-Kapixhik, kultura dhe politika:97). Cili është rreziku nga mungesa e vullnetit të përzgjedhjes prani të kulturës së "tjetrit" në një shoqëri shumëkulturore, si në Maqedoni, në kushte të kuptimit të kulturës si një proces që nënkupton bartjen e vlerave të ndryshme kulturore etnike një grup etnik në tjetrin.

Grafiku 3

Por cili mund të jetë sfondi kulturor në Maqedoninë si shoqëri me shumëllojshmëri etnike, fetare dhe etnike? Në këtë kontekst parashtrahet pyetja a thua frika për kulturën maqedonase si kulturë e popullit shumicë nga shtetet e moderniteti apo ndoshta edhe nga globalizimi si rrezik dhe kanosje për të është e arsyeshme apo jo. Mbështetja në argumentin e mbrojtjes së identitetit të tyre të rrezikuar më shumë është një manipulim populist se sa reagim i pakontrolluar. Kjo shpjegohet me motivet iracionale për mbetje brenda kufijve (kulturës) kombëtare, diskurs krejtësisht në kundërshtim me tendencat e kulturës globale: që globalizimi çon nga rritja e ndërvlerësive jashtë kufijve kombëtar, si dukuri e cila e pengon barazimin e shtetit kombëtar me shoqërinë. A thua mund të debatohet mbi konceptin e jetës së përbashkët. Shqiptarët dhe maqedonasit jetojnë në botëra krejtësisht të ndryshme. Të gjitha hulumtime dhe anketimet në terren të realizuara nga autor dhe institucione relevante mbi dallimet kulturore e provojnë tezen se në R. E Maqedonisë ekzistojnë një ndarje kritike në fushën etnike, fetare, kulturore por edhe arsimore, ekonomike dhe sociale. Në këto rrethana cila është ajo nyje e cila mund t'i mbajë bashkë shqiptarët dhe maqedonasit, dhe si është e mundur atëherë ndërtimi i ndjenjes për "identitet" të përbashkët e cila teoretikisht buron nga shteti i përbashkët: Maqedonia. Pranimi shumëllojshmërisë evropiane e bazuar në demokracinë liberale imponon një shkallë relativisht të lartë vetëngurrimit dhe të solidaritetit të lartë. Perceptimi aktual në Maqedoni mbi vlerat evropiane, si solidariteti, pranimi i "tjetrit", nuk i shkojnë për shtati kësaj kërkese. Maqedonia në epokën e globalizimit përballë me sfidat e interkulturalizmit, koncept ky i bazuar në pranimin e diversitetit kulturor, si pikënisje rehabilitimi për shoqëritë dhe shtetet të cilat kanë strukturë të përzier dhe shumë kulturore, pikërisht si është tani R. e Maqedonisë.

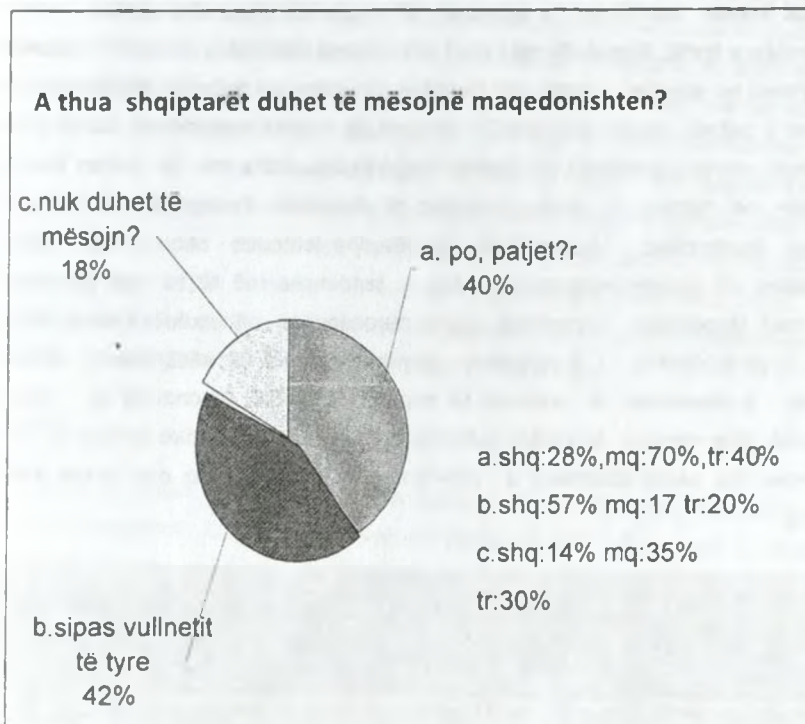

Grafiku 4

Diskursi kulturor që buron nga politika kulturore në Maqedoni është mbyllur hermetikisht në lëkurën e nacionalizmit etnocentrik (Grafiku 3 dhe 4 e reflekton këtë gjendje) ndërsa shqiptarët duke e kuptuar Maqedonisë ashtu si e trajtojnë maqedonasit –vetëm me dimensionin etnik, dyshojnë në të ardhmen dhe konceptin aqë shumë të dekluar të multikulturalizmit, sa që ky vend së tepërmi posedon tipare maqedonase dhe shumë pak ose aspak tipare shqiptare. Emërtimi i shtetit të përbashkët Maqedoni, e përshkruan në mënyrë tipike këtë jo pranim të një identiteti të përbashkët shtetëror të shqiptarëve dhe maqedonaseve.

Proceset e identifikimit kulturor jo rrallë janë të ngarkuara me konflikte irracionale, në veçanti kur kemi të bëjmë me identitetet kulturore të minoriteteve apo edhe në shoqëritë në të cilat përzgjedhjet individuale të vlerave kulturore bien ndesh dhe në kundërshti të ashpër me tradicionalizmin kolektiv, që do të thotë, ato forca shoqërore të cilat dëshirojnë të eliminojnë apo edhe t'u shmangen respektimit të drejtave kulturore, një prej shembujve më eklatant në Evropë është pikërisht Ballkani dhe brenda Ballkanit vet Maqedonia. Edhe pse pranimi i diversitetit i kulturor në veçanti inkurajon llojllojshmërinë kulturore si dhe rivlerësimin e identitetit kulturor, megjithatë në rrafshin global shumëllojshmëria fut disa standarde elementare kulturore, të lirohet nga ksenofobia dhe të fillojë të kultivojë

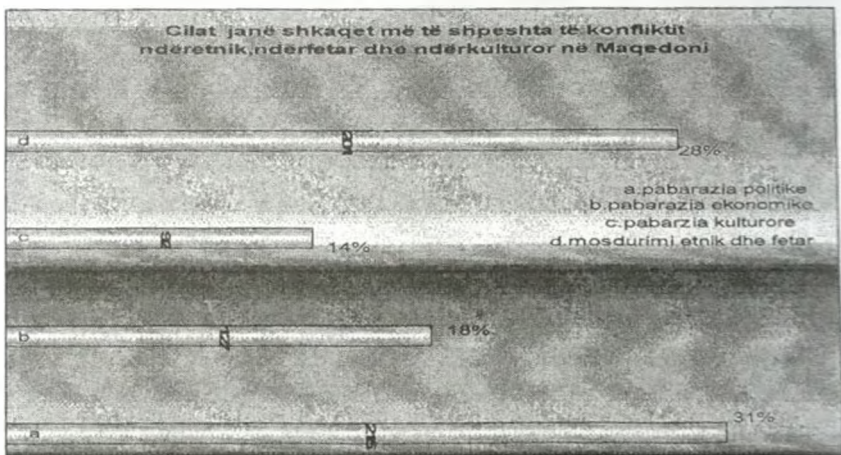
sistemën e vlerave të shoqërive të hapura. Njerëzimi sot jeton me plotë e përplotë bota paralele dhe bota kulturore (Knutsson) të cilat mund të jenë të ndërhidhura vetëm me anë të komunikimit dhe të informacionit, gjegjësisht me dijen mbi vlerat e tyre të veçanta. Prandaj sot, kur jetojnë në një botë diversiteti, një botë zhvillimi të lartë teknologjik, maksima dekartiane: "dyshoj andaj ekzistojë" është zëvendësuar me maksimën e kontestimit. Çdo gjë është e kontestuar: edhe identiteti, edhe kultura edhe dija edhe bardha është e nijansuar? Shembulli i ndërtimit të multikulturalizmit në Maqedoni, është shembulli më i mirë për thyerjen e premisë kryesore të tij; ruajtjen dhe kultivimin e kulturës së pakicave që njihet edhe si diskurs për pjesëmarrje të gjitha grupeve etnike në proceset kulturore dhe manifestimet publike të popullit (kulturës) shumicë, kur kombi barazohet me shtetin (si tendencë permanente maqedonase), por njëherë duke i ruajtur dhe kultivuar vlerat kulturore dhe etnike të veta: multikulturalizmi (edhe sikur të përmendet si praktikë kulturore në Maqedoni) përkundrazi është kuptuar mbrapshtë: favorizimi i kulturës së shumicës, favorizimi i traditave, artefakteve të popullit shumicë dhe diskriminimi i plotë i kulturave të pakicave, si një projekt i cili ka për qëllim të bëjë (në mënyrë të njëanshme) integrimin e bashkësive të ndryshme etnike, sidomos të kulturës shqiptare, për të forcuar identitetin e shtetësisë dhe mbrojtjen e karakterit unitar të shtetit.

Grafiku 1

Maqedonia gjatë njëzet viteve nga pavarësimi dhe vendosja e pluralizmit politik ka bërë përpjekje për implementim të pjesshëm për një model multikulturalizmi të mbështetur në shoqërinë multietnike. Por asnjëherë me asnjë dokument zyrtar apo formë tjetër të institucionalizuar në Maqedoni (përveç pak tribunave të organizuara nga shoqata apo forume joformale) nuk diskutohet as që përmendet në mënyrë eksplicite multikulturalizmi si model i ruajtjes së harmonisë ndëretnike dhe zhvillimit të dallimeve kulturore. Derisa në sistemin një partiak kur Maqedonia ishte pjesë e ish Jugosllavisë, politika kulturore fshihej nën moton dhe platformën ideologjike të komunizmit dhe të barazisë së plotë, sidomos politika hegjemoniste serbe ndaj gjuhës dhe kulturës shqiptare në Kosovë, Mal të Zi, Preshevë dhe Bujanovcë, dhe hegjemonizmi maqedonas ndaj gjuhës dhe kulturës shqiptare këtu në Maqedoni. Ishte kjo periudha e nënshtrimit të kulturës shqiptare, perludha e eksperimentimit me gjuhën shqipe,

si proces asimilimi, i cili mund të quhet si një multikulturalizëm tradicional, i cili insistonte në paradigmen asimiluese si në shembullin e *kazanit të vllimit* që si rezultat kishte asimilimin e grupeve të vogla kulturore dhe etnike deri në gjeneratën e tretë. Shembulli më i mirë për Maqedoninë ishte projekti i paraleleve të përziera në shkollat mesme me shumicë shqiptare, ku nxënësit përziheshin: trederi në 5 nxënës maqedonas dhe 20 deri më 30 nxënës maqedonas, kurse procesi mësimor zhvilloj plotësisht në gjuhën maqedonase. Edhe sot ky proces asimilimi kulturor, në mënyrë të butë zhvillohet në Fakultetin Pedagogjik në Shkup, ku akoma studentëve shqiptarë të gjuhës dhe letërsisë shqipe disa leksione zhvillohen në gjuhën maqedonase. Apo tendencës më të re që në emër të integritit të pakicave imponohet gjuha maqedonase për nxënësit shqiptarë nga klasa e parë. (Grafiku 1 e reflekton gjendjen aktuale në këtë fushë). Politika e ashpër e favorizimit të kulturës së popullit shumicë, favorizimit të traditës, historisë dhe vlerave të vetëm kulturës maqedonase si politikë zyrtare e vendit (edhe pse me asnjë dokument e proklamuar) vazhdoi edhe pas viteve 1990 e këndej.

Grafiku 2

Në këtë mënyrë Maqedonia duke reshtur pas kulturës homogjene kombëtare, në esencë, ka promovuar një politikë kulturore e cila gjithë e më tepër është hegjemoniste, etnocentrike, kohë pas kohe edhe partiake, përherë kulturë përjashtimi dhe parciale, dhe po aq e pa aftë që të përshtatet me nevojat imanente të realitetit shumë etnik dhe shumë kulturor në jetën e përditshme. Një politikë e tillë kulturore e kundërt me nevojat dhe realitetin e Maqedonisë, në

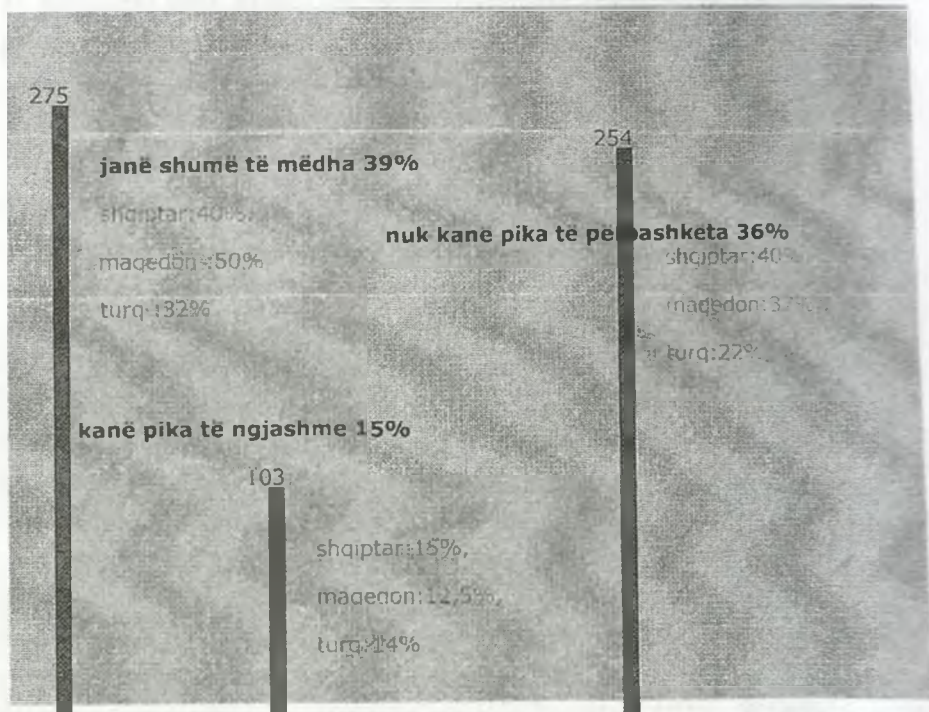
vend të *pajtim* dhe *impakt* apo pranimit të diversiteteve objektive, ka bërë edhe më shumë ndarjen dhe segregacionin kulturor në Maqedoni. Pothuaj nuk ka asnjë lloj dhe formë të infrastrukturës shtetërore për një këmbim interkulturor të bazuar në vlera të vullnetit reciprok. Sipas kanadezit Tejlor, një shoqëri e cila bazohet në një *dallueshmëri* të thellë etnike, fetare, sipas të gjitha gjasave nuk do të mbetet bashkë, nëse njerëzit nuk paraqesin gatishmëri të jetojnë në një shtet me forma dhe përmbajtje të ndryshme kulturore dhe politike. Edhe këtu duhet të theksohet se demokracia liberale kërkon nga qytetarët që të posedojnë relativisht shkallë të lartë për një heqje dorë dhe solidaritet të dyanshëm.

Përfundimi

Duke u qasur problemit nga perspektiva e politikës kulturore, është e qartë se në Maqedoni kultura me të vërtetë është politikë, dhe meqë politika është plotë me nacionalizëm, politikë e ndarë në parim etnik. Kjo politikë kulturore është mbyllur, ka inkurajuar vetëkënaqësitë e kultures *shumicë*, dhe izolimin e kulturave *pakicë*. Kjo politikë nuk lejon lloj tjetër identifikimi, kodi i saj i vetëm kodi etnik duke i përjashtuar nga normativi kolektiv i identitetit të popullit shumicë të gjitha kulturat tjera sidomos kulturën shqiptare, sepse thënë shkurt ajo (kultura e *tjetrit*) nuk i plotëson normat me të cilat ajo mund të identifikohet me të. Procesi kulturor është larg asaj se mund të jetë i përsosur: ai vazhdon për çdo ditë, sepse dallimi kulturor nuk është e dhënë nga natyra, por është krijuar nga interaksioni social. Shumëllojshmëria dhe mënyra e të jetuarit në Maqedoni, në pjesën më të madhe të territorit të saj, është përplot me interaksion kulturor, pse atëherë dilemat për rrezik nga diversiteti kulturor. Maqedonia, pa marrë parasysh vonesën, patjetër të aprovojë format e multikulturalizmit kritik, si formë apo model më i afërt me interkulturalizmin. Kjo formë e multikulturalizmit kritik që sugjerohet edhe në vendet e UE-së, mund të paraqesë nismë të mbarë për uljen e tensioneve politike shumica e të cilave burojnë nga pakënaqësia etnike, dhe dekompozimin e hegjemonisë kulturore të politikës së popullit shumicë. Imponimi dhe detyrimi i shqiptarëve që të mësojnë maqedonishten nuk paraqet modelin që mund të siguroj ecje përpara. Praktikrat dhe përvojat e ndryshme tregojnë se mund të bisedohet për shoqëri, pra edhe arsim të integruar, vetëm po që se ky proces zhvillohet në mënyrë të dyanshme, respektivisht nëse edhe maqedonasit pra edhe nxënësit maqedonas fillojnë ta mësojnë gjuhën shqipe. Në të kundërtën jo vetëm se do të thellohet hendeku kulturor, por edhe do të rriten tensione ndëretnike. Në

asnjë mënyrë dhe me asnjë formë, maqedonasit nuk duhet të ndihen të rrezikuar po që se e mësojnë gjuhën e bashkësisë më të vogël, sidomos nëse bëhet fjalë për atë gjuhë që e flet shumica, që njihet edhe si gjuhë e mjedistit. Komunikimi i njëanshëm, si është tani qoftë gjuhësor, qoftë fetarë, qoftë arsimor, është model dhe shembulli më i keq të cillin Maqedonia akoma e zbaton.

Si i vlerësoni dallimet ndëretnike në Maqedoni

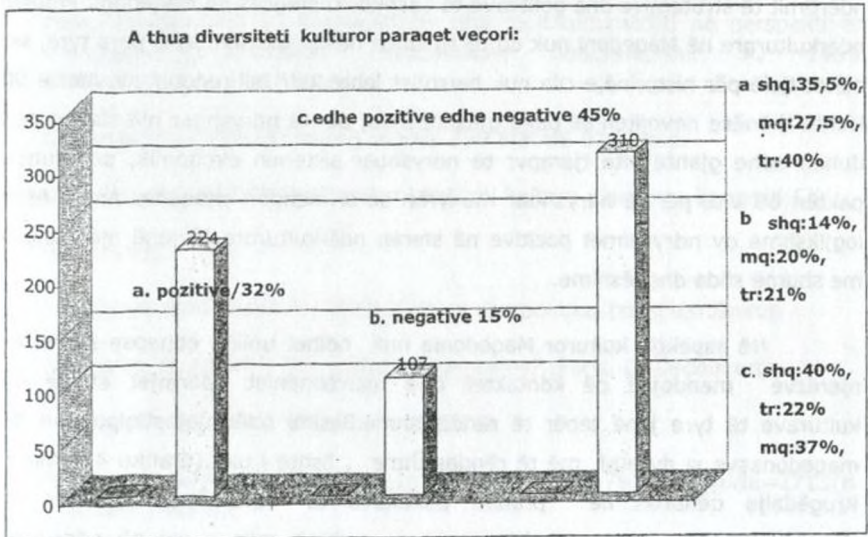
Grafiku 5

Projekti i evrocentrimit kulturor, i cili sugjeron se kultura dominuese mund të mësoj edhe të merr edhe nga kultura "pakicë", se kultura e shikuar nga pikëpamja globaliste, është e hapur dhe ndryshueshme. Koncepti i evrocenrimit apo multikulturalizmit reflektiv e "udhëzon" Maqedoninë që doemos të bëj rikomponimin të marrëdhënieve të fuqisë ndërmjet bashkësive kulturore, pa marrë parasysh madhësinë, vlerën, historinë, reproduksionin apo artefaktet kulturore. Në këtë mënyrë, ky lloj interkulturalizmi duke i shqyrtuar kategoritë themelore të hegjemonisë kulturore, ofron alternativa të reja, me *kufij të kalueshëm*, si forma që janë të

**PERCEPTIMET MBI DALLIMET ETNIKE, FETARE DHE KULTURORE NË
MAQEDONI**

gatshme, jo vetëm të bashkëpunojnë por edhe të ndryshohen dhe dallohen jo në bazë të unitetit, por në bazë të diversitetit kulturor dhe etnik.

Modeli që i duhet Maqedonisë është një interkulturalizëm sipas të cilit secili i respekton vlerat e veta, por edhe vlerat e tjetrit, të gjithë i respektojnë ligjet dhe institucionet e shtetit, dhe prapëseprapë ruhen forma të posaçme të kulturës. Kjo formë e interkulturalimit, duket se manifestohet si një lloj e huazimit të dyanshëm midis dy grupeve kulturore sipas modelit: njëra kulturë (qoftë ajo e shumicës, qoftë ajo e pakicës) merr diçka nga tjetra kulturë, kurse tjetra (cila do qoftë) do të marrë diçka nga e dyta. Përfundimisht ata së bashku krijojnë vlerë të përbashkët, të re, me vlerë për të dy kulturat, duke ruajtur dhe kultivuar secila veç e veç veçorit e veta, me të cilat ato dallon. Me fjalë tjera, kjo do të thotë, që për të implementuar me sukses këtë interkulturalizëm, kulturat e ndryshme (si ajo shumice ashtu edhe ajo pakice) duhet të jenë të gatshme edhe të japin edhe të marrin.

Grafiku 6

Duke patur parasysh që Maqedonia përmban një përzjerje të kulturave shqiptare, maqedonase, turqe, rome, vllehe, bullgare dhe fakti që secila prej tyre pretendon të jetë kontribuesi më i fuqishëm kulturor dhe historik, është e qartë se asnjë kulturë nuk mund tëçfaqet si kulturë e dorës së parë apo dominuese. Maqedonia ndoshta është paradoksale, por ajo akoma lufton për konsolidimin e shtetit kombëtar (proces që ishte zhvilluar shumë më herët te shtetet-kombe të Evropës) dhe forcimit dhe afirmimit të identitetit të vet kombëtar. Në këtë garë vetidentifikimi kreatorët e politikës kulturore, në emër të "kulturës shtetërore" (ajo që ndër shumicën e maqedonasve nënkupton vetëm kulturën e kombit maqedonas, në kuptim të identifikimit të kombit me shtetin), gjithnjë e më pak ofron artefakte dhe material tjetër kulturor për identifikimin e kulturave që e përbëjnë Maqedoninë. Procedura e këtillë e identifikimit maqedonas që në fillim është e kontestuar, dhe faktor themelor i krizës, konfliktit ndërkulturor, sepse insiston që kulturat e etniteteve duhet të jenë në harmoni dhe të përshtaten me kulturën e popullit shumicë. (Grafiku 3 dhe 4 pasqyrojnë qëndrimet e popullsisë me shumicë shqiptare në Maqedoni mbi shkaqet e konfliktit ndërkulturor dhe sferat e dallimit kulturor). Konkluzioni kryesor që buron nga trajtimi i këtij eseu është që ndikimi negativë i ndarjeve etnike, gjuhësore, fetare dhe kulturore në Maqedoni është një element i fuqishëm, i cili duhet të merret parasysh gjatë ndërtimit të strategjive dhe politikave të bashkëekzistencës në Maqedoni. Problemet ndërkulturore në Maqedoni nuk do të zgjidhen nëse i mbyllem sytë para tyre, sepse bëhet fjalë për historinë, e cila nuk harrohet lehtë. Ralf Dahrendorf në vitet e 90-ta kishte thënë se nevojiten së paku gjashtë muaj për të ndryshuar një sistem politik, duhen edhe gjashtë vite tjerapër të ndryshuar sistemin ekonomik, por duhen të paktën 60 vite për të ndryshuar mënyrën se si mendon shoqëria. Andaj është e logjikshme që ndryshimet pozitive në sferën ndërkulturore të jenë një punë sizifi me shumë sfida dhe lëshime.

Në aspektin kulturor Maqedonia nuk ndihet unike, edhe pse shumica e njerëzve mendojnë që kontaktet dhe marrëdhëniet ndërmjet etnive dhe kulturave të tyre janë tepër të rëndësishme. Besimi ndërmjet shqiptarëve dhe maqedonasve si dy etni më të rëndësishme, është i ulët. (grafiku 4,5, dhe 6). Rrugëdalja qëndron në pranim politikave të pluralizmit kulturor dhe shoqëror. Kështu hapja e kulturave sikur e shton rolin e saj në ndryshimet shoqërore, kjo nuk e nënkupton mohimin e vlerave tjera kulturore, por ndikon në konsumin specifik kulturor.

Procesi kulturor është larg asaj se mund të jetë i përsosur: ai vazhdon për çdo ditë, sepse dallimi kulturor nuk është e dhënë nga natyra, por është

krijuar nga interaksioni social. Shumëllojshmëria dhe mënyra e të jetuarit në Maqedoni, në pjesën më të madhe të territorit të saj, është përplot me interaksion kulturor, pse atëherë dilemat për rrezik nga diversiteti kulturor. (Grafiku 1 e reflekton gjendjen aktuale në këtë fushë).

Referencat:

Bauman,G.2009. Anekdotat multikulturore:TRI.Shkup

Barbara Jelavich, Historia e Ballkanit, Vol. II, Shekulli I XX, New York: Cambridge University Press, 1983, f. 263.

Blackstone,T.1998.RaceRelations in Britain.London and New York:Routledge.

Glen T. Enigma Multikulturore press.Shkup.

Maria Todorova, Imagjinata mbi Ballkanin, Oxford University Press, 1997, f..

64

Taylor, Ch. 2001. *Multiculturalisme*, Flammarion.

Paris.Tripkoviq,M.2002.Regjionalizimi dhe multikulturaliteti në perspektivën sociologjike.(ese).Fakulteti Filozofik.Novi Sad.Semprini, A. 1999. *Multikulturalizam*, Clio. Beograd.

Sarkanjac.B.(2000). Komshi-Kapixhik.359 BOOKS 03.Shkup.

Stoilkoviq,B.(1999)Mulikulturalizmi,Balkani kultura planetare.Beograd:Clio

Hol,S. 1991

Xhordon,G,.dhe Vedon.K.(2000).Kultura dhe politika.Templum:Shkup

Wieviorka, M. (1997), *Une societe fragmentee?*, Paris, La Decouverte.

Volebek Evropa e lirw e diel 24 mars 2012

[http://www.shqiptarja.com/news.php?IDNotizia=76467&IDCategoria=2713\(Hol,Stjuart 1991:57](http://www.shqiptarja.com/news.php?IDNotizia=76467&IDCategoria=2713(Hol,Stjuart 1991:57)

Ibrahimi,Z. Identitetet: "maqedonas" apo "i Maqedonisë"02-03-2012 /gazeta Koha.

<http://lajme.shqiperia.com/lajme/artikull/iden/120614/titulli/Identiteti-kulturor-dhe-integrimi-evropian>

TÜRK TEKSTİL VE KONFEKSİYON SEKTÖRÜNDE FASON ÜRETİMİN İŞLEYİŞİ, KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Öğr. Gör. Refika FIRAT¹

Özet

Dünya genelinde sosyal, ekonomik, politik ve kültürel değişimler üretim sektöründe değişik üretim sistemlerini beraberinde getirmektedir. Hızlı nüfus artışı, bölgesel nedenlerden dolayı yaşanan iç göç, kentleşme, kişilerin gelirlerini artırma çalışmaları, işsizlik, vergilerin yüksek oluşu bürokratik engeller üretim sistemlerini farklılaştırmaktadır. Firmalar önceleri kendilerinin ürettiği mal ve hizmetleri öteki ülkelerin firmalarına ürettirerek işletmelerinin faaliyetlerini fason üretime yönettirmişlerdir.

Türk tekstil ve konfeksiyon sanayide küçük ve orta ölçekli bir çok firma fason üretimde başka ülke firmalarının ürünlerini üreterek ülke ihracatımıza yön vermektedirler. Bu sektör değişim sürecinde birçok ülke sanayilerine üretim yaparken bazı sorunlarla da baş etmek zorunda kalmıştır. Ülkemizde üretim maliyetlerinin, işçi giderlerinin ve enerji maliyetlerinin pahalılığı fason sanayide karşılaşılan sorunlardan bazılarıdır. Bu sorunları aşma için sektörde çalışan firmaların vasıfsız eleman yerine daha eğitilmiş elemanlarla, markalaşarak, sanayi-üniversite işbirliğiyle daha fazla projeler üreterek, en önemlisi aynı sektördeki firmalarla ortak çalışmalar yapılarak üstesinden gelinebilecektir.

Anahtar kavramlar: Fason üretim, gerçek ekipman üreticisi, gerçek tasarım üreticisi, markalaşma.

1. Giriş

Ekonomik gelişmeler ülke ekonomilerinde rekabeti beraberinde getirmektedir. Rekabete bağlı olarak üretim teknikleri değişmekte ve yeni üretim şekli olarak günümüzde fason üretim ortaya çıkmaktadır. Malzemesi marka sahibinden karşılanarak başka bir firmaya yaptırılan mal veya imalat şekline fason üretim denir. Bir başka deyişle; iki firma arasında ki değişim ilişkisidir.

¹ Sakarya Üniversitesi, Ferizli Meslek Yüksekokulu, Tekstil ve Tasarım Bölümü :
rfirat@sakarya.edu.tr

1960 yıllarında Avrupa'da başlayan işçi eylemleri, 1970 yıllarında meydana gelen petrol krizi birçok ülkede ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Üretim sektörünün önündeki bu engellerden dolayı, sürekli olarak, verilen siparişler istenilen tarihlere

teslim edilmemekte idi. Bu sorunların sonunda büyük firmalar, özellikle tekstil firmalarını güvendikleri işçilerine biraz makine ya da sermaye vererek onların küçük atölye açmalarını sağlamışlardır. Böylece hem maliyetli düşürmüşler, hem de üretimde sürekliliği sağlamışlardır. Maliyetin esas düşme sebebi atölyeleri çalıştıran işçilerin kendi ailesi fertleri olmasıydı [1].

Tüm sanayi dallarında fason üretim hemen hemen aynı mantıkla işlemektedir. Biri diğerinden daha fazla ekonomik üstünlüğe sahip iki firmanın büyük firma için anlaşmaları türde, miktarda ve kalitede sürekli olacak şekilde üretim yapması ve üretimi anlaşmaları tarihte teslim etme şeklinde yürümektedir.

2. Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektöründe Fason Üretimin İşleyişi

Ülkemizde fason üretim tekstil ve konfeksiyon sanayinin yanı sıra beyaz eşya, otomotiv, yedek parça, gıda, bilgisayar, telefon, temizlik ürünleri üretiminde de kullanılmaktadır. Fason üretime ülke ekonomisinde üretim, istihdam, toplam işyeri sayısı, yaratılan katma değer gibi ekonomik göstergelerden dolayı küçük ve orta büyüklükteki işletmeler katılmaktadır. Fason üretimde önce iki firma anlaşarak, sürekli iş birliğinin kalıcılığı sağlanır. Ürünler teslim edilmesi belirtilen tarihlere teslim edilir. Buda fason veren firmayı kararlaştırılan tarihte ve zamanda ödeme yapmak zorunda bırakmaktadır. Fason üretimi yapan firma ile fason üretim emrini veren firmalar teknolojik açıdan aynı olmalıdır. Geri bir teknoloji ile üretim yapan bir firmadan en gelişmiş şekilde üretim yapması beklenemez. Çünkü ileri teknolojiye sahip olan firma, ek yatırıma gitmemek ve daha fazla işçi çalıştırmamak için malını farklı bir firmada ürettirmektedir. Geri teknoloji ile çalışan küçük firmalara bu işi yaptırmaya kalkışıldığında, sorunlarla karşılaşılacak ve istenilen kalite ve miktarda ürün elde edilemeyecektir. Günümüzde fason üretim ilişkisi tüm dünyada ve Türkiye'de bu biçimde yürümektedir [1].

Özellikle ülkemizde konfeksiyon sektöründe, fason üretim düzeyinde 'esnek uzlaşma' bulunduğu ve üreticilerin özellikle kriz dönemlerinde, bunun oldukça yararını gördükleri söylenebilir. Bu da mal farklılaşması ve uzmanlığının bulunduğu göstermektedir. Küçük üreticiler varlıklarını bu şekilde sürdürmektedir.

Ayrıca, Körfez Krizi kendi imalatını yapan büyük firmayı, fason üretim yoluna yöneltmiştir. Başka bir deyişle, dağınık ve kendiliğinden gelişen Türkiye'de fason üretim sistemi, 1989 Körfez Krizi'nden sonra belli bir düzene oturmaya başlamıştır. Yani bu tarih tekstil ve konfeksiyon sanayi için dönüm noktası olmuştur.

Türkiye 1980'li yılların başlarından itibaren ihracata dayalı bir sanayi stajisi izlemeye başlamıştır. Körfez krizi, özellikle ihracat ağırlıklı çalışan sektörleri ve firmaları olumsuz etkilemiş, bir kısım işletme kapanmak zorunda kalmıştır. Normal koşullarda, işletmeler dış pazarda iç pazara göre daha büyük talep

TÜRK TEKSTİL VE KONFEKSİYON SEKTÖRÜNDE FASON ÜRETİMİN İŞLEYİŞİ, KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

dalgalanmalarıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Burada fason üretimin önemi ortaya çıkmaktadır. Esnek uzmanlığa dayanan bir üretim biçimi olan fason üretim büyük hacimlerde standart ürünlerden çok, küçük hacimlerde çeşitli mallar üreten bir model olduğu için gerekli görülmüştür.

Gümrük birliğine girdiğimiz dönemlerde, uluslar arası alanda rekabet edebilmek için işgücü maliyetinin olabildiğince düşürülmesi gerekmiştir. Bu durumda firmaları, yeni üretim biçimlerine ağırlıklı olarak yönelip, ücretleri daha da aşağı çekmeye ve böylece en azından daha ucuz maliyetle daha fazla rekabet gücü yakalamaya çalışmışlardır. Bu da işletmeleri doğal olarak içinde böyle bir potansiyeli barındıran fason üretim modeline yönelmiştir.

Fason üretim sistemi tekstil ve konfeksiyon sanayinde şöyle işlemektedir: Markalar önce kendi tasarımlarını ve stillerine göre ürünün numunesini çalıştırırlar. Ardından bu ürünleri istenilen kalitede ve maliyette üretebilecek tesis arayışına girerler. Seçilen tesise bazen yalnızca tasarım verilir ürün istenir. Bazen üretim yapan firmadan ürünü, kendi malzeme ve aksesuarlarıyla hazırlamaları da istenebilir. Ancak kaliteyi yükseltmek için, marka ve üretici firma ortak bir çalışma yapmak zorundadırlar. Ülkemizde fason üretim bu sistem ile çalışmaktadır.

Türkiye’de küçük konfeksiyon atölyelerinin, ihrac edilen ürünlerin %70’ini ürettiği, küçük konfeksiyon atölyelerinin sayısının 7 bine ulaştığı, tekstil ve konfeksiyon üretiminde çalışan işçi satışının ise 230 bin olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca tekstil ve konfeksiyon sektöründe toplan üretilimin yarısının sipariş ve fason üretim yaptığı tahmin edilmektedir. Diğer yarısı ise sürekli üretim yapmaktadır [2].

3. Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektöründe Fason Üretiminde Karşılaşılan Sorunlar

Son yüzyılda değişen dünya şartlarında, diğer ülkelerde meydana gelen gelişmeler direkt olarak ülkemizi de etkilemektedir. Dünya ülkelerinde yaşanan ekonomik daralmalar ülkemizde fason üretimin sanayinde sorunlara neden olmuştur. Bu sorunların başında; maliyetlerin yüksekliği, vergi ve SSK yükünün ağırlığı ile enerji giderlerinin pahalılığı sıralanabilir.

2003 yılından 2009 yılına kadar ülke genelinde kapanan firmalar ve işsiz kalan insanlar için hazırlanan ‘acil eylem planı’ bu sayının azalmasına yardımcı olamamıştır. İşsizlik Türkiye’nin en önemli sorunlarından biridir. İşsizliğin giderilmesi için ekonomik büyümenin sağlanması, yani yeni yatırımların canlandırılması gerekmektedir [4].

Ülke ekonomisine, ekonominin dinamiklerinden olan tekstil ve konfeksiyon endüstrisine ve çalışanlarına kısa vadede değil de uzun vade de kalıcı tedbirler alınmalıdır. Tekstil ve konfeksiyon sektöründe ucuz iş gücü anlamında Çin’le rekabet etmek mümkün değildir. ABD son seçimlerden sonra üretim sektörünün ülke dışına taşınması, Çin ve Hindistan’a yatırımların daha da kaymasına neden olmuştur. Uzun yıllar Japonya dünya geneline orijinal ekipman üreticiliği yaparak piyasada

tanınmıştır. Daha sonra kazanılan tecrübeyle kendi markasını yaratmıştır. Son yıllarda ise yaygınlaşan orijinal tasarım üretici kavramı ön plana çıkmaktadır. Fason üretim kendisi ile birlikte birçok yan sanayi dalını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla Türk tekstil ve konfeksiyon sektöründe fason üretim biçimlerinden ekipman üretimi yada tasarım üretiminin modellerinden hangisinin takip edileceği belirlenmelidir. Buda ancak fason üretimde markalaşma ile yapılabilir. Fason üretimin alanında Türkiye büyük bir pazara sahip olmasına rağmen bazı sınırlar aşamamaktadır. Fason çalışan şirketler ile rakip firmalar arasında güçlü bir kontrol mekanizması kurulmalıdır. Bunlardan sonra markalaşmayla birlikte ihracatımızı artırabiliriz [5].

Tekstil ve Konfeksiyon sektörü; toplam ihracatın % 28'ini toplam istihdamın %30'unu, toplam sanayi üretiminin %21'ini ve GSMH'ya %12 katkısı olan bir sektördür. Ülkemiz, 2005 yılında kotaların kaldırılması ile Türk Tekstil ve konfeksiyon sektörünün Uzakdoğu ve Asya'daki ülkelerle rekabet edebilecek durumda olduğu görülmüştür.

4. Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Fason Üretiminde Karşılaşılan Sorunlara Çözüm Önerileri

Tekstil ve konfeksiyon sektörü az yatırım ve yoğun emek gerektiren bir sektördür. Ülkemizde hızlı nüfus artışına bağlı olarak bu sektör ihracatımızda önemli rol oynamaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kurulan, tekstil firmalarının destekledikleri, tekstil dallarında eğitim veren okul sayıları ve yetişmiş işgücü sayılarının tekstil ve konfeksiyon sektöründe istihdamı artırılmalıdır.

Üretime dönük, üretken, ihracat ve istihdamı teşvik edici ve koruyucu, sanayinin yararlarına güvenebileceği, sanayisi ile tarımı bütünlüştürmüş bir ekonomik modelin benimsenerek ülke kalkınmamıza öncülük etmelidir.

Ülke ihracatımızda lokomotif görevi gören tekstil sanayinin gelişmesi için Serbest Üretim Bölgeleri'nin kurularak desteklenmesi gerekmektedir.

SSK primleri indirilmeli, işçi maliyetleri azaltılmalı ve enerji fiyatları azaltılmalıdır.

Fason üretim yapan tekstil işletmeleri kendi aralarında daha fazla işbirliğine giderek piyasada birbirlerine güvenmelidir. Tekstil firmalarının ar-ge faaliyetlerini, stratejileri ile birlikte geliştirmeli ve marka oluşumlarını bu temel üzerine kurmalıdır.

Üniversite-sanayi işbirliği seviyesi artırılmalı; üniversiteler firmaların ihtiyaç duyduğu bilgileri (özellikle ar-ge, markalaşma, pazar araştırması vb. gibi konularda) üretmesi, paylaşılması ve uygulanmasında üniversite aşamasında olan teknopark çalışmalarının daha fazla yapılarak sanayi ile paylaşılması gerekmektedir [6].

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada özellikle; üretime dönük üretken bir tekstil sanayinin devam edebilmesi için fason üretim yapan firmaların markalaşma çalışmalarına ağırlık

TÜRK TEKSTİL VE KONFEKSİYON SEKTÖRÜNDE FASON ÜRETİMİN İŞLEYİŞİ, KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

vermeleri, kendi modellerini kendi isimlerini yansıtacak kalitede üretmeleri gerektiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Firmalar kendi aralarında işbirliğine yönelerek çok sayıda bilgi alışverişine gidilmelidir. Bu kapsamda firmalar arasında verilen sözler yerine getirilmeli, karşılıklı bilgi alışverişinin devamı ile satış sonrası ilişkiler sürdürülmelidir.

Bilginin üretilmesi, uygulanması ve paylaşılmasında üniversite-sanayi işbirliği geliştirilmelidir. Özellikle, üniversiteler, sanayinin mevcut sorunlarını çözmeye yönelik ar-ge, teknoloji, markalaşma, pazarlama ve kalite gibi konularda daha çok çözümler üretmesi ve işbirliğini geliştirmesi son derece önemlidir.

Hükümetler tarafından tekstil sanayi öncelikli sanayi kapsamına alınarak, teşviklerle desteklenerek korunmalıdır. Tarım ile sanayinin entegre olmuş bir üretim modeli benimsenmelidir. Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün 'Her fabrika bir kaledir' sözü unutulmamalıdır.

6. Kaynaklar

- [1]. Fason üretim modeli, (www.perpa.com.tr)
- [2]. Devlet Planlama Teşkilatı, (www.dpt.gov.tr)
- [3]. Algan N., Çukurova Üniversitesi İİBF Türkiye'de kayıt dışı sektör: Boyutları, etkileri ve kayıt dışı sektörü küçültme konusunda öneriler, Türkiye İşveren Sendikaları Federasyonu Dergisi.
- [4]. Kent Yaşam/Haber merkezi 16-12-2009.
- [5]. Bazzal F., "Türkiye'nin fason devleri", Capital.
- [6]. Durak İ., Denizli Tekstil işletmeleri neden fason üretim yapıyor? Bir şebeke organizasyon çeşidi olarak fason üretim ve denizli tekstil işletmeleri uygulaması, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 27, Temmuz-Aralık 2006, ss. 101-118.

DÖVİZ PİYASALARINDA ETKİNLİK TESTİ :DOLAR VE EURO ÖRNEĞİ

Dr. Sedat DURMUŞKAYA¹

ÖZET

Dünyada ve Türkiye’de yapılmış olan piyasa etkinliği çalışmalarının yanında bu çalışmada, döviz vadeli işlem piyasalarının zayıf formda etkin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası’nda işlem gören TL/Dolar ve TL/Euro future sözleşmeleri analiz edilmiştir. Çalışmada Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası’nın açılışından itibaren yediyıllık bir zaman dilimine alt 1600 günlük future sözleşme kapanış verileri kullanılmıştır. Çalışmada Zayıf formda etkinliği test etmek için, Otokorelasyon testi, Run analizi ve normallik testleri kullanılmıştır. Otokorelasyon testleri sonucunda, ardışık fiyat serileri arasında anlamlı korelasyon katsayıları bulunmuştur. Run testleri sonucunda fiyat serilerinde rassal yürüyüşün geçerli olmadığı ortaya konmuştur. Yapılan normallik testlerinde de fiyat serilerinin normal dağılıma uymadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuca göre İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsasında Döviz kontratlarında fiyatların rassal oluşmadığı, tarihsel verilerin kullanılarak tahmin yapılabileceği mümkün görünmüştür. Bu itibarla yatırımcıların belirleyecekleri stratejilerde ve alacakları kararlarda bu durumu göz önüne alarak işlem yapacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etkin Piyasalar, Rassal Yürüyüş

GİRİŞ

Dünya üzerinde yaşanan küreselleşmenin, finansal piyasalarda dalgalanmayı artırması ve özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren finansal sistemler üzerinde yeni sistemik riskler doğurmaya başlamasıyla beraber, sistemlerin bu riskleri bertaraf edecek önlemler geliştirmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Finansal sistemin temel unsurlarından biri olan yatırımcılar, karşılaşılan riskleri bertaraf etmek için kimi zaman yeni yöntem veya araçlar geliştirmekte, kimi zamanda eskiden kullanılan araç ve yöntemleri günümüz ekonomi konjonktürüne uyarlayarak kullanmaktadırlar. Bu yeni araçlardan biride eski çağlarda ilk olarak Thales

---

¹ Sedat DURMUŞKAYA, Sakarya Üniv. Karasu M.Y.O. sdurmuskaya@sakarya.edu.tr

tarafından kullanılan türev ürünlerdir. Bu yeni araçların finansal sistemlere dahil olmasıyla beraber, sistemde yer alan tarafların ortaya çıkan yeni sistem risklerinden kendilerini korumaya başladıkları görülmektedir.

Türev ürünler dünya piyasalarında 3 katrilyon dolara yaklaşan işlem hacmiyle ne denli önemli bir varlık olduklarını göstermektedir. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde, dünya genelinde organize türev piyasalarının kurulmaya başlamasıyla birlikte işlem hacmi gün geçtikçe artmıştır. Bu artışın temel nedenini son 30 yılda yaşanan hızlı küreselleşmenin oluşturduğu söylenebilir.

Günümüzde türev ürünlerin artan işlem hacmi ve finans piyasaları içerisinde ciddi bir ağırlığı sahip olmaya başlaması, bu alanda yapılan çalışmaların artmasına neden olmaktadır. Özellikle dünya genelinde 2008 yılından bu yana yaşanmakta olan gelişmiş ülkelerin krizi olarak adlandırılan sıkıntının temelinde türev piyasalar yatmaktadır. Dünya finans piyasalarını ciddi anlamda krize sokan türev piyasalara karşı yatırımcıların daha bilinçli ve dikkatli hareket etmesi gerekmektedir.

Finans piyasalarında yaşanan bu krizin zaman içerisinde reel piyasalara sıçraması kaçınılmaz olarak gerçekleşmiş, bir çok ülke bu durumdan kurtulmak için acı reçeteler uygulamaya koymak zorunda kalmıştır.

Bu itibarla çalışmada türev piyasalarda işlem gören döviz kontratlarına ait fiyatların etkin bir şekilde oluşup oluşmadığını ortaya koymak ana amaç olacaktır. Burada etkinlikten anlatılmak istenen, fiyatların objektif bir şekilde oluşup oluşmadığını, zaman içerisinde rassal bir şekilde yürüyüp yürümediklerini ortaya koymaktır. Etkinliğin ortaya çıkarılması için Fama'nın ileri sürdüğü "Etkin Piyasalar Hipotezi" test edilecektir. Çalışmada fiyatların tesadüf olarak oluştuğunu ileri süren "Zayıf Formda Etkinlik" araştırması yapılacaktır. Eğer bir piyasa zayıf formda etkin ise, tarihsel verilerden yani geçmiş fiyatlarından yararlanılamayacağı bunun sonucu olarak temel ve teknik analizin geçersiz olacağı sonucuna ortaya çıkmaktadır. Oluşturulacak araştırma hipotezleri ise,

Ho: Vadeli döviz piyasası zayıf formda etkindir

Ha: Vadeli döviz piyasası zayıf formda etkin değildir

ZAYIF FORMDA ETKİN PİYASALAR

Zayıf formda etkinlik, bir bilgi setinin tarihsel fiyatlara yansımış olduğunu ifade etmektedir (Fama,1970:384). Zayıf formda etkin piyasalar ise, finansal varlıkların geçmişine ilişkin tüm bilgilerin fiyatlara yansımış olduğu piyasalardır. Yani piyasada

oluşan fiyatlar, geçmişteki fiyatların oluşmasına neden olan bilgileri yansıtırlar (Sarıkamış,2000:144). Bu bilgi seti kullanılarak ortalamanın üstünde getirinin elde edilemeyeceği piyasalar olan etkin piyasalarda cari fiyat, geçmiş ve gelecek bütün bilgileri yansıtmaktadır.

Fama (1965) yapmış olduğu çalışmasında hisse senedi fiyat hareketlerinde, fiyat değişmelerinin rassal yürüyüş özelliği gösterdiğini bulmuş ve hisse senedi getirilerinin rassal bir yürüyüş izlediği sonucuna varmıştır. Fama Dow endeksine dahil olan hisselerle otokorelasyon, Run testi ve Filtre testlerini uygulamış ve farklı gecikme seviyelerinde otokorelasyon derecelerini hesaplamıştır. Farklı gecikmelerdeki otokorelasyon katsayıları istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Fama (1969) çalışmasında (1965)'deki çalışmasının ışığında geçmiş fiyatların, gelecekteki fiyatlar üzerindeki etkisini test etmiş ve NYSE'de Zayıf Etkinliğin geçerli olduğunu ifade etmiştir. McKenzie, Jiang, Djunaidi, Hoffman ve Wailes (2002) Amerika Pirinç future piyasasında kısa ve uzun vadeli yansızlık ve piyasa etkinliğini incelemişlerdir. Yapmış oldukları standart OLS, Cointegration, Error-correction ve ARIMA analizleriyle, Amerikan pirinç future piyasasında fiyatların yansız oluştuğunu ve piyasanın zayıf formda etkin olduğunu ortaya koymuşlardır.

Cassese ve Guidolin (2005) çalışmalarında MIB30 Index üzerine yazılmış opsiyonları incelemişlerdir. Çalışmada genelleştirilmiş en küçük kareler tekniği, serisel korelasyon testi ve GLS panel veri analizi kullanılmıştır. Sonuç olarak opsiyon piyasalarının fiyatlama etkinliğinin derecesinin ayarlanabilir olduğunu ileri sürerek piyasaların etkin olmadığı görüşüne ulaşmışlardır. Bialkowski ve Jakubowski (2006) çalışmalarında, Polonya Varşova Menkul Kıymetler Borsasında yer alan WIG20 endeksi üzerinde, arbitraj fiyatlama modelini kullanarak piyasa etkinliğini test etmişlerdir ve piyasanın etkin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Cornell ve Dietrich (1976) çalışmalarında Kanada Doları, İsveç Frank'ı, Hollanda Gulden'i, Alman Mark'ı, İngiliz sterlini ve Japon Yeni sözleşmelerini incelemiştir. Çalışmalarında otokorelasyon testi ile Alexander'in filtre kurallarını kullanmışlar ve elde edilen sonuçların etkin piyasalar hipotezini desteklediği kanısına varmışlardır. Ayrıca Fama'nın hisse senetleri için bulduğu, büyük fiyat değişimlerinin, büyük değişimleri takip etme eğilimini teyid etmişlerdir. Goldman (2000) çalışmasında dolar-sterlin kurunun altın standardındaki 1890-1906 dönemindeki piyasa etkinliği test edilmiştir. Maksimum olasılık tahmin modelini kullanarak yaptığı testler sonucunda, eğer altın ticareti serbest ise zayıf formda piyasa etkinliğinin reddedilemeyebileceğini ileri sürmüştür. Wang ve Jones (2003) çalışmalarında

parametre tahminlerinin doğru ya da yanlış olmasının önemli olmadığını göstermiştir. Tahmin edilen hataların önem derecesinin büyük olduğu gerçek dünyada doğru ya da yanlış olan döviz kuru tahmini neredeyse aynı sonuçları vermektedir. Böylece bu modelleri kullanarak hiç kimse ilave bir kar yapamaz. Sonuç olarak döviz piyasalarının etkin olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir.

Abaan(1995) çalışmasında Türkiye'deki serbest döviz piyasasında, zayıf ve yarı güçlü formda etkinlik testi yapmıştır. Otokorelasyon normallik ve eşbütünlük analizleri sonucunda serbest döviz piyasalarının etkin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası üzerine yapılan çalışmalar henüz çok yeni olup, bunlardan bir tanesi, Özen (2008) tarafından yapılan doktora tez çalışmasıdır. Özen, çalışmasında VOB' un spot piyasa üzerindeki etkisini Endeks 30 sözleşmesi ile araştırmış ve spot fiyatların VOB üzerinde etkisi olduğu sonucunu Granger nedensellik analizi ile ortaya koymuştur. Türkiye'de türev piyasalara yönelik bir diğer çalışma Tufan (2001) çalışmasıdır. Çalışmasında, İstanbul Altın Borsası'ndaki (İAB) futures işlemlerin spot altın piyasasının etkinliği üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmasında verilere, otokorelasyon testi, run testi ve birim kök testi uygulanmıştır. Çalışmasında, İAB' de futures işlemlere geçilmesinin spot altın piyasasının zayıf formda piyasa etkinliğini etkilemediği bulgusunu elde etmiştir.

OTOKORELASYON TESTİ

Otokorelasyon veya ardışık bağlanım terimi, zaman içinde ya da uzay (mekan) içinde gözlem dizilerinin birimleri arasındaki ilişkidir (Gujarati,2001:400). Bir başka ifade ile hata teriminin birbirini izleyen değerleri arasında ilişki bulunması durumudur. Varsayım gereği hata terimleri arasında ilişki yoktur,

$$\text{Cov}(u_i, u_j) = E \{ [u_i - E(u_i)] [u_j - E(u_j)] \} = E(u_i u_j) = 0 \quad i \neq j \quad (1)$$

oysa bu varsayım test edildiğinde hata terimlerinin ilişkili olduğu sonucuna varılabilir. Bu durum otokorelasyon olarak adlandırılmaktadır (Tan,2002:193).

$$E(u_i u_j) \neq 0 \quad i \neq j \quad (2)$$

Burada $j = 2, 3, \dots$ olması durumunda yüksek dereceden otokorelasyon araştırılmış olur. Bunun için Ljung- Box χ^2 veya Q benzer olarak geciktirilmiş S istatistikleri kullanılır. Eğer serinin hata terimlerine gözlemler bir önceki gözlem değerinden etkileniyorsa rassal yürüyüş geçerli değildir. Bu bakımdan serilere ait otokorelasyon olup olmaması, rassal yürüyüşün göstergelerinden biri olacaktır. Gözlem değerleri, önceki gözlem değerlerinden etkileniyorsa seride otokorelasyon

DÖVİZ PİYASALARINDA ETKİNLİK TESTİ :DOLAR VE EURO ÖRNEĞİ

var demektir. Bu da rassal yürüyüşün olmadığını ve piyasanın etkin olmadığını ortaya koymaktadır. Otokorelasyon (AC) fonksiyonuna dayanan korelogram testi ve Q istatistiği, rassal yürüyüş konusunda fikir veren yöntemlerden biridir. Değişik zaman aralıkları için bulunacak olan otokorelasyon katsayı değerleri ilişkilendirildiğinde korelogram elde edilmektedir (Ertek, 1996:383). Korelogramda, değerlerin kesikli çizgi dışına çıkması serinin otokorelasyonlu olduğunu gösterir.

Tablo 1 ve Tablo 2 incelendiğinde TL/Dolar 100 sözleşmelerine ait fark serisinin 5. ve 13. ve 14. gecikmelerinde otokorelasyon ilişkisi kolayca görülebilmektedir. Ayrıca Tablo 2'de TL/Euro sözleşmelerinde de bu durum 2. ve 30. gecikmelerde kendini göstermektedir. Bunun yanında kümülatif istatistiklere bakıldığında, serilerin yüksek dereceden otokorelasyon gösterdiği ifade edilebilir.

Tablo 1: TL/Dolar Korelogramı (I. Fark)

Date: 06/12/12 Time: 15:58

Sample: 1 1600

Included observations: 1599

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
		1 0.030	0.030	1.4796	0.224
		2 -0.007	-0.008	1.5661	0.457
		3 -0.020	-0.020	2.2205	0.528
		4 0.036	0.037	4.3324	0.363
		5 -0.089	-0.092	16.996	0.005
		6 0.029	0.035	18.341	0.005
		7 0.002	-0.001	18.346	0.011
		8 -0.004	-0.008	18.368	0.019
		9 -0.030	-0.022	19.857	0.019
		10 0.007	-0.002	19.930	0.030
		11 0.021	0.026	20.653	0.037
		12 -0.006	-0.009	20.710	0.055
		13 0.061	0.064	26.773	0.013
		14 0.096	0.089	41.582	0.000
		15 -0.026	-0.032	42.662	0.000
		16 -0.040	-0.029	45.197	0.000
		17 0.020	0.018	45.838	0.000
		18 0.050	0.052	49.852	0.000
		19 -0.036	-0.027	51.925	0.000
		20 0.011	0.008	52.138	0.000
		21 -0.015	-0.020	52.510	0.000
		22 -0.038	-0.035	54.911	0.000
		23 0.001	0.018	54.912	0.000
		24 0.014	-0.001	55.243	0.000
		25 -0.021	-0.023	55.975	0.000
		26 0.005	0.006	56.020	0.001
		27 -0.047	-0.064	59.669	0.000
		28 0.065	0.066	66.560	0.000
		29 -0.029	-0.026	67.906	0.000
		30 0.008	0.009	68.022	0.000

Tablo 2: TL/Euro Korelogramı (I. Fark)

Date: 06/12/12 Time: 16:06						
Sample: 1 1600						
Included observations: 1599						
Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.011	0.011	0.1847	0.667
		2	-0.055	-0.055	5.0903	0.078
		3	-0.022	-0.021	5.8986	0.117
		4	0.002	-0.001	5.9043	0.206
		5	-0.037	-0.039	8.0454	0.154
		6	0.014	0.014	8.3508	0.214
		7	-0.018	-0.022	8.8583	0.263
		8	0.050	0.051	12.945	0.114
		9	-0.012	-0.015	13.186	0.154
		10	0.028	0.032	14.456	0.153
		11	0.000	0.002	14.456	0.209
		12	-0.004	-0.003	14.479	0.271
		13	-0.014	-0.008	14.811	0.319
		14	0.056	0.053	19.801	0.137
		15	0.003	0.005	19.818	0.179
		16	-0.022	-0.021	20.633	0.193
		17	0.024	0.031	21.600	0.201
		18	0.040	0.034	24.209	0.148
		19	-0.002	0.005	24.212	0.188
		20	0.006	0.009	24.276	0.231
		21	-0.054	-0.052	29.042	0.113
		22	0.032	0.032	30.668	0.103
		23	0.006	0.002	30.726	0.130
		24	-0.012	-0.011	30.951	0.155
		25	0.004	0.005	30.983	0.190
		26	0.007	0.001	31.074	0.226
		27	-0.031	-0.027	32.670	0.208
		28	0.037	0.030	34.890	0.173
		29	-0.036	-0.036	37.012	0.146
		30	-0.045	-0.043	40.318	0.099

NORMALLİK TESTİ

Klasik normal doğrusal regresyon modeli her bir u_t 'nin aşağıdaki değerlerle normal dağıldığını varsayar;

$$\text{Ortalama} \quad : \quad E(u_i) = 0 \quad (3)$$

$$\text{Varyans} \quad : \quad E(u_i^2) = \sigma^2 \quad (4)$$

$$\text{Covaryans}(u_i, u_j) : E(u_i u_j) = 0 \quad i \neq j \quad (5)$$

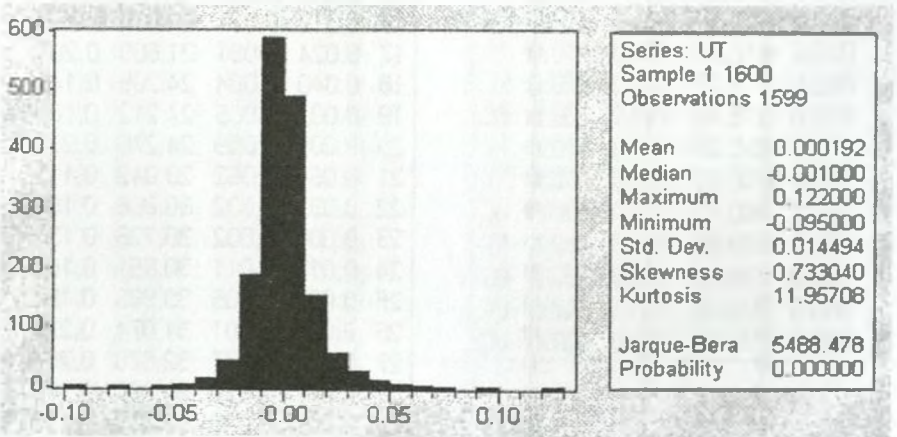
Bu varsayımlar kısaca şöyle gösterilebilir;

$$u_i \sim N(0, \sigma^2) \quad (6)$$

Burada $\sim$, "biçiminde dağılmıştır" anlamına gelir, N ise "Normal dağılımı" temsil eder, ayrıca içindeki terimler, normal dağılımın iki katsayısını, yani ortalama ile varyansı göstermektedir (Gujarati,2001:103).

Herhangi bir zaman serisi analizinde, hata terimlerinin normal dağılmış olmaları bu açıdan önemlidir. Hata terimlerinin normal dağılıma sahip olup olmadıklarını saptamak üzere Jarque-Bera testi kullanılır. Bu testte çarpıklık ve basıklık katsayıları yer almaktadır. Ekonometrik programlar kullanılarak hesaplanan test istatistiği, χ^2 tablosundan elde edilen kritik değerden büyükse ya da olasılık (prob.) değeri % 5'den küçükse, H_0 :normal dağılım hipotezi reddedilir ve normal dağılıma sahip olmadığına karar verilir.

Grafik 1: TL/DOLAR Dağılım Grafiği

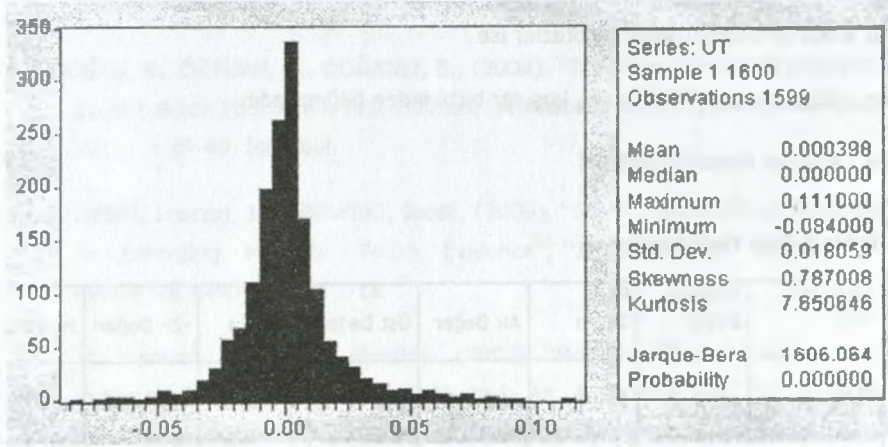
TL/Dolar ve TL/Euro sözleşmelerine ait Grafik 1 ve Grafik 2 incelendiğinde serilerin ortalamalarının sıfıra yakın olduğunu söylemekle beraber çarpıklık ölçüsünün de sıfıra yakın olduğunu söylemek mümkündür. Ancak hata terimlerine ait dağılım oldukça sivri olarak görünmektedir. Basıklık ölçüsünün çok yüksek çıkması ile beraber dağılımın normallikten uzak oluşu daha önce ortaya konulan otokorelasyon

DÖVİZ PİYASALARINDA ETKİNLİK TESTİ :DOLAR VE EURO ÖRNEĞİ

analizini de destekler mahiyettedir. Elde edilen sonuçlara göre, sözleşmelere ait serilerin hata terimlerinin normal dağılmadığı ve bu sebeple rassal yürüyüşün geçerli olmadığı ileri sürülebilir.

Grafik 2: TL/Euro Dağılım Grafiği

RUN TESTİ

Run test (Koşu Testi), piyasa etkinliğinin test edilmesinde kullanılan yöntemlerden biridir. Koşu testi, içerdiği koşuları analiz ederek, bir gözlemler dizisinin tesadüflüğünü değerlendirir. Koşu, birbirine benzeyen bir ya da birden daha fazla gözlemin birbirini izlemesi olarak tanımlanabilir.

Eğer fiyat değişimleri çok az, ya da çok fazla koşuya sahip ise, bu fiyat değişimlerinin tesadüflü olması ihtimali azdır. Başka bir ifadeyle, bu fiyat değişimleri birbirine oldukça bağımlıdır (Bekçioğlu ve diğerleri, 2004: 44). Koşu birbirini izleyen + veya - işaretler dizisi olduğundan, Tesadüflü bir ortamda koşuların dağılımı yani beklenen run şöyle hesaplanır :

$$\mu_{Rn} = \frac{2 \cdot N_1 \cdot N_2}{N} \quad (7)$$

μ_{Rn} Beklenen koku sayısı,

N_1 : Ortancanın altına düşen değer sayısı

N_2 : Ortancanın üstüne düşen değer sayısı ifade eder

Diğer yadan standart sapma ise

$$\sigma_R = \sqrt{\frac{2 \cdot N_1 \cdot N_2 (2 \cdot N_1 + N_2 - N)}{N^2 (N-1)}} \quad (8)$$

Şeklinde hesaplanır (Yıldız ve Bircan,2006:273). Bu veriler yardımı ile Z değeri aşağıdaki gibi hesaplanır;

$$Z = \frac{R - \mu_R}{\sigma_R} \quad (9)$$

Bu analizde oluşturulacak hipotezler ise

Ho : Koşular tesadüfidir; yani, koşular birbirinden bağımsızdır.

Ha : Koşular tesadüfî değildir;

Tablo 3: Run Testi Sonuçları

Sözleşme Türü	Gözlem Sayısı	Run Sayısı	Alt Değer	Üst Değer	Ortanca	-Z- Değeri	Hipotez
TL/Dolar	1600	16	800	800	1.44375	-39,1622	Ho: Red
TL/Euro	1600	42	800	800	1.93125	-37.8618	Ho: Red

Tablo 3’de görüleceği üzere, tüm sözleşme türlerinde z değerleri %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde, sırasıyla ± 1.645 , ± 1.96 ve ± 2.58 güven aralıkları dışında kaldıklarından serilerin rassal olduğunu öngören Ho hipotezi reddedilerek alternatif hipotez Ha kabul edilmiştir. Bu analiz ile elde edilen sonuçlar serilerin rassal yürüyüş özelliği göstermediğinin ve piyasanın etkin olmadığını bir kanıttır. Ayrıca elde edilen bu sonuç, otokorelasyon ve normallik testlerini destekler mahiyettedir.

SONUÇ

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Vadeli Döviz Piyasalarının etkin olduğu şeklinde kurulan araştırmanın ana hipotezi reddedilmiştir. Yapılan testlerden otokorelasyon, normallik ve run testleri rassal yürüyüşü desteklememektedir. Serilerde yüksek dereceden otokorelasyona rastlanmış ve yine serilere ait hata terimleri normal dağılım göstermemiştir.

Yapılan testler sonucunda piyasanın zayıf formda etkin olmadığı, ancak piyasadaki işlem hacminin daha çok artması, yeni sözleşmelerin işleme açılması, bireysel

DÖVİZ PİYASALARINDA ETKİNLİK TESTİ :DOLAR VE EURO ÖRNEĞİ

---

yatırımcılarında aktif olarak piyasada faaliyet göstermeye başlamasıyla beraber, Vadeli Döviz Piyasalarının zayıf formda etkin bir piyasa olabileceği ileri sürülebilir.

KAYNAKLAR

- ABAAN, E.D. (1995).“Türkiye’de Serbest Döviz Piyasası Etkinliği”**TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü**, Tartışma Tebliğ No:9512
- BEKÇİOĞLU, S., ÖZTÜRK, M., DOĞANLI, B., (2004). “Türk Hisse Senedi Piyasasının Zayıf Şekilde Etkinliğinin Test Edilmesi” **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, 22: s.39-48, İstanbul.
- BIALKOWSKI, Jędrzej, JAKUBOWSKI, Jacek, (2006), “Stock Index Futures Arbitrage In Emerging Markets: Polish Evidence”, **International Review of Financial Analysis**, sf. 1-18
- CASSESE, Gianluca, GUIDOLIN, Massimo, (2005), “Modelling The Implied Volatility Surface: Does Market Efficient Matter? An Application To MIB30 Index Options”, **International Review of Financial Analysis**, sf. 145-178
- DIETRICH, J. Kimball, CORNELL, W. Bradford, (Kasım,1976), “Abstract: The Efficiency of The Market For Foreign Exchange Under Floating Exchange Rates” , **The Journal of Financial and Quantitative Analysis**, Vol.11,No.4, sf. 641
- ERTEK,Tümay, (1996) **Ekonometriye Giriş**, Beta Yayınları,İstanbul,
- FAMA, Eugene, F., (1965), “The Behavior of Stock Market-Prices” , **The Journal of Business**, Vol.38, No.1, sf. 34-105
- FAMA, Eugene, F., (1970), “Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work” , **The Journal of Finance**, Volume:25, No:2, sf. 383-417
- FAMA, Eugene, F., FISCHER, Lawrance, JENSEN, Michael, C. ve ROLL, Robert, (1969), “The Adjustment of Stock Prices to New Information” , **International Economic Review**, Vol.10, No.1, sf. 1-21
- GOLDMAN, Elena,(2000), “Testing Efficient Market Hypothesis for The Dolar-Sterlin Gold Standard Exchange Rate 1890-1906: MLE With Double Truncation” , **Economics Letters**, sf.253-259

GUJARATİ Damodar ,(2001),**Temel Ekonometri**, Literatür Yayınları

MCKENZIE, A.M., JIANG, B., DJUNAIDI, H.,HOFFMAN, L.A. ve WAILES, E.J, (2002),
"Unbiasedness and Market Efficiency Tests of The U.S. Rice Futures Market"
, **Review of Agricultural Economics**, Vol.24, No.2, sf. 474-493

ÖZEN, Ercan, (2008),"İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası'nda Hisse Senedine
Dayalı Futures İşlemlerin Spot Piyasa Etkinliğine Katkısı:İMKB 30 Endeksi
İçin Bir Uygulama", **A.K.U. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Afyon

SARIKAMIŞ, C., (2000), **Sermaye Pazarlar** , Alfa Yayınları , Genişletilmiş 4. Baskı
, İstanbul

TARI, Recep, (2002), **Ekonometri**, Alfa Yayınları, İstanbul

TUFAN, Ekrem,(2001). "Futures İşlemlerin Piyasa Etkinliğine Olan Etkisinin Test
Edilmesi: İstanbul Altın Borsası Uygulaması", **Eskişehir: T.C Anadolu
Üniversitesi Yayınları** No:1283.

WANG, Peijie, JONES, Trefor, (25 Temmuz, 2002), "The Impossibility of Meaningful
Efficient Market Parameters In Testing for The Spot-Forward Relationship In
Foreign Exchange Markets" , **Economic Letters**, sf.81-87

YILDIZ, Necati, BİRCAN, Hüdaverdi(2006), **Uygulamalı İstatistik**, Nobel Yayın
Dağıtım, Ankara

KRİZ SENARYOLARINDA CARİ İŞLEMLER AÇIĞI, GSYİH, KAYIT DIŞI EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER: ÖNCÜ GÖSTERGE GÜVENİRLİLİKLERİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Doç.Dr. Fatih YÜCEL¹

ÖZET

Günümüzde dünya ekonomisinden pay alma çabası neredeyse tüm ülkeleri uluslararası ekonomik sisteme süratle entegre olmasına yol açmıştır. Doğal olarak bu süreç ülkelerin iç ve dış ekonomik dengelerinin de hassaslaşmasına ve olası krizlere karşı kırılgan ve korunmasız olmalarına neden olmuştur. Nitekim yakın tarih içinde meydana gelen ve bir çok ülke ekonomisinin topoğrafyasını değiştiren krizler bu durumun açık bir sonucudur. Bu nedenle birçok iktisatçı olası krizlere yönelik literatürde yoğun çalışma yapmış ve yapmaya devam etmektedir. Bu çalışmalarda kriz beklentilerine yönelik öncü gösterge arayışları yoğunluk kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, cari işlem açıklarından kaynaklanan krizlere yönelik olarak literatürde oluşturulan öncü göstergelerden "cari işlem açığının GSYİH'ya oranı" öncü göstergesinin kayıt dışı ekonomi varlığında geçerli olup olmadığı sorusunun araştırılmasıdır. Örneklem olarak son yıllarda uluslararası ekonomik sistemde adından güçlü bir biçimde söz ettiren Türkiye ele alınmıştır. Araştırmanın ulaşılmış olduğu bulgu, "cari işlem açığının GSYİH'ya oranı" öncü göstergesinin, kayıt dışı ekonominin yüksek düzeyde olduğu Türkiye için bir kriz sinyali içermede netlik oluşturmadığı yönündedir. Elde edilen bu çıkarımın bu alandaki iktisat literatürüne yorumsal bir katkı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Krizler, Cari İşlemler Açığı, Kayıt Dışı Ekonomi, Öncü Göstergeler

GİRİŞ

Dünya ekonomisi tarihinde ortaya çıkışı, gelişmesi ve sonuçları açısından birbirleriyle benzerlikleri ve farklılıkları olan birçok kriz yaşanmıştır. Ülke ekonomilerinin uluslararası ekonomik sisteme entegrasyon süreçleri kriz kırılganlığı ve geçişgenliğini artırmıştır. Son yıllarda yaşanan krizlerin neredeyse ortak özelliği

¹ Niğde Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü fatihyucel@nigde.edu.tr

küresel entegrasyondan dolayı ülke ekonomileri arasında "domino etkisi" oluşturmasıdır. Domino etkisi gerçeği altında ülke ekonomileri, olası kriz sinyalleri karşısında daha kriz çıkmadan farklı şiddetlerde sarsıntılar yaşamaktadırlar. Bunun altında yatan en önemli neden, ifade edildiği üzere kriz sinyallerini yansıtan öncü göstergelerdir.

Bir ekonomi olağan ve beklenen seyirde ilerlerken sadece bir ya da birkaç öncü göstergeye bakılarak kriz beklentisi bütün ekonomi için dinlendirilmekte ve ekonominin olmayan bir kriz içine sürüklenmesine neden olunmaktadır. Ancak üzerinde durulması gereken nokta; öncü göstergelerin bütün ekonomiler için aynı geçerlilikte gerçek kriz sinyali olup olmadığıdır. Ülke ekonomileri tıpkı bir canlı gibi bir birinden farklı karakteristiklere sahip olduğu gerçeği yapılan sına ve araştırmalarda çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Klasik doktrinin evrensel kuralları ve birçok varsayımının bu yanılğının yaşanmasına neden olduğu tartışmaları güçlü biçimde devam etmektedir. Bu varsayımlardan biri de "homojenlik" ilkesidir. Bir zamanlar krizlerle boğuşan ülkelere IMF'nin her ülke için aynı reçeteyi önermesi de bu ilkenin bir yansıması olarak birçok iktisatçı tarafından ifade edilmiştir. Öncü gösterge yaklaşımlarında da ülke ekonomileri homojen nitelikteymiş gibi görülmekte ve bir ülkede test edilmiş ve başarıya ulaşmış öncü gösterge(ler) diğer ülkeler içinde geçerli kabul edile gelmiştir. Bu yaklaşım nedeniyle özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri uzun soluklu şoklara maruz kalmıştır.

Ancak burada tüm öncü göstergelerin her bir ülke ekonomileri için geçerli olmadığı gibi bir sonuca ulaşmak bilimsel mantığa ters düşeceğini de ifade etmek yerinde olacaktır. Asıl ulaşılacak istenen nokta, genel olarak geçerliliği ve odaklandığı kriz türünü önceden tespit kullanılışlığı genel kabul görmüş olan öncü göstergelerin dikkate alınan ülkenin ekonomik özellikleri ve karakteristiklerine uygun olarak dizayn edilip ve yorumlanarak eşik değerlerin yeniden tespit edilmesi gerektiğidir.

Bu çalışmanın amacı, cari işlem açıklarından kaynaklanan krizlere yönelik olarak literatürde oluşturulan öncü göstergelerden "cari işlem açığının GSYİH'ya oranı (CA/GSYİH)" öncü göstergesinin kayıt dışı ekonomi varlığında geçerli olup olmadığı sorusunun araştırılması olacaktır.

ÖNCÜ GÖSTERGELER VE EŞİK DEĞERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Makroekonomik değişkenlerin birbirleriyle olan etkileşimleriyle ekonomin içinde bulunduğu durum ve gelecekte izleyeceği trend hakkında bilgiler veren tahmin/öngörü/değerlendirme yardımcılarına öncü gösterge denilmektedir. Literatürde ele alınan konulara göre öncü değişkenler farklılık arz eder. Buna göre

KRİZ SENARYOLARINDA CARİ İŞLEMLER AÇIĞI, GSYİH, KAYIT DIŞI EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER: ÖNCÜ GÖSTERGE GÜVENİRLİLİKLERİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

literatürde öncü göstergeler genelde, döviz kuru ve ödemeler dengesi göstergeleri, parasal ve finansal göstergeler ve reel sektör olmak üzere üç ana başlık altında toplanmış ve bunlar Tablo 1’de özetlenmiştir (Yücel ve Kalyoncu,2010:58).

Tablo 1: Öncü Göstergeler

Döviz Kuru ve Ödemeler Dengesi Göstergeleri	Parasal ve Finansal Göstergeler	Reel Sektör Göstergeleri
a.Reel Döviz Kuru b.İhracatın Büyümesi c.İthalatın Büyümesi d.Cari İşlemler Dengesi e.Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri f.(Cari Açık)/(GSYİH) g. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı: (İhracat/İthalat) h.Net Hata Değişim Oranı ı. (İhracat/ GSYİH) j. (İthalat/ GSYİH)	a.(Kısa Vadeli Dış Borç.)/(Rezervler) b.Merkez Bankası Döviz Rezervlerinin Büyümesi c.(M2Y/Rezervler)’in Büyümesi d.Reel Mevduat Fazlari e.Toplam Mevduatların Büyümesi f.Borsa Endeksinin Büyümesi g.M2/M2Y h.Toplam Yurtiçi Kredilerin Büyümesi ı.Reel Ankes (M1) Fazlası j.Paranın Reel Değer Artışı(Doğan,2006:199) k.Hisse Senedi Fiyatları l.Enflasyon Oranı	a.İmalat Sanayi Üretim Endeksinin Büyümesi b. Reel Sektöre Yönelik Banka Kredileri c.İmalat Sanayi Haftalık ya da Aylık Çalışma Saati d.İşsizlik Oranı e. Reel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları f. Yatırımlar/ GSYİH g.Kapasite Kullanım Oranı h.Stoklardaki Değişme

Kaynak: Yücel ve Kalyoncu,2010:58

Öncü göstergeler, dikkate alındıkları alanlara göre; olası krizlerin önceden tespit edilmesi, ortaya çıkabilecek sorunların ve bunların maliyetlerinin en aza indirgenmesi, ekonomilerin olası krizlere karşı açıklık ve duyarlılıklarının belirlenmesi ile tüm bu gelişmelere karşı nasıl ve hangi tür önlemler alınması gerektiği konularında oldukça etkili bilgiler sunar.

Ancak burada üzerinde durulması gereken önemli olan noktalar öncü göstergeleri oluşturan verilerin ne kadar sağlıklı oldukları ve kriz sinyali olarak algılanabilecek eşik değerlerinin nasıl belirlendiğidir. Bu noktada Karaçor ve Alptekin (2006) finansal kriz üzerine yaptıkları çalışmalarında Kaminsky, Lizondo ve Reinhart (1997) ve Bussier ve Fratzscher (2002) atıfta bulunarak optimal kriz sinyallerinin eşik değerleri ve olası hataları hakkında şu bilgileri vermişlerdir: “Krizi önceden tahmin etmeye yönelik göstergelerin kriz sürecinin habercisi olabilmesi için kritik değerler

arasında seyir izlemesi gerekir. Bu değerlere göre makroekonomik politika seçimine gidilir. Kaminsky, Lizondo ve Reinhart'ın yaklaşımına göre, (KLR) her bir değişken analiz edilerek optimal eşik değerleri hesaplanır...Sinyal yaklaşımında esas olan konu, optimal kritik değer ne olduğunu bulabilmektir. Modelin sinyal verme sıklığı, optimal kritik değer düşüklüğü ile alakalıdır. Optimal kritik değer ne denli düşükse model o kadar sık sinyal verecektir. Tabi bununla birlikte muhtemel yanlış sinyal verme sayısı da optimal kritik değer düşüklüğüne bağlı olarak artış gösterecektir. Bu ikinci tip hatadır. Optimal kritik değer yüksek tutulması her ne kadar yanlış sinyal alımını engellese de bununla birlikte bazı krizlerin de öngörülememesi riskini beraberinde getirebilecektir. Bu da birinci tip hatadır. Kaminsky, Lizondo ve Reinhart'ın tanımlamasına göre birinci tip hata, olası iyi sinyallerin içinde iyi sinyaller olarak hesaplanırken, ikinci tip hata ise, olası kötü sinyaller içerisinde kötü sinyallerin yüzdesi olarak ifade edilmektedir" (Karaçor ve Alptekin, 2006:242-243). Buradan da anlaşıldığı üzere yapılan bu değerlendirmeler öncü gösterge seçimi ve eşik değerlerin tespiti ve sonuçları açısından kayda değer bilgiler vermektedir.

Buraya kadar ki süreçte gösterge tespiti ve eşik değerleri hakkında bilgiler verildi. Gösterge tespiti ve eşik değerlerin belirlenmesi yanında bir diğer önemli nokta da gösterge olarak seçilen büyüklüklerin hesaplanmasında ve oluşturulmasında kullanılan verilerin açıklığı ve kesinliği durumudur. Ancak burada çalışmanın amacının dışına çıkmamak için bir kısıt koymak gerekmektedir. Çünkü Tablo 1'de de sunulduğu üzere çeşitli kriz türlerine göre çok sayıda öncü gösterge mevcuttur. Çalışmanın amacı çerçevesinde bu öncü göstergelerden cari işlemler açısından kaynaklanan krizlerin tespiti için kullanılan CA/GSYİH oranı üzerinde durulacaktır. Çalışmanın takip eden bölümünde bu öncü göstergede yer alan GSYİH verisinin hesaplanması ve kayıt dışı ekonominin bu hesaplamadaki etkisi tartışılacaktır. Böylece, CA/GSYİH öncü göstergesinin eşik değerinin kayıt dışı ekonomi altında nasıl tespit edilmesi gerektiği konusunda bilgilere ulaşılmış olacaktır.

KAYIT DIŞI EKONOMİ VE GSYİH İLİŞKİSİ

Literatürde kayıt dışı ekonominin konusunda oldukça farklı tanımlar yer almaktadır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır; Feige (1989)'e göre, "ulusal gelir ve üretim hesaplarında kayıtlı olmayan ekonomik faaliyetler ve mali gelir" (İkiz,2000:6), Sargent (1979), "ulusal gelir hesaplarına kayıtlı olmayan faaliyetler", Schneider ve Enste (2002) "resmi olarak hesaplanan GSMH'ya katkıda bulunacak ekonomik faaliyetlerin tümü". Bhattacharyya (1999), "dolanımdaki veri para miktarında hesaplanan potansiyel milli gelir ile kayıtlı gelir arasındaki fark, kayıtlı olmayan milli gelir" olarak tanımlamaktadır (Sugözü,2008:3). Tanımlardan da anlaşıldığı üzere

KRİZ SENARYOLARINDA CARİ İŞLEMLER AÇIĞI, GSYİH, KAYIT DIŞI EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER: ÖNCÜ GÖSTERGE GÜVENİRLİLİKLERİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

kayıt dışı ekonomi, resmi olarak ulusal hesaplarda görünmeyen gelir getiren her türlü ekonomik faaliyetin gerçekleştirildiği ekonomi olarak tanımlanmaktadır.

Tanım itibarıyla GSYİH ise ülkedeki yerleşiklerce belli bir dönemde üretilen ve ticarete konu olan mal ve hizmetin cari fiyatlardan hesaplanan parasal değer olarak ifade edilmektedir. Anlaşıldığı üzere GSYİH, kayıt altında yapılan ve ticaret konu olan ekonomik faaliyetlerin bir sonucudur. Diğer bir ifadeyle bir ülkenin ulusal gelirinin resmi ve kayıt altına alınmış kısmını kapsamaktadır.

Ancak kayıt dışı ekonominin varlığı altında sadece resmi kayıtlar yoluyla elde edilen GSYİH rakamı ve büyüklüğü tam olarak gerçeği yansıtmadığı literatürde üzerinde konsensüse varılmış bir vurgudur. Tahmin edilen kayıt dışı ekonominin kayıt altına alındığı varsayımıyla hesaplanacak GSYİH rakamı elbette daha öncesine göre daha büyük olacaktır. İşte bu durumda bir ülke için dikkate alınacak olan ve içerisinde GSYİH verisini de içeren öncü göstergelerin gerçeği yansıtmaması, tahmin edilen kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve bunun hesaplamada dikkate alınmasıyla mümkün olacaktır. Kayıt dışı ekonominin dikkate alınmadan yapılan hesaplamalarda öncü göstergelerin eşik değer sınaması ve yorumlaması da oldukça ciddi hata ve yanlışlara neden olacağı dikkatlerden kaçmaması gereken bir husus olarak kabul edilmelidir. Olası yanılgı ve hatalar bir ekonominin büyüklüğü çerçevesinde - özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki gibi küçük ya da orta büyüklükteki ekonomiler için- telafisi zor hatta mümkün olmayacak yüksek maliyetli sonuçların ortaya çıkmasına yol açabileceği göz ardı edilmemesi gerek bir durumdur.

GSYİH hesapları yapılırken, öncü göstergeler için "**kayıt dışı ekonomi tahmini içerilmiş GSYİH**" hesabının da yapılması gerekliliği bu çalışmanın ilgili literatüre en önemli katkısı olarak ifade edilebilir.

Literatürde kayıt dışı ekonomi ile ulusal gelirin yıllar arasındaki değişimi ifade eden büyüme arasındaki ilişkiye yönelik oldukça yoğun çalışma mevcuttur. Ekonomik büyüme ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif yönlü ilişki bulgusuna ulaşan çalışmalara sayfa kısıtından dolayı örnek olarak; Ram (1986), Aschauer (1989), Dowrick (1996), Sanchez-Robles (1998), Terasawa ve Gates (1998), Fan ve Rao (2003), Esfahani ve Ramirez (2003), Schneider (2005), Nikopour vd. (2008). Çalışmalarda, kayıt dışı ekonominin büyümeye, olumlu büyümenin de kayıt dışını artırıcı etkisi bulunmuştur.

Ulaşılan bir sonuç olarak büyüyen ekonomilerde tahmin edilen kayıt dışı ekonomi oranı da arttığı söylenebilir (Yurdakul,2008:219).

Literatürde Türkiye üzerine kayıt dışı ekonomi tahminlerini içeren çalışmalar ve elde edilen bulgular Tablo 2'de rapor edilmiştir.

Tablo 2: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahminlerini İçeren Çalışmalar

Yazar(lar)	Yöntem	Dönem GSMH%
Kırcı (2006)	Parasal yaklaşım	2005: 33,0
	MİMIC	1970-2005: 33,0
İlgin (2002)	Sabit Oran Yaklaşımı	1968-1980: 36,0
		1981-1990: 35,6
	Vergi yaklaşımı	2001: 65,7
	Parasal yaklaşım	1998:82,5
Yurdakul (2008)	Parasal yaklaşım	1985-2006: 33,2 2006 : 51.1
Altuğ (1999)*	Kayıt dışı ücret yaklaşımı	1992 : 35
Derdlyok (1993)*	Parasal yaklaşım	1984: 27,3
	Vergi yaklaşımı	1991:40,4
Hakloğlu (1987)*	Parasal yaklaşım	1984: 137,8
	Gsmh yaklaşımı	1990: 7,5
Özsoyul (1993)*	Parasal yaklaşım	1993: 12,9
	İşlem hacmi yaklaşımı	1990: 8,5
Kasnakoğlu (1993)*	Parasal yaklaşım	1990: 9,33
Temel vd (1994)*	Vergi yaklaşımı	1991: 16,4
Öğünç ve Yılmaz (2000)	Ekonometrik	2000: 46,2
Akalın ve Kesikoğlu (2007)*	Genişletilmiş oran yöntemi	2005: 14-134
Derdlyok (1993)	Vergi yaklaşımı	1989: 46,9
	Nakit oran	1995: 36,2
Koşar (1996)	İşlem hacmi yaklaşımı	1995: 56,7
Çetintaş ve Vergil (2003)	Parasal yaklaşım	1971-2000: 22
DİE (2004)	Parasal yaklaşım	1980-2000: 23,9
Savaşan ve Schnelder (2005)**	MİMIC	2005: 35,2
Baldemir, Gökalp ve Avcı(2005)**	MİMIC	2003:10,8
Tandircioğlu (2002)**	Parasal yaklaşım	2002: 45
* İlgili çalışmalar Yurdakul (2008:208) çalışmasından alınmıştır.		
** İlgili çalışmalar Kırcı (2006:20) çalışmasından alınmıştır.		

Tablo 2 incelendiğinde Koşar (1996), İlgin (2002) ve Yurdakul (2008) çalışmalarında kayıt dışı ekonominin GSMH'nın %50'sine yaklaştığı ve hatta bazı dönemler için de aştığı görülmektedir.

TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ VE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI KRİZ ÖNCÜ GÖSTERGESİ İLİŞKİSİ

Ekonomik kriz türleri içinde en sık rastlanan kriz türlerinden olan Cari işlemler açığı krizi için literatürde en sık kullanılan öncü gösterge CA/GSYİH oranıdır.

Tablo 2'deki çalışmalarında kayıt dışı ekonominin GSMH ile ilişkisini açıklamaktadırlar. Ancak cari işlemler açığı kriz öncü göstergesinde GSYİH verisi

KRİZ SENARYOLARINDA CARİ İŞLEMLER AÇIĞI, GSYİH, KAYIT DIŞI EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER: ÖNCÜ GÖSTERGE GÜVENİRLİLİKLERİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

kullanılmaktadır. Bundan dolayı Fiege (1989) ve Iğın (1999) çalışmalarında kullanılan parasal yaklaşım yöntemi kullanılarak Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi TCMB veri sisteminden elde edilen verilerle 2003-2011 dönemi için GSYİH için tahmin edilmiştir². Elde edilen sonuçlar Tablo 3'de rapor edilmiştir.

Tablo 3: Türkiye için Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini

Yıl	C	D	C/D	C ₀ =k ₀ *D	Y ₀	Y _u	(Y _u /Y ₀)
	(Dolaşım. Para)*	(Vadesiz Mevduat)*		2001 için k ₀ ≈0,6	(Nominal GSYİH)*	(Kayıt Dışı Ekonomi)	%
2003	34625697	40880722	0,85	24528433	454780659	70204855	66,2
2004	48184480	57429669	0,84	34457801	559033025	83511567	60,9
2005	64123639	79004523	0,81	47402714	648931712	85839536	55,1
2006	86866746	97655199	0,89	58593119	758390785	137233207	72,2
2007	93504206	101878070	0,92	61126842	843178421	167478969	80,5
2008	114545774	127312413	0,90	76387448	950534250	178059994	74,6
2009	129279977	152113805	0,85	91268283	952558579	148771693	64,3
2010	160732078	201926623	0,80	121155974	1103749801	135204179	49,8
2011	196545775	250133972	0,79	150080383	1298202600	150722960	46,5

*Veriler TL olup TCMB veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir

Literatürde cari işlemler krizi sinyali olarak öncü gösterge eşik değeri tespitlerinde net rakamsal konsensüs bulunmamaktadır. Ancak, kriz eşik değerini CA/GSYİH oranını %4 ila %6 arasında olduğunu ileri süren çok sayıda çalışma mevcuttur (Pıçak vd.2009, Kruger, Osakwe ve Page 1998, Derrick ve Salvatore 2000, Summer 2004, Chamon, Manasse ve Prati 2007, Yücel ve Kalyoncu 2010). Ülkelerin büyüklükleri ve kendi sosyo-ekonomik yapılarına göre bant aralığı değişmektedir.

Ancak yapılan bu çalışmalarda kayıt dışı ekonomi varlığına hiç değinilmemiştir. Bu durum ilgili literatür açısından eksiklik olarak nitelendirilebilir.

² Fiege (1989) ve Iğın (1999), Y milli gelir, C dolaşımdaki para miktarı, D vadesiz mevduat, k=C/D, u kayıtdışı, o kayıtlı kesim, kayıt dışı ekonomi Y_u şu denklemle hesaplanmıştır:

$$Y_u = Y_o * (C - k_o * D) / (k_o + 1) * D$$

Tablo 4’de Türkiye için Tablo 3’de verilen veriler kullanılarak “**Kayıt Dışı Ekonomi İçerilmiş GSYİH**” hesaplaması yapılmış ve öncü gösterege CA/GSYİH oranı yeniden tespit edilmiştir.

Tablo 4: Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Altında Cari İşlem Açığı Öncü Göstergesi

(1) YIL	(2) GSYİH (\$)	(3) CARİ AÇIK (CA) (\$)	(4) CA/ GSYİH	(5) Tahmini kayıt dışı oranı %GSYİH	(6) kayıt dışı ekonomi tahmini içerilmiş GSYİH	(7) CA/ GSYİH
2003	303187106000	7515000000	2,47	0,6623	503987926304	1,49
2004	391205755773	14431000000	3,68	0,6091	629489181615	2,29
2005	481760736451	22309000000	4,63	0,4007	674802263547	3,30
2006	527392757302	32249000000	6,11	0,7224	908381285177	3,55
2007	645125035195	38434000000	5,95	0,8053	1164644226038	3,30
2008	731743071594	41524000000	5,67	0,7463	1277842925924	3,24
2009	612972058559	13370000000	2,18	0,6434	1007358281035	1,32
2010	729130290644	46643000000	6,39	0,4978	1092091349326	4,27
2011	771688255662	77236000000	10,00	0,4652	1130677632195	6,83

GSYİH ve CA verileri ABD doları cinsinden hesaplanmıştır.

Tablo 4 incelendiğinde kayıt dışı ekonomi dikkate alınmadan yapılan öncü gösterege oranları 9 yıllık period içinde 2003,2004 ve 2009 yıllarında zayıf sinyal; 2005 yılında orta derece sinyal; 2006, 2007, 2008, 2010 yıllarında güçlü sinyal vermekte iken 2011 yılında ise cari açık krizinin çoktan çıkması gerektiği sinyalinin içermektedir. Fakat 2012’nin ilk altı ayını geçmiş olmamıza rağmen ekonomide cari açık krizi patlak vermemiştir.

“**Kayıt Dışı Ekonomi İçerilmiş GSYİH**” hesaplamasıyla elde edilen öncü gösterege oranlarına incelendiğinde 2010 için orta sinyal gözlenirken güçlü sinyal varlığı 9 yıllık period içinde sadece 2011 gözlenmiştir. Bu durumdan elde edilebilecek sonuç ise cari açığın sürdürülebilir ve kabul edilebilir seviyede olduğunu göstermektedir. Çünkü üst üste güçlü sinyal veren ülkelerde cari açık krizinin çıktığı literatürden bilinen bir durumdur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kayıt dışı ekonomi dikkate alınmadan yapılan öncü gösterege oran hesaplamalarında 9 yıllık periodun 6’sında içinde üst üste güçlü sinyallerin olması mevcut literatüre göre Türkiye’de cari açık krizinin çoktan çıkmış ve gelişmiş olmasını sonucunu

KRİZ SENARYOLARINDA CARİ İŞLEMLER AÇIĞI, GSYİH, KAYIT DIŞI EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER: ÖNCÜ GÖSTERGE GÜVENİRLİLİKLERİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

vermektedir. Ancak böyle bir kriz durumunun halen ortaya çıkmamış olması bu çalışmanın hipotezini doğrular niteliktedir.

"**Kayıt Dışı Ekonomi İçerilmiş GSYİH**" hesaplaması içeren öncü gösterge oranları Türkiye'de yıllar itibarıyla değil de sadece 2011 için güçlü sinyal taşıması cari açığın sürdürülebilirliğinin bir göstergesi olarak ele alınabilir.

Bu çalışmada elde edilen bütün veriler, ulaşılan bulgular ve yorumların ışığı altında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Kayıt dışı ekonomi varlığı tüm ekonomiler için geçerli olduğu ilgili literatürde üzerinde konsensüse ulaşılmış bir olgudur.
- kayıt dışı ekonomi varlığını içermeyen GSYİH ve GSMH hesaplamalarıyla elde edilen göstergelerin güvenilirliklerinin doğru sonuçlara ulaşmayı sağlamadığı düşünülmektedir.
- GSYİH ve GSMH hesaplamalarına kayıt dışı ekonomi dahil edilmesi gerekmektedir.
- Kriz sinyalleri olan öncü göstergelerin ekonomilerin geleceği açısından ciddi önemleri vardır.
- GSYİH ve GSMH içeren öncü gösterge hesaplamalarında "**Kayıt Dışı Ekonomi İçerilmiş GSYİH ve GSMH**" verileri kullanılmalıdır.
- kayıt dışı ekonomi varlığını içermeyen GSYİH ve GSMH hesaplarının kullanıldığı gösterge eşik değerlerinin "**Kayıt Dışı Ekonomi İçerilmiş GSYİH ve GSMH**" verileri kullanılarak yapılan modellemeler ve hesaplar için yeniden belirlenmesi gerektiği düşünülmektedir.
- Bu çalışmada elde edilen bulgular ve ulaşılan sonuçlar çalışmanın hipotezini destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

Aschauer, David (1989) "Is Public Expenditure Productive", *Journal of Monetary Economics*, 23:177-200.

Bhattacharyya, Dilip K. (1999) "On The Economic Rationale of Estimating The Hidden Economy", *The Economic Journal*, 109, 348-359.

Bussiere, Matthieu ve Christian Mulder (1999) "Political Instability and Economic Vulnerability", *IMF Working Paper 99/46*, IMF, Washington.

Çetintas, Hakan ve Vergil Hasan (2003) "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini", *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 4 (1).

Derdiyok, Türkmen (1993) "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini", *İktisat Dergisi*, Mayıs.

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (2004) "Türkiye İstatistik Yıllığı", Ankara.

Dowrick, Steve (1996) "Estimating the impact of government consumption on growth: growth accounting and endogenous growth models" *Empirical Economics* 21 (1):163-186.

Esfahani, Hadi S. ve Ramirez, Maria T. (2003) "Institutions, Infrastructure and Economic Growth", *Journal of Development Economics* 70:443-477.

Fan, Shenggen ve Rao, Neetha (2003) "Public Spending in Developing Countries: Trends, Determination, and Impact" *EPTD, discussion papers*, No. 99, International Food Policy Research Institute (IFPRI).

Feige, L. Edgar (1989) "Underground Economies, Tax Evasion and Information Distortion", Cambridge.

İlgin, Yılmaz (2002) "Kayıtdışı Ekonomiye Tahmin Yöntemleri ve Türkiye'de Durum" *Planlama Dergisi*, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı, Ankara.

İkiz, Ahmet Salih (2000) "Kayıtdışı ekonomi ve Türkiye'de ekonomik büyüme üzerine etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Kaminsky Graciela, Saul Lizondo ve Carmen M. Reinhart (1997) "Leading Indicators of Currency Crises", *IMF Working Paper*, No:79, Washington DC.

Karaçor, Zeynep ve Alptekin, Levent (2006) "Finansal Krizlerin Önceden Tahmin Yoluyla Değerlendirilmesi", *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 13 (2).

Kırcı, Nüket (2006) "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir

Koşar, Fırtınay (1996) "Kayıt Dışı Ekonomi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

**KRİZ SENARYOLARINDA CARİ İŞLEMLER AÇIĞI, GSYİH, KAYIT DIŞI
EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER: ÖNCÜ GÖSTERGE GÜVENİRLİLİKLERİ
AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME**

Nikopour, Hesam, Shah Habibullah, Muzafar ve Schneider, Friedrich (2008), "The shadow economy Kuznets's curve: panel data analysis", *MPRA paper*, N.12956.

Pıçak Murat, Yılmaz Sema ve Giray, Yavuz (2009) "Küresel Ekonomik Sistemde Finansal Krizlerl Önlleme ve Yönetme Sorunsalı", *Mevzuat Dergisi*, 12(137), Mayıs.

Ram, Rati (1986) "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data", *American Economic Review*, 76(1): 191-203.

Reagle, Derrick ve Salvatore, Dominick (2000) "Forecasting Financial Crises in Emerging Market Economies", *Open Economies Review*, 11 (3):247-259.

Sanchez-Robles, Blanca (1998) "Infrastructure Investment and Economic Growth: Some Empirical Evidence", *Contemporary Economic Policy* 16:98-108.

Schneider, Friedrich (2005) "Shadow Economies around the World: What do we really know?", *European Journal of Political Economy* 21(3):598-642.

Schneider, Friedrich ve Enste, Dominik (2002) "Hiding in the Shadows The Growth of the Underground Economy", *IMF Economic Issues*, No.30, March.

Sargent, Thomas J. (1979) "Causality, Exogeneity, and Natural Rate Models: Reply to C. R. Nelson and B. T. McCallum", *Journal of Political Economy*, University of Chicago Press, 87(2), April.

Sugözü, İbrahim Halil (2008) "Kayıt dışı ekonomiyi önlemede vergi politikaları (1980-2004 Türkiye örneği)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Terasawa, Katsuaki L., ve Gates, W.R. (1998) "Relationships between Government Size and Economic Growth: Japan's Reforms and Evidence from OECD", *International Public Management Journal* 1(2):195-223

Yurdakul, Funda (2008) "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi: Bir Model Denemesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(4)

Yücel Fatih ve Kalyoncu Hüseyin (2010) "Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri Ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği", *Maliye Dergisi*, 159:53-69.

[The text in this section is extremely faint and illegible. It appears to be a long, multi-paragraph article or a collection of short pieces. The content is mostly lost due to the quality of the scan.]

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN ANALİZİ VƏ İNKİŞAF MEYLLƏRİ

Doç.Dr. Hankişi HANKİŞİYEVA¹
Yrd.Doç. Dr. Jamala HANKİŞİYEVA²

ÖZET

İnvestisiya qoyuluşları arasında xarici investisiyalar müəyyən özünəməxsus cəhətlərə malikdir. Ümumiyyətlə, xarici investisiyanın törətdiyi effektlər həm müsbət, həm də mənfi mənələrdə təzahür edir. Belə ki, xarici investisiyalar reallaşdırıldığı zaman istər-istəməz yeni texnologiya, texnika və idarəetmə təcrübəsinin investisiya qoyulan ölkəyə idxalı baş verir. Xarici investisiyaların bu xüsusiyyəti ən mühüm müsbət effekt kimi qiymətləndirilir. Bununla yanaşı olaraq xarici investisiyalar reallaşdırıldığı təqdirdə ümumi investisiya qoyuluşlarının həcmi artır ki, bu da iqtisadi inkişaf baxımından ciddi problem hesab edilir. Bu məqalədə məqsəd Azərbaycanda neft və qeyri neft sektoruna cəlb olunan birbaşa xarici investisiyalar analiz edilib. Bundan əlavə ölkədəki xarici investisiya mühiti və xarici investorların qarşılaşdığı problemlər və onların həlli yolları təhlil edilə bilər.

Açar Sözlər: İntestisiya, Birbaşa Xarici İntestisiya, Xarici Kapital

GİRİŞ

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə xarici investisiyaların qeyd olunan xüsusiyyətləri onlara qarşı meyllənmənin əsasında dayanır. Digər tərəfdən belə ölkələrdə investisiya qoyuluşlarının maliyyələşməsi üçün sərbəst ehtiyatlar kifayət qədər məhdud olduğundan xarici investisiyalar müstəsna əhəmiyyətə malik olur. Xarici investisiyanın mənfi xüsusiyyətləri isə əsasən iki aspektdə özünü göstərir. Belə ki, ilk növbədə xarici investisiyaya meyllənmə milli iqtisadiyyatın asılılığının artmasına gətirib çıxarır. Digər tərəfdən isə ölkəyə daxil olan maliyyə formasında investisiya resursu nəticədə inflyasiya təsirini artırır. Bunun baş verməməsi üçün

---

¹ Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti, İqtisadi Teorilər Bölməsi, İşletmə fakültəsi dekanı, khabiznes@rambler.ru

² Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti, İqtisadi Teorilər Bölməsi, Ögretim üyesi, jamala78@hotmail.com

investisiyaların maddi formada reallaşdırılması daha məqsədəuyğundur. Bütün bunlar ona əsas yaradır ki, daxili investisiya qoyuluşları ilə xarici investisiya qoyuluşları arasında müəyyən nisbət saxlanılmalıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, müvafiq problemin həllində fərqli yanaşmalar mövcuddur. Buna baxmayaraq müştərək müəssisələrin yaradılması daha çox müşahidə olunur.

XARİCİ İNVESTİSİYALARIN YARANMA MƏNBƏLƏRİ

Xarici investisiyaları yaranma mənbələri, istifadə olunma xarakteri, məqsədi, müddəti və digər amillər baxımından aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

-Yaranma mənbələrinə görə:

A) Dövlət kapitalı dedikdə, praktikada başqa sözlə ona rəsmi kapital da deyilir. Dövlətlərin və ya dövlətlərarası beynəlxalq təşkilatların qərarlarına əsasən xaricə ixrac olunan və ya xaricdən idxal olunan dövlət büdcə vəsaitləri başa düşülür.

B) Özəl kapital dedikdə xaricdə yerləşdirilən qeyri-dövlət mənbələrinə əsasən formalaşan kapital nəzərdə tutulur. Bura müxtəlif növ investisiyalar; ticarət, banklararası kreditlər və s. aiddir.

-Müddətinə görə: Qısamüddətli, orta və uzunmüddətli qoyuluşlara bölünür.

-İstifadə olunma xarakterinə görə: Sahibkar kapitalı və borc kapitalına bölünür.

-Məqsədinə görə: Portfel investisiyaları və birbaşa investisiyalara bölünür.

Bunlardan başqa xarici investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin də müxtəlif hüquqi formaları vardır ki, onlara da aşağıdakıları aid etmək olar:

Birgə müəssisələr (a joint venture); Konsessiya (consession); Konsorsium (consortium); Filialların qeydiyyatdan keçirilməsi (branch); icarə (lease; rent).

AZƏRBAYCANDA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN ANALİZİ

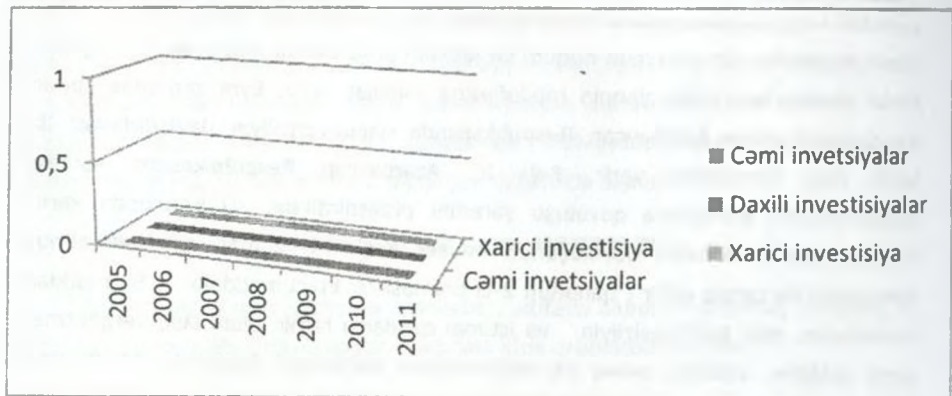
Xarici kaptalı ölkə iqtisadiyyatına cəlb etmək üçün müvafiq qanun, normativ akt və qərarların qəbul edilməsi əsas şərtidir. Və bu istiqamətdə ilk addım 15 Yanvar 1992-ci ildə qəbul edilmiş "Xarici investisiyaların qorunması" haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu oldu. (7 Aprel 1992-ci ildə və 5 Noyabr 1996-cı illərdə dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir. Bu qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN ANALİZİ VƏ İNKİŞAF MEYLLƏRİ

xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsiplərini müəyyən edir. Qanun xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Eyni zamanda qanun xarici investorlara Azərbaycan Respublikasında qanunvericiliyin dəyişdirilməsi ilə bağlı bəzi təminatlar verir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə, 10 il ərzində xarici investisiyaya investisiya qoyuluşunun həyata keçirildiyi zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir (qanunun 2-ci bölməsi 10-11-ci maddələr). Bu müddə müdafiənin, milli təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təmin olunması, vergitutma, ətraf mühitin, əhəlinin əxlaq və sağlamlığının mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə şamil edilmir. Xarici hüquqi və fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının ərazisində mövcud olan bütün müəssisələrin səhm və digər qiymətli kağızlarını satın ala bilər, dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin özəlləşdirilməsində iştirak edə bilərlər. 2005-2011-ci illər ərzində Respublikamızda bütün sektorlara xarici investisiyaların cəlb olunma dinamikasını aşağıdakı qrafiklər vasitəsilə əks etdirmək olar:

Tablo 1. Azərbaycanda Birbaşa Xarici İnvestisiyalar

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Cəmi investisiyalar	6733,4	7415,6	10353,9	13328,0	10475,0	14118,9	17110,2
Daxili investisiyalar	2104,9	2901,4	4626,7	7702,2	6079,9	7499,2	10260,4
Xarici investisiya	4628,5	4514,2	5727,2	5625,8	4395,1	6619,7	6849,8

Şəkil 1. Azərbaycanda Birbaşa Xarici Investisiyalar

Məlum olduğu kimi hazırda respublikamızda xarici investisiyalar ən çox neft sektoruna cəlb olunur. Bu investisiya qoyuluşları da bir sıra beynəlxalq müqavilələr əsasında həyata keçirilir ki, bu müqavilələrin əsasında "Əsrin müqviləsi" dayanır. Bu müqavilə uzaqgörən, çevik siyasətə və İtİ analitik duyuma malik olan Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev dühasının bəhrəsidir. Belə ki, bu müqavilə çox yüksək keyfiyyətə və rəqabət qabiliyyətinə malik olan Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılmasının və Azərbaycanın yeni, mütərəqqi neft strategiyasının əsasını qoydu. Azərbaycanın yeni neft stratyegiyası Xəzərin Azərbaycan sektorunda olan neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsi ilə xarakterizə olunur. Ulu Öndərin hakimiyyətə gəldiyi dövrdə ölkədə siyasi-iqtisadi vəziyyət çox gərgin idi. Təbli ki, belə bir şərait olan ölkəyə heç bir şirkətin investisiya qoymağa marağı olmazdı. Məhz bu amili nəzərə alan Ümummilli lider Heydər Əliyev ilk öncə ictimai siyasi vəziyyəti sabitləşdirdi və 1994cü il 12 Noyabrda atəşkəs elan edilməsinə nail oldu. İqtisadi fəaliyyət üçün ölkədə hərtərəfli imkanlar açıldı. Yalnız bundan sonra ölkəmizə, xüsusən də Neft sektoruna xarici investisiya axını başlandı.

"Əsrin müqviləsi"nin imzalanması ilk növbədə ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi, müdriqliyi, qətiyyəti, cəsarəti sayəsində reallığa çevrildi. Hamımız yaxşı xatırlayırıq ki, buna həm ölkə daxilində, həm də xaricdə çox ciddi müqavimət var idi. Amma bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, fenomen şəxsiyyət, mahlr siyasətçi, diplomat öz istəyinə nail oldu. O vaxtdan uğurla həyata keçirilən yeni neft strategiyası indiyədək 27 beynəlxalq neft müqaviləsi bağlanmasını təmin etmişdir. Görülən müştərək işlər ölkəmizə müasir texnologiyaların gətirilməsi, neft sənayesi infrastrukturunun yenidən qurulması, yüksək peşəkarlığa malik milli

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN ANALİZİ VƏ İNKİŞAF MEYLLƏRİ

kadrların hazırlanması, eləcə də digər sahələrin inkişafı, minlərlə yeni iş yerlərinin açılması üçün geniş imkanlar açmışdır.

"Əsrin müqaviləsi"nin həyata keçirilməsi indiyədək Azərbaycanda təkcə neft sənayesinə 30 milyard ABŞ dolları məbləğində sərmayənin qoyulmasını təmin etmişdir. Hazırda dünyanın 15 ölkəsini təmsil edən 34 neft və qaz şirkəti ölkəmizdə uğurla fəaliyyət göstərir. O cümlədən, ARDNŞ və onun struktur bölmələri tərəfindən təsis edilmiş 27 müştərək müəssisə və əməliyyat şirkəti, 7 alyans neft və qaz sənayesinin inkişafında mühüm rol oynayır. Dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq maliyyə qurumlarının da dəfələrlə rəsmən bəyan etdikləri kimi, ölkəmiz hazırda iqtisadi inkişaf sürətinə, adambaşına düşən ümumdaxili məhsul istehsalının həcminə görə dünyanın lider dövlətləri cərgəsinə çıxmış, siyasi cəhətdən dünya birliyində özünəlayiq yerini tuta bilmişdir. Azərbaycanda çoxlu sayda kəskin sosial məsələlər öz həllini tapmış, bir sözlə, ölkəmiz ötən 13 il ərzində böyük və şərəfli bir inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycanın neft sektoru, təbii ki, ölkə iqtisadiyyatı üçün həlledici amildir, "Əsrin müqaviləsi"nin Azərbaycanın müasir tarixindəki rolu müstəsna əhəmiyyətə malikdir. "Əsrin müqaviləsi" imzalandıqdan sonra ölkəyə milyardlarla dollar sərmayə qoyulmuş, yeni iş yerləri açılmış, güclü infrastruktur, kadr potensialı yaradılmışdır. Dövlət Neft Fondunun yaranması və dünyada nümunə kimi qəbul edilən şəffaf fəaliyyəti nəticəsində neftdən əldə olunan gəlirlər çox səmərəli şəkildə qorunub saxlanılır və onlardan təsərrüfatçılıq daistifadə edilir.

Dövlətin neft strategiyasının tərkib hissəsi olan məsələlərdən biri - neftdən əldə olunan gəlirlərin Azərbaycan vətəndaşları arasında ədalətli şəkildə bölünməsi, ölkə iqtisadiyyatının sonrakı inkişafında rol oynaması və gələcək nəsillər üçün bir əmanət kimi saxlanması vəzifəsi uğurla həyata keçirilir. Fondun beynəlxalq audit keçirilir, onun gəlirləri və xərcləri barədə ictimaiyyətə mütəmadi məlumat verilir. Təsədüflü deyildir ki, Neft Fondundan ayrılan ilk ödəmələr ölkəmizdə ən çətin və ağır vəziyyətdə yaşayan qaçqın və məcburi köçkünlərimizin sosial problemlərinin həllinə yönəldilmişdir. "Azəri", "Çıraq" yataqları və "Günəşli" yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsi (AÇG) üzrə hasilatın pay bölgüsü sazişinin - "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından sonra 1995-ci ilin fevral ayında Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti təşkil olunmuş və həmin ilin oktyabr ayında ilkin neft layihəsinə sanksiya verilməmişdir. İki il keçməmiş - 1997-ci il noyabrın 7-də "Çıraq" yatağından ilkin neft hasil olunmuşdur. Qərb ixrac boru kəməri marşrutu İstismara verildikdən sonra isə, 1999-cu ilin aprelində Supsa terminalından ilk tanker neftlə yüklənib yola salınmışdır. Yataqların tammiqyaslı

işlənilməsinin 1-ci fazasına – “Mərkəzi Azəri” layihəsinə 2001-ci ilin avqust ayında sanksiya verilmiş və növbəti ilin əvvəlində hasilat başlanmışdır. 2002-ci ilin sentyabr ayında 2-ci fazaya – “Qərbi və Şərqi Azəri” layihələrinə sanksiya verilmiş və burada da hasilata başlanmışdır. Daha sonra Faza-3 layihəsinə - “Günəşli”nin dənizin dərin hissəsində yerləşən sahəsinin işlənilməsinə sanksiya verilmişdir. Bu layihə “Azəri-Çıraq-Günəşli” üçün yataqların tammiqyaslı işlənilməsi konsepsiyasında yekun mərhələni göstərir. Faza-3 layihəsi Xəzərin Azərbaycan sektorundan təxminən 1,2 milyard barrel neft çıxarılmasını nəzərdə tutur. 2012-ci ilədək “Azəri-Çıraq-Günəşli” üzrə gündəlik ümumi neft hasilatı bir milyon barreldən yuxarı səviyyəyə çatdırılacaqdır. “Əsrin müqaviləsi”nin uğurla reallaşması bir çox bədxahlarımızın gümanlarının, arzularının əksinə olaraq Xəzərin Azərbaycan sektorunun zəngin neft-qaz ehtiyatlarına malik olduğunu sübut etmişdir.

AÇG layihəsinin icrasına başlandıqdan indiyədək həmin yataqlardan 96 milyon 683 min tondan çox neft hasil edilmişdir. “Çıraq”, “Mərkəzi Azəri”, “Qərbi Azəri” və “Şərqi Azəri” platformalarından sutkada orta hesabla təxminən 730 min barrel neft hasil edilir. “Çıraq” platformasında hazırda 19 quyu, “Mərkəzi Azəri” (MA) platformasında 15 quyu, “Qərbi Azəri” (QA) platformasında 9, “Şərqi Azəri” (ŞA) platformasında 7 quyu istismardadır. Ən son texnologiyalarla yeni quyuların qazılması, hər birinin ağırlığı təqribən 15 min ton olan platformaların tikilib Xəzərdə quraşdırılması neft hasilatının artmasına şərait yaradır. MA, QA və ŞA platformalarından hasil olunan səmt qazının əvəzsiz olaraq dövlətimizin qaz qəbulu, nəqli sisteminə təhvil verilməsi ölkəmizin ötən ildən Rusiyadan qaz nəqlini dayandırmasına, bunun üçün ayrılan külli miqdarda vəsaitin dövlətimizin büdcəsində qalmasına imkan yaratmışdır.

Bu ilin ötən 8 ayında Səngəçal terminalı vasitəsilə Azərbaycan tərəfinə 1 milyard 900 milyon kubmetrdən artıq mavi yanacaq təhvil verilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində həyata keçirilən Səngəçal terminalının genişləndirilməsi proqramı bu obyektli dünyanın ən nəhəng terminallarından birinə çevirmişdir. İlin sonunadək terminalın nefti texniki emal etmə gücü sutkada bir milyon barreldən yuxarı səviyyəyə qədər artırılacaqdır. Bu ilin iyul ayında Səngəçal terminalı bir gündə 905 min barreldən artıq nefti texnoloji emaldan keçirərək ixrac etməklə özünün İndiyə qədərki ən yüksək gündəlik ixrac göstəricisinə nail olmuş, bu göstəricinin tam real olduğunu sübut etmişdir. Xəzərin Azərbaycan sektorundan ABƏŞ-in ixrac etdiyi neft 2007-ci ilin apreldən dünya bazarlarına yalnız Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN ANALİZİ VƏ İNKİŞAF MEYLLƏRİ

əsas neft ixrac boru kəməri ilə nəql edilir. İndiyədək BTC boru kəməri ilə ümumilikdə 200 milyon barreldən çox xam neft və kondensa tixrac olunmuşdur.

Bu ildən başlayaraq Azərbaycan həm də qaz ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. Bunu reallığa çevirən "Şahdəniz" layihəsi Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda qaz və kondensatın işlənməsindən və Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə bazarlarına planlaşdırılmış qaz ixracından ibarətdir. Martin əvvəllərindən etibarən bu yataqdan sabit şəkildə hasil edilən qaz Azərbaycan və Gürcüstandakı qaz qəbuletmə məntəqələrinə nəql olunur. İyul ayında ilk qaz Cənubi Qafqaz boru kəməri (CQBK) vasitəsilə BOTAS-ın qaz nəqli sisteminə daxil olmağa başlamışdır. Hazırda "Şahdəniz" yatağından gündə 500 milyon standart kub futdan çox (təxminən 14,2 milyon kubmetr) qaz, üstəgəl sutkada 30 min barreldən artıq kondensat hasil olunur. 2011-ci il ərzində yataqdakı qalan öncəqazma quyusu istismar rejiminə keçirildikdən sonra bu hasilatın həcmi də çoxalacaqdır. Mərhələ 1 çərçivəsində ən yüksək illik sabit hasilat həcminin 8,6 milyard kubmetr qaz və gündəlik təxminən 45 min barrel kondensat təşkil edəcəyi gözlənilir. Bir neçə gün əvvəl Bakıda Heydər Əliyev Mərkəzinin təməlqoyma mərasimində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev demişdir: "...Bizim uğurlu iqtisadi fəaliyyətimiz ölkəmizin güclənməsinə xidmət edir. Bütün bu uğurların təməli də məhz ulu öndər tərəfindən qoyulmuşdur. Azərbaycanda məhz onun uzaqgörənliyi, rəhbərliyi ilə başlanmış uğurlu neft strategiyası nəticəsində yeni imkanlar yaranır, ölkəmiz qarşısında yeni üfüqlər açılır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri Heydər Əliyevin adını daşıyır. Ona görə ki, bunun təşəbbüskarı məhz o, olmuşdur. Eyni səbəbə görə, Ceyhan terminalı da Heydər Əliyevin adını daşıyır. Onun təşəbbüsü ilə Azərbaycanda Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri və başqa böyük layihələr də həyata keçirilir. İndi biz Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsini nəinki müzakirə edirik, onun yaradılmasına başlayırıq. Bütün bu məsələlər həm ölkəmizi gücləndirir, beynəlxalq mövqelərimizi artırır, həm də bütövlükdə regional və coğrafi-siyasi vəziyyətə çox böyük dərəcədə təsir göstərir. Bu təsir Azərbaycandan gəlir. Çünki bütün bunlar bizim layihələrimizdir. Biz bunların təşəbbüskarı olmuşuq, biz onları irəliyə aparırıq və layihələrin icrası nəticəsində, ilk növbədə, Azərbaycan xalqı xeyir görəcəkdir. Həm iqtisadi imkanlar artacaq, insanların həyat səviyyəsi yaxşılaşacaq, həm də ölkəmizin qüdrəti artacaq və Azərbaycan çox qüdrətli ölkəyə çevriləcəkdir".

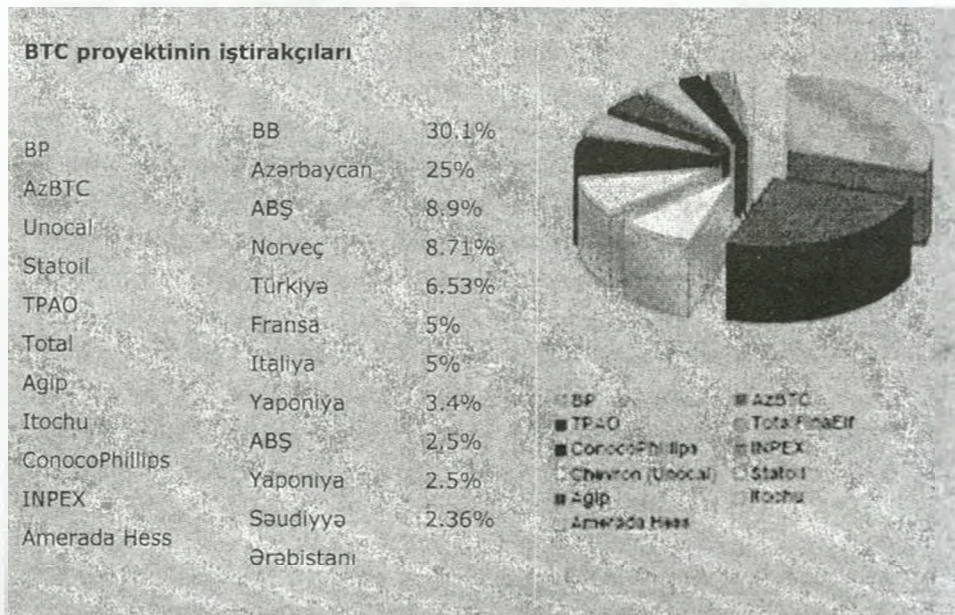
2002-ci il sentyabrın 18-də Bakıda Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentlərinin, ABŞ-in energetika nazirinin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin təməli qoyuldu. Təxminən üç il sonra, 2005-ci ilin mayında

kəmər in Azərbaycan ərazisindən keçən hissəsinin istifadəyə verilməsi mərasimi keçirildi və boru xəttinə ilk neft vuruldu. Həmin ilin oktyabrında isə kəmər in Gürcüstan hissəsi istifadəyə verildi. 2006-cı il mayın 28-də Azərbaycan nefti Ceyhan limanına çatdı və iyulun 4-də neftlə yüklənmiş ilk tanker buradan yola salındı. Rəsmi açılış gününədək Ceyhan limanından 4,8 milyon barrel neft yüklənmiş 7 tanker yola salınmışdır. Səngəçal terminalından Türkiyənin Aralıq dənizi sahilindəki Ceyhan terminalınadək uzanan 1770 kilometrlik xəttin çəkilməsinə təxminən 4 milyard dollar vəsait xərclənmişdir.

BTC kəməri illə 50 milyon ton Azərbaycan nefti nəql etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bu yaxınlarda Qazaxıstanın BTC-yə qoşulması bu ölkəyə də neftini Aralıq dənizi vasitəsilə dünya bazarlarına çıxarmağa imkan verəcəkdir. Hazırda kəmərlə gündə 400 min barreldən çox neft nəql olunur. 2008-ci ildə bu, hər gün 1 milyon barrele çatacaqdır.

2002-ci ildən 1 fevral 2007-cı il tarixinədək olan dövr ərzində ümumilikdə 298 mln. AZN məbləğində vəsait Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir. Azərbaycanda neft sektoruna xarici investisiya qouluşlarını aşağıdakı cədvəl-sxemlər vasitəsilə əks etdirmək olar:

Şəkil 2. BTC Layihəsinin İştirakçıları

**AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN
ANALİZİ VƏ İNKİŞAF MEYLLƏRİ**

Tablo 3. Neft Yataqlarında Xarici İnvestisiyanın Həcmi

N	Neft yataqları	İstehsalın həcmi (mln.t.)	İnvestisiya (mlrd. ABŞ dol. hesabı ilə)	Azərbaycanın payı (faizlə)
1	«Azəri», «Çıraq», «Günəşi»	630,0	12-14	10,0
2	«Qarabağ»	80-150	1,7-2,0	7,5
3	«Şahdəniz»	100,0	4,0	10,0
4	«Dan ulduzu-Əşrəfi»	100-150,0	1,5-2,0	20,0
5	«Lənkəran-Talış-dəniz»	100,0	1,5-2,0	25,0
6	«Yalama» (D-222)	100,0	1,5-2,0	40,0
7	«Abşeron»	150-300	3-3,5	50,0
8	«Naxçıvan» (Keçmiş D-3)	75-100	5,0	50,0
9	«Oğuz»	75,0	2,0	50,0
10	«Kürdaşı»	90-120	2,0	50,0
11	«Güney-Qərrib-Qobustan»	30-60	0,3-0,5	20,0
12	«İnam»	150-250	3-4	50,0
13	«Muradxanlı»	80-80	1-1,5	50,0

4	1	«Alov», «Araz», «Şərq»	150 -300	9,0	40,0
5	1	«Kürsəngi», «Qarabağlı»	60- 90	0,5-0,8	50,0
6	1	«Atəşgah»	100 ,0	2,0	50,0
7	1	«Zəfər», «Məşəl»	120 -150	2,0	50,0
8	1	«Lerik-dəniz», «Savalan»	100 -120	2,0	50,0
9	1	«Padar»	50- 100	0,8-1,0	20,0

Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının yalnız bir amil üzərində qurulması və iqtisadiyyatın yalnız bir amildən asılılığı məqsədəuyğun hal deyildir və böhran təhlükəsi yaradır. Bu baxımdan təbii ki, Azərbaycanda da, neft ehtiyatları ilə olduqca zəngin olmasına baxmayaraq, bu prinsip həyata keçirilir. Və iqtisadiyyatımızın neft amilindən asılılığının azaldılması və qeyri neft sektorunun inkişafı istiqamətində ildən ilə fəal, məqsədyönlü işlər aparılır. Dövlətin ən qarşısında duran ən vacib məsələ: "Qara qızılı insan qızılına çevirməliyə" fikrini vurğulaması artıq bu istiqamətin dövlət başçısı tərəfindən əsas strateji məqsəd olaraq seçilməsindən xəbər verir. Bu məqsədlə o, Dövlət Neft Fondunun təsis edilməsi haqqında fərman imzaladı. Bu neftdən gələn gəlirlərin qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsi demək idi.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Araşdırmanın nəticəsi onu göstərir ki, ildən ilə ÜDM istehsalında qeyri-neft sektorunun payı, eləcə də qeyri-neft sektoruna ayrılan investisiyaların həcmi artır. Hazırda bu sahələrin inkişafına qoyulan investisiyalar daha çox dövlət investisiyaları şəklində həyata keçirilsə də gələcəkdə yerli və xarici investorların da qeyri-neft sektoruna marağının kifayət qədər artacağı gözlənilir. Respublikamızda hətta neftdən də çox gəlir gətirə biləcək potensialı sahələr vardır ki, bunlara hazırda yüksək inkişaf dövrünü yaşayan tikinti sektoru, yüngül sənaye (toxuculuq, xalçaçılıq

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN ANALİZİ VƏ İNKİŞAF MEYLLƏRİ

və s.), turizm, kənd təsərrüfatı(arıçılıq,üzümçülük,heyvandarlıq və s.) və s. ni misal göstərmək olar.

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda ÜDM-in istehsal həcmi 2011-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında 6 mlrd. 301,5 mln. manat təşkil edib ki, bu da 2006-cı ilin analoji dövrünün göstəricisindən 8,9 % çoxdur.

2011-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında Azərbaycanda ÜDM-in ümumi həcmi 27,1% artaraq 16 mlrd. 608 mln. manat təşkil edib. Proqnozlara görə, ÜDM-in artımı 2011-ci ilin sonlarına qədər 28-29% səviyyəsində saxlanılacaq. Bununla yanaşı, hesabat dövründə ÜDM-in qeyri-neft sektorundakı həcmi 6 mlrd. 301,5 mln. manat təşkil edib ki, bu da 2010-cu ilin yanvar-sentyabr aylarının göstəricisindən 8,9% çoxdur. Bu da öz növbəsində kifayət qədər böyük göstərici hesab edilir.

2011-ci ilin 9 ayı ərzində Azərbaycanda televizor istehsalı 2,2 dəfə- 6,285 mln ədəd artıb ki, bu da istehsalı 4,7 dəfə - 489 ədəd artan minik avtomobilləri kimi ölkə üçün yeni məhsul hesab edilir. Bundan əlavə, Azərbaycanda ilk dəfə olaraq 331 traktor istehsal olunub.

2011-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında xarici ticarətin dövriyyəsi 2010-cu ilin 9 ayı ilə müqayisədə 4,7% azalıb. Xarici ticarətin dövriyyəsi \$8 mlrd. 223,3 mln. təşkil edib ki, bunların da 4 mlrd. 315,9 milyonu ixracın (11% azalma), \$3 mlrd. 907,4 milyonu isə idxalın (artım 3,2%) payına düşüb.

Mal dövriyyəsinin həcmninin azalmasına səbəb "Azəri-Çıraq-Günəşli" blokundan 10 gün ərzində neft hasilatının və ixracının ixtisarı olub. Bu dövr ərzində Azərbaycan ticarət əməliyyatlarını əsasən Türkiyə (18,2%) və İtaliya (13,8%) ilə aparıb.

2011-ci ilin 9 ayı ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan xarici investisiyaların həcmi 12,7% azalaraq 2 mlrd. 056,6 mln. manat təşkil edib. Bununla yanaşı, bu dövr ərzində qoyulan xarici investisiyalar ən çox Böyük Britaniyadan (44%), ABŞ-dən (21,4%) və Yaponiyadan olan şirkətlərin (12,4%) payına düşüb.

Kənd təsərrüfatı sahələrindən daha prespektivli sahələr arıçılıq və üzümçülük sahələri hesab olunur ki, bunlardan artıq üzümçülü sahəsində bəzi Fransa şirkətləri ilə Cəlilabad rayonunun üzümlüklərindən istifadə üzrə müştərək

müəssisələr yaradılmışdır. Arıçılıq sahəsinin prespektivli sahə hesab olunmasına da əsas verən bir sıra amillər vardır ki bunlar da aşağıdakılardır:

Hər şeydən əvvəl bu sahənin inkişafının Azərbaycanda çox qədim ənənələri vardır. Daha sonra yerli xammal bazası, əlverişli iqlim şəraiti, ekoloji cəhətdən təmiz məhsul istehsalı, yerli mütəxəssislərin böyük təcrübəyə malik olması, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı 2010-cu ilədək bütün rüsumlardan azad olması (torpaq vergisi istisna olmaqla) və s. amillər gələcəkdə arıçılığın ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayacağına dəlalət edir. Yuxarıdakı üstünlüklərdən başqa arıçılığın inkişafı üçün bir sıra imkanlar da vardır:

- Daxili və xarici bazar üçün məhsul istehsalı həcminin artırılması
(Propolis, mum, bal, arı zəhəri, arı südü və s.)
- Xarici investisiyaların, ekspertlərin və nou-hauların cəlb edilməsi,
- Müvafiq baytarlıq xidmətlərinin təşkili və s.

Güclü potensialı olan qeyri-neft sektorlarından biri də təhsil sahəsidir. Son illər təhsil sahəsinə də kifayət qədər dövlət investisiya xərcləri ayrılır. Azərbaycanın çox geniş və keyfiyyətli intellektual potensialı vardır. Və nəzərə alsaq ki, müasir qloballaşan dünyada hər şeyi silah, müharibə deyil bilik, savad, intellekt həll edir, bu sahənin prespektivini görmək çox asandır.

ƏDƏBİYYATLAR

AHMADOV, F (2010). Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Azərbaycan'ın Ulusal Rekabet Gücünün Gəltirmesine Etkisi, II. Balkanlarda Beynəlxalq Sosial Elmlər Konfransının materialları, Priştina Universiteti nəşriyyatı, May, Kosova

AHMADOV, F (2005). Bir Stratejik İşbirliği Olarak Bakü-Tiplisi- Ceyhan Petrol Boru Hattı, III. Türk dünyası beynəlxalq sosial elmlər konfransının materialları, Qırğızistan, Sakarya universiteti nəşriyyatı, İyun 2005.

FISCHER, P. (2000), Foreign Direct Investment in Russia: A Strategy for Industrial Recovery, *Palgrave Publishers*, New York

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSIYA MÜHİTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN ANALİZİ VƏ İNKİŞAF MEYLLƏRİ

DUNNING, J. H. (1994), *Re-evaluating the Benefits of Foreign Direct Investment, Transnational Corporations*, 3 (1). SS. 23-51

MAMEDOV, D; ALİYEV, A. (1998), "Kontrakt Veka İ Ego Vliyaniye Na Ekonomiceskoye Razvitiye Azerbajjanskoy Respubliki" (Asrın Kontraktı ve Azərbaycan'ın iktisadi gelişimine etkisi), *Azerbaycan 21 Esrin Astanasında, (Ziyad Samedzade), Azerbaycan Elmler Akademisi Neşriyatı, Bakı, SS-87*

HOOPER, M. (1999). "Azerbaijan Investment Guide", US-Azerbaijan Chamber of Commerce. *Washington DC, 20006. USA*

http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1710&Itemid=155

http://www.azstat.org/publications/yearbook/2002/az/014_9.shtml#t14_9

İHRACATIN VE İTHALATIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1965-2010)

Yrd. Doç. Dr. Taha Bahadır SARAÇ¹

ÖZET

Bu çalışmada, ithaatat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Konu ile ilgili geniş bir literatürün oluşturduğu dikkate alındığında bu çalışmada literatürden farklı olarak ekonominin içerisinde bulunduğu daralma ve genişleme dönemlerinde ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ekonometrik yöntem olarak MSIA(m)-AR(p) yaklaşımının kullanıldığı çalışmada, ihracat ve ithalatın daralma ve genişleme dönemlerinde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte, daralma ve genişleme dönemlerinde ihracat ve ithalatın model katsayılarının birbirlerine yakın değerler alması nedeniyle her iki değişkenin birlikte hareket ettiği, diğer bir deyişle aralarında bir etkileşim olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar daralma ve genişleme dönemlerinde ihracatın ithalata göre daha etkin olduğunu fakat bu etkinliğin ithalata bağlı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhracat, İthalat, Ekonomik Büyüme, Markov Rejimi, Türkiye

GİRİŞ

Ekonomik büyümenin kaynağı olarak dış ticaretin kapsamlı olarak klasik iktisatçılar tarafından incelendiği görülmektedir. Smith, Ricardo ve Heckscher-Ohlin gibi iktisatçıların ileri sürdükleri bu modellerde, dış ticaretin karşılıklı iki ülkenin dış ticaretten kazançlarını artırmalarının önemli bir aracı olduğu vurgulanmaktadır. Fakat statik bir yapıda oluşturan söz konusu bu modellerde dış ticaretin milli gelir üzerinde sadece seviye etkisi yaptığı belirtilmektedir. Diğer bir deyişle, teknolojinin ve verimliliğin sabit kabul edildiği bu modellerde dış ticaretin uzun dönem kalıcı bir

---

¹ Niğde Üniversitesi, İİBF, tbsarac@nigde.edu.tr

ekonomik büyüme üzerindeki etkisine değinilmediğine işaret edilmektedir (Gross ve Helpman, 1995: 1281). 1929 Dünya ekonomik krizinin ardından klasik teoriye karşıt olarak gelişen keynezyen teoride, konunun gelir ve harcama ilişkisi çerçevesinde ele alındığı ve ihracatın dış ticaret çapanı yoluyla milli geliri artırdığı vurgulanmaktadır (İspir vd., 2009: 60). Solow (1956) ile başlayan ve nüfus artışı ile teknolojik değişiminin dışsal kabul edildiği neoklasik ekonomik büyüme modellerinde ise politika uygulamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki kurulmamaktadır. Dolayısıyla da bu modellerde dış ticaret politikarıyla uzun dönem ekonomik büyüme oranı üzerinde bir etki oluşturulamayacağı kabul edilmektedir (Shaw, 1992: 611; Utkulu ve Özdemir, 2004: 245,246). Buna karşılık, Romer (1986)'daki çalışmasıyla ortaya çıkan içsel ekonomik büyüme modellerinde ise teknolojik gelişiminin iktisadi sistem içerisinde olduğu ve iktisadi kararlardan etkilendiği ifade edilmektedir. Buna göre bu modellerde, hükümetlerin, özellikle beşeri sermaye ve araştırma-geliştirme çalışmalarına yönelik destekleyici nitelikteki kararları ile uzun dönem ekonomik büyüme oranına katkıda bulunabileceklerine değinilmektedir (Çiftçi ve Aykaç, 2011: 162, 163). Böylelikle de, hükümetler dış ticareti teşvik ederek teknoloji transfer edebilmekte ve uzun dönem ekonomik büyümelerini olumlu yönde etkileyebilmektedirler (Gross ve Helpmann, 1994). Teorik yaklaşımların politika uzantıları incelendiğinde ise, tarihsel açıdan yeni sanayileşmeye başlayan ülkelerde kalkınma çabalarının, daha çok hazır durumdaki iç piyasaları dışarıdan ithal edilen mallardan devralacak yerli endüstrilerin kurulması biçiminde olduğu, fakat ilk sanayileşme girişimlerinin genellikle ithal ikamesi sanayileşme stratejisi olarak tanımlanan bu stratejiye dayalı olarak ortaya çıktığı belirtilmekle birlikte kalkınmalarına ithal ikamesi ile başlayan söz konusu bu ülkelerin ileriki dönemlerde ihracata yönelik sanayileşme stratejisini benimsediği ileri sürülmektedir (Seyidoğlu, 2007:514). Bu durumun oluşmasında ise, özellikle 1950'lerde ithal ikameci sanayileşme stratejisini uygulayan ülkelerde iç pazarın dar olması nedeniyle üretim artışı ile ortaya çıkan satış sorununun etkin ölçekte sanayilerin kurulmasını olumsuz etkilemesi ile yüksek tarifeler ve miktar kısıtlamaları ile uzun süre korunan ithal ikamesi sanayi dallarının yabancı rekabetten uzaklaşmasının etkili olduğu iddia edilmektedir (Karluk, 2009: 398). İthal ikameci sanayileşme stratejisinden farklı olarak 1980'li yıllarda gelişen ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin ana öğesini ise, sanayileşme ve ekonomik büyüme için gerekli motivasyonun iç talepten çok dış talepten, diğer bir deyişle mal ve hizmet ihracatından gelmesi oluşturmaktadır (Kazgan, 1998: 618). Bu anlamda, temelde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dayandırılan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi kapsamında özellikle mamul mal ihracatının özendirilmesi ve bunun ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkileri ortaya

İHRACATIN VE İTHALATIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1965-2010)

çıkartılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu bu etkiler ise; kaynakların karşılaştırmalı üstünlüklerin olduğu alanlara kayması emek faktörünün bol olduğu ülkelerde istihdamın artması, dış ticaret rejiminin serbestleşmesi sonucunda kapasite kullanımının artması, ölçek genişlemesi ve ölçek ekonomilerinden yararlanılması, ihracatın teşvik edilerek firmaların dış rekabete açılmalarının sağlanması ve rekabetin etkisiyle verimlilik artışlarının ve yeni teknolojilerin kullanımının gerçekleşmesi şeklinde sıralanmaktadır (Akt: Egeli, 2001: 154). Bu noktada, Türkiye ekonomisi incelendiğinde, 1923-1929 ve 1950-1953 dönemleri dışında 1980'e kadar ithal ikameci sanayileşme stratejisinin, bu tarihten sonra ise ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin benimsendiği görülmektedir. 1980 sonrası izlenen ihracat yönelik sanayileşme stratejisi kapsamında, 1980'de 11.9 olan toplam ihracat ve ithalatın GSYİH (Gayrisafi Yurt İçi Hasıla)'ya oranının, 2011'de 56.5'e yükseldiği tespit edilmektedir. Dışa açıklık oranı şeklinde ifade edilen bu değerdeki artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, dış ticaretin bileşimini oluşturan ihracat veya ithalat kanalıyla oluşmaktadır. Buna göre, milli gelir hesaplamalarında ihracat, GSYİH'ya pozitif bir katkı sağlayıp ekonomik büyüme oranının yükselmesine katkıda bulunabileceği gibi ithalat da GSYİH üzerinde negatif bir etkide bulunabilmektedir. Bununla birlikte, ara malı ve teknoloji ithalatı ekonomik verimliliğin artmasını sağlayarak ihracat ve GSYİH üzerinde pozitif bir etki meydana getirebilmektedir (Güngör ve Kurt, 2007: 197,198).

Bu bağlamda, hazırlanan bu çalışmada ise ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Konu ile ilgili geniş bir literatürün oluşturduğu gözönüne alındığında bu çalışmada diğer birçok çalışmadan farklı olarak, ekonominin içerisinde bulunduğu daralma ve genişleme dönemlerinde, ihracat ve ithalatın söz konusu bu dönemlerdeki ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin genişletilmiş bir model çerçevesinde ortaya konulması amaçlanmaktadır. Böylelikle, hazırlanan bu çalışma ile ekonominin daralma ve genişleme dönemlerinde ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin tespit edilmesi ve özellikle ekonomik durgunlukların aşılmasında dış ticaret politikalarının etkinlik derecesinin belirlenmesine katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

UYGULAMA SONUÇLARI

Çalışmada 1965-2010 dönemin alt yıllık veriler kullanılmıştır. İlgili verilerin oluşturulmasında TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) ve DPT (Devlet Planlama Teşkilatı)'nin veri tabanlarından yararlanılmıştır.

Tablo 1: Değişkenler ve Tanımlamaları

Değişkenler	Tanımlamaları
$(\dot{Y})$	: Reel ekonomik büyüme oranı
$(\dot{L})$	: İstihdam hacmi büyüme oranı
(I/Y)	: Toplam yatırım harcamalarının GSYİH içerisindeki oranı
$(\dot{X})$	: Reel ihracat hacmi büyüme oranı
$(\dot{M})$	: Reel ithalat hacmi büyüme oranı

1) Büyüme oranlarının hesaplanmasında ilgili değişkenlerin yüzde değişimleri kullanılmıştır.

2) İlgili değişkenlerin reel olarak ifade edilmesinde (1998=100) GSYİH deflatörüne göre hesaplanmış enflasyon oranlarından yararlanılmıştır.

MSIA(m)-AR(p)¹ uygulamasında yer alan serilerin durağan olmaları gerekmektedir (Bildirci ve Bozoklu, 2007 ve Krolzig, 1998). Bu nedenle çalışmada kullanılan serilerin durağan olup olmadıkları Lee-Strazicich birim kök testiyle incelenmiş ve test sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Lee-Strazicich Birim Kök Test Sonuçları

Seriler	(t-istatistik) Değerleri	Kırılma Tarihleri	
		Birinci Kırılma Tarihi	İkinci Kırılma Tarihi
$(\dot{Y})$	-8.13 (0)	1998	2006
$(\dot{L})$	-5.61 (0)	2001	2005
(I/Y)	-6.91 (8)	1976	1992
$(\dot{X})$	-11.12 (7)	1975	1986
$(\dot{M})$	-9.34 (0)	1978	1981

1) Parantez içerisindeki değerler uygun gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. Belirtilen gecikme uzunluklarında hata terimleri arasında ilişki olmadığı belirlenmiştir.

2) Farklı kırılma yılları dönemleri için yüzde 10 önem düzeyindeki kritik değerler: -5.27, -5.32, -5.33 şeklinde tespit edilmiştir. Bkz. Lee ve Strazicich, 2003: 1084.

Tablo 3'deki sonuçlara göre ilgili serilerin seviye değerlerinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

MSIA(m)-AR(p) analizi gerçekleştirilmeden önce serilerin kapsadığı dönem gözönüne alınarak analizin 1 (bir) gecikme gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Bununla

**İHRACATIN VE İTHALATIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1965-2010)**

birlikte, katsayıların ve sabit terimin rejimler arası değişimine izin verilen MSIA(m)-AR(p) modelinin uygulanması benimsenmiştir ve analizi sonuçları Tablo 3 ve 4'de sunulmuştur.

Tablo 3: MSIA(2)-AR(1) Modeli Analiz Sonuçları-1

Daralma Dönemi Analiz Sonuçları				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	(t-istatistik) Değerleri	Olasılık Değerleri
Sabit Terim	4.5758	3.7668	1.2148	0.2308
$(\dot{Y})_{t-1}$	0.6305	0.2003	3.1476*	0.0029
$(\dot{L})$	-0.5977	0.3504	-1.7058	0.0949
$(\dot{L})_{t-1}$	1.6485	0.3648	4.5189*	0.0001
(I/Y)	-0.0690	0.2130	-0.3240	0.7474
$(I/Y)_{t-1}$	-0.2988	0.2102	-1.4218	0.1620
$(\dot{X})$	0.0095	0.0126	0.7567	0.4532
$(\dot{X})_{t-1}$	0.0518	0.0133	3.8952*	0.0003
Genişleme Dönemi Analiz Sonuçları				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	(t-istatistik) Değerleri	Olasılık Değerleri
Sabit Terim	14.7199	3.1215	4.7156*	0.0001
$(\dot{Y})_{t-1}$	-0.2655	0.0887	-2.9951*	0.0044
$(\dot{L})$	0.2540	0.1640	1.5489	0.1284
$(\dot{L})_{t-1}$	-0.0983	0.1749	-0.5623	0.5767
(I/Y)	1.7725	0.3347	5.2953*	0.0001
$(I/Y)_{t-1}$	-2.3785	0.2979	-7.9838*	0.0001
$(\dot{X})$	0.0656	0.0264	2.4868*	0.0167
$(\dot{X})_{t-1}$	0.0136	0.0144	0.9402	0.3521

1) Doğrusallık Testi Davies Olasılık Değeri (0.0000) olarak hesaplanmıştır.

2) (*) yüzde 5 önem düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4: MSIA(2)-AR(1) Modeli Analiz Sonuçları-2

Daralma Dönemi Analiz Sonuçları				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	(t-İstatistik) Değerleri	Olasılık Değerleri
Sabit Terim	4.4900	4.1367	1.0854	0.2835
$(\dot{Y})_{t-1}$	0.6117	0.2664	2.2963*	0.0264
$(\dot{L})$	-0.7468	0.3976	-1.8783	0.0668
$(\dot{L})_{t-1}$	1.5967	0.4436	3.5990*	0.0008
(I/Y)	0.0224	0.2451	0.0914	0.9276
$(I/Y)_{t-1}$	-0.3660	0.2261	-1.6192	0.1124
$(\dot{M})$	-0.0026	0.0104	-0.2469	0.8061
$(\dot{M})_{t-1}$	0.0317	0.0100	3.1562*	0.0029
Genişleme Dönemi Analiz Sonuçları				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Standart Hatalar	(t-İstatistik) Değerleri	Olasılık Değerleri
Sabit Terim	13.6676	3.2835	4.1625*	0.0001
$(\dot{Y})_{t-1}$	-0.2586	0.0860	-3.0072*	0.0043
$(\dot{L})$	0.1704	0.1582	1.0771	0.2872
$(\dot{L})_{t-1}$	-0.1563	0.1698	-0.9204	0.3623
(I/Y)	1.9177	0.2782	6.8942*	0.0001
$(I/Y)_{t-1}$	-2.4529	0.2683	-9.1437*	0.0001
$(\dot{M})$	0.0413	0.0122	3.3867*	0.0015
$(\dot{M})_{t-1}$	0.0077	0.0086	0.8877	0.3794

1) Doğrusallık Testi Davies Olasılık Değeri (0.0000) olarak hesaplanmıştır.

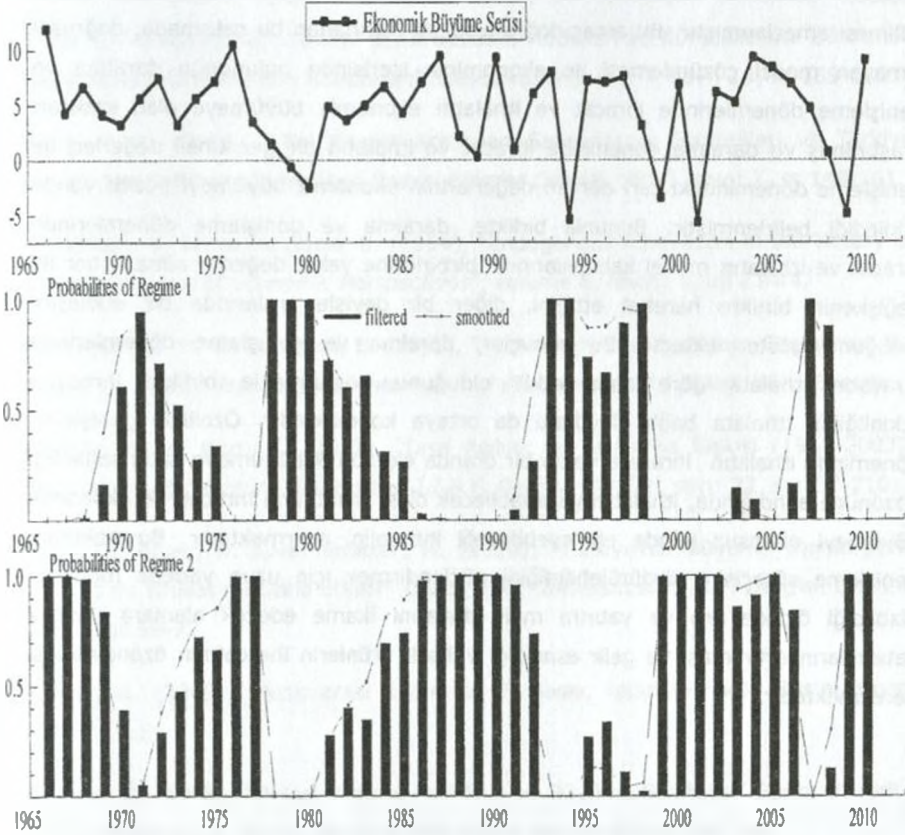
2) (*) yüzde 5 önem düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3 ve 4'deki doğrusallık testi sonuçlarından da görüleceği üzere ihracat veya ithalatın yer aldığı modellerde doğrusal olmayan bir ilişki belirlenmiştir. Buna göre, elde sonuçlar yorumlandığında, ekonominin daralma dönemlerinde ihracatın ve ithalatın bir gecikmeli değerlerinin, genişleme döneminde ise cari dönem değerlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Söz

İHRACATIN VE İTHALATIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1965-2010)

konusu daralma ve genişleme dönemlerinin geçiş olasılıkları ise Grafik 1 gösterilmiştir.

Grafik 1: Daralma ve Genişleme Dönemleri Geçiş Olasılıkları

Not: Probabilities of Regime 1: Daralma Rejimi Olasılıkları, Probabilities of Regime 2: Genişleme Rejimi Olasılıkları, Filtered: Filtrelenmiş, Smoothed: Düzgünleştirilmiş

SONUÇ

İhracat, ithalat ve ekonomik büyüme ilişkisinin birçok çalışmada inceleme konusu yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların genelinde ise ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyen unsurlar olduğu iddia edilmektedir. Fakat bu çalışmaların çoğunluğunda söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasında nedensellik testleri benimsenmiş ve ihracattan veya ithalattan

ekonomik büyümeye doğru bulunan nedensellik ilişkileri, ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği şeklinde yorumlanmıştır. Diğer bir deyişle, ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin belirlenmesinde modele dayalı bir yaklaşımın çok fazla tercih edilmediği gözlenmektedir. Bu nedenle hazırlanan bu çalışmada, literatürdeki birçok çalışmadan farklı olarak ilgili değişkenler arasındaki ilişkilerin model kapsamında incelenmesi ve ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyi ne yönde etkilediğine ilişkin katsayıların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan bu çalışmada, doğrusal olmayan model çözümlemesi ile ekonominin içerisinde bulunduğu daralma ve genişleme dönemlerinde ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeye olan katkıları araştırılmış ve daralma döneminde ihracat ve ithalatın bir gecikmeli değerleri ile genişleme dönemindeki cari dönem değerlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte, daralma ve genişleme dönemlerinde ihracat ve ithalatın model katsayılarının birbirlerine yakın değerler alması, her iki değişkenin birlikte hareket ettiğini, diğer bir deyişle aralarında bir etkileşim olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, daralma ve genişleme dönemlerinde ihracatın ithalata göre daha etkili olduğunu göstermekle birlikte ihracatın etkinliğinin ithalata bağlı olduğunu da ortaya koymaktadır. Özellikle genişleme döneminde ithalatın ihracata yakın bir oranda ekonomik büyümeye katkı sağladığı gözönüne alındığında, ithalatta yaşanabilecek olası sıkıntıların ihracatı ve ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebileceği ihtimalini artırmaktadır. Bu noktada, genişleme sürecinin sürdürülebilirliğini güçlendirmek için uzun vadede mümkün olabildiği ölçüde ara ve yatırım mali ithalatını ikame edecek alanlara yönelik yatırımların artırılması ve gelir esnekliği yüksek ürünlerin ihracatının özendirilmesi gerekmektedir.

**İHRACATIN VE İTHALATIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1965-2010)**

KAYNAKÇA

Bildirici, M. ve Bozoklu, Ü. (2007) "Bireysel Beklentiler ve Çoklu Ekonomik Denge: Markov Geçiş Modeli", 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, Mayıs 24-25, Malatya.

Çiftçi, C. ve Aykaç, G. (2011), "İçsel Büyüme Modelleri ve Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerin Konumları" *Sosyoekonomi*, cilt: 7, sayı: 14, ss 159-180.

Egeli, H. A. (2001), "Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Uygulaması" *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 3, sayı: 7, ss 149-161.

Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1994), "Endogenous Innovation in the Theory of Growth" *Journal of Economic Perspectives*, volume:8, issue: 1, pp 23-44.

Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1995), "Technology and Trade", In Grossman, G., Rogoff, K. (eds.), *Handbook of International Economics*, 1st Edition, USA, Elsevier.

Güngör, B. ve Kurt, S. (2007), "Dış Açıklık ve Kalkınma İlişkisi (1968-2003): Türkiye Örneği" *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, cilt: 21, sayı: 22, ss 197-210.

İspir, S., Ersoy, B. A. ve Yılmaz, M. (2009), "Türkiye'nin Büyüme Dinamiğinde İhracat mı İthalat mı Daha Etkin?" *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, cilt: 24, sayı:1, ss 59-72.

Karlık, R. (2009), *Uluslararası Ekonomi*, 9. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Kazgan, G. (1998), "İktisat Kuramı-Politikası ve Büyüme Stratejisi" Serin, V. (edt.) *İktisat Politikası*, 1. Baskı, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

Krolzig, H. M. (1998), *Econometric Modelling of Markov-Switching Vector Autoregressions using MSVAR for Ox*, Institute of Economics and Statistics and Nuffield College, Oxford.

Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2003), "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Structural Breaks" *The Review of Economics and Statistics*, volume 85, issue:4, pp 1082-1089.

Seyidoğlu, H. (2007), *Uluslararası İktisat*, İstanbul, Güzem Can Yayınları

Shaw, G. K. (1992), "Policy Implications of Endogenous Growth Theory" *The Economic Journal*, volume: 102, issue: 412, pp 611-621.

Utkulu, U. ve Özdemir, D. (2004), "Does Trade Liberalization Cause a Long Run Economic Growth" *Economics of Plannig*, volume: 37, pp 245-266.

<http://www.tuik.gov.tr> (10.06.2012)

<http://www.dpt.gov.tr> (10.06.2012)

---

¹ MS (Markov Switching-Markov Değişimi), M (Rejim Sayısını), p (Gecikme Uzunluğunu), I (sabit terimi), A (otoregresif sürecin parametrelerini) ve X (bağımsız değişken parametrelerini) göstermektedir.

AZƏRBAYCANDA AQRAR SEKTORDA DÖVLƏT SIYASƏTİ STRATEGİYASI

Doç. Dr. Asıman GULİYEV¹

Doç. Dr. Lale AMANOVA²

ÖZET

Aqrar istehsal iqtisadiyyatının tarixən bazar konyukturuna zəif adaptasiya olunan, böhranlı situasiyalara müqavimət imkanları zəif olan sahələridəndir. Aqrar sahə əmək fəaliyyətinin elə bir növüdür ki, burada cəmiyyət üzvlərinin yaşayışını təmin edən qida məhsulları istehsal edilir. Aqrar sahə bütövlükdə milli iqtisadiyyatın ən mühüm və aparıcı seqmentlərini təşkil edir. Kənd təsərrüfatı əhalinin ərzaq məhsullarına, sənayenin isə xammala olan tələbatının ödənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Kənd təsərrüfatı istehsalı, bütövlükdə, aqrar sahə ölkənin strateji iqtisadi maraqlarının reallaşdırılmasında, dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində prioritet rola malik olmaqla yanaşı, kənd ərazisinin davamlı inkişafına nail olunmasında da əhəmiyyətli mövqe tutur. Bu məqalədə Azərbaycanda aqrar sektor analiz edilib və dövlət siyasəti strategiyası təhlil ediləbdir.

Açar Sözlər: Aqrar istehsal, Sektor analizi, Dövlət siyasəti

GİRİŞ

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar bölmənin inkişafı xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, aqrar bölmənin inkişafına daxili və xarici mühit amilləri əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Təbiidir ki, bu amillərin təsiri altında aqrar bölmənin sürətli inkişafını təmin etmək əhalinin ərzaq məhsullarına, sənayenin xammala olan tələbatını daxili imkanlar hesabına ödəmək mürəkkəbləşir. Məhz belə şəraitdə idxal məhsullarının ərzaq bazarında xüsusi çəkisinin artması ölkənin xarici ölkələrdən asılılığını gücləndirir. Oduq ki, ölkənin xarici bazar konyukturundan asılılığını azaltmaq, daxili bazarı etibarlı

---

¹ Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, TUDİF, Dekan Yardımcısı, q.asıman@box.az

² Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Tarrım Sanayisi Fakültesi, a.lala@box.az

şəkildə qorumaq məqsədilə aqrar bölmənin inkişafının sürətləndirilməsi dövlət siyasətinin başlıca istiqamətini əks etdirir.

Bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə aqrar sahənin sabit və davamlı inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət siyasət həyata keçirir. Dövlətin aqrar siyasəti mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq təsərrüfat subyektlərinin gəlirlə fəaliyyətinin təmin edilməsinə, aqrar sahənin bütün vasitələrlə müdafiə olunmasına xidmət edir.

Bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrin əksəriyyətində aqrar sahənin tənzimlənməsi dövlətin aqrar siyasəti vasitəsilə reallaşdırılır ki, onun da mühüm tərkib hissəsini kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və satışının tənzimlənməsi təşkil etmişdir və bu fəaliyyət müvafiq dövlət qurumları tərəfindən həyata keçirilir. Bu zaman əkin sahələrinin dövriyyədən çıxarılması, bazarda qiymətlərin sabitləşməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı məhsulları təklifinin tənzimlənməsi və ya stimullaşdırılması, mal-qaranın say hədinin tənzimlənməsi, məhsulların bazardan çıxarılaq rezerv fondlarında saxlanması (dövlət ticarət korporasiyaları vasitəsilə kənd təsərrüfatı məhsullarının alınması və girov əməliyyatlarının həyata keçirilməsi, fermerlərin ehtiyatlarının yaradılması və s.) kənd təsərrüfatı məhsulları ixracının intensiv şəkildə dəstəklənməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışının təşkili formalarının genişləndirilməsi üzrə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi kompleks, əhalinin aztəminatlı təbəqəsinə müxtəlif növlü ərzaq proqramları çərçivəsində yardım edilməsi və s. mexanizmlərdən geniş istifadə edilmişdir.

AQRAR SAHƏNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ

Aqrar sahənin tənzimlənməsi kompleks iqtisadi, hüquqi, inzibati və s. tədbirlər sisteminin mövcudluğunu özündə əks etdirir. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin başlıca vəzifəsi kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatın digər sahələri ilə qeyri-bərabər vəziyyətini aradan qaldırmaq üçün maliyyə və digər yardımların həyata keçirilməsindən ibarətdir. Dövlətin tənzimlənmə metodları aqrar ərzaq bazarındaki konyuktur dəyişikliklərinə müvafiq olaraq həyata keçirilməlidir. Dövlət bazardakı mövcud vəziyyətdən asılı olmayaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və satışı sahəsində stimullaşdırıcı və ya kənd təsərrüfatı və ya ərzaq məhsullarının ifrat istehsalı şəraitində antiböhran tənzimləyicisi funksiyasını yerinə yetirir.

Aqrar sahənin tənzimlənməsinin zəruriliyini şərtləndirən faktorları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək mümkündür:

-makroiqtisadi aspektlər;

AZƏRBAYCANDA AQRAR SEKTORDA DÖVLƏT SIYASƏTİ STRATEGİYASI

-ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

-kənd təsərrüfatı istehsalının artırılması,iqtisadiyyatın digər sahələrinin səmərəli fəaliyyətinə nail olunması;

-bazarda məhsul qıtlığının aradan qaldırılması,qiymətlərin səviyyəsinin sabitləşdirilməsi;

-cəmiyyətdə sosial-iqtisadi və əksər hallarda ictimai-siyasi sabitliyin qorunub saxlanılması;

-mikroiqtisadi aspektlər;

- kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin artırılması;

- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına çəkilən xərclərin səviyyəsinin azaldılması;

-kənd əhalisinin məşğulluğunun təmin edilməsi.

Bir sözlə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının istehsal vasitələri satan ,ona müxtəlif xidmətlər göstərən sahələrin inhisarçı təsirindən qorunmasın da aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyini şərtləndirir.

Dünya təcrübəsinə istinadən əsaslandırılır ki, aqrar sahənin inkişafı bazar təsərrüfatçılıq sisteminin tələblərinə uyğun qurulsada bu sahənin fəaliyyətində dövlət önəmli yerə və rolə malikdir. Bazar mexanizmi iqtisadiyyatda formalaşan disproporsiyaları tez bir zamanda aradan qaldırmaq iqtidarında olmur. Bazar mexanizminin fəaliyyətinə nəzarətsizlik inhisarçı strukturların formalaşmasına şərait yaratdığından azad rəqabət məhdudlaşır və dövlətin iqtisadi sistemin fəaliyyətinə vaxtaşırı müdaxiləsi zəruriyyətə çevrilir. İqtisadiyyatda tarazlığın bərpası əksər hallarda kəskin böhran və tənəzzül proseslərindən sonra həyata keçirilir. Ona görə də cəmiyyətdə sağlam münasibətlərin qurulması dövlətin tənzimləyici funksiyasının ardıcıl tətbiqinə ehtiyac yaranır.

Aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyini şərtləndirən ən mühüm cəhət onun azgəliqli, sahələrarası və xarici rəqabətin əlverişsiz təsirlərini neytrallaşdırmaq iqtidarında olmamasından irəli gəlir. Yəni, aqrar sahənin özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlərə malik olması bu sahənin dövlət tərəfindən səmərəli dəstəklənməsini şərtləndirir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq kənd təsərrüfatının özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri azad bazar şəraitində aqrar bölmənin səmərəli fəaliyyət göstərmək imkanını məhdudlaşdırır. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi kənd təsərrüfatının özünəməxsus sahəvi xüsusiyyətləri ilə bilavasitə bağlıdır.

Qeyd olunanlarla yanaşı, kənd təsərrüfatının təbii iqlim şəraitindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olması, sahənin maliyyə vəziyyətinin qeyri-sabitliyi,

İqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə bu sahədə risk dərəcəsinin yüksəkliyi, investisiya cəlb ediciliyinin məhdudluğu, İqtisadiyyatın zəif inhisarlaşmış sahəsi olması, ölkənin milli təhlükəsizliyi baxımından onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsini aktuallaşdırır.

Aqrar bölmə özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Kənd təsərrüfatı İqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq bilavasitə təbii-iqlim şəraitindən asılıdır. Hava şəraitinin əlverişsiz keçməsi məhsul istehsalına bilavasitə təsir göstərir ki, bu da bazarda qiymətlərin artmasını şərtləndirir. Hətta, kənd təsərrüfatında yüksək intensiv texnologiya tətbiq edən ölkələrdə aqrar istehsalın nəticələri təbii şəraitdən asılı olaraq qalır. Araşdırmalara istinadən deyə bilərik ki, təbii fəlakət, ziyanverici və xəstəliklərin təsiri aqrar sahəni kapital qoyuluşları baxımından riskli bir sahəyə çevirmişdir.

İstehsalın mövsümi xarakter daşması iş dövrü ilə istehsal dövrü arasındakı uyğunsuzluq, məhsulun tez xarab olması və keyfiyyətini itirməsi aqrar əmtəə istehsalının fəaliyyətinə, onun maliyyə nəticəsinə mənfi təsir göstərir.

Kənd təsərrüfatında iş dövrü ilə istehsal dövrünün eyni vaxta düşməməsi əmək sərfi və hazır məhsul alınması vaxtlarının müxtəlif dövrlərə təsadüf etməsini şərtləndirir. Bu isə son nəticədə bütünlükdə aqrar sahədə kapitalın dövriyyə sürətinin aşağı olmasını səciyyələndirir. Məhz bütün bunlar isə binaların, tikililərin, maşın və avadanlıqların daha az müddətdə istifadəsi ilə səciyyələnir, qalan vaxtlarda isə əsas istehsal fondlarının boş dayanması halları müşayət olunur. Aqrar sahədə elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin tətbiqinin ləngiməsi bu və ya digər şəkildə həmin faktorla bağlıdır. Kənd təsərrüfatına əsaslı vəsait qoyuluşunun həcmi iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə aşağı olması bu sahədə işlərin, aqrar texniki tədbirlərin vətində yerinə yetirilməməsinə, texnoloji proseslərin və son nəticədə məhsuldarlığının və istehsalın səmərəliliyinin aşağı düşməsinə səbəb olur.

Bu xüsusiyyətlərdən biri olan təkamil rəqabətli təzahürləri açıqlanır və aşağıdakı iki əsas faktorla səciyyələnir: kənd təsərrüfatında hər biri kifayət qədər iri həcmdə məhsul istehsal edən və bununla da bazarda mövcud qiymət səviyyəsinə təsir etmək iqtidarında olmayan çoxsaylı əmtəə istehsalçılarının mövcudluğu; kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarına az daxil olmaq və bazarı sərbəst şəkildə tərk etmək imkanlarının mövcudluğu.

Aqrar bölmənin spesifik xüsusiyyətlərindən biri də istehsal vasitələrindən, o cümlədən torpaq resurslarından istifadə ilə bağlıdır. Doğrudur, torpaqdan iqtisadiyyatın bütün sahələrində istifadə edilir. Lakin, qeyri kənd təsərrüfatı təyinatlı sahələrdə torpaq daha çox yerləşmə və məkan səciyyəsi daşıyır və bu zaman torpağın keyfiyyəti və münbitlik xassəsi elə bir əhəmiyyətə malik olmur. Kənd

təsərrüfatında isə torpaq təkə təsərrüfatın yerləşməsi üçün ərazi rolunu oynamır. O, eyni zamanda, daha çox istehsal vasitəsi funksiyalarını yerinə yetirir. Torpaq sahələri keyfiyyət xüsusiyyətlərinə görə münbit və qeyri- münbit olmaqla 2 növə ayrılır və bütün bunlarla yanaşı elmi-texniki tərəqqinin inkişafı kənd təsərrüfatı istehsalının torpaqdan asılılığını daha da artırır, yüksək intensiv texnologiyanın tətbiqi kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına təsir edir.

Aqrar bölmənin digər spesifik xüsusiyyəti isə kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətməmələgəlmə ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatı sahələrində, xüsusilə əkinçilikdə qiymətməmələgəlmə prosesinin tamamilə fərqli şəkildə olması ilə səciyyələnir, məhsulların qiymətinin orta sahə xərcləri əsasında (maddi və canlı əmək məsrəfləri) deyil, qeyri-münbit torpaq sahələrinə çəkilən xərclər əsasında qərarlaşır və bu yaxşı və orta münbitlik səviyyəsinə malik olan torpaq sahələrinin məhdudluğu ilə izah olunur.

Aqrar bölmənin digər spesifik xüsusiyyəti bir sahənin tullantısından digər sahədə istifadə edilməsidir. Bitkiçilik sahəsinin tullantısı olan küləş və s. heyvandarlıq sahəsində yem kimi, heyvandarlığın tullantısı olan peyindən isə əkinçilikdə gübrə kimi istifadə olunur. Kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələri arasında olan bu qarşılıqlı əlaqəni təbiətin bərqərar etdiyi tullantısız texnologiya adlandırmaq olar. Bu texnologiyadan elmi cəhətdən əsaslandırılmış qaydada istifadə edilməsi kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyini yüksəltməyə imkan yaradır.

İqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq, kənd təsərrüfatı istehsalının mobililiyinin aşağı olması da bu sahənin mühüm spesifik xüsusiyyətidir.

Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin müdaxiləsi olduqca vacibdir, lakin onu da unutmamaq olmasın ki, dövlətin təsərrüfat prosesinə müdaxiləsində iqtisadi üsullara üstünlük verilməlidir. Dövlət həm bazar konyukturunda baş verən dəyişikliklərə çevik reaksiya göstərməklə şəraitdən asılı olaraq iqtisadi inkişafın azad biznesi fəaliyyətinin stimullaşdırılması, həm də sosial-iqtisadi proseslərin tənzimləyicisi funksiyasını yerinə yetirməlidir. İstər nəzəri, istər praktik tədqiqatlar göstərir ki, sahibkarlığın marağı ilə cəmiyyətin mənafeyi arasında yaranan ziddiyyətləri bazar təsərrüfatçılıq sisteminin daxili potensialının hərəkətə gətirilməsi hesabına aradan qaldırmaq mümkün deyildir və dövlət bu prosesdə cəmiyyətdə sahibkarlığın təminatçısı və ölkənin təhlükəsizliyinin qaranlı kimi çıxış etməlidir.

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi müasir şəraitdə həlli vacib məsələ kimi qarşıda durur. Nəzərə almaq lazımdır ki, aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinə yönəlik tədbirlər bazar özünü tənzimləmənin dominant prinsiplərini pozmamalı,

bazarda tələb-təklifə əsaslanan tarazlığın təmin edilməsinə, azad rəqabət mühitinin stimullaşdırılmasına xidmət etməlidir.

Aparılan tədqiqatlara görə, bazar iqtisadiyyatının ilkin mərhələsində dövlətçiliyin formalaşdığı dövr şübhəsiz ki, iqtisadi tənzimləmə vasitələrinin rolunun zəif olması ilə səciyyələnir. Eyni zamanda, həmin dövrdə dövlətin həmin tənzimlənmə vasitəsinə zəiflədən bir sıra səbəblər mövcud olmuşdur. Bir tərəfdən, iqtisadi böhranın təsirinin güclənməsi, köhnə iqtisadi sistemin dağılması, ənənəvi təsərrüfatçılıq ənənələrinin öz əhəmiyyətini itirməsi ilə bağlı olması, digər tərəfdən, ölkədə siyasi sabitliyin qorunması, keçid dövrü üçün labüd olan hərcmərclik, ölkəni parçalamaq, xarici müdaxilə, müharibənin davam etməsi, qaçqınlar və köçkünlərin yerləşdirilməsi ilə bağlı problemin həllinin ön plana çəkilməsi ilə səciyyələnmişdir. Transformasiya prosesinin ilkin mərhələsində aqrar sahənin tənzimlənməsinin birbaşa forması olaraq hüquqi-normativ aktların, islahatların qanunvericilik bazasının yaradılması ilə xarakterik olmuşdur. Həmin dövrdə aqrar sahədə bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar olaraq çoxsaylı qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, uğurlu aqrar islahatlar həyata keçirilmişdir.

Təcrübə göstərir ki, aqrar sahənin dayanıqlı inkişafını yalnız mülkiyyətin özünü-tənzimləməsi, azad sahibkarlıq qurumlarının yaradılması hesabına təmin etmək mümkün deyildir. Aqrar sahədə səmərəli təsərrüfat - maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi dövlətin tənzimləmə metodlarını hərəkətə gətirməsindən daha çox asılıdır.

Transformasiya yönümlü dəyişikliklərin həyata keçirilməsi zamanı dövlət ilkin olaraq, islahatların dəstəklənməsi funksiyalarını yerinə yetirməklə məzmunlu istehsal və, eyni zamanda, kordinasiyalı idarəçilik münasibətlərinin formalaşmasının təminatçısı kimi çıxış etməli, digər tərəfdən isə, islahatlar prosesindən cəmiyyətin az itkili çıxmasını təmin etməlidir. Dövlət bazar mühitinə uyğun gəlməyən struktur dəyişməsinin himayəçisi kimi mühüm bir vəzifənin öhdəsindən gəlməlidir. Bu mənada əksər hallarda baş alıb gedən sosial-iqtisadi ziddiyyətlər dövlətin təsir imkanlarını üstələyir. Məhz elə bu baxımdan da sosial gərginlik və işsizliklə əlaqədar dövlətin çevik iqtisadi siyasəti həyata keçirməsi zəruridir.

Aqrar sahə iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsi olduğundan onun tənzimlənməsində də iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin mövcud forma və metodlarından istifadə olunur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar iqtisadiyyat iki formada, dövlət və təsərrüfatlar səviyyəsində tənzimlənir. Təsərrüfatlar səviyyəsində tənzimləmə əsasən müəssələrin marketing xidmətlərinin fəaliyyəti, onların ayrı-ayrı bazar subyektləri ilə bağlılıqları müstəqil müqavilələr, üzv olduqları və ya xidmətlərindən istifadə etdikləri sahibkar birlikləri, müxtəlif

bazar informasiya mərkəzlərinin fəalliyəti vasitəsilə həyata keçirildiyi halda, dövlət idarəetmə orqanlarının işləyib hazırladığı və həyata keçirdiyi tənzimlənmənin müxtəlif üsul və mexanizmləri vasitəsilə həyata keçirilir. Ümumi şəkildə tənzimləmə metodları adlandırma biləcəyimiz bu üsul və mexanizmlər xarakter etibarilə birbaşa və dolayı metodlara bölünürlər. Birbaşa metodlar dövlətin inzibati-imperativ xarakterinə əsaslanmaqla aqrar bölmənin tənzimlənməsinə birbaşa müdaxiləni nəzərdə tutur. Məsələn, aqrar bölmədə bəzi fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün dövlət tərəfindən təsdiq edilən lisenziyalaşdırma mexanizmi kimi.

Daha çox üstünlük verilməsi məqsəduyğun olan dolayı metodlar isə əsasən pul-kredit və büdcə-vergi mexanizmlərindən istifadə edərək tələb, təklif və qiymət səviyyəsinə təsir etməklə aqrar bölmənin lazimi istiqamətdə tənzimlənməsini nəzərdə tutur. Məsələn, fermerlərin bir sıra vergilərdən azad edilməsi.

Beləliklə, yuxarıda qısa xarakterizə etdiyimiz tənzimlənmə üsul və mexanizmlərinin aqrar bölmədə necə həyata keçirildiyinə diqqət yetirək.

Bu baxımdan bazar iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da aqrar sahənin davamlı şəkildə dövlət tərəfindən tənzimlənməsi bazar iqtisadiyyatı şəraitindəki ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsində dövlətin iştirakının zəruriliyi bir tərəfdən kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsal prosesinin həyata keçirilməsinin ümumi qanunauyğunluqları ilə, digər tərəfdən isə aqrar bölmədə mövcud olan istehlak mallarının, ən əvvəl, mühüm sosial əhəmiyyətə malik olan ərzaq məhsullarının xeyli hissəsinin yaradılması ilə şərtlənir. Buna görə də dövlət bütün tarix boyu bu və ya digər dərəcədə kənd təsərrüfatının inkişafını tənzimləmək zərurətindədir.

Aqrar bölmənin tənzimlənməsində istifadə edilən əsas mexanizmlərdən biri mülkiyyət və sahibkarlıq fəalliyəti üzrə tətbiq edilən normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsidir. Tədqiqatlar göstərir ki, aqrar sahənin tənzimlənməsi prosesində kənd təsərrüfatı və onunla əlaqədar sahələrin inkişafı üçün qəbul edilmiş qanunların böyük əhəmiyyəti vardır. Bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə aqrar sahənin inkişafının hüquqi təminatının yaradılmasının kifayət qədər uzunmüddətli tarixi mövcuddur. Kənd təsərrüfatı istehsalının tənzimlənməsinə yönəldilmiş normativ-hüquqi aktlar ölkənin ali qanunverici hakimiyyəti olan parlament tərəfindən qəbul olunmuşdur. Belə ki, qanunvericilik aktları aqrar sahənin inkişafına dövlət müdaxiləsinin əsas forma və metodlarının hüquqi təminatını müəyyən edir.

Təsərrüfatdaxili və təsərrüfatxarici olmaqla iki böyük sahəni özündə birləşdirən aqrar sahənin tənzimlənməsi zamanı normativ-hüquqi aktların qəbulundan geniş

istifadə edilir. Xüsusilə bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu sahədə qəbul olunmuş normativ-hüquqi aktlar həyata keçirilən proseslərin həm vasitəsi (tənzimləmə aləti), həm də bir növ nəticəsi rolunda çıxış edir. Belə ki, qəbul edilən hər bir yeni normativ-hüquqi akt və ya ona edilən əlavə və dəyişikliklər bir tərəfdən yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşmasına xidmət edirsə, digər tərəfdən inkişaf edən yeni iqtisadi münasibətlər sistemi yeni normativ aktların qəbulunu və ya onlarda müəyyən dəyişikliklər edilməsini zəruri edir. Bu zaman normativ-hüquqi aktların tənzimlənmə obyektini kimi aqrar təsərrüfatlarda torpaq üzərində mülkiyyət və ondan istifadə hüquqları, yaradılan əmlak üzərində ümumi və fərdi mülkiyyət hüquqlarının təsbiti, əməyin təşkili, əmək intizamı, əməyin ödənilməsi və mühafizəsi sferasında yaranan münasibətlər, təşkilati-idarəetmə ilə bağlı yaranan münasibətlər, müqavilə münasibətləri, büdcə-vergi münasibətləri, mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi ilə bağlı digər şəxslərlə yaranan münasibətlər və üçüncü şəxslərlə bağlı delikt münasibətlər çıxış edir.

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm metodlarından biri də qiymətmexanizmi təşkil edir. Məlum olduğu kimi, əmtəə-pul münasibətlərinin mövcud olduğu hər bir cəmiyyətdə sosial-iqtisadi inkişafın ən vacib atributlarından biri qiymət mexanizmi və onun elmi əsaslarla düzgün müəyyənləşdirilməsi və istifadəsidir. Bu baxımdan bazar iqtisadiyyatı əsasında formalaşan milli iqtisadiyyatımızın yaradılması və inkişafında qiymət mexanizminin düzgün qurulması, onun müasir Azərbaycan realiaqları əsasında müəyyənləşdirilməsi, qiyməti əmələ gətirən amillərin və prinsiplərin öyrənilməsi, bütövlükdə qiymət sistemi, bazar qiymətlərinin formalaşması qanunauyğunluqlarının tədqiqi və araşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar bölmədə dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirdiyi ən təsirli mexanizm kimi maliyyə-kredit mexanizmləri çıxış edir. Ümumillikdə, maliyyə-kredit mexanizmləri iqtisadiyyatda mühüm olan inflyasiya, işsizlik, faiz dərəcələri, valyuta kursları, tədiyyə balansı kimi makroiqtisadi göstəricilərin əlverişli səviyyədə saxlanılmasını təmin etməklə yanaşı, onun kredit, vergi-gömrük və qiymət mexanizmlərindən aqrar bölmənin tənzimlənməsində geniş istifadə edilir. Bu sahədə dövlət fermerlər üçün ucuz kredit resurslarının təmin edilməsi, onlara bir sıra vergi və gömrük güzəştlərinin tətbiq edilməsi, ixracın subsidiyalaşdırılması və kreditləşdirilməsi, yerli istehsalı qorumaq üçün idxal vergiləri və kvotaların müəyyənləşdirilməsi, istehsal olunan məhsulərə minimum və ya maksimum qiymət həddlərinin qoyulması kimi tədbirləri həyata keçirir. Bu zaman əsas məsələ fermerlərin gəlirlərini müəyyən səviyyədə qorumağa imkan verən qiymət siyasətinin həyata keçirilməsidir ki, onun da aşağıdakı formaları mövcuddur.

Qiymət səviyyəsinin qorunması. Bu mexanizm kənd təsərrüfatı məhsullarına dövlət tərəfindən təyin edilən minimum qiymət səviyyəsinin qorunmasına xidmət edir.

Təklifi məhdudlaşdırmaqla qiymət səviyyəsinin qorunması. Bildiyimiz kimi fermerlərin əksər problemlərinin başında öz məhsullarının ümumi təklif həcminə nəzarət edə bilməmələri və onu düzgün qiymətləndirə bilməmələridir. Məhz belə olduqda əksər hallarda istehsal etdikləri məhsulları istədikləri qiymətə reallaşdırma bilmirlər və bu da onların gəlirlərinə təsir göstərir. Bu baxımdan dövlətin tətbiq etdiyi gigər bir mexanizm kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi təklifini məhdudlaşdıraraq fermerlər üçün təyin etdiyi minimum qiymət səviyyəsini qoruyub saxlamaqdır.

Son illər qiymətlə bağlı həyata keçirilən bu mexanizmlərin bir qədər azaldığı və yeni bir sistemin, Birbaşa Gəlir Ödəməsi sisteminin geniş yayıldığı müşahidə olunur. Bu sistmə görə artıq qiymət dəstəkləmələri və təklifin məhdudlaşdırılması kimi tədbirlər azaldılır və konkret təyin olunmuş təsərrüfat subyektlərinə illik birdəfəlik maliyyə yardımı göstərilir və bu zaman yardımlar məhsula görə deyil, istehsalçıya verilir və qiymətlər bazar tərəfindən sərbəst müəyyənləşir. Sadəcə fermer əvvəlcədən dövlət tərəfindən nə qədər yardım alacağını bilir və istehsalını da elə istiqamətdə qurur ki zərər çəkməsin.

Aqrar bölmədə maliyyə-kredit mexanizminin istifadə olunduğu digər mühüm bir istiqamət fermer təsərrüfatlarında istehsal xərclərini dolayı yolla aşağı salmaqdır. Bu zaman dövlət xüsusi ixtisaslaşdırılmış aqrar banklar vasitəsilə fermerlərə güzəştli kredit imkanları yaradır, gübrə, toxum kimi xammal subvesiyaları tətbiq edir, istehsal etdikləri məhsulların sığortalanmasını, anbarlaşdırılmasını həyata keçirir, onların tanıtılması üçün marketing-reklam sahəsində yardımlarını göstərir, elmi-texniki informasiya dəstəyi təmin edir.

Azad bazarın əsas atributları olan istehsal azadlığı, qiymət azadlığı, xüsusi mülkiyyət prioritet olmaqla mülkiyyət formalarının müxtəlifliyi, azad rəqabət, müqavilə, əmək növünü seçib işləmək, fəaliyyətdən əldə olunan gəlirin xərclənməsi, mülkiyyət əldə etmək və informasiya əldə etmək azadlıqları iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin minimumlaşdırılması kimi prinsiplərin gözlənilməsi ilə yanaşı aqrar sahədə dövlətin proteksionist fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prinsipi də təmin edilməlidir.

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin metodları içərisində təşkilati metodlar da mühüm rol oynayır. Aqrar sahənin tənzimlənməsinin təşkilati metodları daha çox ərzaq bazarına müdaxiləni özündə əks etdirir.

Dövlətin daxillərə bazara təşkilati müdaxiləsi aşağıdakı formalarda həyata keçirilir. Burada dövlət bazarda birbaşa agent kimi (məsələn, kənd təsərrüfatı məhsullarının alıcısı kimi) çıxış edir, bazarın həcmi və strukturunu dəyişdirir, bazarın təşkilinə, onun infrastrukturunun formalaşmasına əlverişli şərait yaradır. Aqrar əmtəə istehsalçılara maddi yardımın göstərilməsi, güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi, istehsalın qeyri-əlverişli şəraitdə aparılmasına görə müxtəlif dotasiyaların tətbiqi aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Aqrar sahənin tənzimlənməsi mühüm tərkib elementlərinə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına olan tələbin və təklifin tənzimlənməsi (şübhəsiz ki, bu zaman daxili bazarın, emal müəssələrinin, ixrac seqmentlərinin tələbatı nəzərə alınmalıdır), kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın və təkliflərin stimullaşdırılması (daxili bazarda qıtlıq yaradılmasında), kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin iqtisadiyyatda mövcud orta gəlir səviyyəsində müdafiə edilməsi, aqrar bazar infrastrukturlarının inkişafı kənd ərazisinin sosial-iqtisadi inkişafı, ətraf mühitin mühafizəsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və s. şamil edilir.

Maliyyə-kredit mexanizmlərinin digər mühüm növü vergi və gömrük vasitələridir. Belə ki, dövlət aqrar bölmənin cəlbediciliyini artırmaq məqsədilə bəzən vergi və gömrük güzəştləri təyin edir, yerli fermerlərin qorunması məqsədilə əksər kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalına yüksək idxal vergiləri və kvota, yüksək keyfiyyət standartları kimi qeyri-tarif məhdudiyətləri tətbiq edir.

Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatı şəraitində bir sıra əmtəə və xidmətlər istehsalını həyata keçirmək ya özəl bölmənin imkanları xaricindədir, ya onları lazımi səviyyədə həyata keçirə bilmirlər, ya da ümumiyyətlə bu işdə maraqlı deyillər. İctimai əmtəə və xidmətlər dediyimiz bu nemətlər əsasən infrastruktur sahələrini əhatə edir ki, onların da yaradılması birbaşa dövlət investisiyaları və dövlət sifarişləri vasitəsilə həyata keçirilir. Dövlət sifarişləri dövlətin investisiya fəaliyyətinin əsas mexanizmlərindən biri kimi çıxış edir. Çünki, bu investisiyalar həyata keçirilərkən lazım olan bir sıra əmtəə xidmətlər dövlət kontrakt sistemi çərçivəsində dövlət və ya özəl bölmə müəssələri ilə bağlanmış müqavilələr vasitəsilə təmin edilir. Bu zaman ən geniş yayılan mexanizmlərdən biri də tenderlərin keçirilməsidir.

Bu baxımdan aqrar sahədə dövlət investisiyaları suvarma sistemlərinin inkişafı, meliorasiya-irriqasiya işlərinin, enerji təminatının yaxşılaşdırılması, təbii fəlakətlərin qarşısının alınmasına və ya onun nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönəldilən tədbirlərin, karantin xidmətinin, ölkədə mövcud qida standartlarının

təyin edilməsi və onların inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin, aqrar elmin inkişafı, bu sahədə elmi araşdırmaların aparılması işlərinin, fermerlərin maariflənməsi üçün informasiya sistemlərinin genişləndirilməsi kimi bir sıra ictimai xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi istiqamətinə yönəldilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar bölmənin tənzimlənməsi prosesində dövlət sahibkarlığı mexanizminin də mühüm rolu vardır. Dövlət mülkiyyətli müəssisələrin həyata keçirdikləri dövlət sahibkarlığı əsasən aqrar bölməyə yönəlmiş yardım siyasətində həyata keçirməkdə institusional vahidlər kimi çıxış edirlər. Bunun tərkibinə müxtəlif istiqamətli infrastruktur xidmətlərini həyata keçirən müəssisələrlə yanaşı, həyata keçirilən dövlət siyasətinə uyğun yaradılmış aqrar bölməni kreditlə, xammal və yanacaq təmin edir, onlara anbarlaşdırma xidməti göstərən, kənd təsərrüfatı məhsullarını təyin edilmiş qiymətlərlə tədarük edib, sonradan müxtəlif bazarlarda reallaşdıran dövlət tədarük müəssisələri kimi qurumlar daxildir.

Bazar münasibətləri şəraitində aqrar bölmə iqtisadiyyatın başqa bölmələri ilə müqayisədə bərabər əsaslarla rəqabət mübarizəsində iştirak edə bilmir, ona görə də bu bölmənin inkişafının tamamilə bazar mexanizminin öhdəsinə buraxılması düzgün deyil. Ümumyyətlə, ölkəmizin aqrar bölməsində istehsalçıların qarşılaşdıqları çətinlikləri nəzərə almaqla, tənzimlənmənin adekvat spektri yaradılmalıdır. Bu zaman iqtisadi mexanizmin elementləri elə əlaqələndirilməlidirlər ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların qarşılaşdıqları çətinlikləri mümkün qədər azaltmaq mümkün olsun və yaxud həmin çətinliklər tamamilə neytrallaşdırılsın. Bu problemin həllinə nail olmaq üçün ölkəmizin aqrar bölməsi üçün xarakterik olan spesifik xüsusiyyətlər, istehsalçıların qarşılaşdıqları çətinliklər öyrənilməli və xarici ölkələrin bu sahədə təcrübələri nəzərə alınmaqla zəruri tənzimlənmə tədbirləri işlənilib hazırlanmalıdır.

Aqrar bölmənin tənzimlənməsinin istiqamətlərindən biri vergi tənzimlənməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda ölkəmizin aqrar bölməsində bu baxımdan formalaşmış vəziyyət yetərinə yaxşıdır. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla, başqa vergi və ödəmələrdən azad olunmuşlar və bu onların son illər maliyyə baxımdan durumlarının xeyli dərəcədə yaxşılaşmasına və kənd təsərrüfatı müəssisələrinin bazar mövqelərinin nisbətən güclənməsinə gətirib çıxarmışdır. Bunu aqrar bölmədə fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı müəssisələrinin ümumi sayında zərərli fəaliyyət göstərən müəssisələrinin xüsusi çəkisinin ilbəl azalması və bunun əksinə olaraq, mənfəətlə fəaliyyət göstərən müəssisələrin xüsusi çəkisinin çoxalması da sübut edir. Dövlətin kənd təsərrüfatı müəssisələrinə maliyyə yardımının hələlik zəif

olduğu bir dövrdə vergi sahəsində müəssisələrə verilən güzəştlər hələ də qalmalıdır və bu aqrar bölmənin bazar mexanizminin dağıdıcı təsirlərindən qorunması üçün çevik və əlverişli tənzimləmə mexanizminin yaradılmasına qədər davam etməlidir.

Dövlətin aqrar siyasətinin başlıca istiqaməti kimi, kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi çıxış edir.

1995-ci ildən etibarən aqrar bölmədə dövlətsizləşdirmə proseslərinə başlanılmış və keçmiş 1970 sayda kolxoz, sovxoz və digər kənd təsərrüfatı müəssisələrindən 1929 təsərrüfat subyektlərinin torpaqları və əmlakı qəbul olunmuş qanunvericilik və normativ-hüquqi baza əsasında, əvəzsiz olaraq özəlləşdirilmişdir. Ancaq 41 təsərrüfat damazlıq və toxumçuluğun inkişaf etdirilməsi məqsədilə, dövlət mülkiyyətində saxlanmış və onlarda qismən islahatlar aparılmışdır. Beləliklə, kənd təsərrüfatında çoxmülkiyyətçilik bərqərar olmuş, sahibkarlıq qurumları yaranmış, yeni aqrar münasibətlər formalaşmağa başlanılmışdır.

Aparılan aqrar islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatında müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı sahibkarlıq qurumları yaradılmışdır. Bu gün kəndli (fermer) təsərrüfatları, kooperativlər, kiçik müəssisələr, kollektiv müəssisələr, fiziki şəxs statuslu özəl qurumlar kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olurlar.

Statistik məlumatlarına görə 2010-cu ilin sonuna respublikanın kənd təsərrüfatında 2036 müəssisə fəaliyyət göstərmişdir (Cədvəl 1). Onlardan 1525-ni – kənd təsərrüfaqtı müəssisələri, 2659-zu - hüquqi şəxs yaratmış fərdi sahibkarlar təşkil etmişdir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin 217-ni dövlət müəssisələri; 2-ni – kolxozlar; 73-nü - kooperativlər; 1233-ni - digər özəl müəssisələr; 511- ni isə - xidmət təşkilatları təşkil etmişdir. Cədvəldən göründüyü kimi, 2010-cu ilin sonuna dövlət müəssisələrin sayı 32-yə azaldığı halda, fərdi sahibkarların sayı 2613-dan 2659-ya qədər çoxalmışdır.

AZƏRBAYCANDA AQRAR SEKTORDA DÖVLƏT SIYASƏTİ STRATEGİYASI

Cədvəl 1

Kənd təsərrüfatı müəssisələri, xidmət təşkilatları və fərdi sahibkar təsərrüfatlarının sayı, ilin sonuna

İllər	Cəmi	o cümlədən						Fərdi sahibkarlar*
		kənd təsərrüfatı müəssisələri	ondan				xidmət təşkilatları	
			dövlət müəssisələri	kolxozlar	kooperativlər	digər özəl		
2008	2308	1854	257	2	88	1507	454	2613
2009	2409	1913	249	2	83	1579	496	2571
2010	2036	1525	217	2	73	1233	511	2659

* hüquqi şəxs yaradanlar

2011-ci ildə Azərbaycan respublikasında istehsal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının 94,8%-i fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatlarının payına düşmüşdür (Cədvəl 2).

Kənd təsərrüfatı məhsullarının təsərrüfat kateqoriyaları üzrə strukturu
(faktiki qiymətlərlə; yekuna görə, faizlə)

	2005 ^{*)}	2007 ^{*)}	2008 ^{*)}	2009	2010	2011
Bütün təsərrüfat kateqoriyaları	100	100	100	100	100	100
o cümlədən:						
kənd təsərrüfatı müəssisələri	3.7	4.1	5.3	6.0	5.0	5.2
fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları	96.3	95.9	94.7	94.0	95.0	94.8

2011-ci ildə fərdi sahibkarlar təsərrüfatlarının payına 45,9 min ha torpaq sahəsi düşmüşdür ki, 2005-ci ilə nisbətən 2 dəfə artmışdır. Beləliklə, 1995-ci ildə bir təsərrüfatın payına 8,4 ha torpaq sahəsi düşdüyü halda, 2011-ci ildə bu rəqəm 17,7 ha təşkil etmişdir. (Cədvəl 3).

Fərdi sahibkar təsərrüfatları

	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Fərdi sahibkar təsərrüfatları	2681	2 488	2 613	2 571	2659	2578
Onlara ayrılmış torpaq sahələri, min ha	22.6	26.6	24.4	26.3	45.7	45.9
Torpaq sahəsinin orta ölçüsü, ha	8.4	10.7	9.3	10.2	17.5	17.7

Ümumiyyətlə, cəmiyyətdə sahibkarlığın formalaşması və iş adamlarının səmərəli maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təmin olunmasını şəxsi mülkiyyət, təşəbbüskarlıq və seçim azadlığı, maddi maraq, rəqabət, qiymətlər sisteminə istinad, həmçinin bu prosesdə dövlətin məhdud rolu kimi institutların və şərtlərin mövcudluğu şərtləndirir. Şəxsi mülkiyyət sahibkarlıq və seçim azadlığı ilə sıx əlaqədar olmaqla, sahibkarlıq və təşəbbüskarlığın inkişafına güclü təkan verir. Lakin, torpaq və əmlakın dövlət mülkiyyətində olduğu şəraitdə əhalinin ərzaq təminatı, istehsalın təşkili, idarə olunması, təchizat-satış və digər problemlərin həlli birbaşa dövlətin üzərinə düşür. Dövlət torpaq və əmlakın müəyyən hissəsini əhalinin xüsusi mülkiyyətinə verməklə, təsərrüfatın təşkili, istehsalın (xidmətin) istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi, habelə idarəetmə (menecement), təchizat-satış və digər problemlərin həlli ilə əlaqədar qərarların qəbul edilməsi cavabdehliyini cəmiyyətin iqtisadi (sahibkarlıq) subyektlərinə həvalə etsə də, əhalinin ərzaq təminatını öz üzərində saxlayır. Məhz buna görə də, dövlət müxtəlif vasitələrlə daxili bazarı tənzimləməli, sahibkarlıq fəaliyyətini müxtəlif formalı güzəştli kreditlərlə, dotasiyalarla və subsidiyalarla təmin etməlidir.

Lakin, aqrar sahədə sahibkarlıq qurumlarının inkişafı üçün dövlət tərəfindən görülən tədbirlər məhsul istehsalının artması ilə müşayiət olursa da, bütövlükdə aqrar sahənin potensialından tam istifadə olunması, özəl bölmənin mülkiyyətində olan və kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin daha səmərəli şəkildə əkin dövriyyəsinə cəlb edilməsi və digər məsələlər tam həll edilməmişdir. Bu isə ayrı-ayrı regionların inkişafında özünü biruzə verməkdədir. Belə ki, ölkədə formalaşmış siyasi və iqtisadi makroiqtisadi sabitliyin yaratdığı imkanlardan təşəbbüskarlıq fəaliyyətinin, xüsusən də aqrar sahədə sahibkarlığın sürətləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi məqsədləri üçün tam istifadə olunmamışdır.

Bu gün sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadiyyatda xüsusi çəkisi yüksək olsa da, hələlik aqrar sahədə strateji cəhətdən mühüm olan və struktur formalaşdırıcı potensiala malik müəssisələr zəif inkişaf edir. Həmçinin, kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlar, təəssüf ki, ölkənin aqrar ixrac potensialının gücləndirilməsinə və strukturunun təkmilləşdirilməsinə zəif təsir göstərirlər.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafında və aqrar sahədə sahibkarlığın hazırkı durumu kənd əhalisinin mövcud potensialına tam uyğun gəlmir. Buna görə də, əvvəldə olduğu kimi, hal-hazırda da kənd təsərrüfatı istehsalı səmərəlilik baxımından digər sahələrdən geri qalır.

Aqrar İslahatlarla əlaqədar kəndli ailələri iqtisadi resurslara, müstəsna səlahiyyətlərə, həmçinin, ictimai məhsulların hərəkətinin bütün mərhələlərində tam müstəqilliyə malik olsalar da, iqtisadi müstəqilliyə nail ola bilməmişlər. İqtisadi müstəqilliyə isə yalnız sahibkarlıq fəaliyyəti mexanizminin müntəzəm dövlət tənzimlənməsi əsasında nail olmaq olar və bu zaman yüksək iqtisadi səmərə əldə etmək mümkündür. Yəni, kəndlinin sahibkarlıq fəaliyyətində əldə etdiyi gəlir həm onun bu fəaliyyət ilə əlaqədar xərclərini, həm ailənin çoxçeşidli istehlak tələbatını və həm də istehsal fəaliyyəti dairəsini genişləndirmək üçün kifayət etdikdə təmin olunmuş olar. Aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafı və onun fəaliyyət mexanizminin daim təkmilləşdirilməsi, iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi yollarının arşdırılması obyektiv zəruriyyətdən irəli gəlir. İstehsal prosesini həyata keçirmək üçün lazımı maddi-texniki bazaya, dövrüvə vasitələri əldə etmək üçün kifayət qədər sərbəst maliyyə və digər vəsaitlərə, məhsullarını satmaq üçün təminatlı bazara malik olmayan, təsərrüfat fəaliyyətindən irəli gələn zərərlərin qismən də olsa ödənilməsi üçün dotasiya və digər əvəzsiz ödənişlərlə təmin olunmayan sahibkarların səmərəli fəaliyyət göstərmələri üçün yollar axtarmaq günün vacib məsələsi kimi qarşıda durur. Bu baxımdan təşəbbüskar fəaliyyətin, o cümlədən, aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində zəruri iqtisadi amillərdən dolğu istifadə etmək, həmişə olduğu kim, bu gün üçün də gündəmdə duran və həllini gözləyən məsələlərdəndir.

Artıq təcrübə sübut etmişdir ki, sahibkarların bazara çıxardıqları kənd təsərrüfatı məhsulları müasir standartlara və keyfiyyət tələblərinə cavab verməyəndə, iş adamları nəinki qazanc əldə edə bilmir, hətta həmin məhsulun istehsalına çəkdiyi xərci belə ödəmək iqtidarında olmur və öz fəaliyyətlərini dayandırmaq məcburiyyətində qalırlar. Belə bir şəraitdə yerli əmtəə istehsalçılarının maliyyə vəziyyətini sabitləşdirmək məqsədilə, iş adamlarına iqtisadi cəhətdən dövlət dəstəyinin verilməsi qanunauyğun hal olub, obyektiv bir zərurətə çevrilir. Yeni yaradılan və fəaliyyət göstərən müxtəlif təsərrüfat formalarının inkişafı, ilk növbədə, həmin ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin formalaşdırılmasından çox asılıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Araşdırmalardan aydın olur ki, aqrar sahədə getdikcə artan sosial-iqtisadi nəaliyyətlərə baxmayaraq, məhsul istehsalının həcmi və məhsuldarlığın səviyyəsi ölkənin mövcud potensialından istifadə və iqtisadi səmərəlilik baxımından aşağı səviyyədə qalmaqdadır. Buna təsir edən səbəblər isə aşağıdakılardır:

-Kəndli sahibkarların güzəştli qiymətlərlə gübrə, dərman, xırda texnika, toxum, əkin materialı, biçin texnikası və digər zəruri alət və texnikalarla lazımi səviyyədə təmin olunmaması;

-Melorasiya tədbirlərinin (suvarma şəbəkəsinin təmiri və yeniləşdirilməsi,suvarma suyu ilə təminat,nasos stansiyalarının və su hövzələrinin yararlı hala salınması və s.) tələb olunan səviyyədə olmaması;

-Məhsulun tədarükü, saxlanma, qablaşdırma, daşınma, marketinq, baytarlıq, damazlıq xidməti şəbəkələrinin bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun qurulmaması;

-Emal sənaye müəssisələrinin iqtisadi və texniki cəhətdən tam gücü ilə işləməməsi və zəifliyi,eyni zamanda bu sahədə özəlləşdirilmənin tam başa çatmaması;

-Fermərlərin kredit almaq üçün girov təminatının çox ağır və çətin olması.

Aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafına mane olan problemlərdən biri də kəndli sahibkarların lazımi texnika və avadanlıqlarla təchiz olunmamalarıdır. Hazırda sahibkarların istifadəsində olan texnikadan-traktorların 42 %-i,taxılıyağan kombaynların 30 %-ə yaxınının istismar dövrü 20 ildən, taxıl səpənlərin 36 %-nin, kotanların 58%-inin istismar dövrü 15 ildən çoxdur. Yaxın 5 ildən sonra mövcud texnikanın 80 %-nin yararsız vəziyyətə düşmə ehtimalı vardır. Köhnə texnikanın etibarsız işləməsi və iş prosesində sıradan çıxması məhsul itkisinə əsaslı dərəcədə təsir göstərir. Düzdür, İndiyə qədər müxtəlif yollarla, əsasən özəl qurumların vasitəçiliyi ilə ölkəyə maşın və mexanizmlər, avadanlıqlar gətirilmişdir və bu proses indi də davam etdirilir. Lakin, onların qiymətləri qiyməti çox baha olduğu üçün əksər kəndli sahibkarlar bu texnika və avadanlıqları əldə edə bilmirlər.

Məlum olduğu kimi, ölkədə iqtisadi inkişafın və siyasi sabitliyin əsas şərtlərindən biri də vergilərdir. Aqrar sahədə sahibkarlıq qurumlarının inkişafı məqsədilə ölkə rəhbərliyi tərəfindən mühüm addımlar atılıb. Ölkə Prezidentinin 22 mart 1999-cu il tarixli fərmanına əsasən,kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla, 5 il müddətinə qalan vergilərdən azad olunmuş və onların vergi borcları silinmişdir. Müvafiq qanun və sərəcamlarla bu müddət 2013-cu ilə gədər uzadılmışdır.

Həyata keçirilən vergi islahatları ilə yanaşı, mahiyyətə vergi sayılan tariflər problemini də həll etmək lazımdır. Məsələn, kənd təsərrüfatı mallarının dəmir və avtomobil yolu ilə daşınmasına, elektrik enerjisinə,qaza və s. ödədiyi tariflər həmin məhsulların qiymətlərində əks olunur. Bu təbii ki, makrosəviyyəli problem olsa da son nəticədə istehsalçıların maraqlarının azalmasına güclü təsir edir.

Ölkədə qiymət-tarif sisteminin təkmilləşdirilməsi, tarifləri səvliyyəsinin iqtisadiyyatın tələbləri baxımından çevik şəkildə tənzimlənməsi məqsədilə müvafiq təşkilatların nümayəndələrindən ibarət Tarif Şurası yaradılmışdır. Bu qurum tariflərin və qiymətlərin sahibkarlığın mənafeyi baxımından müntəzəm olaraq tənzimlənməsində mühüm vasitədir.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. **«AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSİTUTİYASI»** 12.11.1995
2. **«Ailə-Kəndli Təsərrüfatı haqqında»** AR Qanunu 14.06.2005
3. **«AR-nın Sahibkarlığa kömək Milli Fondu haqqında əsasnamənin təsdiq edilməsi haqqında»** AR Prezidentinin fərmanı 27.08.2002
4. **«AR-da Sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında»** AR Prezidentinin fərmanı 10.09.2002
5. **«AR-da sosial-iqtisadi inkişafın sürətlənməsi tədbirləri haqqında»** AR Prezidentinin fərmanı 24.11.2003
6. **«AR-da 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair proqram»** 17.10.2002
7. **«AR Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramı» (2004-2008)** 11.02.2004
8. **«AR Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramı» (2009-2013)** 14.04.2009
9. İbrahimov İ.H, Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri, Bakı-2002
10. İbrahimov İ.H, Aqrar iqtisadiyyatın əsasları, 2005
11. Niftullayev V.M, Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı, 1995
12. Rüstəmov R.M, Aqrar sahədə davamlı inkişafın formalaşması məsələləri, 2006
13. Rüstəmov R.M, Aqrar sahənin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları, 2005
14. Allahverdiyev H.Ə, Qafarov K.S, Əhmədov Ə.M, İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, dərslik, 2002
15. İqtisadi Nəzəriyyə, dərslik, 1999
16. Salahov S.V, Azərbaycan Respublikası kənd təsərrüfatı problemləri, inkişaf meylləri, 2005
17. Salahov S.V, Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri, 2004
18. Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının formalaşmasının nəzəri əsasları, İqtisadi inkişaf jurnalı №1(79) 2007
19. Azərbaycanda sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi məsələləri, İqtisadi İnkişaf jurnalı №4 2007
20. Azərbaycanın statistik göstəriciləri -2008, Azstat, 2008
21. www.nba.az -AR Milli Bankı;
22. www.azstat.org - AR Dövlət Statistika Komitəsi;
23. www.economy.gov.az - AR İqtisadi İnkişaf Nazirliyi;
24. www.kitab.az -Azərbaycanda elektron kitabxana;
25. www.kitabxana.org -«FAR CENTER» elektron kitabxanası;
26. www.sahibkar.biz -Sahibkara yardım saytı.

DEF`NUN KÜRESEL REKABET ENDEKS (2011-2012) VERİLERİYLE AZERBAYCAN VE BALKAN ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Yrd.Doç.Dr. Fariz AHMADOV¹

ÖZET

Günümüzde bir ülkenin en önemli amaçlarından biri uluslararası alanda rakiplerine karşı rekabet gücü sağlamak ve bunu sürdürülebilir hale getirmektir. Ülkelerin küresel kapsamda ulusal rekabet gücünün değerlendirilmesine yönelik en güvenilir çalışmalardan biri Dünya Ekonomik Forumun her sene düzenli olarak yayınladığı araştırma raporudur. Bu çalışmada Azerbaycan`la Balkan ülkeleri olan Arnavutluk, Makedonya, Yunanistan, Bosna Hersek, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ`ın dünya ekonomik forumunun 2011-2012 yılını kapsayan küresel rekabet gücü verileriyle karşılaştırmalı analizi yapılarak dünya genelindeki rekabet güçleri incelenmiştir. Araştırmada dünya ekonomik forumunun üç başlıkta on iki kriterle (Temel gereklilikler: Kurumsal yapı, altyapı, makroekonomik istikrar, sağlık ve ilköğretim. Verimlilik artırıcılar: Yüksek öğretim ve işbaşında eğitim, mal piyasalarının etkinliği, emek piyasalarının etkinliği, mali piyasaların çeşitliliği, teknoloji altyapı, pazar büyüklüğü ve İnovasyon ve Çeşitlilik Faktörleri: İş dünyasının gelişmişlik düzeyi inovasyon) karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: DEF, Rekabet Gücü, Karşılaştırmalı Analiz

GİRİŞ

Dünya Ekonomik Forumu tarafından geliştirilen yeni Küresel Rekabetçilik Endeksi çok sayıda parametreyi dikkate alarak ülkeler arasında bir sıralama yapmayı önermektedir. Burada asıl gaye, ülkelerin verimlilik düzeyini belirleyen etmenleri ortaya koyup, o ülkenin güçlü ve zayıf tarafını ortaya koymak ve politika yapıcılara yol göstermektir. Bu forum ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini üç kategoriye ayırmaktadırlar. Bu kategoriler ve rekabet gücüne dair bileşenlerle arasındaki ilişkiyi aşağıda gösterilmiştir.

¹ Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, İşletme Yönetimi Bölümü, farizazeri@yahoo.com

Tablo 1. DEF Global Rekabet Gücünü Ölçme Kriterleri

Temel Gereklilikler Kurumsal yapı Altyapı Makroekonomik İstikrar Sağlık ve ilköğretim	→	Üretim faktörleri odaklı ekonomiler
Verimlilik Artırıcılar Yüksek öğretim ve işbaşında eğitim Mal piyasalarının etkinliği Emek piyasalarının etkinliği Mali piyasaların çeşitliliği Teknoloji altyapı Pazar büyüklüğü	→	Verimlilik odaklı ekonomiler
İnovasyon ve Çeşitlilik Faktörleri İş dünyasının gelişmişlik düzeyi İnovasyon	→	İnovasyon odaklı ekonomiler

Küresel Rekabetçilik Endeksi rekabet gücünü etkileyen çok sayıda bileşenin ağırlıklı ortalamasıdır. Her bir bileşen rekabetçilik olarak anılan karmaşık kavramın bir boyutunu yansıtır. Söz konusu tüm bileşenler rekabetçiliğin dayandığı on iki adet bileşenin neler olduğunu ve bu bağlamda özelliklerini tanımlar. Ülkelerin ulusal rekabet gücünü anlaşılır ve ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi politika yapıcılarının ve devlet kurumlarının üst düzey yöneticilerinin karar verme süreçlerinde, politikaların belirlenmesi sırasında diğer ülkelerle kıyaslanma olanağı sağlamak, ülkenin performans düzeyinin zaman içerisindeki gelişimini izlemek ve salt şirketlerin değil ülkelerde dünya pazarında nasıl rekabet ettiklerini analiz etmek konularında rol gösterici bir rol oynayacaktır. Bu çalışmada amaç Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin bu kriterlerle karşılaştırmalı analizini yapmak ve karşılaştırmalı analizle dünya genelindeki durumunu tespit etmektir.

ÜLKELERİNİN KÜRESEL REKABET GÜCÜ ENDEKSİYLE GENEL KARŞILAŞTIRILMASI

Rekabet gücü, bir ülkenin genel anlamda her yönde potansiyelini gösteriyor. Dünya İktisat Forum'u 1987 yılından beri dünya uluslarının rekabet gücünü ölçüyor. Ülkeler için rekabet gücünün yüksek olması önemli bir göstergedir. Çünkü rekabetin güçlü olduğu yerlerde üretim artıyor, ekonomi gelişiyor, halkın geliri ve refahı yükseliyor. Dolayısıyla küreselleşme sonucunda rekabetin dünya ölçeğine giderek şiddetlendiği günümüzde, ülkeler küresel piyasalarda daha fazla pay sahibi olmak için rekabet güçlerini artırma konusunda yoğun çaba göstermektedirler. Bir ülkenin gelişmişlik, kalkınma ve refah düzeyini belirleyen unsurlardan birisi de o ülkenin dünya rekabetinde ki yeridir. Aşağıdaki tabloda dünya ekonomik forumunun 2011-2012

DEF`NUN KÜRESEL REKABET ENDEKS (2011-2012) VERİLERİYLE AZERBAJCAN VE BALKAN ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

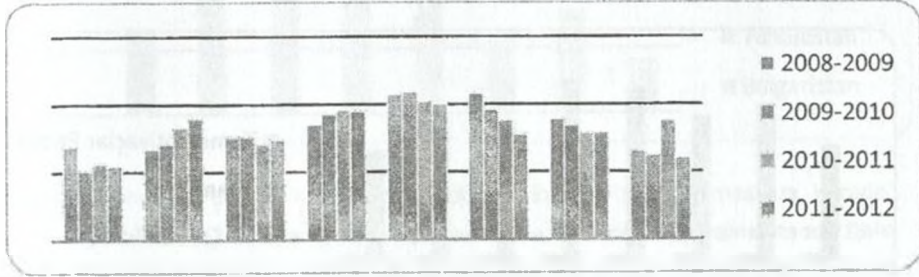
yılına göre Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin küresel rekabet gücü endeksiyle sıralanmıştır.

Tablo 2. Ülkelerin küresel rekabet gücü sıralaması

Ülke	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012
Azerbaycan	69	51	57	55
Yunanistan	67	71	83	90
Bulgaristan	76	76	71	74
Sırbistan	85	93	96	95
Bosna Hersek	107	109	102	100
Arnavutluk	108	96	88	78
Makedonya,	89	84	79	79
Karadağ	65	62	88	60

Kaynak: <http://www.weforum.org>

Şekil 1. Ülkelerin Rekabet Gücü Karşılaştırılması Endeksi

Tablo ve şekilden görüldüğü gibi küresel rekabet endeksi sıralamasında Azerbaycan 2011-2012 yılında 55 sırada yer almakla balkan ülkeleri içinde ise liderdir. Diğer ülkeler ise sıralamada Karadağ 60, Bulgaristan 74, Arnavutluk 78, Makedonya 79, Yunanistan 90, Sırbistan 95 ve Bosna Hersek 100 sırada karşılaştırmada en son yeri almaktadır. Karşılaştırıldığında görmekteyiz ki diğer ülkelerde sıralarını önceki yıla göre koruyamamışlar. Bu ülkeleri geçen ilki verilerle karşılaştırdığımızda Yunanistan'da ve Sırbistan'da bir gerileme söz konusudur. Azerbaycan'da dahil olmakla diğer ülkelerde yükselme gözükmemektedir.

TEMEL İHTİYAÇLAR ENDEKSİYLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

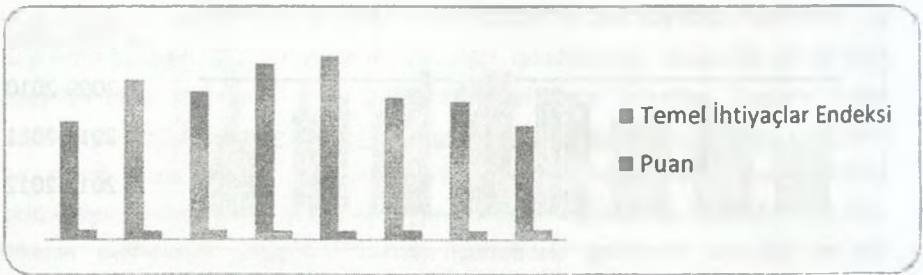
Ülkelerin temel ihtiyaçlar endeksi, kurumsallaşma, alt yapı, makroekonomik istikrar ve sağlık ve temel eğitim olarak dört alt başlıkta açıklanarak sıralanmıştır. Ülkelerin temel ihtiyaçlar endeksini dünya ekonomik forumu 2011-2012 senesinde 134 ülke sıralamasını yapmış ve 1-7 endeksiyle de ülkeleri değerlendirmiştir. Azerbaycan'ın ve Balkan ülkelerinin temel ihtiyaçların genel durumu aşağıda ki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Temel İhtiyaçlar Endeksiyle Karşılaştırma

Ülke	Temel İhtiyaçlar Endeksi	Puan	Kurumsal Yapı	Alt Yapı	Makroekonomik İstikrar	Sağlık ve Temel Eğitim
Azerbaycan	59	4.68	68	73	16	105
Yunanistan	80	4.36	96	45	140	37
Bulgaristan	74	4.46	110	87	46	57
Sırbistan	88	4.28	121	84	91	52
Bosna Hersek	92	4.25	109	99	78	58
Arnavutluk	71	4.53	57	72	86	65
Makedonya	69	4.35	81	86	37	80
Karadağ	57	4.69	42	63	94	59

Kaynak: <http://www.weforum.org> (03.02.2011-2012)

Şekil 2. Temel İhtiyaçlar Endeksi

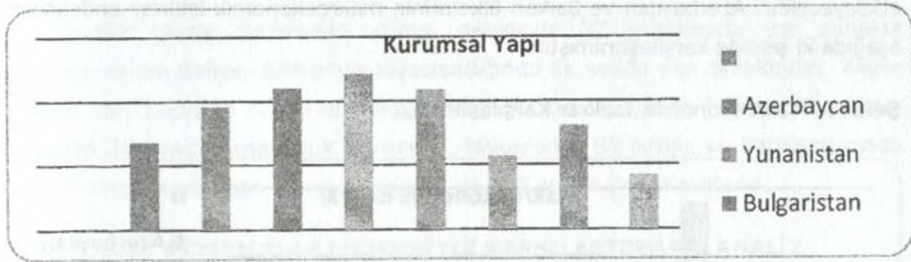
Yukarıda ki tabloda Azerbaycan'ın temel ihtiyaç endeksini incelediğimizde Azerbaycan 2011-2012 senesinde 134 ülke içinde 4,8 puanla 59 sıradadır. Bağımsızlığını yeni kazanan ülke gibi ve savaş içinde olduğundan dolayı bu genel olarak Azerbaycan için kötü bir gösterici olmasa da rekabetçi bir bakış açısıyla baktığımızda dünya standartlarından aşağıdır. Genel olarak bu ülkeleri karşılaştırdığımızda ise temel ihtiyaçlar endeksinde Karadağ 4.69 puanla bu ülkeler arasında ilk sıradadır. Dünya genelinde ise 57 sırada, Makedonya 4.35 puanla 69 sırada, Arnavutluk 4.53 puanla 71 sırada, Bulgaristan 4.46 puanla 74 sırada, Yunanistan 4.36 puanla 80 sırada, Sırbistan 4.78 puanla 88 sırada ve Bosna Hersek 4.25 puanla 92 sırada yer almaktadır.

Temel ihtiyaçlar endeksinin kurumsallaşma, alt yapı, makro ekonomik istikrar ve sağlık ve temel eğitim gibi kriterleri ülkelerin ulusal rekabet gücü açısından avantajlı olması çok önemlidir. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin temel ihtiyaçlar endeksinin genel durumunun karşılaştırmalı analizi aşağıda ki grafikte gösterilmiştir.

DEF`NUN KÜRESEL REKABET ENDEKS (2011-2012) VERİLERİYLE AZERBAJCAN VE BALKAN ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Kurumsal Yapı Endeksi: Kurumsal yapı, bireylerin, firmaların ve kamunun bir ekonomi içinde gelir ve refah oluşturma üzere ilişkide olduğu hukuksal ve yönetsel çerçevedir. İyi yapılanmış bir kurumsal ortamın varlığı içinde bulunduğumuz kriz döneminde kendisine duyulan gereksiniml daha çok ön plana çıkarmış; devletin düzenleyici rolünü anımsatmıştır. Kurumsal yapının niteliği yatırım kararlarını ve üretimin örgütlenmesini etkiler (Ulengin, 2009). Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin kurumlar endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

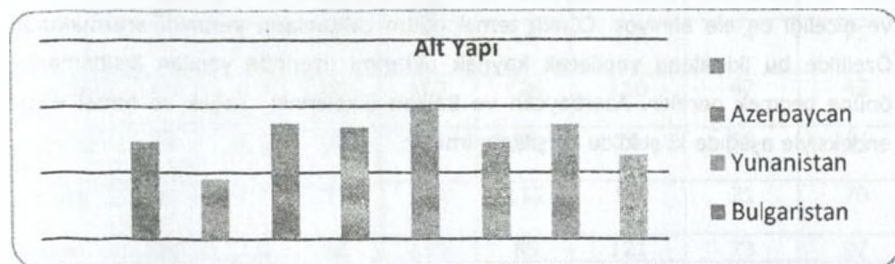
Şekil 3. Kurumsal Yapı Endeksiyle Karşılaştırması

Dünya ekonomik forumu kurumlar endeksinin kriterlerini sıralamasında Karadağ dünya genelinde 42'ci sırada karşılaştırmada ise ilk sırada yer almaktadır. Daha sonra 57 sırada Arnavutluk, 68 sırada Azerbaycan, 81 sırada Makedonya, 99 sırada Yunanistan, 109 sırada Bosna Hersek, 110 sırada Bulgaristan ve 121 sırada Sırbistan yer almaktadır.

Alt Yapı Endeksi: Temel ihtiyaçlar endeksinin diğer bir kriteri ise ülkelerin alt yapı endeksleri ve bunların rekabet avantajları sıralamasıdır. Gelişmiş bir alt yapının varlığı bölgeler arasındaki mesafenin yaratacağı olumsuz etkileri düşük düzeye indirir. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin alt yapı endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

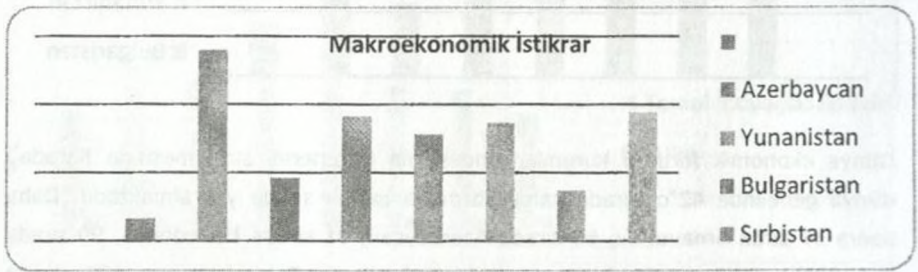
Şekil 4. Alt Yapı Endeksi Karşılaştırması

Yukardaki karşılaştırmadan gördüğümüz gibi, Yunanistan genel olarak dünya sıralamasında 45 de, yukardaki ülkelerle karşılaştırdığımızda ise ilk sırada yer almaktadır. Karşılaştırmada Karadağ 63 sırada, Arnavutluk 72, Azerbaycan 73, Sırbistan 84, Makedonya 86, Bulgaristan 87, Bosna Hersek ise dünyada 99 sırada karşılaştırmada ise son sırada yer almaktadır.

Makroekonomik İstikrar: Makro ekonomik çevrenin istikrarlı olması ülkede faaliyet gösteren iş dünyası ve ülkede faaliyet gösteren tüm unsurlar rekabetçiliği için önemli bir koşuldur. Her ne kadar bu istikrar tek başına üretkenliği artırmak için yeterli değilse de, eksikliği ekonomiye büyük zarar veriyor. Çünkü genel yapıdaki bir olumsuzluk, genel yapıyı oluşturan ana parçaları da olumsuz yönde etkileyecektir. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin makroekonomik istikrar endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

Şekil 5. Makroekonomik İstikrar Karşılaştırması

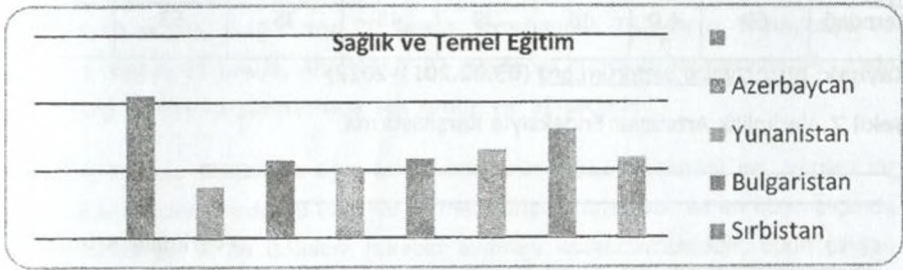
Yukarda ki karşılaştırmalı şekli incelediğimizde görmekteyiz ki Azerbaycan dünya genelinde 16 sırada balkan ülkeleri ile karşılaştırıldığında ise ilk sırada yer almaktadır. Diğer ülkeler ise Makedonya 37 sırada, Bulgaristan 46 sırada, Bosna Hersek 78 sırada, Arnavutluk 86 sırada, Sırbistan 91 sırada, Karadağ 94 sırada, ve karşılaştırmada en son yeri Yunanistan 140 sırada yer almaktadır.

Sağlık ve Temel Eğitim: Ülkenin rekabet gücü bakımından sağlık hizmetinin niteliği ve niceliği, hem ekonomi yönünden, hem de insanlık adına önemli bir boyut. Ülkenin temel ihtiyaçlarında sağlığın yanında, değerlendirmeye ilköğretimin niteliği ve niceliği de ele alınıyor. Çünkü temel eğitim çalışanların verimini artırmaktadır. Özellikle bu iki alana yapılacak kaynak aktarımı üzerinde yapılan kısıtlamaların önüne geçmek gerekir. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin sağlık ve temel eğitim endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

**DEF' NUN KÜRESEL REKABET ENDEKS (2011-2012) VERİLERİYLE
AZERBAJYAN VE BALKAN ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Şekil 6. Sağlık ve Temel Eğitim Karşılaştırması

Bu ülkeler içinde Yunanistan dünya genelinde 37 sıralamada yer almakla Azerbaycan ve Balkan ülkeleriyle kıyaslandığında ilk sırada yer almaktadır. Diğer ülkeler ise, Sırbistan 52 sırada, Bulgaristan 57 sırada, Bosna Hersek 58 sırada, Karadağ 59 sırada Arnavutluk 65 sırada, Makedonya 80 sırada ve karşılaştırmada en son yeri Azerbaycan dünya genelinde ise 105 sırada yer almaktadır.

VERİMLİLİK ARTIRICILAR ENDEKSİYLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Verimlilik indeksleri, yerel ve merkezi yetkililerce, sorunlu alanların ortaya konması ve ulusal kalkınma programlarının etkisini ölçmede de kullanılır. Kamu kaynaklarının yönlendirilmesinde kullanılabilir çok değerli ve nesnel bilgi sağlar. Ayrıca, dünya ekonomik forum her sene ülkeleri verimlilik artırıcı endeks ve onun yüksek eğitim ve öğretim, malların piyasa etkinliği, iş piyasa etkinliği, mali piyasa gelişimi, teknolojik hazır durumu ve pazar büyüklüğü kriterleriyle puanlanarak sıralanmaktadır. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin genel verimlilik endeksiyle aşağıda ki tablo ve şekilde karşılaştırılmıştır.

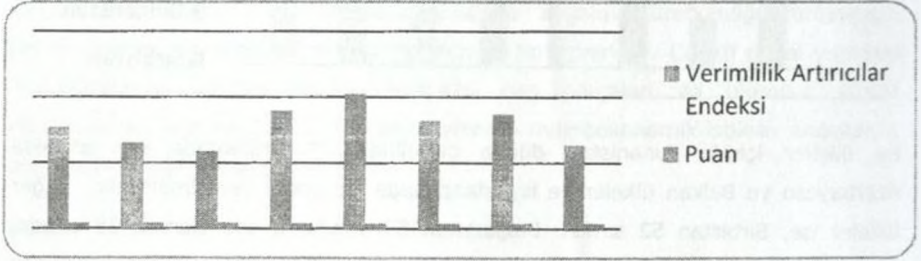
Tablo 4. Verimlilik Artırıcılar Endeksiyle Karşılaştırma

Ülke	Verimlilik Artırıcılar Endeksi	Puan	Yüksek Eğitim ve Öğretim	Malların Piyasa Etkinliği	İş Piyasa Etkinliği	Mali Piyasa Gelişimi	Teknolojik Hazır	Pazar Büyüklüğü
Azerbaycan	77	3.99	75	79	14	94	74	75
Yunanistan	65	4.06	46	107	126	110	47	42
Bulgaristan	59	4.10	70	86	56	75	50	64
Sırbistan	90	3.73	81	132	112	96	71	70
Bosna	102	3.6	86	115	85	121	73	97

Hersek		3						
Arnavutluk	82	3.87	82	43	49	107	62	101
Makedonya,	87	3.83	80	63	72	82	67	107
Karadağ	63	4.07	48	39	45	35	53	130

Kaynak: <http://www.weforum.org> (03.02.2011-2012)

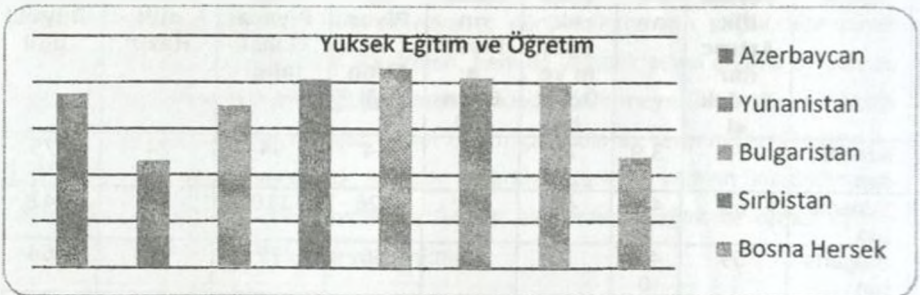
Şekil 7. Verimlilik Artırıcılar Endeksiyle Karşılaştırma

Yukarıdaki tabloda ki veriler Bulgaristan'ın genel olarak verimlilik endeksi dünyada 4,10 puanla 59 sıradadır. Bu karşılaştırmada Karadağ 63 sırada, Yunanistan 65 sırada, Azerbaycan 77 sırada, Arnavutluk 82 sırada, Makedonya 87 sırada, Sırbistan 90 sırada ve Bosna Hersek dünya genelinde 102 sırada karşılaştırmada ise son sırada yer almaktadır.

Yüksek Eğitim Öğretim: Yüksek eğitim ve iş başında eğitim lise ve yüksek öğretim kurumlarına başvuru düzeylerini dikkate alır. Aynı zamanda iş dünyasının talebine karşılık ne denli iyi eğitilmiş bir işgücü olduğuna dair ölçümlemeyi yapar. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin yüksek eğitim ve öğretim endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

Şekil 8. Yüksek Eğitim Öğretim Karşılaştırması

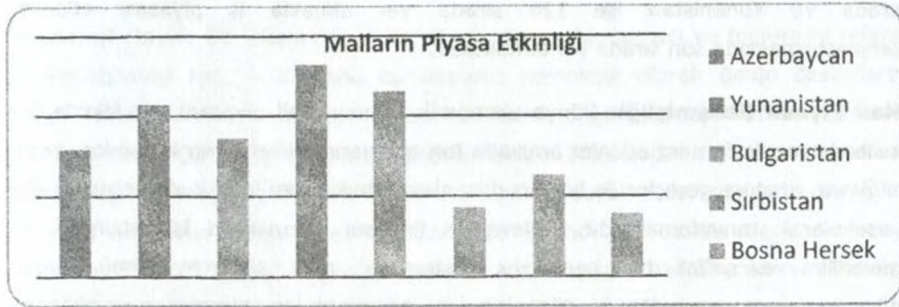

DEF`NUN KÜRESEL REKABET ENDEKS (2011-2012) VERİLERİYLE AZERBAJCAN VE BALKAN ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Yukarda ki şekilde ki karşılaştırmadan gördüğümüz gibi Yunanistan dünya genelinde 46 sırada yerde olmakla karşılaştırmada ilk sırada yer almaktadır. Diğer ülkeler ise, Karadağ 48 sırada, Bulgaristan 70 sırada, Azerbaycan 75 sırada, Makedonya 80 sırada, Sırbistan 81 sırada, Arnavutluk 82 sırada ve dünya sıralamasında 86 sırada olan Bosna Hersek karşılaştırmada son sırada yer almaktadır.

Malların Piyasa Etkinliği: Eğer bir ülkede ürün piyasası verimli ise, verilen bir talep ve arza göre, en doğru ürün ve hizmet karışımı üretiliyor ve en etkin biçimde el değiştirebiliyor ki bu ürünlere rekabet avantajı kazandırmaktadır. Etkin çalışan ürün piyasalarına sahip olan ülkeler, arz ve talep koşullarına uygun bir biçimde doğru ürün ve hizmet portföyünü oluşturma şansına sahiptirler. Ürünlerin değişiminin yapılabildiği en sağlıklı ortamların kamu müdahalelerinin en düşük düzeyde gerçekleştiği ortamlar olduğu kabul edilmektedir. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin malların piyasa etkinliği endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

Şekil 9. Malların Piyasa Etkinliği Karşılaştırılması

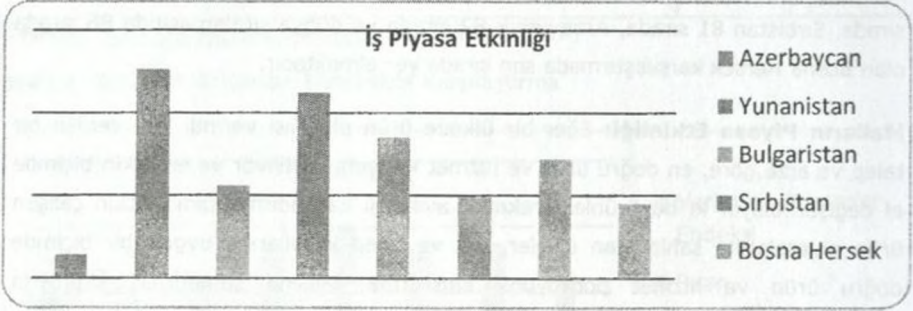

Yukarıdaki şekilde malların piyasa etkinliğine göre karşılaştırmasında Karadağ dünya genelinde 39 sırada yer almakla karşılaştırmada ilk sırada yer almıştır. Diğer ülkeler ise Arnavutluk 43 sırada, Makedonya 63 sırada, Azerbaycan 79 sırada, Bulgaristan 86 sırada, Yunanistan 107 sırada, Bosna Hersek 115 sırada ve dünya genelinde Sırbistan 132 sırada yer olmakla karşılaştırmada son sırada yer almıştır.

İş Piyasa Etkinliği: Ülkelerin ulusal rekabet güçlerini belirleyen ve verimlilik artırıcı endeksinin diğer bir kriteri iş piyasalarının etkinliğidir. Ülkede iş piyasasında yaşanan sorunlar ve bu sorunların aradan kaldırılması için devletin ekonomik politikalarının başında gelmesi lazımdır. İş piyasalarının etkinliği ve esnekliği, iş gücünün bir ekonomi içinde en doğru şekilde konumlandığını sağlamak açısından

kritik öneme sahiptir. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin iş piyasa etkinliği endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

Şekil 10. İş Piyasa Etkinliği Karşılaştırması

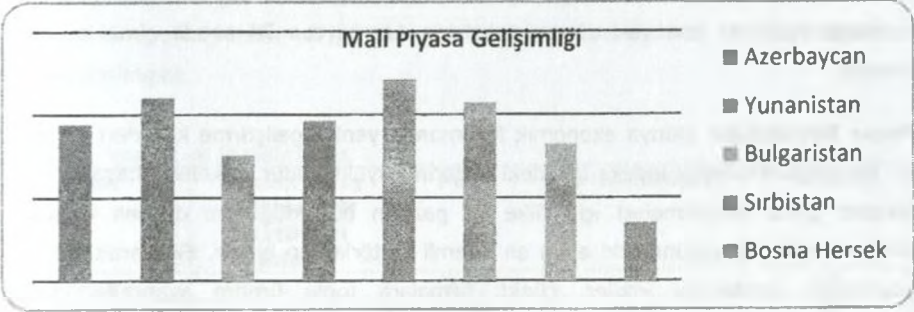

İş piyasasının etkinliğine göre yukarıdaki karşılaştırmadan çıkardığımız sonuca göre Azerbaycan dünya genelinde 14 sırada balkan ülkeleriyle karşılaştırmada ise ilk sırada yer almaktadır. Diğer ülkeler ise Karadağ 45 sırada, Arnavutluk 49 sırada, Bulgaristan 56 sırada, Makedonya 72 sırada, Bosna Hersek 85 sırada, Sırbistan 112 sırada ve Yunanistan ise 126 sırada yer almakla iş piyasası etkinliği karşılaştırmasında son sırada yer almaktadır.

Mali Piyasa Gelişmişliği: Dünya ekonomik forumu mali piyasaları, bir ülkede fon kullanılanlar ile fon arz edenler arasında fon akımlarını düzenleyen kurumlar, akımı sağlayan araç ve gereçler ile bunları düzenleyen hukuki ve idari kurallardan oluşan yapı olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla finansal sistemin iyi işleyebilmesi ise güvenilir ve şeffaf bir bankacılık sistemine, mali sistemin tümü uygun düzenlemelere, mevzuata; bu düzenleme ve mevzuatın ise yatırımcıları ve ekonomi içindeki diğer oyuncuları korumaya ihtiyacı vardır. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin mali piyasa gelişmişliği endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

DEF`NUN KÜRESEL REKABET ENDEKS (2011-2012) VERİLERİYLE AZERBAJCAN VE BALKAN ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

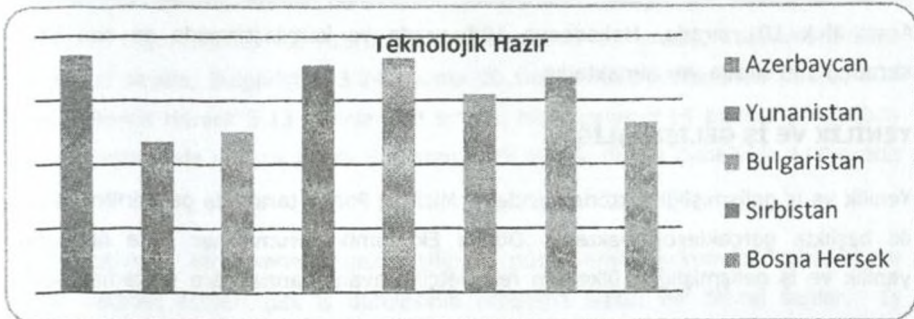
Şekil 11. Mali Piyasa Gelişmişliği Karşılaştırması

Mali piyasa gelişmişliği karşılaştırmasında Karadağ dünya genelinde 35'ci sırada yer olmakla Azerbaycan ve Balkan ülkeleri karşılaştırmasında ilk sırada yer almaktadır. Diğer ülkeler ise, Makedonya 82 sırada, Bulgaristan 75 sırada, Azerbaycan 94 sırada, Sırbistan 96 sırada, Arnavutluk 107 sırada, Yunanistan 110 sırada ve Bosna Hersek 121 sırada olmakla karşılaştırmada son yere girmektedir.

Teknoloji Hazır: Bir ülkenin güçlü bir ekonomiye sahip olması ve toplumsal refahı yakalayabilmesi için, o ülkedeki kuruluşların teknolojik olarak üstün özelliklere sahip, kalite ve fiyatta dünya standartlarına, katma değeri yüksek ürünler üretmesi gerekmektedir. Çünkü, günümüzde küresel rekabet artık doğal kaynaklara ve ucuz işçiye değil, teknoloji geliştirmeye ve inovasyona dayalı hale gelmiştir. Bu gün dünyada araştırma geliştirmeye ve inovasyon yatırım için cazibe merkezi olmak amacıyla ülkeler arasında rekabet giderek artmaktadır. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin teknoloji hazır endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

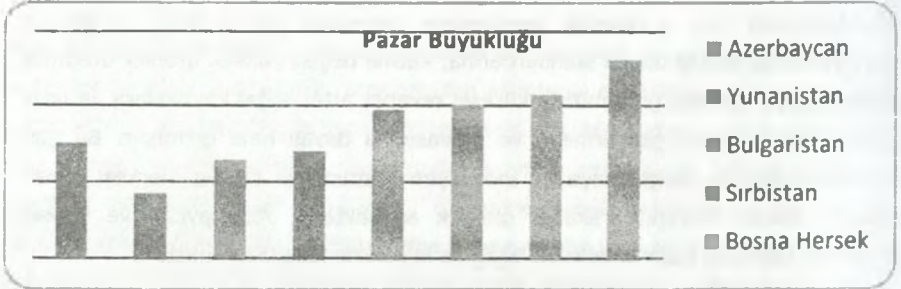
Şekil 12. Teknoloji Hazır Karşılaştırması

Teknoloji hazır endeksiyle karşılaştırmamızda dünya genelinde Yunanistan 47 sırada yer almakla teknoloji büyüklüğüne göre Azerbaycan ve Balkan ülkeleri içinde lider durumda. Diğer ülkeler ise, Bulgaristan 50 sırada, Karadağ 53 sırada, Arnavutluk 62 sırada, Makedonya 67 sırada, Sırbistan 71 sırada, Bosna Hersek 73 sırada ve karşılaştırmada en son yeri dünya genelinde Azerbaycan 74 sırada olmakla yer almıştır.

Pazar Büyüklüğü: Dünya ekonomik forumunun yenilik geliştirme kriterleri içinde en son değerlendirdiği indeks ülkedeki pazarın büyüklüğüdür. Ülkelerin başarılı bir rekabet gücü sergilemeleri için ülke içi pazarın büyüklüğü ve düzenli olması ülkelerin rekabet gücüne etki eden en önemli faktörlerden biridir. Ek olarak Pazar büyüklüğü üretkenliği etkiler, çünkü firmalara toplu üretim avantajlarından yararlanma imkanı sunar. Uluslararası pazarların varlığı ise özellikle küçük ülkeler için önemli hale gelmiştir. Gözleme dayalı çalışma sonuçlarına göre ticarete açıklık, yani dış ticaret kapasitesi bir ülkenin büyümesi ile doğrudan bağlantılıdır. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin Pazar büyüklüğü endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

Şekil 13. Pazar Büyüklüğü Karşılaştırması

Pazarın büyüklüğü endeksine göre ilk sırada Yunanistan 42 sırada yer almakla Azerbaycan ve Balkan ülkeleri içinde ilk yerdedir. Diğer ülkeler ise, Bulgaristan 64 sırada, Sırbistan 70 sırada, Azerbaycan 75 sırada, Bosna Hersek 97 sırada, Arnavutluk 101 sırada, Makedonya 107 sırada ve karşılaştırmada en son yeri Karadağ 130 sırada yer almaktadır.

YENİLİK VE İŞ GELİŞMİŞLİĞİ

Yenilik ve iş gelişmişliği faktörleri endeksi Michael Porter tarafında geliştirilmiş olup iki başlıkta gerçekleştirilmektedir. Dünya Ekonomik Forumu her sene ülkelerin yenilik ve iş gelişmişliğini ülkelerin rekabetçilik avantajlarına göre sıralamaktadır.

**DEF' NUN KÜRESEL REKABET ENDEKS (2011-2012) VERİLERİYLE
AZERBAJYAN VE BALKAN ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

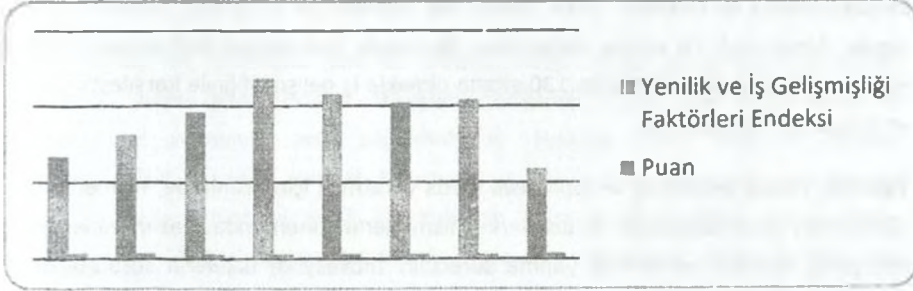
Küresel boyutta rekabet avantajı sağlayabilmek için öncelikle ülkenin küresel rekabet yapısını doğru olarak tanımlamaktan geçmektedir. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin genel yenilik ve iş geliştirme endeksiyle aşağıda ki tablo ve şekilde karşılaştırılmıştır.

Tablo 5. Yenilik ve İş Geliştirme

Ülke	Yenilik ve İş Gelişmişliği Faktörleri Endeksi	Puan	İş Gelişmişliği	Yenilik
Azerbaycan	67	3.51	73	60
Yunanistan	81	3.39	77	88
Bulgaristan	96	3.24	96	93
Sırbistan	118	2.99	130	97
Bosna Hersek	108	3.13	108	104
Arnavutluk	102	3.18	78	123
Makedonya,	104	3.14	105	105
Karadağ	59	3.62	70	50

Kaynak: <http://www.weforum.org> (03.02.2011-2012)

Şekil 14. Yenilik ve İş Geliştirme Karşılaştırması

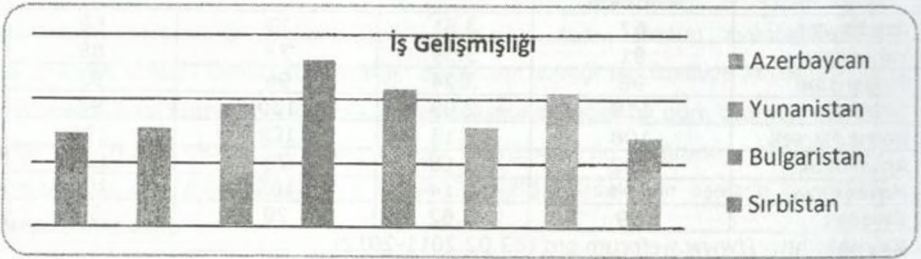

Yukarıdaki tablodan ve şekilden de gördüğümüz gibi, genel olarak yenilik ve iş geliştirme endeksiyle Azerbaycan'ı ve Balkan ülkelerini karşılaştırdığımızda Karadağ 3.62 puanla dünya genelinde 59 sırada yer almakla karşılaştırılan ülkeler içinde ilk sıradadır. Diğer ülkeler ise Azerbaycan 3.51 puanla 67 sırada, Yunanistan 3.39 puanla 81 sırada, Bulgaristan 3.24 puanla 96 sırada, Arnavutluk 3.18 puanla 102 sırada, Bosna Hersek 3.13 puanla 108 sırada, Makedonya 3.14 puanla 104 sırada ve karşılaştırmada en son sırada Sırbistan 2.99 puanla dünya genelinde 118 sırada yer almıştır.

İş Geliştirme: Bir ülkede iş gelişmişliği, iş gücü varlığı, kurumsal uzmanlık ve pazar rekabet etkileri gibi iş dünyasının ortamına ilişkin bir ölçme sağlar. İş

dünyasının gelişmişliği üretkenliği artırmakta, ülkenin rekabet gücünü olumlu yönde etkilemektedir. İş dünyasının gelişmişliği; ülkenin iş-dünyasının genel yapısının ve bir firmanın özelinde operasyonlarının ve stratejilerinin niteliği ile ilgilidir. Belirgin bir sektöre ait olan firmaların ve bu firmaların tedarikçileri olan firmaların coğrafi olarak bir birine yakın bağlantılı gruplar oluşturabilmişse verimlilik artacak, inovasyon için daha fazla fırsat yaratılabilecek, yeni firmaların sisteme girişinin önündeki engeller azaltılabilecektir (Ulengin, 2009). Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin iş geliştirme endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

Şekil 15. İş Geliştirme Karşılaştırması

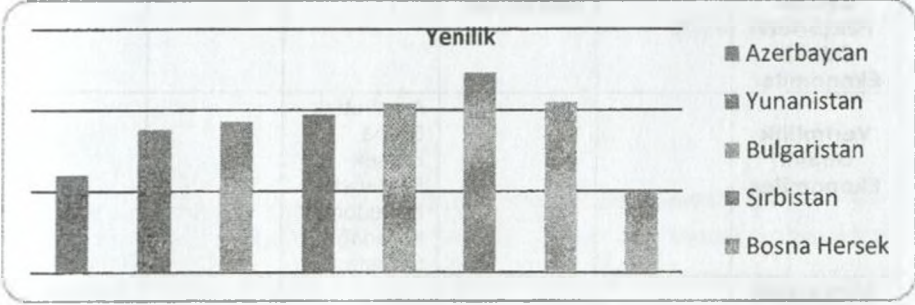
İş gelişmişliği karşılaştırmasında Karadağ genel olarak 70 sırada yer almakla karşılaştırmada ilk sıradadır. Diğer ülkeler ise, Azerbaycan 73 sırada, Yunanistan 77 sırada, Arnavutluk 78 sırada, Bulgaristan 96 sırada, Makedonya 105 sırada, Bosna Hersek 108 sırada ve Sırbistan 130 sırada olmakla iş gelişmişliğiyle karşılaştırmada en sonda yer tutmaktadır.

Yenilik: Yenilik ekonomik ve toplumsal fayda yaratmak için ürünlerde, hizmetlerde, süreçlerde, organizasyonda ve ürünlerin, hizmetlerin sunumunda, pazarlanmasında değişiklik, farklılık ve yenilik yapma sürecidir. İnovasyon, ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyümeyi yakalaması ve toplumsal refah ve yaşam kalitesini artırması için en önemli araçtır. Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin yenilik endeksiyle aşağıda ki şekilde karşılaştırılmıştır.

DEF`NUN KÜRESEL REKABET ENDEKS (2011-2012) VERİLERİYLE AZERBAJCAN VE BALKAN ÜLKELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Şekil 16. Yenilik Karşılaştırması

Yenilik endeksiyle karşılaştırmamızda Karadağ dünya genelinde 50 sırada yer almakla Azerbaycan ve Balkan ülkeleriyle karşılaştırmada ilk yeri tutmaktadır. Diğer ülkeler ise, Azerbaycan 60 sırada, Yunanistan 88 sırada, Bulgaristan 93 sırada, Sırbistan 97 sırada, Bosna Hersek 104 sırada, Makedonya 105 sırada ve yenilik endeksinde karşılaştırmada en son yeri Arnavutluk dünya genelinde 123 sıraya girmekle tutmaktadır.

SONUÇ

Dünya ekonomik forumuna göre bir ülkenin sahip olduğu zenginlikle verimlilikle birleşmesi refahı getirmektedir. Rekabet gücündeki artışa dair çalışmaların da hedefi refah düzeyinde artış sağlamaktadır. Bundan dolayı ülkelerin refahını belirlemek için küresel rekabet forumu, her bir ülkenin verimlilik ve rekabet açısından kritik veriler içeren üç alt endeksin tartılı ortalamasından oluşmaktadır. Tartılar ise, ülkenin içinde bulunduğu gelişme aşamasına göre farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda ülkeler; 1. grup ülkeleri (Üretim faktörleri odaklı) (GSMH'sı 2000 USD'nin altında olan ülkeler), 1'den 2'ye geçiş ülkeleri (2000-3000 USD GSMH'sı olan ülkeler), 2. grup ülkeleri (Verimlilik odaklı) (3000-9000 USD GSMH'sı olan ülkeler), 2.den 3'e geçiş ülkeleri (GSMH'sı 9000-17000 USD olan ülkeler) ve 3. grup ülkeleri (İnovasyon odaklı) (GSMH'sı 17000'nin üzerinde olan ülkeler) beş ana gruba ayrılır. Son olarak aşağıdaki tabloda dünya ekonomik forumunun en son verileriyle Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin gelişim aşaması verilmiştir.

Tablo 6. Ülkelerin Gelişim Aşaması

	1. Grup Ülkeleri	1'den 2'ye Geçiş Ülkeler	2. Grup Ülkeleri	2.Den 3'e Geçiş Ülkeleri	3. Grup Ülkeleri
Üretim Faktörleri Odaklı Ekonomiler		Azerbaycan			
Verimlilik Odaklı Ekonomiler			Arnavutluk Bosna Hersek Bulgaristan Makedonya Karadağ Sırbistan		
İnovasyon Odaklı Ekonomiler					Yunanistan

Yukarıdaki tablodan da gördüğümüz gibi Azerbaycan ve Balkan ülkelerinin bir çoğu devlet piyasa ekonomisinin oluşturulmasında ve rekabet gücünün geliştirilmesinde aktif görevler üstlenmiştir. Ancak henüz istenen başarıya ulaşamamışlardır. Azerbaycan'ın ve Balkan ülkelerinin içinde buldukları üretim, yatırım ve istihdam darboğazından kurtulabilmesi için süratle bir ulusal rekabet gücü politikası oluşturmaları ve kararlılıkla uygulaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- PORTER, M.; SACHS J. D. ve WARNER, A. M. (2000), "Executive Summary: Current Comptitiveness and Growth Competitiveness", *World Economics Forum Global Cmpetitiveness Report 2000*, Geneva
- PORTER, M. E. (2004), *The Competitive Advantage Of Reglons, Prepared Forthe Columbus Partnership Retreat John F. Kennedy School Of Government*, February 27
- ULENGİN, F. (2009), *Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabet Raporuna Göre Bir Değerlendirme, SEDEFED ve REF, Yayınları, Kasım*
- WEF .(2009), *The Global Competitiveness Report, 2008-2009, Word Ekonomik Forum*
- WEF .(2009), *The Global Competitiveness Report, 2009-2010, Word Ekonomik Forum*
- WEF .(2009), *The Global Competitiveness Report, 2010-2011, Word Ekonomik Forum*
- WEF .(2009), *The Global Competitiveness Report, 2011-2012, Word Ekonomik Forum.*

Ndikimi i marrëveshjes për stabilizim dhe asociim në tregtinë e jashtme të Maqedonisë

M. Sc. Amir Imeri ¹

Abstrakti

Ekonomia e Maqedonisë tradicionalisht është e lidhur dhe kryesisht është e varur nga bashkëpunimi ekonomik dhe shkëmbimi tregtar me shtetet e Bashkimit Evropian. Intëresimi i Maqedonisë për anëtarësim të plotë në Bashkimin Evropian e detyroi që të nënshkruaj Marrëveshjen për Stabilizim dhe Asociim.

Ky punim do të studioi se si ka ndikuar Marrëveshja për Stabilizim dhe Asociim me vendet e Unionit Evropian në tregtinë e jashtme të Maqedonisë, gjegjësisht a është zvogëluar ose rritur tregtia e jashtme e Maqedonisë; si dhe kjo marrëveshje a ka ndikuar në rritjen e eksportit të Maqedonisë kundrejt shteteve anëtare të BE-së.

Fjalët kyçe: Marrëveshja për Stabilizim dhe Asociim, Bashkimi Evropian, Liberalizimi tregtar

---

¹ Fakulteti Ekonomik, Universiteti Shtetëror I Tetovës, amirimeri@yahoo.com

Hyrje

Rritja ekonomike e Maqedonisë gjatë dekadës së fundit ka qenë më e ulëta në rajon dhe shumë më e ngadalshme se sa shtetet e reja anëtare të Bashkimit Evropian. Maqedonia ka kaluar nëpër kohëra të vështira drejt integritimeve ekonomike botërore, pavarësisht disa marrëveshjeve të tregtisë së lirë, si dhe Paktit të Stabilitetit me BE-në. Sipas Kirkova (2009), arsyet e situatës së tillë ishin: arsyet ekonomike, politike, të brendshme dhe të jashtme. Në thelb performanca e dobët e ekonomisë, produktiviteti i dobët, struktura e prapambetur e ekonomisë, struktura tradicionale e eksporteve të Maqedonisë, mungesa e zbatimit të standardeve teknike ndërkombëtare, si dhe mungesa e markave tregtare të njohura, janë arsyet kryesore për konkurrencën e dobët të eksporteve të Maqedonisë jo vetëm në tregjet e huaja, por edhe në konsumin e tyre të brendshëm.

Në lidhje me konkurrencën globale të Maqedonisë në Indeksin e Konkurrencës Globale 2011-2012 është e renditur e 79-ta nga 142 vende të botës. Duke marrë parasysh se Raporti i Konkurrencës Globale qëndron si një nga vlerësimet më të hollësishme dhe më të respektuara në botë, të konkurrencës së shteteve, e vënë Maqedoninë nga vendi i 89-të në vitin 2008-2009 në të 79-ën në raportin e fundit të vitit 2011-2012. Maqedonia është renditur e treta për nga numri i ditëve për hapje të biznesit, si dhe shkallës së përgjithshme të tatimeve; ndërsa më keq e renditur është në vendin e 133-të dhe 127-të për ikje të trurit dhe për mundësin e sigurimit të shërbimeve financiare dhe për zotërim të pronësisë së huaj. Sipas të njëjtit burim shtetet nga Ballkani siç janë: Sllovenia, Turqia, Mali i Zi, Bullgaria, Kroacia dhe Shqipëria, u renditën në pozitat më të larta se Maqedonia. Sllovenia renditet në vendin e 57-të, pastaj Turqia 59-ën, Mali i Zi në të 60-ën, Bullgaria në të 74-ën, Kroacia në të 76-ën si dhe Shqipëria në të 78-ën nga gjithsej 141 vende që u analizuan. Është e rëndësishme të përmendet se Greqia si anëtare e Bashkimit Evropian është renditur e 90-ta, e ndjekur nga Serbia e 95-ta dhe Bosnja e Hercegovina e 100-ta.

Në dekadën e fundit Maqedonia ka realizuar me sukses disa marrëveshje të tregtisë së lirë, liberalizim të tregtisë, integrim rajonal dhe reforma të rregulloreve duke përfshirë edhe mjedisin e biznesit. Duke u bazuar në studimin e bërë nga Banka Botërore, regjimi tregtar i Maqedonisë është pak më kufizues se sa mesatarja e shteteve të Evropës dhe Azisë Qendrore (6.8%), por më shumë liberale se sa ajo e vendeve me të ardhura mbi mesataren (9%). Ngjashëm me shumicën e vendeve të tjera që gjenden në të njëjtën grup me Maqedoninë, Maqedonia më tepër i mbron

Ndikimi i marrëveshjes për stabilizim dhe asociim në tregtinë e jashtme të Maqedonisë

mallrat bujqësore (13.9% Tarifa) sesa mallrat e saja jo-bujqësore (6.8% Tarifa). Kriza ekonomike që u paraqit në vitin 2009 ndikoi edhe në Maqedoni me uljen e eksporteve për 20%, dhe uljen e importeve për 26%, duke u bazuar në të dhënat e Bankës Qendrore të Maqedonisë. Tregtia e jashtme është rritur në vitet në vijim, gjegjësisht në vitin 2010 dhe shumë më tepër në vitin 2011, me rritje të eksporteve për 34% dhe rritja e importeve 29%. E tëra kjo ndikoi pozitivisht në atraktivitetin mbi thithjen e investimeve të huaja te drejtpërdrejta. Një numër i madh i Investitorëve potencialë të huaj janë të inkurajuar për të bërë investimet e tyre në Maqedoni, sepse e shohin si rrugë për eksportimin e prodhimeve të tyre përfundimtare.

Autoritetet e Maqedonisë besonin se marrëveshjet e tregtisë së lirë do të kenë një efekt më të mirë mbi liberalizimin e tregtisë. Prandaj, si rezultat u formua CEFTA 2006 që u nënshkrua më 19 Dhjetor 2006; Marrëveshja e tregtisë së lirë me Turqinë më 1 Shtator 2000, dhe me Ukrainën më 10 Shtator 2001, EFTA më 19 Qershor 2000 si dhe Marrëveshje për Stabilizim-Asociim me vendet anëtare të BE-së më 9 Prill 2001.

1. Karakteristikat e përgjithshme të bashkëpunimit tregtar të UE-së dhe Maqedonisë

Ky dokument ka për qëllim të vlerësojë marrëdhëniet tregtare të vendeve të UE-së dhe Maqedonisë. Struktura e punimit është si më poshtë: Paragrafi i dytë e analizon Marrëveshjen për Asociim të UE-së, duke shpjeguar rëndësinë, karakteristikat dhe funksionimin e tregtisë së lirë në UE; Paragrafi i tretë fokusohet në implementimin e marrëveshjes se Stabilizim-Asociimit midis Maqedonisë dhe UE-së, në Paragrafin e katërt ne do të analizojmë efektin në tregtinë e jashtme të Maqedonisë pas nënshkrimit të marrëveshjes me UE-në dhe Paragrafi i fundit është përfundimi.

2. Marrëveshja për Asociim e Bashkimit Evropian

Marrëveshja për Asociim e Bashkimit Evropian (shkurtimisht, Marrëveshja e Asociimit-Association Agreement-AA) është një traktat në mes Bashkimit Evropian (BE) dhe një shteti jo-anëtar i BE-së, gjegjësisht shteteve tjera, që krijojnë një kornizë për bashkëpunim në mes tyre. Fushat që zakonisht mbulojnë me marrëveshje të tilla përfshijnë zhvillimin e marrëdhënieve politike, tregtare, sociale,

kulturore dhe të sigurisë. Baza ligjore për marrëveshje të asociimit gjendet në nenin 217 të Marrëveshjes mbi funksionimin e UE-së.

Marrëveshja e asociimit daton që nga Traktati i Romës mbi themelimin e Bashkësisë Ekonomike Evropiane, si një mjet për të siguruar bashkëpunimin e ardhshëm të Komunitetit Evropian me Mbretërinë e Bashkuar, e cili ishte tërhequr nga negociatat në Konferencën e Mesinës në Itali në vitin 1955. Partnerët e parë të cilët përfituan nga nënshkrimi i një marrëveshjeje të tillë ishin, Greqia dhe Turqia në vitin 1960.

Në ditët e sodit Unioni Evropian formon marrëveshje asociimi në këmbim të angazhimeve të shtetit tjetër mbi: reformat në tregti, politik, ekonomi, ose të drejtat e njeriut. Në këmbim, gjegjësisht si shpërblim nga UE-ja, shtetit tjetër mund të i ofrohen shmangie të tarifave doganorë me tërë tregun e UE-së (edhe ate: mallrave industriale, produkteve bujqësore, etj), si dhe asistencë financiare ose teknike. Marrëveshjet Asociimit të nënshkruara në kohën e fundit gjithashtu përfshijnë Marrëveshje të Tregtisë së Lirë (MTL) në mes UE-së dhe vendit tjetër.

Marrëveshjet e Asociimit duhet të ratifikohen nga parlamentet e të gjitha shteteve të UE-së.

Në kohët e fundit, këto marrëveshje janë nënshkruar si pjesë e dy politikave të UE-së: Procesit të Stabilizim-Asociimit (PSA) dhe Politikës Evropiane të Fqinjësisë (PEF). Vendet e Ballkanit Perëndimor janë të mbuluara nga PSA-ja dhe UE-ja nënshkruan me ato "Marrëveshje për Stabilizim dhe Asociim" (MSA). Vendet e Mesdheut dhe fqinjët e UE-së në Evropën Lindore (duke përfshirë Kaukazin Jugor, por duke përjashtuar Rusinë që insiston në krijimin e hapësirave të përbashkëta UE-Rusi) mbulohen nga PEF. Edhe MSA-ja edhe PEF-ja janë të bazuara kryesisht në *acquis communautaire*² të BE-së si dhe në përhapjen e legjislacionit të shteteve në bashkëpunim. Sigurisht që thellësia e harmonizimit është më e vogël se sa te anëtarët e plotë të UE-së dhe disa politika nuk mund të mbulohen (çdo shtet veçohet).

² **Acquis communautaire**: është fjalë frënge, që në përkthim d.m.th: "BE-ja ashtu siç është" - me fjalë të tjera, të drejtat dhe detyrimet që i përfshijnë të gjitha vendet e BE-së. 'Acquis' përfshin të gjitha traktatet dhe ligjet e BE-së, deklaratat dhe rezolutat, marrëveshjet ndërkombëtare mbi çështjet e BE-së dhe gjykimet e dhëna nga Gjykata e Drejtësisë. Vendet kandidate duhet të pranojnë 'acquis' para se ata mund t'i bashkohen BE-së, dhe të bëjnë ligjet e BE-së pjesë të legjislacionit të tyre kombëtar.

Ndikimi i marrëveshjes për stabilizim dhe asociim në tregtinë e jashtme të Maqedonisë

Sa i përket Marrëveshjeve të tregtisë së lirë, UE ka nënshkruar me shtete të ndryshme dhe blloqe tregtare edhe atë: me Kilin, Meksikën, Afrikën e Jugut dhe të tjerë³.

3. Implementimi i Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit me Maqedoninë

Në këtë paragraf do të fokusohemi të analizojmë vetëm anën tregtare të mallrave në mes Republikës së Maqedonisë dhe Unionit Evropian, përkundër gjerësisë se përfshirjes që ka marrëveshja për stabilizim dhe asociim siç edhe e shpjeguam në paragrafin e dytë të këtij punimi.

Republika e Maqedonisë duke u munduar që të arrij qëllimin e vet për të marrë pjesë në mënyrë aktive në procesin e integritit ekonomik në Evropë; duke shprehur gatishmërinë e saj për të bashkëpunuar në gjetjen e mënyrave dhe mjeteve për të forcuar procesin e integritit; duke dëshiruar që të krijoj kushte të favorshme për zhvillimin dhe diversifikimin e tregtisë si dhe të forcimit të lidhjeve afatgjate me BE-në; duke dëshiruar stabilizim ekonomik, politik dhe institucional arriti që të nënshkruaj marrëveshjen për stabilizim dhe asociim me BE-ne ne Prill të vitit 2001, ndërsa hyri në fuqi pas 3 viteve, gjegjësisht në Prill të vitit 2004.

Sipas traktatit mbi themelimin e Bashkësisë Evropiane, pjesa e III-te, Mbreteria e Bashkuar dhe Irlanda janë pale kontraktuese të veçanta, dhe jo pjesë e bashkësisë Evropiane, që automatikisht ndikon edhe në MSA me Maqedoninë. Poashtu edhe Danimarka, ka status të veçantë në Traktat e cila reflektohet edhe në MSA.

Shoqata (Asociacioni) krijohet në mes komunitetit (duke përfshirë të gjitha shtetet anëtare të BE-se, me përjashtim të atyre që u lartpërmendën) si dhe Maqedonisë.

Artikulli 5 kërkon që marrëveshja të realizohet plotësisht gjatë një periudhe kalimtare 10 vjeçare e ndarë në dy faza të njëpasnjëshme. Qëllimi i kësaj ndarjeje në faza të njëpasnjëshme është që të

---

³ European Union Association Agreement, <http://en.wikipedia.org>

zbatoj në mënyrë progresive dispozitat e Marrëveshjes së Stabilizim-Asociimit gjate fazës së parë.

Artikulli 15, BE-ja dhe Maqedonia do të krijojnë gradualisht një Zonë të tregtisë së lirë gjatë një periudhe dhjetë vjeçare duke filluar nga hyrja në fuqi të kësaj Marrëveshjeje.

Tregtia e lirë nuk l përfshin produktet e tekstilit dhe të çelikut sipas Artikullit 16.

Artikulli 18 shpjegon procedurën e heqjes së doganave edhe atë duke filluar nga 1 Janari i vitit të parë pas hyrjes në fuqi të kësaj Marrëveshjeje, çdo produkti do t'i zvogëlohet dogana për 10% nga detyrimi bazë, dhe që me 1 janar të vitit të dhjetë të hyrjes në fuqi të kësaj marrëveshjeje të arrihet eliminimi i të gjitha detyrimeve doganore.

Artikulli 26 mundëson heqjen të gjitha kufizimeve dhe masave të një grupi të caktuar të produkteve bujqësore dhe të peshkimit.

Nëse njëra nga palët zbulon se është zhvilluar dampingu në tregti me palën tjetër, ajo mund të marrë masat e duhura ndaj kësaj praktike në përputhje me Marrëveshjen shkruan në artikullin 36.

Në artikullin 37 shpjegohet mundësia e mbrojtjes nga produktet e importuara nga pala tjetër, për arsye të mbrojtjes së stabilitetit të prodhimitarise industriale, gjegjësisht nga konkurrenca.

Artikulli 39 kërkon nga Maqedonia, që maksimum deri në vitin e peste të hyrjes në fuqi të kësaj marrëveshjeje të shmang monopolet shtetërore të karakterit tregtar.

Artikulli 108 dhe 109 shpjegon themelimin e Këshillit të Stabiliizim-Asociimit e cila do të mbikëqyrë zbatimin e kësaj Marrëveshjeje dhe paraqet trupin më të lart institucional. Ky këshill do të analizoj arritjet e Maqedonisë në sferën ligjore, administrative, institucionale dhe ekonomike në përputhje me parimet e përgjithshme të përcaktuara në këtë Marrëveshje.

Me 24 Prill të vitit 2012, u mbajt takimi i 9-të i Këshillit të Stabilizim-Asociimit në mes Maqedonisë dhe UE-së. Përfaqësues nga BE-ja ishte Ministri i Punëve të Jashtme të Qipros dhe Komisionari Shtetfal Fyle, ndërsa Maqedoninë e përfaqësonin ministri i punëve të jashtme Nikola Poposki dhe zëvendës kryeministri për eurointegritime Teuta Arifi. Në këtë takim u diskutuan çështje të rëndësishme të marrëveshjes që të qëndroj si urë në mes Maqedonisë dhe UE-së deri në integrim të Maqedonisë në UE. Në mes tjerash u shqyrtuan arritjet politike dhe ekonomike në lidhje me acquis-in e UE-se si dhe sa është implementuar MSA-ja.

Ndikimi i marrëveshjes për stabilizim dhe asociim në tregtinë e jashtme të Maqedonisë

Artikulli 110 mundeson themelimin e Komitetit të Stabilizim-Asociimit dhe paraqet trup operativ.

Sipas Artikullit 113 dhe 114, Komisioni për stabilizim-asociim mund të formojë nën-komisione. Deri sot janë themeluar 7 nën-komisione: për Drejtësi, Liri dhe Siguri; për Inovacion, Shoqëri Informativë dhe Politik Sociale; për transport, mjedis, energji dhe zhvillim rajonal; për Treg të Brendshëm dhe të konkurrencës; për Ekonomi dhe çështjet financiare dhe statistikë; për Bujqësi dhe Peshkim dhe Nën-Komisionit për Tregti, Industri, Dogana dhe Tatime.

4. Ndikimi i MSA në tregtinë e jashtme të Maqedonisë

Sipas MSA-se midis Maqedonisë dhe vendeve anëtare të BE-se, zvogëlimi, gjegjësisht heqja e detyrimeve doganore dhe tarifave të tjera mundëson liberalizmi gjithnjë e më të madhe të produkteve. Kjo pati një ndikim pozitiv mbi tregtinë e jashtme midis Maqedonisë dhe vendeve të BE-se.

Tabela 1: Shkëmbimi tregtar i mallrave i Republikës së Maqedonisë me vendet anëtare të UE-se, për periudhën 2005-2010

Viti	Gjithsej Eksportet (në '000 US \$)	Gjithsej Importet (në '000 US \$)
2005	796,397	1,688,002
2006	1,433,471	1,899,388
2007	2,122,423	2,508,305
2008	2,269,393	3,175,330
2009	1,455,491	2,468,778
2010	1,983,417	2,557,960

Burimi: Tregtia e Jashtme, Enti shtetëror i Statistikës së Republikës së Maqedonisë, Korrik 2012

Në vitin 2010, Maqedonia ka realizuar rreth 2 bilion dollarë amerikan eksporte të mallrave drejt pjesës dërmuese të UE-se, ndërkohë që importet në anën tjetër ishin rreth 600 milion dollarë amerikan më të larta se sa eksportet, me vlerë prej 2.56 bilion USD.

Në krahasim me vitin 2005 kjo sasi është dyfishuar, në fakt në vitin 2005 Maqedonia ka eksportuar mallra me vlerë prej rreth 800 milionë USD. Kjo tregon se nga viti në vit, eksportet e Maqedonisë janë rritur deri në vitin 2008, kur edhe arrin

vlërën afërsisht 3 herë më shumë se sa në vitin 2005-2.27 bilion USD, që në vitin 2010 të ulen në rreth 2 bilion USD.

Në anën tjetër importet janë rritur gjithashtu, nga viti 2005 deri në vitin 2008, edhe atë nga rreth 1.7 në 3.2 bilion USD, dhe në vitin 2010 ulen në vlerë prej 2.56 bilion USD.

Për të gjitha vitet nga 2005 deri në 2010 bilanci tregtar i Maqedonisë ka qenë në deficit me vendet e UE-së, me vlerë totale prej 4.24 bilion USD. Deficiti tregtar u rrit me shpejtësi që nga viti 2005, me deficit prej rreth 890 milion USD. Gjithashtu edhe në vitin 2008, në të cilin vit tregtia e jashtme e Maqedonisë e arriti kulmin, Maqedonia ishte në deficit me vendet e UE-së me vlerë prej rreth 905 milion USD dhe që deficitin më të lartë e arrin në vitin 2009, me vlerë prej rreth 1 bilion USD. Në vitin 2010 deficitin ulet në 574 milion USD.

Tabela 2: Shkëmbimi tregtar i mallrave midis Maqedonisë dhe shumicës së vendeve të UE-së, nga viti 2005 deri në vitin 2010, në '000 Dollarë Amerikane

Viti (në '000 US \$)	2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	Import	Eksport	Import	Eksport	Import	Eksport	Import	Eksport	Import	Eksport	Import	Eksport
Austria	69,211	9,001	80,550	15,002	102,748	19,971	119,861	22,490	100,330	19,085	94,235	36,976
Belgika	27,276	14,636	27,031	83,867	32,807	178,080	42,119	109,214	33,735	36,146	31,485	80,755
Bullgaria	714,406	78,987	251,336	130,871	271,128	243,917	327,920	379,294	244,317	216,945	301,962	294,035
Slovakia	11,747	1,482	13,905	3,395	28,878	6,109	66,056	11,888	28,130	19,176	13,273	34,380
R.Ceke	23,945	6,050	32,826	10,655	64,611	11,327	65,530	24,430	51,894	9,322	52,343	15,337
Franca	80,878	19,814	84,627	10,314	50,266	18,060	124,658	24,273	91,778	17,628	85,034	13,923
Grëcia	297,724	313,153	306,368	261,289	418,243	424,655	511,695	536,365	441,856	291,649	448,933	246,197
Gjermania	336,137	364,206	372,267	381,169	533,328	501,777	852,905	564,866	521,827	455,863	613,482	712,424
Holanda	33,252	44,580	50,135	26,464	79,333	71,149	94,121	70,621	70,985	83,682	68,691	70,407
Italia	194,115	188,806	228,266	238,481	313,284	348,887	390,184	321,436	368,509	218,281	335,214	235,357
Qipro	1,468	1,541	1,497	4,499	1,925	2,866	4,036	5,496	1,187	225	674	538
Slovenia	128,018	31,807	129,585	41,442	156,081	89,065	203,400	65,107	190,884	34,291	265,123	81,099
Spanja	16,292	2,701	37,850	6,450	53,241	6,739	80,841	7,179	50,913	3,828	47,645	8,606
Polonia	84,645	4,042	117,838	6,367	162,665	11,235	265,293	16,802	83,209	8,110	69,828	24,219
Rumania	64,914	4,180	91,843	11,371	95,654	18,304	137,719	33,466	108,803	20,041	126,816	54,312
Spanja	31,357	14,008	51,863	50,401	52,095	172,954	55,638	77,035	48,875	38,751	60,405	73,674
Suedia	20,658	8,335	29,630	18,449	95,891	28,233	93,943	8,411	31,621	9,460	33,822	13,162

Ndikimi i marrëveshjes për stabilizim dhe asociim në tregtinë e jashtme të Maqedonisë

Burimi: Tregtia e Jashtme, Enti shtetëror i Statistikës së Republikës së Maqedonisë, Korrik 2012

Tabela 2 tregon se për Maqedoninë partneri më i madh tregtar nga vendet e EU-se është Gjermania, ndërsa ndër më të vegjlit është Qiproja. Hendeku tregtare mes Gjermanisë dhe Maqedonisë nuk është ndër më të mëdhatë, gjegjësisht në vitin 2008 realizohet deficit me i madh tregtar me vlere prej 88million dollar amerikan, ndërsa viti 2010 është viti me i suksesshëm për Maqedoninë sepse realizohet suficit me i lart tregtar, ne vlere prej rreth 100 milion dollar amerikan. Ne vitin 2010, 36% e eksportit të Maqedonisë ka shkuar ne Gjermani, ndërsa 64% ne vendet tjera anëtare te UE-se.

Partneri i dyte me i madh tregtar nga vendet e UE-se është Greqia. Karakteristike është se me Greqinë, Maqedonia ka pasur suficit deri në vitin 2008, ndërsa suficitin më të lart tregtar e arrin në vitin 2006, 54milion dollar amerikan. Deficitin më lart me Greqinë e arrin ne vitin 2010, 203 milion dollar amerikan, që paraqet edhe deficitin më të lart tregtar me një vend anëtar të UE-së. Në vitin 2010, 12.4% e eksportit të Maqedonisë ka shkuar në Greqi.

Tabela 3. Shkëmbimi tregtar i mallrave midis Maqedonisë dhe vendeve te UE-se, nga viti 2000 deri në vitin 2004, në milion dollar amerikan

Viti (ne '000 000 US \$)	2000		2001		2002		2003		2004	
	Eksport	Import	Eksport	Import	Eksport	Import	Eksport	Import	Eksport	Import
1 Gjermania	257.49	253.28	238.74	214.96	234.00	284.73	279.39	304.77	317.22	368.19
2 Greqia	84.11	201.60	101.13	184.63	116.95	237.88	180.40	300.58	228.76	282.64
3 Italia	90.77	97.64	91.20	103.33	81.87	128.48	95.41	149.21	134.55	209.75
4 Holanda	36.01	144.18	45.41	118.91	44.71	129.67	47.33	139.07	47.31	140.34
5 Sllovenia	26.42	111.12	20.98	107.83	21.66	118.59	21.34	123.13	27.19	168.81
6 Bullgaria	26.94	38.61	20.80	30.30	21.78	53.06	25.83	51.51	51.54	67.55
7 Spanja	13.24	45.33	21.45	48.75	14.58	51.86	21.29	49.60	23.03	57.13
8 Belgjika	23.88	41.71	7.49	43.88	10.36	53.31	9.70	56.20	15.16	68.86
9 Franca	14.94	31.44	15.96	17.43	24.79	28.70	54.66	29.14	77.32	30.99
10 Austria	10.24	20.85	8.24	15.40	6.50	21.78	7.68	26.42	8.51	78.31
11 Italia	7.55	31.68	7.77	18.82	3.60	17.71	5.65	20.18	5.75	25.10
12 Romaniaa	1.10	13.53	0.96	14.41	0.95	15.74	1.39	16.70	1.83	22.10
13 R. Çeke	2.34	11.27	3.18	9.91	1.98	12.67	3.07	24.81	5.36	30.97
14 Hungaria	1.83	13.20	2.58	11.60	2.68	9.03	2.83	11.95	2.19	17.47
15 Qipro	20.92	14.04	1.63	13.19	0.63	9.75	0.50	14.38	4.80	113.06
16 Polonia	1.92	3.83	0.93	2.62	0.90	4.17	0.49	4.08	2.62	4.69

Burimi: Shkëmbimi tregtar i jashtëm, Banka Qendrore e R. Maqedonisë

Tabela 3 tregon periudhën e tregtisë së mallrave para dhe pas marrëveshjes së stabilizim-asociimit midis Maqedonisë dhe vendeve të UE-se. Siç mund të shihet Maqedonia ishte në suficit tregtar me Gjermaninë para nënshkrimit të marrëveshjes për vitin 2000 dhe 2001, ndërsa me pastaj në deficit deri në vitin 2004. Me Greqinë si partner të dytë të rëndësishëm tregtar, Maqedonia vazhdimisht ka qenë në deficit.

Importet kryesore të Maqedonisë në vitin 2010, kanë qenë: Nafta e papërpunuar dhe gazt natyrorë me vlerë prej 570 milion dollar amerikan; Produktet ushqimore 537 milion USD; Metalet baze- 534milion USD; Kimikalet dhe produkte kimike - 463 milion USD si dhe Tekstili - 407milion USD. Sa i përket eksporteve kryesore të Maqedonisë, në vitin 2010, kanë qenë: Metalet baze - 788milion USD; Veshmbathja-564milion USD si dhe Kimikale dhe produkte kimike - 274milion USD.

Në bazë të raportit të fundit nga Banka Qendrore e Maqedonisë për vitin 2011, shkëmbimi tregtar i Maqedonisë me Botën ka qenë 11.5 bilion dollar amerikan, ndërsa me vendet e UE-se ka qenë 5.7 bilion dollar amerikan. Vëllimi i shkëmbimit tregtar të Maqedonisë me vendet e UE-se është 50% nga vëllimi i teresisëm i saj.

Përfundimi

Marrëveshja për stabilizim dhe asociim, që e përfshin edhe pjesën e tregtisë së lirë me vendet e UE-se kishte një efekt mbi rritjen e shkëmbimit tregtar të mallrave në Republikën e Maqedonisë.

Shkëmbimi tregtar i mallrave me UE-ne, nga viti 2005 deri në vitin 2010 gati se është dyfishuar, nga 2.5 në 4.5 bilion USD. Eksportet janë rritur nga rreth 800 milion në rreth 2 bilion USD. Importet janë rritur nga rreth 1.7 në 2.56 bilion USD.

Për Maqedoninë partneri më i madh tregtar nga vendet e EU-se është Gjermania, ndërsa ndër më të vegjlit është Qiproja. Me Gjermaninë në vitin 2008 realizohet deficit me lart tregtar në vlerë prej 88milion USD; ndërsa viti 2010 është viti me lart suksesshëm për Maqedoninë sepse realizohet suficit më i lart tregtar, në vlerë prej rreth 100 milion USD. Në vitin 2010, 36% e eksportit të Maqedonisë ka shkuar në Gjermani, ndërsa 64% në vendet tjera anëtare të UE-së.

Sipas Eurostat totali i tregtisë së jashtme i 27 vendeve të BE-se me botën, në vitin 2010 ka qenë 2.85 trilion Euro, sasi kjo që tregon se ekziston një potencial i madh për Maqedoninë për të rritur shkëmbimin tregtar të mallrave me vendet e UE-së.

Ndikimi i marrëveshjes për stabilizim dhe asociim në tregtinë e jashtme të Maqedonisë

Referenca

1. Irena Kikerkova (2009), CEFTA-2006 effects upon the Macedonian foreign trade exchange, Skopje, Macedonia
2. Council of the EU (2001), "SAA the ECs and their member states, of the one part, and the former Yugoslav Republic of Macedonia, of the other part", Inter-institutional File 2001/0049 (ACV), Brussels
3. Council of the EU (2012), "Ninth meeting of the Stabilisation and Association Council between the former Yugoslav Republic of Macedonia and the EU", Joint press release, Brussels, 24 July 2012

Linqe:

1. European Union Association Agreement, <http://en.wikipedia.org>
2. Global Competitiveness Report, Country Profile-Macedonia (<http://gcr.weforum.org/gcr2011/>)
3. National Bank of the Republic of Macedonia (<http://www.nbrm.mk/default-en.asp>)
4. Tregtia e Jashtme, Enti shtetëror i Statistikes se Republikes se Maqedonisë, Korrik 2012, <http://www.stat.gov.mk/>
5. International Trade in Goods, (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/International_trade_in_goods)

[The text in this section is extremely faint and illegible. It appears to be a multi-paragraph document, possibly a report or a letter, but the specific content cannot be discerned.]

MİLLÎ DEMOKRATİK DEVRİM HAREKETİNİN DİN İLE İLİŞKİSİ

Bayram KOCA*

Erden Eren ERDEM*

Özet

Milli Demokratik Devrim(MDD) teorisi, SSCB'nin az gelişmiş ülkelere sosyalist sistem götürme çabalarının bir ürünüdür. Sovyetlerden yayılan devrim ateşi, - Türkiye'de dâhil olmak üzere- pek çok ülkeye yayılmıştır. Kimilerinde başarılı, kimilerinde de başarısız olan MDD teorisi 20.yy.'da ses getirmiştir. Sultan Galiyev'in ortaya koyduğu Üçüncü Dünyacı Devrim ya da MDD teorisinin, ayırt edici özelliği dini -daha çok İslam'ı- ön plana çıkarmasıdır. Türkiye'de Belli'nin çerçevesini çizdiği MDD stratejisi, daha çok Marks, Lenin, Stalin ve Mao'dan etkilenecek şekilde oluşturulmuştur.

Bu çalışmada ilk olarak, Türk Solu'ndaki MDD stratejisini daha iyi anlayabilmek ve kıyaslama yapabilmek açısından, Sultan Galiyev'in ortaya koyduğu teorinin ana hatlarına yer verilecektir. Daha sonra, Türk Solu'ndaki MDD hareketi 1961-1971 yılları özelinde irdelenip stratejisi ve hareketin dine bakış açısı esas olarak ortaya konacaktır. Ayrıca Türk Solu'nun 1961-1971 yılları arası üç ana akımından ikisi olan Türkiye İşçi Partisi'nden ve Yön Devrim Hareketi'nden -MDD ile olan ilişkileri- tartışmaları nedeniyle- dönemi daha iyi kavrama amacıyla kısaca bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Milli Demokratik Devrim, Türk Solu, İslam, Sosyalizm

Giriş

Yaşasın Tam Bağımsız ve Gerçekten Demokratik Türkiye¹

1917'de Çarlık Rusya'nın yıkılıp yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)'nin kurulmasına yol açan Ekim Devrimi, şüphesiz 20. yy.'ın en önemli

* Hacettepe Üniversitesi

* Hacettepe Üniversitesi

¹ Türk Solu'nda sıkça kullanılan siyasi sloganıdır. Ayrıca Mihri Belli'nin Milli Demokratik Devrim adlı kitabının bitiş cümlesidir aynı zamanda.

olaylarından birisidir. Ekim Devrimi ilk defa, bir ülkede sosyalist sistem uygulanmaya çalışılmış ve Marks'ın düşünceleri, bir ülkede, öncesinde Lenin ve daha sonra Stalin'in öncülüğünde, gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ekim Devrimi'nin başarısı ya da başarısızlığı şüphesiz tartışmalıdır. Ancak, Ekim Devrimi ile birlikte, Komintern² aracılığıyla, Dünya'da sosyalist sistem -ya da sosyalist sistem denemeleri- yaygınlaşmaya başlamıştır. Milli Demokratik Devrim(MDD) teorisi, SSCB'nin az gelişmiş ülkelere sosyalist sistem götürme çalışmalarının bir ürünüdür. Sovyetlerden yayılan devrim ateşi, -Türkiye'de dâhil olmak üzere- pek çok ülkeye yayılmıştır. Kimilerinde başarılı, kimilerinde de başarısız olan MDD teorisi 20.yy.'da ses getirmiştir. Köklerini Marks ve Engels'ten alan, Lenin, Stalin, Sultan Galiyev ve Mao'nun konjoktürel şartlara, ülkelere uyarladığı MDD teorisi, az gelişmiş olan Üçüncü Dünya Ülkelerine, -kapitalizmden başka- kalkınmak için bir umut ışığı olmuştur.

Ekim Devrimi sonrası, İlk Bolşevik komünistlerden biri olan Sultan Galiyev, Müslüman Merkez Komiserliği Başkanlığı, Uluslar Halk Komiserliği 2.sekreteri, Halk Komiserler Konseyi üyesi, Devrim Komite Konseyi gibi üst düzey görevlerde yer alıp özellikle Türk-Müslüman halkı üzerinde etkin rol oynamıştır. "*Gerçek bir Müslüman, bir milletçi, bir devrimci, bir Marksist Bolşevik, Rus emperyalizmine ve Sovyet bürokrasisine karşı bir isyancı, sömürge dünyasının batıya karşı mücadelesinin habercisi, fakat her şeyden önce bir Tatar*" olan Sultan Galiyev'in ortaya koyduğu Üçüncü Dünyacı Devrim ya da Milli Demokratik Devrim(MDD) teorisi, dini yani İslam'ı ön plana çıkarması, onun ayırt edici özelliğidir. (Benningson ve Lemercier-Quellejay, 1995: 17)

MDD, Türk Solu'nda ses getirmiş bir harekettir. Özellikle 1960 sonrası dönemde, daha az(MDD hareketi) ya da daha çok(Yön-Devrim Hareketi) bir şekilde Kemalist olan hareketler Marksizm'i de içine katarak bir MDD hareketi savunmuşlardır. Anti-emperyal, anti-feodal ve bağımsızlığın ön plana çıktığı özellikle 1961-1971 dönemi MDD hareketi için uygun ortamı sağlamıştır. Türk topraklarında, kökleri 1920'lere kadar uzanan MDD hareketi, Türk Solu'nda esas kimliğini Mihri Belli'nin öncülüğünde bulmuş, 1961-1971 dönemi etkin rol oynamış ve aynı zamanda 1974 sonrası Türk Solu'nun yaratıcısı olmuştur.

² Komünist Enternasyonal ya da Üçüncü Enternasyonal olarak da bilinen Komintern, 1919 Mart'ında, savaş komünizmi döneminin (1918-1921) ortasında Vladimir Lenin ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından kurulan, " silahlı kuvvetler de dâhil tüm mümkün araçlarla uluslararası burjuvaziyi yıkmak ve devletin tamamen yok oluşu için bir geçiş aşaması demek olan Uluslararası Sovyet Cumhuriyetini yaratmak için" mücadele etme amacı güden uluslararası bir komünist örgüttü.

Türkiye’de Belli’nin çerçevesini çizdiği MDD stratejisi, daha çok Mark, Lenin, Stalin ve Mao’dan etkilenecek şekilde oluşturulmuştur. İlk olarak, Türk Solu’ndaki MDD stratejisini daha iyi anlayabilmek ve kıyaslama yapabilmek açısından, Sultan Galiyev’in ortaya koyduğu teorinin ana hatlarına yer verilecektir. Türk Solu’ndaki MDD hareketinin 1961-1971 dönemi arası özellikle irdelenecektir. Türk Solu’nda 1961-1971 dönemi arası üç ana akımdan ikisi olan Türkiye İşçi Partisi’nden ve Yön Devrim Hareketi’nden, MDD ile olan ilişkileri-çatışmaları nedeniyle, dönemi daha iyi kavram maksadıyla kısaca bahsedilecektir. MDD stratejisi ve MDD hareketinin dine bakışı esas olarak irdelenecektir.

Sultan Galiyev ve Galiyevizm

Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde varlığını güçlü bir şekilde hissettiren Üçüncü Dünyacı Devrim ya da Millî Demokratik Devrim’in teorisyeni Sultan Galiyev, çok yönlü bir kişiliktir. Teorileri ve pratikteki mücadeleleri ile Orta Asya, Sibirya ve Rusya Türk-Müslümanları arasında anti-feodal, anti-emperyalist ve bağımsız niteliklere sahip modern bir ulus oluşturma hareketin öncülüğünü yapmıştır.

Mir Sultan Galiyev, Ural dağları çevresinde bir tatar köyünde 1892 yılında orta halli bir tatar ailesinde doğdu. On beş yaşına kadar köyünde yaşayan Galiyev, “gençlik döneminde ateşli bir milliyetçi, fanatik değil ama, küçüklüğünden beri her türlü temel dinsel hükümleri sıkı sıkıya takip eden bir müslümandı.” (Benningsen ve Lemercier-Quelquejay, 1995: 50) 1907 yılında, Rusçasının iyi olması sebebiyle Kazan’daki Tatar Öğretmen Okulu’na giren Sultan Galiyev, bu okulda Bolşevik düşüncelerle tanıştı. Sıkı milliyetçi duygularını ve müslümanlığı köyündeki ortamda benimseyip sahiplen Galiyev, teorisinin üçüncü saç ayağını oluşturan Sosyalist düşünceleri benimseyerek, teorisinin temelini oluşturdu. 1911 yılında, Öğretmen Okulu’ndan mezun olan Galiyev, iki yıl öğretmenlik yapmış, daha sonra ise çeşitli yerlerde çalışmış ve gazetelerde köşe yazıları yazmıştır. 24 Ekim 1917’de gerçekleşen Bolşevik Devrimi’nden bir hafta sonra Kominst Partisine katılmıştır. Devrim sonrası, çeşitli üst düzey görevlerde yer alan Galiyev, teorisini pratiğe dökmek için uygun ortam olan “Müslüman Merkez Komiserliği Başkanlığı” görevine getirilmiştir. Bu görev Müslüman bir Türkün Sovyetlerde yükseldiği en yüksek statüdür. Galiyev, üst düzey görevleri aracılığıyla -oportünist bir şekilde- Orta Asya’daki, Sibirya’daki ve Rusya’daki Türk-Müslüman halkları bir araya getirecek bir “Turan Federasyonu” bir devlet kurmaya çalışacaktır. Sovyetler ile Sultan Galiyev’in - bir anlamda da Müslüman-Türklerin- iyi ilişkileri altı yıl sürecektir. Sovyet karşıtı

ve tabi turancı suçlamasıyla 4 Mayıs 1923'te Bolşevikler tarafından tutuklanmıştır³. Karşı-Devrimci ilan edilen Galiyev, 1923 sonrası yaptığı hizmetlerden ötürü bir kez affedilmiştir. Ama daha sonra 1928'de tekrar tutuklanan ardından sürgüne gönderilen "*Sultan Galiyev'in siyasi kariyeri 'Sultan Galiyev Dosyasının' kapatıldığı tarih olan 1940'ta son bulmuştur.*" (Gökgöz, 2004: 71)

Sultan Galiyev devrim sonrası, teorisini hayata geçirmek için -üst düzey görevlerinin verdiği kolaylıkla- çalışmıştır. Bu süreçte, kendisine edindiği iki amacı şöyle belirtebiliriz;

Bir islam ülkesinin özel koşullarına uyarlanmış bir "ulusal" sosyalizm inşa etmek ve Rus veya Batı proletaryasının değil, tek başına Müslüman emekçilerin güçleriyle "Avrupa burjuvazisi emperyalizminden" kurtarılmış İslam Dünyası'nın, *Dar ul-İslam*'ın geri kalan kısmına bu sosyalizmi taşıma isteği. (ikincisi ise) Müslüman topraklarını Rus egemenliğinden kurtarma isteği. (Benningsen ve Lemercier-Quelquejey, 1995: 58, 59)

Milli Komünizm olarak da adlandırılan Milli Demokratik Devrim, sömürge ya da yarı-sömürge toplumlar için "*usturuplu bir şekilde geliştirilmiş bir devrim stertejisiydi.*" (Benningsen ve Wimbush, 1995: 14) Milli kurtuluş için bir tasarı olan Milli Komünizm tezi, Karl Marx'ın ortaya koyduğu, Üçüncü Dünya ülkeleri için ayakları havada olan tezi, Sultan Galiyev aracılığıyla "İslam" ve "Millet"i teoriye ilave ederek, adete ayaklarını yere bastırmıştır. Aydın (1998: 65) Galiyev'in teorisini şöyle özetlemektedir;

Galiyef, Marksist terminoloji kullanmakla birlikte, özünde bir "Üçüncü Dünya" milliyetçiliği yapmaktadır. O dönemde sömürge ve yarı-sömürge niteliğinde bulunan, hatta Sovyet Devrimi ile sosyalist bir iktisadî-toplumsal-kültürel yapıya

³ Sultan Galiyev'in tutuklanmasının ardından, Galiyevçilik, Sovyetlerde artık dincl/milliyetçi sapmaları ifade etmek için kullanılır hale gelmişti.

yönelmiş olsalar da esas itibarıyla "Rus ulusu"nun "burjuvazi" niteliğindeki tahakkümü altından kurtulmamış bulunan Sovyet Müslümanlarının ve buna benzer halkların, öncelikle kendi ulusal (burjuva) devrimlerini yaparak ve böylelikle birer ulus-devlet olarak tarih sahnesine çıkarak, daha önceki tahakküm ilişkisini tersine çevirmesini istemektedir.

Galiyev, Ekim Devrimi sonrası, Sovyet rejimini de, "uluslararası ilişkiler bakımından mevcut tahakküm ilişkisinin devamı biçiminde yorumlamaktaydı." (Aydın, 2009: 447) Dolayısıyla, Galiyev, Türk-Müslüman halkın, tahakküm ilişkilerinden kurtulması amacıyla kendisini bir kurtuluş reçetesi hazırlamaya adanmıştı. Marks'ın sınıf kavramı yerine millet kavramını koyan Galiyev, kapitalist olmayan kalkınma yolu ile milleti kalkındırarak sosyalizme ulaşabileceğini öne sürmüştür. Teorisinden çok bir eylem adamı olan Galiyev'in, amacına ulaşmak için öne sürdüğü üç saç ayağından oluşan Millî Komünizm teorisini daha iyi anlamak için, bu üç saç ayağını incelemek - Milliyetçilik, İslamcılık ve Sosyalizm- faydalı olacaktır.

Millî Demokratik Devrim(MDD)

Marks, Lenin, Stalin ve Mao'nun düşüncelerinden meydana gelen bilimsel sosyalizmin az gelişmiş ve ezilen ülkelerdeki öncelikli devrim teorisi olan MDD hareketi (Ateşoğlu, 2006, s. 26), 1961-1971 dönemi Türk Solu'nun üç ana akımından en geç ortaya çıkan -1960'ların sonlarına doğru etkinliği artmakta- ve 1960'lara TKP geleneğini taşıyanıdır.

MDD stratejisi, 1960'lardan çok önce, TKP'nin Bakü Kongresi aracılığı ile Türk Siyasal Hayatı'na girmiştir. Mustafa Suphi ile Sultan Galiyev iletişim halinde olan iki sosyalisttir. Dolayısıyla, Sultan Galiyev'in MDD stratejisi, Mustafa Suphi aracılığıyla TKP geleneğine girmiştir. MDD hareketinin köklerini 1926'da hazırlanan TKP programına ve 1930'lu yıllarda yayınlanan Kadro dergisine kadar götürebiliriz. Ama asıl olarak 1950'lerde TKP içinde yaşanan bölünme sonucu MDD hareketi bağımsız ve Türk Solu'nda etkin rol oynadı;

TKP, 1950'li yıllarda militanlarının gelecekteki yönelişlerini etkileyecek önemli bir bölünme

yaşamıştır. Bu bölünme sonucu oluşan saflaşmada, bir yanda Şefik Hüsnü, Mihri Belli ve Reşat Fuat Baraner, diğer tarafta ise Zeki Baştımar ve birkaç arkadaşı vardır. Birincilerin geleneği, birkaç yıl sonrasının Milli Demokratik Devrim(MDD) Hareketini, ikincilerininki ise, TKP Yurtdışı Bürosu'nu belirleyecektir. (Aydinoğlu, 2007: 93)

MDD hareketinde, Mihri Belli isminin öne çıkma sebebi ise 1960'ların başından itibaren başta Yön dergisinde -E.Tüfekçi adıyla- daha sonra Türk Solu dergisinde, *ilk kez ve yoğun bir şekilde (MDD hareketi) Mihri Belli tarafından dile getirilmiştir.* (Ateşoğlu, 2006: 120) 1960'ların ortasından itibaren, TİP içerisindeki muhalefet hareketin ortak adı olan MDD, 1967'de kurulan Türk Solu dergisi ile ete kemiğe bürünmüş ve esas olarak 1968 İstanbul Üniversitesi'nin işgali ile başlamıştır. 1960'ların başında Türk Solu'nda merkezi rol oynayan TİP iken, 1960'ların sonundan itibaren -şiddet hareketlerinin başlaması ile birlikte- Türk Solu'nda merkezi rol oynayan MDD olmuştur. 15-16 Haziran Olayları olarak bilinen ve 1970'te yaklaşık 100 bin işçinin katıldığı, iki gün süren gösteriler sonrası, gençlerin -özellikle üniversite öğrencilerinin- MDD hareketine olan inancı kaybolmaya başlamıştır. Çünkü bu gösteri sonrası, MDD stratejisinin öne sürdüğü, "işçi sınıfı zayıf olduğundan dolayı yönlendirilmeye ihtiyacı vardır" tezi, bu gösteri ile inandırıcılığını yitirmiştir. Ayrıca, "*silahlı kuvvetlerin işçi sınıfının doğal müttefiki olduğu şeklindeki tez de 15-16 Haziran olaylarını şiddetle bastırmaya çalışan ordu resminin ortaya çıkmasıyla paramparça oldu.*" (Akın, 2008: 101) Bu temel kabullerin çökmesi, MDD içinde net saflaşmalar yarattı. Önce, Aydınlık Sosyalist Dergi(Beyaz Aydınlıklar, Çin yanlısı)-Proleter Devrimci Aydınlık(Kırmızı Aydınlıklar, Sovyet yanlısı) şeklinde ikiye bölündü. Daha sonra MDD hareketi giderek parçalanmaya devam etti. (TKP-ML-İbrahim Kaypakkaya, THKO- Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan, THKP-C-Mahlır Çayan ve TİİKP-Doğu Perinçek) 12 Mart sonrası ise MDD hareketinin önde gelenlerin bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı hapiste ve büyük bir kısmı da yurtdışına çıkmışlardı. Ancak, 1971-1974 yılları arasında pek varlık gösteremeyen MDD hareketi, 1947 Genel Af ile "*1974 sonrası solunun da yaratıcısı olmuştur.*" (Aydinoğlu, 2007: 141)

Üçüncü Dünyaya özgü sayılan, Marks'ın teorisini biraz değiştirerek, temel çelişkinin kapitalist sınıfla emek arasında değil de, emperyalizmle "ezilen uluslar" arasında

MİLLİ DEMOKRATİK DEVRİM HAREKETİNİN DİN İLE İLİŞKİSİ

kuran bu devrime MDD hareketi olarak tanımlanmıştır. MDD hareketini, solcu yapan ana unsur ise anti-emperyalist olmalarıdır.

Anti-emperyalist olduğu için milli, anti-feodal olduğu için demokratik, iktidarın kurduğu düzene karşı çıktığı için devrim olarak tanımlanan" (Ateşoğlu, 2006: 66) MDD hareketi, TİP'in emperyalizme karşı pasif direnişini küçümsüyor ve emperyalizme karşı aktif bir direnişin gösterilmesi gerektiğini vurguluyordu. Aktif direnişte gençlere büyük rol biçen Mihri Belli, *"bekçiliğini gençlerin yapacağı bir MDD istiyordu.* (Belge, 2006: 170)

Türkiye'yi, *"emperyalist dünya sistemi içinde, sömürülen ülkeler safında geri bir tarım ülkesi"* (Belli, 1970) olarak tanımlayan Belli, Türkiye'deki demokratik sistem sözde bir yapıda olduğunu belirtiyordu. MDD hareketinin amacı; yarım kalan Kemalist devrimi devam ettirmek, *"Karşı-Devrimci Güçleri"*⁴ yurdumuzdan kovmak, kapitalist olmayan kalkınma yolu ile ülkeyi kalkındırıp *"Tam Bağımsız Ve Gerçekten Demokratik Türkiye"*ye ulaşmaktır. (Belli, 1970: 69) Az gelişmiş bir tarım ülkesi olan yurdumuzda, işçi sınıfı devrim yapacak güçte değildir. Dolayısıyla karşı-devrimci güçlere karşı bir *"Milli Cephe"*⁵ oluşturulması şarttır. Belli (1970: 19)'ye göre, *"Çağımız sosyalist devrimler ve milli kurtuluş savaşları çağıdır."* Milli Cephe ile öncelikli olarak Milli Demokratik Devrimi yapılacak, bu ilk aşamada Türkiye'de toplumsal dönüşüm, gelişim sağlanacak, Türkiye bağımsız, demokratik bir ülke konumuna yükseltilecek ve nihai olarak sosyalizme geçiş yapılacaktır.

Türkiye'deki işçi sınıfını ve Ordu'yu analiz ederken birinde fazla kötümser birinde ise fazla iyimser olunması, teori oluştururken Marks'tan, Lenin'den, Stalin'den ve Mao'dan faydalanılıp, Sultan Galiyev'in teorisinin ihmal edilmesi MDD stratejisinin zaaf kısmını oluşturmaktadır.

MDD hareketinde dine nasıl bakılmaktadır? Sultan Galiyev'in teorisindeki din vurgusu, Belli'nin çerçevesini çizdiği MDD hareketinde yansımaları var mıdır? Ya da MDD hareketinin dine olan bakış açısı nedir? MDD Hareketinde Din ya da dinsizlik(laiklik) vurgusunu tartışmak sanıyorum faydalı olacaktır.

⁴ Belli, karşı devrimci güçlerin; emperyalizm, işbirlikçi, sermaye, feodal mütegalibe üçlü ittifakından oluştuğunu belirtir.

⁵ Belli, Milli Cephe ya da Devrimci Güçlerin; şehir ve köy proletaryası, şehirlerin ve köylerin yarı-proleter unsurları, yoksul köylülük, şehir ve köy burjuvazisi, asker-sivil aydın zümreden oluştuğunu belirtir.

MDD Hareketinde Din(sizlik)

Türk Solu'nun dine bakış açısı daha çok Kemalizm'in bakış açısı ile paralellik sergilemektedir. Boran(1968: 232), "*Çağdaş toplumlar(ın) genellikle laik*" olduğunu söyleyerek, kişilerin dini anlayışına devletin müdahale etmeyeceğini belirtmiştir. Aynı şekilde dinin, sosyal alanı belirlemesine de izin verilmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca, laikliğin Türk toplumu için zorunlu bir yapıda olduğunu vurgulayan Boran (1968: 234), sebebini ise şöyle belirtmektedir;

Osmanlı Devleti teokratik bir devlettir, yani devletin başı olan padişah aynı zamanda dini başkan, halife idi ve devletin adli sistemi dini kurallara, şeriata, dayanıyordu. Özellikle dıştan gelen etkenlerle Osmanlı Devleti içten değişme, ilerleme zorunluluğu duyunca, bu teokratik devlet şekli toplumun ilerleme zorunluluğu ile çelişir oldu.

Boran, direk olarak Türk toplumun geri kalmasının sebebi olarak dini göstermiyor, fakat teokratik devlet şeklinin, çağdaş devlet niteliği ile uyummadığını belirtiyordu. Dolayısıyla, Türk toplumu; gelişmiş, çağdaş, bir devlete sahip olmak istiyorsa laikliği benimsemesi zaruridir. Ayrıca, Din'in duygulara hitap etmesi, dini söylemlerle, insanların kolay bir şekilde "kandırılması"ndan dolayı gerici toplumsal eylemler meydana gelebilmektedir. Gericiliğin kökeni, dindedir. Ayrıca, dinin cemaat hayatına önem vermesi sebebiyle, insan arka plana itilmektedir. İnsancıl ve ilerici bir rejim olan Sosyalizm ya da MDD'de, dinin cemaat içinde eritilmesinden dolayı, cemaat bağları pek hoş karşılanmaz. Ayrıca, dini söylemlerle oy kaygısının güdülmesi, solcuların dinsizlik ile itham edilmesi sebebiyle, din sosyal hayattan çekilmelidir. Diğer taraftan, egemen sınıf, kendi patronaj ilişkilerini korumak amacıyla dini kullanmaktadırlar; "*Dinin, bugünkü düzeni sürdürmede ve ilerici demokratik, sosyalist hareketlere, Anayasanın öngördüğü reformlara karşı çıkmada egemen sınıflar tarafından bir vasıta olarak kullanılmasındandır.*" (Boran, 1968, s. 243) Sosyalizm ile İslam çelişmez, aksine Boran'a göre, İslam ile sosyalizm uyum içindedir. Günümüzdeki din, egemen sınıfın bir araçsal olarak, halkı uyutmak maksadıyla kullanılmaktadır. Eğer İslam'ın özüne ulaşırsa, görülecektir ki İslam sosyalizme kapalı değildir. İslam ile sosyalizm insancıl bir yapıdadır. Her ikisi de insanın mutlu olması içindir.

Sultan Galiyev'in MDD teorisinde, İslam yani dinin, hem manevi güç vermesi sebebiyle hem de toplumları birleştirici rol oynaması sebebiyle önemlidir. Belli'nin

MİLLİ DEMOKRATİK DEVRİM HAREKETİNİN DİN İLE İLİŞKİSİ

ortaya koyduğu tezde ise İslam göz ardı edilmiş, daha çok Marks'ın, Lenin'in, Stalin'in ve Mao'nun tezleri örnek alınmıştır. MDD hareketi de, Türk Solu gibi, laikliğin korunması gerektiğini vurgulamıştır. Belli, Karşı-devrimciler, laiklikten taviz vererek Amerikan emperyalizmini Türkiye'de etkin kılmaya çalıştığını belirtmiştir;

"Türkiye, Amerikan uzmanlarının denetiminde her geçen gün Kemalizm'in tek merkezli laik eğitim ilkesinden taviz veren bir Milli Eğitim Bakanlığıyla, emperyalizmin kültür kaleleri olarak açılan Amerikan üniversiteleri... (ile Türkiye) bağımlı ülke örneğine uymaktadır. (Belli, 1970: 15, 16)

Ayrıca, laiklikten taviz vermek, gericiliğin oluşabileceği bir ortama zemin hazırlayabilmektedir. Bununla birlikte, dinin manevi anlamda insanlara güç verdiğinin farkında olan MDD hareketi, bu anlamda dini ya da İslam'ı ön plana çıkarmıştır. Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı gibi savaşlar, sadece asker sayısı ya da modern silahla değil manevi gücün yardımı ile kazanılmıştır. Belli, manevi gücün ön planda olduğu bu savaşlar, emperyalizme karşı yapılmıştır. Ancak, Şükrü Saraçoğlu'nun Başbakanlığı dönemi ile başlayan Karşı-devrim süreci ile yurdumuz emperyalist güçlerin vesayeti altındadır. Tekrardan aynı inanç ile manevi güç ile emperyalizme savaş açılması gerektiği vurgulanmaktadır. Diğer taraftan, Belli, Abdülnasır'ın -Baas Partisi önderliğinde ve Bilimsel Sosyalizmi benimseyerek-Mısır'da yaptığı devrimi övmüş ve İslam'a vurgu yapmıştır; "*İslamiyet'in en yüksek kaide ve kanunlarını ihtiva eden ileri sosyalizmin bizim dahi mevcudiyetimize kastetmiş olan ortak düşman aleyhine, bugün sağlamış olduğu zafer, bizim de teşekküre şayan bir neticededir.*" (Belli, 1970: 27) Düşmanın ortak emperyal güçler olması sebebiyle, Belli'nin Nasır'ı desteklemesi bir anlamda amacın ortak olmasındandır: MDD ve ardından sosyalizm

Sonuç

Sultan Galiyev'in ortaya koyduğu Üçüncü Dünyacı Devrim teorisi, Müslüman-Türk halkı için bir "kurtuluş yolu" çizmektedir. Teorinin özgün yanı ise İslam'ı ön plana çıkarmasıdır. Galiyev'in kendi döneminde pratik anlamda pek ses getirmemiş olan Üçüncü Dünyacı Devrim, İkinci Dünya Savaşı sonrası, Mao'nun Çin'de, Abdülnasır'ın önderliğinde Mısır'daki devrimi vb. gibi başarılarıyla tekrardan gündeme gelmiştir.

Türk Solu, komünizm, sosyalizm, Millî Demokratik Devrim vb. ile muhafazakâr ve köylü halktan pek oy alamamıştır. Ancak buna istisna olarak, Türk Solu'nun Din aracılığıyla Orta Anadolu'daki alevî yerleşkelerinden aldıkları oyları gösterebiliriz. "*Din'de TİP'in Orta Anadolu'dan oy almasına sebep olmuştur. Bilhassa, Sivas, Tokat, Amasya gibi illerde bazı alevî köyleri TİP'e oy vermişlerdir.*" (Sayılğan, 1968: 404) Türk Solu, günümüzde bile, hala dinsizlikle -dinsizlik ve komünistlik belli kesim tarafından eş anlamda kullanılmaktadır- suçlanmaktadır. Dine daha çok Kemalist perspektifte bakan Türk Solu kitleleşmek için kendi söylemleri olan; İslam ile sosyalizmin çatışmadığını, sosyalist olmak için dinsizliğin ön şart olmadığını samimi bir şekilde dile getirmeleri sanıyorum faydalı olur. Ayrıca, Abdülnasır'ın Mısır'daki devrimi -dini arka plana atma yerine- ön plana çıkarmış ve geniş kitlelerin desteğini almıştır.

"MDD hareketi, Türkiye solunu büyük ölçüde etkilemiştir. Bunda en önemli etken, Türkiye'de sol siyasetin büyük ölçüde sınıf siyaseti değil, bir tür jakobenizm olarak "toplumu dönüştürme" iddiası taşıyan bir siyaset şeklinde biçimlenmesi olmalıdır." (Aydın, 2009: 475) Türk Solu'nun MDD hareketi ya da Üçüncü Dünyacı Devrim ile esas anlamda tanışması, dünya konjonktürü ile paralellik arz etmektedir. 1960'lardan bu yana MDD çizgisini takıp eden ve ardılı olduğunu iddia eden siyasetler değişmeyen dört tema bulmak mümkündür. MDD'nin değişmeyen dört teması ise şunlardır; "*Milliyetçilik, kalkınmacılık, Kemalizm ve "kendimize özgü" yol arayışı*" (Aydın, 2009: 475) Genel olarak Türk Solu ya da özel olarak Türk Solu'ndaki MDD hareketine baktığımızda kolaycı ve faydacı bir din anlayışı görülmektedir. Kolaycıdır çünkü direk Kemalizm'in dine olan bakışını benimsemiştir. Faydacıdır çünkü harekete kutsalliyet katmak amacıyla manevî boyut zaman zaman vurgulanmaktadır. Sultan Galiyev'deki din vurgusu, Türk Solu'nda pek yankı bulmamıştır. Son olarak, Türk solunun parçalı ve bölünmüş bir yapı sergilemesinde, -birleştirici etkisi olan- dinin göz ardı edilmesi etkili olmuş olabilmektedir

Kaynakça

Akın, Y. (2008). Türkiye Sol Hareketlerinin Önemli Polemikleri. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* , 8, 86-104.

MİLLİ DEMOKRATİK DEVRİM HAREKETİNİN DİN İLE İLİŞKİSİ

Ateşoğlu, E. (2006). *Türk Siyasal Yaşamında Milli Demokratik Devrim*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.

Aydın, S. (1998, GÜZ). Millî Demokratik Devrim”den “Ulusal Sol”a Türk Solunda Özgücü Eğilim. *Toplum ve Bilim* (78), s. 58-89.

Aydın, S. (2009). Sosyalizm ve Milliyetçilik: Gallyefizim'den Kemalizm'e, Türkiye'de "Üçüncü Yol" Arayışları. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* , 4, 432-482.

Aydinoğlu, E. (2007). *Türkiye Solu(1960-1980)*. İstanbul: Versus Kitap.

Belge, M. (2006). Sol. E. A. Tonak, & I. C. Schick içinde, *Geçiş Sürecinde Türkiye* (s. 159-188). İstanbul: Belge Yayınları.

Belli, M. (1970). *Millî Demokratik Devrim*. Ankara: Aydınlık Yayınları.

Benningsen, A. A., & Wimbush, S. E. (1995). *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Millî Komünizm*. (B. Tanatar, Çev.) İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Benningsen, A., & Lemercier-Quelquejay, C. (1995). *Sultan Galiyev Üçüncü Dünyacı Devrimin Babası*. (E. Akbulut, & T. A. Şensılay, Çev.) İstanbul: Sosyalist Yayınları.

Boran, B. (1968). *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*. İstanbul: Gün Yayınları.

Gökğöz, S. S. (2004). Sultan Galiyev ve 1917-1923 Milliyetler Siyaseti. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* , 1 (1), 64-74.

Gültekingil, M. (2008). Sunuş. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* , 8, 13-18.

Sayılgan, A. (1968). *Solun 94 Yılı 1871-1965*. Ankara: Mars Matbaası.

The first part of the paper discusses the importance of ethical leadership in the current business environment. It highlights the challenges faced by organizations in maintaining high ethical standards and the role of leaders in setting the tone for the organization. The second part of the paper focuses on the specific ethical dilemmas faced by business leaders and the impact of these dilemmas on the organization's reputation and performance. The third part of the paper discusses the role of ethics training and education in preparing business leaders to handle these dilemmas effectively. The paper concludes by emphasizing the need for a strong ethical culture within organizations to ensure long-term success and sustainability.

The paper also discusses the importance of transparency and accountability in ethical leadership. It argues that leaders should be open about their decisions and the reasons behind them, and they should be held accountable for their actions. This is particularly important in the current business environment, where consumers and investors are increasingly concerned about the ethical practices of companies. The paper also discusses the role of ethics in building trust and loyalty among customers and employees. It argues that ethical leadership is essential for building a strong and sustainable business. The paper concludes by emphasizing the need for a strong ethical culture within organizations to ensure long-term success and sustainability.

© Springer 2012. This article is part of the journal *Journal of Business Ethics*, Vol. 110, No. 3, pp. 270–285. DOI: 10.1007/s10551-012-1100-0

ROLI DIPLOMATIK I ISMAIL QEMALIT DERI NË SHPALLJEN E PAVARSISË SË SHQIPËRISË

Prof. Dr. Fejzulla Shabani

Ligjerues në USHT

Shekulli XX shënon një fazë të re të ndryshimeve politike-ushtarake në Ballkan nga shkaku se shtetet ballkanike kishin vendosur që me ndihmën e Rusisë t'i shpallin luftë Perandorisë Osmane, në vet Perandorinë filluan lëvizjet kundër apsolutizmit të Sulltanit në të cilën kërkohet decentralizimi i Perandorisë. Duke nisur nga ndryshimet politike që do të ndodhnin në Ballkan, në këtë periudhë edhe patriotët shqiptarë të Lëvizjes Kombëtare do të fillojnë të intesifikojnë edhe me tepër aktivitetet e veta duke menduar se tani janë krijuar të gjitha parakushtet për çlirimin dhe krijimin e shtetit të pavarur shqiptarë. Në këto rrethana të reja të krijuara në Ballkan një nga figurat më kryesore të lëvizjes politike-diplomatike ka qenë Ismail Qemali i cili së bashku me patriotët tjerë shqiptarë do të nisë rrugën diplomatike për krijimin e shtetit të pavarur shqiptarë të cilën rrugë e fillon që në fillim të shekullit XX dhe e rumbullakson në Kuvendin e Vlorës të 28 nëntorit 1912. Lufta e popullit shqiptarë për krijimin e shtetit të pavarur do të zhvillohet në dy drejtime, drejtimi i parë ka qenë organizimi i popullatës të kryengritjes së armatosura dhe rruga e dytë do të jetë rruga diplomatike e udhequr nga Ismail Qemali i cili së bashku me bashkëpuntorët e vetë do të kërkonte nga Fuqitë e Mëdha mbështetje për krijimin e shtetit të pavarur shqiptar.

Për këtë qëllim, në këtë temë do të tentoj që të shtjelloj rrugën diplomatike të Ismail Qemalit e sidomos periudhën e fundit të viteve 1908-1912, periudhë në të cilën janë zhvilluar ngjarjet më të rëndësishme në Ballkan e që lldheshin edhe me fatin e kombit shqiptar, nga shkaku se kjo periudhë solli shkatërimin e Perandorisë Osmane në njërin anë dhe në anën tjetër erdhi deri te ndryshimi gjeopolitik në Ballkan që rezultoi me mbajtjen e Konferencës së Londrës, konferencë që përcaktoi kufijtë e shteteve ballkanike e në këtë drejtim edhe kufijtë e Shtetit Shqiptar.

Aktiviteti diplomatik i Ismail Qemalit sic potencuam edhe më lartë do të filloi që në fillim të shekullit XX, për arsye se tentoi që të hyjë në bisedime me grupin reformist ose të turqëve të rinj që kërkonin përfundimin e apsolutizmit të Sulltanit, për këtë qëllim filloi kontaktet me patriotët shqiptarë të vendosur në Stamboll kun ë mënyrë aktive u inkadrua në Lëvizjen Kombëtare. Kërkesa e tij ishte që të bëhet decentralizimi i pushtetit qëndror, ku me këtë decentralizim në fillim pushteti lokal do të kalonte në duart e popullatës vendase që do të ishte drejt një autonomie të plotë, respektivisht të Pavarsisë. Është me rëndësi të potencohet se Ismail Qemali për këtë fazë nuk ishte për një kryengritje nga shkaku se do ta shfrytëzonin Fuqitë

e Mëdha për ti copëtuar tokat shqiptare. Qëllimi i tij ishte që të jetojnë me popujt fqinjë ballkanik në paqe pa mos e cenuar të drejtën e cdo populli të jetojë i lirë dhe i pavarur, dhe mbi këto baza ai kërkonte që të ndërtohet bashkpunimi me gjonturqit duke mos cënuar të drejtat e shqiptarëve për autonomi e më vonë pavarasi. Edhe përkundër tolerancës nga ana e tij, gjonturqit mendonin se derisa Ismail Qemali lufton për të drejtat kombëtare të shqiptarëve, nuk mund të ketë bashkpunim të mirfilltë¹. Aktiviteti diplomatik dhe tentimi për bashkpunim me gjonturqit nga ana e Ismail Qemalit u vërejt që me pjesmarjen e tij në Kongresin e gjonturqëve në Paris që u mbajt në shkurt të vitit 1902, ku së bashku me Dervish Himën, Jashar Erebarën etj, tentuan që forma e bashkpunimit të jetë e sinqertë, duke i ruajtur parimet e veta cka nënkuptonte që të mos cënohet integritetit dhe pavarasia e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare në kërkesat e veta, që deri në Kongresin e Dytë të gjonturqëve të vitit 1907 nuk u pritën mirë nga turqit e rinj². Duke parë qëllimin dhe aktivitetin diplomatik që po e zhvillonte Ismail Qemali, diplomaci e cila buronte nga pavarasia e Shqipërisë, gjonturqit pasi e morën pushtetin tentuan që me të gjitha mjetet të pengojnë zgjedhjen e tij, Hasan Prishtinës, Nexhip Dragës dhe shumë patriotëve tjerë për deputet në parlamentin osman, në të cilën nuk patën sukses dhe falë këmbngulësisë së tyre dhe besimit të popullit këto u zgjedhën deputet me cka filloi lufta diplomatike për krijimin e Shtetit Shqiptar nga shkaku se këto përfaqësues që në fillim u'a bënë me dije gjonturqëve se cila është kërkesa e shqiptarëve dhe se nga kjo rrugë nuk do tërhiqen. Kundërshtimet në mes udhëheqësve të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare vazhduan menjëherë pas përfundimit të Revolucionit gjonturk nga shkaku se këto të fundit nuk i'u përmbajtën premtimeve që u dhanë shqiptarëve që e mbështetën këtë revolucion. Për këtë qëllim Ismail Qemali në korrik të vitit 1909 nga Italia ku ndodhej publikoi thirrjen drejtuar "Vëllezërve shqiptar", e cila u botua në formë manifesti dhe u shpërnda në të gjitha trevat shqiptare, në të cilën manifest rreksohej "se si komb luftojmë plot 100 vjet për të drejtat tona dhe sot egziston rrëziku që të humbasim si komb"³. Këtë veprim ky e bënte për ti bindur të gjithë shqiptarët që të mos u besojnë trillimeve të gjonturqëve, nga shkaku se pikërisht këto kishin ndërmarë ekspeditë ushtarake kundër shqiptarëve për ti friguar që të heqin dorë nga lufta e armatosur. Periudha e viteve 1910-1911 shënon një fazë të re në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare, nga shkaku se kjo lëvizje orientohej si në drejtimin ushtarak në kryengritjet e këtyre viteve kundër pushtetit osman, por filloi edhe një aktivitet më i dendur diplomatik i shqiptarëve e në krye të këtyre lëvizjeve diplomatike qëndronin Ismail Qemali i cili së bashku me Luigj Gurakiqin, Dervish Himën, Hasan Prishtinë si she shumë patriot tjerë do të tentojnë që të bindin Fuqitë e Mëdha se lufta e popullit shqiptar për krijimin e shtetit të pavarur është e drejtë, sic ka qenë për të gjithë popujt tjerë në Ballkan, prandaj duhet që këto fuqi të detyrojnë Stambollin që ti ndal ekspeditat ushtarake, të cilat ekspedita shtinin tmer në popullatën shqiptare, por nuk mund të pengonin luftën e shqiptarëve. Duke nisur nga kjo situatë, Ismail Qemali dhe patriotët tjerë që në fillim kërkuan nga

¹ Fahredin Shabani Mendimi Politik në rilindjen kombëtare shqiptare 1881-1912, Prishtinë, 2011 f.156

² Eqerem bej Vlora, Kujtimet 1885-1925, Tiranë, 2003 f.169

³ Fahredin Shabani, vep. cit. f.340

parlamenti osman që të mos organizojë ekspeditë ushtarake kundër kryengritësve shqiptar të vitit 1910, nga shkaku se shqiptarët janë të vendosur në realizimin e të drejtave të tyre, si dhe kjo lëvizje do të informojë Fuqitë e Mëdha për masakrat që po i bën ekspedita e Xhavit Pashës kundër shqiptarëve. Më 10 prill 1910 Nexhip Draga bëri publike deklaratën e deputetëve shqiptar të cilët kundërshtonin gjendjen e jashtëzakonshme të shpallur dy ditë më parë nga pushteti osman në teritorin e Kosovës, si dhe nuk u pranua kërkesa e tyre për formimin e një komisioni parlamentar që të hetojë masakrat e Xhavit Pashës. Edhe pse nuk u pranuan këto kërkesa, reagimin e deputetëve shqiptar duhet me e pa në dy drejtime: e para guximi i pashembullt i reagimit të deputetëve shqiptar, dhe e dyta ishte Inkurajimi i intelegjencës politike shqiptare që gëzonte privilegje në pushtetin osman që të gjithë së bashku të luftojnë në mbrotjen e trevave shqiptare⁴. Është me rëndësi të potencohet se nga kjo situatë e krijuar në vitin 1910 e sidomos pas masave represive që ndërmoi pushteti osman, filloi aktiviteti i dendur diplomatik i Ismail Qemalit në sensibilizimin e situatës së shqiptarëve dhe krijimi i mekanizmave për të bindur Fuqitë e Mëdha në mbështetjen e luftës dhe krijimit të shtetit shqiptar. Në këtë drejtim Ismail Qemali u'a përcolli diplomatëve të huaj gjendjen e shqiptarëve dhe politikën gjonturke ndaj shqiptarëve, e këtë së pari e bëri me ambasadorin e Vienës në Stamboll, Pallavicinin, të cilin e informoi mbi kërkesën e deputetëve shqiptar, si dhe zbatimin e reformave nga pushteti osman. Në këtë takim Ismail Qemali l'a bëri me dije ambasadorit të Vienës se shqiptarët kërkojnë të kenë ndërtuesin e tyre, cka nënkuptonte autonominë e Shqipërisë⁵. Ismail Qemali dhe patriotët tjerë tentuan që të kenë kontakte edhe me diplomatët tjerë të Fuqive të Mëdha e sidomos të Anglisë por për këtë periudhë nuk patën sukses, nga shkaku se këto diplomatë ende kishin një qëndrim jo të drejtë ndaj kërkesave të shqiptarëve. Një qëndrim jo të drejtë do të ketë edhe Anglia e cila mendonte se në këtë moment nuk është koha që të mbështeten kërkesat e shqiptarëve se do të ringjallnin apetitet e shteteve tjera në Ballkan që mund të ketë pasoja më të mëdha, jo vetëm për Ballkanin por edhe më gjërë, prandaj me këtë rast diplomacia angleze ishte shume e përmbyajtur. Ndërsa kur është në pyetje diplomacia ruse dhe ajo franceze ato ishin kundër cdo lëvizje të shqiptarëve që shkonte drejt krijimit të shtetit shqiptar për shkak se kjo cenonte interesat e tyre në Ballkan e sidomos interesat ruse.

Nga situata e krijuar në vitet 1910-1911 në rafshin diplomatik mund të theksohet se Ismail Qemali padyshim do të jetë figura kryesore diplomatike e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, nga shkaku se ky mendonte se shpëtimi i tokave shqiptare nuk varej vetëm nga përpjekjet e luftërave për liri, por edhe nga aftësia për të shfrytëzuar kontraditat e Fuqive të Mëdha dhe rivalitetet e tyre, prandaj i kthej sytë nga diplomacia evropiane. Qëllimi i parë i diplomacisë së tij për realizimin e të drejtave shqiptare ishte përqëndruar nga Viena, nga shkaku se Viena kishte

⁴ Frashër Demaj, Britania e Madhe dhe çështja shqiptare 1875-1913, Prishtinë 2011, f.185

⁵ Historia e Popullit Shqiptar II Rilindja Kombëtare e vitet 30 të shek. XIX-1912, Tiranë 2002 f. 429

interesat e veta në Ballkan të cilat filloi ti ndërtojë në politikën e saj në Ballkan edhe atë në tri elemente: mospërzjerja në luftë, ndarje e teritoreve midis shteteve ballkanike dhe krijimi i një Shqipërie më vete e cila medoemos duhet të jetë e lidhur pas Vienës⁶. Për këtë qëndrim të politikës së Vienës mund të konkludohet se pse nga vitit 1909-1911 në këtë fazë Ismail Qemali ka pasur disa herë takime dhe bisedime me përfaqësues të Vienës ku është shtruar haptas çështja shqiptare dhe ndarja e saj nga pushteti osman. Por në fillim të këtyre bisedimeve Viena edhe më tej mbronte qëndrimin e mosndryshimeve të kufijve në Ballkan, por situata filloi të ndryshojë gjatë vitit 1911 si rezultat i luftës italo-osmane në njërin anë dhe në anën tjetër kryengritja e vitit 1911 dhe memorandum i Grecës që ishte një dokument shumë i rëndësishëm politik për atë periudhë. Një kontribut të vecantë në këtë periudhë Ismail Qemali do të ketë në pregaditjen dhe mbajtjen e Kuvendit të Grecës i cili kuvend u mbajtë më 23 qershor 1911, në të cilën u miratua një memorandum i hartuar nga Ismail Qemali dhe Luigj Gurakuqi i njohur si "Libri i Kuq"⁷. Në këtë memorandum parashtoheshin 12 kërkesat që kishin përmbajtje kombëtare, ku në mes tjerave kërkohej njohja e kombit shqiptar, bashkimi i vilajeteve shqiptare, hapja e shkollave në gjuhën shqipe etj⁸. Ky memorandum pati jehonë në të gjitha trevat shqiptare, dhe u mbështet nga të gjitha vilajetet dhe krerët shqiptar.

Ky dokument i'u dorëzua ambasadorit osman në Mal të Zi Sadredin Beut, por në të njëjtën kohë nga Luigj Gurakuqi dhe delegacioni që ishte me të i'u dorëzua në Cetinjë edhe përfaqësuesve të Fuqive të Mëdha⁹. Me insistimin e Ismail Qemalit një kopje të memorandumit i'u dërgua Eduard Greyt, ministrit të punëve të jashtme të Britanisë së Madhe, ky insistim i tij bazohej në atë se Londra do të mbështes kërkesat e shqiptarëve nga shkaku se është qendra e civilizimit, demokracisë dhe të lirisë së popujve. Dërgimi i vecantë i memorandumit Greyt, e detyroi atë që dhe diplomacinë angleze që më seriozisht të muret me çështjen shqiptare, dhe për këtë qëllim qeveria britanike u tregua e gatshme të angazhohej për një "autonomi lokale të Shqipërisë" me kusht që kjo të mbështetej nga Fuqitë e Mëdha¹⁰. Qeveria britanike vendosi që ti informojë të gjitha qendrat vendimarrëse evropiane mbi situatën në Ballkan e sidomos mbi kërkesat shqiptare, por për fat të keq nuk hasi në mirkuptim nga këto fuqi prandaj dështoi përpjekja e diplomacisë londineze, dhe me këtë dështim u hap rruga që shqiptarët edhe më tej të organizohen në luftën e tyre për pavarësi. Aktiviteti diplomatik i Ismail Qemalit filloi të intensifikohet edhe më tepër në gjysmën e dytë të vitit 1911, dhe se ky aktivitet kryesisht u përqëndrua përsëri nga Viena duke dyfishuar përpjekjet e tij për të bindur Austrinë për një qëndrim dhe politik të re në Ballkan dhe ndaj Perandorisë Osmane ku pjesë e pandashme e kësaj politike të re të jetë edhe zgjedhja e drejtë e çështjes shqiptare cka nënkupton Pavarësi të Shqipërisë dhe integriteti i tokave shqiptare. Në këtë prizëmë do të zhvillohen

⁶ Arben Puto Panvaria Shqiptare Dhe Diplomacia e Fuqive Të Mëdha, Tiranë 1978, f.90

⁷ Frashër Demaj vep. cit. f. 203

⁸ Arkivi I Institutit të Historisë në Tiranë, vj.21-15-1522, nr. 63, d. 49/3

Memorandumi I krerve shqiptarë të mbledhur në Grecë më 23 qershor 1911

⁹ Historia e Popullit Shqiptar...II, f. 451

¹⁰ Frashër Demaj vep cit, f 205

ROLI DIPLOMATIK I ISMAIL QEMALIT DERI NË SHPALLJEN E PAVARSISË SË SHQIPËRISË

bisedimet e Ismail Qemalit në Paris me përfaqësuesit e Vienës. Në fund të tetorit 1911 Ismail Qemali ariti në Paris dhe pati takim me ambasadorin e Vienës Shecenin në të cilin takim u bisedua për çështjen shqiptare në rrethanat e reja të krijuara në Ballkan si rezultat i luftës italo-osmane¹¹. Në këtë takim Ismail Qemali elaboroi situatën në të cilën gjindeshin shqiptarët, duke potencuar se me rëndësi së pari është që nga pushteti osman të njihet populli shqiptar si tërësi etnike, dhe për këtë qëllim do ti dorëzohej një memorandum qeverisë osmane, për këtë kërkonte mbështetje nga ambasada austro-hungareze në Stamboll. Por nga ana tjetër Sheceni në raportin dërguar Vienës potencon se "në takim me Ismail Qemalin tentova të evitoj temat që i prekte Ismaili dhe se Viena edhe mëtej është e interesuar për ruajtjen e status-quo në Ballkan dhe në mos përzjerjen e punëve të brendshme të pushtetit osman"¹². Aktiviteti i Ismail Qemalit në Paris nuk u ndërpre, ai zhvilloi një seri takimesh edhe me personalitete të ndryshme por edhe me deputetin hungarez Bela de Rakovskin, i cili takim u zhvillua me kërkesë të Rakovskit i cili dëshironte të informohet për situatën dhe qëndrimin e shqiptarëve ndaj pushtetit osman. Që në fillim të takimit, Ismail Qemali potencoi se pushteti osman ka ditët e numëruara, por shqiptarët nuk do të jenë ata që do ta shkatërojnë, por do të jënë shtetet sllave ballkanike, prandaj shqiptarët do të jenë të detyruar ti mbrojnë tokat e tyre. Si rezultat i situatës së re të krijuar në Ballkan, sipas Rakovskit shqiptarët ose do të jënë të detyruar që të hyjnë në aleancë me shtetet sllave që do të jetë shumë vështirë ose të vetmën mbështetje do ta kërkojnë të Viena, e kjo më se miri vërehet edhe nga përgjigja e Ismail Qemalit që i'a jep kur potencon se mbështetja e shqiptarëve të monarkia do të ishte kombinimi më i favorshëm për shqiptarët¹³. Më tej në këtë takim është potencuar se Ismail Qemalit kërkon nga Viena sigurim dhe të mirte në mbrojtje tërë popullin shqiptar si një komb në tërësi e jo vetëm të tregonte interes për shqiptarët katolik¹⁴. Pas sqarimit të tërësishëm se shqiptarët së pari janë si komb shqiptarë e pastaj është besimi dhe se mbi të gjithë është kombi e jo feja, atëherë kur Rakovski vërejti këmbëngulësinë e Ismaili Qemalit mbi kërkesën që të mbrohet nga Viena i tërër kombi shqiptar jo vetëm nga pushteti Osman por edhe nga qëllimet e shteteve sllave, atëherë përgjigja e tij ishte se këto nuk janë në kompetencat e tij, se është vetëm një deputet, dhe se për këto kërkesa duhet të bisedonte me përfaqësuesit diplomatik të Vienës dhe nga ato të kërkojë mbështetje e tyre, por në fund të takimit potencoi se Viena ka disponim pozitiv ndaj çështjes shqiptare, dhe se kjo do të varet shumë edhe nga raportet e reja që do të krijohen në Ballkan¹⁵. Viti 1912 shënon një etapë të re në historinë e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare nga shkak se është vit në të cilën u kurorëzua lufta shumë shekullore e shqiptarëve për liri dhe pavarësi. Është vit në të cilën aktiviteti i patriotëve u zhvillua në dy drejtime, në rafshin ushtarak, dhe atë diplomatik. Në të gjitha këto lëvizje politike-

¹¹ Haus und hof staats archive, Eien p-olitisches archive, Raport I Szecheny-it nga Prisi me 28.XI 1911

¹² HHStA, Raport I përmendur më sipër.

¹³ Po aty

¹⁴ Po aty

¹⁵ Po aty

diplomatike figura kryesore do të jetë Ismail Qemali, prandaj mund lirisht të theksohet se ky ka qenë vit i lodhshëm, por dhe më i dobishëm për të dhe bashkëpunorët e tij sepse tërë ky aktivitet diplomatik në fund do të kurorëzohet me shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë. Fundi i vitit 1911 dhe fillimi i vitit 1912 tregoi qartë se pushteti osman nuk kishte gadishmëri të plotësojë kërkesat e shqiptarëve, prandaj edhe deputetët shqiptar në parlamentin osman, e sidomos Hasan Prishtina në diskutimin e tij do të paralajmëronte dhe kërcënonte pushtetin osman se nëse nuk plotësohen kërkesat e shqiptarëve, shqiptarët do të organizojnë kryengritje të përgjithshme. Ky diskutim i tij nuk e shqetësoi vetëm pushtetin osman, i cili ndërmoi fushatë kundër patriotëve shqiptar që të mos zgjidhen deputet përsëri, por shqetësoi edhe Fuqitë e Mëdha të cilët si duket filluan të kuptojnë seriozisht se ka ardhur fundi i pushtetit osman në Ballkan, dhe për këtë qëllim duhet më seriozisht të trajtohet dhe të zgjidhet çështja shqiptare. Duke analizuar situatën që po zhvillohej në fillim të vitit 1912 dhe pas diskutimit të Hasan Prishtinës, u pa qartë qëndrimi i pushtetit osman ndaj kërkesave të shqiptarëve, atëherë me iniciativën e Ismail Qemalit u realizua takimi me Hasan Prishtinën, në të cilën takim u analizua situata e përgjithshme e shqiptarëve, dhe se u arrit në përfundim se egzistojnë vetëm dy rrugë të zgjedhjes së çështjes shqiptare edhe atë: fillimi i një kryengritje të përgjithshme shqiptare, dhe intensifikimi i rrugës diplomatike. Gjithashtu në këtë takim u vendos që të mbahet një mbledhje e fshehtë e figurave kryesore kombëtare. Mbledhja u mbajt më 12 janar 1912 në lagjen Taksim të Stambollit¹⁶. Në këtë mbledhje përveç Ismail Qemalit dhe Hasan Prishtinës morën pjesë edhe Myfti bej Libohova, Bedri Pejani, Syrja bej Vlora, Mustafa Kruja etj. Në mbledhje u mor vendimi që në pranverë të filloi kryengritja edhe atë se pari në Kosovë, dhe se kjo kryengritje do të kishte një qendër udhëheqëse¹⁷. Është me rëndësi të potencohet se në këtë mbledhje gjithashtu u ndanë edhe obligimet, ku Hasan Prishtina do të shkonte në Kosovë që të organizojë kryengritjen, ndërsa Ismail Qemali do të fillonte rrugën e vet diplomatike në Evropë, për të siguruar përkrahje nga Fuqitë e Mëdha për kërkesat dhe luftën e shqiptarëve¹⁸. Që në fillim, Ismail Qemali bëri përpjekje të siguronte mbështetjen e Fuqive të Mëdha, ku në fillim aktivitetin e vet e përqëndroi nga Viena, Roma dhe Londra, prandaj kërkoi nëpërmjet konzujve të këtyre shteteve të ketë kontakte dhe takime në ministrinë e këtyre shteteve që tu'a sqaronte, por edhe tu'a bërë me dije qëndrimin e shqiptarëve dhe cili është qëllimi i fundit i tyre. Edhe pse në fillim Fuqitë e Mëdha nuk i mernin seriozisht kërcënimet e shqiptarëve, përsëri Viena nga ana e saj po i sygjeronte Stambollit që të ndiqte politikën e lëshimeve pe kundrejt kërkesave shqiptare, që të mos u jepte shkas për kryengritje të armatosur¹⁹. Edhe Ismail Qemali gjatë qëndrimit në Paris ishte shprehur se Shqiptarët po pregaditën për një lëvizje të përgjithshme dhe se të gjithë shqiptarët

¹⁶ Hasan Prishtina, Një shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare të vjetit 1912, Shkodër, 1921, f 43

¹⁷ Nika Nevila, Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare 1910-1912, Prishtinë 2003, f. 197-198 d. nr.116 Letër e Luigj Gurakuqit dërguar Sotir Koleas më 30 janar 1912.

¹⁸ Po aty, d. 123, f, 206 Letër e Fazli bej Toptanit dërguar Sotir Koleas nga Nica me 3. 4. 19123

¹⁹ Frashër Demaj vep. cit f. 214

ROLI DIPLOMATIK I ISMAIL QEMALIT DERI NË SHPALLJEN E PAVARSISË SË SHQIPËRISË

pa dallim feje së shpejti me forcë do të fitojnë autonominë e tyre²⁰. Është me rëndësi të potencohet se krahas pregaditjeve për kryengritje, gjatë muajve mars-korrik vazhdoi aktiviteti diplomatik. Ismail Qemali kishte kontakte permanente me Komitetin Ballkanik të Londrës, me përfaqësuesit grek, por me fillimin e kryengritjes edhe me qendrat vendimarrëse, nga shkaku se Fuqit e Mëdha filluan më seriozisht të miren me çështjen shqiptare, e sidomos pas mbajtjes së Kuvendit të Junikut, i cili Kuvend u mbajt më 21-25 maj 1912, në të cilin Kuvend për herë të parë shqiptarët pa dallim feje mbështetën kërkesat e tyre, kryengritjen e përgjithshme si dhe këto kërkesa ti dorëzohen pushtetit osman. Kuvendi i Junikut në rrafshin diplomatik kishte një rëndësi të madhe nga shkaku se Fuqitë e Mëdha e sidomos Viena filluan të mendojnë së ka ardhur koha për prishjen e status-quoë në Ballkan dhe se do të ndryshonte harta politike e Ballkanit, por në këtë ndryshim duhet të ketë vend edhe për shqiptarët. Ndryshimi i situatës në Ballkan dhe organizimin e shqiptarëve me vëmendje e mbyqirte Viena e kjo më se miri vërehet edhe nga raporti i ambasadorit Pallavicinit i cili potencon se "rolin kryesor në rrafshin diplomatik e ka Ismail Qemali i cili ndodhet në kontakt me botën e jashtme e sidomos me Italinë dhe Greqinë dhe në bazë të informatave që kam ai në kohë të fundit ka siguruar armatim për kryengritësit nga Italia"²¹. Në kushtet kur kryengritja kishte mar hov të madhe dhe cliroheshin teritoret shqiptare, Ismail Qemali së bashku me Zia beun u lishon kryengritësve shqiptar një proklamant në të cilën thuhej: "Kryengritja duhet të organizohet e të vazhdohet sipas planit dhe se njerëzit duhet të mblidhen në male. Su u përket mjeteve të nevojshme për kryengritjen, si para, armë municion etj, do të përkujdesen krerët e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare të cilët vazhdimisht ishin në kërkim të përkrahjes nga konzujt, diplomatë e ambasadorë të Fuqive të Mëdha"²². Sukseset e kryengritjes shqiptare përvec që lëvizën diplomacinë evropiane, poashtru ritën apetitet e shteteve ballkanike për coptimin e tokave shqiptare, për këtë qëllim duke filluar nga tetori i vitit 1912 e deri në shpalljen e Pavarësisë, Ismail Qemali zhvilloi takime me përfaqësuesit e Fuqive të Mëdha për të sqaruar dhe treguar qëndrimin e shqiptarëve në organizimin e një Kuvendi Kombëtar që do të finalizohet me shpalljen e Pavarësisë. Aty nga tetori i vitit 1912 Ismail Qemali në Vienë do të takonte ambasadorin e Britanisë së Madhe dhe të Italisë. Përmbajtja e bisedës së Ismail Qemalit me ambasadorin britanik Kartrajt bëhet e ditur nga telegrami që ambasadori i kishte dërguar ministrit të jashtëm Greyit. Në këtë takim Ismail Qemali kishte informuar Ambasadorin se shqiptarët do ta mbanin një Kuvend Kombëtar dhe do të shpallnin pavarësinë e vendit të tyre sepse tjetër rrugë nuk i'u kishte mbetur. Ismail Qemali këmbëngulli në vendosmërinë e shqiptarëve për të mbrojtur tokat e tyre "gjithë ato krahina ku flitej gjuha shqipe"²³. Ai tërhoqi vërejtjen nga qëndrimi jo i drejtë që po mbanin shtetet ballkanike. Qëllimi i Ismail Qemalit ishte i qartë, dëshironte të nxiste diplomacinë angleze të jetë më aktive në Ballkan si dhe rrezikun që mund të ndërhyjë diplomacia austro-hungareze. Këtë

²⁰ Po aty

²¹ HHStA, Raport i ambasadorit Pallavicinit më 5.VII.1912

²² Bardhosh Gace, Lëvizja Kombëtare në Vlorë 1878-1912, Tiranë, f.114

²³ Arben Puto vep cit f. 107, Frashër Demaj vep. cit. f. 236

kërcënim Ismail Qemali e bënte me qëllim që të pengonte influencën ruse, por edhe austro-italiane në Ballkan²⁴. Sipas Ismail Qemalit, për ta penguar këtë influencë Anglia ishte vetëm të mbështeste krijimin e shtetit të pavarur shqiptar. Pas gjithë elaborimit që bëri Ismail Qemali, ambasadori anglez e pyeti për politikën e jashtme që do të ndiqte shteti shqiptar. Ai u përgjigj se në Ballkan pas shkatërrimit të Perandorisë Osmane do të krijohen harta të reja politike ku në një anë do të jenë shtete sllave nën ndikimin Rus dhe në anën tjetër do të jetë Rumania, Greqia dhe Shqipëria që duhet të krijohet²⁵.

Nga fundi i vitit 1912 shtetet ballkanike i kishin shpallur luftë Perandorisë Osmane, dhe se kishin për qëllim copëtimin e tokave shqiptare që nënkupton se ishin kundër kundër krijimit të shtetit shqiptar, gjë që i detyroi patriotët shqiptarë e në radhë të parë Ismail Qemalin që të zhvillojnë aktivitet në dy drejtime: drejtimi i parë ishte pregaditja për mbajtjen e Kuvendit Kombëtar ku do të shpallej pavarsia e shtetit shqiptar, dhe drejtimi i dytë dhe më i rëndësishëm ishte aktiviteti diplomatik në qendrat vendimtare evropiane për të gjetur mbështetje për pavarinë. Me këtë fillonte rugëtimi përfundimtar diplomatik i Ismail Qemalit nga Stambolli i cili në kujtimet e veta potencon se ishte e domosdoshme të fillonte odisenë e tij nga Stambolli në Vlorë.... Nga shkaku se aleatët ballkanik kishin filluar pushtimin e tokave shqiptare dhe se kishte ardhur koha që shqiptarët të mernin masa për shpëtimin e kombit²⁶. Me këtë rast është me rëndësi të potencohet se para nisjes së tij për në Evropë ai bëri një vizitë në Robert Kolexh, ku kishte një grup studentësh shqiptar dhe në takim me ta potencoi "Shqipëria do të bëhej shpejt më vete dhe do të kishte nevojë për njerzë të ditur"²⁷. Për fillimin e rugës së pavarisë dhe aktivitetin e Ismail Qemalit raporton edhe ambasadori i Vienës në Stamboll Pallavicini i cili në telegramin dërguar Vienës potencon se Ismail Qemali së bashku me Luigj Gurakuqin kanë nisur rugën për në Evropë nga ku do të shkojnë në Shqipëri për të shpallur pavarinë²⁸. Udhëtimi i tij mund të ndahet në tri etapa: etapa e parë ka qenë ndalesa në Bukuresht, etapa e dytë ka qenë vizita në Vienë dhe etapa e tretë rruga nga Italia për në Shqipëri që rezultoi me shpalljen e pavarisë. Sic potencuam se etapa e parë ka qenë takimi në Bukuresht ku së bashku me Luigj Gurakuqin më 5 nëntor u mbajt një mbledhje në Bukuresht, ku u vendos për masat që duhet të mernin për shpalljen e pavarisë së Shqipërisë²⁹. Në këtë mbledhje u përcaktuan dy objektiva: e para të krijohet një komitet brenda tokave shqiptare që do të mer në mbrojtje trevat shqiptare, dhe së dyti të vazhdohet me rugën diplomatike. Në Bukuresht Ismail Qemali ka pasur takim edhe me personalitete rumune, në Ambasadën Austro-hungareze, duke tentuar ti bindin Fuqit e Mëdha që përfundimisht duhet të pajtohen me shtetin shqiptarë³⁰. Etapa e dytë e udhëtimit të Ismail Qemalit ishte Viena, ku me të aritur më 9 nëntor dërgoi një telegram në emër të djalit të tij Et'hemit ku thuhet: "Vij me vaporin e parë. E ardhmja e

²⁴ Arben Puto vep.cit. f. 107

²⁵ Po aty

²⁶ Po aty f. 102

²⁷ Po aty

²⁸ HHStA, Telegram i Pallavicinit nga Stambolli më 4.XI. 1912

²⁹ Ismail Qemali (Përmbledhje Dokumentash), Tiranë 1982, dok, nr, 217

³⁰ Xheladin Shala, Çështja shqiptare dhe diplomacia serbe 1912-1912, Prishtinë 2006, f.112-113

Shqipërisë është e sigurtë. Telegrafoni kudo që të kenë besim të plot për fatin e atdheut³¹. Takimin e parë në Vienë në ministrinë e jashtme e pati më 12 nëntor, në të cilin takim ai edhe një herë përsëriti qëndrimin e shqiptarëve për krijimin e shtetit shqiptar, dhe se kërkoi nga Viena që të mbështes shtetin e ri shqiptar dhe ti bind Fuqitë tjera për realitetin e ri në Ballkan. Përkundër përpjekjeve të mëdha të Ismail Qemalit, Viena edhe mëtej kishte qëndrim të pacaktuar dhe ende nuk kishin besim të plot te Ismail Qemali, prandaj ju tha se qeveria Vienase nuk mund të hyjë në diskutime më të hollësishme, dhe se Viena edhe më tej mban neutralitetin si dhe lufta ende vazhdon prandaj është akoma herët për të marrë qëndrim të prerë për këtë çështje³². Është me rëndësi të potencohet se gjatë këtij aktiviteti, Ismail Qemali udhëtoi edhe për Budapest ku së pari u takua me kontin Andrashi dhe Hadiku, ku ky i fundit i tha që do të takohet edhe me ministrin e jashtëm Berhtoldin. Ky takim u zhvillua po atë natë në shtëpinë e Hdikut. Lidhur me përmbajtjen e bisedimeve Ismail Qemali potenconte se Berhtoldi i aprovoi pikpamjet e tija për çështjen kombëtare³³. Është vështirë të konkludohet se cili ka qenë qëndrim zyrtar i Vienës, pavarsisht që takimi ka qenë në shtëpi private. Në bazë të analizave dhe rethanave diplomatike që janë zhvilluar në këtë periudhë, Viena nuk ka dëshiruar që në mënyrë të hapur të mbështes kërkesat e shqiptarëve nga shkaku se nuk ka dëshiruar që të prish marrëdhëniet me Romën e kjo vërehet edhe nga telegram që Berhtoldi i dërgoi Romës ku informon se vetëm ka ndëgjuar qëndrimin e tyre ndërsa për hapat e mëtejshme do ti koordinojmë punët në të dy shtetet që të jetë në interesin tonë³⁴. Pas një aktiviteti të dendur diplomatik, dhe situata që po e impononte lufta ballkanike, Ismail Qemali do arrijë në Itali ku pregaditet për të ardhë në Shqipëri. Ai më 18 nëntor nga Trieshta i drejtohet komisionit pregaditor për shpalljen e pavarsisë nga kërkonte të sigurohet pjesmarja e përfaqësuesve të popullit për mbledhjen e Kuvendit Kombëtar në Durës ose në Vlorë dhe theksonte: "Çështja jonë politike është siguruar përfundimisht"³⁵. Ndërsa më 19 nëntor nga Trieshta do të deklarojë: "me të mbritur në vend do të shpalli pavarsinë e Shqipërisë dhe do të formoj një qeveri të përkohshme"³⁶. Më 19-20 nëntor 1912 Ismail Qemali me 14 bashkëpunorë ariti në Durës ku qëndruan deri më 23 nëntor, dhe pasi në Durës nuk egzistonin kushtet për shpalljen e pavarsisë u vendos që të udhëtohet drejt Vlorës që atje të shpallet pavarsia³⁷. Me të aritur në Vlorë filluan pregaditjet e fundit për shpalljen e pavarsisë, por kjo ngjarje historike ndiqej me vëmendje të madhe edhe nga diplomacia evropiane dhe ballkanike, të cilët varsisht nga interesat dhe qëllimet që kishin tentonin që të blindin Ismail Qemalin që të heq dorë nga kjo rrugë. Pas shumë përpjekjeve dhe vuajtjeve më në fund, më 28 nëntor 1912 u hap Kuvendi Kombëtar në Vlorë, në të cilin Kuvendi Ismail Qemali në fjalimin e tij potencoi të gjitha shkaqet që sollën deri te ky akt,

³¹ Ismail Qemali (Përmbledhje Dokumentash), nr. 218

³² HHStA, Buletiniu ditopri i Vienës dt. 12. XI.1912

³³ Arben Puto vep.cit.f.106

³⁴ HHStA. Telegram i Berhtoldit dt. 22. XI. 1912

³⁵ Xheladin Shala, Ngjarje dhe Personalitete Historike, Prishtinë 2009, f.99

³⁶ Arben Puto vep. cit. f. 109

³⁷ Xheladin Shala, Marrëdhëniet shqiptaro-sërbe 1912-1918, Prishtinë 1989, f. 96

duke mos lënë anash edhe rugën diplomatike që kishte zhvilluar nga vizitat e ndryshme nga sic shprehet ai "cdokundi kemi tentuar të sqarojmë qëllimet tona dhe se në bazë të raporteve që egzistojnë në Evropë, më tepër mbështetje mundë të kemi te Viena dhe Roma, ndërsa kundër është Rusia e cila mbron interesat e shteteve sllave në Ballkan dhe është kundër shpalljes së pavarsisë". Kuvendi Kombëtar i Vlorës zgjodhi për kryetar Ismail Qemalin, ku ky Kuvend duhej që menjëherë të shpallte pavarinë dhe pas nënshkrimit të të gjithë delegatëve u lexua teksti i shpalljes së pavarsisë, u zgjodh qeveri e përkohshme në krye më Ismail Qemalin. Detyra e parë diplomatike e Ismail Qemalit pas shpalljes së pavarsisë ishte që të informojë Fuqitë e Mëdha me vendimin. Ky akt nuk ishte i papritur për Fuqitë e Mëdha. Ismail Qemali vendosi që me telegram ti informojë edhe Fuqitë e Mëdha, me këtë rast nuk dëshiroj që të potencoj të gjitha telegramet që i ka dërguar Qeveria e Vlorës, por është me rëndësi të potencohet se kjo qeveri i informoi edhe shtetet ballkanike për aktin dhe vendimin e Vlorës. Në fund dëshiroj të potencoj se në bazë të dokumenteve dhe burimeve arkivore del qartë se figura kryesore diplomatike e Lëvizjes Kombëtare në fazën e fundit të rilindjes kombëtare që u kurorëzua me shpalljen e pavarsisë ka qenë Ismail Qemali, i cili aktivitetin e vet diplomatik nuk e përfundoi me shpalljen e pavarsisë, por një kontribut si kryeministër i përkoshëm ka dhënë edhe gjatë Konferencës së Londrës ku me këmbëngulje mbronte trojet shqiptare që të mos coptohen në interes të shteteve ballkanike. Prandaj historiografia diplomatike shqiptare edhe më tej duhet ti kushtojë një rëndësi të vecantë këtij burrshteti dhe diplomati të shquar i cili së bashku me patriotët tjerë kurorëzoi me sukses aktivitetin e vet kombëtar duke i lënë popullit shqiptar një shtet edhe pse të cinguar por jo me fajin e tij dhe patriotëve tjerë prandaj na sot në 100 vjetorin e Shpalljes së Pavarsisë së Shqipërisë i'u përkushtojmë një vëmendje të vecantë dhe i vendosim në vendin e merituar të historisë sonë kombëtare.

BİLGİ EDİNME DEĞERLENDİRME KURULU KARARLARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE BİLGİ EDİNME HAKKI

Doç. Dr. Ramazan ŞENGÜL¹

ÖZET

Çalışma, Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu (BEDK) kararları çerçevesinde Türkiye'deki bilgi edinme hakkını incelemektedir. Çalışmanın amacı, BEDK'nın vermiş olduğu kararlarla bilgi edinme hakkını nasıl etkilediği ve bu hakkın Türkiye'de nasıl bir gelişim izlediğini ortaya koymaktır. Teorik bir perspektif içerisinde gerçekleştirilen çalışmada yöntem olarak literatür taraması yapılmış ve BEDK'nın vermiş olduğu kararlar analiz edilmiştir. Çalışmayla yürürlüğe girdiği dönemden günümüze kadar bilgi edinme hakkının kullanım düzeyinin arttığı ve kamu yönetiminin bilgi edinme hakkına ilişkin ödevleri konusunda duyarlılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:Türkiye, Bilgi Edinme Hakkı, Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu.

GİRİŞ

Bilgi edinme hakkı, kamu yönetiminin bireylerle olan ilişkilerini dönüşüme uğratmaktadır. Gizliliği esas alan yönetim anlayışının şeffaflaşma yolunda evrimleşmesinde bilgi edinme hakkı önemli katkılar sağlayacak bir değişkendir. Yönetimsel karar ve politikaların neden ve süreçlerinin toplum tarafından bilinmesi, değerlendirilmesi ve eleştirilmesi kamu yönetimlerini klasik işgörmeye zorlamaktadır.

Gelişmiş demokratik ülkeler kamu yönetiminin şeffaflaşması ve demokratikleşmesi sürecinde kilometre taşı niteliğindeki bilgi edinme hakkına özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısından sonra hukuki zemin kazandırmışlardır. Günümüzde bilgi edinme hakkına ilişkin uluslararası düzeyde ortak anlayışın mevcut olduğu görülmektedir.

Türkiye'de bilgi edinme hakkının mevzuata girişi 2003 yılında kabul edilen Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ile olmuştur 2010 Anayasa değişikliği sonrası bilgi edinme

¹ Kocaeli Üniversitesi İİBF Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Bölümü

hakkı konusunda yeni bir dönem başlamıştır. Sözkonusu değişikliklerle bilgi edinme hakkı anayasal hak haline getirildiğinden bu hakka daha güçlü hukuki koruma sağlanmıştır. Bilgi edinme hakkının kurumsallaşmasıyla birlikte Türkiye’de kamu yönetimi ile bireyler arasındaki ilişki modeli şeffaflık düzleminde yeniden şekillenmektedir.

BİLGİ EDİNME HAKKININ NİTELİĞİ VE TÜRKİYE’DE BİLGİ EDİNME HAKKININ KABULÜ

Kamu yönetimi faaliyetleri kamu yararını gerçekleştirmek için yapılır. Yönetimsel işlem ve eylemlerin kamu yararı amacıyla yapılıp yapılmadığı toplumun ilgi alanındadır. Bilgi edinme hakkının tanınmadığı durumlarda vatandaşların yönetimin politikalarını öğrenme ve değerlendirme imkanı yönetimin takdir ettiği ölçüde mümkündür. Diğer yandan vatandaşlar, kamu hizmet talebinde bulunan ve bu hizmetlerden etkilenen kişiler olarak bilgilendirme ihtiyacı içerisindeydir. Çeşitli nedenlerle karşı karşıya geldiği yönetim karşısında kendi argümanlarını etkin şekilde ifade edebilmelerini sağlayacak bilgiler çoğunlukla yönetimin elinde bulunmaktadır. Bu bilgilere erişimin bireylere hak olarak tanınması hukuk güvenliği açısından önem arzeder.

Şeffaf yönetim anlayışından önceki dönemlerde kamu yönetimlerinin halkı bilgilendirmesi daha ziyade yönetimsel emirlerin iletilmesi ya da propaganda yapmak amacıyla gütmekteydi. Bilgi vermek yönetim için ödev olarak görülmemekteydi (Eken, 2005:36). Bilgi edinme hakkıyla temel olarak kişilerin yönetimde bulunan bilgilere ulaşması ve elde etmesi serbestliği sağlanmaktadır. Kişilerin bilgilendirme ihtiyacı hak kapsamında düzenlenirken bu ihtiyacın karşılanmasında yönetimin ödevli hale getirilmesi gerekir. Dolayısıyla bilgi edinme hakkının kişilere ve yönetime yönelik olmak üzere çift yönlü etkisi bulunmaktadır (Özkan, 2004:38).

Yönetimin denetimsiz şekilde sahip olduğu bilgilerin kişilerin temel hak ve özgürlüklerine olumsuz etkisi olabilir (Frayssinet, 1983:562). Bu nedenle vatandaşların yönetimden bilgi edinebilmesi hem demokratiklik anlamında hem de etkin bir yönetimin tesis için zorunlu bir faktördür (Eroğul, 1991:70). Birçok demokratik liberal ülke 1970’li yıllardan itibaren yönetimin şeffaflaşmasına yönelik hukuki düzenlemeler yaptılar. Sözkonusu ülkeler bilgi edinme hakkını garanti altına alırken 1766’da İsveç’de kabul edilen modelden etkilenmişlerdir. Yeni hakla birlikte yönetilenler bilgi edinme hakkı konusunda yeni garantilere sahip oldular (Chevallier, 1994:423). Bu dönemde bilgi edinme hakkına yönelik düzenlemelerin zamanlamasını sorgulayan Saintmarc, yönetilen ve yönetimden kaynaklanan nedenlerin etkili olduğu kanısındadır. Eğitim ve kültür düzeyinin artmasına bağlı

BİLGİ EDİNME DEĞERLENDİRME KURULU KARARLARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE BİLGİ EDİNME HAKKI

olarak toplumlar bilgilenme ihtiyacına duyarlı hale gelirken gizlilik kültürü nedeniyle eleştirilen yönetimin algısını düzeltme güdüsü de bilgi edinme hakkının kabulünde etkili olmuştur (Saintmarc, 2004:11).

Türkiye'de 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanununun kabulünden önce bilgi edinme hakkı konusunda genel bir hukuki dayanak bulunmamaktaydı. Farklı kanunlarda bilgi edinme hakkına ilişkin çeşitli hükümler mevcuttu. Avukatlık gibi belirli meslek mensupları kendi kanunları çerçevesinde bilgi edinme hakkından yararlanmaktaydı (Kaya, 2005:293). 2003 Yılında kabul edilen 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kamu kaynaklarının yönetiminde şeffaflığı benimsemişti. Kanunda "her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında denetimin sağlanması amacıyla kamuoyu zamanında bilgilendirilir" hükmüyle yönetime ödev verilmişti. 5227 Sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun, 5.maddede kamu yönetiminin kuruluş ve işleyişinin temel ilkelerini belirlemişti. Bu ilkelerden birisi kamu kurum ve kuruluşlarına halkın bilgi edinme hakkını kullanması konusunda gerekli tedbirleri alma ödevi vermişti. 41.Madde ise "bilgi edinme hakkı ve saydamlık" başlığı altında gerçek ve tüzel kişilerin kanunla belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde bilgi edinme hakkına sahip olduğunu hüküm altına almıştı. Kamu kurum ve kuruluşları, kanunda belirtilen istisnalar dışında kişilerin bilgi ve belgeye erişimini sağlamakla yükümlüydü. Ayrıca Türk Hukuku'nda Anayasanın 74.maddesi kapsamında kişilere dilekçe hakkı tanınmıştır. Anayasal hakkın uygulanmasına sağlamak üzere çıkarılan 3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanunun 3.maddesinde vatandaşların kendileriyle veya kamuyla ilgili dilek ve şikayetleri hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi ve yetkili makamlara yazı ile başvurma hakkına sahip olduğu belirtilmektedir.

Bilgi edinme hakkına ilişkin genel düzenlemenin olmadığı dönemde Türkiye'de kamu yönetimi kendisindeki bilgilerin erişime açılması konusunda belirleyici pozisyona sahipti. Kanunlarda açık düzenleme olmadığı durumlarda hangi bilgilerin toplumun erişimine açılacağına kamu kurum ve kuruluşları karar vermekteydi. 2003 yılında kabul edilen 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kamu yönetiminin bilgi paylaşımı konusundaki tekeli kırması ve yönetsel bilgi paylaşımı hukuki çerçeveye kavuşturulmuştur. Bilginin erişime açılması hususundaki boşluklar kapatılmış, yönetimin takdiri ve olası keyfililiğine karşı kanuni düzenleme esas alınmıştır.

Bilgi edinmeye ilişkin kanun çıktığı dönemde kamuoyunda çok fazla gündeme gelmemiştir. Eken, 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu tasarısının kamuoyunda çok fazla tartışılmamasını iki nedene bağlamaktadır. Birincisi, toplumsal aktörlerin

tasarı üzerinde görüş birliğinde olmasıdır. İkincisi, bilgi edinme hakkı talebinin toplumun kendi dinamiklerinden kaynaklanmaktan ziyade Avrupa Birliği süreciyle bağlantılı olmasıdır (Eken, 2005:102).

4982 Sayılı kanun, bilgi edinme hakkının kullanımında olası uyuşmazlıkların çözümünü yönetime bırakmamış, bu konuda yeni bir yönetsel birim oluşturmuştur. Yargı öncesi bir kurul olarak dizayn edilen BEDK, yönetimin bilgi edinme konusundaki red kararlarını denetime tabi tutmaktadır. Yargı mekanizmasına göre daha hızlı, basit ve masrafsız işleyen bir yönetsel başvuru yoludur.

GENEL BİR HAK OLARAK YÖNETİMDEN BİLGİ EDİNME

Bilgi edinme hakkının uygulama alanı kamu hizmetleridir (Lasserre vd., 1987:76). Kişilerin yönetimin elindeki bilgi veya belgeye ulaşmaları bu yöndeki talepleriyle başlar. Bireylerin yönetimden bilgi veya belge talebinde bulunması kişisel veya toplumsal bir konuda bilgilenme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanması yönetim tarafından gerçekleştirileceğinden bu hak çerçevesinde yönetimin yükümlü olarak tespit edilmesi gerekmektedir (Özkan, 2004:38).

4982 Sayılı kanuna göre kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları bilgi verme yükümlüsüdür. Özel kişi ve kuruluşlar bilgi edinme yükümlüsü olarak düzenlenmediğinden bu kurumlara yapılan başvurular hakkın kapsamında değildir. Nitekim BEDK, Yapı ve Kredi Bankası'na yapılan bilgi edinme başvurusunun reddini bu bankanın 4389 sayılı Bankalar Kanununa göre kurulmuş özel sermayeli bir mevduat bankası olmasından dolayı uygun görmüştür². Yükümlü idarelerden bilgi veya belge talep edilmesi gerekmektedir. BEDK, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğüne yapılan "665 parselde alakalı raporlarda çelişkilerin kaldırılması ve tapuda 3510 m² tekbül edecek ölçüleri yapılarak, tapuda ve tescilde haritasına uygun ölçü haritası ile çelişkilerin ortadan kaldırılmış şekilde raporlar düzenlenmesi" talebini bilgi edinme hakkı kapsamında görmeyip 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun kapsamında işlem yapılması gerektiğine hükmetmiştir³.

4982 Sayılı kanun, bilgi edinebilecekler açısından vatandaş ölçütü üzerinden ayırma gitmektedir. Türk vatandaşı olan kişiler açısından herhangi bir sınırlama yapılmamıştır. Yabancıların bilgi edinme hakkından yararlanması kanunda belirtilen ölçütleri karşılamalarına bağlıdır. Türkiye'de ikamet eden yabancılar ile Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı tüzel kişiler, isteyecekleri bilgi kendileriyle veya faaliyet

² Karar Tarihi:16/09/2010 Karar Sayısı:2010/1548 <http://www.bedk.gov.tr/OrnekK.aspx>, 12.06.2012.

³ Karar Tarihi:25/12/2008 Karar Sayısı:2008/1386 <http://www.bedk.gov.tr/OrnekK.aspx>, 12.06.2012.

BİLGİ EDİNME DEĞERLENDİRME KURULU KARARLARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE BİLGİ EDİNME HAKKI

alanlarıyla ilgili olmak kaydıyla ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde bilgi edinme hakkından yararlanabilecekleridir⁴.

Bilgi edinme yükümlüsü olan kurum ve kuruluşlar, kanunun kabul ettiği istisnalar dışındaki her türlü bilgi veya belgeyi erişime açmalıdırlar. Bilgi ve belgeye erişim talepleri başka kanunlar gerekçe gösterilerek reddedilemez. Zira 4982 sayılı kanuna göre diğer kanunların Bilgi Edinme Hakkı Kanununa aykırı hükümleri uygulanmayacaktır. Örnek bir kararda ilgili "İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odasına başvurarak, Oda tarafından düzenlenen Balo Yemeği için ödenen her türlü giderin (yemek, ikram, müzik, orkestra, sanatçı, vs.) fatura ya da makbuzlarının onaylı suretleri ile yemeğe katılanlardan alınan davetiye bedellerinin toplam tutarını (gelirinin)" öğrenmeye yönelik bilgi talebinde bulunmuştur. Oda, bilgi talebini Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun 7, 8, 21 ve 25. maddeleri ile Türk Ceza Kanununun 135, 136 ve 137. maddelerini gerekçe göstererek reddetmiştir. Red kararını yerinde görmeyen BEDK, kurum ve kuruluşların kanunun kabul ettiği istisnalar dışındaki her türlü bilgi veya belgeyi erişime açmaları gerektiği hususunu hatırlatmıştır⁵.

Bilgi edinme hakkı yönetimin sahip olduğu veya olması gerektiği bilgi ve belgeler için kullanılmaktadır. Yönetime, ayrı veya özel bir çalışma, araştırma, inceleme ya da analiz neticesinde oluşturulabilecek türden bir bilgi veya belge için yapılacak başvurulara olumsuz cevap verebilme hakkı tanınmıştır. BEDK, kararlarında bu ayrımı dikkate almaktadır. Bir kararında ilgili "Selçuk Üniversitesi Rektörlüğüne başvurarak, halen Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Tezsiz Yüksek Lisans öğrencisi olduğundan bahisle, 2010 yılı Eylül ve Ekim aylarında yapılacak olan yeterlilik sınavlarına hazırlanabilmesi amacıyla geçmiş tarihlerde yapılmış yeterlilik sınavına ilişkin tüm soruların gönderilmesini talep etmiştir." İdarenin "söz konusu sınav sorularını hazırlayan komisyonlar her sınav için farklılık gösterdiğinden size gönderilebilecek basılı ortamda sınav soruları mevcut

⁴ Dışişleri Bakanlığı tarafından çıkarılan 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu Ve Buna Bağlı Yönetmelik Uyarınca Karşılıklılık İlkesi Kapsamında Bulunan Ülkeler Hakkında Tebliğ 17/10/2008 Tarihli Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

⁵ Karar Tarihi:27/05/2010 Karar Sayısı:2010/902 <http://www.bedk.gov.tr/OrnekK.aspx>, 12.06.2012.

bulunmamaktadır" şeklindeki red kararını ayrı veya özel bir çalışma gerektiren bilgi olarak görerek kanuna uygun bulmuştur⁶.

Yönetim, bilgi edinme başvuru sahibine istenen belgenin onaylı bir kopyasını vermekle yükümlüdür. Belgeye erişimin bu yolla mümkün olamamasını dikkate alan 4982 sayılı kanun çeşitli seçenekleri düzenlemiştir. Yönetim başvuru sahibine yazılı veya basılı belgeler için, söz konusu belgenin aslını incelemesi ve not alabilmesini; ses kaydı şeklindeki bilgi veya belgelerde bunları dinleyebilmesini; görüntü kaydı şeklindeki bilgi veya belgelerde bunları izleyebilmesini sağlamalıdır. Belgeye zarar vermemek koşuluyla sözkonusu seçenekler dışında ayrıca yönetimin takdir edeceği şekilde belgeye erişim de mümkündür. Belgeye erişim ücretlendirilebilir. Yönetim, başvuru sahibinden erişimin gerektirdiği maliyet tutarı kadar bir ücret talep edebilir.

Yönetimin bilgiye erişimi talebini belli süre içerisinde sonuçlandırması gerekir. Kanuna göre bilgi veya belgeye erişim onbeş iş günü içinde sağlanmalıdır. Bu kuralın istisnası talep edilen bilgi veya belgenin başvuru alan kurum ve kuruluş içindeki başka bir birimden sağlanması; başvuru ile ilgili olarak bir başka kurum ve kuruluşun görüşünün alınmasının gerekmesi veya başvuru içeriğinin birden fazla kurum ve kuruluşu ilgilendirmesi durumlarında ortaya çıkmaktadır. Sözkonusu durumlarda bilgi veya belgeye erişim otuz iş gününde tamamlanmalıdır. BEDK, kendisine ulaşan itiraz başvurularını incelerken bilgi talebinin süresi içerisinde yapılıp yapılmadığını dikkate almaktadır⁷.

BEDK genel değerlendirmesine göre 2010 yılında yönetime 1 353 620 bilgi edinme başvurusu yapılmıştır. Başvurulardan 1 098 870'sine olumlu cevap verilmiştir. Olumlu cevaplanan başvuruların toplam başvurulara oranı % 81,2'dir. Başvurulardan 75 925'ine kısmen olumlu kısmen de olumsuz cevap verilmiştir. Bu sayının toplam başvurulara oranı % 5,6'dır. 89 749 başvuru ise reddedilmiştir. Dolayısıyla toplam başvuruların % 6,6'sına olumsuz cevap verilmiştir. Toplam başvurular içerisinde gizli ya da sır niteliğindeki bilgiler çıkarılarak bilgi ve belgeye erişim sağlanan başvuruların sayısı 8 427 olup toplama oranı %0,6'dır (<http://www.bedk.gov.tr/genel-raporlar.aspx>, 12.06.2012).

Bilgi edinme taleplerinin reddedilmesi durumunda yönetime düşen ödev, kararının gerekçeli olması ve red kararına karşı başvuru yollarını belirtmesidir. Kanuna göre

⁶ Karar Tarihi:16/09/2010 Karar Sayısı:2010/1573 <http://www.bedk.gov.tr/OrnekK.aspx>, 12.06.2012.

⁷ Karar Tarihi:12/08/2010 Karar Sayısı:2010/1439 <http://www.bedk.gov.tr/OrnekK.aspx>, 12.06.2012.

bilgi edinme talebi reddedilen başvuru sahibi, yargı yoluna başvurmadan önce kararın tebliğinden itibaren onbeş gün içinde BEDK'ya itiraz edebilir. Bilgi Edinme Genel İstatistiklerine göre 2005-2010 Döneminde BEDK'ya yapılan başvurularda artış olmuştur. Zaman içerisinde daha fazla başvuru sahibi BEDK'ya itirazda bulunmuştur. Reddedilen bilgi edinme taleplerine ilişkin 2005 yılında 1 120 kişi BEDK'ya başvurmuştur. Bu sayı 2010 yılında 1 731'ye yükselmiştir. Aynı dönemde idari yargıya başvuruların sayısı ise 311'den 716'ya çıkmıştır (<http://www.bedk.gov.tr/genel-raporlar.aspx>, 12.06.2012).

MEŞRU YARAR ÖLÇEĞİNDE YÖNETİMİN BİLGİ VERMEMESİ

Bilgi edinme hakkının tanınmasından önceki dönemde bireylerin yönetimden talep ettiği bilgilerin verilmemesinde kullanılan temel argüman gizlilik olmuştur. Kamu kurum ve kuruluşlarının elinde bulunan bilgilerin gizlilik kapsamında tasnif edilmesi hiyerarşik düzen içerisinde belirlenmiştir. Herhangi bir belge hakkında gizlilik karar bulunmaması durumunda belgenin erişime açılması yönetimin takdirinde olmuştur. Uygulamada kanuni anlamda herhangi bir yasaklamanın olmadığı bilgilerin kamu görevlileri tarafından "devlet sırrına" dönüştürüldüğü görülmüştür (Emre, 2003:227).

Bilgi edinme hakkı mutlak bir hak olarak düzenlenmemekte, kimi bilgilerin gizli kalması gerekmektedir. Nispi niteliği nedeniyle bilgi edinme hakkının kullanımına sınırlamalar getirilmektedir. Bilgi edinme hakkının kullanılmasında kişisel yarar ile kamu yararı arasında çatışma yaşanması durumunda meşru bir yararın gereği olarak kamu yararına öncelik verilmekte ve bilgi edinme hakkı sınırlanmaktadır (Önder, 2011:221). İnsan hakkı olarak bilgi edinme hakkının doğal sınırı her şeyden önce diğer kişilerin özgürlük alanıyla sınırlandırılmıştır (Zengin, 2012:49). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 8. maddesi özel ve aile yaşamına saygı gösterilmesini istemektedir. Bu bağlamda kişinin adli sicil kayıtları, sağlık dosyası gibi özel yaşam ilişkin bilgiler erişime kapalıdır. Diğer yandan bilgi edinme hakkı, devletin tüm eylem ve işlemlerine erişimi mümkün kılmamaktadır. Kamu güvenliği, milli savunma, diplomasi, ekonomik, ticari ve mali politikalar, idari ve adli soruşturma gibi bazı alanlarda bilgi edinme hakkı kısıtlanmaktadır (Eken, 2005:74).

4982 Sayılı Kanun bilgi edinme hakkını mutlak bir olarak düzenlememiş, kimi konularda bilgiye erişimi kapatmıştır. Kanunun yazımında yöntem olarak önce bilgi edinme hakkının niteliği ve yönetimin ödevlerinin düzenlenmesi ardından bilgi

edinme hakkının sınırlarının belirtilmesi şeffaf yönetim anlayışı açısından olumlu bir tutum olarak değerlendirilmiştir (Eken, 2005:112).

4982 Sayılı Kanununun 4.bölümünde bilgi edinme hakkının sınırları düzenlenmiştir. Bu bölümde zikredilen bilgi ve belgeler erişime açık değildir. Yargı denetimi dışında kalan işlemler, devlet sırrına ilişkin bilgi veya belgeler, ülkenin ekonomik çıkarlarına ilişkin bilgi veya belgeler, istihbarata ilişkin bilgi veya belgeler, İdari soruşturmaya ilişkin bilgi veya belgeler, adli soruşturma ve kovuşturmaya ilişkin bilgi veya belgeler, özel hayatın gizliliği, haberleşmenin gizliliği, ticari sır, kurum içi düzenlemeler, kurum içi görüş, bilgi notu ve tavsiyeler, tavsiye ve mütalaa talepleri bilgi edinme hakkının istisnalarını oluşturmaktadır.

Kanunda sayılan sınırlamalar yönetimin bilgi edinme taleplerini reddetme gerekçelerini oluşturur. Kamu kurum ve kuruluşları kendileri gizlilik sebepleri üretmezler (Şengül, 2008:78). Yönetimin gizlilik kararı vermesi mümkün olmakla beraber bu kararı gerekçelendirmesi gerekmektedir. Yönetim, kanunda belirtilen hangi nedenlere dayalı olarak gizlilik kararı verdiğini yazılı şekilde açıklamalıdır. Gerekçe gösterilme zorunluluğu, yönetimin sistematik olarak olumsuz karar vermesini önleyecek bir tercihtir.

Kanunda sayılan istisnaların fazla olduğu ve geniş tutulduğu konusunda genelde uzlaşa bulunmakla beraber bu durumun bilgi edinme hakkını ortadan kaldıracak nitelikte olup olmadığı doktrinde tartışılmaktadır. Bayraktar, kanuni sınırlamaların genişliğinin adeta bilgi edinme hakkını ortadan kaldırdığı düşüncesindedir. Zengin ise sınırlamalara ilişkin genişliğin hakkı ortadan kaldıracak mahiyete ulaşmadığı kanısındadır (Zengin, 2012:50).

Bilgi edinme hakkının kapsamı ve sınırları BEDK'nın verdiği kararlarla netleşmekte ve kimi somut uyuşmazlıklarda kurul kararları yerleşik hale gelmektedir. Bilgi edinme hakkının sınırlarının tespitine yönelik BEDK'nın 2004 yılından itibaren aldığı birçok karar bulunmaktadır. Bilgi edinme hakkına ilişkin bir uyuşmazlıkta başvuru sahibinin Adalet Bakanlığından kendisine Birinci Sınıfa Ayrılma Sicil Fişinin onaylı bir suretinin verilmesi talebi bakanlıkça reddedilmişti. BEDK, bakanlığın red kararını yerinde görmediği kararında bilgi edinme hakkının istisnalarını dar şekilde yorumlayarak hakkın kapsamını genişletmiştir. BEDK, çağdaş kamu yönetimi anlayışının hakim olduğu ülkelere atıfta bulunarak kamu görevlileri için düzenlenen sicil raporu benzeri dosyaların üçüncü kişilere karşı gizli tutulduğu, dosyanın ilgisine karşı ise açık olması gerektiği görüşünü 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanununa dayandırmaktadır. Kanununun 15. maddesindeki "Yargı denetimi dışında kalan idari işlemlerden kişinin çalışma hayatını ve mesleki onurunu etkileyecek

BİLGİ EDİNME DEĞERLENDİRME KURULU KARARLARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE BİLGİ EDİNME HAKKI

nitelikte olanlar, bu Kanun kapsamına dahildir....", 18. maddesindeki "Sivil ve askeri istihbarat birimlerinin görev ve faaliyetlerine ilişkin bilgi veya belgeler, bu Kanun kapsamı dışındadır. Ancak, bu bilgi ve belgeler kişilerin çalışma hayatını ve meslek onurunu etkileyecek nitelikte ise, istihbarata ilişkin bilgi ve belgeler bilgi edinme hakkı kapsamı içindedir", 25. maddesindeki "Kurum ve kuruluşların, kamuoyunu ilgilendirmeyen ve sadece kendi personeli ile kurum içi uygulamalarına ilişkin düzenlemeler hakkındaki bilgi veya belgeler, bilgi edinme hakkının kapsamı dışındadır. Ancak, söz konusu düzenlemeden etkilenen kurum çalışanlarının bilgi edinme hakları saklıdır" hükümlerini kurum ve kuruluşların kendi personeli hakkında sahip oldukları bilgi ve belgelerin üçüncü kişilere karşı gizli tutulması, ancak bu bilgi ve belgeler ilgili kişinin çalışma hayatını ve meslek onurunu etkileyecek nitelikte ise o kişiye açık olması şeklinde yorumlamıştır⁸.

BEDK, bilgi edinme hakkının kullanılmasında ihmal veya kusuru olan kamu görevlileri hakkında hukuki işlem yapılmasını bağlı bulunduğu kurumdan talep etmektedir. BEDK bir kararında "kamu görevlilerinin sicillerinin ilgilisine açılması konusundaki istikrar kazanmış Kurulumuz kararlarına ve uygulamada bu konuda kamuda oluşmuş uygulama birlikteliğine rağmen ilgilinin talebinin karşılanmadığı görüldüğünden dolayı, söz konusu mevzuatın uygulanmasında ihmali, kusuru veya kastı bulunan personelin tespit edilerek haklarında 4982 sayılı Kanununun 29 uncu maddesi uyarınca işlem yapılması gerektiği hususunun Kumluca Belediye Başkanlığına bildirilmesi" yönünde karar almıştır⁹.

Bilgi edinme hakkına getirilen istisnalarla kamu yararı ve kişilerin özel yaşamı korunmaya çalışılmıştır. Bilgi talebi kendisine ulaşan yönetim, istenilen bilginin gizlilik kapsamına girip girmediğine karar veren ilk düzeydir. Ancak kanunda öngörüldüğü gibi yönetimin verdiği gerekçeli red kararı nihai karar değildir. Yönetmelik kararın denetimi hem yargı öncesi mekanizma olan BEDK tarafından hem de idari yargı tarafından gerçekleştirilmektedir. Bilgi edinme hakkına ilişkin temel husus, hakkın çerçevesinin somutlaşmasında kurul ve idari yargının bilgi edinme hakkına ilişkin yorumları olacaktır. Mevcut hükümlerin temel hak ve özgürlükler açısından geniş bir yoruma tabi tutulması mümkün olduğu gibi daraltıcı bir yoruma tabi tutulması da mümkündür.

⁸ Karar Tarihi:26/09/2007 Karar Sayısı:2007/1017 <http://www.bedk.gov.tr/OrnekK.aspx>, 12.06.2012.

⁹ Karar Tarihi:04/03/2010 Karar Sayısı:2010/396 <http://www.tedk.gov.tr/OrnekK.aspx>, 12.06.2012.

SONUÇ

Bilgi toplumunda kamu yönetimlerinin bilgilerini toplumla paylaşmaları yerleşik yönetim prensibi haline gelmiştir. Bilgi edinme hakkı, geleneksel yönetim reflekslerinin dönüşümünü sağlamaktadır. Vatandaşlar tarafından bilgi edinme hakkının sürekli ve sistematik şekilde kullanılması bilgi verme ödevinin memurlar tarafından benimsenmesini hızlandırıcı bir olgudur. Vatandaşların aktif tutum sergilemeleri bilgi edinme hakkının kurumsallaşmasında önemli bir etkidir. Bu sayede bilgi verme yönetim için rutin yönetsel refleks haline gelecektir.

Türkiye’de Bilgi Edinme Hakkı Kanununun kabulüyle şeffaf yönetime doğru önemli bir eşik aşılmıştır. Kendilerine tanınan yeni hak çerçevesinde vatandaşlar gerek kişisel durumlarına ilişkin gerekse de genel nitelikteki yönetsel karar ve politikalar konusunda bilgi edinme başvurusunda bulunmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşlarına yapılan bilgi edinme başvuruları 2004 yılından itibaren artan bir seyir izlemiştir. Bilgi edinme hakkının içeriğine vukufiyet arttıkça hakkın kullanımında bilinç de artmaktadır. Bilgi edinme talepleri reddedilen, eksik veya yanlış şekilde cevaplanan başvuru sahipleri itiraz mercilerine başvurmadan çekinmemektedirler. Bilgi edinme konusundaki uyuşmazlıkları karara bağlamak üzere kurulan BEDK’ya yapılan başvuruların artması bu olguyu teyit etmektedir. Kurul düzeyinde tatmin edici sonuç alamayan başvuru sahipleri bilgi edinme itirazlarını yargı önüne götürerek itiraz sürecini devam ettirmektedirler.

Yönetimin bilgi edinme taleplerine ilişkin verdiği kararları inceleyen BEDK, Bilgi Edinme Hakkı Kanununu yorumlayan yönetsel otorite konumundadır. Bilgi edinme hakkının dar ve geniş şekilde uygulanması BEDK’nın vereceği kararla ve oluşturacağı içtihatlar sonrası şekillenmektedir. BEDK, yönetimin daha önceki gizlilik alışkanlıklarını dönüşüme uğratma konusunda bir misyon üstlenmiştir. Kurul verdiği kararlar, ilke kararları ve görüşleriyle bilgi edinme hakkının anlaşılması ve kullanımında hem yönetime hem de başvurusu sahiplerine yardımcı olmaktadır. Memurların sicillerinin verilmesi, özel hayatın korunması, kişilerin çalışma hayatı ve meslek onurunun korunması, idari ve adli soruşturmaya ilişkin bilgi ve belgeler konularında olduğu gibi birçok konuda BEDK verdiği kararla bilgi edinme hakkını 4982 sayılı kanunun genel gerekçesindeki amaçlara uygun şekilde yorumlamıştır. Bilgi edinme hakkının bireyler lehine geniş yoruma tabi tutulması yönetsel şeffaflık alanını genişletmektedir.

BİLGİ EDİNME DEĞERLENDİRME KURULU KARARLARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DE BİLGİ EDİNME HAKKI

KAYNAKÇA

- CHEVALLIER, J. (1994), *Science Administrative*, PUF, Paris.
- EKEN, M. (2005), *Yönetimde Şeffaflık*, Sakarya Kitabevi, Adapazarı.
- EMRE, C. (2003), *Yönetim Bilimi Yazıları*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- EROGUL, C. (1991), *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, İmge Yayınevi, Ankara.
- FRAYSSINET, J. (1983), "Les Rapports Entre Les Protections Non Juridictionnelles des Administrés: Le Cas de l'Accès A L'Information Administrative", *Revue Administrative*, s.561-572.
- KAYA, C. (2005), *İdare Hukukunda Bilgi Edinme Hakkı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- LASSERRE, B. LENOİR, N. STİN, B. (1987), *La Transparence Administrative*, PUF, Paris.
- ÖNDER, A. (2010), *Şeffaf Devlette Bilgi Edinme Hakkı ve Sınırları*, XII Levha, İstanbul.
- ÖZKAN, G. (2004), *Demokratik Yönetimin Birinci Adımı: Bilgi Edinme Hakkı*, Türkiye Kamu-Sen, Ankara.
- SAİNTMARC, R. D. (2004), "La Transparence: Vertus et Limites", *Transparence et Secret (İçinde)*, İFSA/CADA, Colloque pour le XXV eme anniversaire de la loi du 17 juillet sur l'accès aux documents administratifs, La Documentation Française, Paris, s.11-18.
- ŞENGÜL, R. (2008), *Bilişim Çağında Şeffaf Yönetim*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- ZENGİN, M. A. (2012), *Türk Hukukunda Bilgi Edinme Hakkının Sınırları*, Adalet Yayınevi, Ankara.

The text in this section is extremely faint and illegible. It appears to be a long paragraph of text, possibly a chapter or section heading, but the characters are too light to transcribe accurately. The text seems to be in Turkish, given the name 'SENGÜL' in the header.

TÜRKİYE'DE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU (OMBUDSMANLIK) KANUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr Ahmet UÇAR ¹

Öğr. Görv. Recep ARSLAN ²

ÖZET

Bu çalışmada yönetimi (idareyi) denetleyen kurumlardan biri olan ombudsmanlık kurumu üzerinde yoğunlaşmış, ombudsmanlığın ilk ortaya çıkışı anlatılmış ve Türkiye'de ombudsmanlığın gelişim süreci üzerinde durulmuştur.

İdarenin denetlenmesindeki asıl amaç idarede ortaya çıkan olumsuzlukları gidermektir. Böyle önemli bir fonksiyonu olan denetim; amaç, politika ve planlarla uygulamanın karşılaştırılması, varsa aksaklıkların, eksikliklerin ve nedenlerin saptanması ve düzeltici önlemlerin alınması şeklinde tanımlanabilir. Bu bağlamda ombudsmanlık kurumu, kamu hizmetlerinde kalitenin artırılmasına yönelik bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturarak idareyi hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönünden denetlemektedir.

Anahtar kelimeler: Ombudsmanlık, Türk Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, denetim, denetçi, yönetim,

ABSTRACT

The main topic of this study is the ombudsman that investigates maladministration of the public institutes. In this sense, at first it has been explained how the ombudsman emerged and then focused on its development process in Turkey.

The primary aim of administrative investigation is to remove troubles appeared on the administration. The investigation having such a significant function can be

---

¹ Celal Bayar Üniversitesi Salihi Meslek Yüksek Okulu

² Celal Bayar Üniversitesi Salihi Meslek Yüksek Okulu

described as comparing the implementation with aim, politics and plans, determining defects and their reasons if there is, and taking corrective measures. In this respect, the ombudsman institute investigates the administration in point of law and justice by forming an efficient complaining system for increasing satisfaction in the public services.

Key words: ombudsman, the Turkish Ombudsman Act, investigation, investigator, administration.

GİRİŞ

Devletin bir parçası olan kamu yönetimini toplumdaki bağımsız ve soyut düşünmek mümkün değildir. Yönetim, yönetim işini üstlenen insanlar tarafından, kamu hizmetlerinin işlenmesini zorlaştıran, engelleyen bir mekanizma haline gelebilmektedir (Özden, 2010:15). Bunun için kamu yönetimi etkin bir şekilde denetlenmeli, aksayan yönleri düzeltilmelidir. Kamu yönetimi değişik şekillerde denetlenebilir. Bunlar yönetsel denetim, siyasal denetim, kamuoyu denetimi, yargı denetimi, uluslararası denetim ve ombudsman denetimidir.

Ombudsman, yönetilenleri idarenin hukuka aykırı işlem ve eylemlerine karşı korumayı ve kötü yönetim uygulamalarını ortadan kaldırmayı amaçlayan, şikayetler üzerine veya re'sen harekete geçerek ilgili olayı araştırma, soruşturma, inceleme, denetleme ve elde ettiği sonuçları rapor ederek ilgili birim ve kamuoyuna duyurma yetkilerine sahip, işlevsel özerkliğe haiz, bağımsız ve tarafsız anayasal veya yasal kurumlardır (Parlak, Sobacı, 2008:281).

Ombudsmanlık kurumu ilk olarak 1809 yılında İsveç'te oluşturulmuş ve 1950'den sonra tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Ombudsmanlık, çeşitli ülkeler tarafından farklı isimlendirilmektedir. İngiltere'de "Parlamento Komiseri", Hollanda'da "Ulusal Ombudsman", Kanada'da "Vatandaş Koruyucu", Fransa'da "Arabulucu" denilirken 2011 yılında yapılan yasal düzenlemeden sonra "Hakların Savunucusu", Romanya'da "Halkın Avukatı", Portekiz'de "Adalet Temsilcisi", Polonya'da "Sivil Haklar Savunucusu" (Parlak, Sobacı, 2008:279) ülkemizde de "Kamu Denetçisi" terimleri kullanılmaktadır.

Yargı denetimi sınırlı bir denetimdir ve yavaş işlemektedir. Yargı giderlerinin pahalı oluşu, ödenecek yargı giderlerinin usulüne uygun olarak yerine getirilmeyişi ya

TÜRKİYE'DE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU (OMBUDSMANLIK) KANUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

davanın kabulüne engel olmakta veya uzamasına neden olmaktadır. Gücünü anayasa veya kanundan alan ombudsman, bağımsız ve tarafsız bir kamu görevlisidir. Ombudsmanın soruşturma açmak, tenkit etmek, idarenin aksayan yönlerini kamuoyuna duyurmak ve açıklamak yetkisi vardır. Basının, radyo ve televizyonun, sosyal medyanın ve halkın bilinçli olduğu toplumlarda kamuoyuna yapılan açıklamalar, ombudsmanın görevini başarmasına yardımcı olmaktadır.

OMBUDSMANLIĞIN TANIMI

Yurdumuzda özellikle son zamanlarda bilim adamları, yöneticiler ve siyaset adamları tarafından sık sık gündeme getirilen bir konu olarak ombudsman, kamu yönetiminin halkla ilişkileri açısından da önem taşıyan bir konudur. Bilindiği gibi ombudsman daha çok yönetimin denetimi ile ilgili olarak ele alınmakta ve incelenmektedir. Yönetim Hukuku ve Kamu Yönetimi ile ilgili bilimsel yayınlara bakıldığında bu göze çarpan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönetimin yargı yolu ile denetlenmesi dışındaki denetim türlerinden biri olarak değinilen Ombudsman' ın Türkçe karşılığı olarak kullanılan "Kamu Denetçisi" nin genellikle benimsendiği söylenebilir. İsveççe bir sözcük olan Ombudsman, ombud (vekil) ile man (kişi, adam) sözcüklerinden oluşmaktadır (Ertekin, 2000:143).

Ombudsman; Yurttaşların yönetimle olan ilişkilerinde onlara yardımcı olan, yakınmalarını ilettikleri, soruşturma açabilen, ilgili kamu görevlilerine önerilerde bulunabilen, yasama organı tarafından seçilen, bağımsız ve yüksek düzeyde bir görevlidir (Mihçioğlu, 1987:169). Kamu deneticisi olarak bilinen ombudsman prensip itibarıyla parlamento tarafından atanan, ancak hükümete karşı olduğu kadar parlamentoya karşı da bağımsız olan, idarenin mağdur ettiği kişilerin hiçbir şekle bağlı olmaksızın yaptıkları şikayetler üzerine harekete geçen geniş bir soruşturma ve araştırma yetkisi olan; idarenin yaptığı haksızlıkları ortaya koymak, takdir yetkisinin kötüye kullanılmasını önlemek, mevzuata saygılı ve uygun hareket etmeyi temin etmek, icrai karakter taşımayan önerilerde bulunmak, hakkaniyet tedbirleri salık vermek ve nihayet kamu hizmetlerinin daha iyi görülmesi için gerekli reformların yapılması önerisinde bulunma amaçlarını güden bir kurumdur (Oytan, 1975:196).

TÜRKİYE'DE OMBUDSMANLIK KURMA ÇABALARI

Günümüzde birçok ülkede uygulama alanı bulan ombudsmanlık kurumu Türkiye'de dönem dönem tartışma konusu (Edil, 1994: 51) olmuştur.

Yıllardır akademik düzeyde tartışılmakta olan Kamu Denetçisi sistemi, bir mevzuat çalışması olarak ilk kez 1982 Anayasasının hazırlık aşamasında gündeme gelmiş, buna göre "Gerekçeli Anayasa Önerisi"nin 114/a-b maddesinde 5 kişilik Kamu Denetçileri Kurulu'nun vatandaşların dilek ve şikayetlerini inceleyerek temel hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesini gözeteceği öngörülmekteydi (Gerekçeli Anayasa Önerisi, 1982: 136-139). Bundan sonra da birçok çalışma, rapor ve tasarıda konunun gündeme alındığı görülmektedir. Nitekim Kamu Yönetimi Araştırma (KAYA) Projesi'nde "Devlet Denetleme Kurulu'nun bir kamu denetçisi (Ombudsman) olarak işlev görmesini sağlayacak yasal düzenlemelere gidilmelidir" önerisine yer verilmiştir (Kamu Yönetimi Araştırması Genel Rapor, 1991: 43)

Yine bir sivil toplum kuruluşu olan Türk Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) 1983 yılında yayınladığı bir raporda (TÜSİAD, 1983: 90), ve daha sonra 1997'deki başka bir raporunda konunun önemi vurgulanmıştır (TÜSİAD, 1997: 173).

Ombudsman kurumundan ilk olarak Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı bahsetmektedir (Parlak, Sobacı, 2008:297). Daha sonra Yedinci ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da yer verilmiştir.

Uygulama imkanı bulmayan 2003 tarihli Kamu Yönetimi Temel Kanunu tasarısında "Mahalli İdareler Halk Denetçisi" nden bahsedilmiştir.

59. Hükümet tarafından hazırlanan Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 5548 Sayılı Kanun 28 Eylül 2006' da TBMM'den geçerek 13 Ekim 2006'da Resmi Gazete'de yayınlanmasına rağmen dönemin Cumhurbaşkanı Anayasa Mahkemesi'ne dava açarak kanunu iptal ettirmiştir (Özden, 2010:163).

60. Hükümet'in 2010'un ilk döneminde gündeme getirdiği Anayasa değişikliği paketi ile ombudsman bir kez daha gündeme gelmiştir. Anayasa değişiklik paketi 12 Eylül 2010 tarihinde halk oylamasına sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylece Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) kurumu Türkiye'de anayasal bir kurum hüviyetine kavuşmuştur. Çalışmanın bundan sonraki kısmında 14 Haziran 2012 tarihinde TBMM'de kabul edilen "Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu" incelenecektir.

6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu

Kurumun Amacı ve Görevi

Tasarı, 17 Mayıs 2012'de TBMM'ye sevk edilmiştir ve 14.06.2012'de kabul edilerek yasallaşmış ve 29.06.2012 tarihli 28338 sayılı Resmi Gazete' de yayınlanarak

TÜRKİYE'DE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU (OMBUDSMANLIK) KANUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

yürürlüğe girmiştir. Kanun'da Kamu Denetçiliği Kurumu'nun amaçları; kamu hizmetlerinde kalitenin artırılmasına yönelik bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturulması suretiyle idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını insan haklarına dayalı, adalet anlayışı içinde hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak olarak belirtilmiştir.

Kanun'a göre, düzenlemede belirtilen görevleri yerlne getirmek amacıyla TBMM Başkanlığı'na bağlı, kamu tüzel kişiliğine haiz, özel bütçeli ve merkezî Ankara'da bulunan Kamu Denetçiliği Kurumu kurulmuştur. Kurum; baş denetçilik ve genel sekreterlikten oluşacak olup Kurum'a, 1 baş denetçi, 5 denetçi ve Genel Sekreter, uzman ve uzman yardımcıları ile diğer personelden oluşan kadrolar tahsis edilir. Kurum, iş yoğunluğuna göre uygun gördüğü yerlerde büro açabilir.

Kanun'un 5. maddesine göre; Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını, insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir. Ancak, Cumhurbaşkanı'nın tek başına yaptığı işlemler ile re'sen imzaladığı kararlar ve emirler, yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sadece askeri nitelikteki faaliyetleri, Kurum'un görev alanının dışında tutulmuştur. Kanun'un 6. maddesine göre; Kurum baş denetçi tarafından yönetilir ve temsil edilir.

Denetçi Adayı

Kanun'un 10. maddesine göre baş denetçi veya denetçi olabilmek için aranan şartlar şunlardır:

- a) Türk vatandaşı olmak.
- b) Seçimin yapıldığı tarihte Baş denetçi için elli, Denetçi için kırk yaşını doldurmuş olmak.
- c) Dört yıllık eğitim veren fakültelerden veya bunlara denkliği kabul edilmiş yurtiçi veya yurtdışındaki yükseköğretim kurumlarından mezun olmak.
- ç) Kamu kurum ve kuruluşlarında veya kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına kayıtlı olarak ya da özel sektörde en az on yıl çalışmış olmak.

d) Kamu haklarından yasaklı olmamak.

e) Başvuru sırasında herhangi bir siyasi partiye üye olmamak.

f) 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 53 üncü maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile kasten işlenen bir suçtan dolayı hapis cezasına ya da affa uğramış olsa bile Devletin güvenliğine karşı suçlar, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, millî savunmaya karşı suçlar, Devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk suçları ile yabancı devletlerle olan ilişkilere karşı suçlardan veya zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflâs, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan mal varlığı değerlerini aklama veya kaçakçılık suçlarından mahkûm olmamak.

Kanun'un 11. Maddesine göre; Baş denetçi veya Denetçilerden birinin görev süresinin bitmesinden doksan gün önce, bu görevlerin herhangi bir sebeple sona ermesi halinde ise sona erme tarihinden itibaren on beş gün içinde durum, Kurum tarafından Başkanlığa bildirilir.

Baş denetçi ve denetçi aday adayı olmak isteyenler TBMM Başkanlığına başvuracaktır. TBMM Dilekçe Komisyonu ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu üyelerinden oluşacak karma komisyon, baş denetçi seçiminde başvuruda bulunan adaylar arasında üç aday, başvuru süresinin bittiği tarihten itibaren 15 gün içinde belirleyerek Genel Kurul'a sunulmak üzere Meclis Başkanlığı'na bildirir.

TBMM Genel Kurulu, bildirim tarihinden itibaren 15 gün içinde baş denetçi seçimlerine başlayacaktır. Baş denetçi, gizli oyla seçilecek ve üye tamsayısının üçte iki çoğunluğuyla seçilir.

Komisyon; denetçi seçiminde başvuruda bulunan aday adayları arasından seçilecek denetçi sayısının 3 katı kadar aday, başvuru süresinin bittiği tarihten itibaren 15 gün içinde belirler ve sonraki 15 gün içinde denetçi seçimlerini yapar (m.11/6).

Seçimler, Kurum'un TBMM Başkanlığı'na başvurduğu tarihten itibaren en geç 90 gün içinde sonuçlandırılacaktır. Ancak bu süreler TBMM'nin tatilde veya ara vermesi sırasında işlemez.

Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, baş denetçi ve denetçilere görevleriyle ilgili olarak emir ve talimat veremeyecek, genelge gönderemeyecek, tavsiye ve telkinde bulunamayacaktır. Baş denetçi ve denetçiler görevlerini yerine getirirken tarafsızlık

TÜRKİYE'DE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU (OMBUDSMANLIK) KANUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

ilkesine uygun davranacaklar ve baş denetçi; TBMM'de ant içerek, denetçiler de; komisyon önünde ant içerek görevlerine başlarlar.

Görev Süreleri, Mali ve Sosyal Hakları

Baş denetçi ve denetçilerin görev süreleri 4 yıl olacaktır. İstifa, ölüm veya görevden alma gibi bir nedenle süresi bitmeden görevinden ayrılan baş denetçi ve denetçinin yerine seçilecek olanların da görev süresi 4 yıl olacaktır. Baş denetçi veya denetçiler, ikinci kez seçilebilir. Ancak, bu durum baş denetçinin ve denetçilerin ikinci kez seçilmek istemelerinden dolayı tarafsızlıklarını ve bağımsızlıklarını zedeleyici şekilde siyasi arayış içine girmelerine neden olabilir.

Baş denetçiye, Başbakanlık Müsteşarına; denetçilere Başbakanlık müsteşar yardımcılarını için belirlenen her türlü ödemeler dahil mall haklar tutarında aylık ücret ödenir.

Kuruma Başvurular

Kanun'un 17. Maddesine göre; Kuruma, gerçek ve tüzel kişiler başvurabilecektir. Başvuru, kişinin kimliğini ortaya koyan bilgileri içeren Türkçe dilekçe ile yapılır. Ayrıca başvuru, yönetmelikte belirlenecek şartlara uyulmak kaydıyla elektronik ortamda veya diğer iletişim araçlarıyla da yapılabilir.

Başvurulardan; belli bir konuyu içermeyenler, yargı organlarında görülmekte olan veya yargı organlarınca karara bağlanmış uyuşmazlıklara ilişkin olanlar, belirtilen şartları taşımayanlar, sebepleri, konusu ve tarafları aynı olanlar ile daha önce sonuçlandırılanlar incelenmez.

Kuruma başvuruda bulunulabilmesi için idari başvuru yolları ile özel kanunlarda yer alan idari başvuru yollarının tüketilmesi zorunlu olacaktır. İdari başvuru yolları tüketilmeden yapılan başvurular ilgili kuruma gönderilir.

Kuruma illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla başvuru yapılabilecektir. Dava açma süresi içinde yapılan başvuru, işlemeye başlamış olan dava açma süresini durduracaktır ve başvurulardan herhangi bir ücret alınmaz.

Bilgi ve Belge İsteme

Kanun'un 18. maddesine göre; Kurumun, istediği bilgi ve belgelerin, bu isteğin tebliğ edildiği tarihten itibaren 30 gün içinde verilmesi zorunlu olacaktır. Bu süre

İçinde istenen bilgi ve belgeleri haklı bir neden olmaksızın vermeyenler hakkında baş denetçi veya denetçinin başvurusu üzerine, disiplin soruşturması açılabilir.

Devlet sırrı veya ticari sır niteliğindeki bilgi ve belgeler, yetkili mercilerin en üst makam veya kurulunca gerekçesi belirtilmek suretiyle verilmeyebilecektir. Ancak, devlet sırrı niteliğindeki bilgi ve belgeler baş denetçi veya görevlendireceği denetçi tarafından yerinde incelenebilir.

Kanun'un 19. maddesine göre; Baş denetçi veya denetçiler, bilirkişi görevlendirebilecektir. Ayrıca inceleme ve araştırma konusuyla ilgili olarak baş denetçi, denetçiler veya uzmanlar, tanık ya da ilgili kişileri dinleyebilir.

İnceleme ve Araştırma

Kanun'un 20. maddesine göre; Kamu Denetçiliği Kurumu, inceleme ve araştırmasını, başvuru tarihinden itibaren en geç 6 ay içinde sonuçlandıracak ve Kurum, inceleme ve araştırma sonucunu ve varsa önerilerini ilgili merci ve başvurana bildirecek ve Kurum, başvurana işleme karşı başvuru yollarını da gösterir.

Başvurunun Kurum tarafından reddedilmesi halinde, durmuş olan dava açma süresi gerekçeli kararın ilgiliye tebliğinden itibaren kaldığı yerden işlemeye devam eder.

Kanun'un 21. maddesine göre; Başvurunun Kurum tarafından yerinde görülerek kabul edilmesi halinde ilgili merci kurumun önerisi üzerine 30 gün içinde herhangi bir işlem tesis etmez veya eylemde bulunmaz ise durmuş olan dava açma süresi kaldığı yerden işlemeye başlayacaktır. Kurumun incelemesinin ve araştırmasının başvuru tarihinden itibaren 6 ay içinde sonuçlandırılmaması halinde de durmuş olan dava açma süresi kaldığı yerden işler.

Raporlar ve Gelirler

Kanun'un 22. maddesine göre; Kurum'un, her takvim yılına ilişkin faaliyet ve önerilerini kapsayan raporunu, Komisyon'a sunar. Komisyon bu raporu görüşüp kendi kanaat ve görüşlerini de içerecek şekilde özetleyerek Genel Kurul'a sunulmak üzere Meclis Başkanlığı'na gönderir ve Komisyon'un raporu TBMM Genel Kurulunda görüşülür.

Kurum'un yıllık raporu, ayrıca Resmi Gazete' de yayımlanarak kamuoyuna duyurulur ve Kurum açıklanmasında fayda gördüğü hususları yıllık raporu beklemeksizin her zaman kamuoyuna duyurulabilir.

TÜRKİYE'DE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU (OMBUDSMANLIK) KANUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Kurumun gelirleri TBMM bütçesinden alınır, Hazine yardımı ve diğer gelirlerden oluşur.

Yasaklar

Kanun'un 30. maddesine göre; Baş denetçi, denetçi, genel sekreter, uzman ve uzman yardımcıları ile diğer personel, siyasi partilere üye olamaz, herhangi bir siyasi parti, kişi veya zümrenin yararını veya zararını hedef tutan davranışta bulunamaz; görevlerini yerine getirirken dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayırımı yapamaz; görevleri nedeniyle herhangi bir şekilde öğrendikleri mesleki veya ticari sırları, görevlerinden ayrılmış olsalar bile açıklayamazlar, kendilerinin veya başkalarının yararına kullanamazlar.

Bu kişiler, kendilerinin, eşlerinin ve üçüncü derece de dahil kan ve kayın hısımlarının şikayetlerini inceleyemez, bu görevleri süresince resmi veya özel hiçbir görev alamaz, ticaretle uğraşamazlar. Ancak, bu kişilerin bilimsel yayınlarda bulunma, görevleri veya meslekleriyle ilgili davet edildikleri toplantılara katılma, demeklerde üyelik ve kar amacı gütmeyen kooperatiflerde ortaklıkları mümkün olur.

Baş Denetçi ve Denetçiler Hakkında Ceza Soruşturması ve Kovuşturması Usulü

Baş Denetçi ve denetçiler hakkında ceza soruşturması ve kovuşturması usulü Kanun'un 31. ve 32. Maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre; Baş denetçi ve denetçilerin görevleri nedeniyle suç işledikleri öne sürüldüğü takdirde, haklarında ceza soruşturması ve kovuşturması yapılabilmesi, TBMM Başkanı'nın iznine bağlıdır. İzin verilmesi veya verilmemesine ilişkin karara karşı Danıştay'a itiraz edilebilir. Bu kişiler hakkındaki hazırlık soruşturması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından yapılacak, açılacak kamu davası Yargıtay'da görülür. Temyiz merci, Yargıtay Ceza Genel Kuruludur.

Genel Sekreter, uzman ve uzman yardımcıları ile diğer personel hakkında ceza soruşturması ve kovuşturması yapılabilmesi de baş denetçinin iznine bağlı olacak ve karara itiraz merci de Ankara Bölge İdare Mahkemesidir. Bunlar ve diğer personel hakkında soruşturma, suçun işlendiği yer Cumhuriyet Başsavcısı veya görevlendirdiği Cumhuriyet savcısı tarafından yapılır. Baş denetçi ve denetçiler hakkında Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu'nda yer alan yaş haddi

hükümleri uygulanmaz. Düzenlemenin, baş denetçi ve denetçilerin seçimi ve görevden alınmalarıyla ilgili hükümlerini TBMM, diğer hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ombudsmanlık köken itibarıyla İsveç'e dayanır ve 1809'da İsveç'te anayasal bir kurum haline gelmiştir. Kamu yönetiminin denetlenmesi ve kişilerin idare karşısında korunmasını amaçlayan bu kurum anayasa veya yasa ile kurulur. Yasama organı adına yönetimi tarafsız bir şekilde denetleyen bu kurumun işleyişi, görev ve yetkileri ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Ombudsmanlık kurumunun ilk uygulamaları daha çok İskandinav ülkelerinde görülmeye başlanmıştır ve günümüzde yüzden fazla ülkede ulusal, bölgesel ve yerel bazda uygulanmaktadır.

Ombudsman, halkı, yönetimin haksız eylem ve işlemlerine karşı koruyan bir yargıç gibi görev yapmaktadır. Ayrıca ombudsmanın; bazı istisnalar hariç bütün kamu kurum ve kuruluşlarında geniş araştırma ve soruşturma yapma yetkisi vardır. Yine ombudsman, insan haklarını geliştirmek, idarenin kötü uygulamalarına karşı bireysel şikayetleri çözümlenmek ve kamu yönetimindeki idari hastalıklara kamuoyunun dikkatini çekmek bakımından idari yargının yükünü hafifleten idari yargıyı tamamlayıcı bir denetim kurumudur. Bu bakımdan idari yargıya ve diğer alternatif denetim mekanizmalarına nazaran, başvuruların şekli açısından daha sade ve ücretsiz olduğu bu denetim mekanizmasının ülkemizde anayasal ve yasal bağlamda benimsenmesi kamu yönetimi açısından olumlu bir gelişmedir(Eryılmaz, 2000: 311-314).

Genellikle yasama erki tarafından atanan ombudsman, politik olarak tarafsız ve bağımsız bir kurumdur. Bu tarafsızlığı ve bağımsızlığı sayesinde ombudsman, diğer devlet kurumlarının, bürokrasinin ve güç odaklarının etkisi altında kalmadan araştırma yapabilmektedir. Çünkü yasama organı tarafından atanmış olsa bile ombudsman yasamadan ayrı hareket eder (Özden, 2010:186). Ombudsman kurumu, sorunları çözmeye çok geniş araştırma, sorgulama ve denetleme yetkileri ile donatılmasına rağmen, ombudsmanın yaptırım yetkisi sınırlıdır.

Dünyanın birçok ülkesinde başarı ile uygulanmakta olan ombudsman denetimi Türkiye gündemine 1980'lerden itibaren girmiştir. Batı'da ortaya çıkan yeni yönetim anlayışlarının Türkiye'de de takip edilmeye başlanması bu konuda etkili olmuştur (Özden, 2010:188). Türkiye'de "Kamu Denetçi" sistemi bir mevzuat çalışması

TÜRKİYE'DE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU (OMBUDSMANLIK) KANUNU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

olarak ilk kez 1982 Anayasası'nın hazırlık aşamasında gündeme gelmiştir. Beş yıllık kalkınma planlarında ise, ilk kez dördüncü kalkınma planında ombudsmanlıktan bahsedilmiştir. 1991 yılında yayınlanan Kamu Yönetimi Araştırma Projesi'nde ombudsmanlıktan bahsedilmiştir. TÜSİAD' ın 1983 ve 1997 yıllarında hazırladığı raporlarda da ombudsmanlık kurumunun kurulması gerektiğine değinilmiştir. Uygulama imkanı bulamayan 2003 tarihli "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı"nda "Mahalli İdareler Halk Denetçisi"nden bahsedilmiştir. 59. hükümet tarafından hazırlanan 5548 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 13 Ekim 2006'da Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer yasanın tümünün iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş ve Mahkeme, yasaı tümünden iptal etmiştir. 2010 yılında 1982 Anayasası'nın 74. maddesinde yapılan değişiklikle ombudsmanlık artık Türkiye'de anayasal bir kurum olmuştur. Bununla ilgili olarak "Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu Tasarısı" hazırlanarak 17 Mayıs 2012'de TBMM'ye sunulmuştur. Tasarı 14.06.2012'de TBMM'de kabul edilerek 6328 sayı numarası ile yasallaşmış ardından 29.06.2012 tarihli 28338 sayılı Resmi Gazete 'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 1982 Anayasası'nın 74. maddesinde ve 6328 sayılı "Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu" nda "Ombudsman" terimi yerine, "Kamu Baş Denetçisi" terimi kullanılmıştır.

Türkiye'de seçilecek olan baş denetçi tarafsız ve bağımsız olduğu ölçüde kamuoyu nezdindeki saygınlığını artıracaktır. Parlamento tarafından atanması da bağımsızlığı konusunda baş denetçiye yardımcı olabilir. Baş denetçiyi, Parlamento seçse de baş denetçi asla parlamentonun kontrolüne girmemeli, yasamadan ve yürütmeden mümkün olduğunca bağımsız davranmalı, ikinci defa seçilme kaygısı taşımadan yasama organından kendini tamamen soyutlamalı, şikayet üzerine bir soruşturma başlatırken, kimsenin güdümüne girmemeli ve arkasında herhangi bir kurumun yada grubun korkusunu yaşamamalıdır. Baş denetçi, Türkiye'de vatandaşlara yakın bir konumda olmalıdır. "Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun" olumlu yanlarından biri de vatandaşların baş denetçiye ücretsiz ve aracısız bir şekilde başvurabilecek olmalarıdır. Kanun ile bazı ülkelerde olduğu gibi, baş denetçiye sadece bir parlamento üyesi vasıtasıyla başvurabilme şartı getirilmemiş olması, baş denetçiden beklenen olumlu neticeyi verebilir.

KAYNAKÇA

Edil, Yücel (1994), "Yeni Bir Denetim Modeli, Ombudsman", **Başbakanlık İdareyi Geliştirme Başkanlığı, Araştırma Raporları 1**, Ankara.

Ertekin, Yücel (2000), **Halkla İlişkiler**, Yargı Yayınevi, Ankara.

Eryılmaz, Bilal (2000), **Kamu Yönetimi**, Erkam Matbaası, İstanbul.

Gerekeeli Anayasa Önerisi (1982), AÜSBF Yayınları, Ankara..

Kamu Yönetimi Araştırması Genel Rapor (1991), TODAİE Yay., Ankara..

Mihçioğlu, Cemal (1987), "Kamu Yönetimi Alanında Türkçe Terim Denemeleri" **Ankara Üniversitesi'nin 40. Yılına Armağan**, ss.145-168, AÜ Basın Yayın Yüksekokulu Yayını, Ankara.

Oytan, Muammer (1975), "Ombudsman Eli İle İdarenin Denetimi Konusunda Kıyaslamalı Bir İnceleme", **Danıştay Dergisi**, Sayı: 18-19, ss.196-199.

Özden, Kemal (2010), **Ombudsman: Türkiye'deki Tartışmalar**, Seçkin Yayınevi, Ankara.

Parlak, Bekir ve Sobacı, Zahid (2008), **Kuram ve Uygulamada Kamu Yönetimi: Ulusal ve Küresel Perspektifler**, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul.

Resmi Gazete (7.11.1997), Sayı:23163, Ankara.

TÜSİAD (1983), **Kamu Bürokrasisi**, İstanbul.

TÜSİAD (1997), **Türkiye 'de Demokratikleşme Perspektifleri**, İstanbul.

KOMPONENTA SOCIALE E SIGURIMIT NGA AUTOPËRGJEGJËSIA

Mr.sc. Agim Nuhiu, PhD Kandidat,

Fakulteti Juridik – USHT

Abstarct

Në rrugë për të gjetur kuptimin e vërtetë të sigurimit, kemi përfunduar se sigurimi është një mekanizëm kompleksë dhe i veshtirë për tu definuar. Në thelbin e vet, sigurimi ka dy elemente bazë: transferin e rrezikut nga individit që është potencial për tu përballur me humbjet financiare-ekonomike tek grupi i personave që kanë kontraktuar sigurimin e caktuar dhe ndarjen e humbjes së shkaktuar, mbi bazën e njejtë mes gjithë anëtarëve të grupit që kanë kontraktuar sigurimin. Barra ekonomike për mbulimin e humbjeve që kanë rezultuar me paraqitjen e rastit të siguruar nuk bien vetëm mbi titullarin e të mirave juridike, por transferohet tek personat tjerë të siguruar. Ky është koncepti i transferit të rrezikut. Transferi i rrezikut është element kryesor i sigurimit. Ky element nuk mund të ushtrojë funksionin e vet pa socializimin e anëtarëve tjerë-të siguruarëve. Projektimi i sigurimit mbi bazën e socializimit (pooling), ka mundësuar transferin e rrezikut. Njeriu që është i kërcnuar nga mundësia e shkaktimit të dëmit nuk mund që vetë të përballët me pasojat e dëmit, por një gjë të tillë e realizon duke u bashkuar me njerëzit e tjerë të cilat janë të ekspozuar nga i njejtë rrezik. Rrjeti social në kuadër të sigurimit është kanali i vetëm për zvogëlimin e rrezikut me një vlerë të madhe duke e transferuar tek anëtarët e grupit.

1. Kuptimi i institutit të sigurimit

Sigurimi është një marrëdhënie juridike që shtrinë efektin e vet në dy drejtime: midis organizmave ekonomike dhe personave fizik e bashkësive për sigurim të cilat për objekt veprimtarie e kanë sigurimin. Në kuadër të strukturës organizative të sistemit të së drejtës, sigurimi është institut juridik, përkatësisht kategori e veçantë juridike dhe ekonomike. Sigurimi, megjithëate i është nënshtruar trajtimeve të ndryshme konceptuale. Shkenca juridike e ka definuar sigurimin duke u nisur nga disa këndvështrime. Të gjitha definimet që i ka dhënë shkenca juridike për kuptimin e sigurimit mund t'i grupezojmë në tri teori: juridike, ekonomike dhe teknike. Teoria juridike, sigurimin e trajton si marrëdhënie juridike

midis siguruesit dhe të siguruarit, midis të cilëve lindin të drejta dhe detyrime të caktuara me rastin e paraqitjes së të ashtuquajturit rast i siguruar. Analizuar konceptin e teorisë juridike, shkenca juridike ka krijuar dy nënteorit juridike për sigurimin: teoria e dënimit dhe teoria e prestacionit. Sipas teorisë së dënimit, sigurimi ka për qëllim të garantojë kompensimin e dënimit i cili paraqet rastin e siguruar, pra të mbulojë të gjitha dëmet që shkaktojnë rastin e siguruar gjatë kohës së shtrirjes së efekteve të sigurimit. Elementi thellesor i sigurimit është dëmi, përkatesisht kompensimi i dëmit. Edhe teoria e prestacionit nuk ka ndonjë shkeputje nga elementi i dëmit gjatë trajtimit konceptual të sigurimit. Sipas saj, siguruesi i cili ka të drejtë të arkëtojë primin e sigurimit në emër të sigurimit të kontraktuar me të siguruarin, merr detyrim që të shpërblejë dëmin që paraqet rastin e siguruar. Në instancë të fundit, qëllimi i sigurimit edhe sipas teorisë së prestacionit është shpëblimi i dëmit, duke e përcaktuar pozitën e siguruesit si debitor në momentin kur i siguruari ka paguar primin e sigurimit. Trajtuar konceptet e të dy nënteorive juridike, mund të përfundojmë se teoria juridike, sigurimin e konceptuar si marrdhënie juridike që krijohet midis siguruesit dhe të siguruarit me të drejta dhe detyrime reciproke të cilat në instancë të fundit kanë të bëjnë me kompensimin e dëmit, që paraqet rastin e siguruar.¹ Primi i sigurimit dhe rasti i siguruar janë elementet bazë që një marrdhënie e sigurimit e orientojnë në kompensimin e dëmit. Sipas teorisë ekonomike, sigurimi është veprimtari ekonomike që në thelbë ka element ekonomik-finansiar.² Ky element është më i fuqishëm se të gjitha elementet tjera të sigurimit. Sigurimi është ngritur mbi elementet ekonomike-finansiare.

Në kuadër të konceptit ekonomik-finansiar mbi sigurimin janë krijuar edhe dy nënteorit: teoria e nevojës dhe teoria e sigurisë³. Teoria e nevojës, sigurimin e ka konceptuar si veprimtari të nevojshme që rezulton nga rrethanat e rrezikshme, të cilat janë potenciale për t'u shfaqur, e me cka cenojnë intereset e përgjithëshme të shoqërisë.

Në jetën e përditëshme janë ndërthurur shumë veprimtari, ekzistojnë shumë sende të cilat për nga pozita e tyre paraqesin rrethanë të rrezikshme. Shoqëria jeton së bashku me këto rrethana. Shfaqja e tyre ka të bëjë me momentin dhe për të ardhmen. Ato krijojnë cenim të të mirave material dhe vet jetën dhe integritetin trupor të njeriut. Kjo është arsyeja e krijimit të një mekanizmi mbrojtës nga këto rrethana. Pikërisht për këtë nevojë është shfaqur edhe sigurimi. Rregullat mbi sigurimin shtrijnë efektin preventivë, mbrojtës dhe sigures në rrethanat e rrezikshme që cenojnë shëndetin dhe jetën e njerëzve dhe pasurin e

¹ Emmettf. Vaughan & Therese Vaughan, Fundamentals of risk and insurance, (tekst i përkëthyer), Shkup 2009, fq.35-36, në lidhje me natyrën dhe funksionin e sigurimit trajton ndarjen e rrezikut dhe transferin e rrezikut. Sigurimi konceptohet nga këndvështrimi i individit dhe këndvështrimi i një rrethi më të gjërë shoqëror, pra shoqërimin – kolektivitetit të njerëzve për tu mbrojtur nga pasojat e dëmshme.

² Братислав Милошевиќ, Осигурување на имот и лица, Охрид, 2006, fq. 14, sigurimin e trajton insitut ekonomik finansiar, përkatesisht si kategori e posaçme finansiare, ekonomike dhe juridike.

³ Александар Николовски, Осигурување и реосигурување, Shkup, 1997, fq. 7

tyre. Ndërkaq, teoria e sigurisë, aspektin konceptual të sigurimit e mbështet në sigurimin e kompensimit të dëmit. Të gjitha rreziqet që përfundojnë me shkaktimin e dëmit, i cili paraqet rastin e siguruar, do të shpërblehen mbi bazën e sigurimit. Rregullat e sigurimit mbulojnë të gjitha dëmet që paraqesin rastin e siguruar si në rastin kur ekziston kontrata si marrëdhënie juridike e sigurimit, ashtu edhe kur nuk ekziston ajo. Për sigurimet që kanë natyrë juridike detyruese, siç është sigurimi nga përgjegjësia për dëmin e shkaktuar me mjetin motorik, siguruesi do të detyrohet të shpërblejë dëmin personit të tretë të dëmtuar edhe në qoftëse pronari apo poseduesi i mjetit motorik nuk ka të kontraktuar sigurimin nga autopërgjegjësia. Bashkësia për sigurime e cila në veprimtarin e saj ka për objekt sigurimin e caktuar, ngarkohet ex lege, që të shpërblejë dëmin që paraqet rast të siguruar. Përveq kësaj bashkësitë për sigurime që të jenë konkurente në tregun e sigurimeve, kanë detyrim për kapitalin bazë të tyre. Ky detyrim bënë që një bashkësi e caktuar mos bie në insolvencë në rastet kur do të duhet të zbatoj detyrimin për të shpërblyer dëmin-rastin e siguruar. Pra këto segmente që parashtruan me lartë janë elementet themelore mbi të cilat është ngritur teoria e sigurisë. Si përfundim në lidhje me konceptin e sigurimit sipas teorisë ekonomike mund të themi se sigurimi është institucion me të cilin bëhet kompensimi i garantuar i dëmeve, rrethanave të jashtëzakonshme, fatëkeqësitë shoqërore, në jetën ekonomike dhe të vetë njeriut. Sigurimi ka shtrirje multidisiplinare.

Në lidhje me kuptimin e sigurimit është paraqitur edhe teoria teknike. Teoria teknike, sigurimin nuk e trajton si një raport juridik midis siguruesit dhe të siguruarit që lind me lidhjen e një kontrate për sigurim, por si një institucion që efektet e veta i shtrin mbi bazën e rregullave statistikore, llogaritare dhe të mundëshme. Bartës i teorisë teknike është Chaufton në vitin 1884⁴. Për të kuptuar konceptin teknik të sigurimit janë shfaqur dy nënteorit teknike: teoria e kompenzimit dhe teoria e ndërmarrjeve teknikisht të organizuara.

Sipas teorisë së kompenzimit, koncepti i sigurimit mbështetet në shumën e caktuar për kompensimin e dëmit, por jo shumën e dëmit si detyrim juridiko-civil që rezulton nga ligji apo kontrata për sigurime, por si një përlllogaritje e të dhënave statistikore. Bashkësia për sigurime duke marrë pjesë në tregun e sigurimeve në vend, ka hyrë në marrëdhënie juridike me një numër të pa caktuar të të siguruarëve në njerën ane, kurse në anën tjetër mbi bazën e fuqisë ligjore mbulon rastet e siguruarat të shkaktuara në situatë për të cilat nuk ekziston mbulesa kontraktuale e sigurimit. Kur Bashkësia për sigurime paraqitet si pale kontraktuese e sigurimit, ajo formon një kapital financiar të vetin duke arkëtuar preminë e sigurimit që e paguajnë të siguruarit. Nga primi i arkëtuar, bashkësia për sigurime realizon detyrimin për kompensimin e dëmit që paraqet rastin e siguruar. Në kuadër të Bashkësisë për sigurime, zbatohen rregullat statistikore mbi bazën e të cilave realizohet shpërbelimi i rrezikut të siguruar. Aspektet llogaritare mbi shumën e primit të sigurimit të arkëtuar dhe mbi shumën e kompensimit të rastit të siguruar mbi bazën e të dhënave statistikore, brenda një bashkësie për sigurime, përbëjnë thelbin e konceptit të sigurimit sipas teorisë së kompenzimit.

⁴ Александар Николовски, Осигурување и реосигурување, Shkup, 1997, fq. 7-8, ka paraqitur rolin dhe rëndësinë praktike të teorisë mbi institutin e sigurimit.

Ndërkaq, sipas teorisë së ndërmarrjeve teknikut të organizuara, koncepti i sigurimit shtrihet brenda kornizave të punës dhe aktiviteti të bashkësis për sigurime mbi një plan të caktuar. Sipas atij plani, bashkësia për sigurime përcakton primin e sigurimit. Pra shuma e primit të sigurimit mbështetet në një plan i varur nga subjektet tjera pjesëmarrëse në tregun e sigurimeve, e që në vije të fundit gjen mbështetje në të dhënat statistikore dhe përlogaritjen bindëse dhe të qëndrueshme në pikëpamje teknike.

Si përfundim mund të themi se në konceptin e sigurimit sipa teorisë teknike qëndrojnë të dhënat statistikore, përlogaritja e qëndrueshme, përcaktimi i shumës së primit të sigurimit dhe shumës së kompensimit të dëmit që paraqet rastin e siguruar. Pas shqyrtimit të koncepteve të ndryshme mbi sigurimin, përketeshtë konceptit të sigurimit sipas teorisë juridike, ekonomike dhe teknike, mund të përfundojmë se sigurimi është institutë i posacëm juridik, ekonomik-finansiar dhe teknik-statistikomatematikor.

Kur flasim për teoritë mbi konceptin e sigurimit, me interes është hulumtimi i konceptit të sigurimit të pasurisë dhe konceptit të sigurimit të personave. Ky koncept ka rezultuar nga trajtimet teorike mbi sigurimin, por edhe vet praktika i ka krijuar këto koncepte. Veprimtaria e sigurimit njih sigurimin e pasurisë dhe sigurimin e personave. Sigurimi i pasurisë është ajo veprimtari që për lëndë të sigurimit i njih të gjitha të mirat materiale të luajtëshme dhe të paluajtëshme, vlerat ekonomike, juridike dhe të tjera të cilat në instance të fundit marrin karakter pasuror. Kur kemi për bazë bashkësin për sigurime si subjekt kyq në tregun e sigurimeve, me interes është gjendja e bilansit të tyre. Ky bilans përfshinë pasurinë ekzistuese dhe pasurinë qarkulluese të saj. Pasuria ekzistuese përbëhet prej investimeve jomateriale, mjetet bazë dhe plasmaneve financiare afatëgjate. Pasurinë qarkulluese e përbëjnë rezervat, kërkesat afatëshkurtera mjetet monetare letrat me vlerë⁵. Karakteristika pasurore e sigurimit është faktor bazë që ka ndikim të drejtëpërdrejtë në fuqinë e Bashkësisë për sigurime dhe mirëqenien e njerëzve. Pasuria është baza e interesite ekonomik. Mbi bazën e saj kryhen aktivitete ekonomike dhe shoqërore. Pikërishtë kjo karakteristikë ka bërë që të paraqitet interesi ekonomik për ushtrimin e veprimtarisë ekonomike. Pas shqyrtimit të konceptit mbi sigurimin e pasurisë, mund të përfundojmë se sigurimi i pasurisë është veprimtari siguroese që përfëshine të gjitha sigurimet që për objekt kanë sendet e luajtëshme dhe të paluajtëshme si të miratë material, që sjellin dobi shoqërore dhe që kanë vlerë ekonomike. Këto sende që përbëjnë lëndën e sigurimit të pasurisë, mund të rrezikohen, çënohen apo asgjësohen nga rrethanat e rrezikëshme.

Pronari apo poseduesi i tyre mund të përballet me zvogëllimin e vlerëse pasurore të tyre, apo me asgjësimin. Pra, interesi pasuror mund të vihet në pikëpyetje. Pikërishtë për të mbrojtur të miratë materiale është shfaqur sigurimi i interesit pasurorë që përfëshihet në sigurimin e pasurisë. Në sigurimin e pasurisë përfëshihen shumë segmente të sigurimit të të mirës material. Sigurimi nga zjarri,

⁵ Братислав Милошевиќ, Осигурување на имот и лица, Охрид, 2006, fq.15.

vjedhja, sigurimi i mjeteve motorike, sigurimi i kulturave dhe bimëve, etj. bëjnë pjesë në sigurimin e pasurisë. Kur kontrahohet sigurimi i pasurisë, mbulohen vetëm pasojat që rezultojnë nga dëmi konkret i drejtpërdrejtë. Sigurimi i pasurisë mbulon dëmet mbi bazën e një plani konkret të institucionalizuar mbi elementet ekonomike-financiare. Bashkësia për sigurime nga primi i sigurimit do t'i mbulojë humbjet ekonomike të titullarit të asaj të mire shoqërore për të gjitha rastet kur ata kanë përjetuar zvogëlim të vlerës ekonomike apo janë asgjësuar plotësisht, jashtë vullnetit të palëve kontraktuese të sigurimit. Sigurimi i personave përfshin sigurimet që mbulojnë rreziqet të cilat mund të çenojnë jetën dhe integritetin trupor të njeriut. Jeta dhe trupi i njeriut janë vlera të mbrojtura me ligj. Ato jo rrallë herë mund të jenë atak i rrethanave të rrezikshme. Çënimi i këtyre vlerave ka reperkusione edhe ekonomike. Shpenzimet që bëhen për ceremonialin e vdekjes, shpenzimet e shërimit, etj. paraqesin humbje materiale. Përveç kësaj pa mundësie për të krijuar të ardhura materiale si pasojë e dëmtimit të shëndetit dhe trupit të njeriut poashtu shkaktohen humbje materiale, që në fushën e së drejtës civile e konsiderojmë fitim i munguar. Këtë qëndrim e kemi paraqitur si të tillë duke mos e lënë mangur faktin se çënimi i jetës dhe i integritetit trupor paraqet edhe vlerë jomateriale (morale). Kur marrim parasysh këtë element të sigurimi i jetës mund të përfundojmë se rreziku që mbulohet me sigurim realizohet në personalltetin e siguruar si vlerë jomateriale në njërin anë, kurse në anën tjetër qëllimi i sigurimit nuk mund të jetë kompensimi i dëmit kur kihet parasysh se interesi material nuk është kusht për realizimin e të drejtës së sigurimit. Sigurimi i jetës ka për qëllim pagesën që më parë të shumës siguruese të kontraktuar.

Si përfundim mbi konceptin e sigurimit të pasurisë dhe sigurimit të personave, mund të themi se sigurimi është mekanizëm kompleks që për qëllim ka transferin e rrezikut ndaj individit tek një organizim juridik, ekonomik-financiar, me veprimtari teknikisht të organizuar. Bashkësitë për sigurime paraqiten si mbulues i pasojave që do të rezultojnë nga rreziku i siguruar. Humbjet ekonomike do të shpërblehen si pas parimeve bazë nga ana e të gjithë të siguruarve. Në të dy rastet, sigurimi është mjet ekonomik në duart e individit, i cili deponon një shumë të vogël financiare në emër të primit të sigurimit që të mund të garantojë një vlerë shumë më të madhe ekonomike në rastet kur të mirat materiale të tij çënohen, asgjësohen apo shkatërrohen tërësisht.

2. Nevoja për sigurimin

Njerëzit me punën e tyre kanë krijuar të mira materiale. Të mirat materiale kanë vlerë të caktuar ekonomike. Këto vlera, jo rrallë herë çënohen apo humben. Të mirat materiale mund të humbin tërësisht vlerën e tyre ekonomike ose ajo vlerë të zvogelohet. Jeta dhe trupi i njeriut është e drejtë personaliteti. Kur ato çënohen vjen deri të shkaktimi i dëmit material dhe moral. Humbja e jetës dhe çënimi i integritetit trupor janë veprime që shkaktojnë pasojë në pikëpamje juridike dhe ekonomike. Reperkusionet juridike marrin epilogun në procedurat e caktuara

juridike duke zbatuar të drejtën konkrete materiale. Problemi që ndërlidhet me sigurimin janë pasojat ekonomike. Mekanizmi për mbrojtje ekonomike nga rreziqet është elementi fundamental që ka përcjellë sigurimin në rrugën e zhvillimit të tij. Zhvillimet teknike teknologjike për kundër faktit që kanë ndikuar në krijimin e të mirave ekonomike, mirëqenies sociale dhe vlerave tjera socio-ekonomike, ato kanë ndikuar drejtpërdrejt në rritjen e rreziqeve për t'i çenuar ato vlera. Në këtë drejtim, sigurimi paraqitet si mekanizëm i vetëm për mbrojtje nga rreziqet. Atje ku paraqitet rreziku për të çenuar vlerat pasurore dhe personale të njeriut, atje paraqitet edhe sigurimi. Rreziqet në fillim janë paraqitur në fushën e tregëtisë detare, pastaj në komunikacion, industri, në tregëtinë e përgjithshme, etj. Në këto aktivitete ekonomike kanë marrë pjesë numër i madhë njerzish. Të gjithë ato kanë qenë të përballur me të njejtat rreziqe. Pasoja mbi vlerat e tyre ekonomike kanë kërcënuar secilin pjesëmarrës. Ngjashëm ka qenë edhe situata në fushën e komunikacionit. Aty kanë marrë pjesë shumë këmbësorë, vozitës dhe të tjerë. Secili prej tyre ka qenë potencial për tu viktimizuar. Meqë një numër i madh njerzish janë rrezikuar nga rreziqet e njejtat, ka lindur nevoja për mbrojtje të organizuar nga goditjet ekonomike. Organizimi ka filluar me institutin e sigurimit. Sigurimi paraqitet me epitetin e garancionit, sigurisë, mbrojtjes, besimit dhe ngjajshëm. Njerëzit janë të vetëdijshëm për rrezikun e përbashkët. Kjo ka bërë që në mesin e tyre të lind një ndjenjë solidariteti të ndërsjelltë duke i mbajtur të lidhur njerëzit dhe duke shpërndarë humbjet midis tyre.⁶ Sigurimi si mekanizëm mbrojtës ka dhënë rezultate reale dhe konkrete. Rreziku që ka mund të jetë fatal për pasurinë e një personi akumulohet tek siguresi, që të mund të transferohet tek të siguarit tjerë.

⁶ Antonio La Torre, Cinquant'anni col diritto (Saggi), Volume II, Diritto delle assicurazioni, Milano, Giuffrè Editore, 2008, fq.7.

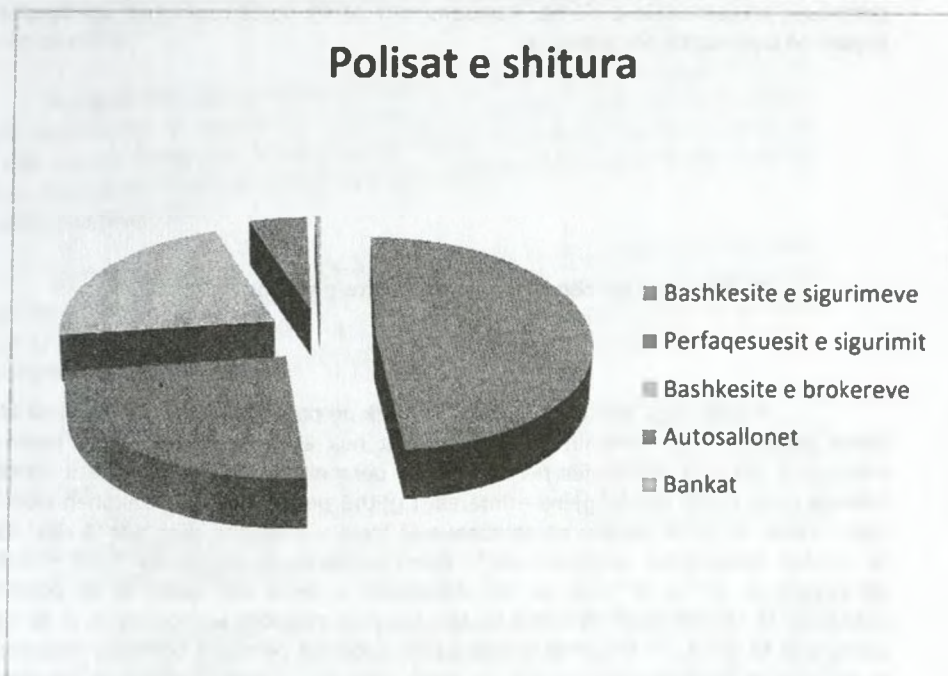

Figura Nr. 1. Pasqyrë për subjektet që kanë shitur polisa të sigurimit në 2011.⁷

Pagimi i primit të sigurimit nga ana e të siguruarit, mundëson instalimin e mekanizmit për distribuim të rrezikut që kërcënon atë. Secili i siguruar duke ndjekur këtë rrugë, s'bashku krijojnë rrjetin e sigurimit. Rrjeti i sigurimit përkujdeset për mbrojtjen nga humbjet financiare të personave që kanë kontraktuar sigurimin. Forcat me natyrë shkatërruese në shoqëri, ekonomit e një vendi dhe raste tjera nuk eliminohet, por humbejt që do të mund ti shkaktojë ajo, mbrohen nga fataliteti vlerësorë. Pra kompensimi i dëmit, që shkaktohet nga ato forca shkatërruese, nese i korespondon rastit të siguruar, realizohet mbi bazën e rregullave të sigurimit. Ky mekanizëm mbrojtës ekonomik. Mbrojtja ekonomike u jepet të gjithëve. Pasojat ekonomike financiare nuk do të bien mbi kurrizin e të dëmtuarit, por mbi të gjithë anëtarët e grupit të siguruar mbi bazën e parimit të solidaritetit. Përveç kësaj sigurimi mbron interesat e personave të tretë të cilët mund të viktimizohen nga forcat e zhvilluara teknike-teknologjike. Personat e tretë të dëmtuar në fatkeqësitë e ndryshme, të cilët viktimizohen nga sendet e rrezikshme dhe veprimtaritë e rrezikshme, janë objekt i mbrojtjes nga sigurimi.

⁷ Të dhënat janë marrë nga Ministria e pënëve të brendshme të Maqedonisë, www.mvr.gov.mk

Këto persona mbi bazën e rregullave të sigurimit e realizojnë në mënyrë të garantuar kompensimin e dëmit. Kompensimi i dëmit do të realizohet nga fundi i krijuar në bashkësitë për sigurime.

3. Rreziqet që çenojnë pasurinë dhe personat

Rreziku nga përdorimi i mjetit motorik që paraqet burim të shkakimit të dëmit sidomos ndaj personit të tretë konkret nuk është çështje që prek vetëm interesin e personit përgjegjës për dëmin dhe personit të dëmtuar, por këtu lidhet Interesi i një rrethi më të gjërë – Interesi i gjithë personave që rrezikohen nga i njefti rrezik. Ai është rreziku që personave të tretë u shkakton dëm për të cilin do të sajohet përgjegjësi juridike civile⁸. Dëmi i shkakuar personave tjerë e lind përgjegjësinë, që do të thotë se me shkaktimin e dëmit lind detyrimi që dëmi i shkakuar të shpërblehet⁹. Në këtë kuptim sigurimi garanton kompensimin e dëmit personave të dëmtuar. Pra, mbi të gjitha këtu mbrohet personi i dëmtuar. Mbrojtja e personit të dëmtuar vjen në plan të parë edhe pse raporti juridik nga sigurimi krijohet me kontratë në lidhjen e së cilës nuk merr pjesë ai ose në bazë të titujve tjerë juridik përfshirë edhe vetë ligjin. I dëmtuari do të realizojë të drejtën në kompensim të dëmit sepse një gjë e tillë parashihet në dispozitat e kontratës ku rregullohen të drejtat dhe detyrimet e palëve në marrëdhëniet e sigurimit, në Kartonin jeshil të sigurimit, në sigurimin kufitar apo në vetë ligjin si fakt juridik i marrëdhënieve juridike të sigurimit. Reazlimi i kompensimit të dëmit bëhet nga burimet e fondit të sigurimit. Fondi i cili krijohet prej premive të grumbulluara të anëtarëve të shoqërisë mundëson mbulimin e të gjitha dëmeve, përkatësisht përgjegjësinë e secilit anëtar që është përgjegjës, gjë që parashihej sipas ligjeve të teknikës së sigurimit¹⁰. Me fjalë të tjera, me sigurim garantohet kompensimi i dëmit në të gjitha rastet kur shkaktohet rasti i siguruar. Në teorinë e së drejtës civile është pranuar qëndrimi që shkojnë edhe më larg kësaj. Nëpërmjet sigurimit mund të garantohet kompensimi për të gjitha dëmet që shkaktohen me mjetin motorik, pa marrë parasysh se a janë plotësuar kushtet për ekzistimin e përgjegjësisë për dëmin nga baza e sigurimit të përgjegjësisë. Këtu shihet interesi për sigurim – interesi për zhdëmtimin e pasojës së shkakuar, përkatësisht interesi për një

⁸ Gavanski Branislav, *Naknade imovinske shtete po osnovu obaveznog osiguranja od odgovornosti korisnika motornih vozila*, punim i magistraturës, Novi Sad, 1979, fq.29

⁹ Vuçiçević Slobodan dhe Miliçiçević Stefan, *Osnovo gradjanskog prava*, Beograd, 1986, fq.138

¹⁰ Gavanski Branislav, *vep. e cit. fq.30*

"konzervim" dhe llogari rezerve e përgjegjësisë për detyrimet e krijuara si pasojë e shkakimit të dëmit.¹¹

Personat që asgjësohen apo çenohen si dhe jeta që humbet apo çenohet nuk janë ekuivalente e sigurimit të kontraktuar. Rregullat e kontraktimit krijojnë siguri mbi bazën financiare të atyre humbjeve. Të gjitha humbjet mund të mblohen me anë të sigurimit. Megjithatë ,që një landë të jetë e siguruar duhet të posedoj disa karakteristika:

a) Të ketë numër të mjaftueshëm të njesive homogjene për ekspozim dhe për bërje të humbjeve realisht të parashikueshme. Ky parakusht rezulton nga metodat teknike dhe operacionet ligjore mbi planin sigurues e që kanë të bëjnë me realizimin e përlogaritjeve të sakta të humbjeve që do të ndodhin.

b) Humbjet që rezultojnë nga rreziku domosdoshmërishtë të jenë definitive dhe të matçme.Pra rreziku duhet të shkaktojë një humbje të karakterit ekonomik financiar.Këto humbje duhet të shkaktohen,qoftë mbi pasurinë qoftë mbi personin përkatësisht mbi jetën e trupin e tij.Humbjet duhen të shkaktohen një pasoje me efekt ekonomik financiar dhe duhet të kenë vlerë të caktuar.Vlera duhet të jetë e përcaktuar në një vlerë minimale .

c) Humbjet duhen të jenë të papritura dhe të pa qëllimshme. Rreziku duhet të jetë i pa pritshëm dhe pasojat që mund ti shkaktojë një rrezik duhet të jenë të pasigurta në plk pamje të mundësisë së ndohjes. Pra, humbjet gjithnjë duhet të egzistojnë midis mundësis dhe pa mundësis se shfaqjes së tyre. Ngjarjet duhet të jenë të ardhshme the të pa sigurta.Bashkësitë për sigurime pamvarsishtë kufirit të mundësis dhe pa mundësis së shfaqjes së pasojave, bënë adoptimin e primeve të sigurimit, me qëllim që ti mbuloj humbjet finansiare ekonomike që mund të mbrohen në të arëdhmen.

ç) Humbjet nuk duhet të jenë katastrofale, por ato pasoja janë të shpërndara në njësi të ndryshme të sigurimit. Anëtarët e grupit në një njësi të sigurimit gjithënjë mund të përballen me humbje, por ato humbje nuk mund të jenë të nivelit katastrofal për të. Një rrezik i fuqishëm mund të shkaktojë humbje të mëdha të cilat nuk janë të koncentruara në kuadër të një grupi. Kur bëhet fjalë për rreziqet që mund të shkaktojnë dëme dhe që imponojnë nevojën për tu ndërmarrë masa adekuade, është me rëndësi të thuhet se të gjitha masat kanë natyrë preventive dhe represive. Elementet preventive përfëshine të gjitha masatë që ndërmerren me qëllim që në të ardhëmen të paraqiten me rrallë rastet e dëmshme, me pak të çënueshme, vlerat pasurore të njeriut ,jeta dhe trupi i tije. Ndërkaq, masatë represive janë të gjitha masat që ndërmerren pas shkakimit të pasojës, përkatësishtë gjat shkatimit të ngjarjes së dëmshme. Masat e tilla zbatohen tek rreziqet subjektive dhe objektive. Tek rreziqet subjektive, masatë preventive ndërmerren nga vetë njeriu. Rreziqet të cilat për nga natyra e tyre,

---

¹¹ Për rreziqet që çenojnë pasurinë dhe personat shih: Братислав Милошевиќ, Осигурување на имот и лица, Ohër, 2006, fq. 23-27.

varen nga qëndrimi, veprimi dhe vullneti i njeriut, mund të shkaktojnë pasoja ose jo. Shkaktimi i pasojave është në varëshmëri nga vetë njeriu. Njeriu mundet me anë të veprimeve dhe procedurave të tij të ndër marrë masa mbrojtëse, të pengojë shkaktimin e dëmit dhe të zbrapsë sulmin e rrezikut të dëmshëm. Moskujdesi në kuptim të sjelljes së njeriut ndaj rrezikut të dëmshëm, mund të jetë shkak i shkaktimit të pasojës së dëmshme. Njeriu varësishtë se për çfarë rreziku bëhet fjalë, mund me masat e tij ose ta pengojë shkaktimin e pasojës, ose të zvogëlojë intenzitetin e rrezikut, përkatësishtë pasojësë. Për dallim nga rreziqet subjektive, tek rreziqet objektive, pasojat mund të paraqiten, me vullnetin e njeriut, pa ndikimin e sjelljes dhe qasjes së njeriut ndaj atyre rreziqeve. Trajtuar rreziqet që determinojnë ndërmarrjen e masave siguruese, mund të përfundojmë se rregullat e sigurimit janë shëndërruar në një mekanizem mbrojtës të pasurisë dhe personave. Siguruesi dhe i siguruari janë të detyruar që të ndër marrin të gjithë mekanizmat që rezultojnë nga të drejtat dhe detyrimet reciproke të tyre, si gjatë lidhjes të kontrates, mbrenda periudhes së shtrirjes të sigurimit dhe pas shkatrrimit të pasojës. Këto mekanizma janë detyrime ligjore për pjesmarrësit në tregun e sigurimeve.

Përfundime dhe rekomandime

1. Rregullativa ligjore e Maqedonisë që ka të bëjë me sigurinë në komunikacion dhe ato që i referohen çështjes së kompensimit të dëmit të shkaktuar në aksidentet automobilistike është e uniformuar me atë të Bashkimit Europian. Megjithatë me rëndësi është çështja e kulturës në trafik dhe infrastruktura rrugore. Mungesa e një plani aksional permanent për kulturën në trafik rezulton në një shkallë të caktuar të mosrespektimit të pjesmarrësve në trafik, e në veçanti ndaj atyre që janë persona të pambrojtur dhe me pak të mbrojtur, siç janë: udhetaret, fëmijët, personat në moshë, personat me pengesa në zhvillim fizik, etj. Po kështu në vend është evidente edhe mungesa e një kujdesi të duhur për masat e sigurisë në autostrada sidomos për të parandaluar prezencën e kafshëve të egra dhe shtëpiake që të mos jenë shkaktar i aksidentit të trafikut. Krahas sigurimit të një legjislacioni bashkëkohor për të drejtën e sigurimeve në aksidentet automobilistike, është e nevojshme të merr hapa konkret edhe në drejtim të krijimit të një kulture në trafik dhe të një infrastrukture rrugore të standardizuar sipas rrethanave dhe pozitës së caktuar.

2. Instituti i sigurimit është mekanizëm kompleks që për qëllim ka transferin e rrezikut ndaj individit tek një organizim juridik, ekonomik-financiar, me veprimtari teknike të organizuar. Në këtë rast, bashkësitë për sigurime paraqiten si mekanizëm mbulues i pasojave që do të rezultojnë nga rreziku i siguruar, kurse në anën tjetër njerëzit duke u rrezikuar nga rreziqet e njejtë kanë lindur ndjenjën e soliaritetit dhe socializimit për të përballuar pasojat nga aksidenti automobilistik. Humbjet ekonomike do të shpërblehen si pas parimeve bazë nga ana e të gjithë të siguruarve. Në të dy rastet, sigurimi është mjet ekonomik në duart e individit, i cili deponon një shumë të vogël financiare në emër të primit të sigurimit që të mund të garantojë një vlerë shumë më të madhe ekonomike në rastet kur të mirat materiale të tij çënohen, asgjësohen apo shkatërrohen tërësisht.

3. Aksidentet automobilistike bëjnë që njerëzit të futën në raporte juridike mes tyre. Ky raport është marrëdhënie e caktuar, që ka karakter shoqëror e ekonomik dhe që mbart në vete një përmbajtje të karakterit pasuror apo statusor. Individit si i vëtmë përballë pasojave që rezultojnë me shkaktimin e dëmit i krijohet pozitë shumë e pavolitshme qoftë ai të parqitet në pozitën e dëmtuesit, qoftë në pozitën e të dëmtuarit. Kostot në pasurinë, shëndetin dhe jetën e njerëzve janë të papërballueshme. Individit duke u futur në marrëdhënien juridike të sigurimit ai merr pjesë në rrejetin social me të avansuar të solidaritetit ndërnjerëzor.

4. Marrëdhënia juridike e sigurimit lind mbi bazën e faktit juridik. Me cilësi të faktit juridik paraqitet kontrata për sigurim, Kartoni jeshll i sigurimit, Sigurimi kufitar dhe vet ligji. Kur ekziston kontrata për sigurimin, parimi bona fidem gjendet në themelin e marrëdhënies juridike të sigurimit. Secila nga palët kontraktuese në realizimin e të drejtave dhe detyrimeve që përbëjnë përmbajtjen e marrëdhënies juridike të sigurimit duhet të sillen sipas këtij parimi. Pala e cila ka autorizim, përkatësisht të drejtë duhet që gjatë realizimit të asaj të drejte të mbajë llogari për detyrimin e palës tjetër dhe anasjelltas. Interesat e palëve janë pjesë themelore e qëllimit të personit bonam fidem. Kjo do të thotë se në themelet e kontratës për sigurimin qëndron parimi bonam fidem.

5. Mjeti motorik ka cilësinë e sendit të rrezikshëm. Ai nuk paraqet send të rrezikshëm si i tillë, por në varësi nga pozita që mund të gjendet ai mund të reflektojë rrezikshmëri. Vetëm atëherë kur fiton këtë mundësi, mjeti motorik ka statusin e sendit të rrezikshëm. Përndryshe kur mjeti motorik e ka atë pozitë që eliminon çdo rrezik me pasoja të caktuara, atëherë nuk trajtohet send i rrezikshëm. Vënja në qarkullim e mjetit motorik është pozita që atij i jep mundësinë për të shfaqur një rrezik potencial. Në lidhje me cilësinë dhe pozitën e mjetit motorik në kuadër të rrezikshmërisë së tij as jurisprudenca e as legjislati i Maqedonisë nuk kanë ngritur qëndrime të uniformuara që të mund të shfrytëzohen si burim juridik në përcaktimin e të drejtës së kompensimit të dëmit në aksidentet automobilistike. Rekomandimi ynë në këtë drejtim ka të bëjë me krijimin e praktikës gjyqësore të unifikuar nga ana e Gjykatës Supreme të Republikës së Maqedonisë, për të definuar pozitën e mjetit motorik në të cilën reflektohet rrezikshmëri. Kjo pozitë e mjetit motorik a ka të bëjë me faktin e vënies në qarkullim të mjetit motorik ose ky fakt nuk ndikon fare, rrezikshmëria a ka shkallë të intensitetit dhe kjo a varet nga shpejtësia e lëvizjes së mjetit motorik. Definimet e këtyre çështjeve nuk duhet të

bëhen jashtë faktit të pakontestueshëm - se rreziku që rezulton nga mjeti motorik që është në qarkullim ndërlidhet me vetë drejtuesin që e drejton atë, duke krijuar rrethana që pasoja e caktuar të jetë e pa evitueshme. Çështjet e tilla duhet në pikpamje parimore të jenë edhe pjesë e legjislacionit pozitiv të vendit.

Bibliografia

- Alajdin Alishani, E drejta e detyrimeve, pjesa e përgjithshme, Prishtinë, 2002.
Alajdin Alishani, Studime nga e drejta e detyrimeve I, Prishtinë, 2001

- Alajdin Alishani, Studime nga e drejta e detyrimeve II, Prishtinë, 2006
- Alajdin Alishani, Parimet themelore të ligjit mbi marrëdhëniet e detyrimeve, Prishtinë, 2000
- Aleksandar Nikollovski, Stopansko pravo so osnovi na pravoto, Shkup. 1984.
- Andrea Gams, Hyrje në të drejtën civile, pjesa e përgjithshme, Prishtinë, 1876.
- Andrea Nathanaili, E drejta civile e Shqipërisë, Tiranë, 1974.
- Andon Sallabanda, E drejta e detyrimeve, Tiranë, 1962
- Ardian Nuni, Leksione të së drejtës civile, Tiranë, 2004.
- Ardian Nuni, Hyrje në të drejtën civile, Tiranë, 2006
- Ardian Nuni, I. Mustafaj, A. Vokshi, E drejta e detyrimeve, Tirane 2008, f. 121 - 123
- Arsen Grupçe, Imotno (gradjansko) pravo, pjesa e përgjithshme, Shkup, 1983.
- Agustin Viguri Perea, Sobre la responsabilidad civil de los dueños por los daños causados por la tenencia de animals potencialmente peligrosos, http://www.ces.qva.es/pdf/trabajos/articulos/revista_19/art2-rev19.pdf
- Bllagoj Toshevski, Nadomestuvanje na shteta priçineto so motorno vozilo, punim i magjistraturës, Shkup, 1980,
- Bilazha Markoviç, Naknada shteta usled smrti zakonskog davaoca izdrzhavanja, Pravni Zhivot nr. 9-10, Beograd, 1992,
- Branisilav Gavanski, Naknada imovinske shtete po osnovu obaveznog osiguranja od odgovornosti korisnika motornih vozila, punim i magjistraturës, Fakulteti Juridik, Institut i shkencave juridike, Novi Sad, 1979,
- Corinne Renault – Brahinsky, L'essentiel du Droit des obligations, 2011-2012, 7-e édition, Gualino, lextenso éditions, Paris
- Christophe Kühl und Christophe Klinkert, Schadensregulierung bei Verkehrsunfällen in Frankreich, http://www.avocat.de/app/frankreichrecht/_media/fc70b175
- Dragoljub Petroviç, Novaçna naknada materijalne shtete prouzrokovane smrtu ili povredum tela, Pravni Zhivot nr. 9-10, Beograd, 1992,
- Dimitar Bajalixhiev, Voved vo pravoto, pravo, libri I dytë, Shkup, 1999.
- Dimitar Pop Georgiev, Obligaciono pravo, Shkup, 1900.
- Francesco Galgano, E drejta private, Tiranë, 1999.

Fergus Ryan, Contract Law, Dublin, 2006

Gale Galev, Obligaciono pravo, praktikum, libri i II, Shkup, 2002

Geoffrey Samuel, Law of obligations and legal remedies, Second Edition, London.Sydney, 2001

Гале Галев, Јадрнака Дабовиќ Атанасовска, Облигационо право, Shkup, 2008

H.Chartier, L'introduction du principe de précaution en droit de la responsabilité civile, presentatio de l'institut de droit économique et des affaires - centre de recherche juridique, Orleans, 2003

Henri et Léon Mazeaud - Andre Tunv: Traité theorique et pratique de la responsabilite délictuelle et contractuelle, tomo première, Paris, 1965

Jean Louis Baudovin et Patrice Deslauriers, La responsabilite civile, vos droits et vos obligations, 5 edition, Edition Yvon Blais, 1998.

Jakov Radishiq, Obligaciono pravo, Beograd, 1990.

Janno Lahe, Forms of Liability in the Law of Delict: Fault-Based Liability and Liability without Fault, Juridica International, X, 2005, <http://www.juridicainternational.eu/index.php?id=12617>

John Henry Merryman, Tradita e së drejtës civile, Tiranë, 1993

Juliana Latifi, E drejta civile, pjesa e përgjithshme, Tiranë, 2000.

Luigi Desiderio, Temi e problem di diritto della assicurazioni, Giuffrè Editore, Milano, 2010

JPVan Niekerk, The development of the principles of insurance law, in the Netherlands, from 1500 to 1800, Volumi I II, 1998

Kudret Çela, Nazmi Biçoku, etj. Bazat e së drejtës civile të RPSSH, Tiranë, 1983

Lubisha Millosheviç, E drejta e detyrimeve, Prishtinë, 1977.

Marco Bona e Umberto Oliva, Il danno biologico nella riforma della R.C.A., <http://www.ius.unitn.it/cardozo/Review/Torts/bona2001.htm>

Michel Cannarsa, Compensation for Personal Injury in France, www.ius.unitn.it/cardozo/Review/2002/ Cannarsa.pdf

Mehdi Hetemi, E drejta me njohuritë themelore të së drejtës afariste, Prishtinë, 2002.

Mehdi Hetemi, Detyrimet dhe kontratat, Tiranë, 1998.

Marjana Semini, E drejta e detyrimeve dhe e kontratave, Tiranë, 2002.

Мирјана Поленак – Аќимовска, Владо Бучковски, Избор на текстови од Римското право, Shkup, 2008

Nerxhivane Dauti, E drejta e detyrimeve, Prishtinë, 2002.

Paolo Franceschetti, *La responsabilità civile*, Maggioli Editore, 2009

Petar Klariç&Martin Vedrish, *Gradjansko pravo*, Zagreb, 2006

P.S. Atiyah, *Accidents, Compensation and the Law*, Weidenfeld and Nicolson, London

Robert I. Mehr, *Fundamentals of insurance*, Second Edition, Irwin, 1986

Robert Duxbury, *Contract Law*, London, Sweet&Maxwell, 2006,

Stephen M. Gerlis, *Civil Procedure*, Paula Loughlin, London 2001

Zhivomir Gjorgjirviç dhe Vladan Stankoviç, *Obligaciono pravo*, opsht dell, Beograd, 1976.

Legjislacionet:

- Kodi civil i Shqipërisë,
- Kodi rugor i Republikës së Shqipërisë
- Ligjiti për sigurimin e detyrueshëm në sektorin e transportit të Republikës së Shqipërisë
- Kodi civil i Italisë,
- Kodi civil i Spanjës,
- Kodi civil i Gjermanisë,
- Kodi civil i Francës,
- Ligji mbi detyrimet dhe kontrata i Bullgarisë
- Ligji mbi marrëdhëniet e detyrimit i Maqedonisë,
- Ligjiti për sigurimin e personave dhe pasurisë së Maqedonisë
- Ligji mbi marrëdhëniet e detyrimeve i Kroacisë,

Jurisprudenca

Jurisprudenca e Maqedonisë

Jurisprudenca e Shqipërisë

Jurisprudenca e Kosovës

Jurisprudenca e Sllovenisë

Jurisprudenca e Italisë

Jurisprudenca e Spanjës

Jurisprudenca e Francës

Faqet nw internet:

La responsabilité en matière d'accidents de la circulation, www.cabinetaci.com,

Compensation for personal injury in road traffic accidents in Sweden, [www.tff.se/Documnets/ Informationsmaterial/](http://www.tff.se/Documnets/Informationsmaterial/)

Compensation of victims of cross-border road traffic accidents in the EU: Compensation of national practices, analysis of problems and evaluation of options for improving the position of cross - border victims, www.accidentscompensation.org,

Accident de la route le cas des collisions avec animal, <http://www.droitrouitier.fr/animal.pdf>

Dokumentet tjera:

Konventa e Hagës mbi ligjin i cili aplikohet në aksidentet e komunikacionit , 4 qershor , 1971

Insurance of motorists againsts third party risk – Recommendation nr.5,31 a , 25 janar 1949

Preventing road traffic injury: a public health perspective for Europe , grup autorësh (Franceska Racioppi; Lars Eriksson; Claes Tingvall; Andres Villaveces) , World Health Organization , 2004

Sigurimi i mjeteve motorike , kushtet për sigurim nga autopërgjegjësia , shoqëria aksionere për sigurime dhe risigurime , Kjubi Makedonija , Shkup , 2002

Kushtet e sigurimit e autopërgjegjësishë , Sh.a. Insig Makedonija , të miratuar nga këshilli drejtues në seancën IV më 23.02.2004

Kriteriumet për vlerësimin e mjeteve motorike të dëmtuara, Bordi i drejtorisë, S.a. "Sigma" Shkup, 2004

RROGA – PAGA, E DREJTË THEMELORE E PUNËTORIT DHE NËPUNËSIT SHTETËRORË NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË

Doc.Dr.FATMIRE LUMANI

-UNIVERSITETI SHTETËROR I TETOVËS – FAKULTETI JURIDIK

ABSTRAKTI

Rroga – paga, e drejtë themelore e punëtorit dhe nëpunësit shtetërorë në Republikën e Maqedonisë, është një hulumtim shkencor dhe trajtim i të drejtës së punëtorit dhe nëpunësit shtetërorë, aktual dhe me rëndësi.

Qëllimi i studimit, analiza si dhe pasqyrimi legjislativ i përbashkët, ndonjëherë i ndarë për punëtorët dhe për nëpunësit shtetërorë, si dhe nevoja e avansimit të kësaj të drejte.

Ndërlíkueshmëria e institucionit pagë-rrogë, shoqërohet me kërkime adekuate në këtë plan, ku mbizotëronë metodologjia e posajme juridike e kërkimit shkencor, si dhe ajo krahasuese.

Paga, është pasqyrë e statusit të punëtorit dhe nëpunësit shtetëror, si në familje, shoqëri dhe me gjërë.

Paga, ndonëse tejte e rëndësishme dhe një nga nocionet më të përhapura në fjalorin e përditshëm të shoqërisë njerëzore, ende mbetet jashtë interesit shkencor si një temë tabu, andaj ndihet nevoja për hulumtime më të thella.

Fjalë kyje: paga, paga minimale, punëtor, nëpunës shtetëror.

PUNIMI

Doc.Dr.FATMIRE LUMANI

E DREJTA NË RROGË - PAGË, E PUNËTORIT DHE NËPUNËSIT SHTETËRORE,
NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË*"Paraja nuk është gjithjka, por bën gjithcka."*

Një nga elementet e rëndësishme të marrëdhënieve të punës, është e drejta në rrogë - pagë, respektivisht e drejta në të ardhurat personale, pra në pagesë të punës, ose fitimi.

Tabela 1.¹Te punësuar në Republikën e Maqedonisë në v.2011:Gjithsejt: 458.873   Femra 196.211   Meshkuj 262.662Administratë publike dhe Mbrojtje, Sigurim të detyrueshëm:Gjithsejt: 43.258 Femra 13.985   Meshkuj:28489

Kur flasim për të ardhurat personale të punëmarrësit, (punëtorit dhe nëpunësit shtetërorë), viteve të fundit, u bënë ndryshime të mëdha dhe të rëndësishme në lëminë e legjislacionit të punës dhe të nëpunësve shtetërorë.

Para se të kalojmë në elaborimin e temës, të sqarojmë fjalët: pagë, punëtor, nëpunës shtetëror, punëdhënës, marrëdhëniet e punës, për të kuptuar më mirë temën në fjalë.

Paga (apo thënë ndryshe rroga, fitimi ose të ardhurat personale), është pagesa e punës që e merr punëmarrësi, për punën e kryer gjatë marrëdhënieve në punë.

Punëtor është secili person fizik, i cili është në marrëdhënie pune, në bazë të marrëveshjes për punësim.²

¹ Република Македонија Државен Завод за Статистика, Вработени и нето-плати, состојба октомври 2011, Статистички преглед, Население и социјални статистиким 2.4.12.03.716, Скопје, мај 2012

RROGA – PAGA, E DREJTË THEMELORE E PUNËTORIT DHE NËPUNËSIT SHTETËRORË NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË

Nëpunës shtetëror është personi i cili kryen punë profesionale, normative – juridike, ekzekutive, administrative mbikqyrëse dhe zgjedhin punë administrative në përputhje me Kushtetuten dhe ligjin.³ Sipas ligjit, nëpunësi shtetëror, është i punësuar në administratën shtetërore, në organet e vetëqeverisjes lokale dhe qytetin e Shkupit, në shërbimet profesionale, si dhe në shërbimet publike, ente dhe institucione të cilat kryejnë funksione shtetërore me autorizime publike.

Punëdhënës është personi fizik dhe juridik, si dhe subjekt tjetër (organi i pushtetit shtetëror, organi i njësisë së vetadministrimit lokal, dega e shoqërisë së huaj, përfaqësia diplomatike dhe konsullore), të cilët punësojnë punëtorë në bazë të marrëveshjes për punësim (n.5) LMP.

Marrëdhënie pune, është marrëdhënia e kontraktuar ndërmjet punëtorit dhe punëdhënësit, me të cilën punëtori vullnetarisht futet në procesin e organizuar të punës tek punëdhënësi, për rrogë dhe të ardhura të tjera, personalisht, pa ndërprerë e kryen punën, sipas udhëzimeve dhe me mbikqyrjen e punëdhënësit.

Institucioni i pagës (rrogës) elaborohet me dispozita të Ligjit për marrëdhënie të punës (LMP), si dhe Ligjit për nëpunësa shtetërorë (LNSH).

Pra, legjislati i punës, përfshin tërësinë e normave juridike, që rregullojnë marrëdhëniet e varura të punës ndërmjet punëdhënësit dhe punëmarrësit, ku zakonisht punëdhënësi është pronar i mjeteve të punës, paguan punëmarrësin për punën e kryer, i jep urdhëra dhe udhëzime; ndërsa punëmarrësi duke iu bindur urdhërave dhe udhëzimeve të punëdhënësit, kryen punën, për një pagë të caktuar, pra punën me pagë.

Në zhvillimin e hovshëm të institucionit pagë - rrogë e punëmarrësit, në Republikën e Maqedonisë, ndikojnë aktet ligjore, si: Kushtetuta, ligjet, konventat e Organizatës Ndërkombëtare të Punës (shkurt, ONP); rregullat e reja; marrëveshjet kolektive dhe individuale të punës, mes subjekteve të shumtë; punimet profesionale, etj;

Për të realizuar dhe sqaruar më mirë thelbin e pagës, e drejta e punës bashkëpunon edhe me degët të tjera juridike, si psh:

E drejta e punës ka lidhje të caktuar edhe me të drejtën ekonomike, sidomos në pikpamje të të ardhurave personale të punëtorëve dhe të nëpunësve, sepse punëtori i realizon të ardhurat personale nga të ardhurat që arrin organizata ekonomike me punën e saj.⁴

² Ligji për marrëdhëniet e punës (Gazeta zyrtare e Republikës së Maqedonisë, nr.52/92, 1/92, 31/98, 91/2001)

³ Ligji për nëpunësit shtetërorë (Gazeta zyrtare e RM, nr.59/2000; 17/2003; 65/2004; si dhe plotësimet dhe ndryshimet.)

⁴ Balltiq Aleksandar, Despotoviq Millan, *Bazat e të drejtës Jugosllave të punës*, Prishtinë, 1972, fq.103

Një pjesë e të drejtës së punës, që përbën parimet e përgjithshme në të cilat bazohen marrëdhëniet juridike të punës, vlejnë edhe për nëpunësit, përkatësisht zyrtarët në organet e administratës shtetërore. Mirëpo, normat juridike me të cilat rregullohen çështje të veçanta të pozitës së nëpunësve dhe të zyrtarëve në organet e administratës shtetërore, bien në të drejtën administrative.⁵

I.E DREJTA NË PAGË (RROGË) E PUNËTORIT

Punëtori, ka të drejtë në pagë (rrogë), ose fitim. Kjo është e drejtë themelore e punëtorit që rrjedh nga marrëdhëniet e punës. Përderisa për punëtorin kjo paraqet një të drejtë, për punëdhënësin pagesa e punëtorit, paraqet obligim.

Historia e lindjes së parasë fillon mija vjet më parë, me çthurjen e ekonomisë natyrale...Në fillim këmbimi i prodhimeve realizohej në formë trampe, mall me mall.⁶

Jo gjithmonë, pagesa, apo shpërblimi i punëtorit, për punën e kryer, bëhej me para.

Në periudha të ndryshme kohore rolin e parasë e kanë luajtur gjëra të ndryshëm, si kripa, guacka, më vonë bakri, argjendi, ari, etj.⁷

Ndërsa sot, sipas Ligjit për marrëdhënie të punës, pagesa e punës patjetër duhet të bëhet gjithmonë në para.

Ligji për marrëdhëniet e punës, përfshinë edhe çështjen e rregullimit të rrogës dhe kompensimeve të rrogës.⁸

Sipas LMP punëtori ka të drejtë në fitim-rrogë, sipas ligjit, marrëveshjes kolektive dhe marrëveshjes për punësim. Ligji parashikon pagesa të njëjta për meshkuj dhe femra. Punëdhënësi e ka për obligim që për punë të njëjtë, me kërkesa të njëjta në vendin e punës, t'u paguajë rrogë të njëjtë, pa dallim gjinie.

Poashtu një obligim tjetër ligjor për punëdhënësin është që ai të respektojë shumën më të vogël (rrogën minimale).

Rroga minimale (rroga më e ulët), është rroga për punë me orar të plotë të punës, e cila nuk mund të jetë më e ulët nga rroga minimale e përcaktuar me ligj dhe marrëveshjen kolektive.⁹

⁵ Pollozhani Bajram, Stavileci Esat, Dobjani Emir, Salihu Lazim, *E drejta administrative, aspekte krahasuese*, Shkup, 2010, fq.37

⁶ Sulo M.Ahmet, H.Dhori K. Stefan Q. *Hyrje në ekonomi*, Tiranë, 2000, fq.365

⁷ Pollozhani Petrit, *Ekonomia*, Tetovë, 2010, fq.135

⁸ LMP, neni105-115

RROGA – PAGA, E DREJTË THEMELORE E PUNËTORIT DHE NËPUNËSIT SHTETËRORË NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË

Me rëndësi është të theksohet se me rrogën minimale, përcaktohen rrogat e punëtorëve që punojnë në vende më të ndërlikuara të punës dhe me përgjegjësi më të madhe.

Raporti i fundit i Agjencionit statistik evropian Eurostat, tregon se lartësia e pagës minimale mujore lëviz nga 112 euro në Bullgari, deri 1610 euro në muaj në Luksemburg.¹⁰

Me ligj, pagë minimale këtë vit kanë pasur 20-27 shtete anëtare të Unionit Europian...si dhe shteti kandidat – Turqia.

Sipas të njëjtit burim shtetet të cilat lartësinë e pagës minimale e kanë parashikuar me ligj, mundet të ndahen në tre grupe. Në të parin bëjnë pjesë shtetet në të cilat paga minimale është ndërmjet 100 dhe 350 euro, si: Bullgaria, Rumania, Lajvija, Litvania, Sllovakia, Estonia, Hungaria, Çekia dhe Polonia. Grupin e dytë e përbëjnë pesë vende, në të cilat paga minimale lëviz në shumën prej 500 deri 700 euro. Në këtë grup bëjnë pjesë Portugalia, Sllovenia, Mallta, Greqia, Spanja. Të tretin e përbëjnë gjashtë vende anëtare në të cilat me ligj parashikohet rroga minimale përafërsisht ose në shumë mbi 1150 euro. Rroge minimale e tillë është përcaktuar për punëtorët e Britanisë të Madhe, Francës, Belgjikës, Holandës, Irlandës dhe kuptohet Luksemburgut. Paga minimale në Turqi është 333 euro. Malta dhe Luksemburgu, të vetmet mund të lëvdohen me faktin se tek ata paga minimale është afër 50% e pagës mesatare në vend. Poashtu vlen të ceket se paga minimale në Malte është 612 euro.

Në bazë të burimeve të poshteshënuara, për të pasur një pasqyrim më të pastër, të përpunuara edhe më tutje do të prezantohen në formë tabelare:

Tabela 2

Shteti	Rroga minimale mujore në neto, në euro¹¹
<u>Luksemburg</u>	<u>1757¹²</u>
<u>Greqi</u>	<u>ka qenë 739</u>
<u>Slloveni,</u>	<u>530,</u>
<u>Portugali</u>	<u>485</u>
<u>Rumani, Bullgari dhe Poloni,</u>	<u>lëviz prej 160 deri në 300</u>
<u>Shqipëri</u>	<u>rreth 150 euro (20.000lekë)</u>

⁹ Vendim i Qeverisë së RM-s, sjellur ne shtator 2011

¹⁰ Parco.gov.ba/cro/?page=287

¹¹ Parco.gov.ba/cro?page=287

¹² Rtv 21.tv/home/?p=55160 Tiranë janar 2012

<u>Kosovë</u>	<u>130 euro¹³</u>
<u>Magedoni</u>	<u>130 euro (8050 denarë, ose bruto 12.265 denar)</u>

Rroga përbehet nga këto elemente: rroga bazë; suksesi në punë (si pjesë e rrogës); shtesat;

-Rroga bazë, përcaktohet duke i marrë parsysh kërkesat e vendit të punës.

Rroga bazë, do të jetë më e lartë, kur bëhet fjalë për kushte pune më të vështira se sa ato normale, si p.sh: punë në temperatura të larta, temperatura të ulta, punë në ujë dhe nën ujë, punë të ndotur me gazra helmues, etj.

-Suksesi në punë (si pjesë e rrogës) i punëtorit përcaktohet duke marrë parasysh kualitetin dhe kuantitetin e punës së kryer.

-Shtesat përcaktohen për kushtet e veçanta në punë: për punën me ndërrime, punën me orar të ndarë të punës, punë nate, punë të vazhduar, punë në ditën e diel, punë në ditë feste, shtesa për stazhin e punës.

Dita e pagesës. Rroga paguhet për periudha që nuk mund të jenë më të gjata se 1 muaj dhe atë më së voni 15 ditë pas skadimit të periudhës për pagesë.

Nëse qëllon që dita e pagesës të jetë ditë e lirë, rroga paguhet më së voni ditën e parë të ardhme të punës.

Punëdhënësi, duhet paraprakisht ta njoftojë me shkrim punëtorin, për ditën e pagesës dhe për çdo ndryshim. Obligim i punëdhënësit, është që punëtorit t'ia paguajë rrogën deri në fund të ditës së pagesës.

Vendi i pagesës. Ligji parashikon vendin e zakonshëm të pagesës.

Kur rroga paguhet përmes bankës në llogarinë e punëtorit ose në mënyrë tjetër, jo me para të gatshme, rroga doemos duhet t'i jepet në dispozicion punëtorit, në ditën e caktuar të pagesës, përveç nëse palet janë marrë vesh ndryshe.

Gjatë çdo pagese të rrogës, si dhe deri në 31 Janar të vitit të ri kalendarik, punëdhënësi duhet t'i lëshojë llogarinë me shkrim të rrogës, kontributeve dhe kompensimeve të rrogës, për periudhën e pagesës, përkatësisht për vitin e kaluar, prej të cilave shihen gjithashtu edhe llogaritja dhe pagesa e tatimeve dhe kontributeve. Shpenzimet lidhur me pagesën e rrogës, janë në llogari të punëdhënësit.

Mbaitia e pagesës së rrogës. Sipas LMP, punëdhënësi mund të mbajë pagesën e rrogës, vetëm në rastet e përcaktuara me ligj. Të gjitha dispozitat e

¹³ www.koha.net/?page=1,3,97510

RROGA – PAGA, E DREJTË THEMELORE E PUNËTORIT DHE NËPUNËSIT SHTETËRORE NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË

marrëveshjes për punësim, të cilat përcaktojnë mënyra të tjera të mbajtjes së pagesës, janë të pavlefshme.

Punëdhënësi nuk guxon që kërkesat e veta ndaj punëtorit pa pëlqimin e tij me shkrim, t'i barazojë me obligimin e tij për pagesën e rrogës. Për këtë punëtori nuk guxon të japë pëlqim, para paraqitjes së kërkesës së punëdhënësit.

II. E DREJTA NË KOMPENSIME TË RROGËS

Sipas LMP si dhe marrëveshjeve kolektive, punëmarrësi, përveç të drejtës në rrogë, ka edhe të drejtë në kompensime të rrogës.

Punëdhënësi do t'i paguajë kompensim të rrogës punëtorit në rastet të:

- mungesës së arsyeshme nga puna;
- për shkak të shfrytëzimit të pushimit vjetor;
- për shkak të pushimit të detyrueshëm të përkohshëm me pagesë;
- në rast të arsimimit plotësues të punëtorit;
- në rast të festave të përcaktuara me ligj dhe ditëve të lira të punës;
- në rastet kur punëtori nuk punon për shkaqe të punëdhënësit;
- në rast të paaftësisë së punëtorit;

-për shkak të sëmundjes ose lëndimeve deri në 21 ditë, ndërsa mbi 21 ditë paguhet në llogari të sigurimit shëndetësor. Në rast të hapjes të pushimit të ri mjekësor, në afat prej 3 ditësh nga ndërprerja e pushimit paraprak mjekësor, punëdhënësi ka të drejtë të kërkojë nga komisioni mjekësor i shkallës së parë, ta konfirmojë pushimin e ri mjekësor ose ta vazhdojë pushimin e vjetër mjekësor të shkurtuar;¹⁴

-Në rast të *fuqisë madhore*, nëse punëtori nuk mund të punojë, ka të drejtë në gjysmën e rrogës.

Punëtorit i takon kompensimi rrogës, në lartësinë e rrogës mesatare, nga dymbëdhjetë muajt e fundit. Nëse punëtori në këtë periudhë nuk ka marrë rrogë, i takon kompensimi në lartësinë e rrogës minimale.

Në rastet kur punëtori nuk punon për shkaqe të arsyeshme.

---

¹⁴ Lumani Fatmire, *E drejta e punës*, Tetovë, Iris, 2011, fq.191

Për shkaqe afariste, nëse ndërpritet procesi i punës, punëtorit do t'i paguajë 70% të rrogës, për periudhën deri në 3 muaj, në vitin vijues.

III.E DREJTA E PUNËTORIT NË KOMPENSIMIE TË SHPENZIMEVE LIDHUR ME PUNËN

Sa i perket kompensimit të shpenzimeve të punëmarrësit, lidhur me punën, LMP¹⁵ përmban dispozita në rastet, për: ushqim gjatë kohës së punës; transport nga dhe deri në punë; për udhëtim zyrtar; shtesë terreni; shfrytëzimin e veturës private për udhëtime zyrtare; jetën e ndarë nga familja; vdekjen e punëtorit ose anëtarit të familjes së tij; pagesë për shkuarjen në pension, si dhe për shpërblime jubilarë;

Me marrëveshje kolektive përcaktohen, lartësia, baza dhe afati për llogaritjen dhe pagesën e kompensimit të këtyre shpenzimeve.

Tabela 3¹⁶

Subjekte punuese sipas shumës neto-rrogë në më të ulët (në denarë), v.2011:

	Pa neto rrogë	deri 3000	8.001-9000	mbi
<u>35.001</u>				
Gjith.	57.268	4.069	228	4.410
<u>139</u>				

Në Administratë publike dhe Mbrojtje, Sigurim të detyrueshëm:

Gjith.	636		3	1
--------	-----	--	---	---

Tabela 4¹⁷

Subjekte punuese sipas shumës neto rrogë më të lartë (në denarë), v.2011:

	Pa neto rrogë	deri 3000	8001-9000	mbi 35.001
Gjith.	57.268	4.069	39	1527
				5.475

Në Administratë publike dhe Mbrojtje, Sigurim të detyrueshëm:

¹⁵ LMP, neni 113

¹⁶ www.stat.gov.mk/publikacii/2.4.12.03.pdf. (përpunuar më tej nga autorja)

¹⁷ Po aty, (përpunuar më tej nga autorja)

**RROGA – PAGA, E DREJTË THEMELORE E PUNËTORIT DHE NËPUNËSIT
SHTETËRORË NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË**

Gjith. 636 / / /

268

I.E DREJTA E PAGËS E NËPUNËSIT SHTETËRORË

E drejta e punës ka lidhje të ngushtë me të drejtën administrative. Një dispozitë e njëjtë juridike mund të shtjellohet në dy degë të së drejtës.

Në Republikën e Maqedonisë, me Ligjin për nëpunës shtetërorë. (shkurt LNSH), rregullohet statusi i nëpunësve shtetërorë, të drejtat, detyrimet, përgjegjësitë, si dhe sistemi e rrogave dhe i kompensimeve në rroga i nëpunësve shtetërorë (n.1).

Në krahasim me ditët e sotme, ekzistonte një numër i vogël i organeve shtetërore që nuk i kishin të definuar qartë kompetencat/udhëzimet organizative (përveç obligimit të përgjithshëm "ndëgjueshmëri" dhe "besnikëri". Profesionit i zyrtarëve profesional shtetërorë /nëpunësve civilë, ishte i panjohur.¹⁸

Kur flasim për pagën e nëpunësit shtetërorë, duhet të cekim se rol të rëndësishëm ka parimi i ligjshmërisë, barazisë, transparencës, parashikueshmërisë dhe drejtshmërisë sipas ligjit, sidomos në sistemin e rrogave dhe kompensimeve të rrogave.

Tabela 1.

Përbërja e administratës publike qendrore sipas gjinisë dhe përkatësisë etnike

	Gjithsei Meshkuj Femra	
Maqedonas	7.857	3.561
4.296		
Shqiptarë	2.630	1.801
829		
Turq	165	101
64		
Rom	54	25
29		

¹⁸ Mehmeti Muhamet, *Ekskurs i shkurtër për mendim politik dhe juridik*, Prishtinë, fq.5

LUMANI

Vllehë	88	42
46		
Serbë	116	77
89		
Të tjerë	111	51
60		
Giithsei	11.130	5.684
	5.446	

Burimi: Agjencioni për nëpunës shtetërorë. Regjistri qendror i nëpunësve shtetërorë (v.2009)

II. E DREJTA E NËPUNËSIT SHTETËRORË NË RROGË SIPAS SISTEMIT TË RROGAVE DHE KOMPENSIMEVE TË RROGAVE

Sipas Ligjit për nëpunësa shtetërorë (n.15), nëpunësi shtetëror ka të drejtë në rrogë (pagë) përkatëse dhe për kompensime të tjera në bazë të sistemimit të rrogave dhe kompensimeve të rrogave.

Rroga e nëpunësit shtetërorë paguhet në shumën në para neto dhe atë një herë në muajin vijues, për muajin e kaluar.

- Sa i përket rrogës së nëpunësit shtetëror, ajo përbëhet nga:

-*Komponenta themelore*, e cila përbëhet nga: rroga bazë; kompensimi i rrogës për titullin dhe kompensimin e rrogës për karrierë.

-*Komponenta ekskluzive* e cila përbëhet nga: kompensimi i rrogës, për kushte të veçanta të punës dhe nga kompensimi i rrogës, për punë të jashtëzakonshme (orar të zgjatur të punës).

-Komponenta themelore:

-*Me rrogën bazë*, vlerësohet shkalla përkatëse e arsimimit i përcaktuar me aktin e sistemimit për vende pune, për vendin e punës në të cilin ai është sistemuar dhe përvoja e punës (n.34).

Shkalla e arsimimit e përcaktuar për grupin përkatës, në pajtim me këtë ligj, vlerësohet prej 200 deri 150 pikë për shkollim të lartë dhe 100 pikë për shkollim të mesëm.

RROGA – PAGA, E DREJTË THEMELORE E PUNËTORIT DHE NËPUNËSIT SHTETËRORË NË REPUBLIKËN E MAQËDONISË

Sa l përket përvojës (stazhit) të punës të nëpunësit shtetërorë, vlerësohet me shumën prej 0,5% nga pjesa e rrogës bazë, për çdo vit të filluar stazh pune, ndërsa më së shumti 20%.

-Kompensimi i rrogës për titull, është vlerësimi i çdo titulli i nëpunësit shtetërorë dhe atë sipas disa kriterëve, si: lloji dhe vëllimi i punës, ndërlikueshmëria dhe përgjegjësia për kryerjen e punës.

-Me kompensimin e rrogës për karrierë, vlerësohet profesionalizmi i nëpunësit shtetëror.

Komponenta ekskluzive:

-Kompensimi i rrogës, për kushte të veçanta të punës. Si për punëtorët ashtu edhe nëpunësi shtetëror i ka po të njëjtat kompensime si për shembull: pune nate; punë në ndërrime, etj.

Kompensimin e rrogës për punë të jashtëzakonshme. Nëpunësi shtetëror si dhe punëtori ka të drejtë edhe në kompensime të tjera dhe atë (n.45), për: shpensime rruge, ditore dhe harxhime për udhëtime zyrtare në vend dhe jashtë vendit; për shfrytëzim të veturës personale, etj.

Notimi i nëpunësve shtetërorë. (n.77) LNSH parashikon notimin e nëpunësve shtetërorë, në përjashtim të sekretarit gjeneral, respektivisht atij shtetëror. Kjo bëhet në bazë të të dhënave që i përkasin diturisë profesionale dhe aftësisë në punë, përpjekjeve, rezultateve të punës, kreativitetit dhe ndërgjegjes gjatë kryerjes së detyrave zyrtare, të cilat janë me rëndësi për kryerjen e shërbimit. Nota e nëpunësit shtetërorë mund të jetë "dalohet", "kënaq" dhe "nuk kënaq".

REKOMANDIME:

-Nevoitet një politikë për krijimin e kushteve për realizimin e parimit të pagesës së njëjtë të punës me vlera të njëjta;

-Nevoitet të bëhen ndryshime në Ligjin për marrëdhënie pune; si dhe Ligjin për nëpunësa shtetërorë. Legjislacioni i punës, nevoitet edhe më tutje të harmonizohet me legjislacionin e shteteve përparimtare demokratike dhe t'i qasen kësaj problematike më me themeli dhe më me seriozitet.

-Ngritja e vetëdies tek institucionet që hartojnë politikë si dhe tek opinioni, për paga të barabarta për punë me vlera të njëjta.

-Ngritja e vetëdies për kuptimin e problemit të pagave të pabarabarta;

-Palet relevante si dhe partnerët shoqërorë, nevoitet që të angazhohen për zgjidhjen e papunësisë, si dhe të krijojnë kushte të njëjta në tregun e punës, paga dhe përparim, pa dallim etniteti, gjinie, race, feje, e të tjera;

-Punëdhënësit të kenë për obligim që të hartojnë përshkrimin e vendeve të punës për çdo vend pune, me qëllim që të ketë pagesa të njëjta për të punësuarit.

LUMANI

Nevoitet që të bëhet krahasimi i vendeve të punës të njëjta, të ngjajshme, ekuivalente ose që llogariten për punë me vlera të njëjta në sektorin e njëjtë, ose sektorë të ndryshëm.

-Të dhënat statistikore për pagat, të bëhen publike, që të tejkalojnë dallimet në paga dhe atë në baza të ndryshme, si etnike, gjinore, etj.

-Duhet një bashkëpunim më i madh me sindikatat reprezentative të vendit dhe me ato jashtë saj, si dhe me institucione dhe organizma relevante ndërkombëtare, që pagën e kanë objekt të vecantë studimi dhe hulumtimi.

LITERATURA THEMELORE

-Ballti[Aleksandar, Despotovi] Millan, *Bazat e t[drejt[Jugosllave t[pun[s, Prishtin[*, 1972,

-Lumani Fatmire, *E drejta e pun[s, Tetov[*, Iris, 2011

-Pollozhani Bajram, Stavileci Esat, Dobjani Emir, Salihu Lazim *E drejta administartive aspekte krahasuese*, Shkup, 2010;

-Pollozhani Petrit, *Ekonomia*, Tetov[, 2000,

-Parco.gov.ba/cro page =287

-Rtv.21.tv/home/?p=55160 Tiran[janar 2012

-R.Makedonija, Drzaven zavod za statistika, *vработeni i neto plati, sostojba oktombri 2011, statisticki pregled, naselenie i socijalni statistiki*.

-Sulo M. Ahmet, H. Dhori K, Stefan Q, *Hyrje n[ekonomi*, Tiran[, 2000

-Ligji p[r marr[dh[nit e pun[s,(Gazeta zyrtare 52/92, 1/92, 31/98, 91/2001)

-Ligji p[rn[punesa sheteror[(Gazeta zyrtare e RM. 59/2000, 17/2003, , 65/2004, si dheplot[simet dhe ndryshimet)

-Vendimi i Qeveris[s[RM, sjellur n[shtetor 2011,

-www. Koha.net/?page=1,3,97510

www.stat.gov.mk/publikacii_2.4.12.03.pdf

(p[rpunuar m[tej nga autorja)

-Mehmeti Muhamet, *Ekskurs i shkurt[r p[r mendim politik dhe juridik*, Prishtin[

BATI TRAKYA'DA YEREL YÖNETİMLER

Prof. Dr. Mustafa Ökmen¹

Yrd.Doç.Dr. Fatih DEMİR²

1830 yılında Yunanistan bağımsızlığını kazandığında bu ülkede tam dört farklı etnik grup vardı: Yunanlar, Arnavutlar, Türkler ve Ulahlar. 1981 yılında AB üyesi olan Yunanistan yönetimine göre kendi devletleri sadece tek kökene sahiptir ve tek ırktan oluşmuştur. Bu etnik saflaştırma politikası Ortodoksluk ve Helenistik temellere dayanır. Ortodoks Hıristiyanların bulunduğu her yerin Yunanistan olduğunu iddia ederler. Bu durum Yunanistan'da Türklerin yoğunlukta olduğu Batı Trakya bölgesindeki yerel yönetimleri de etkilemektedir. Çalışma Avrupa Birliği'nin azınlık tanımlaması ve azınlık hakları kavramları çerçevesinde Yunanistan'ın azınlık politikalarını ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki yerel kamu hizmetlerinin durumunu incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Yunanistan, Batı Trakya, yerel yönetimler

BATI TRAKYA'DA YEREL YÖNETİMLER

YUNANİSTAN'DA YEREL YÖNETİMLER ve BATI TRAKYA

Tarihsel Arkaplan

Yunanistan'da yerel yönetimler hâlihazırda ilk seviyedeki belediyeler ve komünler ile ikinci seviyedeki il idarelerinden oluşmaktadır. Bölge idareleri ise Yunanistan'daki mevcut yerel yönetim yapısı birinci seviyede belediyelerden ve mahalli örgütlenmelerden oluşurken ikinci seviyede valiliklerden meydana gelmektedir. Bölgesel idare olan üçüncü seviye mevcut değildir çünkü bölgeler, bir devlet organı

---

¹ Celal Bayar Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, okmenm@hotmail.com

² Celal Bayar Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, fatih.demir@bayar.edu.tr

olan Kamu Yönetimi ve Adem-i Merkeziyetçilikten Sorumlu İç İşleri Bakanlığı tarafından atanan Bölge Genel Sekreterliği ve Bölge Bakanlığı tarafından temsil edilir, dolayısıyla yerel yönetim değil merkezi idarenin taşra teşkilatı durumundadırlar. Genel Sekreter hükümetin temsilcisidir ve bölgedeki denetleme, polis, liman ve itfaiye teşkilatından sorumludur. Ayrıca Bölgesel Konseyin başkanıdır ve Bölgesel Kalkınma Fonu Heyeti'nin genel başkanıdır. Bölgeler kendi bütçelerine ve kendi personeline sahiptir. Vallik, vallik fonlarının yönetiminden sorumludur ve sınırlı vergilendirme ehliyetine sahiptir (Kapsı, 2000: 9).

Yunan İdari yönetiminin kurumsallaşması ve meşruluğu düşük seviyededir. Genellikle Yunan hükümetleri Yunan toplumunun büyük kısmının aleyhine politikalar üretilmişlerdir. Bu duruma, 1944-47 dönemindeki İç Savaş ve 1967-73 dönemindeki yedi yıllık cunta yönetimi örnek olarak gösterilebilir (Ceyhan, 2007: 13). Günümüzde, Yunan siyasal sürecinde ve kamu politikasında genelde yolsuzluk, iltimas ve kayırmacılık devletin teknik kapasitesine zarar vermekte ve Yunan idari sisteminin meşruluğunu sarsmaktadır. İktidarda bulunan partilerin kamuoyu politikalarında kendi çıkarlarını gözetmelerine dayanan parti paternalizmi ve siyasette ve kamuoyu politikalarında özel çıkarların savunulduğu kayırmacılık Yunan devletinin önündeki genel sorunlardandır (Ceyhan, 2007: 14).

PASOK'un 1981'de iktidara gelmesinden sonra, bölgesel kalkınma konusu ilk defa idari yetkilerin yeniden dağıtılmasıyla ilişkilendirilmiştir. Vilayet Meclisini merkezi İdareden ayırmaya dönük bir girişimin bir parçası olarak, 1982 tarihli 1235 ve 1262 sayılı kanunlar Vilayet Meclisini mesleki kuruluşlar, yerel yönetim birlikleri, sendikalar gibi kurumların seçilmiş temsilcilerinin katılımının sağlandığı bir kurum haline getirmeye çalışmıştır. Ancak bu reformların yerel parti yapılarının güçlendirilmesi üzerindeki etkileri çok kısıtlı olmuştur ve gösterilen dirençten dolayı tam olarak uygulanmaları mümkün olmamıştır. Bununla beraber 1980'ler boyunca, özellikle 1982'de vilayet konseylerinin oluşturulmasından sonra, merkezden yerel yönetimlere yetki devredilmesi konusunda bir bilinç oluşmuş ve adem-i merkezileşme eğilimleri güçlenmeye devam etmiştir (Anagnostou, 2001: 108-109).

1990'lara gelindiğinde ise özellikle mevzuat alanında ciddi adımlar atıldığı görülmektedir. 1994 tarihli 2218 sayılı kanun vilayetin statüsünde önemli bir değişiklik öngörmüştür. Buna göre artık vilayetlerde vali halk tarafından seçilecek, böylece vilayet merkezi idarenin taşra teşkilatı olmaktan çıkacak ve yerel yönetim organı haline gelecektir. Ayrıca birçok yetki merkezi hükümetten alınarak seçimle gelen valiye verilecektir. Vilayet konseyi üyeleri ise doğrudan halk tarafından seçilecektir. Buna ek olarak 13 idari bölgenin her biri kendi Bölgesel Kalkınma

Fonunu oluşturacak, bölgesel politikaların oluşturulması sürecine ve ulusal ve Avrupa düzeyindeki projeler ile fonların yönetimine ortak olarak katılmaya başlayacaktır.

Gelen tepkiler üzerine yine 1994 yılında kabul edilen 2240 sayılı kanun ile vilayet yerel yönetimine bırakılan yetkiler azaltıldı ve merkezden atanan bir Bölge Sekreteri makamı oluşturuldu. Üç yıllık uygulama sonunda halkın seçtiği vali ile merkezden atanan bölge sekreteri arasında yetki çatışması ve karmaşası ortaya çıktığı görüldü ve 1997 yılında çıkarılan 2503 sayılı kanun bölge sekreterinin yerine Bölge Direktörü makamı oluşturuldu. Ayrıca bölgeler adem-i merkezi birimler olarak kabul edildi ve çalışanları bakanlık personeli olmaktan çıkarıldı. Capodistrias Planı adı verilen bu uygulama ile yerel yönetimlerin sayısı 6000'den 900 civarına indirilmiş ve küçük yerel yönetimler konsolide edilmiştir (Chousein, 2006: 150).

1990'lar boyunca adem-i merkezileşme adına atılan adımlar muhalefet partilerinden ve milliyetçilerden ciddi tepki görmüştür; özellikle Batı Trakya ile ilgili olarak bu değişikliklerin devleti böleceği ve Türk milliyetçiliğini körükleyeceği iddia edilmiştir; bunun en önemli nedeni İskeçe'de ve Rodop'ta Müslüman valilerin seçilebilme ihtimalinin ortaya çıkmış olmasıdır. Bunun üzerine vilayet yerel yönetimi hakkındaki kanun İskeçe ve Rodop için farklı uygulanmış, bunlar "genişletilmiş vilayetler" adında özel bir kategoriye sokulmuştur. Böylece bu iki vilayet **2218 sayılı kanunun 40. maddesine göre** Hıristiyanların çoğunlukta olduğu Kavala ve Meriç vilayetleriyle birleştirilmişler ve Müslüman valilerin seçilmesinin önüne geçmiştir (Anagnostou, 2001: 110).

Bununla beraber 1990'larda gerçekleşen yerel yönetim reformunun olumlu tarafları da vardır. Bu dönemde yerel yönetimler ilk defa merkezli hükümetin sırtındaki bir yük olarak değil, bir kaynak olarak görülmeye başlanmıştır. Vilayet Konseyinin seçimle gelen bir organa dönüştürülmesi, yeniden seçilme kaygısı taşıyan konsey üyelerinin üzerinde yerel sorunlara karşı ilgili ve sorumlu davranmaları yönünde bir baskı oluşturmaya başlamıştır. Batı Trakya'daki vilayetlerde Müslümanların da oylarına ihtiyaç duyan konsey ve vali adayları, kuzeydeki Müslüman bölgeleri ile güneydeki Hıristiyan bölgeleri arasındaki kalkınmışlık farklarını azaltmaya yönelik politikalar geliştirmek zorunda kalmaktadırlar. Bunun sonucunda vilayet yerel yönetimleri azınlıkların kaynakların dağılımı ve bölgesel kalkınma gibi konularda karar verme süreçlerine katılması ve temsil edilmesine önem vermektedirler.

1994 öncesinde, Yunanistan oldukça merkezleşmiş bir devlettir. Yönetimin yerelleşmesi konusundaki ilk adım 1986 yılında PASOK tarafından atılmıştır; bu

adım valiliklerdeki seçilmiş konseylerin oluşturulması için çıkarılan yasadır (Kanun 1622/1986) (Christopoulos, 1999: 163). Ancak bu yasa 1994'te yürürlüğe girmiştir (2218/94 ve 2240/94 sayılı kanunlar). Bu yasaların kanunlaşması Bölgeler Komitesi'nin kabul edildiği 1992 tarihli Maastricht Antlaşması'ndan sadece iki yıl sonra gerçekleşmiştir.

Yunanistan yönetimi 2218/1994 sayılı kanun ile azınlık nüfusuna sahip seçim bölgelerini çoğunluk nüfusuna sahip seçim bölgeleriyle birleştirmiş, böylelikle Rodop vilayeti Evros ile, İskeçe vilayeti ise Drama ve Kavala vilayetleriyle birleştirilmiştir. Bu ayrımcı politikayı gizlemek için aynı uygulama Attika bölgesine de yapılmıştır. Dahası, Yunan hükümeti, eski Sovyet ülkelerinden belirli bir nüfusu ülkeye getirerek bölgenin nüfus yapısını değiştirmeyi amaçlayan politikalar uygulamıştır. Böylelikle Hıristiyan Yunan nüfusu Batı Trakya'da arttırılarak yerel yönetim için daha fazla Hıristiyan Yunan'ın seçilmesi sağlanmıştır (WTMUGA, 2010: 6). Bu süreci Triandafyllidou ve Anagnostou (2006: 5) şöyle açıklamaktadır:

"1980'lerin ikinci yarısından itibaren, yapısal fonlara dayalı bölgesel kalkınmanın daha verimli ve etkili biçimde yürütülmesi için Yunan hükümetleri, belediye, valilik ve bölge kurumlarında birtakım reformlar yapmıştır. Bu reformların bir parçası olarak, 13 idari bölge oluşturulmuş, il yönetimlerine bir ölçüde özerklik verilmiş, valilerin halkın oylarıyla seçilmesine başlanmıştır. Fakat Trakya'daki etnik ilişkiler üzerindeki etkileri nedeniyle, bu reformların oluşturduğu valilik özerk yönetimine bu bölgede sertçe karşı çıkmıştır. Bu itirazların bir kısmına yanıt olarak, nüfusunun önemli bir kısmı Müslüman olan Ksanthi ili, Hıristiyan nüfuslu Kavala ve Drama illerine eklenerek Kavala-Drama-Ksanthi 'genişletilmiş vilayet yönetimi' ya da 'süper-valiliği' (ipernomarchía), nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Rodop ili de çok az bir Müslüman nüfusa sahip Evros (Meriç) iline eklenerek Rodopi- Evros 'süper valiliği' oluşturulmuştur. Böylece Ksanthi ve Rodopi'deki Hıristiyanlar siyasi açıdan güçlendirilmiş ve Müslüman bir valinin seçilmesi zorlaştırılmıştır; reformların azınlığın lehine olan boyutu da bu düzenlemeyle kısmen etkisiz hale getirilmiştir."

Yeni kanunlar var olan 13 idari bölgenin kendi Bölgesel Kalkınma Fonu'nu oluşturmasına, AB fonlarından daha fazla yararlanmasına, Valinin ve vilayet konseyinin doğrudan seçilmesine izin vermiştir. Bu ise Trakya'da valilerin azınlık oylarına da talip olmaları gerektiği anlamına gelmiştir.

Azınlığın siyasi etkinliğinin azaltılması amacıyla uygulamaya konulan bir diğer yöntem ise il, belediye ve nahiyelerin birleştirilmesi uygulamasıdır. Kamu Yönetimi, Adem-i Merkeziyet ve İçişleri Bakanlığı tarafından Mart 1997'de belediye ve nahiyelerin birleştirilmesi (Kapodistrias Planı) yasa tasarısıyla, köy ve nahiyeler birleştirilerek yeni nahiyeler oluşturulmuş, özellikle azınlığın yaşadığı bazı köy ve beldelerin idari açıdan, Yunan nüfusun ağırlıklı olduğu köy ve beldelerle birleştirilmesi sağlanarak, azınlığın seçilme şansı bir kez daha kısıtlanmıştır.

Kallikratis Planı olarak bilinen yerel yönetim reformu da aslında PASOK' un krizden çıkma planının bir parçasıydı, fakat daha önceki yıllarda da benzer planlar yapılmış ve yerel yönetimlerin daha verimli hale gelmesi için bazı değişikliklere gidilmesi düşünülmüştü; çünkü artık mesafeler kısalmıştı, bir sürü küçük belediye hem ekonomik olarak köstek oluyor, hem de iyi hizmet veremiyordu. Daha büyük belediyeler ve vilayetler hem gideri azaltacak, daha iyi hizmet verecek, üstelik merkezle bağlantıyı daha iyi sağlayacaktı. Krizin patlak vermesi ve hükümetin değişmesi hızlandırıcı sebepler oldu ve yerel yönetim reformunun Kasım 2010 seçimlerinde uygulanması kararı alındı. Bu planla birlikte bütün Yunanistan'da 1034 belediyenin sayısı 343'e indirilecek, kaymakamlıklar kaldırılacak ve 13 genel sekreter seçilecektir (WTMUGA, 2010: 6-7). 10 Ocak 2010 tarihinde İçişleri Bakanı Yannis Ragousis tarafından açıklanan Kallikratis Planı, Yunanistan'da adem-i merkezi yapının güçlendirilmesine yönelik olarak idari yapının yeniden düzenlenmesini önermiştir. Plan, merkezi yetkilerin bölge ve belediye yönetimlerine aktarılması sureti ile daha geniş yetki ve finansmana sahip yerel yönetimler yaratılması amacını taşımıştır.³ Bu plan Yunanistan'da 1 Ocak 2011 tarihinde yasalasmıştır. Buna göre, belediye başkanları artık 5 yılda bir seçilecektir ve daha önce belirtilen amaçlar doğrultusunda değişiklikler yapılmıştır.⁴

Batı Trakya'daki Durum

Batı Trakya, Yunanistan'ın 13 idari bölgesinden biri olan Doğu Makedonya ve Trakya'nın bir bölümünü oluşturmaktadır ve 612 bin kişilik bir nüfusa sahiptir. Bu bölgede, azınlıklar tüm nüfusun beşte birini oluşturur. Oysaki Batı Trakya'da azınlık, nüfusun % 30'unu meydana getirir. Buna rağmen, yerel yönetimde azınlık özellikle azınlıkların yoğunlukta olduğu belediyelerde ve komünlerde temsil edilmektedir.

³ <http://www.turkishnews.com/tr/content/2010/02/10/bati-trakya-turkleri-basln-bildiris/> son erişim tarihi: 09.02.2012

⁴ http://www.polyinvest.eu/assets/content/uploads/doc/legal_conditions_18_2.pdf, son erişim tarihi: 09.02.2012

Örneğin, Rodop valiliğinin dokuz belediyesinin dördü azınlık üyeleri tarafından idare edilmektedir. Susurköy, Kozlukepır, Sapçı, Sirkeli gibi belediyeler ve Hemetli, Mehrikoz, Arabacıköy gibi komünlerin başkanları azınlık üyeleridir. İskeçe valiliğinde vali yardımcısı ve Mustavoça belediye başkanı, Gökçeler, Ilıca, Kozluca, Sinikova komünlerinin başkanları azınlık topluluğundan kişilerdir. Azınlık üyeleri Belediye Konseylerinde ve Vallik Konseylerinde temsil edilirler (Chousein, 2006: 152-153).

Kallikratis Planı yasalaşmadan önce Batı Trakya azınlık üyeleri tarafından 6 bucak ve 5 belediye yönetilmekteydi. Bölge boyunca yerel yönetimdeki azınlık temsilcilerinin neredeyse 200'ü Türktü ve ayrıca Rodop'ta 2 vali yardımcısı ve İskeçe'de 1 vali yardımcısı Türklere oluşmaktaydı. Burada yerel yönetim reformunun Batı Trakya Türk Azınlığı üzerine etkisini tartışmakta da yarar vardır. Daha önce yedi belediyede Türk belediye başkanı seçilirken, yeni düzenlemeyle üç yerde seçilebilecekti. Bu sebepten dolayı Türk azınlık yeni plana karşı sert eleştiriler yöneltmiş olsa da, aslında bu Türk belediyeleri birbirleriyle birleştiği için, ortaya daha güçlü üç belediye çıkacak, bu da bölge halkının daha iyi hizmet almasına ve fazla bürokrasiden kurtulmasına yarayacaktı; yani plan, azınlık için de faydalıydı. Her ne kadar bu yeni planla azınlığın temsil hakkı azaltılmamışsa da, daha önceki düzenlemelerde bunun o kadar masum olmadığını görürüz. Zira azınlık mensupları sadece o üç belediyede yaşamamaktadır ve diğer bölgelerde yaşayanlar Türk belediye başkanı seçmesin diye Yunanlı yetkililer özenle Yunanlıları çoğunluk yapacak haritalar çizmişlerdir, kalan Türk belediyelerini de orada Yunanlı olmadığı ya da çok az olduğu için mecburen bırakmışlardır.

Avrupa entegrasyonu bağlamında bölgesel kalkınma politikalarının Batı Trakya Türkleri üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak amacıyla EUROREG kapsamında Dr. Anna Triandafyllidou ve Dr. Dia Anagnostou tarafından 2006 yılında gerçekleştirilen bir çalışma şu sonuçlara ulaşmıştır (2006: 2):

- "Topluluk Destek Çerçevesi kapsamında sunulan yapısal fonlar, bölgenin ekonomik altyapısını geliştiren kamusal ve özel yatırımlarda önemli bir rol oynamış ve bu yolla azınlığın sosyo-ekonomik şartlarını ve olanaklarını dolaylı olarak etkilemiştir. Ancak aynı zamanda, özellikle azınlığın ikamet ettiği bölgelerde yerel yönetim memurlarının teknik bilgi eksikliği, azınlık mensuplarının bu fonlara erişimini kısıtlamıştır.
- Üç Topluluk Destek Çerçevesi'nden (TDC) gelen fonların en önemli kısmının, Ksanthi (İskeçe) ve Rodopi (Rodop) illerinde Müslümanların yaşadığı

kuzey bölgeler yerine, Hıristiyanların ikamet ettiği güney bölgelere verildiği konusunda, bunu belgeleyecek sistematik veri olmamasına rağmen, şüphe azdır."

AB yapısal fonları bağlamında yerel yönetimlerle merkezi yönetim arasındaki ilişkiler dönüşüme uğramıştır; bu dönüşümün Batı Trakya üzerinde etkileri olmuştur.

"Birçok azınlık üyesi, etnik Türk azınlığı olarak kendini tanımlama hakkını inkâr eden ya da bunu kabul etmekten çekinen Yunan siyasi partilerine karşı kalıcı bir güvensizlik hissetmektedir. Buna rağmen, geçmişe kıyasla şu an kendilerini Türk diye tanımlayan Müslümanların Yunan partilerine katılımı ve onlarla yaptıkları işbirliği nispeten daha fazladır. Trakya'daki azınlık politikalarında asıl 'yeni' olan, etnik Türk karakterinin savunulmasının Yunan toplumuna entegrasyon arayışıyla beraber ilerliyor olmasıdır. Etnik kimliğe bağlılık ve topluma entegrasyon artık birbiriyle çelişkili iki kavram olarak görülmemektedir. Yerel azınlık aktörleri, Avrupa insan hakları çerçevesinin önemine değinmektedirler. Azınlık, Türkiye'ye duyduğu kadar olmasa da AB'ye Yunan devletinden daha çok güven duymaktadır." (Triandafyllidou ve Anagnostou, 2006: 3)

Adem-i Merkeziyetçilik reformları yerel yönetimde azınlıkların daha fazla temsili edilmesini sağlamıştır. Seçilecek olan azınlık oyuna bağlı olarak, çoğunluktan gelen yerel valiler azınlığın sorunlarına ilgi gösterme çabasına girerler. Her şeye rağmen, reformlar ilk başta azınlıklarda şüphe uyandırdı ve çoğunluğun hoşnutsuzluğuna yol açtı. Batı Trakya özelinde çoğunluk olan Yunanlılar, algılanan 'Türk tehdidi' zemininde devletten sağlanan ekonomik imtiyazları elinde bulunduruyordu. Anagnostou'ya göre, her iki tarafın milliyetçileri bu reformları hoş karşılamadılar. Bu reformlar daha önceki ayrıcalıklı statüleri yok ediyordu. Bu bağlamda, Valilik Konseyi'nde Müslümanların ve Hıristiyanların işbirliği yapmaları ulusalcılar tarafından şüpheyle karşılandı; işbirliği yapan Müslümanlar 'Yunanlı Dostları' olarak anılmaya başlanmıştı, Hıristiyanlara ise 'Türk Dostları' denilmekteydi (Anagnostou, 2001: 111-115).

Buna karşın Turgay Cin ise şöyle demektedir: "Avrupa Birliği üyesi Yunanistan'da tek bir Müslüman Türk asıllı Yunanistan uyruklu yargıca, savcıya, memura, üst düzey bir kamu görevlisine, bürokrata, polise rastlamak mümkün değildir. Bu durum, Yunanistan'ın taraf olduğu ikili veya çok taraflı antlaşmalara hem de AB müktesebatına aykırıdır. Gümülcüne nüfusunun yarısından fazlası %52'si Müslüman Türk olduğu halde Gümülcüne Valiliğinde ve Belediyede Yunanlılara göre Türklerin

daha az sayıda istihdam edilmeleri ve özellikle sözleşmeli memur olarak istihdam edilmeleri ve daimi memur kadrolarında atanmalarına soğuk bakılması dikkat çekicidir. Kısaca, AB üyesi Yunanistan'da, Batı Trakyalı Türklerden, tek bir üst düzey bürokrat bulunmamaktadır. Yine İskeçe'deki Valilik ve Belediyede görev yapan tek bir Müslüman Türk üst düzey memur veya bürokrat mevcut değildir." (Cin, 2009: 165). Kamu sektöründe azınlık istihdamı ile ilgili olarak KEP yani Vatandaşa Hizmet Merkezi Programı, İç İşleri Bakanlığı ve AB tarafından mali olarak desteklenmekteydi ve bu program azınlıklar ve göçmenler için bazı fırsatlar sağladı. Program, ülke genelinde 2001 yılında belediyelerde başlatılan çok dilli program, vergi kayıtları, ticaret lisansları, sigorta, doğum belgeleri ve oy kartları gibi hizmetleri sağlamak yoluyla bürokrasi engellerini kaldırmayı hedeflemiştir. Memurlardan farklı olarak, KEP personeli sözleşmeli olarak çalışırlar ve azınlık üyelerinden, göçmenlerden ve ülkesine iade edilmiş kişilerden istihdam edilirler. KEP merkezlerinde, Rodop-İskeçe ve Doğu Makedonya ve Trakya Genel Sekreterliği'nde azınlık mensubu yaklaşık yüz genç yerel yönetimde işe alınmıştır. Buna rağmen, sadece birkaç azınlık üyesi kamu memurudur ve bakanlıklarda, polis kuvvetlerinde ve kamunun diğer sektörlerinde hiçbir azınlık mensubu bulunmamaktadır (Chousein, 2006: 158).

Sonuç

Yunanistan'da valilik ve İl Meclisi'nin (*Nomarhiakó Simvúlio*) üyelerinin halk tarafından seçildiği birer kuruma dönüştürülmesi yerel siyaseti daha da demokratikleştirmiş, azınlığın ise katılımını ve temsilini sağlamıştır. Müslüman seçmenlerin oyunu ve desteğini almayı amaçlayan valiler ve il meclisleri, azınlığın sorunlarına karşı daha duyarlı olmaya, ve Müslüman kuzey ve Hıristiyan güney bölgeler arasında göze çarpan eşitsizlikleri çözmek için daha çok çaba sarf etmeye başlamışlardır.

1994 yılında başlayan özerk il yönetimi uygulaması, Hıristiyanlar ve Müslümanların yerel siyasette ve parti yapılarında daha yakın işbirliği yapmasına da zemin hazırlamıştır. Yunan siyasi partileri, valilik ve belediye seçimlerinde azınlıktan (nüfusuna orantılı sayıda olmasa da) adaylar bulup, onları merkezi olmayan yapılara dâhil etmişlerdir. Rodopi İl Meclisi'nin yirmi beş üyesinin onu, Ksanthi İl Meclisi'nin de yirmi beş üyesinin üçü Müslüman Türklerden seçilmiştir.

Yerel seviyede, Azınlık kendi temsilcilerini, yani belediye meclisi üyelerini, belediye ve nahiye (*kinótita*) başkanlarını seçmektedir. 1999'dan itibaren küçük nahiyelerin birleştirilip (*Kapodistriyas yerel yönetim reformu*) daha büyük belediyelerin

oluşturulmasıyla yerel temsilcilerin siyasi statüleri güçlenmiştir. Ksanthi ilinde bir vali yardımcısı, bir belediye başkanı (Myki/Mustafçova belediye başkanı; Myki, ildeki toplam altı belediyeden biridir) ve dört nahiye başkanı (Thermes/Ilıca, Kotyli/Kozluca, Satres/Şinikova, Selero/Gökçeler) azınlıktandır. Rodop ilinde bir vali yardımcısı, üç belediye başkanı (Arriana/Kozlubekir, Sostis/Susurköy, ve Fillyra/Sirkeli; bu il toplam dokuz belediyeden oluşur) ve üç nahiye başkanı (Kehros/Mehriköz, Amaksades/Arabacıköy ve Organi/Hemetli) da Müslümanlardandır.

Yunanistan'ın diğer kesimlerinde nadir görülen bir yerel yönetim birimi olan nahiyelerin Trakya'da, ve de sadece Müslümanların yaşadığı yerlerde süregelen varlığı, bu bölgedeki yerel yönetimin eski sistemden kalan bir zaafının göstergesidir. Beşeri sermaye ya da proje takibi ve uygulamasında yaşanan teknik bilgi eksikliğinden dolayı, nahiyeler, belediyelerin aksine, AB Destek Çerçevesi kapsamında sunulan kalkınma kaynaklarından yararlanabilecek durumda değildir.

Süregelen (gerçek ya da algılanan) eşitsizliklere rağmen, il yönetimindeki kurumsal reformlar, kendilerine 'Türk' diyen Müslümanların *eşit vatandaşlar* olarak topluma entegrasyonunu amaçlayan politikada çok önemli ve kritik bir rol oynamıştır. Bu reformların, azınlığa yerel düzeydeki Yunan devlet kurumlarına karşı bir güven duygusu aşılması bakımından da önemli bir etkisi olmuştur.

Geçen birkaç yıl içinde valliğin yetkililerinin kısıtlanması, bu yetkilerin bölge (*periferia*) yönetimine devredilmesi ve buna ilâveten yukarıda sözü edilen süper-valiliklerin varlığı, azınlığın şüpheliğini, Yunan devletine ve çoğunluğun siyasi temsilcilerine karşı duyulan güvensizliği canlı tutan 'geriye doğru' bir adımdır. Sonuç olarak, yerel ve özerk il yönetimlerini destekleyen reformlar Trakya'da azınlığın katılımını arttırmış, yerel siyaseti demokratikleştirmiş, iki toplum arasında köprüler kurmuştur. Ancak, il ve belediye yönetiminin yetkilerini azaltma girişimleri, azınlığın güvensizliği ve şüpheliğini güçlendirmiştir.

KAYNAKÇA

Anagnostou, D. (2001), *Breaking the Cycle of Nationalism: The EU, Regional Policy and the Minority of Estern Thrace, Greece, South European Society & Politics, Vol.6, No.1 (Yaz 2001), ss. 111-115.*

Ceyhan, A. (2007), *Turkey's Accession Process: The Political Transformation in case of Accession Process to EU Comparison Between Greece and Turkey, M.A. Thesis, İstanbul, T.C. University of Bahçeşehir*

Chousein, Ş. (2006), *Evolution of Minority Rights in Europe: The Case of Western Thrace Muslim Turkish Minority, MA Thesis, İstanbul Kültür University*

Christopoulos, D. (1999), "Regionalism in Greece", (ed) Peter Wagstaff, *Regionalism in the European Union, Cromwell Press, Wiltshire, UK, ss: 158-167.*

Cin, T., " Batı Trakya Türklerinin Hukuki Statüsü Sorunları ve Avrupa Birliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 11, Sayı:1, 2009*

http://www.polyinvest.eu/assets/content/uploads/doc/legal_conditions_18_2.pdf,
son erişim tarihi: 09.02.2012

<http://www.turkishnews.com/tr/content/2010/02/10/bati-trakya-turkleri-basin-bildirisi/> son erişim tarihi 09.02.2012

Kapsi, M. (2000), "Recent Administrative Reforms in Greece: Attempts Towards Decentralization, Democratic Consolidation and Efficiency", *Policy Review Paper, presented at the Socrates Kokkalis Graduate Student Workshop*

Triandafyllidou, A. ve Anagnostou, D. (2006), *Yunanistan'ın Batı Trakya Müslümanları: Bölgesel Kalkınma Stratejileriyle İlgili Tavsiyeler.*

Western Thrace Minority University Graduates Association (WTMUGA) (2010), *Turkish Minority of Western Thrace 2010, , Copenhagen Anniversary Conference "20 years of the OSCE Copenhagen Document: Status and future perspectives", Copenhagen, 10-11 Haziran 2010*

EMNİYET PERSONELİNİN STRES KAYNAĞI ALGILAMALARI, ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ

Doç.Dr. Soner TASLAK¹

İbrahim AYDIN²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Yozgat Emniyet Müdürlüğü bünyesinde görev yapan polis memurlarının stres kaynaklarını tespit etmek ve örgütsel bağlılıklarını ölçmektir. Gerek özel ve gerekse kamu sektöründe örgütsel hayatımızda çağımızın yaşanan en önemli sorunu strestir. Globalleşen dünyada, üretim ve hizmet alanlarında, iletişim ve teknolojiye büyük ve hızlı değişimler yaşanmıştır. Bu değişime ayak uyduramayan kurumlar hiç şüphesiz ki çevre tarafından elemine edilecektir. Bu özel şirketleri olduğu kadar kamu hayatını organize eden kurum ve kuruluşlar için de geçerli ve gerçekliktir. Çalışmanın önemi de kamu düzenini sağlayan en etkin kuruluşlardan biri olan Emniyet Teşkilatı üzerinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Çalışmanın analiz birimini, Yozgat ilinde görev yapan polis memurları oluşturmaktadır. Amaca bağlı olarak hazırlanan anket soruları ile polislerimizin stres kaynaklarını ne ölçüde değerlendirdiği, örgütsel bağlılıkları ve işten ayrılma niyetleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun için t testi, varyans analizi gibi farklılık testlerinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak, Yozgat ilinde görev yapan polislerimizin stres kaynaklarından genel anlamda önemli ölçüde etkilenmedikleri, ancak eğitim düzeyleri, mesleki tecrübeleri, yaşları, aylık gelirleri ve çalıştıkları birimleri açısından bir kısım stres faktörlerinden anlamlı biçimde farklı etkilendikleri; özellikle de, Çevik Kuvvet biriminde görev yapanların diğer birimlere göre stres kaynaklarından daha fazla etkilendikleri, örgütsel bağlılıkları ve işten ayrılma niyetleri bakımından da diğer birimlerde çalışan meslektaşlarına göre daha olumsuz bir durum sergiledikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Polis, stres kaynakları, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti, stres yönetimi

¹ Bozok Üniversitesi, İİBF, soner.taslak@bozok.edu.tr

² Kütahya Emniyet Müdürlüğü, KOM Şub. Müd., aydinibrahim2@gmail.com

GİRİŞ

Polislik en stresli mesleklerden birisidir. Stres, özellikle kronik hale gelmiş ise çalıştıkları örgütte polis memurları için birçok problemin sebebidir. Örnek olarak işe devamsızlık, tükenmişlik, iş tatminsizliği, erken emeklilik veya yıpranma, bağışıklık sisteminde zayıflama neticesi hastalıklar, düşük iş performansı, potansiyel erken ölümler sayılabilir (Anshel, 2000:375)

Polis, genellikle suç veya çatışma ortamında, negatif ve gerilimli olayların ortasında ölü, yaralı, mağdur, suçlu veya şüpheli insanlarla yüz yüzedir. Stresli olan bir bireyin, problem yüklü diğer bir bireye hizmet sunması, onun beklenti ve sorunlarına çözüm bulması oldukça güç, hatta olanaksızdır (Seyhan, 2007:3).

Türkiye’de polislerde kurumsal desteğin azlığı veya idari desteğin verilmemesi, çok çabuk açığa alınabilme, yasal soruşturmaya maruz kalma, meslek verimliliğini düşürmekte ve poliste strese neden olmaktadır (Kirel ve Cengiz, 2006:100).

Halkın güvenliğinin yanı sıra, kendi meslektaşlarının güvenliği, devleti temsil etmesi nedeniyle, hedef olma olasılığının fazlalığı, polisi strese itmektedir (Aslantaş, 2001, s.43). Seyhan (2007), işten kaynaklanan stresin, sadece polis memurunun kendisine değil direkt veya dolaylı olarak ailesine, iş arkadaşlarına, ast ve üstlerine, hizmet verdiği vatandaşlara, bağlı olduğu örgüte zarar verdiğini ve hatta uluslararası skandallara veya sorunlara bile sebep olursa ülkesine zarar verebileceğini ileri sürmüştür.

Anshel vd. (1997), polislik mesleğinin, dünya üzerinde stresle en fazla karşılaşılan meslek gruplarından birisi olduğunu, dünya çapında en stresli 5 meslek içerisinde yer aldığını ifade etmiştir. Koroner kalp hastalıkları, mide rahatsızlık ve ülserleri, cilt problemleri, migrenlere sebep olan stresle bağlantılı şikayetler diğer mesleklerden daha çok polislerde ortaya çıkmaktadır. Duygusal problemler sırasında polis memurları, sinirlilik ve nevrozlar gösterirler.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Türkiye’de değişik üretim ve hizmet sektörlerinde stresle ilgili çok sayıda çalışma mevcuttur. Son 15 yılda, Emniyet Teşkilatında da stres kaynakları, stres yönetimi ve önerilerle ilgili artan bir şekilde çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı, polislik mesleğinde etkili olan stres faktörlerini tespit etmeye yönelmiştir. Söz konusu çalışmaların tamamında benzer ve birbirini destekleyen sonuçlar ileri sürülmüştür. Bu sonuçlara göre polislerde strese neden olan en önemli faktörler,

**EMNİYET PERSONMELİNİN STRES KAYNAĞI ALGILAMALARI, ÖRGÜTSEL
BAĞLILIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA:
YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ**

sırasıyla ücret yetersizliği, yoğun çalışma temposu, hafta sonu izinlerinin olmaması, gece görevleri, idari ve örgütsel yapılanma ile örgüt iklimi, tatil sürelerinin kısa olması, aileye yeterli zaman ayrılamaması, yetki ve sorumluluk dağılımındaki dengesizlikler, emeklilikle ilgili kaygılardır (Aslantaş, 2001; Çakır, 2006, Kirel ve Cengiz, 2006).

Polise yönelik stres konulu çalışmaların bir kısmı ise polislerin stresle mücadele etme yöntemlerine yöneliktir. Bazı araştırmacıların stresle mücadelede polislerin en çok "stresi yaratan durumu düşünmemeye çalışma, boşverme" davranışı sergilediğini ileri sürmelerine rağmen (Çakır, 2006; Çam ve Çakır, 2008), bir kısım araştırmacılar stresle mücadelede sergilenen davranışla, sahip olunan eğitim, mesleki tecrübe ve cinsiyet arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Sarı (2003), yükseköğretim mezunlarının stresle mücadelede yardım almadan kendi başlarına bir davranış şekillendirdiği, tecrübeli personelin daha planlı davranışlara yöneldiği bayanların ise erkeklere göre daha çok kaçınmacı bir davranışa yöneldiğini ifade etmiştir. Altundaş, (2000) polis ve stres konulu çalışmaların bir diğer kısmının da iş doyumu ve stres ilişkisine yer verdiğini, işe duyulan isteğin personelin stresle baş etmesinde önemli bir etken olduğunu ve iş doyumlarını olumlu yönde etkilediğini ileri sürülmüştür.

Literatürde stresin sonuçlarını ele alan çalışmalar da yer almaktadır. Kirel ve Cengiz (2006), stresin psikolojik sonuçları arasında uyku problemleri, sebebi olmayan kaygı, korku ve sıkıntılar duyulması ve aşırı sinirlilik halini saymıştır. Araştırmada ayrıca polislerin stresin sonuçlarının farkında oldukları fakat başa çıkmada yeterli kadar önlem almadıkları tespit edilmiştir.

Literatürde emniyet birimleri arasında karşılaştırmalı çalışmalar da yer almaktadır. Taşdöven (2005), Çevik Kuvvet Şubesinde görev yapan polislerin, Polis Merkezleri, Trafik Polisleri ve Genel Müdürlükte çalışanlara göre strese bağlı tükenmişlikleri daha fazla yaşadıklarını ortaya koymuştur.

Çakır (2006), iş stresi yüksek olan polislerin daha çok sosyal desteğe başvurduklarını ileri sürmüştür. İdari birimlerde çalışanların, adli ve teknik-destek biriminde çalışanlardan daha fazla Kendine Güvenli Yaklaşımını kullandıklarını tespit etmiş, kadın polislerin erkeklere göre Kendine Güvensiz Yaklaşımını ve Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımını daha çok kullandığını belirtmiştir.

Kutlu vd. (2008)'e göre, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi ve borçlu olma durumları polislerde sigara içme davranışı üzerinde etki etmezken, kiralık evde yaşama, özel arabaya sahip olma ve kredi kartı borcunu zamanında ödeyememenin sigara içme davranışı üzerinde etkilidir.

Dündar (2008) Afyon Emniyet Müdürlüğünde yaptığı çalışmada, polislerin eğitim düzeyi arttıkça problem çözme becerisinin arttığı, yaşı arttıkça problem çözme becerilerinin düştüğü, umutsuzluk düzeyleri arttıkça problem çözme becerilerinin azaldığını belirlemiştir.

Murat (2003), polis ve tükenmişlik konusunda yaptığı çalışmasında, hem amir hem de memurların duygusal ve kişisel başarı tükenmişlikleri orta düzeyde olduğunu, duyarsızlaşma şeklindeki tükenmişliklerinin ise orta düzeyin alt sınırlarında olduğunu belirlemiştir. Araştırmada "ekonomik nedenler" in polislerde tükenmişliğe neden olan en önemli faktör olduğu vurgulanmıştır.

Sever ve Cinoğlu (2010) yılında Amerikan polisi üzerinde yaptığı araştırmada, yüksek stres grubunda olan polislerin düşük stres grubunda olan meslektaşlarına nazaran dört kat daha fazla aile içi şiddet eylemi uygulama ihtimali olduğunu ileri sürmüştür.

Collins ve Gibbs (2003) yılında İngiltere'de ilçe polisi ile yaptıkları çalışmada, örgütsel stresörleri, operasyonel durumlardan daha stresli algıladıklarını tespit etmişlerdir. Amerikan Polisi'nde ise şiddet riskli bir olay veya travmatik olayla karşılaşmadan sonra en çok stres algılamalarının yönetim yapısı ve örgüt iklimi gibi örgütsel durumlar olduğunu söylemişlerdir. Örgütsel stres kaynakları olarak zaman baskısı, kırtasiyecilik, evi etkileyen iş gerekleri, amir desteği eksikliği, danışma ve iletişim eksikliği, uzun çalışma süreleri, sonuç almak için yapılan baskılar, planlanan çalışmaları engelleyen acil istekler, iş yükü, vardiyalı çalışma ve öngörülemeyen çalışma saatleri en yüksek skorları alan stresörlerdir.

Agolla (2009), Botswana polisi üzerinde yaptığı araştırmada, stres kaynaklarının şiddet derecesine göre, görevdeyken yaralanma, görev gereği güç kullanımı, iş yükü, yetersiz kaynak, düşük ücret, korkunç manzaralar, intihar olayları ile ilgilenmek, aşırı sorumluluk, şiddet şeklinde sıralandığını tespit etmiştir. Stres yönetiminde kullanılan yöntemlerin ise sosyal faaliyetler, egzersiz, sağlıklı beslenme ve diyet, kariyer planlaması ve personel eğitimi olduğunu ileri sürmüştür.

Antoniou (2009) ise, Yunanistan'da mesleki stres üzerinde rütbe ve cinsiyetin rolü araştırmasında bayan polislerin erkeklere göre daha fazla stres altında olduklarını

EMNİYET PERSONELİNİN STRES KAYNAĞI ALGILAMALARI, ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ

ileri sürmüştür. Bayan ve erkekler arasında algılanan stres kariyer fırsatları ve yönetimle ilişkiler, roller ve sorumluluk duygularının algılanması ve üçüncüsü iş-yaşam dengesi sorunları ekseninde ayrılmıştır.

Grawitch vd. (2010), Amerikan polislerinin görev yaptıkları bölgenin sosyo ekonomik durumunun personel üzerindeki stres sonuçlarını araştırmıştır. Sosyo ekonomik statüsü düşük toplulukların bulunduğu bölgedeki polislerin tamamı bölgelerinde stresin düşük olduğunu, sosyo ekonomik statüsü yüksek kişilerin yaşadığı yerdeki polislerin %90'ını ise bölgelerindeki stresin yüksek olduğunu beyan etmişlerdir.

Chen (2009), Tayvan polis memurları üzerinde orta düzeyin üzerinde bir stres algısı tespit etmiş, işin kendisinin en büyük stres kaynağı olduğunu belirtmiştir.

YOZGAT EMNİYET MÜDÜRLÜĞÜ BÜNYESİNDE BİR UYGULAMA

Araştırmanın Amacı ve Metodoloji

Bu çalışmanın amacı, Yozgat Emniyet Müdürlüğü bünyesinde görev yapan polis memurlarının stres kaynaklarını tespit etmek ve örgütsel bağlılıklarını ölçmektir. Araştırmanın analiz birimini Yozgat Emniyet Müdürlüğü bünyesinde görev yapan polis memurları oluşturmaktadır.

Yozgat İl Emniyet Müdürlüğünde, Şube Müdürlükleri, Büro Amirlikleri ve Polis Merkezi Amirliği olmak üzere 31 birimde toplam 455 polis memuru olmak üzere toplam 507 personel aktif olarak görev yapmaktadır.

Polis memurlarından oluşan ana kütlelin tamamına dağıtılan 455 adet anketten 340 tanesi cevaplanmıştır. Cevaplanmış 340 anket üzerinde yapılan değerlendirmelerde 57 adet anketin eksik veya tutarlı olmayacak şekilde doldurulduğu anlaşıldığından analiz kapsamından çıkarılmıştır. Dolayısıyla istatistik analizlerinde kullanılacak anket sayısı 283 olmuştur. Bu sayı ana kütlelin %62'lik kısmını temsil etmektedir.

Araştırmada veriler "Anket Yöntemi" kullanılarak toplanmıştır. Anket, House ve Rizzo (1972) tarafından geliştirilen ve Efeoğlu (2006) tarafından doktora tezinde Türkiye'de ilaç sektöründe kullanılan iş stresi ölçeği soruları Emniyet Teşkilatına uyarlanarak kullanılmıştır. Anket 16 bölüm ve toplam 87 sorudan oluşmaktadır. İlk bölüm demografik özellikleri belirlemeye yöneliktir. demografik özellikler olarak katılımcıların yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, eğitim düzeyi, aylık geliri, meslekte

çalışma süresi ve Yozgat'ta çalışma süresi sorulmuş, araştırmacı tarafından cevabı gelen anketlerin üzerine katılımcıların çalıştıkları birimler tespit edilerek not edilmiştir. Diğer bölümler ise, sırasıyla adalet algılaması, karar alma ve uygulama sürecine katılım, algılanan yönetici desteği, zaman performansı, duygusal bağlılık, rasyonel bağlılık, normatif bağlılık, rol belirsizliği, rol çatışması, iş-ale çatışması, aşırı iş yükü, algılanan stres, işten ayrılma niyeti, yöneticiye olan güven ve son olarak örgüte ve arkadaşlara güveni ölçmektedir.

Demografik özellikler dışındaki tüm soru gruplarında Likert tipi 5'li ölçek (1=Kesinlikle Katılmıyorum; 5=Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Tüm ölçeğin güvenilirliği, (cronbach alpha) 0,882 olarak hesaplanmıştır.

Elde edilen veriler SPSS istatistik programı yardımıyla değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları "t-testi", "One Way ANOVA", "Scheffe Karşılaştırma Testi", gibi istatistiksel yöntemler aracılığıyla elde edilmiştir.

Bulgular

Demografik Özellikler

Ankete katılan 283 emniyet personelinin demografik özelliklerini Tablo 1'de toplu biçimde görmek mümkündür. Buna göre katılımcıların içerisinde en çok dikkat çeken gruplar, yaş açısından 30-35 yaş arasında olanlar, cinsiyet açısından baylar, eğitim düzeyi açısından ön lisans mezunları, medeni hal açısından evli olanlardır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik özellikleri

Demografik Özellikler	Sayı	Yüzde	Demografik Özellikler	Sayı	Yüzde
Yaş			İlde geçirdiği süre		
22-25'den az	26	9,2	2,5 yıldan az	114	40,3
25-30'dan az	82	30	2,5-4 yıldan az	75	26,5
30-35'den az	118	41,7	4-5 yıldan az	56	19,8
35-40'den az	48	17	5-7 yıldan az	23	8,1
40-45'den az	6	2,12	7 yıl ve üzeri	15	5,3
45 ve daha üzeri	3	1,06			
Cinsiyet			Mesleki tecrübe		
Bay	241	85,2	1-8 yıldan az	109	38,5
Bayan	42	14,8	8-16 yıldan az	163	57,6
			16 yıl ve üzeri	11	3,9
Öğrenim Durumu			Aylık Gelir		
Lise	34	12	2000 TL'den az	90	31,8
Ün.(Önlisans)	159	56,2	2000-3000 TL'den az	158	55,8
Ün.(Lisans ve üstü)	90	31,8	3000 TL ve üzeri	35	12,4
Medeni hal					
Evli	252	89,0			
Bekar	31	11,0			

EMNİYET PERSONMELİNİN STRES KAYNAĞI ALGILAMALARI, ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ

Bununla birlikte ilde çalışma süresi 2,5 yıldan az olan, 8-16 yıl arası mesleki tecrübeye sahip, aylık geliri 2000-3000 TL arasında olan grubun ağırlıkta olduğu da gözlenmektedir.

T-testi Bulguları

Tablo 2, ankette yer alan ve stres kaynaklarına yönelik değişken gruplarının ortalamasını ve standart sapması ile cinsiyet ve medeni hal bakımından gruplar arasında stres kaynaklarından etkilenme farklılıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Değişkenlere ait ortalamalar ve t-testi sonuçları

Değişkenler	Ort.	Std. Sp.	Cinsiyet dikkate alındığında		Medeni durum dikkate alındığında	
			T değeri	Anlam Düzeyi	T Değeri	Anlam düzeyi
Adalet algılaması	3,0424	1,07435	-2,549	,011	2,015	,045
Karar sürecine katılım	3,7067	1,06301	-,836	,404	1,058	,291
Yönetim desteği	3,1873	1,11894	,428	,669	1,846	,066
Zaman performansı	4,1625	,59705	,791	,430	1,611	,108
Rol belirsizliği	3,8339	,84466	-,786	,432	,868	,386
Rol çatışması	3,2085	1,00478	1,292	,197	-3,383	,001
İş-aile çatışması	3,1837	1,03219	2,739	,007	-,424	,672
Aşırı iş yükü	3,0283	,83745	2,869	,004	-,255	,799
Algılanan stres	2,9117	1,08306	1,593	,112	-1,185	,237
Yöneticiye güven	3,8587	,94970	-,516	,606	2,347	,020
Örgüte ve arkadaşlara güven	3,3322	1,04301	1,438	,152	,784	,434
Duygusal bağlılık	3,6784	,72381	,576	,565	-,254	,800

Rasyonel bağıllık	3,6254	,77710	1,134	,258	2,317	,021
Normatif bağıllık	3,4240	,99487	,304	,762	2,146	,033
İşten ayrılma niyeti	2,0530	,85512	,826	,410	-1,417	,157

Ankete katılan polis memurlarının cinsiyetleri dikkate alındığında gruplar arasında 3 stres kaynağı açısından farklılık oluşmaktadır. Buna göre örgütsel adalet algılamaları, iş-aile çatışması algılama ve aşırı iş yükü algılaması açısından bayan ve erkek polis memurları arasında anlamlı farklılıklar oluşmaktadır ($p<0,05$). Cinsiyete göre stres kaynaklarını algılama ortalamalarına bakıldığında bayanların örgütlerini daha adil, iş-aile çatışmasını daha şiddetli biçimde yaşadıkları, aşırı iş yükünü daha fazla algıladıkları anlaşılmıştır.

Medeni durumları açısından evli ve bekar olan personel arasında ise bazı stres kaynaklarını algılamaları açısından farklılıklar oluştuğu da gözlenmektedir. Bu stres kaynakları örgütsel adalet algılamaları, rol çatışması ve yöneticiye güven şeklinde sıralanabilir ($p<0,05$). Medeni hallerine göre personelin ortalamalarına baktığımızda ise evlilerin örgütlerini daha adil bulduğu, daha fazla rol çatışması yaşadıkları, buna karşılık yöneticilerine daha fazla güven duydukları gözlenmektedir. Ayrıca evli ve bekar personel arasında rasyonel ve normatif örgütsel bağıllık farklılıklarının oluştuğu da bir diğer dikkat çekici noktadır. Evli olan polis memurlarının rasyonel ve normatif bağıllıklarının bekarlara göre daha yüksek olması bu anlamlı farklılığı ortaya koymaktadır.

Varyans Analizi Bulguları

Ankete katılan polis memurlarının stres kaynaklarını, örgütsel bağıllıklarını ve işten ayrılma niyetlerini değerlendirmede gösterdikleri farklılıkları ölçmek amacıyla gerçekleştirilen "One Way ANOVA" test sonuçları Tablo 3'de gösterilmektedir. Değişken fazlalığı nedeniyle sadece istatistiksel açıdan anlamlı fark içeren değişkenler tabloda yer almaktadır.

Stres kaynakları algılaması: Tablo 3 incelendiğinde mesleki tecrübe açısından katılımcıların rol belirsizliğini algılamada anlamlı farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır ($p<0,01$). Scheffe testi, bu anlamlı farklılığın meslek süreleri yeni olan memurlar (1-8 yıldan az) ile daha eski memurlar (8-16 yıldan az) arasında olduğunu göstermektedir.

EMNİYET PERSONELİNİN STRES KAYNAĞI ALGILAMALARI, ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ

Katılımcıların yaşları dikkate alındığında yönetim desteği, aşırı iş yükü ve örgüte ve arkadaşlara güven konularında farklı stres algılamaları olduğu anlaşılmaktadır ($p<0.05$). gerçekleştirilen Scheffe testi bu anlamlı farklılığın 22-25'den az yaş grubunda olanlarda daha yaşlı gruplar arasında olduğunu göstermiştir.

Aylık gelirler açısından ele alındığında ise katılımcılar örgütsel adalet algılamaları (Scheffe testi: 2000-3000 TL'den az kazananlar ile 3000 TL ve daha üzeri geliri olanlar arasında), rol çatışması (Scheffe testi: 2000 TL'den az kazananlar ile 3000 TL ve daha üzeri geliri olanlar arasında), ve yöneticiye güven (Scheffe testi: 2000'den az kazananlar ile 3000 ve daha üzeri geliri olanlar arasında) konularında ayrılmaktadırlar ($p<0.05$).

Tablo 3: One Way Anova Sonuçları

	F Değeri	Anlam Düzeyi
Eğitim düzeyleri dikkate alındığında		
Normatif bağlılık	4,342	,014
Mesleki Tecrübe dikkate alındığında		
Rol belirsizliği	5,892	,003
İşten ayrılma niyeti	3,088	,047
Yaş dikkate alındığında		
Yönetim desteği	3,148	,009
Aşırı iş yükü	2,729	,020
Örgüte ve arkadaşlara güven	2,343	,042
Normatif bağlılık	2,989	,012
Aylık gelir dikkate alındığında		
Adalet algılaması	3,471	,032

Rol çatışması	3,390	,035
Yöneticiye güven	3,047	,049
Normatif bağlılık	3,407	,035
İşten ayrılma niyeti	3,331	,037
Çalışılan birim dikkate alındığında		
Adalet algılaması	7,743	,000
Kararlara katılım	27,871	,000
Yönetim desteği	18,290	,000
Rol belirsizliği	8,762	,000
Rol çatışması	8,085	,000
İş-aile çatışması	2,852	,041
Algılanan stres	6,962	,000
Yöneticiye güven	12,381	,000
Örgüte ve arkadaşlara güven	10,031	,000
Normatif bağlılık	5,470	,002
İşten ayrılma niyeti	2,960	,035

Çalışmada katılımcılar arasında gerçekleşen en derin ayrımlar, çalışılan birimler dikkate alınarak yapılan varyans analizi ile elde edilmiştir. Buna göre görev yerleri itibariyle gruplara ayrılan katılımcılar, "örgütsel adalet algılamaları ($p<0.001$), kararlara katılım ($p<0.001$), yönetim desteği ($p<0.001$), rol belirsizliği ($p<0.001$), rol çatışmaları ($p<0.001$), iş-aile çatışması ($p<0.05$), algılanan stres ($p<0.001$), yöneticiye güven ($p<0.001$), ve örgüte ve arkadaşlara güven ($p<0.001$)" konularında istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Scheffe testi tüm bu anlamlı farklılıkların çevik kuvvet birimlerinde çalışanlarla diğer birimlerde

EMNİYET PERSONELİNİN STRES KAYNAĞI ALGILAMALARI, ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ

(polis merkezi, trafik ve asayiş birimleri) çalışanlar arasında olduğunu göstermektedir.

Örgütsel bağlılık: Eğitim düzeyleri dikkate alındığında katılımcıların normatif bağlılıklarında farklılaşma gözlenmektedir ($p < 0.05$). Post Hoc (Scheffe) Testi, bu farklılığın önlisans (Polis Meslek Yüksekokulu) mezunları ile lisans ve lisans üstü (üniversite) mezunları arasında bu anlamlı farklılığın olduğunu göstermiştir.

Yaşları, aylık gelirleri ve görev yerleri açısından da katılımcıların normatif bağlılıklarında farklılıklar tespit edilmiştir ($p < 0.05$).

Post Hoc (Scheffe) Testi, 22-25'den az yaş grubundaki personel ile 35-40'dan az ve yaş grubundaki personel arasında anlamlı biçimde normatif bağlılık farklılıkları olduğunu, gençlerin bağlılık düzeylerinin daha düşük olduğunu; gelir açısından da aylık geliri 2000 TL'nin altında olanlar ile 2000-3000 TL'den az kazananlar arasında normatif bağlılık farklarının olduğunu göstermektedir. Aynı biçimde görev yeri açısından değerlendirildiğinde ortaya çıkan normatif bağlılık farkları çevik kuvvet polisleri ile diğer birimlerde çalışan polisler (polis merkezleri, trafik ve asayiş) arasında gerçekleşmektedir.

İşten Ayrılma Niyeti: Gerçekleştirilen varyans analizi ile "mesleki tecrübe, aylık gelir ve görev yerleri" açısından katılımcıların işten ayrılma niyetlerinde farklılıklar gözlenmiştir ($p < 0.05$). Post Hoc (Scheffe) testi ve grup ortalamaları dikkate alındığında meslekte geçen süre arttıkça işten ayrılma niyetinin düştüğü belirlenmiştir. Bununla birlikte gelirleri, 2000 TL'nin altında olanlar ile 3000 TL'nin üzerinde olanlar arasında ciddi bir işten ayrılma niyeti farklılığı göze çarpmaktadır. Görev yerleri dikkate alındığında ise Scheffe testi yine çevik kuvvet personeli ile diğer birimlerde (polis merkezi, trafik ve asayiş) çalışanlar arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Emniyet Teşkilatının eğitim seviyesi de her geçen gün artmaktadır. Aslantaş (2001) tarafından yapılan araştırmada polislerin eğitim durumları %72,8 lise, %15,2 yüksekokul, %8,2 üniversite mezunu iken bu araştırmadaki polislerin eğitim durumları %12 lise, %56,2 yüksekokul, %31,8 üniversite ve üstü olduğu tespit edilmiştir.

Yozgat ili emniyet teşkilatında görev yapan polis memurlarının stres kaynaklarını oluşturan değişkenler üzerindeki algıları değerlendirdiğimizde aşağıdaki sonuçları özetleyebiliriz:

- Personelin, işle ilgili sorumluluklarının ve alınan ücretin adil olduğunu, ancak iş yükü ve çalışma programlarının adil olmadığını
- Karar alma ve uygulama sürecinde yöneticilerin tarafsız oldukları, çalışanların fikirlerini aldıkları ve bilgi topladıkları, kararların çalışanlara tutarlı uygulandığı ve eleştirilere açık bulunduğu,
- Yönetici desteği olarak personelin çabalarına ve katkılarına değer verildiği, personelden gelen şikâyetlerin dinlendiği, iş tatmini açısından personelin iyiliğinin istendiği ayrıca yöneticilerin personelin başarısından gurur duydukları,
- Zaman performansı açısından personelin işlerini ve görevlerini hedefler doğrultusunda zamanında tamamladığı ve problem çıktığında çözdükleri,
- Personelin yetki ve sorumluluklarını bildiği, kendisinden işle ilgili ne beklendiğini ve ne yapması gerektiğini bildiği, açık amaç ve hedeflere sahip olduğu, rol belirsizliği yaşamadığı,
- Birbirinden farklı işlerin yapıldığı, birbiri ile uyum olmayan politikalar ile çalışıldığı, farklı kişi ve iş grubu ile çalışıldığı, birden fazla kişiden birbiri ile tutarsız emirler alındığı hususunda birbirine yakın değerlendirmeler yapıldığı görülmüş olup personelin rol çatışması yaşadığı,
- Personelin iş-aile çatışması açısından görevin gereği olarak eve sık sık iş götürmediklerini ancak ailelerine ve sosyal hayatlarına yeterince zaman ayıramadıkları,
- Personel görev tanımında olmayan işlerin yapılması ile ilgili birbirine yakın iki karşı görüş bildirmesine rağmen, gece geç saatlere kadar veya hafta sonları yapılan görevler, kanun ve yönetmeliklerden kaynaklanan işle ilgili yoğun sorumluluk, karar almada yoğun sorumluluk, işle ilgili aşırı iletişim, gözetim, planlama, koordinasyon ve kontrol sorumluluğu konularında aşırı iş yükü yaşadığı,
- Personelin genel olarak stres algısının düşük olduğu,

EMNİYET PERSONMELİNİN STRES KAYNAĞI ALGILAMALARI, ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ

- Yöneticiye, örgüte ve arkadaşlara güven konusunda personelin her hangi bir sorun yaşamadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Yozgat ilinde görev yapan polislerin örgütsel bağlılığı ve işten ayrılma niyetleri konusunda yapılan değerlendirmeler de şöyle özetlenebilir:

- Personelin duygusal bağlılığının yüksek olduğu, teşkilatın problemlerini kendi problemleri gibi görüp sorun çıktığında harekete geçtiklerini ve dışarıda teşkilattan gurur ile bahsettikleri,
- Personel, alternatif iş olanaklarının yokluğu, başka işlerin aynı imkanları sağlamayacağı, ayrıldığında zarara uğrayacağı düşüncesinden dolayı rasyonel biçimde de bağlılık hissettikleri,
- Mesai arkadaşlarına karşı duyulan sorumluluk ve teşkilata olan sadakatin ölçüldüğü normatif bağlılığın yüksek olduğu,
- Personelin yüksek oranda işten ayrılma niyetinin olmadığı bilgisine ulaşılmıştır.

Araştırmamızda Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğünde çalışan personelin örgütsel stres açısından risk grubunu oluşturdukları söylenebilir. Özellikle adalet algısı, karar alma ve uygulama sürecine katılım, yönetici desteği, normatif bağlılık, yöneticiye, örgüte ve arkadaşlara güvenin çok düşük olduğu tespit edilmiştir. Algılanan stresin çok yüksek olduğu, rol belirsizliği ve rol çatışması yaşadıkları, iş-aile çatışması düzeylerinin yüksek olduğu ve işten ayrılma niyeti taşıdıkları görülmüştür.

Personele, eğitim ihtiyaç analizleri yapılarak hizmet içi eğitimlerle stres yönetimi eğitimleri verilmelidir. Emniyet Müdürlükleri bünyesindeki Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Büro Amirliklerinde görevli psikologlarca personelin tamamı ile birebir görüşülerek personelin tanınması ve problemi olanların tespit edilerek birebir ilgilenilmesi gerekmektedir. Bu ilginin kapsamında mesleki stresin sadece polislerde görülmediği, her meslek grubunun kendine has stres kaynakları olduğunun aktarılması gereklidir.

Personel, bilgi, beceri, yetenek ve kişisel özellikleri tespit edilerek uygun ve dayanıklı olduğu birimde çalıştırılmalıdır. Özellikle mesleğe alımlarda ruhsal sağlıkları ciddiyetle kontrol edilmeli, ruhsal dayanıklılıkları fiziksel dayanıklılıkları

kadar önemli olduğu bilinerek psikolojik testlerle ölçülmelidir. Luthans (2002), dayanıklılık faktörünün özellikle zor çalışma şartlarında personelin streste mücadelesini kolaylaştırdığını ifade etmiştir.

Polislik sadece ekonomik olarak geçinme mesleği değil, tercih edilir bir meslek haline getirilmelidir. Tercih ederek mesleğe giren personel toplumda oluşan polis imajını da yükseltecektir. Kötü imaj bir stres kaynağı olabilmektedir. İyi bir imaja sahip olmak için yapılan işin kalitesinin artırılması, görsel olarak kıyafetlerin, ekip otolarının, kullanılan teçhizat ve binaların temizliği ve bakımının yapılması, personelin davranışlarının hukuk ve adab-ı muâşeret kurallarına uygun, toplumun ahlak ve örfüne aykırı olmaması gereklidir. Ayrıca örgüt mensupları da kendi örgütleri hakkında olumlu veya olumsuz imaja sahiptirler (Taslak ve Akın, 2005:267-269).

Uzun çalışma saatleri insani ve katlanılabilir çalışma sürelerine uyarlanmalı, zamanı belirsiz görevlendirmeler yapılmamalı, mümkün olduğunca görevlerin başlama saatleri önceden belirlenerek personele bildirilmelidir.

Yetki ve sorumluluklar doğru orantılı olmalı, yetki-sorumluluk denkliliğine dikkat edilmelidir.

Yenilikçi ve yaratıcı düşünceye sahip polisler ödüllendirilmelidir ve teşvik edilmelidir.

Her ne kadar Türkiye’de yapılan stres kaynakları ile ilgili yapılan çalışmalarda ücret azlığı en önemli stres kaynağı çıksa da Yozgat’ta yapılan bu çalışmada ücret yetersizliği önemli bir stres kaynağı olarak görülmemiştir. Yozgat ilinin ekonomik anlamda pahalı bir il olmaması, geçim şartlarının kolay olması, diğer illere oranla lojman sıkıntısının ciddi boyutlarda olmaması gibi sebeplerden dolayı polisin maaşının yeterli olduğu görülmektedir.

Avrupa Birliği ülkeleri ortalaması 250 kişiye 1 polis iken Yozgat’ta ortalama 120 kişiye 1 polis düşmektedir. Ayrıca Yozgat ilinin iç göç almaması ve kozmopolit yapısının olmamasından dolayı poliste çok aşırı iş yükü oluşmamaktadır.

Yozgat ilinde vatandaşa başarılı ve kaliteli emniyet hizmetinin sunulması ve huzurun sağlanmasının şartlarından birisi de Emniyet Teşkilatı personelinin yaşam ve iş tatmininin sağlanması gerekliliğidir. Sonuç olarak personelin huzuru için stresin ve örgütsel stres kaynaklarının azaltılması hedefleniyor ise bu çalışmada, öncelikli olarak yöneticilerin adil davranması, adil çalışma saatleri, adil ücret politikası, personel ile ilgili karar alma ve uygulama sürecinde personelin katılımının

**EMNİYET PERSONMELİNİN STRES KAYNAĞI ALGILAMALARI, ÖRGÜTSEL
BAĞLILIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA:
YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ**

---

sağlanması, rol belirsizlikleri ve rol çatışmalarının azaltılması gerekliliği ortaya çıkartılmıştır.

Araştırma sadece Yozgat ilindeki polis memurları üzerinde yapıldığından rütbeli personeli kapsamadığı dikkate alınmalı; ayrıca büyük şehirlerde çalışan polis memurları ile stres kaynaklarının farklılıklar göstereceği göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

Agolla, J. E (2009); "Occupational Stress Among Police Officers: The Case of Botswana Police Service", Research Journal of Business Management, Vol:2, No:1, p.25-35.

Altundaş, O. (2000), Poliste Stres ve İş Tatmini, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Anshel, M. H. (2000); "A Conceptual Model and Implications For Coping With Stressful Events in Police Work", Criminal Justice and Behavior, Vol:4, No:16, p.375-400.

Anshel, Mark H., Robertson, M. ve Caputi, P. (1997); "Sources of acute stress and their appraisals and reappraisals among Australian police as a function of previous experience", Journal of Occupational and Organizational Psychology, Vol:70, p.337-356.

Antoniou, A. S. (2009); "Occupation-specific precursors of stress among Greek police officers: the roles of rank and gender", International Journal of Police Science & Management, Vol:11, No:3, p.334-344.

Aslantaş, A. (2001); "Emniyet Teşkilatında Stres Kaynakları ve Yönetimi-Nevşehir Uygulaması", Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Chen, Yu-Fen (2009); "Job Stress and Performance: A Study of Police Officers in Central Taiwan", Social Behavior and Personality, Vol:37, No:10, p.1341-1356.

Collins, P.A. ve Gibbs, A.C.C. (2003); "Stress in Police Officers: A Study of The Origins, Prevalence and Severity of Stress-related Symptoms Within A County Police Force", Occupational Medicine, Vol:53, No:4, p.256-264.

Çakır, İ. (2006); "Polislerin İş Stresi ve Bazı Değişkenlere Göre Stresle Başa Çıkma Tarzlarının Karşılaştırılması", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Çam, S. ve Çakır, İ., (2008); "Polislerde İş Stresi Algısının Kişisel ve Göreve Bağlı Bazı Değişkenlere Göre Karşılaştırılması", Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:10, Sayı:3, s.21-40.

Dündar, S. (2008); "Polislerin Umutsuzluk Düzeyi İle Problem Çözme Becerisi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:10, Sayı:3, s.77-92.

Efeoğlu, İ. E. (2006); "İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stesi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana

Grawitch, M., Barber, L. K. ve Kruger, M. H. (2010); "Role identification, community socio-economic status demands, and stress outcomes in police officers" Anxiety, Stress & Coping, ISSN:1061-5806, Vol:23, No:2, p.165-180.

Kirel, Ç. ve Cengiz, A. A. (2006); "Trafik Polisleri Arasında Mesleki Stresin Kaynakları ve Sonuçları: Eskişehir Trafik Polis Eğitim Merkezinde Bir Araştırma" Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:8, Sayı:2, s.97-120.

Kutlu, R., Çivi, S. ve Karaoğlu, O. (2008); "Polislerde Sigara İçme Sıklığı ve Depresyon Arasındaki İlişki", TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, Cilt:7, Sayı:1, s.31-38.

Luthans, F. (2002); "Positive Organizational Behavior: Developing and Managing Psychological Strengths", Academy of Management Executive, Vol:16, No:1, p.57-75.

Murat, M. (2003); "Emniyet Görevlilerinin Tükenmişlik Durumları", Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, s.95-108.

Sever, M. ve Cinoğlu, H. (2010); "Amerikan Polisinde İş Stresinden Kaynaklanan Aile İçi Şiddet Olaylarının Sosyolojik ve İstatistiksel Analizi", Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, s.125-146.

Sarı, İ. (2003). Poliste Stres Yönetimi (Van İli Örneği), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van.

EMNİYET PERSONELİNİN STRES KAYNAĞI ALGILAMALARI, ÖRGÜTSEL BAĞLILIK VE İŞTEN AYRILMA NİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: YOZGAT İLİ ÖRNEĞİ

Seyhan, N. (2007); "Halk-Polis Karşılaşmasında Stres Faktörü Stad Örneği Uygulaması", Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Taslak, S. Ve Akın, M. (2005); "Örgüt İmajı Üzerine Etkili Olan Faktörlere Yönelik Bir Araştırma: Yozgat İli Emniyet Müdürlüğü Örneği", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:19, s.263-294.

Taşdöven, H., (2005); "Polislerin Tükenmişlik Düzeylerinin Çalıştıkları Birimler Açısından İncelenmesi", Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:7, Sayı:3, s.43-58.

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Kurumsal Vatandaşlık Davranışı İki Farklı Kavram Mıdır Yoksa Birbirinin Tetikleyicisi ve Tamamlayıcısı Mı?

Arş. Gör. Mustafa Yıldırım¹

Özet

Bu çalışmada örgütsel vatandaşlık ve kurumsal vatandaşlık kavramları ele alınarak bu iki kavramın birbirinden tamamen farklı iki kavram mı yoksa birbirlerini tamamlayıcı özellikleri olan kavramlar mı olduğu tartışılmıştır. "Vatandaşlık" üzerinden kurgularını yapan bu iki kavram da gerek çalışanların içerisinde yer aldıkları örgütlerde gerekse örgütlerin buldukları çevre içerisinde temel sorumluluklarının ötesinde görevler üstlenilmesi konusunun altını çizmektedir. Bu örgü içerisinde, çalışanların "vatandaşlık" davranışını göstermesi ile ait oldukları örgütün "vatandaşlık" hassasiyeti arasında çift yönlü bir ilişkinin var olup/olamayacağı kavramsal bir çerçeve içerisinde tartışılacaktır. Bu bağlamda ilk olarak örgütsel vatandaşlık davranışı tanımlanmış ve özellikleri belirtilmiştir. İkinci kısımda da kurumsal vatandaşlık davranışı çeşitli yönleriyle ortaya konulup açıklanmıştır. Tartışma ve sonuç kısmında bu iki kavramın farklı ve benzer yönleri ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak bu iki kavramın örgüt yaşamında birbirlerini tamamlayıcı ve birbirinin sınırlarını belirleyici unsurlar olarak ele alınmasının daha gerçekçi olacağı, kurumsal vatandaşlıktan örgütsel vatandaşlık davranışına doğru ilerleyen bir ilişkinin var olduğu görüşü netlik kazanmıştır. Çalışanların örgütsel vatandaşlık sergilemesi için ilk etapta kendilerini o örgütün bir parçası gibi hissetmelerinin davranışın sergilenmesi aşamasında etkili bir unsur olduğunun altı çizilmektedir.

¹ Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Kurumsal Vatandaşlık Davranışı, Örgütsel Yaşam

---

GİRİŞ**Örgütsel Vatandaşlık Davranışı**

Örgütsel vatandaşlık kavramının içeriği ilk olarak "örgütsel davranış"la ilgili çalışmalarda açıklanmaya çalışılmış ve bu içeriğe farklı yazarlar farklı isimler koymuşlardır. Örneğin Katz (1964) ve Katz ve Kahn (1966, 1978) örgütün etkinliğini geliştiren üstün rol davranışlarını tanımlamışlar ve ÖVD'nin bağımlı rol performansı, yenilikçi ve kendiliğinden oluşan davranışlar arasındaki fark (Padsakof V.D., 2000: 513, akt., Çetin, 2004) olarak görmüşlerdir.

Katz ve Kahn (1966)'a göre ekstra rol davranışları, örgütün sosyal mekanizmasının bir şekilde çalışmasını sağlayan her türlü jesti ve sıradan görev performansı davranışları ile doğrudan ilgili olmadığını düşünmüşlerdir. Buna göre ekstra rol davranışları; işle ilgili problemlerde diğerlerine yardım etmeyi, ufak meseleleri sorun yapmadan diğer çalışanların çalışma guruplarına girmelerini kabul etmeyi, örgütlerdeki bireyler arası çatışmalara tahammül etmeyi ya da çatışmaları azaltmayı ve örgütsel kaynakları korumayı içermektedir. Katz ve Kahn (1966), bu ekstra rol davranışı gösteren çalışanların vatandaşlık davranışlarında bulduklarını söylemektedirler. (Ortiz, 1997: 4, akt., Çetin, 2004)

Örgütsel vatandaşlık davranışının esası organizasyonun amaçlarını sağlamaya yardımcı olan gönüllü davranışlardır. İlk kez 1983 yılında Organ tarafından kullanılan Örgütsel Vatandaşlık Davranışı örgütün biçimsel ödül sistemince doğrudan ve açık bir biçimde tanınmayan, fakat bir bütün olarak ele alındığında organizasyonun fonksiyonlarını verimli bir biçimde yerine getirmesine yardımcı olan, gönüllülüğe dayalı davranışlar olarak tanımlanmıştır. Gönüllülük kavramı ile, bu davranışın bireyin rolünün gerektirdiği bir davranış değil, kişisel tercihe bağlı olarak geliştiği anlatılmak istenmiştir, (Özen İşbaşı, 2000: 359)

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Kurumsal Vatandaşlık Davranışı İki Farklı Kavram Mıdır Yoksa Birbirinin Tetikleyicisi ve Tamamlayıcısı Mı?

George'a göre ise örgütsel vatandaşlık davranışları rol kapsamı dahilinde veya üzerinde niteliğe sahip, örgütün formal ödül sistemi tarafından dikkate alınmayan davranışlardır (Kamer, 2001: 3).

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Türleri

Örgütsel vatandaşlık davranışı temelde örgüt üyelerinin gönüllü katılımı ile gerçekleşir. Beklenen davranışların ötesini ifade eder. ÖVD'nin temel olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir (Baron, 1998; Farh vd., 1997; Baron, 2000). Birinci tür örgütsel vatandaşlık davranışı örgütsel yapıya aktif bir şekilde katılım ve katkı şeklinde ortaya çıkar. İkinci tür ise, örgütsel yapıya zarar verecek her türlü davranıştan uzak kalma şeklinde ortaya çıkar.

Organizasyona katkı şeklinde ortaya çıkan türde, bireylerin örgüt için aktif bir şekilde örgüt hayatının içinde yer alması gerekir. Bu tür davranış gösteren çalışanlar aktiftir, üretkendir ve çalışkandır. Zararlı davranışlardan kaçınma şeklinde ortaya çıkan davranışlarda ise temel mantık örgüte katkıda bulunmak değil örgüte zarar vermemektir (Özler, 2010).

Bu noktada açıklanması gereken bir diğer konu örgütsel vatandaşlık kavramını da içerisinde barındıran "prososyal örgütsel davranışlardır". Prososyal örgütsel davranış tanımlanmış rol ve fazladan rol davranışları şeklinde ele alınabilir. Örgütsel vatandaşlık davranışı da fazladan rol davranışı içerisinde konumlandırılabilir. Bu tür örgütsel davranışlara örnek olarak diğerleriyle işbirliği kurma, organizasyonun gelişimini sağlayacak fikirler beyan etme, dış etkenlere karşı örgütü koruma ve dışarıya karşı iyi temsil etme vb. davranışlar sayılabilir.

Bu tür davranışlar örgütsel performansı artırıcı nitelikte olabileceği gibi azaltıcı nitelikte de olabilir. Örneğin organizasyon üyelerinin organizasyon amaçlarına uymayan kişisel amaçlarını gerçekleştirmek için birbirlerine yardım etmeleri veya bazı üyelerin diğer bir üyeyi korumak için organizasyon kayıtlarında değişiklik yapmaları gibi (Özen İşbaşı, 2000: 4-15-16; Kamer, 2001: 10).

Örgütsel vatandaşlık davranışı genel hatlarıyla Organın belirttiği ölçülerde beş boyutta ele alınır.

Diğergamlık(diğerklerini düşünme, özgecilik): Diğergamlık, örgütle ilgili görevlerde veya sorunlarda belli bir kişiye yardım edilmesine yönelik bütün gönüllü davranışları içeren ÖVD boyutudur (Özdemir, 2005: 88). Uzman kişilerin(ustabaşları) ya da kıdemli işgörenlerin hiçbir ücret almaksızın yeni meslektaşlarına yardım etmesidir. Bu tür davranışlar bireylerin davranışlarını geliştirerek grup verimliliğine katkıda bulunurlar. Organ ise bir işgörenin, diğerk bir işgörenin rahatsız olması nedeniyle onun işini üstlenmesi davranışını, bu boyuta örnek olarak vermektedir. Padsakoff ise bir sorun oluştuğunda, işgörenlerin; uzman kişilere (ustabaşları) yardımcı olmaya amaçlayan ve bu durum işgörenlerin daha verimli çalışmasını sağlayan davranışlar olarak belirtmiştir.(Ölçüm Çetin, 2004: 20).

Vicdanlılık: Organizasyon üyelerinin kendilerinden beklenen minimum rol davranışının ötesinde bir davranış sergilemeye gönüllü olmalarını ifade eder. Organizasyon üyelerinin kötü hava koşullarında bile işlerine zamanında gelmeye çabalamaları, çay/kahve ve yemek aralarını dikkatli kullanmaları, örgüt içi toplantılara düzenli olarak katılmaları gibi davranışlar örnek gösterilebilir.

Sportmenlik: Organ'a göre sportmenlik, çalışanların örgüt içinde gerginliğe neden olabilecek olumsuz davranışlardan kaçınmalarını ifade eder. İşin neden olduğu kaçınılmaz rahatsızlık ve zorlamalara müsamaha gösterilmesindeki istekliliği ifade etmektedir (Özen İşbaşı, 2000: 28). Sportmenlik diğerk bir ifade ile işe ilişkin kaçınılmaz sorunları veya zorlukları şikayet etmeden kabul etme istekliliği olarak tanımlanabilir (Padsakoff vd., 2000). Sportmenliğin yoğun olduğu örgütlerde üst yönetim enerjisini sorun çözme yerine planlama ve örgütsel analiz gibi faaliyetlere aktarabileceğinden örgütsel verimlilik artabilmektedir.

Nezaket: Başkalarının işlerini etkileyecek hareketler yapmadan veya kararlar almadan önce diğerklerini bilgilendirmeye dayanan davranışlardır. Bu nedenle, bu boyut problemleri önlemede önemli rol oynar ve zamanın yapıcı bir biçimde kullanılmasını kolaylaştırır. Nezakete dayalı davranışlar, daha çok gelecek odaklı davranışlar olarak ifade edilmektedir. Diğerklerini düşünme biçimsel görevlerin ötesinde performans faaliyetleri ile ilişkiliyken, nezaket tabanlı bilgilendirme doğru ve uygun gelecekte olası problemlerin oluşmasını engelleyen davranışları kapsamaktadır (Burns, Collins, 2000: 1-4, akt., Ölçüm Çetin: 2004).

Sivil Erdem: Sivil erdem yani organizasyonun gelişimine destek verme, örgütü direk ya da dolaylı olarak etkileyen olaylara karşı işgörenlerin komitelere hizmet

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Kurumsal Vatandaşlık Davranışı İki Farklı Kavram Mıdır Yoksa Birbirinin Tetikleyicisi ve Tamamlayıcısı Mı?

etmesi ve buna benzer diğer işlemlere gönüllü olarak katılarak kendilerini bilgili kılmaları ve hazırlamalarıdır. Bu davranışlar, örgütlerin verimliliğinin artmasına katkıda bulunurlar (Bolino, 1999, akt., Ölçüm Çetin, 2004). Kurum içi toplantılarda düzenli olarak yer almak ve tartışmalara aktif olarak katılmak, kurumdaki gelişmelere ayak uydurmaya çalışarak değişimleri yakından izlemek ve diğerleri tarafından kabul edilmesinde aktif rol oynamak, bina içindeki duyuru kaynaklarından (pano, posta vb.) faydalanmak, organizasyonla ilgili konular üzerinde düşünmek, bilgi sahibi olmak ve bunu iş arkadaşlarıyla paylaşmak vb. davranışlar örgütsel erdem boyutunda yer alabilecek nitelikte davranışlardır (Özen İşbaşı, 2000: 30).

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile İlgili Teoriler

Sosyal Değişim Teorisi: Yöneticiler işgörenleri doğru bir biçimde yönettiğinde işgörenler, sosyal değişme ve anlaşma normlarına karşılık vereceklerdir. Vatandaşlık davranışları, sosyal değişimin işgörenlerle yöneticileri arasındaki ilişkinin niteliğini belirlediği bir bağlamda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca sosyal değişim ilişkisinin oluşmasında ve korunmasında güven kilit unsurdur. Güven ÖVD'yi açıklar ve prosedürel adalet ile vatandaşlık arasındaki ilişkiyi ortaya koyar (Konovsky ve Pug, 1994, aktaran Özen İşbaşı, 2000). Bu nedenle; ÖVD ve iş tutumları arasındaki ilişkiler sosyal değişim teorisinin temelini oluşturmaktadır. ÖVD'de işgörenler örgüt faaliyetleri içerisinde karşılıklı olarak hareket etmektedirler ve kişisel yeteneklere yardımcı olma, kolektif hareket etme ya da sadakat ÖVD'nin rasyonel tutumlarını yansıtmaktadır (Burn ve Collins, 2001; akt., Sabuncuoğlu ve Tüz, 2001). Sosyal mübadelede ekonomik mübadeleden farklı olarak elde edilecek kazanç güvene dayalıdır ve belirsizlik taşımaktadır. Bu sebeple sosyal mübadeleye dayalı kazançlarda ekonomik mübadelede olduğu gibi pazarlık söz konusu değildir (Kamer, 2001: 5-6). İşgörenler ve yöneticiler arasında gelişen ve örgütsel adaletin varlığına duyulan inançla pekişen güvene dayalı sosyal değişim ilişkisi, bireylerin ÖVD sergilemelerine diğer bir ifadeyle beklenilenin ötesinde davranışlar sergilemelerine neden olmaktadır.

Eşitlik Teorisi: Bireylerin adil olmayan hareketlere tepkilerinin dinamik olduğunu varsayar ve bireyler bu tepkilere göre sürekli olarak kendilerine örnek aldıkları bireyle kendilerini ve çıktılarını karşılaştırırlar. Buradaki temel varsayım; birey için eşitsizlik söz konusu ise birey, eşit olduğunu algıladığı bir şeye doğru güdülenir.

Tersi durumda yani eşitlik söz konusu ise birey tatmin olur ve sonrasında ve sonrasında örgüte zara verecek faaliyetlerden kaçınacaktır (Özdemir, 2005).

Vekalet Teorisi: Vekalet teorisi, işgörenler ve örgütler arasındaki değişimleri algılamaya yönelik bir çerçeve oluşturmak amacıyla geliştirilen ekonomik tabanlı bir kontrol teorisidir. Vekalet teorisi, farklı amaç ve çıkarılan olan iki tarafın ya da bireyin birbirleri ile yardımlaşmaları halinde ortaya çıkan sorunları incelemektedir. İktisatçıların yardımlaşan tarafların motivasyonlarını, birbirlerini kontrol etmelerini ve aralarındaki bilgi akışını incelemeleri bu yaklaşımın gelişiminde etkili olmuştur. Ortak bir amaç uğruna yardımlaşan iki tarafın biri vekalet veren diğeri ise vekildir (Koçel, 2003).

KURUMSAL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI

Caroll kurumsal vatandaşlık kavramının "ekonomik,yasal, etik ve isteğe bağlı beklentileri kapsadığını belirtmektedir. Şirketler mal üretmek ve müşteri isteğine sunmak gibi karlılık(yararlılık) sağlayan sorumluluklara sahiptirler. Bu sorumluluklarını yerini getirirken kanunlar tarafından oluşturulan kurallara ve etik standartlara uymak zorundadırlar. Firmalardan toplumun gelişmesine, ekonomik, yasal ve etik sorumluluklar tarafından oluşturulan minimum standartlarında ötesinde (toplum için yapılan araştırmalara katkıda bulunmak, yaşam kalitesini artırmak gibi isteğe bağlı sorumluluklar) toplumun gelişimine dahil olmaları da beklenmektedir.

Bu veriler doğrultusunda kurumsal vatandaşlığı; bir örgütün sosyal, çevresel ve finansal izlerinin daha fazla göz önünde tutulması şeklinde tanımlanabilir (Zadek, 2001; akt., Özdemir, 2005). Diğer bir tanıma göre ise kurumsal vatandaşlık; örgüt stratejilerinin gerçekleştirilmesi ve uygulanması sürecinde örgüt ile çalışanları, müşterileri, tedarikçileri, hükümeti, yatırımcıları ve hatta sivil kuruluşları kısacası paydaşları arasında karşılıklı yarara, etkileşime ve güvene dayalı ilişkiler geliştirmesidir (Waddock, 2003; akt., Özdemir,2005).

Kurumsal vatandaşlık ortak sosyal sorumluluk yapısına dayalı ortak bir kültürü yürürlüğe koyma ile ilgili bir uğraştır. Bu yapının amacı şirketi toplumun içine yerleştirmek, hissedarlarıyla öngörücü ilişkiler ve faaliyetlerinde ekonomik sosyal ve çevresel konularda sorumluluk sahibi olmasını sağlamaktır (King, 2000).

Kurumsal vatandaşlık Caroll (1979) veya Wood (1991) tarafından 3 farklı boyutta değerlendirilmiştir: (1) firmanın sosyal sorumluluklarını tanımlayan prensipler (2) sosyal konuları dengelemek ve taahhütleri yerine getirmek için işverenlerce

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Kurumsal Vatandaşlık Davranışı İki Farklı Kavram Mıdır Yoksa Birbirinin Tetikleyicisi ve Tamamlayıcısı Mı?

kullanılan süreçler (3) firmanın aktivitelerinin toplum üzerindeki etkilerini değerlendirmek için kullanılan programlar ve politikalar (Swaen and Maignan, 2001).

Kurumsal Vatandaşlık Modelleri

Kurumsal vatandaşlık davranışı temelleri göz önüne alındığına birçok farklı model içerisinde değerlendirilmektedir. Bunlardan üçü günümüz şartlarını daha açıklayabilir nitelikte olmalarından dolayı ön plana çıkmaktadırlar (King, 2000). Bunlar:

Ekonomik model: Ekonomik model hissedar kar payları, vergiler ve ücretlerle finansal gelirlerin topluma geri dönüşü üzerine odaklanır. Kültürlerindeki değişimden dolayı bu tür manadaki kurumsal vatandaşlık davranışı muhtemelen birçok şirket için artık fazla anlam ifade eden bir boyuta gelmiştir. Son yirmi yıl boyunca şirketler küçülme ve vergi minimizasyonu gibi radikal programları yürürlüğe koyarak, vatandaşlıklarının seviyesini ölçmek için sadece paydaşlarının kar paylarını düşünmektedirler. Bu durumun şirketin halk tarafından, sosyal sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirdiğinin hissedilmesi için yeterli görülmesi şüphelidir.

Sosyal Sorumlu (yardım sever) model: Yardımsever kurumsal vatandaşlık davranışı, genellikle yönetsel bir sağduyu yaratarak, gönüllü sosyal/toplumsal yatırımların bir ahlaki sorumluluk olduğu düşüncesi üzerine dayalıdır. Bu modelle ilgili; sponsorluk ilişkisi, bağışlar, işçi gönüllü programları ve vakıflar gibi bir çok strateji vardır.

Stratejik model: Stratejik kurumsal vatandaşlık ise güçlendirilebilir prensipler ve 3 ana çizgi(finansal, çevresel, sosyal), ortaklar tarafından tanımlanan ve göz önüne alınan değerler, ilkeler ve vaatlerin kurumun kimliğine entegre edilmesi konusu üzerine yoğunlaşır. Bu modelle şirketin kendisi halk tarafından "faaliyet yapma lisansı" ayrıcalığı verilen ve sınırlarının ötesindeki pazar tabanlı ortaklarına karşı sorumlu, kurumsal sosyal sorumluluğunu tam olarak yerine getirilmesi gereken bir örgüt olarak görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmanın birinci bölümünde örgütsel vatandaşlık davranışı ikinci bölümünde de kurumsal vatandaşlık çeşitli özellikleri açısından ele alınıp genel hatlarıyla bir çerçeve içerisine alınmıştır.

Bu noktada bu iki kavramın birbirinden tamamen farklı iki kavramı mı yoksa birbirlerinin tamamlayıcısı, birbirlerinin ortaya çıkmasında tetikleyici birer kavram mı oldukları konusu üzerine yoğunlaşılacaktır. Bu konuyu açıklamak için ilk olarak bu iki kavram arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymakta fayda vardır;

Benzerlikler:

Örgütsel vatandaşlık davranışında örgütler bireylerin vatandaş gibi davranmalarını bunun sonucunda örgütün genel olarak bir fayda elde etmesi anlayışı üzerine kuruluyken, kurumsal vatandaşlık örgütün sorumluluklarını tam manasıyla yerine getirerek genel olarak toplumun bundan bir fayda sağlaması üzerine kurulmuştur. Genel bir ifadeyle "vatandaşlık" davranışı vurgusu üzerine kurgulanan bu kavramlar gerek örgüt içerisindeki bireylerden gerekse belirli bir çevre içerisinde faaliyette bulunan örgütlerden temel faaliyetlerinin (görev ve sorumluluklarının) ötesinde davranışlar göstermesini talep etmektedir.

Çalışanlar vatandaşlık davranışını kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmektedirler. Literatürde " izlenim yönetimi taktikleri" (İmpression Managemnt Tactics) olarak geçen bu davranış hareket noktası; eğer çalışanlar istenilen davranışlar sergilerlerse üstleri tarafından olumlu karşılanacaklarını, negatif davranışlar sergilemeleri halinde ise üstleri tarafından olumsuz karşılanacakları düşüncesidir. Bu düşünce doğrultusunda çalışanlar daha yardımsever, düşünceli, kibar ve adanmış bir görünüm oluşturma yoluna gidebilirler. Örneğin bir çalışan yöneticisine karşı görevini sorumluluklarının ötesinde yerine getiriyor gibi görünerek terfi veya prim gibi konularda avantaj elde etmeyi amaçlayabilir. Aynı şekilde şirketlerde görünürde çeşitli kampanyalar düzenleyerek sosyal sorumluluklarını yerine getirmiş gibi görünerek pazardaki değerini artırıp paydaşlarının çıkarlarını geliştirme amacını taşıyabilirler.

Farklılıklar:

Örgütsel vatandaşlık davranışı kendisini örgütsel ve sosyolojik bir bakış açısı içerisinde tanımlarken, kurumsal vatandaşlık kavramı kendisini sosyolojik bir bakış açısı içerisinde tanımlamaktadır (Swaen and Maignan, 2001).

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Kurumsal Vatandaşlık Davranışı İki Farklı Kavram Mıdır Yoksa Birbirinin Tetikleyicisi ve Tamamlayıcısı Mı?

Örgütsel vatandaşlık davranışı kendini tanımlarken örgütlerin içerisinde yer alan bireylerle olan ilişkilerine odaklanırken kurumsal vatandaşlık davranışı örgütlerin içerisinde yer aldığı çevre ile olan ilişkilerine odaklanmaktadır.

Örgütsel vatandaşlık davranışında gösterilen davranışlar formal ödül sistemince hiçbir şekilde göz önüne alınmaz ödüllendirme veya cezalandırma görülmezken; kurumsal vatandaşlık davranışında şirketler yaptıkları faaliyetler sonucunda çeşitli şekillerde fayda elde edebilmekte tam aksi bir durumda da çeşitli şekillerde zarara uğrayabilmektedirler. Örneğin hastalık sebebiyle okula gelemeyen öğretmen arkadaşının yerine onun öğrencilerine ders veren öğretmen hiçbir şekilde ödüllendirilmezken, kurumsal vatandaşlık görevini yerine getiren bir şirket toplum gözünde değerini artırarak ekonomik (satışlarını artırmak vb.) faydalar sağlayabilmektedir.

Sonuç:

Katz ve Kahn'ın da çalışmalarında belirttikleri gibi örgütler ilk aşamada bireyleri örgüte katılmaya ikinci aşamada örgütte kalmaya ikna etmektedirler ve üçüncü aşamada ise biçimsel rollerini yerine getirmeye ve bunun ötesinde bazı paralel görevleri de üstlenmeleri beklenmektedir. Kurumsal vatandaşlık davranışı gösteren şirketler nitelikli elemanlara ulaşmada, işe almada ve motive etme aşamasında çeşitli faydalar sağlamaktadırlar. Çünkü kurumsal vatandaşlık davranışını kendi kurumsal kültürü içerisinde hazmetmeyi başarmış örgütler ortak değerlerini, normlarını ve davranış şekillerini bu anlayış içerisinde belirleyeceklerdir. Bu durumda da çalışanların sahip oldukları değerlerle kurumun değerleri örtüşecek buda örgütsel vatandaşlık davranışının gösterilmesi yönündeki eğilimi artıracaktır. Bunun sonucunda örgüt içerisinde çalışanlar arasında adalet hissi ön plana çıkacak ve karşılıklı güven ortamı doğacaktır.

Ayrıca kurumsal vatandaşlık davranışı yapısı gereği çalışanlara temel gereksinimlerini karşılayabileceklerinin üzerinde olan rekabetçi ve adil ücret ödenmesi, sosyal aktiviteye zaman ayırabilmelerini sağlama, özendirici ve rekabetçi çalışma ortamı oluşturma, bireysel ve mesleki gelişme fırsatları sağlama gibi olanaklar sağlama temeli üzerine yapılandırıldığı için bu özellikleri gösteren örgütlerdeki çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışının gereği olan ekstra-rol davranışını gösterme eğilimleri daha yüksek seviyelerde olabilmektedir.

Tüm bu açılardan ele alındığında örgütsel vatandaşlık davranışı ve kurumsal vatandaşlık davranışı hitap ettikleri kesimler, kendi içlerinde gösterdikleri özellikler(ödül ve ceza farklılıkları vb.), sorumluluk taşıyan taraflar ve kendilerini içerisinde tanımladıkları bakış açıları açısından farklıklar gösterebilir de; Örgütsel vatandaşlık davranışının gösterilmesi için Kurumsal vatandaşlığın bir kaynak niteliğinde olduğu yani kurumsal vatandaşlıktan örgütsel vatandaşlığa doğru ilerleyen bir ilişkinin varlığından bahsetmek mümkün görünmektedir.

Kaynakça

BOLINO, Mark C. (1999), "Citizenship and Impression Management. Good Soldiers or Good Actors", *Academy Of Management Review*, Vol.24, p.82-89

KAMER, Meltem., "Örgütsel Güven, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkileri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: 2001

KING, Debra (2009)," Corporate Citizenship and Reputational Value: The Marketing of Corporate Citizenship", The Hawke Institute, University of SA The National Heart Foundation of Australia Research Report

KOÇEL, Tamer (2003), İşletme Yöneticiliği, Beta Basım Dağıtım, İstanbul

MAİGNAN, İsabella ve O.C.FERREL (2001) " Antecedents and Benefits of Corporate Citizenship: An Investigation of French Business", *Journal of Human Resources*, Vol.51, p.37-51

ÖLÇÜM ÇETİN, Münevver (2004) Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Nobel Yayınları, Ankara

ÖZDEMİR, Yasemin (2005), Kariyer Devreleri İle Örgütsel Vatandaşlık Eğilimi Arasındaki İlişki: Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F Örneği, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

ÖZDEVECİOĞLU, Mahmut "Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Üniversite Öğrencilerinin Bazı Demografik Özellikleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma" Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı;20, Ocak-Haziran 2003

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Kurumsal Vatandaşlık Davranışı İki Farklı Kavram Mıdır Yoksa Birbirinin Tetikleyicisi ve Tamamlayıcısı Mı?

ÖZEN İŞBAŞI, Janset (2000), "Örgütsel Vatandaşlık Davranışı: Farklı Ölçeklerin Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Çalışma", 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 25-27 Mayıs, s:359-372, Nevşehir.

ÖZEN İŞBAŞI, Janset. "Çalışanların Yöneticilerine Duydukları Güvenin ve Örgütsel Adalete İlişkin Algılamalarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Oluşumundaki Rolü: Bir Turizm Örgütünde Uygulama" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Antalya: 2000

ÖZLER, Derya Ergun (2010), "Örgütsel Vatandaşlık Davranışı", Örgütsel Davranışta Güncel Sorunlar, İçinde, Edt. Derya Ergun Özler, Ekin Baim Dağıtım, Bursa, s.s: 101-126

PADSAKOFF, P.M ve s.b. Mc Kenzie, J:B: Paine ve D:G: Bachrach (2000), "Organizational Citizenship Behaviour: A Critical Review of the Theoretical and Empirical Literature and Suggestions for Future Research", Journal of Management, Vol.26, no.3, P. 513-563

SABUNCUOĞLU, Zeyyat ve Melek TÜZ (2001) Örgütsel Psikoloji, Ezgi Kitapevi, Bursa

SWAEN, Valérie, MAIGNAN, Isabelle (2001), "Organizational Citizenship and Corporate Citizenship : Two Constructs, One Research Theme ?", http://www.uclouvain.be/cps/ucl/doc/iag/documents/WP_22_Swaen.pdf

TURNİPSEED, L. David (2002), "Are good soldiers good? Exploring the link between organization citizenship behaviour and personal ethic", Journal of Business Research, Vol.5, p.1-15

VIGODA-GADOT, Eran (2006)," Compulsory Citizenship Behavior: Theorizing Some Dark Sides of the Good Soldier Syndrome in Organizations", Journal for the Theory of Social Behaviour, 36:1

[The following text is extremely faint and illegible due to low contrast and blurring. It appears to be a multi-paragraph document.]

ÖRGÜT SAĞLIĞININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ VE BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Ensar Selman KARAGÜZEL¹

Prof.Dr. Kadir ARDIÇ²

ÖZET

Örgütleri bütüncül olarak değerlendiren örgüt sağlığının örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri bu çalışmada incelenmektedir. Literatürde örgüt sağlığı ve örgüt bağlılığı üzerine yapılan bir çok çalışma mevcut olmasına karşın örgüt sağlığındaki değişimin örgütsel bağlılığa olan etkisi üzerine yapılan çalışmalar son derece sınırlıdır. Söz konusu etkinin tespit edilmesi işletmelerin örgütsel bağlılıklarını sağlamada yararlanacakları bir kaynak olarak örgüt sağlığının önemini ortaya koyacaktır.

Çalışmanın amacı bir devlet üniversitesinde uygulanan akademik çalışanların örgüt sağlığı algılarının örgütsel bağlılıklarını ne şekilde etkilediğini araştırmaktır. Bu amaçla anket yöntemi kullanılarak birincil veriler elde edilmiştir. Verilerin istatistiksel analizi sonucunda örgüt sağlığının örgütsel bağlılığı güçlü şekilde ve olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt sağlığı, Örgütsel bağlılık

GİRİŞ

Modern yönetim anlayışı organizasyonların en önemli sermayelerinin insan kaynakları olduğunu kabul eder. Başarılı bir örgüt bu sermayesini en kaliteli adaylardan seçmeye gayret göstereceği gibi mevcut çalışanlarını da kaybetmemek için gayret göstermelidir. Örgüt bağlılığı yönetim literatüründe çalışanların hem örgütte kalmaya devam etmelerini hem de çalıştıkları örgüte duydukları aidiyet duygusuyla daha gönülden hizmet etmelerini ifade eder. örgüt sağlığı kavramı son kırk yılda ortaya atılıp üzerinde çalışılmaya başlanan yönetim bilimi kavramlarından biridir.

¹ Sakarya Üniversitesi, Kaynarca S.S.M.Y.O., ekaraquzel@sakarya.edu.tr

² Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, kadirardic@sakarya.edu.tr

Örgüte bütüncül bir bakış açısı getirmesi ile öne çıkan örgüt sağlığı kavramı ise öncelikle eğitim kurumlarının başarımının değerlendirilmesinde kullanılmış sonraları ise her türlü örgütsel yapıya uygulanabilen bir yöntem olarak kabul görmüştür. Diğer yönetim bilimi yaklaşımlarına göre hak ettiği ilgiyi henüz görmediği düşünülen örgüt sağlığı kavramı örgüte dair birçok olumlu parametrenin yükselmesini temin etmektedir.

Literatürde örgüt sağlığı ve örgüt bağlılığı üzerine yapılan bir çok çalışma mevcut olmasına karşın örgüt sağlığındaki değişimin örgütsel bağlılığa olan etkisi üzerine yapılan çalışmalar son derece sınırlıdır. Örgüt bağlılığı düzeyinin yüksek olması işletme performansına doğrudan etki ettiği için işletmeler için son derece önemli bir parametredir. Bunun bir belirleyicisi olarak örgüt sağlığının rolünün ortaya konması örgütsel bağlılığı artırma gayretleri çerçevesinde işletmelere önemli veriler sunacaktır.

Bu çalışmada öncelikle örgüt sağlığının tanımı, boyutları ve örgüt sağlığına ilişkin önemli yaklaşımlar belirlenecektir. Örgütsel bağlılığın ve alt boyutlarının üzerinde kısaca durularak bir devlet üniversitesinde yapılan araştırmaya yer verilecektir. Söz konusu kurumdaki akademik personelin örgüt sağlığı ve örgütsel bağlılık düzeyleri tespit edildikten sonra bu iki değişken arasındaki ilişki incelenecektir. Elde edilen veriler çerçevesinde örgütlere önerilerde bulunulacaktır.

ÖRGÜT SAĞLIĞININ TANIMI

Yönetim bilimi araştırmalarının örgütleri anlamak ve geliştirmek için ortaya koyduğu kavramların bir sonucu olarak değerlendirilebilecek örgüt sağlığı kavramı, örgütleri anlamada daha bütüncül bir bakış açısına sahip olmasıyla öne çıkmaktadır. Örgüt sağlığı kavramını ilk ortaya atanlardan biri olan Matthew B. Miles sağlıklı örgütü; çevresini dikkate alarak yaşamını sürdüren, uzun dönemde yeterli düzeyde baş etme yeteneğine sahip, sürekli gelişen, hayatta kalma ve baş etme yeteneklerini sürekli geliştiren örgüt olarak tanımlamıştır. (Miles, 1965:17)

Bir başka tanımlamaya göre ise: otorite yapısı, değerler sistemi, normları, ödüllendirme ve yaptırım sistemleri ile örgütsel başarısını, çevresini, çalışanlarının refah ve mutluluğunu destekleyen örgüttür (Brahun-Chesny, 1994:24).

Ardıç ve Polatçı ise (2007:140) örgüt sağlığını, ekonomik açıdan başarılı bir örgüt oluşturabilmek için iş gören refahı ile örgütsel etkililiğin birlikte sentezlenmesi olarak tanımlamıştır.

ÖRGÜT SAĞLIĞI YAKLAŞIMLARI VE BOYUTLANDIRMALARI

Örgüt sağlığı, bu kavramı ilk olarak kullanan Argyris'in ardından 1969 yılında Matthew B. Miles tarafından ele alındı. Miles 1969 yılında örgüt sağlığı için bir model geliştirmiştir. Miles, sağlıklı örgütün 3 temel boyutu olduğundan söz etmiş ve bu boyutları aşağıdaki gibi açıklamıştır.

Görev İhtiyaçları Boyutu

Amaç odaklılık: Sağlıklı bir örgütte sistemin amaçları üyeler için açık, kabul edilebilir ve başarılabildir.

İletişim yeterliliği: Dikey ve yatay olarak bütün yönlerde açık, serbest bir iletişim vardır.

Uygun güç eşitliği: Gücün örgüt içindeki dağılımı nispeten eşittir. Astlar üstlerini etkileyebilirler ve üstlerinin de kendi üstlerini etkileyebilmelerini beklerler.

Yaşam Sürdürme İhtiyacı Boyutu

Kaynakların kullanımı: Personel en etkin şekilde kullanılır. Çalışanlar ne başıboş bırakılır, ne de baskı altına alınır.

Örgütsel Bağlılık: İşgörenler örgütlerini severler, örgüt üyesi olmaktan memnundurlar, örgüt üyeler tarafından çekici bulunur.

Moral: İş tatmini ve iş gören refahının olması olarak tanımlanabilir.

Büyüme Ve Gelişme İhtiyaçları

Yenileşme: Örgüt yeni amaçlara yönelir, yeni ürünler üretir ve kendi kendini geliştirir.

Özerklik: Örgüt çevreye karşı proaktiftir. Sağlıklı insanın dış çevreden daha az etkilenmesi gibi sağlıklı örgütler de dış çevreden etkilenmeme eğilimindedirler.

Uyum: Örgütü başarıya taşıyan dönüşümü çevrenin baskısından daha hızlı gerçekleştirir.

Problem çözme yeterliliği: karşılaşılan problemlerin kaynağını hızlı bir şekilde bulabilmek ve bu problemleri en düşük seviyedeki enerjiyle çözmek gerekmektedir. (Miles, 1969 :376'dan aktaran, Ardıç ve Polatçı 2007:144 ve Altun, 2001: 28-33).

Hoy'un Örgüt Sağlığı Teorisi

Kimpston ve Sonnabed'in 1973 yılında yayımlanan çalışmasında Miles'in geliştirdiği 10 boyutu ölçmek için bir örgüt sağlığı belirleme anketi geliştirmişlerdir. Miles'in tanımladığı 10 boyutun 8'inin ölçüldüğü bu uygulamanın başansız olması üzerine okul sağlığının kavramlaştırılması ve ölçülmesi için daha değişik yaklaşımlar üzerinde çalışılmaya başlandı(Ardıç ve Polatçı 2007:145).

Hoy ve Feldman, okul sağlığını ölçmek için yedi boyuttan oluşan bir örgüt sağlığı ölçeği geliştirmişlerdir. Bu ölçeğin boyutları şöyle açıklanabilir;

1- Örgütsel Bütünlük: Örgütün (Hoy'un makalesinde okulun) programlarında eğitimsel bütünlük sağlayacak bir yöntemle çevresiyle uyum sağlama yeteneğidir. Çalışanlar (makalede öğretmenler) toplumun ve ailelerin makul olmayan taleplerinden korunurlar.

2- Örgüt Yöneticisinin Etkisi: Örgüt yöneticilerinin kendi üstlerinin hareketlerine etki edebilme kabiliyetidir. Karar organlarını ikna edebilme, saygınlık sahibi olma ve hiyerarşik engellemelere takılmama, örgüt yöneticileri için önemli unsurlardır.

3- Saygı: Örgüt yöneticilerinin işgörenlere karşı sergilediği arkadaşça, destekleyici ve açık davranışları kapsar. Bu tarz davranışlar işgören refahı açısından önemlidir.

4- Çalışma Düzeni: İş beklentileri, performans standartları ve prosedürler yönetici tarafından açıkça ifade edilmesidir.

5- Kaynak Desteği: Örgütlerde yeterli makine ve teçhizatın olmasını ve istendiğinde ilave kaynağın kolayca elde edilmesini kapsar.

6- Moral: Örgüt üyeleri arasındaki arkadaşlık, açıklık, coşku ve güven duygularının toplamıdır. İşgörenler birbirlerini sever, işlerini sever, birbirlerine yardım ederler, çalıştıkları örgütten gurur duyarlar ve işlerinde başarılı olma duygusunu hissederler

7- İşin önemi: Örgütün yapılan işte mükemmellik arayışıyla idare edilmesi ile ilgili örgüt boyutudur. Çalışanlar için yüksek fakat ulaşılması mümkün hedefler belirlenir ve çalışmalar düzenli ve ciddi bir şekilde yürütülür. İdareciler çalışanlarının başarıya yeteneklerine inanırlar ve çalışanlarda sıkı çalışır ve başarılı olanlara saygı duyarlar.(Hoy ve Feldman 1987:30-37)

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Örgütsel bağlılık Mowday Steers ve Porter (1979:311) tarafından; "çalışanların örgüt amaç ve değerlerine yüksek düzeyde inanması ve kabul etmesi, örgüt amaçları için yoğun gayret sarf etme isteği; ve örgütte kalmak ve örgüt üyeliğini sürdürmek için duydukları güçlü bir arzu" şeklinde tanımlanmaktadır.

ÖRGÜT SAĞLIĞININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ VE BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Örgütsel bağlılıkla ilgili yapılan çalışmalarda genel olarak örgütsel bağlılığın, işe devamsızlığı, geç kalmayı, işten ayrılmayı azalttığı, bunun yanında çalışanların örgüt amaçlarını benimsemesinde, örgütte kalmayı istemesinde, örgüt yönetiminde ve faaliyetlere katılmada olumlu tavırlar sergilemesine sebep olduğu (Durna ve Eren 2005:210) kabul edilmektedir.

Balcı'ya göre (2003) örgütsel bağlılığı olan bireyler daha uyumlu, daha doyumlu, daha üretken olmakta, daha yüksek derecede sadakat ve sorumluluk duygusu içinde çalışmakta, örgütte daha az maliyete neden olmaktadır.

Örgütsel Bağlılığın Boyutları

Örgütsel bağlılık yazarlarca bir bütün olarak değerlendirilmemiş, bağlılığın çeşitlilikle farklı sebeplerden kaynaklandığı değerlendirilmiştir. Çalışanların örgüte olan bağlılıkları bağlılığa sebep olan harekete geçirici dürtü ve fikirlere göre anlam kazanmaktadır. Buna göre bazı çalışanların bağlılıkları çok değerli kabul edilirken bazıları da örgüt için anlamlı kabul edilmemektedir.

Bu çalışmada halen geçerliliği kabul edilmekte ve araştırmalarda kullanılmakta olan Allen ve Meyer'in sınıflandırması baz alınmıştır. Allen ve Meyer örgütsel bağlılığı duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık olmak üzere üç grupta ele almaktadır. (Allen ve Meyer, 1990:2-3)

Duygusal bağlılık, işgörenlerin örgütlerinin değerlerini, hedeflerini ve amaçlarını benimsedikleri, örgütün bir parçası olarak kalmayı istedikleri bir bağlılık şeklidir. Bu, işgörenin örgüte bağlılığının en iyi şeklidir. Böyle işgörenler, işe karşı olumlu tutum sergilerler ve gerektiğinde ek çaba göstermeye hazırdırlar(Bayram 2008:132).

Devam bağlılığında kişiyi örgüte bağlayan şey maliyetlerdir. Çalışanların örgütte kalmalarının sebebi örgüte olan ihtiyaçları ve örgütten ayrılmaları durumunda karşılaşacakları zarardır. (Noyan 2009:84).

Minnet bağlılığı olarak da adlandırılan normatif bağlılık, bireyin örgüte karşı birtakım sorumlulukları ve görevleri olduğuna inanarak, kendini örgütte kalmaya mecbur hissetmesine dayanan bir bağlılık türüdür. Birey çıkarları doğrultusunda örgüte bağlanmamakta, ailesi, ait olduğu toplum veya çalıştığı örgüt ona sürekli sadakatin bir erdem olduğunu vurgulamakta ya da birey sadakatin önemli olduğuna inanarak örgütte kalmayı ahlaki bir zorunluluk olarak görmektedir(Allen ve Meyer, 1990'den aktaran Çöl ve Ardıç 2008:160).

Allen ve Meyere göre güçlü duygusal bağlılığı olan çalışanlar "istedikleri için", güçlü devam bağlılığı olan çalışanlar "ihtiyaç duydukları için" ve güçlü normatif bağlılık duyanlar ise "zorunlu oldukları için" örgütte kalmaya devam ederler(Allen ve Meyer, 1990:3).

ÖRGÜT SAĞLIĞININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİNİN ÖLÇÜLMESİNE YÖNELİK BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİNDE YAPILAN ARAŞTIRMA

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma bir devlet üniversitesinde görev yapan akademik personelin örgüt sağlığı ve örgütsel bağlılık düzeyleri ile bunlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesine çalışılmıştır. Örgüt sağlığı Hoy'un (1987) ortaya koyduğu 7 adet alt boyut (Örgütsel bütünlük, çalışma düzeni, saygı, örgüt yöneticisinin etkisi, kaynak desteği, moral, işin önemi) baz alınarak ölçülmüştür. Örgütsel bağlılık ise akademik çalışmalarda yoğunlukla kullanılan Allen ve Meyer'in (1990) sınıflandırmasına göre (Duygusal bağlılık, devam bağlılığı, normatif bağlılık) değerlendirilmiştir.

Araştırmanın bağımsız değişkeni örgüt sağlığıdır. Örgütsel bağlılık bağımlı değişken olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın evreni 1420 kişiden oluşmakta olup 223 kişiden elde edilen dönüşler değerlendirilmeye alınmıştır.

Örgüt sağlığı için kullanılan anket Hoy'un geliştirdiği ve örgüt sağlığı araştırmalarında en yaygın olarak kullanılan anket formu olup bu çalışmada kullanılan Türkçe tercümesinin genel güvenilirliği $\alpha=0,945$ 'tir Örgütsel bağlılık için kullanılan anket ise Allen ve Meyer tarafından geliştirilen ve örgütsel bağlılık araştırmalarında yoğun olarak kullanılan bir anket formu olup bu çalışmada kullanılan Türkçe çevirisi için hesaplanan genel güvenilirlik $\alpha=0,884$ olarak bulunmuştur

GENEL BULGULAR

Araştırmaya Katılan Öğretim Elemanlarının Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Ortalamaları

	N	Ort.	S.s	Min.	Max.
Duygusal bağlılık	223	3,466	0,893	1,000	5,000
Normatif bağlılık	223	3,286	0,832	1,000	5,000
Devam bağlılığı	223	2,790	0,618	1,000	4,500
Örgütsel Bağlılık Genel	223	3,180	0,796	1,000	5,000

ÖRGÜT SAĞLIĞININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ VE BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının örgütsel bağlılık düzeylerinin ortalamaları incelendiğinde; duygusal bağlılık ortalaması $3,466 \pm 0,893$; normatif bağlılık ortalaması $3,286 \pm 0,832$; devam bağlılığı ortalaması $2,790 \pm 0,618$ olarak bulunmuştur. Genel Örgütsel Bağlılık ortalaması ise $3,180 \pm 0,796$ bulunmuştur.

Araştırmaya Katılan Öğretim Elemanlarının Örgüt Sağlığı Düzeylerinin Ortalamaları

	N	Ort.	S.s	Min.	Max.
Örgütsel bütünlük	223	3,108	0,449	1,571	4,286
Çalışma düzeni	223	3,445	0,647	1,400	4,800
Sayı	223	3,273	0,839	1,000	5,000
Örgüt yöneticisinin etkisi	223	3,211	0,673	1,200	4,600
Kaynak desteği	223	3,490	0,751	1,000	5,000
Moral	223	3,221	0,722	1,000	4,889
İşin önemi	223	3,187	0,611	1,500	4,375
Örgüt Sağlığı Genel	223	3,2573	0,52725	1,80	4,27

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının örgüt sağlığı düzeylerinin ortalamaları incelendiğinde; örgütsel bütünlük ortalaması $3,108 \pm 0,449$; çalışma düzeni ortalaması $3,445 \pm 0,647$; sayı ortalaması $3,273 \pm 0,839$; örgüt yöneticisinin etkisi ortalaması $3,211 \pm 0,673$; kaynak desteği ortalaması $3,490 \pm 0,751$; moral ortalaması $3,221 \pm 0,722$; İşin önemi ortalaması $3,187 \pm 0,611$ olarak bulunmuştur. Örgüt sağlığı genel ortalaması ise $3,2573 \pm 0,52725$ bulunmuştur.

Araştırmaya Katılan Öğretim Elemanlarının Örgütsel Bağlılık ve Örgüt Sağlığı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

		Duygusal bağlılık	Normatif bağlılık	Devam bağlılığı	Örgütsel bağlılık genel puanı
Örgütsel bütünlük	r	0,332	0,196	-0,082	0,218
	p	0,000	0,003	0,225	0,001
	N	223	223	223	223
Çalışma düzeni	r	0,639	0,540	0,120	0,583
	p	0,000	0,000	0,073	0,000
	N	223	223	223	223
Sayı	r	0,687	0,592	0,226	0,664
	p	0,000	0,000	0,001	0,000
	N	223	223	223	223
Örgüt yöneticisinin etkisi	r	0,628	0,501	0,124	0,562
	p	0,000	0,000	0,065	0,000
	N	223	223	223	223
Kaynak desteği	r	0,535	0,494	0,069	0,496
	p	0,000	0,000	0,306	0,000
	N	223	223	223	223
Moral	r	0,728	0,617	0,171	0,677
	p	0,000	0,000	0,010	0,000
	N	223	223	223	223
İşin önemi	r	0,615	0,568	0,194	0,608
	p	0,000	0,000	0,004	0,000

	N	223	223	223	223
Örgüt sağlığı genel puanı	r	0,770	0,654	0,164	0,711
	p	0,000	0,000	0,014	0,000
	N	223	223	223	223

Tablodan anlaşılacağı üzere, örgüt sağlığının boyutları ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, puanlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Buna göre örgütsel sağlık puanları arttıkça duygusal bağlılık puanı da artmaktadır.

Örgüt sağlığının boyutları ile normatif bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, bütün puanlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Buna göre örgüt sağlığı puanları arttıkça normatif bağlılık puanı da artmaktadır.

Örgüt sağlığı ile devam bağlılığı arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan korelasyon analizi sonucunda, örgüt sağlığının alt boyutları ile devam bağlılığı arasında istatistiksel açıdan ya çok zayıf ilişkiler bulunmuş yada anlamlı ilişki bulunamamıştır.

Duygusal Bağlılık Düzeyinin Örgüt Sağlığı Düzeylerinden Etkilenme Durumunu Test Etmek İçin Yapılan Regresyon Modeli

Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	B	t	p	F	Model (p)	R ²
Duygusal bağlılık	Sabit	-0,562	-1,747	0,082	47,449	0,000	0,594
	Örgütsel Bütünlük	0,156	1,703	0,090			
	Çalışma Düzeni	0,139	1,364	0,174			
	Saygı	0,144	1,679	0,095			
	Örgüt Yöneticisinin Etkisi	0,227	2,744	0,007			
	Kaynak Desteği	0,102	1,475	0,142			
	Moral	0,435	4,466	0,000			
	İşin Önemi	0,035	0,339	0,735			

Duygusal bağlılık düzeyinin örgüt sağlığı düzeylerinden etkilenme durumunu test etmek için yapılan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır. (F=47,449; p=0,000<0,05).

Bu sonuçlara göre örgütsel sağlığın duygusal bağlılık ile ilişkisinin güçlü olduğu söylenebilir (R²=0,594). Örgütsel sağlık duygusal bağlılığı yüzde 59,4 oranında açıklamaktadır. Bu bulgular, örgütsel sağlığın duygusal bağlılığın belirleyicisi konumunda olduğuna ilişkin kuramsal bilgi birikimi ile uyumludur. Sağlıklı örgütlerde çalışan personelin örgütünü daha fazla sahipleneceği, hedeflerini daha çok benimseyeceği ve bu örgütte kalmaya dair memnuniyetine dayalı kararının olumlu yönde artacağı söylenebilir.

**ÖRGÜT SAĞLIĞININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN
İNCELENMESİ VE BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

Normatif Bağlılık Düzeyinin Örgüt Sağlığı Düzeylerinden Etkilenme Durumunu Test Etmek İçin Yapılan Regresyon Modeli

Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	B	t	p	F	Model (p)	R ²
Normatif bağlılık	Sabit	0,509	1,429	0,155	24,674	0,000	0,427
	Örgütsel bütünlük	-0,079	-0,775	0,439			
	Çalışma düzeni	0,048	0,425	0,672			
	Saygı	0,144	1,520	0,130			
	Örgüt yöneticisinin etkisi	0,068	0,742	0,459			
	Kaynak desteği	0,151	1,979	0,049			
	Moral	0,335	3,106	0,002			
İşin önemi	0,176	1,557	0,121				

Normatif bağlılık düzeyinin örgüt sağlığı düzeylerinden etkilenme durumunu test etmek için yapılan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır. (F=24,674; p=0,000<0,05).

Örgütsel sağlığın normatif bağlılık ile ilişkisinin güçlü olduğu söylenebilir (R²=0,427). Örgüt sağlığı normatif bağlılığı yüzde 42,7 oranında açıklamaktadır. Bu bulgular, örgütsel sağlığın normatif bağlılığın belirleyicisi konumunda olduğuna ilişkin kuramsal bilgi birikimi ile uyumludur. Çevresiyle uyumunu sağlamış, etkili yöneticilere sahip, çalışanlara saygı gösterilen, rollerin açıkça belirlenmiş olduğu, gerekli kaynaklara ulaşımın kolay olduğu, çalışanların yüksek morale sahip olduğu ve başarıya değer verilen örgütlerde çalışanların, o örgütte kalmayı çok daha doğru bulacakları kendisine bu şartları sağlayan işletmede çalışmaya devam etmeleri gerektiğini düşünecekleri söylenebilir.

Devam Bağlılığı Düzeyinin Örgüt Sağlığı Düzeylerinden Etkilenme Durumunu Test Etmek İçin Yapılan Regresyon Modeli

Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	B	t	p	F	Model (p)	R ²
Devam bağlılığı	Sabit	2,917	8,624	0,000	3,167	0,003	0,064
	Örgütsel bütünlük	-	-	0,017			
	Çalışma düzeni	0,233	2,415	-			
	Saygı	0,104	0,970	0,333			
	Örgüt yöneticisinin etkisi	0,222	2,466	0,014			
	Kaynak desteği	-	-	0,648			
	Moral	0,068	0,937	0,350			
	İşin önemi	0,021	0,204	0,839			
	0,165	1,537	0,126				

Devam bağlılığı düzeyinin örgüt sağlığı düzeylerinden etkilenme durumunu test etmek için yapılan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır. ($F=3,167$; $p=0,003<0,05$).

Örgütsel sağlığın devam bağlılığı ile ilişkisinin zayıf olduğu söylenebilir ($R^2=0,064$). Bu bulgu, ihtiyaç ve maliyetlerden ortaya çıkan bir bağıllık türü olarak devam bağıllığının, sağlıklı bir örgütte daha yüksek çıkmasının zaten anlamlı olmayacağı şeklinde yorumlanabilir.

Örgütsel Bağıllık Genel Puanının Örgüt sağlığı genel puanından Etkilenme Durumunu Test Etmek İçin Yapılan Regresyon Modeli

Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	β	T	p	F	Model (p)	R^2
Örgütsel bağıllık genel puanı	Sabit	0,436	2,355	0,019	225,455	0,000	0,503
	Örgüt sağlığı genel puanı	0,843	15,015	0,000			

Örgütsel bağıllık genel puanının örgüt sağlığı genel puanından etkilenme durumunu test etmek için yapılan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır. ($F=225,455$; $p=0,000<0,05$).

Ayrıca Örgüt sağlığı genel puanının Örgütsel bağıllık genel puanı ile ilişkisinin güçlü olduğu söylenebilir ($R^2=0,427$). Elde edilen bu sonuç Hoy'un (1991) ve Korkmaz'ın (2011) elde ettiği sonuçlarla uyum içinde olduğu görülmektedir.

SONUÇ

İşletmelerin kaliteli personeli ellerinde tutmaları ve örgüt için çalışmaya gönüllü olmalarını sağlamaları demek olan örgütsel bağıllık düzeyinin, örgüt sağlığının yükselmesiyle beraber yükselip yükselmeyeceği sorusunu ele alan bu çalışmada örgütsel sağlığın örgüt bağıllığına olan etkileri ortaya konmuştur.

Çalışanların örgüt sağlığı algıları, normatif örgütsel bağıllık ile duygusal bağıllıklarıyla güçlü korelasyon göstermektedir. Devam bağıllığı ile genel olarak diğerlerine göre zayıf bir korelasyon bulunduğu veya hiç korelasyon bulunmadığı söylenebilir. Kuramsal olarak makbul bir bağıllık türü olmadığı kabul edilen, ihtiyaç ve maliyet unsurunun esas olduğu devam bağıllığının örgütsel sağlığın artması ve azalmasıyla değişmemesi, örgüt sağlığı unsurlarının devam bağıllığının sebepleriyle ilgisinin bulunmamasıyla açıklanabilir.

ÖRGÜT SAĞLIĞININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ VE BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Örgüt sağlığı boyutlarının örgütsel bağlılık boyutlarını etkileme durumunu ölçen regresyon analizinde, duygusal ve normatif bağlılık boyutları örgütsel bağlılıktan güçlü şekilde ve olumlu yönde etkilenmekte olduğu tespit edilmiştir. Devam bağlılığının ise örgütsel bağlılıktan -boyutlarına göre değişmekle birlikte- genel olarak olumlu yönde ancak çok zayıf olarak etkilendiği tespit edilmiştir.

Regresyon analizi sonucunda genel örgüt sağlığı ile genel örgütsel bağlılık arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu ve örgüt sağlığının artmasına paralel olarak örgüt bağlılıklarının artacağı anlaşılmıştır. Bu sonuçların literatüre ve daha önceki araştırmalara uygun olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre örgüt sağlığının yükselmesi örgütsel bağlılığın duygusal bağlılık boyutunu güçlü bir şekilde ve olumlu yönde etkilemektedir. Söz konusu bulgular, örgüt sağlığı yüksek olan kurumlarda çalışanların örgütte severek çalıştıklarını ve kuruma duydukları duygusal bağ yüzünden kurumdan ayrılmayı daha az düşündükleri sonucunu vermektedir. Yine araştırmada elde edilen bulgulara göre örgüt sağlığının yükselmesi örgütsel bağlılığın normatif bağlılık boyutunu güçlü bir şekilde ve olumlu yönde etkilemektedir. Bu bulgu örgüt sağlığı yüksek olan kurumlarda çalışanların örgütte kalmayı daha doğru buldukları için ve örgüte karşı sadakat hisleri galip geldiği için kurumdan ayrılmayı daha az düşündükleri sonucunu vermektedir. Bunların yanında araştırma bulguları örgüt sağlığının yükselmesinin örgütsel bağlılığın devam bağlılığı boyutunu da yükseltmekle beraber bu etki çok zayıf bir etki olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu, ihtiyaç ve maliyetlerden ortaya çıkan bir bağlılık türü olarak devam bağlılığının, sağlıklı bir örgütte daha yüksek çıkmasının zaten anlamlı olmayacağı şeklinde yorumlanabilir. Sonuç olarak örgüt sağlığının duygusal ve normatif bağlılıkları güçlü şekilde artırdığı, devam bağlılığına ise çok zayıf bir olumlu katkı yaptığı araştırmada elde edilen esas sonuç olarak değerlendirilebilir.

Elde ettiğimiz bu sonuçların literatürde örgüt sağlığının örgütsel bağlılığa olan etkisini araştıran çalışmalarla uyum gösterdiği görülmektedir. Nitekim Hoy'un(1991) yaptığı analizlere göre de örgüt sağlığı, örgütsel bağlılığı olumlu yönde ve güçlü bir şekilde etkilemektedir. Yalnız Hoy araştırmasında örgüt bağlılığını alt boyutlarıyla incelememiş ve alt boyutlara dair herhangi bir sonuç ifade etmemiştir.

Türkiye'de yapılan ve örgüt sağlığı ile örgüt ikliminin örgütsel bağlılığa etkisini inceleyen çalışmasında Korkmaz'da (2011) yapmış olduğu regresyon analiziyle örgüt sağlığının örgütsel bağlılığı güçlü ve olumlu yönde etkilediğini bulmuştur.

Ancak bu çalışmada da örgütsel bağlılığın alt boyutları araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Bu sonuçlara göre işverenler için son derece önemli bir değer olan insan kaynaklarının örgüte bağlılıklarını devamlı ve güçlü kılmak için örgüt sağlığının yükseltilmesinin gerektiği söylenebilir. Yöneticiler çalışanlarının bağlılığını artırmak ve personel devir hızını düşük tutmak için kurumlarının örgüt sağlığını yükseltmeye dönük çabalarda bulunmalıdırlar. Çevresiyle dengeli bir uyum sağlamış, etkili yöneticilere sahip, çalışanlara saygı gösterilen, rollerin açıkça belirlenmiş olduğu, gerekli kaynaklara ulaşımın kolay olduğu, çalışanların yüksek morale sahip olduğu ve başarıya değer verilen örgütlerin oluşturulması çalışanların içten gelen arzu ve örgüt hedeflerini kabullenmeyle oluşan olumlu bir örgütsel bağlılığa sahip olmalarını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

ALLEN, Natalie ve MEYER, John (1990) "The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization", *Journal of Occupational Psychology*, 63(1) İngiltere

ALTUN, Sadegül Akbaba (2001) "Örgüt Sağlığı" Nobel Yayın Dağıtım 1. Basım, Ankara

ARDIÇ Kadir, POLATÇI Sema, (2007) "İşgören refahı ve örgütsel etkinlik kavramlarına bütüncül bir bakış: örgüt sağlığı", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 137-154

BALCI, Ali. (2003). "Örgütsel Sosyalleşme Kuram Strateji ve Taktikler", Pegem A Yayıncılık. Ankara

BAYRAM Levent (2008) "yönetimde yeni bir paradigma: örgütsel bağlılık sayıştay" dergisi sayı :59 125-139

BRUHUN, John G. - CHESNEY,(1994) Alan P. "Diagnosing the Health of Organizational", *Health Care Supervisor*, Vol: 13, Issue: 2,

ÇÖL Güner, ARDIÇ, Kadir (2008) "Sosyal Yapısal Özelliklerin Bağlılık Üzerine Etkileri", *Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, ss.157-174.

DURNA, Ufuk ve EREN, Veysel (2006), "Üç Bağlılık Unsuru Ekseninde Örgütsel Bağlılık", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (2): 210-219.

HOY, W. K., FELDMAN J. A. (1987). *Organizational health.: The concept and its measure.* *Journal of Research and Development In Education*, 20 30-38.

KORKMAZ, Mehmet (2011) "İlköğretim okullarında örgütsel iklim ve örgüt sağlığının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi" *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi 2011*, Cilt 17, Sayı 1, ss:117-139 Gazi Üniversitesi, Ankara.

ÖRGÜT SAĞLIĞININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ VE BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

MİLES, Matthew B. (1965), "Planned Change and Organizational Health: Figure and Ground", R. O. Carlson, A. Gallaher, M. B. Miles, R. J. Pellegrin ve E. M. Rogers (der.), Change Processes in the Public Schools, The Center of the Advanced Study of Educational Administration, Oregon, ss.11 35.

MOWDAY, R. T, PORTER, L.W. ve SEERS R.M. (1979). The Mesure of Organizational Commitment. Journal of Vocational Behavior, 14 224-247

NOYAN Fatma, (2009) "Çok Aşamalı Yapısal Eşitlik Modellerinin İş Tatmini İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki Üzerine bir Uygulama" Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

[The text in this section is extremely faint and illegible. It appears to be a list of items or a detailed report, but the specific content cannot be transcribed.]

YÖNETİCİLERİN GÖZÜYLE PERAKENDECİLİK SEKTÖRÜNDEKİ ÇALIŞANLARIN EĞİTİM İHTİYACI ANALİZİ: BİR AVM ÖRNEĞİ

Yasemin Özdemir¹

Tarık Semiz²

Özet

Pazarlama gibi sürekli gelişen bir alanla ilişkisi nedeniyle perakendecilik sektörünün çalışanlarının işletmenin gelecek hedeflerinin gerçekleştirilmesi, pazar payını ve işletmenin marka değerini artırma gibi işletme performansı göstergelerine daha fazla katkı sağlaması, bireysel ve örgütsel sürdürülebilirlik amacıyla eğitim yolu ile geliştirilmesi oldukça önemlidir.

Sektör için önemi giderek artan eğitim ve geliştirme faaliyetleri yararlı olması başlangıç aşaması olan eğitim ihtiyacının sistematik ve doğru analizine bağlıdır. Bu çalışma ile perakendecilik sektöründe eğitim ihtiyacı analizinin hangi düzeylerde ve hangi bilgi toplama yöntemleri kullanılarak yapıldığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla perakendecilik sektörünün önemli aktörü olan AVM'lerdeki mağza yöneticileriyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve görüşme bulguları betimsel analizle değerlendirilmiştir. Örneklemimizi oluşturan 16 işletmeden sadece ikisinde eğitim ve geliştirme faaliyetleri bulunmazken diğerlerinde bu sürecin temel aşaması olan eğitim ihtiyacı analizi genel itibarıyla örgüt düzeyinde ve gözlem , eğitim ihtiyacı bildirim formu, eğitim çizelgesi yöntemleriyle belirlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Eğitim ihtiyacı analizi, perakendecilik sektörü.

Giriş.

Modern İKY'nin örgüt stratejisinin desteklenmesi amacıyla dinamik yeteneklerin korunması için vurguladığı (Winterton, 2007: 324) İK eğitim ve geliştirme

¹ Yrd.Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü

² Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Organizasyon Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

faaliyetlerinin temel amacı çalışanların mevcut işlerini ve gelecekteki muhtemel işlerini daha başarılı bir şekilde yerini getirmeleri için ihtiyaç duyacakları bilgi ve yeteneklerin kazandırılmasıdır. Bu amaçla yürütülen tüm eğitim ve geliştirme faaliyetleri işe yeni başlayan çalışanların oryantasyonu ve sosyalleşmesi ile başlamaktadır (DeCenzo ve Robbins, 1999: 14).

İK'nin tüm fonksiyonlarına benzer bir şekilde İK eğitim ve geliştirme faaliyetleri de çeşitli aşamalardan oluşan bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç eğitim ihtiyaçlarının değerlendirilmesi, eğitim amaçlarının belirlenmesi, eğitimin planlanması, eğitim programının tasarlanması, eğitimin yerine getirilmesi ve eğitimin değerlendirilmesi aşamalarından meydana gelmektedir (Werther ve Davis, 1993; Foot ve Hook, 1999). Bu süreçte bireysel ve örgütsel amaçları gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan eğitimin iyi ve doğru analiz edilmesi önemli bir başlangıç noktasıdır.

Eğitim İhtiyacı Analizi

İşletmeler için eğitim ihtiyacı, işletme-işler ve personel düzeyindeki mevcut ve gelecekteki performans farkını ifade etmektedir. Bu performans farkının yanı sıra beklentiler, yoğun rekabet, kalite arayışları, insan ilişkilerinin geliştirilmesi yönündeki baskılar, mikro ve makro düzeyde yaşanan hızlı değişimler, kurulan işbirlikleri, stratejik yönetim anlayışı gibi nedenlerle İK eğitimi işletmeler için önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır (Şencan ve Erdoğan, 2001: 18-27).

Eğitim ihtiyaçları; planlı eğitim ve geliştirme için tüm örgütsel sorunların çözümü için bir ilaç olmadığı, örgütlerde sadece eğitim ve geliştirme ile çözülemeyen birçok sorun olduğu ve eğitimin etkisinin düşük olduğu, etkisini olmadığı ve pozitif yönde etkisinin güçlü olduğu sorunların belirlenmesinin bu faaliyeti yürütenlerin sorumluluğunda olduğu varsayımlarına dayalı olarak değerlendirilmelidir (Bingöl, 2010: 300).

Eğitim ihtiyacı analizi, eğitime katılacak çalışanların motivasyonu, eğitimden sonra amaçlanan yararların sağlanması ve performans artışının eğitim yolu ile sağlanıp sağlanamayacağına belirlenmesi gibi etkileri nedeniyle İK eğitim programlarının temel aşamalarından biridir (Şencan ve Erdoğan, 2001). Bu temel aşama eğitim ihtiyaçlarının örgütsel düzeyde, iş ve işgücü düzeylerinde analiz edilmesini ifade etmektedir (Bingöl, 2010). Diğer bir değerlendirmeye göre ise işletme, iş, bölüm, unvan grupları ve kişi düzeyinde eğitim ihtiyacının belirlenmesi mümkündür (Şencan ve Erdoğan, 2001).

YÖNETİCİLERİN GÖZÜYLE PERAKENDECİLİK SEKTÖRÜNDEKİ ÇALIŞANLARIN EĞİTİM İHTİYACI ANALİZİ: BİR AVM ÖRNEĞİ

Farklı düzeylerdeki eğitim ihtiyacının belirlenmesi için çeşitli bilgi toplama yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Bu yöntemler arasında eğitim ihtiyaç bildirim formu, eğitim çizelgesi tekniği, görüşme, anket, gözlem, karşılaştırmalı performans değerlendirme, psikoteknik test, personel kayıtlarının analizi, grup problem analizi, işletmeyi etkileyen çevresel faktörlere ilişkin bilgilerin analizi yer almaktadır (Şencan ve Erdoğan, 2001; Sabuncuoğlu, 2009; Bingöl, 2010).

Yukarıda ifade edilen eğitim ihtiyacının belirlenme düzeyleri ve bilgi toplama yöntemleri bu çalışmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Perakendecilik Sektörü ve İK Eğitimi

Perakendecilik sektöründe başarılı olmak için doğru yer seçimi, dekorasyon, müşteri beklentilerine uygun mal ve hizmet sunumu, doğru ürün yelpazesi, mağaza içi yerleşim, vitrin tasarımı gibi konular oldukça önemlidir. Bu unsurların tamamı ise mağaza sahibi, mağaza müdürü, birim yöneticileri, görsel tasarımcılar, satış danışmanları ve temsilcileri gibi mağazanın idari ve teknik personelini çalışmaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca müşterilerin mağazaya ilişkin algıları kendileri iletişim kuran mağaza çalışanlarına bağlı olarak şekillenmektedir (Barış, 2006). Diğer bir ifade ile müşterinin bir ürünü alırken mağaza çalışanından aldığı servis, mağaza ile ilgili değerlendirmelerinde en önemli unsurlardan biridir. Dolayısıyla perakendeci açısından, çalışan eğitimi önemli bir başlıktır (www.perdahi.com, 2012). Eğitim perakendenin her segmentinde çok önemli bir konu olmasına rağmen kendi markalarını mağazalarda satan perakendeciler marka imajı nedeniyle bu konuya daha fazla yer vermektedirler. Özellikle tekstil perakendecilerinde bu durum daha fazla gözlemlenmektedir. Her perakendeci, çalışanına en azından oryantasyon döneminde bir takım eğitimler verse de, tekstil perakendecileri eğitimleri genelde periyodik bir sisteme dahilinde gerçekleştirmelidir. İşletmeler bu kapsamda ihtiyaç duydukları eğitimleri danışmanlık şirketlerinden destek alarak ya da kurum kültürünün benimsenmesini etkinleştirmek amacıyla şirket içi eğitimleri oluşturarak gerçekleştirmektedirler. Perakendecilik sektörü işletmelerinde işe alım ve kariyer geliştirme süreçlerinde genel olarak sektör tecrübesi olsun ya da olmasın tüm çalışanların tecrübe ile kendilerini geliştirmelerine ve yönetim kademelerinde kendi çalışanlarına öncelik vermektedirler. Bunun nedeni sektörde esas olan başarının müşteri ile doğrudan temas kurulması şeklindeki algıdır (www.ampd.org, 2012).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile sürekli gelişen ve rekabetin giderek daha yoğun bir şekilde hissedildiği perakendecilik sektöründe çalışan gelişimi ve dolayısı ile örgütsel performansın artırılması ve örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesinde en önemli katkıya sahip olan çalışanların eğitim ihtiyacının belirlenmesi sürecinin işletme yöneticileri tarafından nasıl değerlendirildiğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Böylece gelişim için en önemli araçlardan biri olan İK eğitim sürecinde eğitim ihtiyacının analizinin perakende sektöründeki yeri ve işleyişi ortaya konmuş olacaktır.

Araştırmanın Kısıtları

Araştırmanın gerçekleştirilme sürecinde yaşanan zaman kısıtı nedeniyle sınırlı sayıda yönetici ile görüşme yapılabilmektedir. Bu nedenle örneklemin boyutu ve tek bir ildeki tek bir AVM ile sınırlı olması nedeniyle genellenebilirlik sorununa neden olmaktadır.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırma amacı paralelinde nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda alışveriş merkezinde yer alan 16 işletmenin yöneticileri ile İK eğitimi süreci ve bu sürecin temel aşaması olan eğitim ihtiyacı analizine ilişkin sorular kapsayan yarı-biçimsel mülakat (Coşkun, 2010) gerçekleştirilmiştir. Mülakat dökümleri, betimsel analiz kapsamında özetlenip yorumlanmıştır (Bayraktaroğlu, 2010).

Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında mülakat yapılan yöneticilerin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

-Yöneticilerin 2'si kadın ve 14'ü erkektir.

-Yöneticilerin 3'ü 26-30, 9'u 31-35, 3'ü 36-40 ve 2'si 41-45 yaş aralığında yer almaktadır.

-Yöneticilerin 8'i lise, 1'i meslek yüksek okulu ve 7'si üniversite eğitim düzeyine sahiptir. Üniversite mezunu olanların 3'ü işletme, birer tanesi iktisat, kamu yönetimi, gıda ve jeolojik mühendisliği bölümünü tamamlamıştır.

-Yöneticilerin 6'sı 1-5 yıl, 4'ü 6-10 yıl, 4'ü 11-16 yıl aralığında ve 2'si 17 yıl ve üzeri toplam çalışma süresine sahiptir. Ancak yöneticilerin 5'inin 6-10 yıl, 3'ü 11-16 yıl ve 2'si 17 yıl ve fazla bir süredir görev yaptıkları kurumda çalışmaktadırlar.

YÖNETİCİLERİN GÖZÜYLE PERAKENDECİLİK SEKTÖRÜNDEKİ ÇALIŞANLARIN EĞİTİM İHTİYACI ANALİZİ: BİR AVM ÖRNEĞİ

-Yöneticilerin 15'1 mağaza müdürü ve 1 tanesi mağaza müdür yardımcısıdır. Şu an yer aldıkları pozisyondaki görev süreleri ise 2 yönetici için 1 yıldan az, 12 yönetici için 1-5 yıl ve 2 yönetici için 6-10 yıl şeklindedir.

- Yöneticilerin 10'u 1-10 arası, biri 10-20 arası, biri 20-30, 2'si 40-50 arası ve biri 100'den fazla asttan sorumludur.

Araştırmanın kapsamındaki mülakatın ikinci kısmında yer alan perakendecilik sektöründe İK eğitimi ve eğitim ihtiyacının analizine yönelik sorulara ilişkin yöneticilerin cevapları şu şekilde özetlenebilir:

-Yöneticilerin kuruma katılmadan önce formel bir eğitim alanların sayısı 4, almayanların ise 12'dir.

Formel eğitim alanlar ise 2010 yılı öncesi satış teknikleri (3 yönetici), görsel düzenleme (3 yönetici), perakendecilik (3 yönetici), mağaza matematiği, toplam kalite yönetimi ve 2010 yılında muhasebe ve işletmecilik konularında eğitim almışlardır.

3 yönetici bu eğitimlerin genel müdürlük tarafından, 1 yönetici mağaza tarafından, 3 yönetici bireysel talep ile belirlendiğini ve 3 yönetici İK departmanı tarafından belirlendiğini dile getirmiştir.

2 yönetici eğitim konularının eğitim ihtiyaç bildirim formu, 2 yönetici eğitim çizelgesi tekniği ve 1 yönetici değerlendirme merkezi ve 1 yönetici örgüt analizi ile belirlendiğini ifade etmişlerdir.

-Şu an görev yaptığı kurumda eğitim aldığını belirten yönetici sayısı 14 iken 2 yönetici ise herhangi bir eğitim almadığını dile getirmiştir.

Alınan eğitim konuları ise yıllar itibari ile şu şekildedir:

Yıllar itibari ile eğitim konuları ve katılımcı sayısı				Yıl Yıllar itibari ile eğitim konuları ve katılımcı sayısı				Yıllar itibari ile eğitim konuları ve katılımcı sayısı			
2012	2011	2010	2010 öncesi	2012	2011	2010	2010 öncesi	2012	2011	2010	2010 öncesi
2	1	0	0	2	1	0	0	2	2	0	0

Temel satış eğitimi 2	Temel satış eğitimi 4	Temel satış eğitimi 4	Temel satış eğitimi 4	Görsel düzenleme 2	Görsel düzenleme		Görsel düzenleme	Verilerle analiz ve strateji	İstatistik programlama	Kasa	Finansal veri analizi
	Temel yönetim becerileri 5		Temel yönetim becerileri 2			Oryantasyon	Oryantasyon 2	İş güvenliği	Ürün kabul ve depolama		
Hukuk 2	Hukuk 3	Hukuk	Hukuk		İlave satış	İlave satış		"Zor müşteri"	İşbaşı eğitimi		
Muhasebe	Muhasebe 2	Muhasebe 2	Muhasebe	Tedarik planlama	İnsan psikolojisi	İSO	İletişim		Müşteri odaklılık		
	Temel tektil bilgi 2	Temel tektil bilgi 2	Temel tektil bilgi 2	Kişisel imaj	Koçluk	TKY	Kurum kültürü	Rehber satış danışmanlığı	Stratejik yönetim		

**YÖNETİCİLERİN GÖZÜYLE PERAKENDECİLİK SEKTÖRÜNDEKİ
ÇALIŞANLARIN EĞİTİM İHTİYACI ANALİZİ: BİR AVM ÖRNEĞİ**

13 yönetici bu eğitimlerin genel müdürlük tarafından, 1 yönetici mağaza tarafından, 1 yönetici bölge sorumlusu tarafından ve 9 yönetici İK departmanı tarafından belirlendiğini dile getirmiştir.

4 yönetici eğitim konularının eğitim ihtiyaç bildirim formu, 3 yönetici eğitim çizelgesi tekniği 1 yönetici gözlem, 6 yönetici değerlendirme merkezi, 1 yönetici test, 1 yönetici danışman komitesi ve 1 yönetici örgüt analizi ile belirlendiğini ifade etmişlerdir.

-Yöneticilerden 14 tanesi astlarının şu an görev yaptıkları kurumda formal bir eğitim aldıklarını ifade etmişlerdir.

Yıllar itibari ile eğitim konuları ve katılımcı sayısı				Yıl Yıllar itibari ile eğitim konuları ve katılımcı sayısı				Yıllar itibari ile eğitim konuları ve katılımcı sayısı			
2012	2011	2010	2010 önce si	2012	2011	2010	2010 önce si	2012	2011	2010	2010 önce si
Satış 3	Satış 7	Satış 2	Satış 1	"Müşteri benim her şeyim"	"Müşteri benim her şeyim"	"Müşteri benim her şeyim"		Satışta "8 alışkanlık"	İlerisi satış		
Diksiyon	Diksiyon 3			Gizli müşteri	İlave satış	Müşteri odaklı yaklaşım		Alternatif ürün sunma/İlave satış			

	Muha sebe			"Dük kan beni m"	Yöne tim bece rleri	Parek endeci liğe giriş		Fark ında lık			
Kasa 2	Kasa 4	Kasa 1	Kasa 1	Estet isyen lik	İlave ürün			İş başı			
Ürün ve mark a eğiti mi 3	Ürün ve mark a eğiti mi 3	Ürün ve mark a eğiti mi 3	Ürün ve mark a eğiti mi 1	"Zor müşt eri"	Rehb er satış danış manlı ığı			İş güv enli ği			
Orya ntasy on 2	Orya ntasy on 5	Orya ntasy on 5	Orya ntasy on 1	Tem el mağ azacı lık	Ürün yerle ştirm e planı			Yan gın eğiti mi			

9 yönetici bu eğitimlerin genel müdürlük tarafından, 8 yönetici mağaza tarafından, 4 yönetici bireysel talep ile, 1 yönetici bölge sorumlusu tarafından ve 3 yönetici İK departmanı tarafından belirlendiğini dile getirmiştir.

6 yönetici astların katıldığı eğitim konularının değerlendirme merkezi, 6 yönetici gözlem, 3'er yönetici görüşme, karşılaştırmalı performans değerlendirme ve örgüt analizi ile 1'er yönetici ise eğitim ihtiyaç bildirim formu, test, anket ve doküman inceleme ile belirlendiğini ifade etmişlerdir.

-Çalışanların işlerini daha iyi yapmaları ve geleceğe hazırlanmaları için eksikliklerinin olup olmadıkları farklı şekillerde belirlenmektedir. 10 yönetici çalışanların bu yöndeki eksikliklerinin gözlem, 8 yönetici satış bazlı performans değerlendirme, 4 yönetici kişisel satış rakamları ile, 3 yönetici örgütsel analizi esas alarak genel müdürlük tarafından, birer yönetici ise anket, bölge müdürü ile görüşme, tecrübe ve toplantılar ile belirlendiğini dile getirmiştir.

YÖNETİCİLERİN GÖZÜYLE PERAKENDECİLİK SEKTÖRÜNDEKİ ÇALIŞANLARIN EĞİTİM İHTİYACI ANALİZİ: BİR AVM ÖRNEĞİ

-Bu eksiklerin nelerden kaynaklandığı ile ilgili yöneticilerin sıralaması ise şu şekildedir.

Eksiklik nedeni	Sıralama		
	1	2	3
Eğitim eksikliği	6	5	3
Sektörel tecrübe eksikliği	2	7	3
İş-Kişi uyumsuzluğu	4	1	7
İletişim	1	-	-

-Çalışanların yukarıda ifade edilen gerekçelerle ihtiyaç duydukları eğitim konuları ağırlıklı olarak eğitim ihtiyacı analizinin temel düzeylerinden olan işletme ve kişi düzeyinde belirlenmektedir. İşletme düzeyinde etkinlik, verimlilik, genel insan kaynakları profili ve kişi düzeyinde kişisel gelişim konuları öne çıkmaktadır. Bu konuların ağırlıklı olarak gözlem (7 yönetici) ve tecrübe (3 yönetici) ile belirlendiği ifade edilmiştir.

Ancak yöneticilere eğitim ihtiyacı analizinin hangi düzeyde yapıldığına ilişkin soruya yanıtları ise dolaylı olarak ifade ettiklerinden farklı bir nitelik taşımaktadır. Doğrudan konuya ilişkin verdikleri yanıt ise şu şekildedir:

-Geleceğe yönelik olarak çalışanların alması gereken eğitim başlıkları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Oryantasyon (2)	Mağaza stajı (2)	Temel mağazacılık(2)	Satış teknikleri (3)
Ürün ve Marka eğitimi (4)	Müşteri ilişkileri (5)	Prosedür ve evrak(3)	Görsel düzenleme(6)

Moda(3)	Zaman yönetimi(7)	Diksiyon(4)	Profesyonel görünüm(2)
İleri satış(1)	Hukuk(3)	İletişim(3)	Mesleki teknik terimler(5)
Perakendecilik(4)	Müşteri merkezli düşünme(8)	Yönetim becerileri(7)	Değişim ve farklılaşma (2)
Farkındalık(4)	Fark yaratan hizmet(3)	İnovasyon (1)	Muhasebe(2)

Yukarıda astların geleceğe yönelik olarak almaları gerektiği düşünülen eğitimleri 10 yönetici kişiye göre, 14 yönetici ünvana göre, 9 yönetici bölüme göre ve 4 yönetici ise ağırlıklı olarak işe göre belirlediklerini ifade ettiler.

Astların bu sürece ne şekilde katıldığına ilişkin soruya ise 9 yönetici aktif olarak katılmadıklarını, 3 yönetici mağaza aracılığıyla katılabildiklerini, 1'er yönetici ise örgüt analizi ve bölge müdürü vasıtasıyla sürece katılabildiğini ifade ettiler.

Sonuç ve Değerlendirme

Perakendecilik sektöründe işletme performansının belirleyicisi ürün ve mağaza niteliklerinin yanı sıra esas itibarı ile müşteri ile doğrudan temas kuran ve müşterini mağaza izleminin belirleyicisi olan mağaza çalışanlarıdır. Bu nedenle perakendecilik sektöründeki çalışanların nitelikleri ve sektörel gelişmelere uygun olarak yetkinliklerinin geliştirilmesi oldukça önemlidir. Sektördeki İK ve dolayısı ile işletmelerin başarısı eğitim ve geliştirme faaliyetlerine paralel olacaktır. Diğer tarafta sektördeki genç ve sektör tecrübesiz olmayan çalışanların yoğunluğu işletmeler için işe alım sonrası oryantasyon ile başlayan, ürün, müşteri ve satış odaklı, kişisel gelişimi de destekleyen eğitimler veriyor olması bir zorunluluk haline gelmiştir.

Perakendecilik sektörü ile ilgili olarak literatürde ifade edilen nitelikler araştırmanın örneklemini için geçerlidir. Örneğin; genç yöneticilerin varlığı, az sayıda çalışan, çalışanların ve yöneticilerin mevcut işyerlerinin ilk iş yerleri olması, geçmişte satış ve müşteri odaklı eğitimlerin yoğun bir şekilde veriliyor olması gibi.

YÖNETİCİLERİN GÖZÜYLE PERAKENDECİLİK SEKTÖRÜNDEKİ ÇALIŞANLARIN EĞİTİM İHTİYACI ANALİZİ: BİR AVM ÖRNEĞİ

İnsan odaklı bir nitelik taşıyan bir sektördeki işletmelerin bir kısmında eğitimlere yer verilmemiş olması, eğitim verenlerde ise İK eğitimi ve geliştirme faaliyetlerinin yeterince etkin olmaması, eğitim ihtiyacının belirlenmesi sürecinde yoğunlukla merkezi bir eğilimin esas alınması diğer bir ifade ile çalışanların bireysel taleplerinin yeterince dikkate alınmıyor olması ve örgüt düzeyinde analizinde belirleyici olması dikkat çekicidir. Ayrıca eğitim ihtiyacının analiz edilmesi sürecinde yoğun olarak eğitim ihtiyaç bildirim formu, eğitim çizelgesi tekniği, gözlem ve satış odaklı performans değerlendirmenin temel bilgi toplama araçları olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneklemi oluşturan işletmelerin kendi şirket akademilerini kurma çalışmaları perakendecilik sektöründe işletme bazında farklı düzeylerde daha sistematik bir şekilde eğitim ihtiyacının analiz edilmesini ve böylece İK eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin daha etkin bir süreç haline gelmesini mümkün kılacaktır.

Perakende akademilerinin kurulması, sektöre özgü eğitim konularının yanı sıra geçmişten farklı olarak kişisel gelişim esaslı konuların da vurgulanıyor olması bireylerin sürece daha etkin katılımını mümkün kılacaktır. Böylece motivasyonu yüksek, performansı yüksek, eğitim yatırımları nedeniyle sektördeki işini geçici olarak nitelendirmeyen, bu nedenle işten ayrılma eğilimi düşük çalışanlar sektörde bulunacaktır. Kısacası; yetkin ve sürdürülebilir başarısı olan İK ve işletmelerin sektöründe gelişimine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Barış, G. (2006) Perakende Mağaza Yönetimi, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.

Bayraktaroğlu, S. (2010) "Nitel Araştırma Teknikleri", içinde Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, edit. Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve E. Yıldırım, Sakarya Kitabevi, Genişletilmiş 6. Baskı, Sakarya, s.321-330.

Bingöl, D. (2010) İnsan Kaynakları Yönetimi, Beta Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.

Coşkun, R. (2010) "Nitel Araştırma Teknikleri", içinde Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, edit. Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve E. Yıldırım, Sakarya Kitabevi, Genişletilmiş 6. Baskı, Sakarya, s.73-106.

Decenzo, D. A. ve S. P. Robbins (1999) *Human Resource Management*, John Willey&Sons Inc., Sixth Edition, New York.

Foot, M. ve C. Hook (1999) *Introducing Human Resource Management*, Longman, 2nd Edition, England.

<http://www.ampd.org/yazdir/yazdir.aspx?SectionId=205&ContentId=886> (e.t. 15.06.2012)

<http://www.perdahl.com/?p=507> (e.t. 15.06.2012)

Sabuncuoğlu, Z. (2009) *İnsan Kaynakları Yönetimi (Uygulamalı)*, Furkan Ofset, 4. Baskı, Bursa.

Şencan, H. ve N. Erdoğmuş (2001) *İşletmelerde Eğitim İhtiyacı Analizi*, Beta Yayınları, İstanbul.

Werther, W. B., JR. and K. Davis (1993) *Human Resources and Personnel Management*, McGraw-Hill Book Co., 3rd Edition, Singapore.

Winterton, J. (2007) Training, Development and Competence, in *The Oxford Handbook of Human Resource Managemen*, edited by Boxall, P., J. Purcell and P. Wright, Oxford University Press, NY, pp. 324-343.

Ndikimi i rrjetiti social facebook në sjelljet devijante të fëmijëve

Autore: Mr.Sc. Arjeta Zhaku

IB- University Shkup

Bashkeautore: Mr.Sc.Ardita Ceka -USHT -Fakulteti Filozofik

Zhvillimet e fundit në shoqëri karakterizohen me lidhjet sociale, ekonomike dhe ato teknike dhe teknologjike, të cilat kapërcejnë kufijtë midis vendeve dhe kushtëzojnë në mënyrë vendimtare fatin e atyre që jetojnë në vende të ndryshme.

Mënyra jonë e jetesës është gjithnjë në ndryshim e sipër, këto ndryshime janë të lidhura me praninë e internetit në familje dhe në jetën e fëmijëve. Vlerat që sjell interneti janë nga më të ndryshme, sidomos përdorimi i faqeve sociale, sic është facebook nga ana e fëmijëve jashtë kontrollit prindëror mund të sjellë pasoja të paparshikueshme.

Në vazhdim do të përmendi disa prej elementeve apo rreziqeve që mund të paraqiten tek fëmijët si faktorë të përdorimit të facebook, atom und të jenë:

- Përdorimi i komunikimit apo chatit në facebook mund të ndikojnë në humbjen e vetbesimit, paraqitjen e stresit dhe frikës tek fëmijët si dhe largimin nga obligime e shkollës.
- Përdorimin e materialeve të papërshtashme, të dhunshme dhe me materiale të cilat mund të shkaktojnë trauma te tek fëmijët.
- Poashtu egziston rreziku që fëmijët të përhapin informacione personale, adresa, numra telefoni apo edhe informata private familjare .

Fëmijët në këtë kohë jetojnë më ndryshme nga brezi paraardhës, ata nuk luajnë më para shtëpive të tyre me bashkëmoshatarët e tyre, muk zhvillojnë biseda me shokët por, mjafton të hapin kompjuterin dhe do të futen në lojën më zbavitëse apo më të frikshme si bisedat e ndryshme në facebook.

1. Hyrje

Në kohën e sotme interneti përbën një ndër faktorët më të rëndësishëm të jetës së individit., është i pranishëm në cdo segment të jetës së njeriut. Ka ndikim tek cdo moshë e njeriut edhe atë duke filluar nga moshja më hershme eder tek ajo me e shtyera.

Nëse vlerësohet dhe analizohen periudhat e kaluara kur mungonte teknika dhe tekonologjia dhe situatë momentale, me prezencën e Internetit atehere do të vërejmë se dallimet janë shumë të mëdha. Në njërin aspekt kemi anë pozitive por fatëkeqësisht bashkë me elementet pozitive i hasim edhe elementet negative, të cilat shpeshherë bëhen pengesë për edukimin dhe arsimimin e brezit të rinj.

Fëmijët sot rriten bashkë me mediat elektronike, edhe atë me televizorin, celularin , lojrat elektronike, por duke mos haruar edhe kompjuterin dhe internetin.

Nëse parashtrohet pyetja vallë cka bëjnë fëmijët apo të rinjtë në internet, për cka e shfytëzojnë dhe sajna ëtë përqëndruar dhe sa e kalojnë kohën para kompjuterit? Këto janë disa prej problemeve me të cilat ballafaqohen prindërit e kohës së sotme. Si duhet të sillen prindërit me fëmijët të cilët janë të lidhur shumë me internetin dhe sidomos me faqet sociale, në të cilat gati se mund të gjejnë cdo gjë dhe për cilën informatë kemi nevojë.

Ky problem actual apo bashkëkohor shpesh shkakton stres dhe nervozë të pa kontrollueshme në familje, anatrët e familjes sidomos fëmijët shumë pak kontaktojnë mes vete, për shakak të chatit si mejt i komunikimit në web faqet sociale.

Në vazhdim do të përpiqemi ti sqarojmë anët negative të përdorimit të ketyre ëeb faqeve sociale të cilat mund të paraqiten si factor shtytës në devijimin e të rinjëve.

2. Karakteristikat më të rëndësishme të internetit

Në shoqërinë bashkëkohore demokratike komunikimi dhe informacioni janë elemente fundamentale të egzistencës së njeriut dhe të shoqërisë. Me ndihmën e tyre bëhet njohja e vlerave, transfer i informacionit dhe integrimi e përhapja e diturive, e të dhënave.¹

Komunikimet massive dhe ato elektronike futen dhe janë pjesë e të gjitha veprimtarive tona sociale duke i përfshirë të gjitha aspektet jetësore të njerëzve.

Bota moderne është në vartësi të komunikimit ose ndërveprimit të vazhdueshëm midis njerëzve tepër të vecuar nga njëri tjetri.² Dhe kështu dita ditës po bëhemi mjaft të varur nga komunikimi në distancë me ndihmën e internetit, i cili është i pranishëm shumë në jetën e njerëzve dhe sidomos të moshës më të re.

Masmediat, sic janë gazetat elektronike, revistat elektronike, televizori janë shpesh të lidhur shumë me argëtimin, me kohën e lirë të të rinjve po aq edhe të moshës më të thyer dhe mund ti konsiderojmë si më të skajshme për jetën e shumicës së njerëzve. Pra, me ndihmën e internetit mund të arrijmë në informacione të transmetuara elektronisht dhe me shpejtësi të paimagjinueshme.

Pra, këtu do të përmendim rritjen e ndikimit të internetit që është ndoshta zhvillimi më i rëndësishëm i viteve të fundit. Në qofetë se do të vazhdojnë prirjet e tanishme për të ndjekur internetin, fëmija i lindur sot deri sat ë bëhet tetëmbëdhjetë vjeç, do të harxhojë mesatarisht shumë kohë duke qëndruar para ëeb faqeve të internetit se sa për cdo veprimtari tjetër, me përjashtim të gjumit dhe mund të themi se praktikisht cdo antarë i familjes ka kycje të vazhdueshme në internet.

Poashtu një element tjetër i cili është i pranishëm në kohën e sotme, ka të bëjë me rrezikun që fëmijët mund të përhapin rreth informacioneve private, personale të antarëve të familjes, sidomos të prindërve. Fëmijët duhet ta dinë se çfarë informacioni duhet të jetë privat dhe çfarë informacioni duhet të jetë i përshtatshëm për tu dhënë sepse kua ata japin të dhëna t e tyre personale, ata heqin dorë nga kontrolli mbi këto të dhëna. Dhe në këtë mënyrë të dhënat personale shpesh ndidhe që të jepen dhe asnjëherë nuk mund të kthehen mbrapsht, dhe kështu ndodhin keqpërdorime të natyrave të ndryshme.

---

¹ Murati, Xheladin (2000), Komunikologjia pedagogjike, Tetovë, fq. 94

² Gidens, Antoni, (2002), Sociologjia, Tiranë, fë. 421

---

3. Rreziket e chatit dhe lojrave në facebook dhe fëmijët

Historia ka konfirmuar rolin dhe rëndësinë e mediave massive të komunikimit në afirmimin dhe përhapjen e infomacioneve. Ato janë faktorë themelor për vënien në lëvizje të vlerave dhe zhvillimit të përgjithshëm të shoqërisë.³

Në rrugën e qytetërimit mediat masive, sidomos mediat elektronike kanë shërbyer në lehtësimin e infomacioneve dhe kështu sot shërbejnë në mënyrë më të drejtëpërdrejtë dhe në mënyrë më intensive si mjet infomativ apo në botën komunikimit.

Janë bërë shumë studime për të vlerësuar ndikimin e chatit apo pse jo edhe të internetit në përgjithësi. Shumica e studimeve mbi ndikimin e facebookut si rrjet social, në të cilin mund të gjesh gjithcka për çfarë kemi nevojë, faqe interne, për të cilën janë të lidhur shumë moshë e re.

Vëllimi i madh i orëve që harxhojnë për të qëndruar pranë këtyre faqeve ndodhe shpesh që të paraqiten implikime mjaft të mundshme për socializimin e fëmijëve.

Duke qenë se chati në facebook sjell mjaft rrezik tek fëmijët, atëherë si do të mund ti ndalojmë fëmijët që të kenë qasje në këto biseda online.

Qëndrimi në komunikim të tillë në facebook gati se është bërë përditëshmëri e të gjithë fëmijëve. Sidomos më të interesuara janë vajzat, ato parapëlqejnë të llasfosin edhe atë me orë të tëra na facebook.

Komunikimi në chat duhet të jetë i kontrolluar nga ana e prindërve, sepse egziston rreziku i parqitjes së frikës dh stresit tek fëmijët, poashtu gjatë komunikimit të gjatë në facebook mund të ndikojë edhe në humbjen e vetbesimit si dhe largimin nga punët obligative shkollore.

Prindërit duhet që fëmijët ti orientojnë drejt materialeve të duhura edukuese që nuk përmbajnë dhunë dhe gjuhë fyese. Duhet që fëmijët ti ndihmojë që të zgjedhin gjërat e duhura dhe shumë me rëndësi është që kompjuteri apo lojrat elektronike gjithmonë të përdoren në prani të prindërve.. Sepse shpesh ndodh që përdorimi i materialeve të papërshtashme, të dhunshme mund të shkaktojnë trauma tek fëmijët.

³ Murati, Xheladin (2000), Komunikologjia pedagogjike, Tetovë, fq. 94

4. Përfundim

Ndikimi i internetit si një medium elektronik kulturor por edhe shkecor nuk mund të vlerësohet sic duhet në qoftë se nuk analizojnë përmbajtjen e web faqeve , arsyt e shrytëzimit të tij dhe kohën e kaluar në të.

Pavarësisht nga studimet e shumta mbi internetin dhe sidomos web faqeve sociale akoma nuk është e bërë e qartë në masë dhe si interneti ndikon në shaqjen e sjelljeve devijane dhe agresive në jetë reale. Shumë prej kërkimeve e kanë nënvlerësuar faktin se sa arrijnë të rinjtë apo edhe fëmijët të përzgjedhin faqen e duhur të shikojnë dhe mënyrat e ndërthurjes së reales dhe imagjinares.

Ndikimi i faqeve sociale dhe i mjeteve të tjera të informacionit në jetë tonë është shumë i thellë dhe i pashmangshëm.. Këto faqe sociale jo vetëm kanë karakter argëtues por jep dhe përpunon një pjesë të madhe të informacionit që përdoret në jetën e përditshme dhe kështu bëhen akoma më tërheqëse për të kaluar të rinjtë një kohë bukur të madhe para ekraneve të kompjuterit.

Pra, këto forma të teknologjisë mund të luajnë rol pozitiv në zhvillimin minor, fizik dhe social të fëmijës, mirëpo qëndrimi tëpër i gjatë pa mbikqyrje përpara kompjuterit, apo celularit si dhe të lojrave elektronike mund të ndikojnë në shëndetin tyre dhe tu pengojnë në mësim.

Literaturë e përdorur:

- Bullac, Ali, (2003), Historia, shoqëria dhe tradita, Shkup
- Dervishi, Zyhdi, (2001), Sociologji culture, vështrime të kryqëzuara në det, Tiranë.
- Murati, Xheladin (2000), Komunikologjia pedagogjike, Tetove
- Gidens, Antoni, (2002). Sociologjia, Tiranë
- Grup autorësh, Njoftim për dallimet, Instituti Maqedonas për media

Familja – faktorë vendimtarë në formimin dhe zhvillimin e fëmijëve

Për pjesën më të madhe të njerëzve familja është faktori që plotëson shumë prej elementeve për të cilat ka nevojë njeriu. Ato janë nevoja për dashuri dhe mbështetje. Ne mendojmë se të gjitha familjet e bëjnë këtë në mënyrë të njëjtë. Por familjet janë po aq të ndryshme sa edhe vetë njerëzit.

Shumë njerëz mendojnë se familja është forma ideale e jetesës dhe për këtë arsye quhet edhe njësia bazë e shoqërisë. Familja ka shumë detyra që janë shumë të rëndësishme për secilin njeri dhe për shoqërinë. Në vijim do ti përshkruaj disa nga detyrat e familjes:

- Familja duhet të ketë detyrë konkrete zhvillimin e procesit edukativ në mënyrë sa më korekte , sa më të qartë dhe të plotë .
- Familja duhet ti shkathtëson fëmijët që të përvetësojnë normat, vlerat dhe njohuritë që do ti bëjnë ata të aftë që të hedhin hapat e parë në mënyrë të pavarur në jetë.
- Familja është e rëndësishme për zhvillimin e fëmijëve sepse ajo ka për detyrë të përkrah dhe të ndihmojë procesin më të rëndësishëm jetësor, socializimi, një ndër konceptet themelore të edukimit familjarë.

Pra, familja është institucioni themelor njerëzor dhe i vetmi , pa të cilin nuk mund të egzistojë dhe të funksionoj individi.

Autorë : Mr.Sc.Ardita Ceka - USHT-Fakulteti Filozofik

Coautorë : Mr. sc. Besa Havziu - USHT-Fakulteti Filozofik

1. Hyrje

Në edukimin e tërësishëm të personalitetit të fëmijëve, përkatësisht në formimin e individit si tërësi ndikojnë shumë faktorë. Faktorë të ciltë në forma të ndryshme ndikojnë në zhvillimin dhe formimin e individit, ndër këta faktorë si më të rëndësishëm mund të llogaritim familjen si tërësi dhe bartëse e dretëpërdrejt me ndikim në funksionimin dhe strukturën e zhvillimit të personalitetit të individit.

Pjesa dërmuese e studijesve të familjes, në punimet e të cilëve trajtohet çështja e këtij faktori më rëndësi në zhvillimin e fëmijës, theksojnë në kompleksiteti i saj dhe puna educative janë elemente të cilat kanë efekt mjaft të madh në kalueshmërinë e disa problemeve me të cilat ballafaqohet individi

Familja mund të llogaritet si një institucion shoqëror, e cila duhet të jep kontribut të vecantë në formimin e personalitetit të fëmijës. Ajo vepron në shoqëri si njësi e vogël organizative dhe është njëfarë intermediomi në mes të rrethit të gjërë kulturor dhe shoqëror nga një anë dhe familjes nga ana tjetër. Ajo i transmeton fëmijës bazat e kulturës së rrethit të saj shoqëror, edukon shprehitë morale, edukon shprehitë fizike, shprehitë intelektuale si dhe ato punuese, kërkon të përshtatet jetesës në bashkësi dhe kështu mundohet që të bën socializimin e parë të fëmijës.

Problemet e edukimit dhe të zhvillimit të fëmijëve duhet të analizohen gjithnjë e më shumë si probleme të planitë të parë në familje dhe domosdoshmëria e një preokupimi serioz dhe me pikësynime të qarta bën të kuptojmë rëndësinë e dhe vlerësimin e edukimit dhe zhvillimit të fëmijëve në familje.

Pra, në shoqërinë tonë, roli i edukatës familjare është shumë i madh, sepse familja e ndërtuar në bazë të respektit ndaj njëri tjetrit, në bazë të dashurisë së tyre atëherë ndjenja e përgjeshësisë së prindërve ndaj fëmijëve të tyre është shumë e madhe.

2. Pjesët përbërëse të edukatës në zhvillimin e fëmijës në familje

Familja – faktorë vendimtarë në formimin dhe zhvillimin e fëmijëve

---

Edukata në familje luan rola jashrezaknisht të madh në zhvillimin dhe formimin e individit apo fëmijës. Prandaj paraqitet nevoja për të sqaruar përbërësit e edukatës në zhvillimin e fëmijës në mënyrë të ndarë .

Në vazhdim do të paraqesim elementet përbërëse të edukatës të cilat ndikojnë në mënyrë të drejtëpërdrejtë në zhvillimin e individit, ato janë: edukata fizike, edukata menodre apo intelektuale, edukata morale, edukata estetike dhe edukata punuese. Të gjitha këto pjesë të edukatës marrin vlera shumë të mëdha , kur kanë në themel të tyre idealet e larta të cilat synojnë përgatitje të mirëfillta për formimin dhe zhvillimin e fëmijëve në familje në mënyrat më të mira të mundshme.

Prundërit ditë për ditë edukojnë fëmijët e tyre nga veprimet më të thjeshta të cilat në dukje na duken shumë të vogla, e deri tek veprimet më madhore.

2.1 Zhvillimi fizike dhe familja

Familja ka ndikim mjaft të rëndësishëm rreth zhvillimit fizik të fëmijëve sepse në familje lind dhe zhvillohet fëmija në pikëpamje fizike, psikike dhe sociale.

Familja nëpërmjet edukatës fizike ka për qëllim të përgatit një brez të shëndosh fizikisht, me shprehje dhe aftësi fizike për punë, të ndikojë në zhvillimin harmonik të fizikut të fëmijës apo të adoleshentit dhe të forcojë rezistencën e organizmit nga sëmundjet e ndryshme.¹

Zhvillimi dhe edukimi fizik i fëmijëve bëhet në kuadër të zhvillimit të gjithmbarshëm të tyre në procesin e edukatës familjare dhe gërshetohet në mënyrë të natyrshme, të përshtatshme dhe spontane me komponentat tjera të edukatës familjare në përgjithësi.²

Duke e marrë në konsideratë se familja është elementi parësor në përpjekjesin e mbarë fizik të fëmijës atëherë si detyrë thelbësore e saj është mbrojtja e saj ndaj fëmijës. Kjo mbrojtje hde ky përkujdes para dhe nga mbarësimi

---

¹ Kraja, Musa, (2002) Pedagogjia, Tiranë, fq. 118

² Brada, Riza, (1995), Pedagogjia familjare, Pejë, fq. 215

I gruas, vazhdon në mënyrë të organizuar dhe në mënyrë intensive prej lindjes e deri në moshën e rritur.

Edukta fizike në familje synon të forcojë tek fëmijet cilësitë kryesore fizike, si shpejtësinë, shkathtësinë, guzimin, forcën, rezistencë. Poashtu krahas këtyre elementeve prindërit duhet të përkujdesen edhe për shëndetin e fëmijëve, higjienën personale, ushqimin, veshjen, lojën, pushimin.

2.2 Zhvillimi mendor dhe familja

Janë këto dy elemnte të lidhura shumë mes njëra tjetrën. . Në kuadër të fushës së edukimit mendor, familja luan rol mjaft të rëndësishëm sa i përket këtij zhvillimi edukativ sepse zhvillimi dhe edukimi mendor fillon në famlje dhe vazhdon në kushtet shkollore, në vendet e punës dhe në aktivitet e tjera sociale. Dhe mund ta llogaritim si një ndër proceset më të përbëra, i cili përfshin zhvillimin dhe funksionimin e drejtë të shqisave, zhvillimin e të folurit, të intelegjencës përkatësisht të të menduarit.³

Të folurit dhe të menduarit janë cilësi të njeriut, cilësi këto të cilat janë zhvilluar në mënyrë të pandërprerë në procesin e veprimtarisë njerëzore. Dhe nga shkalla e zhvillimit mendor varet edhe veprimtaria intelektuale e fëmijëve. Kështu pra, aftësitë,potencialet mendora janë mjaft komplekse. Ato zhvillohen dhe afirmohen në varësi nga ndikimi i faktorëve të tjerë, e ndërta edhe faktori kryesor , i cili është vete familja e individit.

2.3 Zhvillimi moral dhe familjes

Zhvillimi dhe edukimi moral i fëmijëve në familje është nj problem shumë i gjërë, shumë i vështirë dhe mjaft kompleks për tu realizuar. Rrënjët e edukimit moral qëndrojnë tek familja, prindërit janë ata tëcilt duhet të përkujdesen dhe këtë kujdes të vecantë se si do të zhvillojnë këtë element tek femijete tyre.

---

³ Brada, Riza, (1995), Pedagogjia familjare, Pejë, fq.219

Familja – faktorë vendimtarë në formimin dhe zhvillimin e fëmijëve

---

Edukata morale është një ndër përbërësit shumë të rëndësishëm të formimit dhe zhvillimit të personalitetit të fëmijëve, sa që në praktikë morali merr kuptimin e edukatës në vision më të gjërë.

Njeriu me vetëdije të lartë morale njëson në pikëpamjet dhe në sjelljet e tij tri komponentet e vetëdijes. Këto komponente të vetëdijes morale, në edukatën familjare mund të zhvillohen duke i kushtuar rëndësi dhe kujdes realizimit të këtyre detyrave të edukimit dhe zhvillimit moral të fëmijës në të gjitha etapat e zhvillimit të tij, të cilat janë:

- Të ndihmojë zhvillimin dhe fisnikërimin e emocioneve dhe të interesimeve të fëmijës,
- Të ndihmojë zhvillimin e vetëdijes dhe të ndërgjegjes morale të fëmijës
- Të ndihmojë karakterine fortë moral.⁴

Pra, me formimin moral të fëmijës, i cili normalisht realizohet me ndihmë e komponenteve të cilat i përmendëm pak më lartë, atëherë do të rezultojnë në zhvillimin dhe në forcimin sistematik të vetëdijes dhe të ndërgjegjes morale, të ndjenjave dhe normave morale, të qëndrimeve dhe shprehjeve morale, aftësia për të përmbajtur veten nga veprimet e ndaluara, respekti ndaj vetes dhe të tjerëve etj.

2.4 Familja dhe zhvillimi estetik

Në familje merren konceptet e para për të bukurën dhe kategoritë e tjera estetike. Në familje, edukata estetike ka për detyrë ti ndihmojë fëmijët që duke vepruar dhe natyrisht edhe duke parë, të formojnë shprehje higjienike, kulturore, të vërejtjeve, të përjetojë dhe të kultivojë të bukurën në mjedisin familjarë dhe në mjedisin më të gjërë shoqëror.

Edukatat estetike synon të zhvillojë kulturën universal tek individit duke formuar kështu sistem vlerash e konceptesh konkrete për natyrën estetike të sendit, objektit, përmbajtjes, dukurisë, lëndës e të ngjashme. Pra, edukimi estetik

---

⁴ Brada, Riza, (1995), Pedagogjia familjare, Pejë, fq.227

për dallim nga aspektet tjera të edukatës, gjate realizimit te saj kërkkon stimulim estetiko – shpirtëror. Kjo nga ana tjetër, imponon arsyen e ndjekjes së logjikës për përjetim e të bukurës.⁵

Prandaj, familja është faktori kryesor i cili mund të ndihojë fëmijët të zhvillojë dhe të ngjallë elementin estetik dhe përjetimin e të bukurës.

Nëse parashtrohet pyetja vallë ku mund ti gjejmë përmbajtjet e edukatës estetike? Përmbajtjet e edukatës estetike gjenden në natyë, në krijimet e njerëzve (në prodim, në shkencë, në art), në sjelljet dhe në mardhëniet ndërmejt njerëzve (mardhëniet ndërmejt anatreve të familjes,) të cilat në mënyrë të drejtëpërdrejtë ose të tërthortë paraqiten nëpërmjet punës educative me fëmijët.⁶

Pra, familja si mjedis edukativ dhe si factor i edukimit estetik duhet të kontribojë me të gjitha fomat, nivelet dhe epërsitë për të ngjallur elementet estetike dhe krijimin e vlerave estetike tek fëmijët.

2.5 Edukata punuese dhe familja

Puna është e njohur për vlera të gjithanshme educative dhe formuese, si burim it ë gjitha të mirave, si bazë e jetsës dhe e vet njeriut , prandaj në procesine e punës njeriu vepron dhe transformon edhe vetveten, ndryshohet dhe zhvillohet si qenie active dhe e vetëdijshme, që lufton për realizimin e qëllimeve të caktuara, duke u zhvilluar edhe nga pikëpamjete tjera.⁷

Edukimi punues meriton të trajtohet si element , i cili kërkon angazhim maksimal naga ana e prindërve për tu transformuar dhe edukar tek fëmijët sepse nëprmet punës fëmijët zhvillohen në pikëpamje fizike, psikike dhe sociale.

Në familje fëmijët duhet të jenë ta azngazhura në punë dhe në fundtë marrin një vlerësim punënën ekryer, me qëllim që të motivohen që të kycen përsëri në me punë tjera active në shtëpi.

---

⁵ Murati, Xheladin, Pedagogjia e përgjithshme, Tetovë, fq. 276

⁶ Brada, Riza, (1994), Pedaogjia shkollore për pedagog dhe drejtorë shkolle, Pejë, fq. 181

⁷ Kraja, Musa, (2002) Pedagogjia, Tiranë, fq.111

Familja – faktorë vendimtarë në formimin dhe zhvillimin e fëmijëve

---

Familja nëpërmjet punës duhet të rrit vlerat educative dhe formuese ndaj brezit të ri , të cilin duhet edukuar sepse edukata e punës nuk shpreh thjesht një aspekt të edukimit moral, por është boshti themelor i zhvillimit të gjithashtu të personalitetit të njeriut.

3 Përfundimi

Pra, për të kuptuar rolin e familjes, për formësimin dhe zhvillimin e personaliteti të fëmijës do të referohemi mendimit shumë të cmueshëm të akademik Jashar Rexhepagic, se roli edukativ në familje nuk zhduket, a as nuk është për tu nënçmuar.⁸

Perundimisht mund të thujm se roli i edukatës familjare është në mbisundim të të gjithë faktorëve tjerë edhe atë duke theksuar se interesi i prindërve dhe familjes është në edukimin dhe zhvillimin e fëmijëve si detyrë parësore dhe determinuese.

---

⁸ Rexhepagic, Jashar, (2008), Cështje fundametale në pedagogjinë ndërkombëtare, Prishtinë, fq. 75

Literaturë e shfrytëzuar:

- Brada, Riza, (1995), Pedagogjia familjare, Pejë
- Brada, Riza, (1994), Pedagogjia shkollore për pedagog dhe drejtorë shkolle, Pejë
- Murati, Xheladin, Pedagogjia e përgjithshme, Tetovë
- Murati, Xheladin, (2000), Komunikologji pedagojike, Tetovë
- Rexhepagic, Jashar, (2008), Cështje fundametale në pedagogjinë ndërkombëtare, Prishtinë
- Zuna Deva Aferdita&bashkëautorët, (2009), Partneritei shkolle familje komunitet, Prishtinë
- Osmani , Shefik, (1983), Fjalor i pedagogjisë, Tiranë

4. ULUSLARARASI BALKANLARDA SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

ISBN TK: 978-605-4735-08-2
ISBN 1.CİLT: 978-605-4735-09-9

Balkanlar'da Riskler ve Fırsatlar